

Babits Mihály
összes versei

1911–1915

Babits Mihály
összes versei

Kritikai kiadás

3.

Sorozatszerkesztő
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Babits Mihály összes versei

1911–1915

Sajtó alá rendezte

MAJOR ÁGNES

Digitális filológiai háttér

DigiPhil

PALKÓ GÁBOR vezető kutató

Digitális filológiai szakértő

FELLEGI ZSÓFIA

reciti

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja

Irodalomtudományi Kutatóintézet

Budapest

2026

Készült az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Irodalomtudományi Kutatóintézetében

A kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH)
támogatásával a

Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása című,
K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Lektorálta

BUDA ATTILA

A kötet szerkesztője

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Tördelés

HEGEDÜS BÉLA, HERNÁDY JUDIT, SZILÁGYI N. ZSUZSA

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

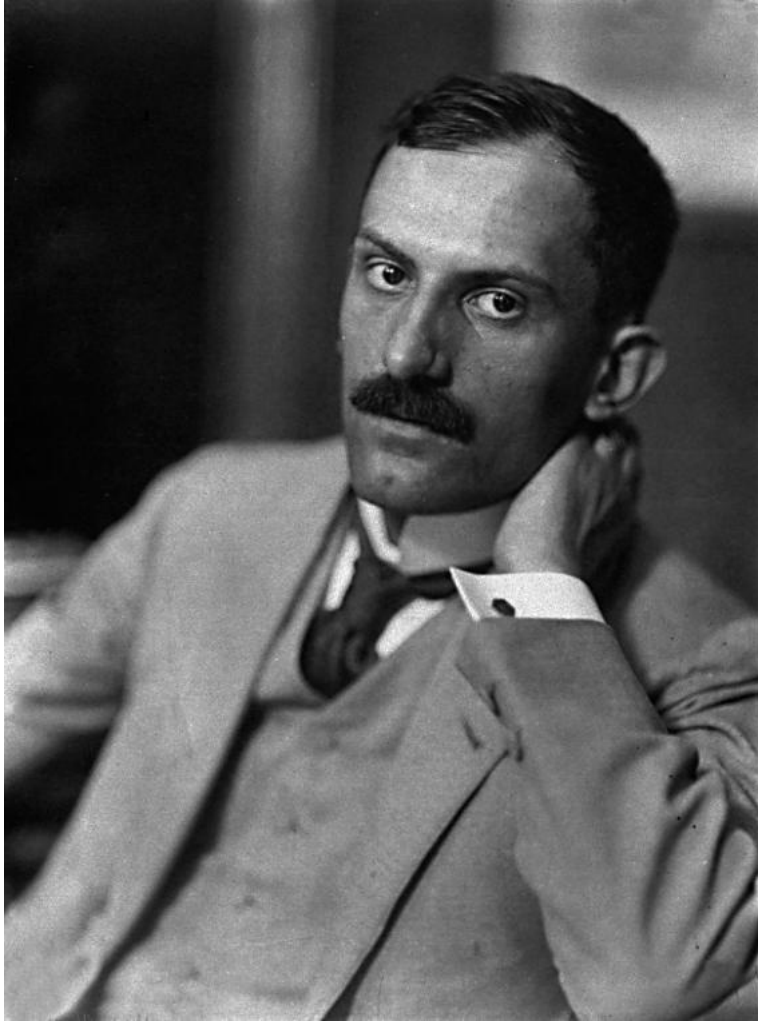
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

www.reciti.hu

ISBN 978-963-672-046-9

978-963-672-047-6 (pdf)

Felelős kiadó az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet igazgatója

Székely Aladár: *Babits Mihály* (1913 körül)

PIM – Egyedileg nyilvántartott fényképanyag,
Fischer György–Székely Aladár-hagyaték. Ltsz. F.3849

Tartalom

Sorozatszerkesztői előszó	11
Köszönetnyilvánítás	13
A szövegközlésről	14
Előtörténet	14
A digitális kiadás szövegközlésének alapelvei	15
A papíralapú kiadás szövegközlésének alapelvei	16
Az átíráshoz felhasznált jelrendszer	18
Magyarázat a jelrendszerhez.....	19
Babits Mihály 1911 és 1915 közötti költészete és a <i>Recitativ</i> kötet kompozíciója	22
A <i>Recitativ</i> kötet recepciója	33
Forráskezelés és datálás	42

Versek

337. Bözsikének	51
338. Egy kuruc a XX. században.....	54
339. Miként szélcsöndben a hajó	58
340. Vágyak és Soha.....	63
341. Cigánydal	67
342. Aranyfürdő, aranyeső, Danaé	77
343. Hiszekegy	81
344. Babona, varázs	86
345. [Minden reggel a városon...]	91
346. Magdolna szeretője.....	93
347. [Gyermek voltam, temetőn jártam...]	99
348. Temetői tavasz	101
349. Spleen	104
350. Levél.....	107
351. A költő életének pusztájáról.....	112
352. [Boldog vagyok mint senki más...]	115
353. Egy tintafoltról	118
354. Nyári idill	124

355. Az életemet elhibáztam	134
356. Örökségem	138
357. [Pargoletta].....	142
358. [Nem akartál meghallgatni...]	154
359. Ligeti részlet	157
360. Őszi harangozó	160
361. Prológ egy jótékonycélú mulatságra	164
362. [Ó dehát így szenved minden ember?...]	174
363. [Borzadsz-e lelkem...]	175
364. [Jaj a nap hideg nyila szur...]	178
365. [Bánom is én...]	182
366. [Hová lett lelkem régi tisztasága]	183
367. [A naptár az év himnusza...]	184
368. [Új esztendő beköszön...].....	187
369. [Klepetusán...].....	199
370. Epilóg	201
371. Kabala	209
372. Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni	213
373. Anyám nagybátyja, régi pap... ..	216
374. Görög róka	220
375. Századvégi költő éneke	221
376. Modern vázlat	232
377. Vigasztalás	236
378. [Ha korábban elcsitítom...].....	238
379. Hadjárat a semmibe	241
380. Július	268
381. Augusztus	271
382. Játszottam a kezével	276
383. [Ki tudja merre lejtett...]	283
384. Ady Endrének	284
385. [Ugy szimatolták a zenét is...]	300
386. A „Fiamhoz”	302
387. [fa vagyok országut mellett...]	311
388. Italia	313
389. [Arra jött egy frajla...]	314
390. [S mint asszony után...]	315
391. [Egy könyv az életem...]	316
392. [Az Eiffel torony is felszedte kurta lábát...]	318
393. [Vers csöppnyi boomerang...]	319
394. [most fölszakadnak a zsilipek...]	321
395. [Elaludt a világ...]	323

396. [És csüggött rajta mint a fán...]	324
397. [Néha az ember önön lelkét...]	325
398. Palotai est	326
399. [Nem bűnös ki szive szerint...]	330
400. Reggeli ének	336
401. Május huszonhárom Rákospalotán	338
402. Sivatag	345
403. [Ó művész mennyit kell vesződnöd...]	349
404. Merceria	351
405. Nyugalmas téli kép	354
406. [Ilyenkor tavaszi langyos áradásban]	357
407. Atlantisz	358
408. Vakok a hídon	363
409. Utolsó kép	367
410. Detektívregény	369
411. [Levelek, levelek, asztalomon...]	372
412. [Ó sors a lelkem mindhiába kér...]	374
413. Fájó, fázó ének	377
414. A csengetyűsfű	380
415. Ecetdal	384
416. Haza a telepre	388
417. Isten kezében	394
418. [Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...]	399
419. [Ki hallana gyöngé verseket...]	402
420. [milliók közül egy...]	404
421. Fiatal katona	406
422. [Majd ha vége lesz a háborúnak...]	410
423. [Száz a sereg...]	412
424. [Ki kell küldenem a galambokat...]	414
425. [Te ki e harcok napjaiban...]	415
426. Ünnepe	416
427. [Felásva készen az árok...]	420
428. Egy régi hasonlat	421
429. Magamról	423
430. Ernst Lissauernek	429
431. [fonnyadt gyerek vagyok...]	432
432. [mint a ketrecben az állat...]	433
433. [állítni a hitevesztett...]	434
434. Kép egy falusi csárdában	435
435. Prológus	439
436. Miatyánk	444

437. Prológ	452
438. Néma költő mentsége	460
439. Recitativ	466
440. Egy filozófus halálára	472
441. [Olyan a fény(?) mint a szerelem...]	482
442. Szekszárd, 1915 nyarán	484
443. [Ó szégyen örökre szégyen...]	491
444. [Én láttam az Embert...]	493
445. [Én mondom: semmi...]	494
446. [Ez a lány, fényes, síma...]	495
447. [Gyalog maholnap száll a muzsám...]	496
448. Pro Domo	499
449. [Honnan e messze szemrehányás?...]	502
450. [Szállni!...]	504

Mutatók

A kötetben használt rövidítések	509
Irodalomjegyzék	511
A versek betűrendes címmutatója	524
Névmutató	526

Illusztrációk

Sorozatszerkesztői előszó

„Ekként a dal is légyen örökkön új, / a régi eszme váltson ezer köpenyt, / s a régi forma új eszmének / öltönyeként kerekedjen újra” – olvashatjuk Babits sokat idézett *In Horatium* című versében. Mennyire egyszerű is lenne a helyzetünk, ha elegendő lenne a versben megénekelte örök megújulás eszméjére hivatkoznunk, amikor a költő 1911 és 1915 között keletkezett verseinek kritikaikiadás-kötetét megújult formában átnyújtjuk az olvasónak és a szakmai közösségnek. A kötet a sorozat 3. darabja, és számunkra is nyilvánvaló, hogy nem szerencsés egy tudományos szövegkiadás-sorozat közlési tervén „menet közben” változtatni. Ennél csak egy döntés lehetett volna szerencsétlenebb: ha nem reagálunk az utóbbi évtizedekben a tudományterületünkön zajló episztemológiai és mediális változásokra, és nem használjuk ki a digitális filológia kínálta lehetőségeket. Az új metodika egyben új szövegközlési tervet is igényelt, és ezt szükségessé tette a feldolgozandó életmű jellege is, mindenekelőtt a Babits kéziratok hagyatékában megfigyelhető változás. Az 1910-es évektől ugyanis jelentősen megszorodnak a fogalmazványok, publikálatlan vagy nyomtatás előtti szövegváltozatok, ezért a korábbi nyomtatottkönyv-formátumra kifejlesztett, a hagyományos textológia elveit követő közlési terv keretei között az anyag feldolgozhatatlannak tűnt számunkra. (A váltásról, annak indoklásáról és a szövegközlés elveiről bővebben lásd *A szövegközlésről* című fejezetet.)

Az új metódus lényege, hogy a szövegek feldolgozása és a filológiai jegyzetapparátus elkészítése digitális filológiai környezetben történik. A sajtó alá rendező már nem Word dokumentumokon dolgozik, hanem a feldolgozandó anyag jellegére szabott XML szerkesztői keretrendszerben rögzíti a kritikai kiadás szövegét és a variánsok szövegeltéréseit, valamint a szövegkritikai, keletkezéstörténeti és magyarázó jegyzeteket. Az így előállított XML fájlokból a DigiPhil online felületén elérhető a kötet teljes – az ITIdata adatbázisával összekapcsolt – digitális kiadása, mely *born digital* kiadásnak tekinthető. Ugyanezek az XML fájlok képezik az alapját a speciális informatikai eljárások segítségével létrehozott, a digitális kiadással tartalmilag azonos nyomdai PDF fájlnak, azaz jelen kötetnek.

A sorozat 3. kötetének egyik újdonsága tehát, hogy egy munkafolyamatban készülő, de két különböző médiumban publikált kritikai kiadásról beszélhetünk. A fentebb jelzett textológiai kérdések megoldásához azonban a nyomtatott kiadásban a variánsok (mindenekelőtt a nyomtatás előtti anyag) szövegeltéréseinek pontos rögzítéséhez a filológiai apparátuson is módosítanunk kellett. A legfontosabb változtatás, hogy a nyomtatás előtti, ún. *előszövegeket* (kézirat, gépírat, korrektúra stb.) – amennyiben a kritikai kiadás megállapított főszövegéhez képest tartalmazznak szövegeltérést vagy bármilyen szerzői beavatkozást (törlést, beszúrást, javítást stb.) – teljes átiratban közöljük. (Ha a főszöveg és az átirat nem mutat semmilyen eltérést, az átirat közlésétől eltekintettünk.) Az átiráshoz olyan

jelrendszert alakítottunk ki, mely – reményeink szerint – átlátható és logikus, ezáltal az olvasó/kutató könnyen rekonstruálni tudja az előszövegen végrehajtott szerzői műveleteket, írásaktusokat. Ennek a változtatásnak az inspirálója a genetikus kritika volt, melynek azonban széles körben alkalmazott jelrendszere túl bonyolultnak bizonyult, és a digitális filológiai módszerünkkel sem volt teljesen kompatibilis.

Figyelembe véve az utóbbi évtizedek médiumváltása következtében megváltozó olvasási és tudományos kutatási szokásokat, némileg módosítottunk a kísérszövegeken és a kötet végén közölt mutatókon. Sorozatunk második kötete közli az adott periódus verseit publikáló antológiák (*A Holnap; A Holnap új versei*) és a Babits-kötetek (*Levelek Iris koszorújából; Herceg, hátha megjön a tél is!*) kritikáinak szövegét. Ma a különféle online adatbázisokból ezeknek a kritikáknak jelentős része elérhető, ezért hasznosabbnak láttuk, ha az adott időszakban megjelent versek recepcióját elemző tanulmányban dolgozzuk fel. Mivel a nyomtatásban megjelent kötetek teljes terjedelmükben és kereshető PDF formátumban elérhetők lesznek a Reciti Kiadó oldalán (reciti.hu), ezért az első és a második kötetben található mutatók egy részét is mellőztük.

Ezzel együtt is a sorozat kötetei a tudományos szövegkiadás műfajai közül továbbra is a kritikai kiadások közé tartoznak, tehát a textológiai legjobbnak ítélt szövegváltozat mint alapszöveg alapján megállapított főszöveg jelenti a kiadás törzsanyagát, melyhez a szövegek, előszövegek és variánsok szövegkritikai, bibliográfiai és filológiai jegyzetei, valamint különböző mutatók kapcsolódnak. Kutatóközösségünk a közlési terv új koncepciójának kialakításakor, a sajtó alá rendező pedig a textológiai-filológiai munkálatok során a legapróbb részletekig törekedett a kritikai kiadással szemben támasztott tudományos követelményeknek megfelelni. A szövegközléseket bevezető tanulmányok előzik meg, melyek összefoglalják az adott költői periódus poétikai sajátosságait és az adott időszakra eső Babits-kötet kiadásával és recepciójával kapcsolatos ismereteket, valamint a feldolgozott (nyomtatott és kéziratos) hagyaték textuális jellemzőit.

Ugyanakkor bízunk abban, hogy a szakmai érdeklődésen túl munkánk a szélesebb olvasóközönség figyelmére is számot tarthat. Jelen kötet – csakúgy, mint a sorozat első két kötete – több, korábban publikálatlan, kéziratban maradt művet, fogalmazványt közöl. Az olvasó ezáltal megismerheti a nagy művekkel egy időben született, de Babits által végül elvetett verskísérleteket, vagy akár ismert alkotások korábbi változatait, ennek révén az életmű keletkezésének eddig ismeretlen részleteibe, az alkotói műhely titkaiba is bepillantást nyerhet.

Szénási Zoltán

Köszönetnyilvánítás

E kötet létrejötté számos kutató és több intézmény együttműködésének köszönhető. Az 1911 és 1915 között keletkezett Babits-versek kritikai kiadásán a 2010-es évek elejéig – még a korábbi közlési terv keretében – Jankovics József dolgozott; az általa előkészített anyag fontos kiindulópontot jelentett a kötet sajtó alá rendezésekor. A kutatás és az anyaggyűjtés során több intézmény munkatársai segítettek a munkát: hálával tartozom az Országos Széchényi Könyvtár, az MTA Könyvtár és Információs Központ, a Petőfi Irodalmi Múzeum, valamint a Wosinsky Mór Múzeum munkatársainak, akik készséges segítségükkel nagyban megkönnyítették a források feltárását. Külön köszönöm Lovas Csillának, a Wosinsky Mór Múzeum főmuzeológusának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Kelemen József nagyprestről készült festmény műtárgyfotóját.

Köszönettel tartozom a Babits Kutatócsoport tagjainak – Bucsecs Katalinnak, Mátyus Norbertnek, Széchényi Ágnesnek és Visy Beatrixnak –, valamint a Digi-Phil munkatársainak – Bobák Barbarának, Dobás Katának, Fellegi Zsófiának, Hernády Juditnak, Nemes-Jakab Évának és Palkó Gábornak –, akik az új közlési koncepció kialakításában és a filológiai, illetve digitális módszerek összehangolásában működtek közre. Külön köszönöm Hernády Juditnak a tördeléssel kapcsolatos kreatív észrevételeit. Hálával tartozom Kelevéz Ágnesnek a versek kritikai kiadásának második, az elmúlt évtizedek Babits-kutatásait összegző, minden értelemben grandiózus kötetéért, amely fontos szakmai igazodási pontot és folyamatos inspirációt jelentett a munka során. Köszönöm Káli Anita felülmúlhatatlan segítségét a TEI XML kódolásban, valamint Szénási Zoltán – a kutatócsoport vezetője és e kötet éles szemű szerkesztője – fontos tartalmi és formai észrevételeit, illetve végtelen türelmét.

Végül külön köszönet illeti Buda Attilát, aki lektorként nemcsak értékes szakmai tanácsaival segítette a sajtó alá rendezést, hanem azzal az őszinte bizalommal és bátorítással is, amely nélkül e kötet aligha készülhetett volna el.

A szövegközlésről

Előtörténet

A Babits-versek kritikai kiadásának előkészületei a nyolcvanas évek közepén kezdődtek, és a sorozat textológiai elveit tekintve eredetileg – kisebb eltérésekkel – az *Ady Endre összes versei* sorozatot, azaz a hagyományos kritikai kiadás elveit követte. Ez alapján született meg a kritikaikiadás-sorozat első és második kötete. Az első két kötet a több szövegforrással rendelkező versek esetében a szöveg-eltéréseket verssoronként lebontva táblázatos formában közli. A szövegeltérés-táblázat akkor mutatkozik használható módszernek, amikor viszonylag kevés számú szövegforrással rendelkezünk, melyeken legfeljebb szó- vagy szintagma-szintű eltérések figyelhetők meg. A táblázatban rögzített adatoknak a főszöveg-gel való egybevetése alapján az olvasó (kutató) rekonstruálni tudja az egyes szövegforrásokon megőrzött szövegállapotokat. Több szövegforrás és nagyobb szövegrészeket érintő eltérések esetében a szövegeltérés-táblázat használata rendkívül nehézkessé válik. Az első kötet elé írt bevezető tanulmányában a feldolgozandó anyagot jól ismerő Kelevéz Ágnes is jelzi Babits versírói gyakorlatának, valamint a hagyaték jellegének megváltozását, és ennek a kritikai kiadás metodikájára nézve várható következményeit: „Mivel Babits versírói gyakorlata, kéziratának jellege sokat változik az évtizedek folyamán, például a tízes évek közepétől kezdve összehasonlíthatatlanul több a javított, átírt, újraírt, töredékes kézirat, mint korábban, ezért a későbbi, papíralapú kötetek textológiai megoldásainak alkalmazkodniuk kell majd az adott periódus sajátosságaihoz.” (KELEVÉZ 2017, 29.) A probléma már a második kötet néhány verse esetében is jelentkezett. Ilyenkor a sajtó alá rendező, Kelevéz Ágnes a táblázat alkalmazása mellett, az abban nem rögzíthető, nagyobb, esetenként több versszakra kiterjedő szöveg-eltéréseket külön átiratban is közölte a szövegkritikai jegyzetek között.

Mindezek miatt elkerülhetetlenné vált, hogy a 3. kötettől kezdődően érvényesítendő közlési tervet újragondoljuk. Áttekintve az utóbbi egy-két évtized szövegkiadói gyakorlatát, különös tekintettel a hasonló jellegű költői korpuszok feldolgozására, arra a döntésre jutottunk, hogy az új koncepció kialakítása során nemcsak a Babits-versek nyomtatott kritikai kiadásban való megjelenítésének alapelvein módosítunk, hanem az anyag feldolgozásának metodikáját is a digitális filológiai keretek között gondoljuk újra. Ez utóbbi ambíciót támogatja a kutatási infrastruktúra kedvező változása is: a Bölcsészettudományi Kutatóközpont ugyanis több másik intézménnyel együtt jelenleg tagja a Digitális Örökség Nemzeti Laboratóriuma néven elindított együttműködésnek, melynek célja egy olyan módszertan kidolgozása, mely lehetővé teszi a nemzeti kulturális örökség mesterségesintelligencia-alapú feldolgozását, kutatását és közzétételét. A Laboratórium eredményeit intézményi partnerként a Babits-versek kiadása során is

alkalmazni tudjuk, ez jelenti a digitális kiadáshoz szükséges informatikai fejlesztések háttérét. A DigiPhil munkatársainak szakmai támogatásával és aktív közreműködésével elkészült az Oxygen XML Editor szoftveren használható keretrendszer, melynek segítségével a Babits-versek feldolgozása már nem irodai szoftveren (MS Office Word), hanem korszerű, és az adott anyag sajátosságaihoz igazodó virtuális kutatókörnyezetben történik. A 3. kötettől kezdve a Babits kritikai kiadáson dolgozó kutatók ugyanabban a munkafolyamatban végzik a nyomtatott és digitális szövegkiadás előkészítését, melynek végeredménye a kétféle médiumban prezentált szövegközlés lesz.

Ebből viszont az is következik, hogy nem egy közlési tervet kellett kidolgoznunk, hanem a két médium sajátosságaihoz, illetve a szövegkiadás számára kínált lehetőségeihez igazodva két különböző, de kiadási elveiket tekintve egymással is kompatibilis közlési tervvel kell rendelkezünk. A legnagyobb fejtörést a számtalan és sokszor csak hipotetikusán leírható írásműveletet tartalmazó kéziratok TEI XML jelölőnyelvi kódolása és a nyomtatott kiadásban történő közlési módjának újragondolása okozta. Az XML editor szerkesztői keretrendszerének kialakítása és a kétféle közlési metódus összehangolása során vált ugyanis világossá, hogy az elképzeléseinkből mi és hogyan valósítható meg.

Az ekképpen újratervezett munkafolyamatból logikusan következik, hogy elsőként a digitális kiadásról essék szó.

A digitális kiadás szövegközlésének alapelvei

A Babits-versek digitális kiadása a DigiPhil felületén lesz elérhető, beleértve ebbe az első két kötet informatizált változatát is. A digitális tudományos szövegkiadás legfontosabb jellegzetességei közül a genetikus szemlélet érvényesíthetősége emelhető ki, mely a nyomtatott kiadásban csak korlátozottan, a jegyzetapparátusban érvényesül. Annak a sajtó alá rendezői célkitűzésnek, mely a szövegek kiadása során a befejezettség helyett a szövegalakulás folyamatát, tehát a szövegenezist kívánja bemutatni, megfelelő közege a digitális médium (DEBRECZENI 2012, 17; GABLER 2018, 211.), mely képes olyan filológiai problémákra is megoldási javaslatokat kínálni, amelyek más mediális környezetben nehezebben – vagy egyáltalán nem – valósíthatók meg. A digitális kiadás biztosítja a szövegváltozatok és a szövegalakulási folyamat együttlátását, szinoptikus olvashatóságát, illetve saját anyagára érvényes digitális közeget tud megalkotni, kihasználva az elektronikus médium adottságaiból eredő interpretációs, illetve a textuális kapcsolatokra is reflektáló lehetőségeket.

A Babits-versek kritikai kiadása a harmadik kötettől kezdve tehát az ún. *born digital* kiadásoknak egy sajátos változata lesz, amennyiben a versek jelölőnyelvi átíratái XML formátumban, a Text Encoding Initiative (TEI) ajánlása szerinti kódolásban készülnek az Oxygen XML Editor kifejezetten a Babits-korpusz jelle-

gére kialakított szerkesztői keretrendszerében. Az ebben az elektronikus környezetben végzett sajtó alá rendezői munkafolyamatnak – ahogy arról fentebb már szó volt – kétféle kimenete lesz: a digitális és a papíralapú nyomtatott kiadás.

A szövegek variánsai esetében – a DigiPhil gyakorlatának megfelelően – sokrétű adatszolgáltatást kívánunk végezni, a kötelező részeken túl (például a szövegforrások lelohelyei, bibliográfiai adatai, keletkezésük körülményei és folyamata) ismertetjük a kéz- és gépiratok állapotát és egyéb tulajdonságait, a variánsok számát, helyét, a szövegforrások listáját, illetve a források egyes sajátosságait (datálását, attribúcióját, a kéziratok leírását és bibliográfiai adatait) is. Lehetőség nyílik továbbá a kéziratok geneziséét is szemléltető materiális tulajdonságok bemutatására, a Kosztolányi-művek jegyzeteihez hasonlóan például megadjuk az íróeszköz fajtáját, melynek jelentősége lehet a kézirat alaprtegeinek a megállapítása során. Az elektronikus kiadás lehetővé teszi az egyes művek kéziratot, illetve nyomtatott variánsainak egymás melletti elrendezését. A nyomtatott kiadás megállapított főszövege lesz ez esetben az az olvasói szöveg, mely – hasonlóan például a Csokonai-versek elektronikus kritikai kiadásához – az emendált és „olvasóbarát” állapotban közölt szöveget jelenti, emellett közöljük az adott vers szövegváltozatait, a szövegforrások betűhív átiratait.

A papíralapú kiadásban is szereplő szövegek átírására szolgáló jeleket applikálva, illetve saját közegéhez igazítva és bővítve, a digitális kiadás alkalmas arra, hogy az egyes kéz- és gépiratok rétegeit láthatóvá tegye, Babits módosításait, valamint más ismert és ismeretlen kezek javításait, betoldásait, továbbá időbeli alakulásait is bemutassa. Mind a nyomtatott, mind a digitális kiadásban közös, hogy a kéziratot és a nyomtatott szövegeket nem a fényképek nyújtotta reprodukció szintjén adja vissza, ezért a terveink között szerepel, hogy a digitális kiadásban az egyes szövegváltozatok jó minőségű, vizsgálható fakszimiljét is közreadjuk.

A papíralapú kiadás szövegközlésének alapelvei

A Babits-versek kritikai kiadása közlési tervének átalakítása során az tűnt célra vezetőnek, ha csak részlegesen módosítunk az eredeti, nyomtatott kiadásra vonatkozó közlési terven, és a szövegeltérés-táblázatok elkészítése helyett keresünk más metódust arra, hogy a kéz- és gépiratos hagyaték, valamint a nyomtatott korpusz feldolgozása során megállapított valamennyi szövegforrást közöljük.

Mindez azt jelenti, hogy minden vers esetében meghatározunk egy *főszöveget*. Az alapszöveget a csak kéz- vagy gépiratban fennmaradt szövegek esetében az *ultima manus*, a nyomtatásban is létezők esetében az *ultima editio* alapján jelöljük ki, figyelembe véve, hogy az csakis a textológiaiilag legjobb szövegváltozat lehet. A legszükségesebb emendáció mellett, mely a főszöveg kialakításakor figyelembe veszi Babits írásmódjának sajátosságait (például a magánhangzók és mássalhangzók időtartamának jelölésére vonatkozóan), a *betűhív* közlésre törekszünk.

A kéziratok kiolvasása esetén a Babits írásmódjából fakadó írásjelek (ny–nyy?) meghatározása a költő írásgyakorlatát ismerő sajtó alá rendező egyéni döntésén múlik. A nyomtatott megjelenések közlése esetében nem tüntetjük fel az adott nyomda betűkészletéből fakadó tipográfiai vagy egyéb sajátosságokat (például a különböző típusú zárójelek használatát és a kurziválás különféle módjait), de a magánhangzöhosszúságra vonatkozó jellemzőket akkor is rögzítjük, ha az a nyomda betűkészletének hiányosságából fakad.

Ebben tehát alapvetően az első kötettől érvényesülő textológiai elveket követjük:

A közölt versek szövegének, a főszövegnek a kialakításában alapszövegként az utolsó kézirat, az *ultima manus* akkor szolgál, ha a szöveg nem jelent meg nyomtatásban, vagy ha a sajtóközlemény nem volt hitelesnek, a költő által ellenőrzöttnek tekinthető. Ha egy-egy költői alkotásnak több kézirata is fennmaradt, akkor általában a legkésőbb keletkezett tekinthető alapszövegnek, ha csak valamilyen komoly érv nem szól egy korábbi kiválasztása mellett. Ezekben az esetekben a szöveg-összehasonlítás eredményei alapján, ha szükséges, bizonyos mértékű emendációra is sor kerülhet.

Babits esetében gyakori, hogy szövegei évtizedeken keresztül újra és újra megjelennek anélkül, hogy ennek bármilyen kézirat nyoma fennmaradt volna, ilyenkor a költő életében utolsóként megjelent kiadás szövege, az *ultima editio* szolgál alapszövegként. Az elv nem alkalmazható mechanikusan, hiszen különbséget kell tenni azok között a megjelenések között, amelyek feltehetőleg idegen szerkesztői elvek szerint javítva, néha csak „ollózással” összeillesztve, feltehetőleg a költő jóváhagyása nélkül láttak újra napvilágot, illetve azok között, amelyek a költő gondozásában jelentek meg.

A főszöveg kialakításában fontos körülmény, hogy az egyes versek szövege hányszor jelent meg Babits életében, s melyek azok a közlések, ahol a szerző maga is korrigálhatott, illetve melyek azok, ahol egy szerkesztői kéz végezte el a nyomtatás előtti végső simításokat. (KELEVÉZ 2017, 28–29.)

Mivel Babits a nyomtatásban megjelent, majd újra kiadott, kötetbe rendezett versein jellemzően nem hajtott végre jelentős módosításokat, míg azonban a szövegek keletkezési folyamatát dokumentáló kéziratok hagyatékban jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes szövegváltozatok között, ezért a szövegeltérések feltüntetésében két különböző módszert alkalmazunk: a nyomtatásban megjelent és több nyomtatott szövegváltozattal rendelkező versek szövegeltéréseit soronkénti osztásban a főszöveg alatt lábjegyzetben közöljük; a kéz- és gépiratos előszövegeket (ide sorolva a korrektúrákat és azokat a nyomtatott lapkivágatokat is, melyeket egy újabb közléshez Babits saját kezűleg javított) genetikus átiratban, reményeink szerint egyszerű és követhető jelkészlettel teljes egészében közöljük a jegyzetapparátus részeként. Több előszöveg esetén a könnyebb összehasonlítás érdekében a margón jelezzük az előszövegek egymáshoz viszonyított szövegeltéréseit is. Mivel a genetikus átiratok és az előszövegek sorrendjének

megállapítása a legtöbb esetben hipotetikus, ezért a szöveggenezis rekonstrukciója szükség esetén kiegészül az alakulástörténetet leíró szöveges magyarázattal is, mely a keletkezéstörténeti jegyzet részét képezi.

Az új átírási mód kidolgozása elsősorban az egyszerűsítést célozta, de figyelembe vette a hasonló tudományos szövegkiadási módszert megvalósító hazai és nemzetközi gyakorlatot is, például a beszúrák helyének szemléltetésére *sub-*, illetve *superscript*-et alkalmaztunk. Annyiban azonban eltér az általunk megismert jelrendszerektől, hogy az íróeszközök és a különböző írásműveletek jelölésére színek használnak. Megtartottuk a fogalmazványokon a Babits által időnként alkalmazott és jól ismert korrektúrajeleket, például a szavak vagy sorok cseréjének jelölésére, szavak külön- vagy egybeírásának jelzésére. A sajtó alá rendező szövegre (például a szöveghiányra vagy a bizonytalan olvasatra) vonatkozó közlései során a szövegkiadói gyakorlatban széleskörűen alkalmazott jeleket használtuk, melyek betűszíne eltér a kéz- vagy gépiratos átiratok betűszínétől, ezáltal könnyen megkülönböztethető Babits írásműveleteitől.

Az átíráshoz felhasznált jelrendszer

nyomatott	nyomatott szöveg; vers korrektúrája, vagy korábban nyomtatásban megjelent vers autográf javításokkal
ceruza	ceruzairás
tintaceruza	tintaceruzás írás
toll	tollal készült írás
gépirat	az írógéppel készített szöveg
idegen kéz	a szöveg lejegyzése nem Babitstól, hanem idegen kéztől származik
-hosszú törlés-	nagyobb szövegrész áthúzása; az áthúzott, de olvasható szöveg az aláhúzás alatt található
■	olvashatatlan törlés, satírozás
olvasható	törölt, de olvasható szöveg
beszúrák	szöveg beillesztése, a beillesztés helyét, amennyiben az alapszöveg fölé vagy alá van lejegyezve az alapszöveg betűméretével azonos méretű betűvel <i>super-</i> vagy <i>subscript</i> -ben jelöljük
beszúráson belüli	beszúrt szövegrészen belüli beszúrák; a sötétebb háttérszín a később beszúrt szövegrészt jelöli
olvasható átírás	javítás ráírással, az átírt szöveg olvasható
■ átírás	javítás ráírással, az átírt szöveg olvashatatlan

lehetne ez is vagy ez	variációk törlés nélkül; az átiratban a variáció azon a helyen található, ahol a kéziratban a szöveg fölé vagy alá van beszúrva, a helyét az alapszöveg betűméretével azonos méretű betűvel <i>super-</i> vagy <i>subscript</i> ben jelöljük, és a zöld háttérszínen belül a beszúrást jelző háttérszín is látható
} Vajon ez a sor a jobb{ } Esetleg inkább ez {	egy vagy több sor egymás törlés nélküli variációja; a jel az egyes törlés nélküli szövegrészek határát jelöli
áthelyezés innen ide	szervi szövegáthelyezés esetén az áthelyezett szöveg megkülönböztető háttérszínnel azonos helyen szerepel az átiratban, mint a kéziratban; szintén megkülönböztető háttérszínnel azon a helyen is olvasható, ahová Babits áthelyezni kívánta; amennyiben az áthelyezett szövegrészen belül törlés található, az új helyén a törölt részt nem tüntetjük fel
[egymás melletti] f [szavak cseréje]	egymás melletti szavak vagy szó szerkezetek cseréje; a szögletes zárójel a felcserélendő nyelvi egységek határát jelzi
szét ⇌ választás	egybeírt szó szétválasztása, a jel a szétválasztás helyén van
egy↓be	két szó egy szóvá alakítása
↓első sor ↑második sor	egymás alatti sorok cseréje
→	a kézirat sora túl hosszú, az átiratban a következő sorban folytatódik
[?]	a kérdőjel előtt levő szövegrész olvasata bizonytalan
[...]	a kézirat hiány, sérült kézirat/szöveg jelölése
[]	sérült kézirat sajtó alá rendezői rekonstrukciója
/	sortörés
//	strófahatár
↔	a versek szövegek közlésekor az oldal alján, az utolsó sor végénél kétirányú nyíl jelzi, hogy az oldaltörés ellenére nem kezdődik új versszak a következő oldalon

Magyarázat a jelrendszerhez

Az íróeszköz fajtáját (*ceruza*, *tintaceruza*, *toll*, *gépírás*) különböző betűszínekkel jelöljük. Az írásaktus különböző alpműveleit (*törlés*, *beszúrás*, *törlés nélküli variációk*, *áthelyezés innen ide*) különböző háttérszínek jelölik. A háttérszínnek határai jól láthatóan és a többitől elkülöníthetően szemléltetik az adott írásművelet térbeli kiterjedését, hasonlóan ahhoz a gyakorlathoz, melyet a digitális

tudományos szövegkiadások alkalmaznak. Ugyanakkor előfordulnak olyan esetek, amikor Babits egy törlés nélküli variációt beszúrással jegyez le. Ebben az esetben a kék háttérszín jelzi a beszúrást, melyet zöld keret vesz körbe. Van továbbá olyan eset is, amikor Babits a törlés nélküli variáción belüli beszúráson belül töröl, ebben az esetben a sötétzöld háttérszín kék, illetve zöld keretet kap. Hasonló logika alapján oldható fel a szövegáthelyezések esetében végrehajtott szerzői műveletek (törlés, beszúrást stb.) jelölése is. Viszont ezt csak azon a helyen tüntetjük fel, ahonnan áthelyezte a költő az adott szövegrészt, ugyanis (például törlés esetében) az áthelyezés szándéka nyilvánvalóan már csak a – legalább fejből – tisztázott szövegrészre irányult. Ahová tehát átkerült a szövegrész, ezeket a szerzői írásaktusokat már nem jelöltük.

Babits gyakran egy vagy néhány vonallal áthúzta az elkészült, de végül elvetni kívánt, nagyobb terjedelmű (többsoros) fogalmazványokat, ezeken belül jellemzően további írásműveletek (beillesztés, törlés, szövegáthelyezés stb.) azonosíthatók, ezért ezeket a nagyobb szövegrészekre kiterjedő áthúzásokat az átiratban külön jellel (|| ||) jelöljük. Logikus lenne ezt a műveletet az átiratban egy vagy két vonallal történő áthúzással jelölni, de ebben az esetben az áthúzott szövegrész esetenként nehezen olvashatóvá válna.

Kéz- vagy gépirás esetén Babits a betűtévesztéseket gyakran úgy javítja, hogy ráír a rontott betűre vagy betűkre. Ezt vizuálisan úgy különböztetjük meg a többi törlési művelettől, hogy szóköz nélkül írjuk egymás mellé a rontott és a javított betűt, előbbit a törlést jelző háttérszínnel, míg az utóbbit a beszúrást jelző háttérszínnel emeljük ki. Ebben az átírási módban tehát a szóköz, illetve annak hiánya is jelentéssel tölthető fel. Vannak olyan, ritkábban előforduló szerzői írásműveletek, mint például az egymás alatti sorok vagy egymás melletti szavak cseréje, egybeírt szavak szétválasztása, vagy különírtak egy szóvá alakítása, amelyek jelzésére Babits a jól ismert korrektúrajeleket használta. Ezeket – mint szerzői írásműveleteket – a kézirat íróeszközét jelző színnel és az ismert korrektúrajelekhez hasonló módon jelezzük. Ezekhez hasonló művelet a szövegáthelyezés, mely esetenként akár több sort vagy versszakot is érinthet. Ebben az esetben az áthelyezett szövegrészt külön háttérszínnel feltüntetjük az eredeti, kéziratban szereplő helyén, és ettől (valamint a beszúrástól, bár lényegében ezzel azonos műveletről van szó) elkülönülő háttérszínnel az új helyén is megjelenítjük.

Ezeket kívül marad néhány olyan művelet, mely egyrészt a sajtó alá rendezői munkára vonatkozik (kérdéses olvasat, kéziratihány, illetve annak rekonstrukciója), vagy a textológiai gyakorlaton kívül is elterjedt jelölések (sortörés, strófhatar). A sajtó alá rendező jelei minden esetben fekete alapszínt kapnak, ezzel is elkülönítjük a kézirat átiratától. Amikor korrektúráról vagy újabb megjelenésre előkészített nyomtatványról van szó, ezek a sajtó alá rendezői műveletek jellemzően nem relevánsak, ezért a betűszín nem okoz értelmezési problémát a szöveg befogadói rekonstrukciója során.

Az átiratokat kéziratleírás, valamint szövegkritikai jegyzet kíséri, mely segítséget nyújt az olvasó számára az átírt kézirat képzeletbeli rekonstrukciójához. A keletkezéstörténeti jegyzeten belül pedig szükség esetén szövegesen is értelmezzük a kéziratból kiolvasható endogenetikus folyamatokat. Ennek az átírási metodikának az előnyét abban látjuk, hogy egy egyszerűsített, ezért viszonylag könnyen követhető és megtanulható jelrendszert alkalmaz, viszont a leírni kívánt szöveggenezis szempontjából az írásaktus minden lényeges műveletét és rétegzettségét rekonstruálni tudja úgy, hogy közben lehetővé teszi az átirat lineáris olvasását is.

Babits Mihály 1911 és 1915 közötti költészete és a *Recitativ* kötet kompozíciója

Babits Mihály 1911 és 1915 közötti pályaszakasza nem kizárólag költői teljesítménye miatt meghatározó, ebben az időszakban ugyanis alkotói tevékenysége látványosan több irányba ágazik szét. E néhány év során párhuzamosan zajlik a Dante-fordítás nagy vállalkozásának előkészítése és kivitelezése, prózairói pályájának megnyitása *A gólyakalifa* megírásával, valamint esszé- és tanulmányírói munkásságának megerősödése. Mindez azzal jár együtt, hogy a versírás ebben az időszakban tematikus és poétikai értelemben is új helyzetbe kerül, és mennyiségét tekintve visszaszorul a korábbi évekhez képest. Az 1911 és 1915 között keletkezett lírai szövegek száma érezhetően kisebb, mint a pálya korábbi szakaszaiban, ami arra utal, hogy a költészet ebben az időszakban nem folyamatos, elsődleges alkotói tevékenységként, hanem egy tágabb, több műnemben és műfajban egyszerre kibontakozó alkotói program részeként működik.

Az 1911 és 1915 közötti időhatár kijelölése a kritikai kiadás szerkesztési rendjéből következik. Az ötéves bontás az életmű áttekinthetőségét szolgálja, a periodizáció ugyanakkor nyilvánvalóan nem jelent poétikailag zárt egységet. A versek egy része bizonyos szempontból továbbviszi a megelőző évek kérdésfelvetéseit, más részük pedig már a későbbi költői átrendeződés irányába mutat. A korszakhatár ezért külsődleges konstrukcióként kezelendő, amelynek alkalmazásakor végig szem előtt kell tartani az életmű folytonosságát. Mindez azért is lényeges, mert Babits a jelzett időszakban több, egymással párhuzamos problémakört érint verseiben: a költői szerep nyilvánosságbeli lehetőségeit, a megélhetés és az alkotás konfliktusát, a személyes és az általános viszonyát, valamint a történelmi tapasztalatok egyre fokozódó súlyát. Ezek a kérdések nem egyetlen, lineáris ív mentén rendeződnek el; különböző megszólalásmódokban térnek vissza, és több esetben a kötetkompozíció szintjén is összefüggésbe kerülnek egymással.

Kétségtelen azonban, hogy bizonyos fokú poétikai hangsúlyeltolódás és átrendeződés egyértelműen megfigyelhető a vizsgált időszakban. A Babits-líra 1910-es évekbeli átalakulását a szakirodalom többnyire korszakváltásként írja le, ám a változás értelmezése nem egységes, a hangsúlyok ugyanis eltérnek abban a tekintetben, hogy az első világháború kitörése vagy a háborút megelőző évek eseményei, illetve belső poétikai folyamatai tekinthetők-e meghatározónak. Rába György és Kardos Pál egyaránt arra mutat rá, hogy a fordulat jelei már az 1915 előtti években felfedezhetők, s a döntően a jelzett korszakban keletkezett verseket közreadó *Recitativ* darabjai ennek az átalakulási folyamatnak egyfelől következményei, másfelől pedig összegző dokumentumai is. A kötet a korábbi lírai modellhez képest új hangsúlyokat érvényesít: egyszerre érinti Babits költői személyiségét, filozófiai beállítottságát és poétikai formakészletét. Kardos szerint a *Recitativ*-ban megtalálható „a fiatal Babits művészetének minden ragyogá-

sa a formák játékoságig menő virtuozitásától a témák hallatlan sokoldalúságáig. De megmutatkozik e kötetben egy új magatartás is: a közösség sorsáért felelősséget érző és vállaló költőé.” (KARDOS 1971, 197.) Rába György e folyamatot a költői magatartás változásán keresztül ragadja meg, s arra hívja fel a figyelmet, hogy miként válik a személyes élményanyag fokozatosan erkölcsi és filozófiai kérdésselvetések hordozójává. (RÁBA 1981, 445.) Rábánál a *Recitativ* a figyelem irányának elmozdulását jelzi: a belső élet rögzítésének igénye a történelmi és közösségi tapasztalat felé mutat, miközben az egyéni megszólalás tétje nem vész el, sőt új hangsúlyokat kap. Nemes Nagy Ágnes korszakértelmezése ezzel több ponton összhangban áll, de más kiindulópontból építkezik. Olvasatában Babits költészete kezdettől fogva összetett, többirányú vállalkozás, a változás ezért nem egyetlen, jól körülhatárolható pillanathoz köthető, de már a korai versekben is jelen van mint lehetőség és feszültség. A fordulat, a változás végül döntően mégis a háború sokkja miatt következik be: „Akit csontjáig rázott meg a változás, az Babits volt, a csontjáig rázta meg, vagyis nemcsak a szóig, hanem a formáig, a versépítés módjáig. Nem tudott többé úgy írni, mint eddig. Nem mintha egy akkora költői változást, mint az övé, csakis a körülményekből – bármilyen súlyosakból – magyarázni lehetne. Mondom, a körülmények mögött ott van az alkat, az életrajz mögött a költői jellem. Az átélés milyensége, foka, fajtája.” (NEMES NAGY 1984, 108.) Nemes Nagy továbbá a kifejezés problémáját teszi hangsúlyossá a korszak lírai anyagában: a „dadogás” motívuma egyszerre jelzi a nyelv elégtelenségének felismerését és a megszólalás kényszerét, vagyis azt a helyzetet, amikor a kimondás szükséges, de a nyelv már nem biztosít problémátlan eszközt hozzá. Szilágyi Péter a *Recitativot* verstani szempontból elemző tanulmányában elutasítja azt az álláspontot, miszerint a költői fordulat valamely életrajzi hatás vagy történelmi körülmény közvetlen következménye volna: „[n]ehezen képzelhető el [...], hogy egy költő életművének folyamatában külső esemény hozzon gyökeres változást. Különösen érvényes ez egy Babits típusú életműre, amelyben az új típusú verseket meg kellett előznie egy filozófiai, magánéleti, formai (stb.) érlelődésnek.” (SZILÁGYI 1987, 389.) Következtetése szerint tehát sokkal inkább belső motiváltság eredménye a költői fordulat, és leszögezi, hogy ebben az időszakban „új költői, literátori, sőt emberi magatartásforma kezd [...] kibontakozni”, illetve hogy „Babits fogarasi magánya és a világháború közt érik nagy formátumú, tág horizontú költővé”. (SZILÁGYI 1987, 389, 454.) Az értelmezések közös pontja, hogy a költői átalakulást egyfajta folyamatként, egymásra rétegződő tapasztalatok összességeként ragadják meg. Ennek a rétegzettségnek a szerkezeti megfelelője a *Recitativ* ciklusainak belső rendje: Babits itt tematikus egységeket is létrehoz, de a ciklusok funkciója túlmutat a tematikán, hiszen eltérő lírai és egzisztenciális helyzeteket különít el a kötetben.

A *Recitativ* ebben az értelemben kivételes helyet foglal el az életműben. A címválasztás a kompozíciós felfogást támogatja, mivel a *Recitativ* az olvasás irányát

is meghatározó beszédmódot jelöl: a *recitativo* zenei értelemben átmeneti forma, amennyiben a cselekményt továbbviszi, és a közlés elsődlegességét érvényesíti az érzelmi kiteljesedéssel szemben. A kötet cím ehhez hasonlóan arra irányítja a figyelmet, hogy a versek inkább egymást követő, egymást építő megszólalások, nem pedig zárt, önmagukban teljes lírai egységek, beszédmódja ezért a kimondás szükségességét állítja előtérbe, és ezzel szoros kapcsolatban marad a válságtapasztalattal. Ennek egyik meghatározó darabja a címadó *Recitativ*, ami Babits belső konfliktusát, a lírai én önmagától való eltávolodását és az ebből fakadó ön-reflexivitást teszi poétikailag érzékelhetővé. A vers értelmezése nem merül ki a személyes vallomás regiszterében: olyan, az élőbeszéd ritmusához és szerkezetéhez közelítő versbeszéd modelljét is felmutatja, ami tágítja a lírai megszólalás hagyományos kereteit. Igaz, a keletkezéstörténet háttérében a Révész Illus iránti, feloldatlan érzelmi kötődés tapasztalata áll, a vers működése poétikai értelemben elszakad az életrajzi determináltságtól, és általánosabb érvényű beszédhelyzetet hoz létre. Kötetbeli elhelyezése tovább erősíti ezt az értelmezést: Babits a *Recitativ*-ot nem a személyes hangú költemények közé sorolja, hanem a záró, háborús tematikájú *Isten kezében* című ciklusba illeszti, eszerint a verset az egész kötet poétikai önértelmezésének részeként kezeli. A címadó *recitativ* kifejezés és a vers kompozíciós pozíciója tehát együttesen olyan poétikai állásfoglalást formál, ami a beszédszerű, drámai feszültségre épülő lírát a megújuló ars poetica rangjára emeli, és e beszédmód érvényességét a kötet egészére kiterjeszti. A Falus Elek jegyezte borítókép értelmező keretet is kínál a befogadó számára, ugyanis a lán-goló fa motívuma egyszerre idézi meg a pusztulás, illetve a megtisztulás képze-teit, és így jól illeszkedik a *Recitativ* verseiben megjelenő válságtapasztalathoz. A fa mint organikus, élő forma a költői szubjektumra is vonatkoztatható, míg az azt körülvevő tűz a háborús közegre, valamint a nyelvi és egzisztenciális krí-zisre utalhat. A grafika szecessziós stilizáltsága ugyanakkor tompítja a kép na-turalisztikus brutalitását, ezért párhuzamba állítható Babits költészetének azon törekvésével, ami a történelmi traumát a közvetlen ábrázolás helyett áttételes, esztétikailag fegyelmezett formában kívánja megszólaltatni.

A kötet a Babits-életműben egyedülálló módon ciklusokba szervezi a verseket, továbbá ez az egyetlen versgyűjtemény Babits pályáján, ami verscímet emel kötetcímmé. Mindkét szerkesztési döntés arra utal, hogy a *Recitativ* esetében a költő a kötet egészét átfogó kompozícióban gondolkodik. A cikluscímek (*Fogaras; Intermezzo [Szekszárd]; Az égő puszta; Képek és jelenések; Oikeía kai kaípia; Isten kezében*) rámutatnak, hogy a *Recitativ* mélyen személyes vállalkozás a számára: földrajzi helyek, élethelyzetek, kulturális utalások és lelkiállapotok váltakoznak bennük, és olyan belső térképet rajzolnak ki, ami szorosan összefonódik Babits életének adott szakaszaival. Ezt az olvasatot erősíti meg Babits egy, a *Színházi Életnek* adott 1922-es nyilatkozata is, amiben utólagos visszatekintéssel értelmezi a kötetet: „Talán egy könyvemben sincs annyi az életemből, mint a *Recitativ*-ban.

A *Recitativ* nem tiszta ének, hanem közlés és vallomás. Ha föllapozom, újraélem a fogarasi magányt, régi örömöket és sivárságokat, a háború éveinek heroikus békevágyát. Hosszú út ez a könyv.” (BABITS 1922, 28.) A nyilatkozat voltaképpen egyszerre erősíti meg a kötet életrajzi beágyazottságát és azt az igényt, hogy a verseket ne pusztán önálló szövegekként, hanem egymással összefüggő tapasztalati egységként olvassuk. Hasonló számvetést végez 1925-ben, amikor a *Sziget és tenger* kötet megjelenése alkalmából tekint vissza korábbi köteteire: „elképzelem régi könyveimet s meglep, hogy mind-mind más [...]. A *Recitativ* már befelé fordult, kényszerülten nyűgöző élmények, nagy magányok sóvárgásai s a rettenetes háború első döbbenete töltik meg ezt a könyvet.” ([n. n.] 1925, 21.)

A ciklusok tematikus és hangulati elkülönülése jól érzékelhető. A *Fogaras és Az égő puszta* című ciklusok a magány, a bezártság és a kilátástalanság konkrét tapasztalatát közvetítő verseket tartalmaznak (például az 1909-ben keletkezett *Levél Tomiból* vagy a *Spleen*), s ezekben a költői megszólalás gyakran a létállapotok rögzítésére szorítkozik. Az *Intermezzo (Szekszárd)* ezzel szemben az ismerős, otthoni táj idilli pillanatait idézi meg (például *Július; Augusztus; Anyám nagybátyja, régi pap...*), és a kötet szerkezetében átmeneti egységként működik. *Az égő puszta* egzisztenciális válság-versek gyűjteménye (például *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni; Az életemet elhibáztam*). A *Képek és jelenések* ciklus versei ismeretlen vagy elképzelt tájak és kultúrák felé fordulnak, illetve a személyes tapasztalatokhoz kötődő, érzékeny megfigyeléseket tárnak elénk (például *Merceria; Vakok a hídon; Atlantisz*). A görög című *Oíkéia kai kaípia* ciklus személyes és alkalmi jellegű verseket gyűjt egybe (például *Ady Endrének; A „Fiamhoz”; Május huszonhárom Rákospalotán*), amelyek a költő közvetlen megszólalásait, reakcióit rögzítik, és ezzel szoros kapcsolatban állnak a kötet recepciós és történeti kontextusával is. A kötet záró egysége, az *Isten kezében* pedig a háború első éveiben keletkezett, javarészt a háborús eseményekre reflektáló versek ciklusa (*Fiatal katona; Miatyánk; Húsvét előtt* stb.), ami tematikusan és értelmezői szempontból is központi helyet foglal el a kötetben. A ciklus helye tovább erősíti azt a benyomást, hogy a *Recitativ* szerkezete tudatosan vezet el a személyes tapasztalatoktól a történelmi krízis reflexiójáig, és a kötet egészét összetett, egymásra rétegződő élményanyag lenyomataként mutatja fel. A versek sorrendje nem kronologikus, igaz, a ciklusok egymásutánja akár időrendi elvet is jelölhet, amennyiben a fogarasi évektől a világháborúig tartó időszakot öleli fel. A ciklusokon belül azonban korábban vagy később keletkezett versek kerülnek egymás mellé, amennyiben megszólalásmódjuk vagy tapasztalati horizontjuk ezt indokolja. A belső logika tehát tapasztalati összefüggések mentén szerveződik, és így válik a *Recitativ* Babits költészetének egyik legreflexívebb teljesítményévé: a költő a verseket úgy rendezi újra, hogy közben saját pályáját és megszólalási lehetőségeit is értelmezi.

Nem véletlen, hogy a kötet a *Fogaras* ciklussal veszi kezdetét. Az első egység versei a kötet egészének értelmezési horizontját is meghatározó tapasztalatra, azaz a földrajzi, társadalmi és egzisztenciális elszigeteltség élményére mutatnak rá. Babits erdélyi tanárévei ezekben a költeményekben egyfelől életrajzi háttérként jelennek meg, másfelől pedig olyan tapasztalati keretként, amiben saját helyzetét sorsszerű állapotként kezdi el értelmezni. A ciklus ennek megfelelően a lírai megszólalás egyik alapállását jelöli ki, s ezzel már a kötet elején meghatározza a beszédmód értelmezési és poétikai irányát. A *Fogaras* verseiben a táj kiemelt jelentéshordozó szerepet kap; a vár, a hegyek, a zárt terek és a rideg természeti környezet képi rendszere a lírai én saját helyzetét kényszerű bezártsággá tapasztalja meg. A földrajzi peremhelyzet poétikai értelemben is peremhelyzetet jelöl, hiszen a költő eltávolodva érzi magát attól a kulturális és szellemi közegtől, amihez tartozni akar, ez az élmény azonban fokozatosan túlmutat az egyéni sérelem vagy nosztalgia regiszterén, és mitikus, illetve filozófiai jelentésekkel telik meg. Ilyen filozófiai hatás érhető tetten a *Cigánydal* című versben: a bergsoni életlendület (*élan vital*) termékenyítő gondolatai jelennek meg a szabadon élő, a természetet járó cigányasszony alakjában. Poétikai szempontból a *Fogaras* ciklus a *Recitativ* lírai tónusát is kijelöli. A megszólalás visszafogott, gyakran elmélkedő jellegű, s olyan kérdések tárgyalására ad alkalmat, mint például a hit és a kétely problémája a *Hiszekegyben*, vagy az életuntság és reménytelenség létállapotának rögzítése a *Spleenben*. A lírai én ebben a ciklusban még elsősorban szemlélő pozícióban marad, de már érzékelhető az a belső nyomás, amely később a kimondás kényszerévé alakul. A kompozíció szempontjából a *Fogaras* ciklus a kötet kiindulópontjaként tehát megteremti azt az alaphelyzetet, amihez a későbbi ciklusok különböző módokon viszonyulnak: a bezártság és az elszigeteltség tapasztalata felveti azokat a kérdéseket, amelyekre a *Recitativ* további egységei eltérő válaszlehetőségeket dolgoznak ki, az emlékezés, a látomásos általánosítás vagy a történelmi megszólalás irányába mozdulva el.

A második, *Intermezzo (Szekszárd)* című ciklus átmeneti, közvetítő szerepet tölt be a kötet egészében: a *Fogaras* zárt és nyomasztó tapasztalatvilága után megnyitja azt a poétikai teret, amelyben a lírai én ideiglenesen eltávolodik a bezártság élményétől. A ciklus címében szereplő *intermezzo* megjelölés ezt a funkciót hangsúlyozza, hiszen a zenei terminus is közjátékot, átmenetet jelez két hangsúlyosabb egység között. A versek visszatérő motívuma a szülőváros és az ismerős tájak felidézése, ahogy az elsősorban a Kiss Böske-élményhez kapcsolható szerelmi tapasztalat is teret kap a ciklusban. A *Július*, az *Augusztus*, az *Édes az otthon* vagy az *Anyám nagybátyja, régi pap...* a nyár érzéki tapasztalatait, a természet ritmusát és a családi emlékezet képeit mozgósítják. Ezekben a versekben a táj barátságosabb, az idő lassabban telik, míg a világ nyugodtabbnak és könnyebben megérthetőnek mutatkozik, a megszólalás hangneme pedig ennek megfelelően oldottabb, a lírai beszéd a szemlélődő és emlékező attitűdhez közelít, az emlé-

kezés azonban nem idilli visszavonulásként működik. A múlt felidézése minden esetben a jelen tapasztalata felől szerveződik, és az emlékképek mögött végig érzékelhető marad a veszteség és a távolság tudata. A kötet egészének ismeretében a szekszárdi táj nem feltétlenül az aktuális léthelyzet tere, inkább olyan időhorizontot képvisel, amihez a versek alanya már csak reflexív módon tud kapcsolódni, az *Intermezzo (Szekszárd)* darabjaiban fel-felbukkanó harmónia ezért törekeny és átmeneti marad. A ciklus egyik meghatározó poétikai sajátossága az időkezelés: a jelen és a múlt egymásra vetülése, az emlékezés mozgása és az idő múlásának tudatosítása a lírai beszéd alapvető elemei közé tartoznak. Az ismerősség felidézése az idő visszafordíthatatlanságát is érzékelhetővé teszi, ezért az otthonosság tapasztalata szorosan összekapcsolódik az elmúlás tudatával. A versek formai letisztultsága is ezt az átmeneti jelleget támogatja. A ritmus, a képiség és a mondatszerkezetek kevésbé feszítettek, mint a *Fogarás* darabjaiban, ugyanakkor nem érik el a későbbi ciklusok látomásos vagy kiáltásszerű intenzitását. A lírai beszéd egyensúlyi állapotot keres, ami eleve időlegesnek bizonyul, és a formai fegyelem mögött mindvégig jelen van annak tudata, hogy a megszólalás valódi tétje a kötet további egységeiben válik majd hangsúlyossá. Babits fontos kötetszerkesztői tudatosságáról tanúskodik, hogy ebben a ciklusban helyezi el az 1915-ös megjelenésekor botrányversként ismertté vált *Játszottam a kezével* című költeményt. A botrány abból a politikai olvasatból fakadt, ami a megszólalást a korabeli közéleti diskurzus felől értelmezte, a verset ért támadások pedig a lírai helyzetet allegorikus jelentésekkel terhelték, és ezzel elmozdították a szöveget a személyes és érzéki tapasztalat regiszteréből. Babits szerkesztői döntése egyben értelmező gesztus is, ekképp egy másik olvasási irányt tesz hangsúlyossá, és a verset elsősorban szerelmi költeményként keretezi. Kompozíciós szempontból az *Intermezzo (Szekszárd)* ciklus tehát egyfajta pihenőpont a kötetben; a bezárt-ság tapasztalatát követően az emlékezés és az otthonosság felé fordulás átmenetileg enyhíti a feszültséget, a ciklusban megszólaló lírai hang a személyes múlt felé fordulva keresi a stabilitás lehetőségét, ám a keresés eredménye csak ideiglenes marad, olyannyira, hogy a ciklust lezáró *A költő életének pusztájáról* komor összegzése már átvezet a harmadik, újabb válsághelyzetet tematizáló egységbe.

Az *égő puszta* ciklusban a lírai beszéd terheltsége és egzisztenciális feszültsége különösen élesen rajzolódik ki, és a versek egy Babits pályáján tartósan jelenlévő problémakört mutatnak be: az alkotás és a mindennapi megélhetés konfliktusát, valamint azt a létállapotot, amiben a szellemi munka feltételei folyamatosan bizonytalanná válnak. A „puszta” motívuma ebben az összefüggésben erőteljes metaforikus jelentéssel telik meg. Az *égő puszta* a kiszáradás és az elszegényedés képeit aktivizálja, melyek az emberi lét szellemi dimenzióira is kiterjednek. A környezet sivársága, a magány és a megélhetési kényszer egymással összefonódva jelennek meg a ciklusban, ám ez az érzelmi alapállás egy-egy pillanatra feloldódik, mint például *A csengetyűsfű* vagy a *Palotai est* című versekben.

A ciklus nyitódarabja az *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni*, ami a megélhetés problémáját visszafogottan, mégis rendkívül feszülten fogalmazza meg; a beszéd mérlegelő és számvető jellegű. A lírai én az élet fenntartásának kényszere és a szellemi integritás megőrzésének igénye közötti ellentmondást tárja fel, morális dilemmaként jeleníti meg a konfliktust, miközben általános érvényű kérdéssé emeli a mindennapi tapasztalatot. A ciklus további darabjai (*Fájó, fázó ének; Az életemet elhibáztam; Ecetdal* stb.) különböző nézőpontokból bontják ki ezt a feszültséget, a pusztulás, a kimerülés és az elszegényedés képei visszatérően kapcsolódnak össze a megszólalás lehetőségének problematikájával. A már említett *Fájó, fázó ének* című vers például fokozatosan jut el a betegség és testi-lelki gyámsortalanság leírásán keresztül a közösséget érintő fohászig, hogy aztán újra a saját nézőpont, azaz a gondtalanság óhajtása kerülhessen előtérbe. A ritmus gyakran szaggatottabbá válik, a mondatszerkezetek tömörek, a képek sűrűn egymásra torlódnak, ezek a formai megoldások pedig a belső feszültséget a szöveg szintjén is érzékelhetővé teszik. Kompozíciós értelemben *Az égő puszta* ciklus elmélyíti a *Fogaras* által felvetett bezártság tapasztalatát, miközben új hangsúlyokkal bővíti azt, hiszen a földrajzi és szellemi elszigeteltség után (rövid kitérővel) az anyagi és egzisztenciális kiszolgáltatottság kerül előtérbe. A lírai én mozgástere tovább szűkül, ezzel szemben a megszólalás tétje növekszik; a beszéd ebben az összefüggésben a szellemi önazonosság megőrzésének egyik alapvető eszköze lesz. A ciklus ezzel előkészíti a kötet későbbi egységeiben megjelenő poétikai elmozdulásokat, hiszen a látomásos általánosítás és a történelmi megszólalás irányába vezető út innen már beláthatóvá válik, *Az égő puszta* versei tehát határhelyzetet rögzítenek: azt, amelyben a lírai beszéd már nem kerülheti el az egyre nyíltabb és erőteljesebb megszólalást.

A *Képek és jelenések* ciklus poétikai értelemben újfajta szempontból kidolgozott költeményeket gyűjt egybe. Míg az előző ciklusokban a lírai megszólalás szorosabban kötődött konkrét élethelyzetekhez és személyes tapasztalatokhoz, ebben az egységben a beszédmód inkább általánosító, látomásos irányt vesz. A versek képi szerveződése, metaforikussága és példázatszerű jellege azt jelzi, hogy Babits a közvetlen élettapasztalatnál tágabb érvényű kérdések megfogalmazására törekszik, és a ciklus címében szereplő „képek” és „jelenések” kettőssége pontosan jelöli ennek a beszédmódnak a sajátosságát. A tipográfiai szempontból is különleges, különböző képzőművészeti és irodalmi hatásokat mozgósító *Vakok a hídon* című vers az emberi lét kiszolgáltatottságát és irányvesztettségét jeleníti meg: a vakok tapogatózó mozgása, a híd alatti zúgás és a hangok elbizonytalanodása olyan térélményt hoz létre, amiben megszűnnek az emberi tájékozódás lehetőségei. Ezek a képek ahelyett, hogy konkrét társadalmi helyzetet rögzítenének, inkább általános létállapotot ragadnak meg: azt, amiben az ember elveszíti biztos támpontjait. Hasonló példázatszerűség figyelhető meg az *Atlantisz* című versben. Az elsüllyedt város a pusztulás és az elveszett kultúra képzetét

mozgósítja, a lírai beszéd pedig a civilizáció törekenységére figyelmeztet. A vers képi világa időtlen térben mozog, miközben az elsüllyedés aktusa az emberi világ maradáóságába vetett hit megingását is kifejezheti. A *Merceria* érzékletes leírásai szintén aprólékosan mutatják be a vers teremtett világát: a kirakatbábu ábrázolása, a hétköznapi részletek gondos megfigyelése látszólag eltávolodik a nagy léptékű látomásoktól, ám a költemény éppen ennek a mikroszkopikus figyelemnek köszönhetően válik általános érvényűvé. A tárgyak világának zártsága és rendezettsége mögött a mozdulatlanság és az időtlenség tapasztalata sejlík fel, ami így összekapcsolódik a ciklus többi darabjában megjelenő statikusság-élménnyel. A ciklus egészére jellemző, hogy a versbeszélő háttérbe húzódik, és a megszólalás személyessége áttételes formában érvényesül: ritkábban jelenik meg az önmegszólítás vagy a közvetlen vallomás, a helyüket az emberi helyzetet általános érvénnyel megjelenítő képi konstrukciók veszik át. Ez a poétikai megoldás (illetve a tudatos kompozícióalkotás) összefügghet azzal, hogy a személyes beszéd lehetőségei lassanként beszűkülnek, ezért a költő az általánosítás eszközeihez nyúl. A *Képek és jelenések* darabjai változatos formakészlettel dolgoznak, ami igazodik a látomásos jelleghez. Főként a *Vakok a hídon* esetében, de más verseknél is érvényes, hogy a ritmus szabadabb, a sor- és mondathatárok pedig elmosódnak. Ezek a formai megoldások a befogadást is bizonytalaná teszik: az olvasó a lineárisan kibontakozó gondolatmenet követése helyett egymás mellé rendelt képi egységekkel szembesül, amelyek értelmezése folyamatos és aktív részvételt igényel.

Az *Oíkεία καί καιρία* (*Oikeia kai kairia*) ciklus már címével is sajátos hangsúlyt kap a *Recitativ* szerkezetében. A kifejezés jelentése – 'személyes és alkalmi/időszerű' – pontosan jelöli azt a poétikai teret, amiben megszólalnak a versek. A ciklus darabjai konkrét alkalmakhoz, személyekhez vagy történeti helyzetekhez kötődnek, ugyanakkor túl is lépnek az esetlegességen: a személyes megszólalás itt minden esetben általánosabb elvi problémák és poétikai kérdések hordozójává válik. A ciklusban szerepel a Babits és Ady kapcsolatának összetett érzelmi viszonyrendszerét bemutató *Ady Endrének* című vers, melynek megszólításos formája közvetlen beszédhelyzetet teremt, ugyanakkor a lírai én pozíciója végig reflektált marad. A költőtárs alakja nem személyes ellenfélként vagy példaképként jelenik meg, sokkal inkább olyan tükörként, amiben a lírai én saját szerepét és felelősségét is vizsgálja, a testvériség és különállás kettőssége pedig a költői hivatás megosztottságát is érzékelteti. Hasonlóan személyes megszólalás jellemzi a Komjáthy Aladárnak írt *„Fiamhoz”* című verset, amiben a lírai beszéd a jövő felé forduló, etikai súlyú intés formáját ölti. A megszólítás itt generációk közötti viszonyt hoz létre, a vers hangneme pedig egyszerre bensőséges és felelősségteljes. A *Május huszonhárom Rákospalotán* az 1912-es munkástüntetés, a „véres csütörtök” eseményeire reflektál, hogy aztán megnyissa a személyes jelenlét tapasztalatát a közösségi emlékezet felé. A disztichonokban írt vers a gyász és a tiltakozás

hangját egyesíti, miközben az események értelmezése nem reked meg az alkalmi reakció szintjén; a megszólalás itt már a tágabb történelmi felelősség részeként jelenik meg. Rába arra figyelmeztet, hogy Babits „újabb költői versbeszéde” a vers megírása utáni két éven belül alakul ki, ezzel pedig ellentmond azoknak az értelmezőknek, akik szerint a poétikai fordulatot kimondottan a világháború kitörése katalizálta volna Babits pályáján. (RÁBA 1981, 445.) Az *Oíkεία καί καιρία* ciklus verseiben a lírai én pozíciója már sokkal határozottabban körvonalazódik, mint a *Képek és jelenések* látomásos darabjaiban: a megszólalás közvetlenebb, a beszéd gyakran megszólításos formát ölt, s a személyes érintettség nyíltabban vállalt. Ugyanakkor ez a közvetlenség nem jár együtt az érzelmi kontroll feladásával, a versek fegyelmezett szerkezete és retorikája azt jelzi, hogy a személyesség Babits számára mindig etikai felelősséggel társul. Poétikai szempontból a ciklus darabjai szintén átmenetet képeznek a látomásos általánosítás és a nyíltabb történelmi megszólalás között: a beszédmód még nem válik deklaratívvá, de már egyértelműen túllép az áttételes képiség kizárólagosságán. A megszólalás célzott, a címzettek kijelölésének köszönhetően a beszéd iránya világosabbá válik, miközben a versek továbbra is megőrzik a lírai reflexió összetettségét, s bár a ciklusban korábbi (*Palinódia; Régi vers*), illetve 1911 és 1915 között keletkezett költemények is helyet kapnak, a költő minden esetben egyértelművé teszi és aláhúzza a konkrét célt és az alkalmosságát. Babits ebben az egységben próbálja ki legközvetlenebbül a lírai beszéd erkölcsi terhelhetőségét, a személyes megszólítás, az alkalmi keret és a történelmi érzékenység együttese pedig létrehozza azokat a beszédhelyzeteket, amelyekben a költői szó vallomásként, értelmezésként és felelősségvállalásként is felfogható. A ciklus voltaképpen előkészíti a *Recitativ* záró egységében megjelenő, nyíltan társadalmi megszólalás poétikai feltételeit.

Az utolsó, *Isten kezében* című ciklus a kötet poétikai és etikai vég- és súlypontja, hiszen versei közvetlenül reflektálnak a világháború tapasztalatára, a fókuszban ugyanakkor nem konkrét események állnak, hanem azok az egzisztenciális kérdések, amelyeket a történelmi krízis hív elő. A címadó metafora – az emberi sors „Isten kezében” való elhelyezése – a kiszolgáltatottság és a bizonytalanság tapasztalatát sűríti magába, és egyben eltávolodik a megnyugvás vagy a teodicea hangnemétől. A *Miatyánk* az imádság hagyományos szövegét írja át a történelmi tapasztalat fényében. A vers szerkezete és megszólítási módja az imádság formáját idézi, ám a megszokott könyörgés helyét a kérdés és az értelmezés veszi át; a versbeszélő annak a lehetőségét vizsgálja, hogy miként maradhat érvényes a hit nyelve egy olyan világban, amelyet a tömeges pusztítás tapasztalata határoz meg. Az 1916-ban keletkezett *Húsvét előtt* a háborús gépezet embertelensége elleni egyértelmű tiltakozás és a békevágy verse, míg a *Fiatal katona* a háborús tapasztalat személyesebb vetületét jeleníti meg, miközben a harc eseményeinek rögzítése helyett az egyéni sors kiszolgáltatottságát állítja középpontba. A katona alakja a vers értelmében a választás nélküli áldozattá válás lehetőségé-

nek hordozójaként, nem pedig hősként jelenik meg, a beszédmód ennek megfelelően visszafogott, hiszen a tragikum itt az egyszerű, fegyelmezett megfogalmazásban rejlik. A ciklus darabjai jól illeszkednek a *Recitativ* egészének a közlés és az értelmezés elsődlegességét hangsúlyozó beszédmódjához. Kompozíciós értelemben az *Isten kezében* záró helyzete különösen fontos, hiszen a kötet korábbi egységeit tekintve a lírai beszéd fokozatosan halad a személyes tapasztalattól az általánosabb, közösségi kérdések felé, a háborús ciklus pedig e folyamat végpontjaként jelenik meg, amelyben az emberi lét értelmezhetősége kerül középpontba egy alapvetően szélsőséges és kiszámíthatatlan történelmi helyzetben.

A *Recitativ* egyes verseinek, illetve magának a kötetnek a kompozíciós vizsgálata is arról árulkodik, hogy Babits lírájában az 1910-es évek első felében a megszólalás feltételeit és státuszát érintő poétikai átrendeződés figyelhető meg, aminek következtében a lírai én pozíciója elmozdul, a tárgyias beszédmód stabilitása megbomlik, miközben a képalkotás, a mondatszervezés és a versbeszéd formái új, funkcionális összefüggésekbe kerülnek. Ez a folyamat nem kizárólag a történelmi kontextus hatására alakul ki, hanem azoknak az immanens kérdéseknek a felerősödésével függ össze, amelyek Babits költészetét kezdettől fogva meghatározzák.

Babits a kötet első megjelenését követően több ponton módosít a kompozíción. Az első (Nyugat, 1916) és a második kiadás (Táltos, 1920) szerkezete lényegében megegyezik, ám már ebben is megfigyelhető egy finom elmozdulás: utóbbiban a *Kabala* című vers már mintegy önálló egységként szerepel. Erre nemcsak a szöveg elhelyezése utal, hanem a tartalomjegyzék tipográfiája is, ahol a vers címe a cikluscímekkel azonos, kurzív szedést kap. Az 1928-as *Versek* kiadásában a szerkesztési elv annyiban változik, hogy a költemény már nem a ciklusokkal azonos rangon jelenik meg, de továbbra is elkülönül a kötet többi részétől, önálló darabként. Az 1937-es *Összes versek* kiadásában Babits ennél jelentősebb szerkezeti módosítást hajt végre: a *Képek és jelenések* ciklus után külön közölt *Kabala* című verset követően új kötetegységet iktat be, amely azonban korábban nem jelent meg önálló kötetként. Ez a *Béke és háború közt*, amelybe az 1925-ös *Sziget és tenger* kötetbe felvett filozófiai tankölteményt, a *Hadjárat a semmibe* című művet sorolja, majd ezt követően illeszti be a *Recitativ* utolsó két ciklusát (*Oíkεία καί καίρια*, *Isten kezében*) és azok verseit.

A *Recitativ*ban közölt versek természetesen önmagukban nem nyújtanak teljes képet Babits 1911 és 1915 közötti költői működéséről. Egyfelől a kötet olyan fontos műveket is tartalmaz, amelyek nem ebben az időszakban keletkeznek (például a *Levél Tomiból* [1909] vagy a *Húsvét előtt* [1916]), másfelől számos olyan vers is ismert, amelyek ebben az időszakban születnek és nyomtatásban meg is jelennek, Babits azonban nem veszi fel őket a kötetbe (például az *Örökségem* vagy az *Ünnep*). Emellett jelentős számú szöveg maradt fenn, amelyeket Babits életében nem publikál, hanem kéziratban maradnak. Ezek között találunk kidolgo-

zott vagy nagy terjedelmű verseket – mint a *Századvégi költő éneke* vagy a Kiss Böske-szerelemhez köthető [*Pargoletta*] –, valamint számos, a költői műhelybe betekintést engedő töredéket és fogalmazványt is. A kritikai kiadás e különböző státuszú szövegek együttes közreadásával igyekszik átfogó képet adni Babits 1911 és 1915 közötti költői tevékenységéről.

A *Recitativ* kötet recepciója

Babits harmadik, *Recitativ* című verseskötete az 1916. április 16-i héten jelent meg a Nyugat Szépirodalmi Szemle kiadásában, a borítón Falus Elek lángokban álló fát ábrázoló szecessziós grafikájával. (BABITS 1916c) A kötet kortársi recepcióján belül viszonylag jól körülhatárolható azoknak a kritikáknak és megszólalásoknak a köre, amelyek Babits közvetlen irodalmi környezetéhez, mindenekelőtt a *Nyugat* szerzőihez és holdudvarához köthetők. Ezek az írások eltérő hangsúlyokkal ugyan, de egyértelműen pozitív értékelést adnak a kötetről, és a *Recitativ* poétikai sajátosságait a Babits-életmű belső fejlődésének összefüggésében értelmezik. Feltűnő ugyanakkor, hogy ezt a befogadói attitűdöt nem az értelmező visszafogottság határozza meg. Az értékelések egy része a poétikai kérdések tárgyalása mellett következetesen reagál a Babitsot érő (vagy a későbbiekben várható) politikai és közéleti támadásokra is: ezek az írások Babits költészetének esztétikai értékeit hangsúlyozva egyúttal védelmi pozíciót is felvesznek, és expliciten vagy burkoltan tagadják a költőt hazafiatlansággal illető korábbi vádakát, illetve erkölcsi és szellemi értelemben is legitimnek tekintik líráját, amivel elébe kívánnak menni a további ideologikus értelmezéseknek.

Schöpflin Aladár a *Nyugat* június 1-jén megjelent *Recitativ*-kritikájában Babits líráját következetesen a mértéktartás és a belső fegyelem fogalmaival írja le, hangsúlyozva, hogy költészete távol áll a közvetlen közéleti megszólalástól: „Semmi sem áll messzebb Babbitstól, mint a heves, széles akció, a harsány hangú retorika, a világ sodrába való energikus beleroohanás. Teljesen és tisztán lírikus, az egész világ lelki izgalmaiban és hangulatokban olvad fel benne.” (SCHÖPFLIN 1916, 633.) Az aktuális vádakra reagáló összegzésében pedig kimondja, hogy Babits modern, művelt magyar ember, akinek költészete egyszerre mélyen magyar és egyetemes, háborús verseiben pedig a közösségi szenvedés és a békevágy kivételes erejű megszólaltatójává válik. Rozványi Vilmos ugyancsak ebben a lapszámban értékeli a kötetet, s olyan költőként jellemzi Babitsot, akit elsősorban emberi és filozófiai kérdések foglalkoztatnak, és aki a szkepszist a modern kultúrember alapvető lelki formájaként éli meg. Értelmezésében Babits újraszervező alkotóként nyúl a múlt esztétikai anyagához, hiszen a hagyományt a jelen világnézeti tapasztalatával tölti fel, miközben költészete a vágy, a kétely és a megismerés feszültségéből építkezik. (ROZVÁNYI 1916.) Kosztolányi Dezső Schöpflin és Rozványi írását követő, *Babits Mihály* című esszéje nem a klasszikus értelemben vett kritika, sokkal inkább összegző portré: a *Recitativ* megjelenése kapcsán azt hangsúlyozza, hogy Babits versei időtlen egységet alkotnak, mivel a korai és a friss művek között alig érzékelhető fejlődési törés, mindegyiket ugyanaz a „babitsi” teljesség jellemzi. Írásának visszatekintő részében a fiatal Babits áll a középpontban, aki már húszévesen is kész költői egyéniségként lépett fel egy sokszínű, vitákkal teli szellemi közegben, s akinek köl-

tészete egyszerre volt új, személyes és izgalmasan magyar. Az esszé végül személyes emlékezéssé tágul, amiben Kosztolányi Babits magyarságáról szóló korai vallomását idézve a költő erkölcsi és szellemi folytonosságát, illetve nemzedéki jelentőségét emeli ki. (KOSZTOLÁNYI 1916.)

A „belső kör” fogadtatásának rendhagyó formája Ady Endre gesztusa, aki a *Recitativ* megjelenésére nem kritikával, hanem verssel reagál a *Nyugat* július 16-i számában. A *Babits Mihály könyve* című költemény egyszerre elismerő megszólalás és értelmező kommentár: Ady a kötet poétikai sajátosságainak elemzése helyett a benne megnyilvánuló költői törekvést ismeri fel és erősíti meg. A vers zárlata – „Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak, / Szálljatok szét jóságokként a jóknak” (ADY 1916, 138.) – éppen annak a költői nyelvnek a fontosságát hangsúlyozza, amelynek ellehetetlenülését a címadó Babits-vers tematizálja. Ady verse továbbá erkölcsi magaslatként jelöli ki Babits költészetét: a pusztító erővel szemben olyan szellemi „bércként”, ami egyszerre egyetemes műveltség-ből táplálkozik és a magyarság mély, belső minőségét képviseli, így határozottan visszautasítja az eredetiségét vagy „magyarságát” kétségbe vonó vádakat. A „keveseknek szóló” költészet gondolatát („Szép könyv, talán ha csak a keveseknek / Tetszenél ma: dicsőség s bajod”) Ady kettős értelmű dicséretté fordítja versében, hiszen veszteség, ha a költőt félreértik, ugyanakkor dicsőség, hogy szavai azokhoz jutnak el, akik a háborúval szemben az emberiséget és a béke vágyát vallják. Babits később maga is kiemelt jelentőséget tulajdonít Ady megszólalásának; visszaemlékezése szerint Ady „verseimet mindjobban szerette, annyira, hogy egy könyvemet, a *Recitativot*, mindig magával hordotta”, s úgy véli, hogy „nincsen olyan kritikus, aki költői szándékaimat igazabban és mélyebben felfoghatta volna”. (F. J. 1923, 5.) Visszatekintő megjegyzése a költői szolidaritás gesztusát emeli ki, továbbá a kortárs kritika ambivalens fogadtatásával állítja szembe Ady versét, ami Babits értelmezésében így a legautentikusabb „kritikává” válik. Ez a válaszforma különösen beszédes a *Recitativ* recepciójának egészét tekintve. Míg a kötet egyes darabjai – elsősorban a *Játszottam a kezével* – a nyilvános vitákban politikai és morális értelmezések tárgyává váltak, addig Ady verse azt a poétikai közösséget hangsúlyozza, amiben a nyelvi közlés problémája nem félreértés forrása, hanem közös tapasztalat. A *Nyugat* köréhez tartozó recepció tehát a kötet értékelését elsősorban a költői teljesítmény felől közelíti meg, miközben hallgatólagos védelmi gesztussal hárítja el a körülötte kibontakozó támadásokat. Az elismerés mellett az említett kritikák (és a vers) Babits magyarságát pozitív, evidens értéként tárgyalják, anélkül, hogy egészen konkrétan reflektálnának arra, milyen diskurzus tette ezt a kérdést egyáltalán hangsúlyossá.

Ezen a „belső körön” kívül azonban korántsem volt egyöntetű a lelkesedés a kritikusok körében. György Mátyás, *A Tett* és a *Ma* állandó munkatársa 1917-ben ír fanyalgó értékelést a kötetéről, amelyben az „új költészet”, azaz az avantgárd forma- és hagyománytagadása felől nézve korszerűtlennek és avítottnak ítéli meg

Babits líráját. Igaz, a *Vakok a hídon* és a *Recitativ* című verseket – az avantgárd felől – elismeri, kritikájában egészében a *Recitativ* költői világát belső, önmagába záruló lírai beszédként jellemzi, ami nem képes érdemi kapcsolatba lépni a kor történelmi és társadalmi tapasztalataival: „Benncsiráskodik ő mindnyájunkban kételyeivel, halálfélelmével, »nargiléh-kesergéseivel«, de úgy kell lenni, hogy csak mulasztásainkra emlékeztessen ernyedő óráinkon furkálása és hirtelen annál szívósabb antitoxin-felrajoztatásra öklözzük vérünk száguldását.” (GYÖRGY 1917, 35.) Bár az avantgárd kritikát képviselő György Mátyás elmarasztalja a *Recitativot*, azt nem lehet elvitatni tőle, hogy Babits költészetét következetesen esztétikai alapon, s nem külső – politikai vagy morális – szempontok szerint értékeli. Ebben az értelemben kritikája élesen elkülönül a kötet körül kibontakozó sajtóviták jelentős részétől, amelyekben az esztétikai megfontolások gyakran háttérbe szorulnak, s a költő személye, társadalmi szerepe, illetve hazafias elköteleződése került az értelmezés középpontjába.

Erre a sajátos recepciós helyzetre reflektál Bálint Lajos is, aki a *Világ* hasábjain megjelent, a *Recitativot* egyébként elismeréssel szemlélő kritikájában nem annyira a kötet poétikai sajátosságaira, mint inkább a fogadtatás körülményeire irányítja a figyelmet; szerinte a Babits körül kialakult indulatok aránytalanok a költő lírai alkatához képest: „Ha Arany Jánosról mondaná valaki, hogy lázadó forradalmi egyénisége irodalmi harcok központja volt, bármily erősnek érzem is Arany emberi és demokratikus hajlandóságait – épp oly elbámultan hallgatnám ez irodalmi harci regéket, mint amilyen furcsán támad fel bennem alig elmúlt hetek emléke, amikor e csendesen fájdalmas és aggódó Babits Mihály körül hangos kiáltással csaptak össze az irodalmi hit és művészi meggyőződés mindkét partjáról.” (BÁLINT 1916, 20.) Bálint megállapítása világosan érzékelteti, hogy a *Recitativ* fogadtatásában nem csupán eltérő esztétikai álláspontok ütköztek, hanem maga a költői habitus és annak közéleti értelmezése is vita tárgyává vált. A kötet recepciója tehát az avantgárd elutasítás esztétikai következetességét és a szélesebb kritikai nyilvánosság értelmezési zavarát is jelzi, amiben a poétikai szempontok gyakran háttérbe szorultak a viták hevességével szemben.

Jól látható, hogy a *Recitativ* megjelenése nem csupán poétikai-esztétikai kérdéseket vet fel az irodalmi színtéren, hanem újraaktiválja azokat az irodalmi és politikai csatározásokat, amelyekkel Babits egy évvel korábban már szembenézni kényszerül, és aminek az az elsődleges oka, hogy a kötet *Intermezzo (Szekszárd)* című ciklusában a *Játszottam a kezével* című verset is újraközi. Az 1915-ben keletkezett, s elsőként a *Nyugat* 1915. augusztus 16-i számában publikált, feltehetően Révész Ilona (Ilus) mozdulatművészhez írt vers ártatlan szerelmi életképként indul, hogy végül egészen váratlanul háborúellenes állásfoglalásba csapjon át. Utolsó négy sora („szívesen halnék azután / nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!”) egyértelmű tiltakozás a háború ellen, ami indulatokat szít a különféle sajtóorgánumban. A háborúelle-

nesség tényét persze maga Babits is elismeri: „Háború volt és így írtam be készakarva, háború elleni célzattal. Nem gondoltam, hogy botrány lesz, csak hogy dühöngeni fognak, a hazafiak. Csak egy hónap múlva tört ki a baj.” (GÁL 1975, 450.) A „baj kitörése” a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjéhez, a Dunántúli álnéven hamis olvasói levelet közlő Rákosi Jenő nevéhez köthető, aki – párhuzamosan az Ady elleni támadásokkal – egész sajtóhadjáratot indít Babits ellen: „Aki ezt [ti. a *Játszottam a kezével* utolsó sorait] írta, magyar állami gimnáziumban, az állam jóvoltából hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki ebben a rettenetes, hekatombák alatt nyögő időben ilyen cinikus kijelentésre hajlandó[?]” (DUNÁNTÚLI [RÁKOSI] 1915, 4.) Rákosi írását több, azzal egyetértő (sőt, a nyugatos líra egészét becsmérítő), illetve Babits mellett kiálló cikk követi a *Budapesti Hírlap*, a *Világ*, a *Pesti Napló*, a *Népszava* vagy a *Magyarország* hasábjain, de Babits a *Nyugatban Vers, támadásokra* címmel – korábbi nyilatkozatai mellett – egészen konkrétan reagál a botrányra. (Részletesen lásd ehhez TÉGLÁS [szerk.] 1996; SZÉNÁSI 2018, 153–167, illetve a *Játszottam a kezével* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A *Recitativ*ot értékelő ellenséges hangú kritika a megjelenéskor természetesen nem mulasztja el felemlgetni a *Játszottam a kezével* körül kialakult botrányt, sőt több esetben kifejezetten erre építi elutasító ítéletét. A kötetet bíráló megszólalások egy része megkérdőjelezi az egyes versek poétikai megoldásait, illetve a korábbi sajtóviták tapasztalatait is beemeli az értelmezésbe, mintegy igazolva a költővel szembeni fenntartásokat. Várdai Béla a *Magyar Kultúra* hasábjain megjelent írásában Babits líráját egészében véve mesterkéltnek és életidegennek minősíti, s kritikájában a *Játszottam a kezével* című verset emeli ki példaként: „Vékonyan csörgedez a költői véna Babits Mihálynak gondos és hangzatos formákba szorított, mesterkélt szóhalmazai alatt is. *Játszottam a kezével* c. verse pl. igen bágyadt, levegőtlen »arisztikum« [...]. Hírhedt befejezését [...] nem tennők itt újra szóvá, ha szerző jónak nem látta volna ezt a versét e támadt részében is változtatlanul közölni *Recitativ* című új kötetében, mely pathologikusan mesterkélt darabjaiban a differenciáltság kínos keresésével, Shelley–Verlaine motívumaival s forma-bravúrjaival egészében inkább részvétet kelt az egyén, mint műélvezetért adós hálát a költő iránt.” (VÁRDAI 1916, 182.) Várdai szerint tehát a *Recitativ* nem önálló poétikai teljesítmény: nem más, mint egy előzetesen kompromittálódott költői magatartás újabb bizonyítéka. A *Játszottam a kezével* „hírhedt befejezésére” való hivatkozás itt már közismert vádként jelenik meg, amelynek felelevenítése önmagában is elegendőnek látszik a kötet egészének elmarasztalásához; az esztétikai ítélet tehát összefonódik a korábbi botrány emlékezetével, s a kritika a költői szöveg helyett a szerzői döntések erkölcsi megítélésére helyezi a hangsúlyt.

A korabeli kritikai megszólalások között olyan hangok is megjelennek, amelyek éppen erre az elfogult értékelési gyakorlatra hívják fel a figyelmet, s a *Recitativ* irodalmi értékeinek későbbi, nyugodtabb mérlegelését sürgetik. Bors László

a *Kolozsvári Szemlében* megjelent írásában ironikus és jövőbe vetítő hangnemben reflektál a kötet körüli indulatokra, és a pillanatnyi politikai és társadalmi viszonyoktól való eloldódást teszi meg az érdemi értékelés előfeltételévé: „Ha majd tauglich lesz minden untauglich és untauglich minden tauglich és kínjukban a jobb középosztályig az emberek a falat fogják lerágni, ha majd már minden magyar táblabíró talpáról lekopik a magakészítette facipő, – ha egyszer megint béke lesz még más mondanivalónk is talán akadni fog ezekről a dolgokról [...] És ki fog még egyszer gyűlni az örök láng a *Recitativ* dicséretére. Akkor Canossát fogunk még jártni a ma gőgöseivel a megbántott szegény költőhöz. S az ifjak, akik egynehányan mégis hazatérnek, be fogják látni, hogy bizony »kedvesük kis ujjáért« de érdemesebb lett volna ontani a csobogó vért.” (BORS 1916, 38–39.)

Babits azzal, hogy a *Recitativban* az *Intermezzo* (*Szekszárd*) című ciklusban közli a *Játszottam a kezével* című verset, egyúttal a Kiss Böske-szerelemhez kapcsolja azt, továbbá feltehetően a politikusság felőli elsődleges értelmezést kísérli meg kiiktatni, vagy legalábbis tompítani. A vers ennek köszönhetően az otthonosság, az emlékezés és a személyes tapasztalatok lírai megjelenítését megcélzó ciklus része lesz. A szerelmi jelenetből kibomló háborúellenes kijelentés tehát a kötet szerkezetében nem közvetlen politikai állásfoglalásként értelmezhető, ami – Babits szándéka szerint – enyhíthette volna a vers direkt aktualitását. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lett volna tisztában az újraközlés kockázataival; a kötet összeállításakor aligha számolhat azzal, hogy a *Játszottam a kezével* jelentéssége „megváltozik”, sokkal inkább számíthatott arra, hogy a korábbi indulatok ismét felszínre kerülnek, s a kötet fogadtatása során a politikai olvasat szükségszerűen előtérbe kerül. Ebben az értelemben a *Recitativ* tisztán irodalmi szempontok szerinti értékelése már a megjelenés pillanatában veszélyben van, s a kötet recepcióját eleve meghatározza egy olyan konfliktus, ami nem a költői teljesítményből, hanem annak nyilvános értelmezéséből fakad. Ez magyarázhatja, hogy Babits miért választ a kötet élére olyan költeményt, ami – noha valamivel korábban keletkezik, mint a *Játszottam a kezével*, és így nem a vers körüli botrány közvetlen hatására születik – a megjelenés idején mégis újfajta aktualitást nyer. A címadó vers kiválasztása előzetesen keretezi az olvasást: a politikai indulatok helyett a költői megszólalás problémája, a közlés nehézsége és félreérthetősége felől irányítja a befogadást. A szerkezet tehát bizonyos értelemben megelőző gesztus lehet, ami a várható recepciós reakciókra reflektál, s megkísérli a *Recitativ* egészét egy átgondolt, poétikai önértelmezés keretébe helyezni.

A *Recitativ* című vers voltaképpen „a szavak ellen intézett vádbeszéd” sajátos megfogalmazása. (RÁBA 1981, 474.) Keletkezésének körülményeit maga Babits adja meg Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányában, ahol a vers megszületését konkrét élményhez köti. Feljegyzése szerint a költemény 1915 tavaszán, Richard Wagner *Trisztán és Izolda* című operájának hatására keletkezik, az előadást Ba-

bits feltehetően április 15-én látja. (RÓNA 2014, 48; lásd ehhez a vers keletkezés-történeti jegyzetét.) Révész Ilussal való beteljesületlen szerelmi kapcsolata miatt fedezheti fel a párhuzamot a Wagner-művel, ugyanakkor a zenei élmény hangsúlyozása nem csupán életrajzi adalékként értelmezhető, hanem a vers poétikai alaphelyzetét is megvilágítja, hiszen a zene mint a nyelvi közlést meghaladó, közvetlenebb kifejezésformára való hivatkozás szorosan illeszkedik a *Recitativ* nyelvszkeptikus és önreflexív jellegéhez:

Ó, ti kemény

magvak, ti lelkeim magvai, szók!
művészetemnek nincs sava hát
mely felolvasszon annyira csak
hogy a gondolat salakja szent
italomnak színét és ízét
el ne busítsa? Szók, keserű
őstengerekből üllepedett
szók, rég kiszáradt tengerek alja, ti
felejtett könnyek alja, ti gondolat
kegyetlen izgatói – ha szótelen
tudnám zenémnek önteni gyógyvizét
tán elringatna – de balzsamomul
szók emléktámaszt mérgét oldozám
s fürdömnek annyi éles a kavicsa
hogy lábam egy seb – s szemvizem oly teli
homokkal, hogy szemem csupa vér.
Ó, szótlán, tiszta, homoktalan
zene! mért nem lettem én zenész?!

Nyelvi eszközökkel megfogalmazni a nyelv tagadását önmagában is paradox és ironikus alaphelyzet, ami a *Recitativ* című vers egészét meghatározza. A *recitativ* vagy *recitativo* eredetileg egyetlen vagy kevés hangra épülő, az elbeszélte tartalomra koncentrálnak dallamos énekbeszédet jelöl, amely a zenei megszólalásban a cselekmény közvetítését szolgálja, s háttérbe szorítja a lírai kiteljesedést. A költészetre vonatkoztatva ez a fogalom a beszédmód egyszerűsödését, a kifejezés eszközeinek tudatos visszafogását jelezheti (RÁBA 1981; VISY 2019, 138.), ugyanakkor magában hordozza a hagyományos lírai formáktól való eltávolodás szándékát is. A muzsikusi lét utáni sóvárgás ebben az összefüggésben egyfelől tematikus elem, másfelől pedig egy poétikai vágy megfogalmazása, ami a nyelvi közlés elégtelenségével szemben egy másik, közvetlenebb megszólalási mód lehetőségét keresi. A megírás idejekor azonban még egyértelműen a keresésen van a hangsúly, miként arra Rába György rámutat: „a vers maga a program, és azt is csak félig mondja ki, hiszen elsősorban az előző költői világgép tagadása, de jelentős részben még annak a formanyelvén.” (RÁBA 1981, 474.) A *Recitativ* te-

hát egy átmeneti állapot lenyomata, amelyben a korábbi lírai megszólalás formái problematikussá váltak, az új hang azonban még nem kristályosodott ki. Babits e verssel egyszerre számol le korábbi költői gyakorlatával, és marad annak keretei között, ami tovább erősíti a szöveg feszültséggel teli, önreflexív jellegét.

Ebben az értelemben Babits valóban új poétikai programot hirdet a *Recitativ*val, ugyanakkor a cím kötetcímként a pálya e szakaszát kísérő recepciós tapasztalatokra adott válaszként is értelmezhető. Ha a szavak nem alkalmasak a tudósításra, ha a mondás általános értelemben is sikertelennek bizonyul és a nyelv szükségképpen félreértések forrásává válik, felmerül a kérdés, nem hiábavalók-e maguk a közlésre tett kísérletek. A versben megfogalmazott nyelvszkepszis így nem elvont filozófiai probléma, sokkal inkább konkrét, a költői gyakorlatból és a befogadás tapasztalatából fakadó felismerés. Az irodalmi megszólalás elsődleges kifejezőeszközének, az írott nyelvnek a vágyott megszüntetése ugyanakkor paradox módon éppen a félreértés lehetőségét kívánja felszámolni: a „szótlan”, „tisztá” zene eszménye olyan közvetlenséget ígér, amiben a mondanivaló nem torzul el az értelmezés során. Ezt erősíti meg, hogy Babits a *Recitativ*ot végül a kötet utolsó, a háborús tapasztalatot tematizáló ciklusába, az *Isten kezében* című egységbe sorolja.

Ez a reakció, azaz a költészet csatasorba állítása – összefüggésben a keserű tapasztalatok nyomatékosításával – nem példa nélküli Babits életében. Már jóval a *Recitativ* megjelenése előtt találkozunk olyan esetekkel, amelyek során a költő nyilvános megítélése és irodalmi megszólalása szorosan összekapcsolódik. Amikor 1911 nyarán-őszén fogarasi állásából a főváros közelébe, az Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba helyezik át, ezt az alapvetően kedvező szakmai változást hamarosan beárnyékolja a vád, miszerint az áthelyezés kizárólag Babits Mária kongregációhoz való csatlakozásának köszönhető. A személyes és intézményi döntések efféle politikai-ideológiai értelmezése már ekkor olyan recepciós helyzetet teremt, amelyben a költői teljesítmény és az életrajzi körülmények elválaszthatatlanná válnak. Az ügy nyilvános visszhangja gyors és intenzív: az áthelyezést számos vitriolos hangvételi cikk és híradás kommentálja a napisajtóban ([n. n.] 1911b, 13.), sőt több gúnyvers is megjelenik ([n. n.] 1911a, 2.), amelyek Babits személyét és költői habitusát egyaránt célba veszik. A támadások retorikája már ekkor előlegezi azokat a későbbi mechanizmusokat, amelyek a *Recitativ* recepciójában is meghatározóvá válnak: a költőt az esztétikai megfontolások mellett erkölcsi és közéleti szempontok szerint is számon kérik, s megszólalásait politikai lojalitásának bizonyítékaiként vagy cáfolataiként olvassák.

Babits a támadásokra részben nyilvános megszólalásokkal reagál: hosszabb-rövidebb írásokban következetesen tagadja a vádakát, s igyekszik elhatárolni költői működését azoktól az ideológiai olvasatoktól, amelyeket ráerőltetnek. Így tesz *Művészet és szabadság* című írásában is: „Uraim! ha nekem tetszik a katolicizmus, önöknek abba semmi beleszólásuk; ha önök a művészet iránt érzékkel bírnának, gyönyörködnének velem abban, amiben én is gyönyörködöm, s ezzel talán nem

is vétenének a szent szocializmus ellen. Követelem magamnak azt a jogot, hogy mindenben gyönyörködhessem, még az önök mulatságos korlátoltságában is. És követelem magamnak azt a jogot, hogy ne kelljen tartoznom semmiféle klikkbe, ahol a szabadságot megkötik. Nem is vagyok tagja egynek sem. A kongregációnak persze legkevésbé.” (BABITS 1911c, 782.) Pályatársai közül többen is védelmükbe veszik, így a *Nyugat* körében egyértelműen kirajzolódik az a „szolidaritási háló”, ami évekkel később a *Recitativ* körüli viták során is működésbe lép. Gellért Oszkár, miközben a *Nyugat* 1911. október 1-jei számában Babits költészetéről értekezik, írása zárlatában finom, mégis félreérthetetlen utalással reflektál az aktuális eseményekre, jelezve, hogy a költő megítélése nem választható el az őt körülvevő nyilvános diskurzustól. (GELLÉRT 1911, 506.) Ebben az összefüggésben különös jelentőséget nyer az a szerkesztői döntés, hogy közvetlenül Gellért írását Babits mesedráma-részlete követi a lapban. A mű *A második ének* című, négyrészes mesedráma harmadik felvonása (*A vihar*), ami teljes egészében csak Babits halála után, 1942-ben jelenik meg. (BABITS 1942.) Központi alakja, a dalos pásztorból lett ifjú király önként vállal némaságot a nyilvánosság előtt: a külvilág ellenségessége és meg nem értése miatt lemond a dalról, s a megszólalás jogát a legszűkebb, intim térbe vonja vissza. Ez a mesedráma poétikai rendjén túl Babits korabeli recepció tapasztalatainak allegorikus lenyomataként is olvasható, a hallgatás választása pedig ebben az összefüggésben a költészet megóvását fejezi ki: a nyilvános félreértések közegében a megszólalás tudatos, radikális visszafogását.

A KIRÁLYNŐ:

De szólj, mért nem danolsz?

AZ IFJÚ KIRÁLY:

Semmi kedvem sincsen
kivinni világgá lélekbeli kincsem
a profán világba tenni ki cégérré,
dalomat, amelynek ritmusa a véré
s hagyni pelengéren rideg embereknél
dalomat mely tette, hogy te megszerettél.
Azért vagyok néma s ha a dalvágy éget
énekelek édes, – de egyedül néked! (BABITS 1911a, 511.)

Ez a korai epizód jól mutatja, hogy Babits pályáján már jóval a *Recitativ* előtt kialakul az a mintázat, amiben a költő a nyilvános támadásokra nem közvetlen polémia, hanem irodalmi szövegek segítségével reagál. A költészet segítségül hívása tehát tudatos stratégia, amelynek a költői megszólalás autonómiájának megőrzése a tétje az ellenségesnek érzékelt nyilvánosságban. Babits az egészen egyértelmű nyilatkozatok mellett a költészet eszközeivel, illetve magával a mesedráma-közléssel

is önmaga védelmére kel, vagy legalábbis nyomatékosítja a fennálló helyzet miatti csalódottságát. Ez a stratégia ugyanakkor nem egyszeri reakció, hiszen pályájának későbbi szakaszait is végigkísérik hasonló esetek. A következő években, a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* körüli botrányok során Babits már sokkal direktebb, harcosabb költői pozíciót foglal el, s egyre határozottabban vállalja az irodalom társadalmi felelősségét; e megszólalásokban már egyértelműen kirajzolódik pacifista elköteleződése, ami azonban nem mond ellent a korábbi időszak tapasztalatainak, hanem azok következményeként értelmezhető.

A *Recitativ* mindeközben nemcsak egy új költői nyelv kidolgozásának igényét jelzi, hiszen a nyelvi közlés korlátaival és kudarcával való szembesülést is tematizálja. A versben megfogalmazott nyelvszkeptikus alapállás – a szavak elégtelenségének, félreérthetőségének hangsúlyozása – szoros kapcsolatban áll a kötet körüli recepciós konfliktusokkal, s visszamenőleg is értelmezési keretet kínál azok megértéséhez. Kötetcímként a *Recitativ* ezért egyszerre hordoz távlati és aktuális jelentést: egyrészt előre jelzi a Babits-líra további alakulását, a költői megszólalás formáinak átalakulását, másrészt közvetlen reakcióként is felfogható a kurrens irodalompolitikai helyzetre és a költészet társadalmi funkcióját érintő vitákra. A cím műfajkijelölő funkciója szintén ebbe az összefüggésbe illeszkedik. A *Recitativ* nem csupán egyetlen vers címe, hanem a kötet egészére kiterjesztett beszédmód megjelöléseként is működhet, hiszen az ének és a beszéd határán mozgó, visszafogott, mégis intenzív megszólalásmódot nevezi meg. Ebbe a keretbe rendeződnek azok a költemények is, amelyek címükben vagy poétikai jellegükben a dalszerűséget hangsúlyozzák – mint az *Ecetdal*, a *Cigánydal*, a *Naiv ballada*, a *Fájó, fázó ének* vagy a *Reggeli ének* –, még akkor is, ha a kötet egymástól távol eső pontjain, más és más ciklusokban kapnak helyet. A cím így összefogja és értelmezi is a kötet heterogén anyagát, s a *Recitativ* egészét olyan poétikai önmeghatározásként látatja, ami a közlés lehetőségeit és határait egyaránt számba veszi.

A kötet recepciója strukturálisan is konfliktusos, hiszen különböző diskurzusok – esztétikai, politikai, morális – egyszerre és egymást keresztezve próbálják meghatározni a kötet jelentését. Babits költészete ebben a helyzetben szükségszerűen félreértések tárgyává válik, amit a címadó vers nyelvszkeptikus alapállása már előre jelez. A *Recitativ* recepciója persze nem merül ki a kritikai vitákban és sajtótámadásokban: a kötet az olvasóközönség körében láthatóan sikeres volt, legalábbis erre enged következtetni ifj. Gaal Mózes 1918-ból származó, Babitsnak írt levele, miszerint „a Recitativ itt vidéken is hódít, fiatal nők hordják a reticule mellett a strandra”. (BABITS 2011, 123.) A megjegyzés könnyed hangvétele éles kontrasztban áll a kötet körül zajló esztétikai és irodalompolitikai vitákkal, miközben azt a recepciós tény is rögzíti, hogy bár a *Recitativ* a korabeli kritikai diskurzusban megosztó és problematikus műként jelenik meg, az olvasói befogadás szintjén mindez nem akadályozza meg a népszerűségét.

Forráskezelés és datálás

Babits első két kötete, az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* és az 1911-es *Herceg, hátha megjön a tél is!* megjelenése után – már a *Nyugat* szerzőjeként, a napi irodalmi élet egyszerre bírált és elismert résztvevőjeként – olyan közléskényszerrel szembesült, amely alapvetően átalakította alkotói és szövegkezelési gyakorlatát. A folyóirat rendszeres jelenlétet igényelt: Babitsnak a líra mellett kritikával, esszével, alkalmi reflexiókkal is részt kellett vennie az irodalmi diskurzusban. Ez a nyilvánosság egyrészt lehetőséget jelentett számára – az azonnali megszólalás, a gyors reakció és az irodalmi pozíció erősítésének lehetőségét –, másrészt azonban kényszert is, ami korlátozta a szövegek kidolgozására és véglegesítésére fordítható időt. A kritikai jellegű írások esetében ez különösen élesen jelentkezett, hiszen ezek a szövegek többnyire alkalmi szerűen, határidőre készültek, s nem egyszer csak minimális javítási fázison estek át. A lírai művek esetében ugyanakkor nem a gondosság hiányáról, hanem az alkotói folyamat időbeli összesűrűsödéséről beszélhetünk. A versek első megfogalmazásának ideje és azok első nyomtatott közlése egyre gyakrabban került egymáshoz igen közel, s ez a körülmény a kéziratos hagyaték szerkezetére is közvetlen hatást gyakorolt. Babits egyre gyakrabban közölt olyan szövegeket, amelyek korábban keletkeztek, de aktuális jelenlétét, poétikai állásfoglalását vagy valamely külső alkalom – dedikáció, vitaszituáció, lapszerkesztési igény – miatt időszerűnek érezte megjelentetni. Ugyanakkor számos verskezdemény, töredék vagy variáns maradt folytatás, kidolgozás és véglegesítés nélkül; ezek a szövegek halála után a kéziratos hagyaték részeként maradtak fenn.

1911 után tehát Babits szerepe érezhetően megváltozott az irodalmi életben, hiszen kötetes költőként és a nyilvánosság folyamatosan megszólaló alakjaként működött. A kéziratok fennmaradásához és rendezett megőrzéséhez később Török Sophie tevékenysége is jelentősen hozzájárult. Tudatos hagyatékgyógyászati munkája – ami az életpálya minden mozzanatának dokumentálását szem előtt tartotta – magában foglalta a kéziratok megőrzését, elkülönítését és részbeni rendszerezését is. Ennek következtében a Babits-hagyaték nemcsak a véglegesnek tekinthető szövegek lenyomatait őrizte meg, hanem az alkotói folyamat köztes állapotait, elvetett vagy félbemaradt változatait is. Ezek a változások jelentősen módosították Babits kéziratos hagyatékának összetételét. A tisztázatok aránya csökkent, míg a töredékek, befejezetlen kéziratok, verskezdemények és szövegvariánsok száma megnőtt. E szövegek közül több csak egyetlen alkalommal, esetleg egyáltalán nem jelent meg nyomtatásban, mások pedig eltérő szövegállapotokban, különböző fórumokon váltak ismertté. Mellettük párhuzamosan megnőtt a nyomtatott megjelenések száma is: a versek napilapokban, folyóiratokban, antológiákban és később önálló kötetekben is napvilágot láttak. Mindez a szövegforrások sokféleségét és egymásra rétegződését eredményezi. Ugyanakkor a műgond

– a már korábban is megfigyelhető helyesírási és írásmódbeli következetlenségekkel együtt – továbbra is a kéziratok és a nyomtatott közlések közös jellemzője maradt.

A kéziratok jellege voltaképpen az Arany János *Kapcsos könyvének* mintájára megnyitott tintairású füzet, az *Angyalos könyv* lezárását követően, azaz 1910 után változik meg radikálisan. Pontosabban már a harmadik füzetben megszűnik az előző kettőt jellemző szerkesztettség és szövegszerű véglegesítés; erről – korábbi kutatásai alapján – a versek kritikai kiadásának második kötetéhez írt bevezető tanulmányában Kelevéz Ágnes számol be részletesen. (BABITS 2022, 33–45.) Babits Fogarásról a főváros közelébe kerülése után ugyan továbbra is fennmaradtak nagyobb, összetartozó kéziratgyűttesek – különösen későbbi köteteknek anyagai –, ezek mellett azonban egyre nagyobb számban állnak rendelkezésre egyedi kéziratok is. Olyan szövegek, amelyek végleges alakjukban megjelentek és kötetbe kerültek, valamint olyanok is, amelyek haláláig közöletlen, véglegesítés nélküli verskezdeményként maradtak fenn. E kéziratok jelentős része datálatlan, ami a kritikai kiadások sajtó alá rendezőit komoly nehézségek elé állítja. A keltezés hiánya sok esetben nemcsak az időrendbe sorolást teszi problematikusá, hanem magát a műfaji besorolást is: nem egyszer az sem dönthető el egyértelműen, hogy egy-egy töredék verses vagy prózai mű irányába fejlődött volna tovább. A kéziratot anyagot a nyomtatott megjelenések egészítik ki: napilapok, folyóiratok, válogatások (antológiák) és önálló kötetek szövegei, amelyek együtt alkotják azt az összetett forrásbázist, amelyre az 1911 és 1915 közötti Babits-versek kritikai kiadása épül.

A kritikai kiadás egyik legösszetettebb filológiai problémája a szövegek keletkezési idejének meghatározása. A datálás kérdése nem pusztán technikai feladat, s az értelmezést és a költői pálya belső tagolását is meghatározó módszertani döntések sorát vonja maga után. A nehézség alapvetően abból fakad, hogy Babits költői gyakorlata ekkor már nem a fogalmazvány–tiszta–nyomdai kézirat lineáris rendjét követi, sokkal inkább párhuzamos szövegállapotokkal, elhúzó vagy megszakadó alkotási folyamatokkal, illetve utólagos közlésekkel számol. A korszak kéziratainak jelentős része explicit keltezés nélkül maradt fenn, ami a költői munkamódszer változásának következménye. Babits az 1910-es évek elején egyre ritkábban rögzítette a keletkezés idejét, s a versek időbelisége implicit módon, a szöveg poétikai és tematikus sajátosságaiban van jelen. A kritikai kiadás ezért nem támaszkodhat kizárólag a kéziratok belső jelzéseire; külső és közvetett adatok bevonására kényszerül. A datálás egyik módszertani dilemmája abból adódik, hogy a versek keletkezésének ideje és első nyomtatott megjelenésük időpontja gyakran elválik egymástól. Babits – különösen 1911 után – nem egyszer évekkel korábban írt verseket közölt aktuális irodalmi vagy személyes indíttatásból, miközben frissen keletkezett szövegei olykor hosszabb ideig kéziratban maradtak. Ez a gyakorlat ellehetetleníti azt az egyszerűsítő megoldást, ami a publikálás dátumát automatikusan a keletkezés idejével azonosítaná.

A datálás egyik fontos eszköze a kéziratok rétegzettségének vizsgálata. Az eltérő íróeszközök, javítási módok, papírtípusok, illetve a szöveg strukturális átalakulásai lehetővé teszik az alkotási folyamat szakaszolását. A kiadás módszertana abból indul ki, hogy a vers nem egyetlen időpontban „születik meg”, hanem időben elhúzódó gondolkodási folyamat eredménye, amelynek csak egyik – gyakran nem is végső – állomása a nyomtatott szöveg. Ebből következően a datálás sok esetben konkrét nap vagy hónap helyett időintervallumra vonatkozik, ami a legkorábbi rekonstruálható előszövegtől a legkésőbbi szerzői beavatkozásig terjed. A keltezés meghatározásában kiemelt szerep jut a külső dokumentumoknak: leveleknek, visszaemlékezéseknek, valamint a kortárs sajtó adalékainak. Ezek az anyagok nem közvetlen szövegforrások, de kontextuális bizonyítékokat szolgáltatnak egy-egy vers keletkezési körülményeiről, a kritikai kiadás azonban ezek használatakor különös óvatossággal jár el, mivel a visszaemlékezések időben távolról, gyakran utólagos értelmezésként rögzítik az eseményeket.

A datálás módszertanában kiegészítő szerepet kapnak a poétikai és tematikus jegyek, hiszen egy-egy vers metaforakészlete vagy formai megoldása sok esetben összefüggésbe hozható Babits költészetének adott szakaszaival. Ezek a szempontok azonban soha nem önmagukban, hanem kizárólag más forrásokkal egybevetve alkalmazhatók, mivel az életművön belüli visszatérések és előreutalások könnyen félrevezetőek lehetnek. A kritikai kiadás a fenti nehézségek miatt a datálást hipotetikus, ám dokumentált állításként kezeli, és világosan elkülöníti a biztos, a valószínű és a feltételezett datálásokat, minden esetben jelzi a döntések alapjául szolgáló érveket, illetve tartózkodik a mesterséges pontosságtól, amikor az forrásokkal nem támasztható alá. A datálás így a lezárás helyett megnyitja az értelmezést: lehetővé teszi, hogy az olvasó a verseket ne merev kronológiai rendben, sokkal inkább egy alakuló költői gondolkodás állomásaiként lássa és olvassa.

Az 1911 és 1915 között keletkezett versek kritikai kiadásának forráskezelési és datálási gyakorlata tehát olyan összetett módszertani keretet igényel, ami egyaránt számol az alkotói munkamódszer átalakulásával, a kéziratok hagyaték heterogenitásával és a nyomtatott közlések sokféleségével. A kiadás alapjául szolgáló kéziratok forrásanyag legnagyobb része közgyűjteményekben maradt fenn; Babits autográf verseihez, fogalmazványaihoz, töredékeihez és tisztázataihoz elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár, a Petőfi Irodalmi Múzeum, az MTA Könyvtár és Információs Központ kéziratgyűjteményeiben, kisebb részben pedig a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeumban őrzött dokumentumok szolgálnak forrássul. E gyűjtemények anyaga nem egységes módon és nem azonos időben alakult ki, ami a hagyaték belső tagoltságát, illetve az egyes kéziratgyűjtemények eltérő rendezési elveit is tükrözi. A kritikai kiadás ezért a forráskezelés során minden esetben figyelembe veszi a dokumentumok őrzési helyét, fond- és jelzetszintű besorolását. A datálás kérdésében külön figyelmet érdemelnek a Szilasi Vilmos számára készült, Babits által elmondott keletkezéstörténeti feljegyzések. Az OSZK

Kézirattárában őrzött, három kötetből egybefűzött, jegyzetekkel ellátott díszkötésű könyvet Szilasi Vilmos 1958-ban ajándékozta a Széchényi Könyvtárnak, ami a *Levelek Iris koszorújából*, a *Herceg, hátha megjön a tél is!* és a *Recitativ* kötetét tartalmazza. (OSZK Fond III/2357.) A kötetek különlegessége, hogy Babits a nyomtatott szövegekhez ceruzával beírta, illetve Szilasinak lediktálta az egyes versek keletkezési idejét és körülményeit, helyenként kiegészítve vagy javítva Szilasi korábbi feljegyzéseit. Szilasi későbbi visszaemlékezése szerint az adatok lejegyzése baráti beszélgetések során történt, ám a pontos alkalmakra már csak bizonytalanul emlékezett, jöllehet 1912–1913-tól kezdve Babits írásainak keletkezését közvetlen közletről ismerte. A kötetek értelmezése a genetikus kritika módszereit igényli, mivel Babits és Szilasi ceruzáírása egyaránt szerepel bennük, és a vegyes kézírású, különböző időben keletkezett bejegyzések később több félreértés és hibás datálás forrásává váltak. A bejegyzésekből kirajzolódik, hogy a *Recitativ* esetében Szilasi rögzítette először a dátumokat, amelyeket Babits később javított és egészített ki, míg a másik két kötetben a keletkezések már egységesen Babits kézírásával kerültek be, feltehetően egyetlen alkalommal. Az íráskép vizsgálata arra is utal, hogy a részletesebb, a keletkezési körülményeket feltáró jegyzetek csak ezt követően, több lépcsőben születtek meg, eltérő célokkal és időpontokban. Egy másik fontos forrás is segítséget nyújt a keletkezéstörténetek felrajzolásához: 1920 őszén Babits hosszú, kötetlen beszélgetések során vallott Szabó Lőrincnek versei keletkezéséről, amelyeket barátja-pályatársa gyorsírással rögzített, megőrizve az élőbeszéd esetlegességét és szubjektivitását. Ezek a feljegyzések módszerükben és tárgyukban rokonok a Szilasi-féle kötetek keletkezéstörténeti adataival, ám részletezőbbek, személyesebbek, és gyakran párbeszédszerűek. Ezek a vallomásos jellegű közlések fontos támpontokat nyújtanak egyes versek időrendjének és motivikus háttérének megközelítéséhez, ugyanakkor módszertani szempontból nem kezelhetők elsődleges, közvetlen keletkezési dokumentumokként. A feljegyzések utólagos perspektívából rögzítik az alkotás körülményeit, s ezért inkább az életmű értelmező önreflexiójának, semmint pontos kronológiai adatszolgáltatásnak tekinthetők. A kiadás ezekre az adatokra megerősítő vagy kiegészítő jelleggel támaszkodik, s csak más forrásokkal egybevetve vonja be őket a datálási döntésekbe, amelyek közül kiemelkedő szerepet játszanak a kronológiák, kéziratkatalogusok, levelezéskötetek, valamint a Babits-kutatás alapvető monografikus munkái. (RÁBA 1969; KARDOS 1972; RÁBA 1981; CSÉVE–KELEVÉZ–MELCZER–NEMESKÉRI–PAPP [szerk.] 1993; KELEVÉZ 1998; BABITS 2003b; BABITS 2005; BABITS 2007; BABITS 2008; STAUDER–VARGA [szerk.] 1998; RÓNA 2013; RÓNA 2014; BABITS 2022. A Szilasi-kötetéről és a Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomásokról részletesen lásd BABITS 2022, 48–53.)

Ezzel szoros összefüggésben a datálás kérdése nem oldható meg egyetlen elvkövetkezetes alkalmazásával. A kritikai kiadás nem törekszik látszólagos pontosságra ott, ahol a forrásanyag ezt nem teszi lehetővé. Ehelyett a datálást érve-

lő, dokumentált és fokozatokban jelzett állításként kezeli: igyekszik elkülöníteni a biztos, a valószínű és a feltételezett időmeghatározásokat, és feltárni azokat a belső (szövegszerkezeti, poétikai stb.) és külső (a levelezésből és a sajtóból származó stb.) szempontokat, amelyek a döntéshez vezettek. A módszertani megközelítés tudatosan számol azzal is, hogy a Babits-hagyaték jelenlegi összetétele nem pusztán az alkotás idejének dokumentuma, hanem az utóélet és a megőrzés történetének lenyomata is. Török Sophie hagyatékigazgatói tevékenysége nélkül a kéziratok jelentős része nem maradt volna fenn, ugyanakkor az általa közvetített anyag és információ nem mentes az utólagos értelmezés szempontjaitól. A kritikai kiadás ezért ezeket a forrásokat ellenőrzendő és kontextualizálendő adatokként kezeli.

A forráskezelés és a datálás módszertani nehézségeit különösen élesen világítja meg az a négyzetláncos jegyzetfüzetből kivágott, azonos méretű (146×98 mm) lapokra írott kéziratcsoport, ami az Országos Széchényi Könyvtárban az OSZK Fond III/1683. jelzet alatt található. Babits e lapokra több fogalmazványt, verskezdeményt és töredéket rögzített; a fennmaradt darabokon gyakran egyszerre van jelen a gyors lejegyzés, a későbbi korrekció és a befejezetlenség jelzése. A lapokon található többféle íróeszköz (ceruza és tinta) használata, a javítások rétegzettsége, valamint az a körülmény, hogy az eredetileg egységes füzetanyag a hagyatékban és a könyvtári rendezés során műfaji szempontból (verses és prózai feljegyzésekre) szétválasztva maradt fenn, önmagában is óvatosságra int a datálásban. Az azonos fizikai hordozóhoz kötődő tételek egy része tematikus utalások alapján ugyan köthető az első világháború idejéhez, más darabok esetében azonban a keletkezés ideje csak tágabb „-tól – -ig” intervallumban jelölhető, vagy több periódus egymásra rétegződéseként ragadható meg. A kritikai kiadás számára ezért ez a kéziratcsoport olyan forrást jelöl, ami módszertani figyelmeztetést is magában rejt, hiszen az azonos hordozó és a fond-jelzet egyezése nem jelent automatikusan azonos keletkezési időt, a szövegek kronológiája pedig csak a genetikus nyomok és a kontextuális adatok együttes mérlegelésével közelíthető meg.

A kritikai kiadás időhatárán belül, 1911-ben keletkezett Babits verses mesedramája, *A második ének*. Bár a versek kritikai kiadásának második kötetében szerepel egy – nem egybehangzóan, de bizonyos értelmezések szerint – drámai jellegű mű, a *Laodameia*, ami elvileg indokolhatná, hogy jelen kötetben *A második ének* is helyet kapjon, a két alkotás műfaji és kiadástörténeti státusza lényegesen eltér. A *Laodameia*, jóllehet műfaji besorolása a kezdetektől vitatott, már első kötetbeli megjelenésekor (*Herceg, hátha megjön a tél is!*) a versek között kapott helyet, 1921-ben önálló kiadásban is napvilágot látott a Táltos Kiadónál, és Babits később is következetesen a költeményei közé sorolta, gyűjteményes kötetekben versként közölte. (BABITS 2022, 855.) A *Laodameia* műfaji ketőssége – a drámai (színpadi mű) és lírai (drámai költemény) olvashatóság egy-

idejúsége – indokolja, hogy mind a versek, mind a drámák kritikai kiadása közli a szöveget. A *Laodameia* esetében tehát valódi, recepciótörténetileg is megalapozott műfaji bizonytalanság áll fenn. (Erről lásd BABITS 2022, 855–857.) Ezzel szemben *A második ének* Babits életében nem jelent meg teljes terjedelmében: csupán harmadik felvonása, *A vihar* látott napvilágot a *Nyugat* hasábjain (illetve az 1928-as *Versekb*n, 1911-es datálással, a *Laodameia* után), míg a teljes művet Török Sophie adta ki 1942-ben, a költő halála után. (BABITS 1942.) Babits maga tehát nem vette fel összes versei közé, és életében nem publikálta lezárt, egységes formában. A mű ugyanakkor a drámák 2003-ban megjelent kritikai kiadásában helyet kapott (BABITS 2003a), ami műnemi besorolását egyértelműen a drámai életmű keretében rögzíti. Mindezek alapján a Babits-versek kritikai kiadásának harmadik kötete nem közli *A második ének* című mesedráma szövegét; a mű publikáció-története, szerzői státusza és Babits saját kötetelrendezési gyakorlata nem támasztja alá a versek közötti szerepeltetését.

A kritikai kiadás készítésekor szintén összetett textológiai feladat az összegyűjtött kéziratok feldolgozása, munkánk során azonban azt is megtapasztaltuk, hogy a nyomtatott anyag is szolgálhat számunkra meglepetésekkel. Ilyen volt annak felismerése, hogy a *Nyugtalanság völgye* kötet 1920-ban a Táltos által kiadott példányai – feltehetően a nyomtatás során fellépő technikai okok miatt bekövetkező betűkieséseknek köszönhetően – eltérnek egymástól; erről Szénási Zoltán számol be tanulmányában. (SZÉNÁSI 2023.) A 3. és 4. kötet lezárása előtt szembe-sültünk azzal, hogy az Athenaeumnál 1937-ben megjelent ÖV kezünkbe kerülő példányai között is szövegeltérések fedezhetők fel. A váratlan textológiai jelenség pontos leírása és a szövegeltérések okainak felderítése további kutatásokat igényel. Jelenleg úgy látjuk, hogy forgalomban vannak olyan példányok (mint például az OSZK által működtetett Magyar Elektronikus Könyvtár oldalán elérhető), melyekben egyértelmű szövegromlás figyelhető meg, s ezek a példányok feltehetően egy utánnomott kiadáshoz tartoznak. A *lectio difficilior* tipikus esete található például a 4. kötet anyagába tartozó *Kakasviadal* 22. sorában. Minden korábbi kiadásban az „érdemetlen” szóalak szerepel, míg találtunk olyan ÖV-példányt, amelyben ezen a szöveghelyen a köznapi „érdemtelen” szóalak fordul elő. Az *Énekek éneke* második sorában pedig egy nyomdahiba került a sor végére: „kösönty.” a többi szövegváltozatban szereplő „kösöntyű.” helyett. A 3. kötet anyagát illetően megfigyelhető, hogy az utánnomás sok esetben javítja az ÖV sajtóhibáit, mint például a *Reggeli ének* utolsó sorában: az ÖV és a VV szöveg-változataiban lemarad a verszáró pont („kóvályg benne, mint hajnali madár”), míg az utánnomott változatban szerepel. Ugyanakkor ez azt is egyértelművé teszi, hogy bizonyos hibák, amelyek az általunk használt ÖV-példányban jelen vannak, továbböröklődnek a VV-be, tehát a VV szedése valószínűleg az általunk használt ÖV alapján történik. A VV alapjául így az az ÖV szolgálhatott, amelyet Babits biztosan jóváhagyott; az sem zárható ki, hogy az utánnomott változatot

nem ellenőrizte. Mivel az utánn nyomott változat szerzői ellenőrzése erősen kérdéses, a szövegkritika során nem vettük figyelembe ezeket az ÖV-példányokat (a *Reggeli ének* esetében pedig a pontot használó V-t választottuk alapszövegül). Mindezek miatt fontos kiemelni, hogy munkánkhoz az MTA KIK állományában lévő ÖV példányát használtuk.

Végezetül egy technikai jellegű megjegyzés szükséges a számozás rendjére vonatkozóan. A kritikai kiadás második, az 1906 és 1910 között keletkezett verseket közlő kötetének nyomtatott változata a 335. sorszámú verssel zárul, míg a jelen kötet számozása a 337. tétellel indul. Az eltérés oka, hogy a második kötet szöveganyagának utólagos felülvizsgálata során megállapítást nyert: a korábban Musset-fordításként számon tartott *Petita repetita* valójában Babits saját, önálló szerzői verse. Ennek következtében a második kötet informatizált változatának szövegállománya egy új tétellel bővült, s a jelen kötet már a kiegészült számozás rendjét követi.

Versek

Bözsikének

Sokszor az élet rémes erdő,
amelyben fél a kis madár:
a tied legyen védve-rejtő
virágos erdő, víg határ.

- 5 Legyen az élet szép mint lelked,
lelkedhez csillogó keret.
Boldog leszesz, mert nem lehet más
az akit mindenki szeret

[1911. január 1.]

Kézirat

k₁ Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emlékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.7.1. 1 f., rektó, tintairású tisztázat Kiss Böske emlékkönyvéből származó lapon, *Bözsikének* címmel és aláírással; k₂ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 236. f. verző, ceruzairású önidézet, cím és aláírás nélkül, Török Sophie-nak a vers, illetve a kézirat keletkezésére vonatkozó kommentárjával: „Kiss Böske emlékkönyvébe írt vers. Ezt alighanem emlékezetből kéresemre írta le, de lehet, hogy már régebben le volt írva, s így adta nekem.” Szintén Török Sophie kézírásával a Kiss Böske-szerelemhez kapcsolható versek címe: „Játszottam a kezével, Július, Augusztus, Emlékezés.”

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a k₁, melynek szövegét betűhíven közöljük. Az utolsó sor végén nem pótoltuk a hiányzó pontot, mivel a vers alatt aláírás szerepel, és nem zárható ki, hogy Babits tudatosan hagyta nyitva a mondatot, ezzel jelezve, hogy a név még a sor értelmi és tipográfiai folytatásához tartozik. A k₂ emlékezetből készült másolat-variáns; a sorvégeken Babits nem használt írásjelet.

Előszövegek

k₁: Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emlékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.7.1.

Bözsikének

Sokszor az élet rémes erdő,
amelyben fél a kis madár:
a tied legyen védve-rejtő
virágos erdő, víg határ.

k₂: [Cím hiányzik]

k₂: erdő
k₂: amelyben k₂: madár
k₂: Tied k₂: legyen k₂: védve rejtő
k₂: határ

Legyen az élet szép mint lelked,
lelkedhez csillogó keret.
Boldog leszesz, mert nem lehet más
az akit mindenki szeret

k₂: lelked
k₂: hasonló k₂: keret
k₂: boldog leszesz

1911. január 1.

k₂: [Dátum hiányzik]

Babits Mihály

k₂: [Aláírás hiányzik]

k₂: OSZK Fond III/2356. 236. f.

[Cím nélkül]

k₁: Bözsikének

Sokszor az élet rémes erdő
a melyben fél a kis madár
Tied legy en védve rejtő
virágos erdő, víg határ

k₁: erdő,
k₁: amelyben k₁: madár:
k₁: a tied k₁: legyen k₁: védve-rejtő
k₁: határ.

Legyen az élet szép mint lelked
lelkedhez hasonló keret
boldog leszesz mert nem lehet más
az akit mindenki szeret

k₁: lelked,
k₁: csillogó k₁: keret.
k₁: Boldog leszesz,

k₁: 1911. január 1.

k₁: Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Bözsikének* Babits alkalmi, ajándékozási célú verse. Keletkezése 1911. január 1-jére tehető, a szöveg Kiss Erzsébet, azaz Kiss Böske emlékkönyvébe készült. A fennmaradt kézirat egy kitépelt emlékkönyvlapon szerepel, amelynek verzóján F. Margit Miklósváron, 1908. szeptember 6-án kelt emlékverse olvasható Kiss Böske részére; ez a körülmény megerősíti az emlékkönyvi kontextust. A tintaírású tisztázat Babits autográf aláírását és a dátumot is tartalmazza. A vers keletkezésére id. Babits Mihályné 1911. január 12-én kelt levele is utal, amelyben megemlíti, hogy Kiss Ernő, a lány apja elismerően szólt a Böskének írt „versikéről”: „Kiss Ernő bácsi nagyon meg dicsérte a versikét mit Böskének írtál, de a kis lány is meg a mamája is egészen el vannak ragadtatva”. (BABITS 2005, 126.)

Kiss Böske Babits távoli rokona, anyai ágú, harmadfokú unokatestvére, azonban az 1911-es év során kapcsolatuk elmélyül. Miután Babits újpesti áthelyezésével kapcsolatos nehézségei megoldódtak, az 1911-es év nyári szünetében hazautazik Szekszárdra, és ekkor kerül közelebb Kiss Böskéhez. Babits a lány emlékkönyvébe írt alkalmi verse ugyanakkor a keletkezés idejekor, az év januárjában is túlmutat a megszokott családi figyelmességen, hiszen más rokonok esetében nem él hasonló gesztussal. Később, 1911 tavasza során az otthonról érkező levelekben a lány neve többször is felbukkan, különösen annak kapcsán, hogy a családjában kitört fertőző betegség miatt átmenetileg Babitsék szekszárdi házába költözik. A nyár elején, július körül, amikor Babits már biztos

állással rendelkezik, a Szekszárdon töltött idő lehetőséget ad arra, hogy a költő és a lány egymás közelében legyenek, rövid időn belül azonban világossá válik, hogy az 1895-ben született lány nem tud mit kezdeni a nála idősebb férfi közeledésével, hiszen Babits gondolkodásmódja, szellemi érdeklődése és beszédtemái idegennek hatnak számára. (BUDA 2025, 253–255.) A kapcsolat alakulását a lány egészségi állapota is befolyásolta, hiszen tuberkulózisban szenvedett, és néhány évvel később, 1917-ben meghalt.

A szerelmi csalódás és az elszalasztott lehetőség konkrét tapasztalata Babits több későbbi versében is megjelenik, például a *Július* és az *Augusztus* című költeményekben, de a *Játszottam a kezével* esetében is feltételezhető Kiss Böske részleges ihlető szerepe. A Böske-szerelem hatása egészen egyértelmű a *[Pargoletta]* című versben, amelyben Babits visszautal az emlékkönyvbe írt alkalmi szövegre: „És te majd dicsekszel / a verssel amit a könyvedbe irtam / amikor még alig ismertelek.” A lány emlékének későbbi felbukását az *Emlékezés* című, 1917-ben írt vers is jelzi, ami feltehetően már Böske halála után született. Böske abban az 1921 januárjában, a *Nyugat*-ban közölt, *Költészet és valóság* című, alapvetően a Boncza Bertával való kapcsolatáról írt prózai szövegben is megjelenik, amelyet Babits nem sokkal Török Sophie-val való első személyes találkozására, de még összeköltözésük előtt ír. Itt az önvizsgáló megszólalásban a költő saját sikertelen kapcsolatait értelmezi újra: „Akkor talán egy halott lányt szerettem, és egy régi kertet láttam, nyári éjjel, az üstökös évében, júliust, augusztust, hosszú sétákat, hulló csillagok alatt. Hogy égtek a csillagok! S hogy zengtek a tücskök a fekete bársonybokrok közt! Melegen sírt vállamon a mindennapi kislány – ó, hogy égettek a könnyei! Egy finom és kényes gyermek ijedségét tartottam karomban. »Mindennapi kislánynak« nevezte magát: – Mit találhatsz bennem? – De szép volt, úri és kényes: és úgy adta meg magát a halálnak, mint virág a sarlónak; drága, romantikus virág! Sohse lett senkié. Naiv, regényolvasó gyermek; apácaruhába öltözködött egyszer, úgy fotografáltatta le magát. Egész nap a napon hevert, orvos rendelte így, és várta a halált, mint egy vőlegényt. Szép volt. Már csak a bársonyszemére emlékszem, amely annyit sírt miattam is.” (BABITS 1921a, 44.)

Az *Angyalos könyv*-ben fennmaradt kéziratához Török Sophie fűz magyarázó megjegyzést, mely szerint a vers Kiss Böske emlékkönyvébe készült, és nem zárható ki, hogy Babits később emlékezetből jegyezte le („Kiss Böske emlékkönyvébe írt vers. Ezt alighanem emlékezetből kérésre írta le, de lehet, hogy már régebben le volt írva, s így adta nekem.”). A költemény egyszerűsége, didaktikus hangvétele és zárt, négyütemű strofaszerkezete összhangban áll az emlékkönyvi műfaj hagyományával, és elkülöníti Babits nagyobb igényű, reflexív lírai vállalkozásaitól. A *Bözsikének* ezért elsősorban személyes alkalmi versként értelmezhető, és jelentősége inkább a kapcsolattörténeti kontextusban, mintsem poétikai megoldásaiban rejlik. Bár a vers *Angyalos könyv*-beli elhelyezkedése is segíthetné a datálást, a k_1 -en szereplő 1911. január 1-jei dátum alapján a kritikai kiadás erre a napra teszi a *Bözsikének* keletkezését.

Egy kuruc a XX. században

Mint egy víg rigó
vigan ríkitó
kiáltottam egyszer:
Huncut a biró!

5 Huncut aki kap,
huncut aki pap,
huncut aki úr és
huncut aki rab.

Huncut aki buj,
10 huncut aki nyúl,
huncut aki gyáva
s fél az uraktul.

Nem vagyok ma már
ríkkantós madár,
15 hanem mint a holló
azt mondom, hogy: Kár!

Kár az urakért,
kár a papokért,
legnagyobb kár volt a
20 régi Istenért.

Kár a gazdagért,
kár a szegényért,
legnagyobb kár értem
szegény legényért.

[1911. január 1. és 1911. június 1. között]

2 Ny: vigan ríkitó

5 Ny: kap

10 Ny: nyul,

12 Ny: uraktul [sh]

14 Ny: ríkkantós

18 Ny: papokért

21 Ny: gazdagért

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 140. f. rektó, tintairású fogalmazvány aláírás nélkül, az 5. sor alatt értelmetlen ceruzajelzéssel. A fólió jobb alsó sarkán Török Sophie utólagos, tintával írt rájegyzése az első megjelenés helyéről: „Nyugat / 911. I. / 1059.”

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 11. sz. (1911. jún. 1.): 1059. (A *Babona, varázs, az Aranyfürdő, aranyeső, Danaé, a Vágyak és Soha, a Hiszekegy, a Dal, régimódi és az Egy régi szerelmes Velencében* című versekkel együtt hetedikként közli.) – Kötetben először posztumusz: BABITS 1945, 540.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A kéziraton főként kisebb szó- és betűjavítások figyelhetők meg: az 5. sorban Babits az „a ki” esetében a szóköz megszüntetésével összeköti az *a* és *k* betűket, a 6. sorban a „huncut” *t* betűjét javítja, a 13. sorban a „madár” szó utolsó három betűjét törli, a 20. sorban pedig az „istenért” nagy kezdőbetűt kap („Istenért”).

Alapszövegünk a *Nyugat*, amely azonban a fogalmazvány magánhangzóit megrövidíti, ezzel pedig a szöveget banalizálja. Az ejtési-ritmikai sajátosságokat hordozó hosszú magánhangzókat emiatt a kézirat szerint visszaállítottuk. A kézirat magán viseli a Babits-kéziratok fogalmazvány-jellegének legfőbb ismervét: a költő számára a minél gyorsabb rögzítés volt a fontos, a központoszással nem törődött, így nem tekinthető végleges szövegnek. Ezért a központoszást – figyelembe véve a *Nyugat*-közlés ugyancsak következtelen központoszását és a korai Babits-versek írássajátosságait, valamint a párhuzamos szerkezeteket – kiegészítettük. A verset Babits sem érezhette érett műnek, emiatt nem vette fel kötetbe.

Javításaink

2. A kézirat alapján javítottunk.
5. A sor végére kitettük a vesszőt.
10. Visszaállítottuk a kézirat *ú*-ját.
12. A sor végére kitettük a sajtóhiba miatt hiányzó pontot.
14. Visszaállítottuk a kézirat *í*-jét.
18. A sor végére kitettük a hiányzó vesszőt.
21. A sor végére kitettük a hiányzó vesszőt.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 140. f.

Egy kuruc a XX. században.

Mint egy víg rigó
vígán ríkitó
kiáltottam egyszer:
Huncut a bíró!

Huncut a↑ki kap
huncu f aki pap
huncut aki úr és
huncut aki rab

Huncut aki buj
huncut aki nyúl,
huncut aki gyáva
s fél az uraktul.

Nem vagyok ma dár már
ríkkantós madár
hanem mint a holló
azt mondom hogy: Kár!

Kár az urakért
kár a papokért
legnagyobb kár volt a
régii Istenért

Kár a gazdagért
kár a szegényért
legnagyobb kár értem
szegény legényért.

Keletkezéstörténet

Az *Egy kuruc a XX. században* datálása a kézirat helye, illetve az első közlés adatai alapján végezhető el. A kézirat az *Angyalos könyv* harmadik füzetében (OSZK Fond III/2356. 71–274. f.) maradt fenn. Az *Angyalos könyv* Babits fiatalkori verseit és egyéb műfajú írásait tartalmazó könyvalakú gyűjteménye, amely nevét a borítón látható, Török Sophie által 1935-ben rajzolt, mandolint pengető angyalról kapja. Bár az elnevezés és a díszes borító egységes kötet benyomását kelti, a gyűjtemény valójában három, eltérő időben keletkezett füzetet foglal magában. Az *Egy kuruc a XX. században* a harmadik füzetben szerepel, mely – miként Kelevéz Ágnes kutatásai rámutatnak – az első kettőtől eltérően nem utólag megszerkesztett, letisztázott versgyűjtemény, hanem voltaképpen egy kronologikusan vezetett munkafüzet. Babits ezt a több ívből álló, könyvnyi terjedelmű füzetet 1909 őszén, első verseskötetének értetlen kritikai fogadtatása után nyitja meg, és ettől kezdve verseinek döntő részét ide jegyzi le. A harmadik füzet szerkezete első pillantásra megtévesztő lehet, mivel az elején gondosan tisztázott, tematikailag összefüggő versek sorakoznak, a versek mellé utólag bejegyzett, több esetben pontatlan keletkezési dátumok – amelyeket nem Babits, hanem Török Sophie rögzít – pedig hosszú ideig elfedték a kézirat tényleges kronológiai rendjét. A füzet egészének filológiai vizsgálata, valamint az életrajzi és megjelenési adatokkal való összevetés azonban egyértelművé tette, hogy a harmadik füzet alapvetően naplószerűen vezetett munkafüzet, amelyben a versek túlnyomó többsége a keletkezés sorrendjében követi egymást. E kronológiai rend

alapján különös jelentősége van az egyes versek főiobeli elhelyezkedésének. A füzetben a korábbi, 1909 előtti keletkezésű költemények beragasztott kézíratai után újra a megalkotással egy időben lejegyzett versek következnek, amelyek szervesen illeszkednek a lineáris időrendbe. (KELEVÉZ 1998; BABITS 2022, 42.) Az *Ékszerláda* az utolsó olyan vers, ami még 1911 előtt keletkezik és ebben a füzetben szerepel, az *Egy kuruc a XX. században* pedig közvetlenül ezután áll, ezért a kézirat elhelyezkedése alapján keletkezése 1911-re tehető. (Az *Ékszerláda* keletkezéstörténeti jegyzetét lásd BABITS 2022, 925–926.)

A keletkezés időhatárait tovább pontosítja a vers első közlésének dátuma. Mivel a költemény a *Nyugat* 1911. június 1-jei számában jelenik meg, keletkezése legkésőbb e dátum előttrre tehető. A kézirat füzetbeli helye és az *Angyalos könyv* harmadik füzetének kronologikus vezetése alapján, valamint az első megjelenés időpontját figyelembe véve tehát a költemény keletkezése 1911. január 1. és 1911. június 1. közé esik.

Az *Egy kuruc a XX. században* népies, ütemhangsúlyos verselésű, szabályos négysoros strófákból építkezik, ami a dalformát és egyben a népköltészeti hagyományt idézi meg. A versszakok rímelve nem szabályos páros rím, hanem *a a b a* szerkezetű; az első, a második és a negyedik sorok rímelnek, míg a harmadik sorok rímtelenül vagy eltérő rímmel állnak, tehát a népies dalforma laza kezelése figyelhető meg a versben. A maszkos jellegű megszólalás során a versbeszélő egy kuruc szerepét ölti magára, és ezzel a Thaly Kálmán-féle kurucos, historizáló hangon szólal meg. A mű kezdetben egyfajta gúnyos lázadásként minden társadalmi szereplőt (bíró, papot, urat és rabot) élesen elutasít és elítél, azonban a megszólalás tónusa fokozatosan egyre komorabbá válik: a zárlatban a korábbi, lázadó hangnemet a mindenre kiterjedő veszteségérzet váltja fel, amely már nem csupán a társadalom egyes tagjaira, hanem a régi értékrendre és a transzcendensre („legnagyobb kár volt a / régi Istenért”) is kiterjed. A költemény inkább kísérleti, stilizáló szerepvers, mely nem tartozik az életmű jelentős alkotásai közé, amit az is jelez, hogy Babits a *Nyugat*-közlést követően nem veszi fel köteteibe.

Miként szélcsöndben a hajó

- Miként szélcsöndben a hajó,
 lelkem ma veszteg úgy lebeg
 vitorla nélkül! – Ah be jó,
 hogy most melletted ülhetek!
- 5 Talán megállt a vén Idő
 s mi ketten élünk már csupán –
 ó milyen édes lanyha hő,
 mily édes lanyha délután.
 Most messze földön senki sincs,
- 10 fénylik az ajtón a kilincs:
 ajtó előtt a macska ül,
 hátát gubbasztva gömbölyül.
 Kertben tüzel a tulipán
 fejét megadva csüggeteg:
- 15 most minden édesen beteg.
 A tornáccon az oszlopárny
 a napsütött fal oldalán
 ledől, mint tejben a kalán.
 Nincs a világon semmi vér,
- 20 tejjel és mézzel foly az ér,
 a vékony ér a hús alatt:
 azért vagy, édes, oly fehér,
 s nézed a fehér bús falat. ↔

Cím VÚ; FogVid: Egyedül... messze... | R₁; R₂: Miként szélcsöndben a hajó...

1 VÚ; FogVid; ÖV: hajó

2 FogVid: ugy

3 VÚ; FogVid: Ah, FogVid: bæ [sh] VÚ; FogVid: jó

4 VÚ; FogVid: ülhetek.

6 VÚ; FogVid: csupán:

9 VÚ; FogVid: sincs

10 VÚ; FogVid: kilincs,

12 VÚ; FogVid: gömbölyül,

14 VÚ; FogVid: megadva, VÚ: csüggeteg. | FogVid: csüggetek. [sh]

16 VÚ: tornáccon

18 VÚ; FogVid: ledől

19 VÚ; FogVid: vér:

21 FogVid: hus

22 VÚ; FogVid: oly édes, [sh]

23 FogVid: bus

- Elalszik minden – mily varázs!
- 25 Már alig zümmög a darázs.
Vállad vonala betegen
omlik el kebled vánkosán
s úgy csüggök fényes szemeden,
mint hipnotizált, orvosán.
- 30 Altass el, édes, engemet,
s álom hajóján messze vigy
ah ez az álom – eltemet –
és ah! maradna mindig így!
maradna mindig így...
- 35 így...
mindig így...

[1911 első fele; 1911. május 21. előtt]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k_1 (a kéziratkatalógusban k_4) OSZK Fond III/1969/68., 1 f. verzó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, a vers utolsó három sora, a rektón a [*S melyet már anyi régi legény tiport...*] fogalmazványtöredék, illetve az *Arany kisértetek* áthúzott első négy sora; k_2 (a kéziratkatalógusban k_5) OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 140. f. verzó, tintaírású fogalmazvány, ceruzairású javításokkal, aláírás nélkül. A bal margón az 1–3. sor mellett Török Sophie kézírásával: „Miként szélcsendben a hajó. Baja és Fogaras”. A 20. sor mellett: „Szekszárd”.

Első megjelenés: *Egyedül... messze...* címmel, *Vasárnapi Újság* 58, 21. sz. (1911. máj. 21.): 414; utánközlése: *Fogaras és Vidéke* 9, 22. sz. (1911. máj. 28.): 5. – További megjelenések: R_1 43–44; R_2 45–46; V 191–192; ÖV 173.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k_1 a vers utolsó három sorát tartalmazza, míg az *Angyalos könyv*-beli k_2 -n számos javítás és módosítás figyelhető meg, itt Babits több helyen betű- és szóalakjavításokat végez.

25 FogVid: zümmök [sh]

26 FogVid: Vállnd [sh]

28 FogVid: úgy [sh]

29 VÚ; FogVid: hipnotizált

30 VÚ; FogVid: engemet

31 VÚ: vígy – | FogVid; R_1 : vigy –

32 VÚ; FogVid: Ah, ez a világ

33 VÚ: így, | FogVid: így,

34 FogVid: így,

35 VÚ: Így.... | FogVid: Így...

36 VÚ: így.... | FogVid: így...

A 25. sorban a „zümög” igét kihúzza és a margón a „duzzog” változatot írja be ceruzával. A következő sorban a „bágyatag” jelzót törli, majd utána írja a – végleges – „beteg” alakot. A 31. sorban az eredeti „s az álom szárnyán messze vígy” sorból az első négy szavát kihúzza, és a bal margón tintával a vershez tematikusan szorosabban kapcsolódó „s álom hajóján” változatot jegyzi fel. A 35. sortól helyhiány miatt a vers a jobb margón folytatódik; Babits ide írja az utolsó három sort.

Alapszövegünk az ÖV, melyet az előzmények alapján emendáltunk. Babits a vers első négy sorát felhasználva már 1906-ban verset ír, mely az incipitjéről kapta a címét (*Angyalos könyv*, 46. f. rektó–47. f. verzó), és ennek a központozás szempontjából némileg módosított változatát elküldi Kosztolányinak, majd Osvátnak (OSZK Fond 253/920. 8. f. rektó). Noha a kezdősorok közel azonosak, ezt a verset nem tekintjük az 1906-os vers variánsának, hanem mindkettőt önálló alkotásnak tartjuk. A korábbi költeményt és jegyzeteit lásd a versek kritikai kiadásának második kötetében: BABITS 2022, 74–77.

A címben megtartottuk a *szélcsondben* alakot, annak ellenére, hogy a kezdősorban *szélcsendben* áll, mivel a Babits életében megjelent kötetekben mindig így szerepelt. A *Vasárnapi Újság* és a *Fogaras és Vidéke* a sorokat nagy kezdőbetűkkel szedi, ezeket a szövegeeltérések között nem jelöljük.

Javításunk

1. A sor végére kitéttük a vesszőt, ami az R₁-ben bukkan fel először.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond III/1969/68.

[Cím nélkül]

mint
maradna mindig így
így
mindig így...

k₂: OSZK Fond III/2356. 140. f.

[Cím nélkül]

Miként szélcsondben a hajó
lelkem ma vesztég úgy lebeg
vitorla nélkül! – Ah be jó
hogy most melletted ülhetek
Talán megállt a vén Idő
s mi ketten élünk már csupán
A Ó milyen édes lanyha hő
mily édes lanyha délután

↔

tán most messze földön senki sincs
 fénylik az ajtón a kilincs
 ajtó előtt a mascska ül
 hátát gubbasztva gömbölyül
 Kertben tüzel a tulipán
 fejét ing megadva csüggeteg
 most minden édesen beteg
 a tornácon az oszlopárny
 a napsütött fal oldalán
 ledől mint tejben a kalán
 Nincs a világon semmi vér
 tejjel és mézzel foly az ér
 a vékony ér a hús alatt
 azért vagy édes oly fehér
 s nézed a fehér bús falat
 elalszik minden – mily varázs!
 már alig zümmög duzzog a darázs
 vállad vonala bágyatag betegen
 omlik el kebled vánkosán betegen vánkosán
 S ugy csüggök fényes szemedben
 mint hipnotizált orvosán
 altass a el édes engemet
 s álom szárnyán s álom hajóján messze vigy –
 ah ez a világ – eltemet –
 és ah! maradna mindig így
 maradna mindig így
 így
 mindig így

Keletkezéstörténet

A *Miként szélcsöndben a hajó* intim, idilli állapotvers, mely a mozdulatlanság és a beteljesült jelen idejének élményét bontja ki, miközben következetesen elhárítja a külvilág történéseit. A részletező, érzéki képek – a ház, a kert, az árnyékok és a test felidézett elemei – megteremtik a lecsendesülő világ érzetét, amelyben a lelassulás tapasztalata az élvezet forrásává válik, míg a zárlat ismétlődő formulái és a sorok fokozatos felbomlása az elalvás ritmusát imitálják. A vers első négy sora már 1906-ban megszületett, és a *[Miként szélcsöndben a hajó...]* kezdetű vers élén állnak; lásd ehhez a verset és jegyzetét: BABITS 2022, 74–77. Bár a két szöveg kezdősorai szoros rokonságot mutatnak, a mű nem tekinthető az 1906-ban keletkezett darab variánsának, hanem attól független, önálló költői megszólalásként értelmezhető.

A verset elsőként a *Vasárnapi Újság* közli 1911. május 21-én. A keletkezés az első megjelenés, valamint a *k₂ Angyalos* könyvben elfoglalt helye alapján az 1911-es évre, pontosabban 1911. május 21. előttre tehető. A vers mögött meghúzódó érzelmi tapasztalat nagy valószínűséggel a Kiss Böske-élményhez köthető, jóllehet a kapcsolat tényleges elmélyülése csak az adott év nyarán, szekszárdi együttlétük során következik be. (A Kiss Böske-szerelemről lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Ahogy Kelevéz Ágnes az 1906-ban keletkezett költemény kapcsán felhívja a figyelmet, a kezdősorok hasonlata Berzsenyi Dániel *Osztályrészem* című versének metaforájával mutat rokonságot: „Partra szállottam. Levonom vitorlám.” Babits későbbi verseiben is előszeretettel nyúl a hajó-motívumhoz, ám míg ebben a költeményben a szélcsendben veszteglő hajó képe a cselekvésmentes, védett jelen metaforája, addig az *Egy régi hasonlat* és az *Alkalmi vers* kapcsán a hajó-allegória már háborús kontextusban kerül elő.

A vers 20., „tejjel és mézzel foly az ér” sorát Babits az 1912-es *Reggeli ének*ben használja fel újra: „Testem mint egy eleven béke ébred / Tejjel és mézzel folynak ereim.” Dienes Valéria egy visszaemlékezésében megemlíti, hogy 1912-ben, a *Reggeli ének* keletkezése kapcsán megkérdezte Babitstól, emlékszik-e arra, melyik verssor volt az, amely először megfogalmazódott benne. Dienes elmondása szerint „[Babits] mindig mindenrel harcban állt. Soha semmivel nem tudott békén lenni. Úgyhogy azért ritka dolog egy olyan vers, mint amilyent egyszer írt, hogy: »Ó, reggeleim! / jó reggeleim! / Testem mint egy eleven béke ébred«. Mikor azt írta, akkor jött egyszer hozzánk, és elolvasta ezt a verset – ezt is abban az időben írta –, és azt kérte tőlem, hogy mondjam meg neki, melyik verssor volt ebből az első, ami neki eszébe jutott. Mondtam neki: »Talán 'Testem mint egy eleven béke ébred.'« Azt mondja: »Nem, 'Tejjel és mézzel folynak ereim.'« Nagyon sokat részletezte azt abban az időben, hogy hogyan szokta ő a verseit így magában hordozni. [...] Nekem egyszer egészen elrészletezte, hogyha ő valami verset elkezd írni, hát szó sincs arról, hogy ahhoz ceruza vagy toll kelljen. A vers az énekel, a vers az hangzik. Az belül van és hosszú ideig hordozza. És amíg nem tetszik neki, addig nem írja le. Néha egy-egy strófát – így szokta mondani nekem –, különösen a tercinákra mondta ezt, de más verseire is mondta, hogy: »Annyi ideig hordom magamban, ameddig nem tetszik nekem, és amikor már megtetszik, akkor leírom.«” (RÁBA-VEZÉR 2004, 40–41.) Elképzelhető, hogy Babits, amikor a szóban forgó, „Tejjel és mézzel folynak ereim.” sort említi, valójában a *Miként a szélcsöndben a hajó* általi szövegszintű egyezésre utal.

A költő a verset a *Recitativ* kötetben az *Intermezzo (Szekszárd)* című ciklusban közli.

Magyarázat

18. *kalán* – a kanál régies, tájnyelvi kifejezése.

Vágyak és Soha

Gyermek kívánnék lenni, tiszta gyermek,
kít nem zavarnak semmi bús szerelmek
s amilyen talán nem valék soha.

5 A nő szeme, étellel égve telten
rejtett mocsokkal undorítja lelkem:
az élet tiszta nem lehet soha.

Az élet piszkos, csak a semmi tiszta,
az élet mélyén ég a vágyak piszka
s a semmit nem kívánhatom soha.

10 Ó ezek az emésztő pincelángok,
hogy mint a mécses, lángban egyre rángok
s tán ellobbanni nem tudok soha.

Hogy vágyamat születve már utálom
s utálva vágyom; és ha lesz halálom,
15 vágyam halálát nem hiszem soha.

Immár a végtelen vágyára vágyom
s bár végtelen sok, véges mind a vágyam
s végesből nem lesz végtelen soha.

Gyermek kívánnék lenni, tiszta gyermek,
20 kít nem zavarnak semmi bús szerelmek
s amilyen talán nem valék soha.

[1911. tavasz; 1911. június 1. előtt]

Cím Sal: Vágyak és soha

1 Sal: kívánnék Ny; R₁; R₂; V; Ptűz; ÖV: gyermek

3 Ny: amilyen Ptűz: tán [sh]

5 R₁: undorítja

9 Sal: kívánhatom

10 Sal: Ó, ezek Ptűz: pince lángok,

14 Sal: vágyom és Ptűz: haláloml, [sh]

16 Ptűz: vágyra [sh]

19 Sal: kívánnék

21 Ny: amilyen Ptűz: tán [sh]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/ 2356. (*Angyalos könyv*) 141. f. rektó, tintairású fogalmazvány aláírás nélkül, a cím („Vágyak és soha[!]”) és az első közlés adatai („Nyugat 911. I. 1056. Irta 911. tavasz.”) Török Sophie ceruzairásával.

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 11. sz. (1911. jún. 1.): 1056–1057. (A *Babona, varázs, az Aranyfürdő, aranyeső, Danaé, a Hiszekegy, a Dal, régimódi, az Egy régi szerelmes Velencében* és az *Egy kuruc a XX. században* című versekkel együtt, harmadikként közli.) – További megjelenések: R₁ 28; R₂ 30; *Salon* 2, 12. sz. (1927. nov. 15.): 5; *Pásztortűz* 20, 1. sz. (1934. jan. 15.): 16; V 181; ÖV 161.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k több helyen betűjavításokat tartalmaz, illetve helyesírási ingadozásokat jelez, központosítása következetlen. A 3. sorban az *amilyen* alak szerepel, amely a későbbi nyomtatott változatokban *amilyenre* egyszerűsödik. A 7. sorban Babits kettősponttal zárja a sort (*tiszta:*), ami a későbbi kiadásokban vesszős központoszással jelenik meg; a 10. sorban a *pincelángok* szó egybeírt alakban olvasható, míg más nyomtatott változatokban esetenként különírt formában (*pince lángok*) fordul elő. A 15. sorban a *vágyam* szóról tollhiba miatt lemarad az ékezet (*vagyam*). A 16. sorban az *Immár* szó kezdőbetűje javított: Babits az *I* betűt *S*-ből írja át, a 18. sorban a *végtelen* kezdőbetűje szintén javítás nyomát mutatja. A kéziratban a jobb margón függőleges ceruzairás: „Ha vágyról szólok, minden vers”.

Alapszövegünk az ÖV, ami megegyezik a V-vel. Mivel a *Nyugat*, az R₁, R₂, a V és az ÖV is verzállal közli a címet, csak a tartalomjegyzékekből állapítható meg a *Soha S*-e. A *Salon* kisbetűvel szedi a szót. Szintén a *Salon* szerkesztői önkényének tűnik, hogy a verset nem tagolja strófákra. A 3. és a 21. sor *talán*-jának *tán* alakja a *Pásztortűz* hasábjain elrontja a sor szótagszámát, ezért sajtóhibának tekintendő. Emendálást csupán az első sor végére kitett vesszővel végeztünk, a 19. sor alapján. A jelzett helyen minden szövegforrásban megtalálható a szükséges írásjel, kivéve a kéziratot, ahol csak a 19. sor első szavát írja le Babits, és két gondolatjellel jelzi az első versszak ismétlődését.

Javításunk

1. A sor végére – a 19. sor alapján – vesszőt tettünk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 141. f.

[Cím nélkül]

Gyermek kívánnék lenni, tiszta gyermek
kit nem zavarnak semmi bús szerelmek
s amilyen talán nem valék soha

A nő szeme, étellel égve telten
rejtett mocsokkal undorítja lelkem:
az élet tiszta nem lehet soha

Az élet piszkos, csak a semmi tiszta:
az élet mélyén ég a vágyak piszka
s a semmit nem kívánhatom soha

Ó ezek az emésztő pincelángok
hogymint a mécses, lángban egyre rángok
s tán ellobbanni nem tudok soha.

Hogy vágyamat születve már utálom
s utálva vágyom és ha lesz halálom
vagyam halálát nem hiszem soha.

S Immár a végtelen vágyára vágyom
s bár végtelen sok, véges mind a vágyam
s végesből nem lesz végtelen **v**égtelen soha

Gyermek – –

Keletkezéstörténet

A *Vágyak és Soha* Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint 1911 tavaszán, Fogarason keletkezik. (KELEVÉZ 1994, 756.) Babits Szabó Lőrincnek elmondott szűkszavú vallomása a vers keletkezési körülményei kapcsán saját önértékelését is rögzíti: „Fogarás. Mindaz, amit el lehetne mondani, benne van, benne a versben. Én nem szeretem, nem rossz vers pedig.” (GÁL 1975, 456.)

A költemény azonos szerkezetű, háromsoros strófaból áll, a nyitó és a záró strófa egymás megismétléseként keretezi a verset. Az egyrímes versszakok harmadik sora minden esetben a „soha” szóval zárul. A vers az örök beteljesületlenség, a vágy és a tisztaság kibékíthetetlen ellentétét állítja a középpontba. A címben előlegezett tétel – a vágy végessége és a „soha” abszolútuma – elvont kijelentésekben bontakozik ki, amelyekben azonban rendre áttör a személyes kitarukkozás feszültsége, különösen az élet beszenyvezettségét és a tisztaság elérhetetlenségét tematizáló sorokban. (RÁBA 1981, 375.) A *Vágyak és Soha* szervesen kapcsolódik Babits ekkori, bergsoni indíttatású önszemléleti lírájához, s miként Rába György rámutat, a „lángban rángó” test és lélek motívuma rokonságot jelez a *Babona, varázs* antropomorf természetképeivel, ahol az élővilág összekapcsolása pszichés mélyrétegekkel telik meg. (RÁBA 1981, 375.) A vers továbbá párhuzamba állítható Babitsnak a szintén ebben az időszakban, 1911 nyarán keletkezett *Örökségem* című versével is, amely szintén a vágy és a beteljesületlenség tapasztalatát állítja középpontba, igaz, a későbbi vers már a Kiss Böske-szerelem kudarcának hatására keletkezik. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Gál István szerint a versben Oscar Wilde hatása fedezhető fel. (GÁL 2003, 66.)

Kelevéz Ágnes hívja fel a figyelmet arra, hogy Babits e korszakában egymással párhuzamosan éli meg a hit és a kétely, illetve a pogány és a keresztény hagyomány tapasztalatát. Erről tanúskodik a szintén ebben az időszakban keletkezett *Hiszekegy* című vers is, melyet Babits a *Vágyak és Sohával* együtt közöl a *Nyugat* 1911. június 1-jei számában. A *Hiszekegy* és *Vágyak és Soha* nem egymást kioltó, hanem egymással vitázó

vallomások; ugyanannak a gondolkodói és poétikai világnézetnek az eltérő megvalósulásai, feszültségük pedig láthatóvá teszi azt az állandó belső harcot, ami Babits lírájában az önfeltárás vágya és a rejtőzködés ösztönös reflexe között zajlik. (KELEVÉZ 1998, 200–201; ehhez lásd RÓNAY 1970.)

A keletkezés idejének meghatározását a kézirat helye is támogatja: a *Vágyak és Soha* az *Angyalos könyv* harmadik, kronologikusan vezetett munkafüzetében található. (KELEVÉZ 1998; BABITS 2022, 44.) A kézirat *Angyalos könyv*-beli helye összhangban áll Babits Szilasinnak elmondott visszaemlékezésével, ami 1911 tavaszára, fogarasi tartózkodásához köti a keletkezést. Az első megjelenés időpontja – 1911. június 1. – a lehetséges záró dátumot is kijelöli, ezért a keletkezés 1911 tavasza és 1911. június 1. közé tehető.

A költő a verset a *Recitativ* kötet *Fogaras* című ciklusába illeszti.

Cigánydal

- Zörg az ág és zug a szél
 cigányasszony útrakél
 feje piros keszkenős
 zsír haján a rossz kenőcs
 5 lepedőbe köti bugyrát
 úgy viszi a pereputtyát
 csipőn kötve csücske kettő
 nyakán lóg a másik kettő.
 Háti jószág, pereputty:
 10 pici rajkó, jól aludj!
 Mezők jönnek, erdőségek
 jó vidékek, rossz vidékek
 szép hazák,
 zöld hazák:
 15 jár a szél és zörg az ág.

- Bús szederfa álldogál
 pici rajkó sírdogál
 bús szederfa naptól szárad,
 cigányasszony ina fárad
 20 fára köti lepedőjét
 úgy ringatja csecsemőjét.
 Bölcsőt tartja: bölcs a fa;
 szedret adja: jó a fa.
 Ad tüzet is száraz ág:
 25 mindenütt csak hajt az ág
 hogyha tűz van: a tűz ég is

↔

 1 PV: zúg
2 Ny: utra kél | R₁; R₂: útra kél4 Ny; R₁: rossz

6 Ny: ugy

7 Ny; R₁; R₂: csipőn

9 PV: pereputty,

16 V: ús [sh]

17 Ny; R₂: sírdogál

21 Ny: ugy

23 Ny: Szedrét | R₁; R₂; V; PV; ÖV; VV: Szedret26 Ny; R₁; R₂; PV: tűz van: a tűz

kerül hozzá kis fazék is
kis fazék
nagy fazék
30 mindenütt csak jó az ég.

Ágra köti lepedőjét
úgy ringatja csecsemőjét:
„Ági jószág, pereputty
pici rajkó, jól aludj.
35 Mezők jönnek, erdőségek
jó vidékek, rossz vidékek:
teneked mind jó vidék;
mindenütt csak kék az ég.
Ne felejtsd, hogy ágrul lettél
40 szederfa alatt születted
s mint a röpke mag az ágrul,
úgy leszakadsz majd anyádrul
se apád,
se anyád,
45 se országod, se tanyád.”

Mesél neki rémeket,
dalol neki éneket:
„Ági jószág, kicsi lélek
milyen jó neked az élet:
50 hogyha jön a csunya szél,
pici rajkó picit fél
ad tüzet a száraz ág:
kivárod a tavaszát.
Hogyha ég a nap sugára
55 a gazdának nagy a kára;
neked semmi, kis bolond:

↔

32 Ny: ugy

36 PV: vidékek;

39 Ny; R₁; R₂: felejtsd hogy

42 Ny: ugy

43 Ny; R₁; R₂; V; PV: apád

44 Ny; R₁; R₂; V; PV: anyád

50 PV: csúnya

51 PV: fél;

54 PV: sugára,

mindenütt csak hús a lomb:
 Cse'bogár,
 Cse'bogár,
 60 a gazdának csupa kár.”

„Mezők jönnek, erdőségek,
 jó vidékek, rossz vidékek
 teneked mind jó vidék:
 mindenütt csak kék az ég.
 65 Erdőn hogyha zsidót látsz,
 meg se nézed, neki látsz.
 Mezőn hogyha lányra lelsz,
 meg se kérded, úgy ölelsz.
 Nem hiába ágrul lettél
 70 szederfa alatt születted
 s mint a röpke mag az ágrul,
 úgy szakadsz le majd anyádrul
 se apád,
 se anyád,
 75 se országod, se tanyád.”

[1911. tavasz]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: k₁ OSZK Fond III/1969/32. 1 f. rektó, áthúzott tintairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül, a 46–49. sor variánsa, a rektón még a *Nyári idill* fogalmazványrészlete; k₂ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 141. f. verzó, tintairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. Az *Angyalos könyv* következő fóliója kiszakítva, a maradékán három sorkezdő „se” szó olvasható, a vers mellett Török Sophie kézírásával: „Irta 911. tavasz. Nyugat II. 364 911.”

Gépirat: g OSZK Fond III/88. 1 f. (2 fóliós papír 2. fóliójának rektóján), gépirás, a vers 50–53. sorának variánsa a Kardos Alberthez írt, keltezetlen levél szövegében.

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 17. sz. (1911. szept. 1.): 364–366. (A *Levél Tomiból*, a *Szent Mihály*, a *Bolyai* és a *Spleen* című versekkel együtt, negyedikként közli.) – További megjelenések: R₁ 9–11; R₂ 11–13; V 169–171; PV 325–326; ÖV 149–150; VV 31–33.

57 Ny; R₁: lomb.

66 PV: Meg [sh] PV: neki látsz [sh]

67 PV: Mezőn,

70 PV: születted.

71 Ny; R₁; R₂; V; PV; ÖV; VV: S mint Ny: ágrul

72 Ny: ugy R₁: anyádrul [sh]

A versnek két kézírata maradt fenn. A k_1 egy áthúzott tintairású fogalmazványrészlet/töredék, a 46–49. sor variánsa, a fólió rektóján az 1911 nyarán született *Nyári idill* fogalmazványrészlete található. Az itt leírt négy sor – feltehetően végleges helyére, egy újabb tisztázatba kerülése után – egy halványabb függőleges, egy vízszintes és két ferde vonallal áthúzva. Ékezése, vonalvezetése gondosabb a másik kéziraténál, csupán a pontok kissé elhúzódtak. Az *Angyalos könyv* 141. fóliójának verzóján olvasható k_2 csonka kézirat, mely eredetileg teljes volt, de a kéziratgyűjteménynek ma már egy oldala hiányzik. A vers a „mindenütt csak kék az ég” sorig tart (30. sor), a többiből csak a 44–46. sorok elején álló három tagadószó olvasható. A kézirat tintairású fogalmazvány, s ahogy a javítások jelzik, a lejegyzés nem egy időpontban készült. A vers elején található sorok betoldásai jelölés nélkül (3., 4. és 11. sor) a már leírt sorok mellett, a gerinchez közel olvashatók. Az ékezést, valamint a központosítást illetően a Babitsra jellemző következtelenségek figyelhetők meg. Az első versszakban több helyen egy-egy betű ráírásos javítása látszik, illetve több helyen k betű helyett K -t írt. A „tüzet” szó leírása közben kifogyott a tollból a tinta, a következő szótól kezdve a frissen bemártott tollal írt szöveg olvasható. A kézirat helyesírását a Babits-kéziratokra jellemző hibák, hiányok és következtelenségek jellemzik, amelyek elsősorban a központosításban és ritkábban az ékezesekben mutatkoznak meg. Néhol az egybe- és különírás is bizonytalan. A szerzői szándék felderítése még összehasonlítással is sokszor nehézkes. A dátum és az első megjelenés helyét Török Sophie ceruzairásos rájegyzéssel tüntette fel a fólió bal alsó részén: „Nyugat II. 364. [1]911.” A vers 4. strófájának 5–8. sora továbbá Babits Kardos Albertnek írt keltezetlen, gépirásos levelén is fennmaradt.

A nyomtatott szövegváltozatok közül egy szövegeltérést érdemes kiemelni: a PV súlyos sajtóhibája miatt az 59. sor („Cse’bogar,”) a végleges vers 60. sorának élére kerül, így a két sor egybeolvad. Ezt a szövegeltérések között külön nem jelöljük, mivel a sorszámozás felborulna.

Alapszövegünk az 1941-ben megjelent VV, melynek korrigálását Babits még elvégezhette. Szövege megegyezik az ÖV-ével, ahol a vers végleges formája kialakult. Mivel sajátos központosítását a vers mindvégig megőrizte, csak olyan esetben emendáltunk, amikor sajtóhibára gyanakodtunk.

Javításaink

23. Mivel a versben a pontosvesszők után kis kezdőbetűvel kezdődnek a szavak, a sorkezdő S -et s -re változtattuk.

71. Miután az előző sor végén egy forrás kivételével egyik szöveg sem tartalmaz írásjelet, a sorkezdő S -et s -re változtattuk.

Előszövegek

k_1 : OSZK Fond III/1969/32.

||-Mesél neki rémeket
dalol neki éneket:
Ági jószág, pereputty
pici rajkó jól aludj||

k₂: OSZK Fond III/2356. 141. f.

[Cím nélkül]

Zörg az ág és zug a szél,
cigányasszony utra kél
feje piros ke s zkenős

nyakán lóg a zsír haján a rossz kenőcs

lepedőbe köti bu t g yrát

míg ugy viszi a pereputtyát

csípőn kötve csücske kettő

nyakán ló k g a másik kettő

háti jószág, pereputty

pici rajkó jól aludj

jár mező kön erdővégen mezők jönnek, erdőségek

jó vidéke n k, v r rossz vidéke n k

szép hazá n k

zöld hazá n k

jár a szél és zörg az ág.

Bús szederfa álldogál

pici rajkó sírdogál

bús szederfa naptól szárad

cigányasszony ina fárad

ágra köti lepedőjét

ugy ringatja csecsemőjét

bölcsőt tartja: bölcs a fa

szedret adja: jó a fa

ad tüzet a száraz ág

mindenütt csak hajt az ág

hogyha tűz van, hát az ég és is

kerül ho rá hozzá

kis fazék

nagy fazék

mindenütt csak kék az ég

g: OSZK Fond III/88.

Hogyha jön a csunya szél,

pici rajkó picit fél:

ad tüzet a száraz ág,

kivárod a tavaszát.

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a *Cigánydal* keletkezésének időpontja „[1]911. tavasz.” (KELEVÉZ 1994, 755.) Ennél részletesebb adatokkal is rendelkezünk Babbitstól, aki Szabó Lőrincnek tett visszaemlékezésében számol be a vers keletkezési

körülményeiről: „Fogarason írtam. Akkor valami módon a pisztráng-halászatot néztem. Ott volt egy ismerősömnek egy nagy pisztráng halásztelepe, Bet[h]lenben. Délután volt. A cigány-motívumot Fogaras melletti más helyen, a cigánytelep adta. Útközben eszembe jutott. Ez a vers szegény Kaffka Margitnak tetszett nagyon. Ő kitűnő írónk, letagadhatatlanul. Szép vers ez azért, nagyon. »Csípőn kötve« – ezt én Szekszárdon láttam, Szekszárdon [sic!]. Egy balladafordításom refrénje ez: »Jár a szél és zörg az ág«”. (GÁL 1975, 453.) Sem a Szabó Lőrincnek tett visszaemlékezést közlő Gál István, sem az azt citáló kronológia nem tér ki az idézett szakasz utolsó állítására, mely szerint Babits egy balladafordításából kölcsönözte volna a *Cigánydal* első strófájának záró sorát. A kutatás jelen állása szerint nincs információk olyan Babits által fordított balladáról, melyben részben vagy egészben feltűnne az idézett sor. Ugyanakkor, figyelembe véve azt, hogy Babitsnak a versek keletkezési körülményeire vonatkozó visszaemlékezései több esetben is csalókák, előfordulhat, hogy Babits tévesen jelölte meg a saját lírai műhelyében fogant verssor pontos helyét. Az 1906-ban keletkezett, a szerelmespárokat titokban összeadó kovács történetéről szóló *Gretna-Green* című versben – igaz, nem ismétlődő szakaszként – olvasható egy sor: „hüs az árny és zörg az ág”. A *Cigánydal*hoz ugyanakkor nem csupán a részleges szövegszintű egyezés kötheti, hanem epikus vers-jellege, három strófájának páros rimelése, valamint az ütemezése is, hiszen a trocheusi lüktetésű *Gretna-Green* több verssorához hasonló az ütemhangsúlyos (magyaros) ritmusú *Cigánydal*: „Zörg az ág és zug a szél / Cigányasszony útrakél” (*Cigánydal*); „Kék az ég ma, zöld az ág – / Milyen messze, más világ!” (*Gretna-Green*). Mindez csupán feltételezés; könnyen megeshet, hogy Babits egy valóban létező, kéziratban maradt balladafordításra utal, mely lappang vagy megsemmisült.

Rába György szerint a vers a bergsoni ihletforrás teljes értékű felhasználása és kifejezése. A *Cigánydal* „lírai mítosz”, „sorsének”, mely egy bizonyos életformáról tudósít, s az ábrázoláson túl szimbolikus jelentést is magában foglal. Ezt Rába akként fogalmazza meg, hogy „a folklorisztikus ecsettel megelevenített vándor cigányasszony az életlendületet megtestesítő látványként a korlátozatlan szabadság szimbólumává nő.” A nomád életmódra berendezkedett, rajkójával vándorló cigányasszony versbeli története a közösségről való leszakadást, a stabilitás és az állandóság elutasítását jelképezi, mely persze többféle értelmezési pozícióból is olvasható. Egyrészt a szabadság és a merev konvencióktól való elhatárolódás pozitív töltettel társul, másrészt viszont az így kialakított élethelyzet kiszolgáltatottságot, gyökértelenséget is implikál, melyre maga a vers figyelmeztet: „Ne felejtse, hogy ágrul lettél / szederfa alatt születted / s mint a röpke mag az ágrul, / úgy leszakadsz majd anyádrul / se apád, / se anyád, / se országod, se tanyád.”

Németh G. Béla szerint a *Cigánydal* Babits „egyik legstilizáltabb, legzeneibb szerkezetű, leginkább epiko-lirikus zártságú verse.” (NÉMETH 1968, 99.) Felhívja a figyelmet a rondóforma használatára is, mely ebben az esetben sajátos változatot alakít ki, tehát nem követi hűen az eredeti francia formát. Babits tizennégy soros szakaszok helyett tizenöt sorosokká tördeli a verset, hangzásban ugyanakkor megmarad tizennégy soros formájának. Zeneisége a folklór-tematika miatt a népdalok mintakövetése felől is megközelíthető. A *Cigánydal* népdalszerűségét a sűrű ismétlések, illetve az ütemhangsúlyos verselés jelzik. A versszöveg hangzásában továbbá az alkalmazkodó ritmusú, új stílusú népdalokra jellemző nyújtott ritmosos olvasásnak is teret enged, tehát nem szimmetrikus, negyedes ütemű lüktetés, hanem a szótaghosszok függvényében alakuló ritmika jellemzi – a vers voltaképpen egy népdal (vagy népies műdal) szövegeként is megállná a helyét, azzal a megszorítással, hogy ez esetben nem visszatérő szerkezetű, négy-

soros formáról, hanem egy sajátos rondóformát és a népdalok alkalmazkodó ritmusát ötvöző megoldásról van szó.

Ha életrajzi keretben helyezünk el a *Cigánydalt*, különösen fontos a megírás helyszíne. Babits fogarasi tartózkodását ugyanis száműzetésként élte meg (nem véletlenül írt verset *Levél Tomiból* címmel 1908-ban, melyben fogarasi áthelyezését Ovidius kitoloncolásával kapcsolja össze). Fogarasi tanárkodása alatt magányosan, a világtól elszakítva teltek a napjai: a nagy távolság megnehezítette az irodalmi életbe való bekapcsolódást, s egyben ellehetetlenítette a folyamatos jelenlétet. A vers *Nyugat*-beli közlésének időpontja is szimbolikus jelzése egy korszak lezárultának: Babits 1911 szeptemberében már elhagyta Fogarast, kilépett a „tehetségfojtogató légkörből” ([n. n.] 1911b, 17.), hogy ha még nem is teljes mértékben, de már sokkal inkább az irodalomnak szentelhesse magát. A szabadság eszményét hirdető *Cigánydal* ekként válhat a megírás idején még megrekedt, a külső körülmények által egy adott szituációba kényszerített, az önmaga számára ideális életvezetésben korlátozott én személyes vallomásává. A vallomásos jelleget az sem kérdőjelezi meg, hogy a vers több pontján egyenes idézettel találkozunk: ennek nem az eltávolítás vagy a kizökentés a funkciója, a két különböző megszólalásmód hasonló alkalmazása épphogy a személyességet, a bensőséges hangulatot erősíti fel.

Babits Fogarason a Lenkert nevű utcában lakott, itt bérelt szobát a 30. számú házban. Munkahelyére, a gimnáziumba a Cigóniának vagy Cigániának nevezett cigánytelepen keresztül is eljuthatott, erre utal a Szabó Lőrincnek tett visszaemlékezésében. Rába György mutat rá, hogy Fogarasnak erre a részére érkezett a pénteki vásárnapokon sátoros cigányok egy csoportja, mely esemény és látvány szintén ihletője lehetett a versnek. (RÁBA 1981, 329.) Róna Judit kronológiája Rába nyomán egy világirodalmi előzményt is megjelöl: Jean Richepin *Un vieux lapin* című, egy csavargó gondtalan bolyongását tematizáló életképe is összefüggésbe hozható a Babits-verssel. A kronológia szintén Rába nyomán *Le vieux lapin*ként hivatkozik a műre, s [*A vén ravasz*]-ként fordítja a címet (RÓNA 2013, 298.), a versszöveg ismeretében azonban az [*Egy vén/öreg nyúl*], még inkább az [*Egy vén/öreg ürge*] címfordítás is felvethető. Rába néhány szövegszintű párhuzamot is felmutat a *Cigánydal* és a Richepin-mű között. (RÁBA 1969, 92.)

A *Cigánydal* bergsoni eredetét Rába már regisztrálta. (RÁBA 1981, 329.) Babits éppen Fogarason ismerkedik meg Bergson filozófiájával, figyelmét egyebek mellett az irányítja felé, hogy a francia tudós elméleteit nemcsak a tudomány, hanem a kreatív alkotók: írók és művészek által is kamatoztathatónak tartja. A bergsoni szubjektív idő lírai kidolgozása számos Babits-versben érhető tetten, a legismertebb példa erre az *Esti kérdés* (ezen felül számos bergsoni ihletettséggű művet említhetünk, például a *Pictor Ignotust*, az *Alkonyi prológust* vagy az *Éji dalt*). A *Cigánydal* bergsoni értelmezéséhez elsősorban nem Bergson, hanem sokkal inkább a Bergsont interpretáló Babits gondolataihoz érdemes fordulnunk. Ehhez épp a *Cigánydal* megírása előtt egy évvel a *Nyugat*-ban közölt cikke nyújt fogódzót: a *Bergson filozófiája* nagyívű összegzés és egyben népszerűsítő írás, mely mindazonáltal cseppet sem elfogult tárgyával szemben, sőt néhol kritikát is megfogalmaz, például Bergson percepció-elméletével kapcsolatban. A *Cigánydal* az ebben az írásban is részletesen elemzett bergsoni életlendület-fogalom (*élan vital*) felől olvasható, mely a látszólag céltalanságban élő egyén célképzetére, a kilátástalanság ellenére is az életet választó, egyfajta élet-ösztönt aktivizáló magatartásformára utal. Babits szavaival az életlendület „az anyag között az anyag irányával ellentétes irányba törekszik mozogni: a szükségesség, a halál helyett, a szabadság, a teremtés felé. Ez az életlendület

a teremtő fejlődés, mely az anyag között, annak ellentétes irányú mozgásával szemben csak nehezen tudja érvényesíteni a saját mozgását. De a lendület lényegében lévén folyton erősödni, mindig jobban és jobban küzd meg az akadályokkal, és jobban közeledik a szabadság felé, melyet végre az emberben elér”. (BABITS 1910a, 957.)

A *Cigánydal* fokozatosan tárja fel, milyen akadályokkal kell megküzdenie a kóborló cigányasszonynak: időjárás viszonyosságokkal, nagymértékű fizikai terheléssel és az élelem megszerzésének nehézségeivel. A haszonszerzés és a birtoklás ugyanakkor a szabadságra berendezkedett élethelyzet felől valójában hátránnyá válik: a legfőbb tulajdon, a föld elsősorban külső körülmények függvényében tekinthető értéknek, hiszen az időjárás kiszámíthatatlan változásainak és a kártevők pusztításának van kitéve. Ezzel szemben a független, kötöttségek és tulajdon nélküli létezés pozitív előjelet kap; a *Cigánydalban* a hiány válik értéktelivé („Hogyha ég a nap sugára / a gazdának nagy a kára; / neked semmi, kis bolond: / mindenütt csak hús a lomb”). Sem a vers narrátora, sem az idézetekben megszólaltatott cigányasszony nem tragikus hangvételben nyilatkozik e nomád/félnomád élethelyzetről, s az eleinte még függőségi viszonyként leírható anya–gyermek kapcsolat jövőbeni felszámolása, a szülőről való végleges leválás is természetes, a szabad és független élethez tartozó, elkerülhetetlen és szükségszerű összetevőként tűnik fel.

Babits a *Bergson filozófiájának* szabadságról értekező szakaszában a következőket fogalmazza meg: „mennél intenzívebb életet él valaki, annál sűrűbben felszabadítja magát szokásai alól; és ilyenkor következik be az igazi szabad cselekedet, amelyet nem lehet kiszámítani. Az ember maga érzi legjobban, hogy szabadon cselekedhetik [...]”. (BABITS 1910a, 949.) A szokásokra, a folyton ismétlődő és állandóságot biztosító tevékenységekre nemet mondó életmódra a *Cigánydal* a környezet folytonos változásának leírásával utal: „jó vidékek, rossz vidékek” váltják egymást a vándorlás során, előre nem kiszámítható események sora teszi intenzívvé és sűrűvé a létezést, melyekre – a versben mondottak szerint – minden esetben valamilyen alkalmi megoldás kínálkozik. E kóborló életformának nem része semmilyen rutinszerű művelet, s éppen ez a cigányasszony szabadságának záloga.

A *Cigánydal* recepciójának van néhány, nagyobb és kevésbé nagy hatású pillanata, melyekről érdemes röviden szót ejteni. Elsőként egy 1918. április 1-jei, húsvét hétfői jótékonyági „műsoros estélyről”, melyet az Egyesült Szekszárd – Tolnamegyei Nőegylet szervezésében rendeztek a Szekszárd Szálló nagytermében. Az eseményt beharangozó cikk nagy lelkesedéssel és büszkeséggel tudatta, hogy Babits, a város szülőtte, a „kiváló költő” az est „fő érdekességéeként” verseinek felolvasásával vesz részt az estélyen. ([n. n.] 1918, 2.) A beszámoló azonban már nem volt ilyen örömteli és elragadtatott: „A műsor középpontjává tett Babits Mihály költészete [...] nem tudta felolvasott szemelvényeivel abba az eszmei és érzelmi világba vinni a hangulatot, amely pedig ott rezeg minden lélek mélyén a nyugati végső mérkőzés nemzetekre–népekre tragikus napjaiban. Babits Mihály és a *nyugatosok* költészete ma még alig több csak, mint fővárosi irodalmi *divat* s művészi értékét bizonyára nem mi, vagy a nőegyleti estély fogja eldönteni. [...] Ma nem állunk meg a bugyros pereputtyos cigányasszonynál, meg a hasonló eszmeköröket nem látjuk meg, ha még oly hüpermodern, hol darabos, hol esztergályozott műrecek számba menő költői rythmusözönnel pengetik is fülünkbe.” ([e. l.] 1918, 3.) Babits az estélyen a *Cigánydalt* is felolvasta, azonban a szekszárdi közönség mást várt, mint amit kapott: a háború végnapjaiban feltehetően egyértelmű üzenetre, könnyen dekódolható háborús tematikájú versre számítottak. A vers – a fentebb kifejtett bergsoni, a kilátástalanságban

is célulvú létezését hirdető olvasata fényében – valójában tökéletesen illeszkedett volna ebbe az elvárásrendbe, az estélyt értékelő cikkíró azonban a „bugyros pereputtyos cigányasszony” lírai történetéből jól láthatóan épp a mögöttes tartalmat nem fedezte fel. Olyannyira nem, hogy Babits alkalomhoz nem illő versfelolvasása alapján olyan messze menő következtetést vont le, mely a modern magyar irodalom számottevő részére vonatkoztatható: jóllehet csupán sejtetve, mégis az olvasható ki a beszámolóból, hogy a nyugatosok irodalma efemer művészkedés, mely nem állhatja ki az idő próbáját. Ha a *Cigánydalk*nak a költészetre tett hatását igyekszünk vizsgálni, újra Rábát kell idéznünk, aki szerint a vers cigányasszonyának szimbolikus mítosza a magyar költői gondolkodás számára is új viszonylatokat teremtett. Rámutat, hogy a *Cigánydalk*hoz hasonló felépítésű verskoncepció, azaz a többletjelentéssel rendelkező, lételméleti kérdéseket feszegető, egy hétköznapi, természeti vagy tárgyi képpel leírható jelenet lírai kidolgozása megfigyelhető például Radnóti Miklós *Gyökér* (1944) vagy Rónay György *Bálvány* (1941) című versében. Van azonban egy sokkal ismertebb költemény, melynek a *Cigánydalk* inspirációforrása lehetett, József Attila *Tiszta szívvel* című verse ugyanis számos egyezést mutat Babits művével. A *Tiszta szívvel* négy soros strófaival, páros rímelésével, ütemhangsúlyos verselésével a népdalszerűség felé mutat. Ennél jóval egyértelműbb kapcsolódási pontra utal a Babits-versbeli cigányasszony gyermekének intézett figyelmeztetése: „Ne felejtstd hogy ágrul lettél / szederfa alatt születél / s mint a röpke mag az ágrul / úgy leszakadsz majd anyádrul”. Az itt leírt függetlenség és egyben kiszolgáltatottság József Attila élettényeinek ismeretében rögtön az árvaság-élmény felé tolja az értelmezést. A versek tagadószó-halmozásos szerkesztettsége szintén rokonságot mutat: „se apád, / se anyád, / se országod, se tanyád.” (*Cigánydalk*); „Nincsen apám, se anyám, se istenem, se hazám” (*Tiszta szívvel*). Stoll Béla továbbá felhívja a figyelmet, hogy a *Le vagyok győzve* kezdetű József Attila-vers is párhuzamba állítható a *Cigánydalk*al: „Úgy leszakadtam minden más világról, / ahogyan lehull a gyümölcs az ágról” (*Le vagyok győzve*); „s mint a röpke mag az ágrul / úgy leszakadsz majd anyádrul” (*Cigánydalk*). (Lásd STOLL 1993, 61.) Lengyel András mutat rá *Tiszta szívvel*-elemzésében, hogy a *Cigánydalk* a bűn és szexualitás szempontja felől is inspirálhatta a József Attila-vers megszületését. A *Tiszta szívvel* beszélője maga vállalja társadalmon kívüli pozícióját, zsviványágát, betyárságát, mely ekképpen azonosítható a kitaszított cigánysorssal. A *Cigánydalk*ban a bűn és szexualitás mindenfajta kommentár vagy értékítélet nélkül, mintegy természetes következményként jelenik meg: „Erdőn hogyha zsidót látsz, / meg se nézed, neki látsz. / „Mezőn hogyha lányra lelsz, / meg se kérded, úgy ölelsz.” A normasértés ilyen fajta jelzése a *Tiszta szívvel*ben a „Hogyha nem kell senkinek, / hát az ördög veszi meg, / Tiszta szívvel betörök, / ha kell, embert is ölok” sorokban köszön vissza. (LENGYEL 2020, 90.) A tudatos átvétel mellett foglal állást Kemény Gábor is, aki a József Attila-versek szövegszintű Babits-hatásait vizsgálva rámutat: „a Babits összeállította *Új Anthologiában* [megjelent: 1932 – M. Á.] József Attila mindössze két verssel volt képviselve, de ezek egyike a néhány évvel azelőtt sajtóvitát kavaráó, sőt a költőnek az egyetemről való »eltanácsolására« is ürügyet szolgáltatató *Tiszta szívvel* volt. Babits tehát felfigyelt az egyezésre, és azt, vélhetően jogosan, hommage-nak minősítette.” (KEMÉNY 2005, 40.) A számos hasonlóság ellenére fontos jelezni a két vers közti különbségeket is. A *Tiszta szívvel* – hatástörténetének fényében különösen – könnyen olvasható provokációként. A szabadsággal és a társadalmon kívül állással – a *Cigánydalk*al szemben – itt párhuzamosan jelenik meg a zaklatott és egyben lázadó hang szemrehányása, a másokra, de elsősorban önmagára veszélyes én

fenyegetése és fenyegetettsége, ahogyan az anarchizmus forradalmisága is. Bár a két versben megfogalmazódó, a konvenciókkal szembeni kritikus hozzáállás közös kapcsolódási pontjairól már ejtettünk szót, a József Attila-vers sorai sokkal provokatívabbnak hatnak, mint a *Cigánydal* vonatkozó részei.

Babits a verset a *Recitativ* kötetben a *Fogaras* ciklusba illesztve közli.

Magyarázat

3. *keszkenő* – díszesen hímzett kendő.

6. *pereputty* – család, rokonság; gyakran kissé tréfás vagy pejoratív árnyalattal.

10. *rajkó* – cigánygyermek megnevezése; népnyelvi eredetű szó.

Aranyfürdő, aranyeső, Danaé

Napsugárt csipkéz a lomb és mondja: „Napsugár!
Minden aranyod a földre lehullatni kár:
lásd, mi mily örömmel isszuk égi italod!
Kár a holt földre hullatni minden aranyod.”

- 5 És a vastag fény a lombon végighömpölyög
és a levelek szélén a földre lepörög;
vagy levélről más levélre – csordultas pohár –
mint a sok-medencés kútban, kézről kézre száll.

- Minden levél tartja néki pici tenyerét;
10 mindenik kap, mindenik ad, hiszen van elég;
meg se nyomja gyenge markát ez a drága súly
zöld széléről halkan piros napernyődre hull.

- Ó te kedves, mért nem vagy most tiszta meztelen,
hogy napernyőd napos árnyát élném testeden
15 s szomjas hússal innád ezt az égi aranyat,
mint Danaé teste hajdan görög ég alatt!

[1911. tavasz]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 142. f. rektó, tintairású fogalmazvány, ceruzairású kiegészítéssel, aláírás nélkül. A cím központozás nélkül, Török Sophie kézírásával került a vers fölé. Szintén Török Sophie kezével, ceruzával az első megjelenés helye („Nyugat 911. I. 1056.”), valamint a megírás ideje („Irta 911. tavasz.”)

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 11. sz. (1911. jún. 1.): 1056. (A *Babona, varázs, a Vágyak és Soha, a Hiszekegy, a Dal, régimódi, az Egy régi szerelmes Velencében és az Egy kuruc a XX. században* című versekkel együtt, másodikként közli.) – További megjelenések: R₁ 27; R₂ 29; V 180–181; ÖV 160.

4 R₁; R₂: aranyod”.

8 Ny: sok medencés

Ny: kutban,

A vers kézirata egy fólión, tintaírású fogalmazvány formájában maradt fenn az *Angyalos könyv* harmadik füzetében. A címet, a datálást és az első megjelenés helyét utólag Török Sophie jegyzi a fólióra. Az *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé* viszonylag egységes szöveggént rögzül, jelentősebb átdolgozás nyoma nélkül. A k javításai elsősorban kisebb lexikai és stílusos pontosítások, valamint betoldások formájában jelennek meg, például az 1. sorban a *csipkéz* ige *p* betűje javított (*k*-ből), ugyanitt a „lomb. Azt” szerkezetben Babits zárójelbe teszi a mutató névmást, föléírja az „és” kötőszót, amely a végleges mondatszerkezet alapja lesz. A tintaírású fogalmazványon a 4. sor után egyszakasznyi hely üresen maradt, ahova Babits ceruzával írja be az 5–8. sorokat. A 4. sorban a *holt t* betűjét *d*-ből, a 6. sorban pedig a *levelek* utolsó betűjét (*levelen*) javítja. A 11. sorban több variáns is megjelenik: a *gyenge* jelző fölé a *finom*, alá pedig a *lenge* szó kerül beszúrásként, törlés nélkül, zárójelben. A 15. sorban az utolsó, *aranyat* szó második és harmadik betűje korrekció nyomát mutatja.

Alapszövegünk az ÖV. A V már ezt a szöveget tartalmazza, de az R₁ és az R₂ is csupán a 4. sor nyomdai jellegzetessége miatt mutat minimális eltérést.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 142. f.

[Cím nélkül]

Napsugárt csi^k p^p kéz a lomb. ^{Azt} és mondja: „Napsugár
minden aranyod a földre lehullatni kár
Lásd mi mily örömmel isszuk égi italod
Kár a hol^d t^t földre hullatni minden aranyod”

és a vastag fény a lombon végighömpölyög
és a leveleⁿ k^k szélén a földre lecsöpög
vagy levélről más levélre, csordultas pohár
sok medencés kutban kézről kézre száll

Minden levél tartja néki pici tenyerét
mindenik kap, mindenik ad, hiszen van elég
meg se nyomja ^{gyenge} ^{finom} ^{lenge} markát ez a drága súly,
zöld széléről halkán piros napernyődre hull

Ó te kedves mért nem vagy most tiszta meztelen
hogy napernyőd napos árnyát élném testeden
s szomjas hússal innád ezt az égi a^a ^{ra} nyat,
mint Danaé teste hajdan görög ég alatt

Az *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé* keletkezését Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának feljegyzése 1911 tavaszára teszi. (KELEVÉZ 1994, 756.) Babits későbbi, Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomásában részletesen beszámol a vers keletkezési körülményeiről: „A vár körül Fogarason, a város sétányán, ott írtam, talán a cukrász-kisasszonyról, de inkább egy képzelt alakról. Sok medencés: csonka kút, amelyben egyik medencéből a másikba folyik le a víz. Nagyon sok görögöt olvastam. Ez ugyan a korábbi korszak végén volt, amikor már a »Herceg, hátha megjön a tél« [!] verset írtam. De ez nem sokkal az után való versem.” (GÁL 1975, 13–14.) A keletkezés helyének megfelelően Babits a verset a *Recitativ* kötetben az első, *Fogaras* című ciklusba illeszti.

A szóban forgó lehetséges inspirációforrás, a cukrász-kisasszony, vagyis az Emma-szerelem történetéről kevés pontos adat áll rendelkezésre. A kapcsolat történetét elsőként Bisztray Gyula tárta fel, amelyet „idillikus szerelemként” ír le, kutatásaihoz pedig Török Sophie személyes emlékeit is felhasználta. (BISZTRAY 1956, 444.) Eszerint a fogarasi viszony rejtve marad Babits közvetlen környezete előtt: tanártársai sem tudnak róla, a történet pedig a Babits későbbi házasságán belüli bizalmas elbeszélés szintjén rögzül. A fő forrás Török Sophie kéziratban maradt novellája, a *Keretes elbeszélés*, ami egy közös gyónás keretében egy férfi és egy nő vallomását közli. A férfi elbeszélése több ponton egybeesik az életrajzi adatokkal, ezért a kutatás Babits önvallomásaként olvassa azt; a nőalak Emma néven jelenik meg a műben. A történet helyszínéül a fogarasi főtér és a Chyba cukrászda rajzolódik ki, ahol a költő rendszeres vendégként találkozik a fiatal cukrászlánnyal. A novella műfaji szempontból a szépirodalmi elbeszélés és a naplószerű önvallomás határán áll, ami óvatosságra int az értelmezés kialakításakor, ugyanakkor jelentős forrásértékként is elgondolható. Az elbeszélés erotikusan telített, ambivalens képet fest a lányról, aki a vágy tárgya és egyben az inspiráció forrása, miközben közömbössége növeli a kapcsolat feszültségét. Buda Attila kutatásai alapján tudjuk, hogy a *Keretes elbeszélés* két változatban marad fenn, egy korábbi kézirat és egy későbbi gépíratos formában, eltérő hangsúlyokkal: a kézirat változat erősebben emeli ki a kapcsolat költői ösztönző szerepét, és explicitebb módon kapcsolja össze a szerelmi élményt a versírással. Buda hangsúlyozza az utólagos elbeszélés tudatos szerkesztettségét is, ami megnehezíti az események zavartalan életrajzi megfeleltetését. (BUDA 2007, 216–220.) A cukrászlány személyazonossága körül számos kérdés maradt fenn: előfordulhat, hogy a névhasználat valójában fiktív (BUDA 2007, 206–218), ugyanakkor Marosi Barna fogarasi visszaemlékezései alapján a Chyba cukrászdában valóban dolgozott egy Emma nevű szász cukrászlány (MAROSI 1969, 4.), Gál István ezzel szemben Róth Miciként hivatkozik a cukrász-kisasszonyra. (GÁL 2003, 282.) Csokonai-Illés Sándor 2004-ben Fogarason és a környező szász településeken végzett kiterjedt anyakönyvi kutatást Emma azonosításának reményében, a vizsgálat azonban nem vezetett eredményre. (CSOKONAI-ILLÉS 2010, 8.) A kapcsolat mindenesetre több Babits-versben is nyomot hagy, amire a versek keletkezése kapcsán Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti megjegyzések utalnak (például *Sugár; Szerenád; Babona, varázs; Dal, régimódi*), de prózai művek forrásaként is jelen van Babits egyes műveiben: a *Halálfiú Epilógja* például regényes formában idézi fel az ismerkedés körülményeit. (Az Emma-szerelemről részletesen lásd a *Sugár* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét: BABITS 2022, 482–484.)

Babits visszaemlékezése szerint az *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé* keletkezésének idején intenzíven olvassa a görög irodalmat, és ez az érdeklődés nem pusztán tematikus, hanem

formai és képkalkotó szinten is érvényesül a versben. A Danaé-mítosz – Danaé alakjának megidézése – itt a természeti jelenségek erotikusan telített leírásával kapcsolódik össze: az aranyeső egyszerre kozmikus, természeti és mitológiai motívum. A költemény Babits szerint a *Herceg, hátha megjön a tél is!* keletkezési időszakának végéhez kapcsolódik: elmondása alapján ez már a kötet megírása után keletkezett vers, de közvetlenül ehhez az alkotói korszakhoz köthető. Ennek megfelelően az *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé* a korai, szimbolista-mitologikus ihletésű Babits-líra egyik kései darabja, amelyben az antik motívumok a természeti látvány közvetlen tapasztalatából nőnek ki. Rába György mellett érvel, hogy a költeményben a női figura személye majdnem közömbös, mivel a vers a külső benyomások intenzitásából építkezik, ugyanakkor túlmutat a pusztán impresszionista rögzítésen; a belső lelki reflexió csak annyiban érvényesül, amennyiben azt a külső érzéki tapasztalatok által kijelölt keretek lehetővé teszik. (RÁBA 1981, 372.) Gál István szerint a versben Oscar Wilde hatása fedezhető fel. (GÁL 2003, 66.)

A kézirat *Angyalos könyv*ben elfoglalt helye, illetve Babits visszaemlékezései alapján a kritikai kiadás az 1911. tavaszi keletkezést fogadja el.

Magyarázat

Danaé – görög mitológiai alak, argoszi királylány; egy delphoi jóslat szerint apjának, Akrisziosznak Danaé majdnani gyermeke oltja ki az életét, s hogy ezt megakadályozza, a király vártoronyba záratja a lányt. Zeusz azonban aranyeső képében teherbe ejti Danaét, aki aztán életet ad gyermekének, Perszeusznak. Danaé fia évekké sőbb beteljesíti a jóslatot: egy diszkoszal agyonüti Akriszioszt.

Hiszekegy

Nem hiszek én egy istenben, mert bárhova nézek,
 istent látok, ezért, s nem szomorú a világ.
 Egyike gyilkos, a másika áldott, másika részeg,
 egyike zengő ég, másika néma virág.
 5 Mind hatalom, de nem egyenlők az erőre; ha egy int
 gyakran a másik fut; gyakran a másika fél.
 Egyike fényes, a másika vak; hogy lenne ez egy mind?
 Semmi az ami csak egy; semmi sem egy, ami él.
 Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent:
 10 azt aki adja a fényt; azt aki adja a dalt;
 azt kivel a kin is édes, azt kivel a mocsok is szent;
 Kronost az öreget s Bacchost a fiatalt;
 az arany Aphroditét s minden derüs égi mosolygót;
 holdnak szűz erejét, Artemisz enyhe nyilát;
 15 Zeüsz a komor dörgőt s Próteüsz a tengeri bolygót
 és a nyilas napot is, mely a világra kilát;
 Gabnaadó bus anyát s lányát, a vidám hazajárót;
 erdei lányokat is s a fura furtfülü Pánt;
 látom amint a Moira köröttem fonja a hálót
 20 s olykor az Eümenidák vércsepegős szeme bánt.
 Élnék az istenek és még érzi hatalmukat egyre
 bárha nem is hisz már bennük a léha világ:
 egy isten se szorult a hitre s az emberi kegyre
 egyike zengő ég, másika néma virág.

[1911. tavasz]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 142. f. verzó, a 143. rektón csupán az újraírt 23. sor (a kézirat 19. sora); tintaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fólió alján Török Sophie kézírásával ceruzás utalás *Az elbocsátott vad* című Babits-vers első sorára: „Nem hiszek az elrendelésben? első gondolata”.

5 R₁: hatalom. [sh]

15 R₁: Proteüsz [sh]

Ny; R₁; R₂: bolygót;

20 Ny; R₁; R₂: bánt

23 Ny; R₁; R₂: szorúlt

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 11. sz. (1911. jún. 1.): 1057. (A *Babona, varázs, az Aranyfürdő, aranyeső, Danaé, a Vágyak és Soha, a Dal, régimódi, az Egy régi szerelmes Velencében* és az *Egy kuruc a XX. században* című versekkel együtt, negyedikként közli.) – További megjelenések: R₁ 29; R₂ 31; V 182; ÖV 162.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A fennmaradt fogalmazvány javításai elsősorban apróbb betűjavítások, de néhány korrekció a vers gondolati és retorikai fókuszának pontosítását szolgálja: Babits következetesen az „egy” és az „ezer” ellentétét élezi ki a kézirat 9. sorában, „az egy Istent” szókapcsolatban az kiemelő szerepű tőszámnév aláhúzásával, illetve a nagy kezdőbetűs „Istent” kis kezdőbetűsre javításával. A vers a fogalmazvány alapján ekkor még erősen alakuló állapotban van, ugyanis a nyomtatott megjelenésekhez képest bizonyos sorok itt még hiányoznak (a végleges vers 14., „holdnak szűz erejét, Artemisz enyhe nyilát;”, 16–17., „és a nyilas napot is, mely a világra kilát; / Gabnaadó bus anyát s lányát, a vidám hazajárót;”, valamint 19. sora: „látom amint a Moira köröttem fonja a hálót”). A költemény páros sorai – a nyomtatott megjelenéseknek megfelelően – behúzással kezdődnek, azonban a kézirat 4. és 6. sorát Babits a sor elején kezdi írni, törli a megkezdett szavakat, majd behúzással folytatja a versírást. A 12. sor után egy sor kihagyása után folytatja a verset. A kihúzott, majd újrafogalmazott 19. (a végleges változatban a 23.) sor azt jelzi, hogy a költő elveti a direkt, invokatív hangú megszólítást („Órkin nép! menj! nem szorul isten az emberi kegyre”). A szóban forgó sorban az „isten” után jelzi, hogy a fólió alján beszúrja a „léha az áldozatokra, sem” kiegészítést, majd pedig kihúzza azt. A teljes sor törlése után – helyhiány miatt – nyíllal jelzi a rektón az új, javított változat helyét: „egy isten se szorul a hitre s az emberi kegyre”.

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel azonos a V szövege. A 17. sor nagy kezdőbetűje metaforikus utalás a görög mitológia istennőjére, Déméterre.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 142. f.

[Cím nélkül]

Nem hiszek én **az** egy istenben, mert bárhova nézek
istent látok ezert s nem szomorú a világ.
Egyike gyilkos, a másika áldott, másika részeg,
eg egyike zengő ég, másika néma virág
Mind hatalom, de nem egyenlők az erőre; ha egy int
gy gyakran a másik fut, gyakran a másika fél
Egyike fényes, a másika vak; hogy lenne ez egy mind?
semmi az, ami csak egy, semmi sem egy, ami él
Nem hiszem én az **egy** Istent, hiszem az ezer **I** istent:
azt aki adja a fényt, azt aki adja a dalt
Azt kivel a kin is édes, azt kivel a mocsok is szent
Kronost az öreget, s Eróst a fiatal

az arany Aphroditét és minden égi mosolygót
 erdei lányokat is s a fura furtfülü Pánt;
 Zeuszt a komor dörgőt s Próteuszt a tengeri bolygót
 s gyakran olykor az Eumenidák vércsepegős szeme bánt
 Élnek az istenek és még érzi hatalmukat egyre
 bárha nem is hisz már bennük a céda világ
 Örkin nép! menj! nem szorul isten léha az áldozatokra, sem az emberi kegyre →
 egy isten se szorul a hitre s az emberi kegyre
 egyike zengő ég, másika néma virág

Keletkezéstörténet

A *Hiszekegy* keletkezését Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése 1911 tavaszára teszi. (KELEVÉZ 1994, 756.) Ezt megerősíti a vers kéziratának *Angyalos* könyvben elfoglalt helye, illetve közlése a *Nyugat* 1911. június 1-jei számában. A költemény Babits gondolkodásának azon átmeneti szakaszához kapcsolódik, amikor a keresztény monoteizmustól tudatosan elfordulva egy sokistenségű, mitologikus világszemlélet nyelvi és poétikai lehetőségeivel kísérletezik. Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomása szerint a vers tudatosan vegyíti az antik mitológiai anyagot modern elemekkel: „Egyik sora célozza. De nem a tiszta klasszikum, mint a másik költeményemé. Nagyon sok szennyes modernsége van. Példám nem volt. Ebben az időben szoktam mondogatni, hogy a görög vallás híve vagyok, Zeuszt hiszem. Ezt mindenkinek mondtam. Sokistenség híve vagyok. Móricz Zsigmondnak tetszett.” (GÁL 1975, 456.) Móricz valóban elragadtatással nyilatkozik a versről, ugyanis 1911. június 5-én kelt levelében írja Babitsnak: „Most megint napok óta a verseiden élek, a legújabb *Hiszekegyed* és a többi mind az én versem: én szerettem vón megírni.” (BABITS 2005, 189.)

Babits korai levelezése és a *Hiszekegy* egyaránt azt tanúsítja, hogy a költő fiatalon sokistenhitűként határozza meg magát, és tudatosan szembefordul az örökölt monoteista hagyománnyal. Kosztolányinak írja 1904-ben: „Fittyet hányok én minden pásztorodnak, monotheizmus és monizmus [...] én polytheista vagyok és polysta, és pogány!” (BABITS 1998, 97.) Ez a szemlélet valójában a vallási tapasztalat sokféleségét hangsúlyozó, lázadó világnézeti keresés része, ami súlyos érzelmi és filozófiai dilemmákkal járt együtt Babits életében. A későbbi hit felé fordulás sem oldja fel ezeket a feszültségeket, hanem újabb belső terhekkel egészíti ki gondolkodását. (BABITS 2022, 273; lásd továbbá KELEVÉZ 2008a, 112–134; TVERDOTA 1997, 566–572; FRÁTER 2008, 102–111; SZÉNÁSI 2009, 229–240.) A vers természetvallásos szemlélete a politeista világérzékelést állítja szembe az egyistenhittel, ami Nietzsche filozófiájával is rokonítható. (RÁBA 1981, 29.) Gál István szerint a versben Swinburne és Oscar Wilde hatása is felfedezhető. (GÁL 2003, 66, 67.)

A vers szerkezetében előbb a beszélő elutasítja az egységes, kizárólagos istenfogalmat, és csak ezt követően bontja ki személyes hitvallását, amikor sorra nevezi meg mindazokat a görög mitológiából ismert isteni erőket, amelyekben tapasztalata alapján mégis hisz. Babits a *Vágyak és Sohával* együtt közli a verset a *Nyugatban*, ám a két vers nem érvényteleníti egymást, hanem sokkal inkább párbeszédbe lépnek egymással. (Erről lásd KELEVÉZ 1998, 200–201.)

Miként Kelevéz Ágnes felhívja a figyelmet, Babits költészetének egészét végigkíséri az a törekvés, hogy különböző lírai célokhoz, eltérő poétikai eljárásokhoz és változó gondolati-hitbeli hangsúlyokhoz igazodva a katolikus liturgia hagyományos műfajait – az imát, a litániát és a zsoltárt – használja fel versei szerkezeti és retorikai mintájaként. Ennek a folyamatnak az állomása az *Ima*, az *Októberi ájtatosság*, a *Hiszekegy*, a *Zsoltár gyermekhangra*, a *Zsoltár férfighangra*, a *Miatyánk*, az *Ájtatos párbeszéd húsvétra*, a *Balázsolás*, a *Jónás imája* és a *Vérivő leányok*. (BABITS 2022, 912.)

Babits Szabó Lőrincnek elmondott, a keletkezés körülményeit részletező visszaemlékezésének első mondata („Egyik sora célozza”) feltehetőleg közvetlenül a *Hiszekegyet* megelőző vers, az *Aranyfürdő*, *aranyeső*, *Danaé* kapcsán felvázolt élményhátterre utal: „A vár körül Fogarason, a város sétányán, ott írtam, talán a cukrász-kisasszonyról, de inkább egy képzelt alakról.” A *Hiszekegyben* tehát feltehetőleg a cukrászkisasszony, Emma inspiráló hatása is tetten érhető (ezt alátámaszthatja a kézirat egy sorvariánsa is: „Kronost az öreget, s Eróst a fiatalt”); a célzás a versben nem konkrét alakábrázolásként, hanem valószínűleg az „arany Aphrodité” és a „derűs égi mosolygók” mitologikus alakzatában, általánosított formában jelenik meg.

A vers időmértékes, disztichonokban íródott, azonban a hexameterek nem minden esetben szabályosak: több sorban ún. *lagarósz* (darázsderekű) hexameter szerepel, amely a kelleténél szűkebb, mivel a verssor közepén egy spondeus vagy daktilus helyett trocheus jelenik meg. Például az „azt kivel a kin is édes, azt kivel a mocsok is szent;” sorban a metrum megbillen, és trochaikus jellegű szakasz ékelődik a hexameterbe. (CSEHY–POLGÁR 2018, 85–86.) A *Hiszekegyet* a leoninus disztichon ritkább, ún. farkas leoninus (*leoninus caudatus*) változatában írja Babits, amelyben a rímelés a sorvégeken, kereszttrimes elrendezésben figyelhető meg. (CSEHY–POLGÁR 2018, 102–103.) A hexameter–pentameter párok így nem csupán metrikai szinten, hanem rímelésük miatt is összekapcsolódnak (pl. *nézek – részeg, világ – virág*).

Babits a verset a *Recitativ* kötetben a *Fogaras* ciklusba illeszti.

Magyarázat

12. *Kronost az öreget s Bacchost a fiatal* – Kronosz az idő megszemélyesítője, az öregséghez, az elmúláshoz és a könnyörtelen rendhez kapcsolódó alak, míg Bacchus (Dionüszosz római megfelelője) a fiatalság, az életöröm, a bor és az eksztázis istene.
13. *Aphrodité* – az ókori görög mitológiában a szerelem, a szépség és a termékenység istennője, akit a hagyomány szerint a tenger habjaiból született.
14. *Artemisz* – az ókori görög mitológiában a vadászat, a szűzi tisztaság, a természet és a szülés istennője, Apollón ikertestvére.
15. *Zeüsz* – Zeusz az ókori görög mitológiában az istenek királya, az ég és a villámok ura.
Próteüsz – Próteusz az ókori görög mitológia alakváltó tengeri istensége, a változékonyság és a nehezen megragadható tudás jelképe; az igazságot csak akkor tárja fel, ha erre kényszerítik.
18. *Pán* – az ókori görög mitológiában a pásztorok, a nyájak és a vad természet félig emberi, félig kecskealakban ábrázolt istene.
17. *Gabnaadó bus anyát és lányát, a vidám hazajárót* – utalás Déméterre, a görög mitológiában a gabona és termékenység istennőjére, valamint lányára, Perszephonéra, akinek időszakos visszatérése az alvilágból a természet újjászületését és a tavasz eljövételét jelképezi.

19. *Moirá* – a moirák az ókori görög hitvilág sorsistennői, rendszerint hármascsoportban (Klóthó, Lakheszisz, Atroposz) szerepelnek, s az emberi élet fonálát fonják, mérik és elvágják.
20. *Eümenidák* – az ókori görög mitológiában az alvilági bosszúistennők, az Erinnüszök megszelídített, kiengesztelt alakjai, akik az esküszegést és a vérbűnököt torolják meg.

Babona, varázs

Nem szánom én az ostobát,
kinek üres a mennyek boltja:
ki méltó látni a csodát
az a csodát magában hordja.

- 5 Az este a kertek alatt
jártam és elborult az élet:
az Este varázspoharat
borított a földre, hogy éj lett.

- Hirtelen, árva éjszaka
10 (szomorú, mégis szép varázs volt);
és a fák alatt egymaga
lassan feljött az óriás hold.

- Lám, mondtam, egy arany gyümölcs!
Égő gyümölcs az ében ágon!
15 Ó melyik napkeleti bölcs
varázsol ilyet Indiákon?

- Ó nagy varázsló, titkos Est
ki elborítod e világot,
Kinek nedves ecsetje fest
20 zajtalan éjjel száz virágot:

varázsköpönyeget terít
kezed és elnyomja a későt; –
Szüzeknek alvó testeit
érni mintázza néma vésőd:

6 Ny; R₁; R₂: elborúlt

8 R₁: borított Ny; R₁; R₂: földre hogy

10 R₁: szomorú,

16 Ny: ilyet

23 R₁: Szüzeknek

25 Te mintáztad őt is, te bölcs,
sok régi lányos éjszakáján,
hogy érve majd arany gyümölcs
legyen életem ében fáján;

mert te vagy a nagy Érlelő. –
30 Ekkor a hold feljött a fáról
furcsán mozogva jött fel ő
regélve még Amerikáról.

Felhők kapkodtak szerteszt
hideg sejtelmek szele támadt,
35 s hallottam ideges neszt
a rángatózó ijedt fának.

[1911. tavasz]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k**₁ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 143. f. verző–144. f. rektó, tintairású fogalmazvány ceruzás variációkkal, aláírás nélkül, a cím Török Sophie kezével központozás nélkül, az első megjelenés adatai („Nyugat I. 1055.”) és a megírás dátuma („Irta 911. tavasz”) szintén Török Sophie kezével, ceruzával; **k**₂ a vers 1–4. sora Babits kézírásával, aláírás nélkül, Kerék Imre tulajdonában, melynek facsimiléjét lásd *Ünnep*, 17. sz. (1940. szept. 1.): 15. (A kéziratkatalógusban nem szerepel.)

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 11. sz. (1911. jún. 1.): 1055–1056. (Az *Aranyfürdő*, *aranyeső*, *Danaé*, a *Vágyak és Soha*, a *Hiszkegy*, a *Dal*, *régimódi*, az *Egy régi szerelmes Velencében* és az *Egy kuruc a XX. században* című versekkel együtt, elsőként közli.) – További megjelenések: R₁ 25–26; R₂ 27–28; V 179–180; ÖV 159; VV 34–35.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Az *Angyalos könyv*-beli **k**₁ javításai elsősorban lexikai és stiláris jellegűek; Babits több helyen törléssel vagy törlés nélküli variációk feljegyzésével pontosítja a vers képiségét. A verzőn az első hat, míg a rektón az utolsó három strófa olvasható. A 13. sorban a *gyümölcs* elé olvashatatlan szót, feltehetően jelzöt ír, ezt törli, majd föléírja az „egy arany” változatot. A 24. sorban Babits a *vésőd* utolsó betűjét javítja, eredetileg *vésőt* ír, majd ebből alakítja ki a végleges formát. A 30. sorban törlés nélküli variáció figyelhető meg: a tintairású „Ekkor a hold felszállt a fáról” sor elé ceruzával a bal margón a „feljött” változatot írja; hasonló módon a 34. sorban a „furcsa sejtelmek szele támadt” sor elé ceruzával a „hideg” jelző kerül, szintén törlés nélkül. Bár ezek a variánsok törlés

nélkül szerepelnek a kéziraton, a nyomtatott közlésekben a ceruzával beírt változatok jelennek meg. A kéziraton ezek mellett kisebb betűjavítások láthatók. A *k₂* a vers első négy sorát tartalmazza a nyomtatott szövegektől eltérő központozással; a ceruzairású kéziraton nincsenek javítások.

Alapszövegünk a VV. A vers szövege a V-ben nyerte el végleges formáját. A 16. sor *ilyet* alakját Babits az első megjelenés után modorosnak érezhette; a 19. sorban a *Kinek* nagy kezdőbetűjét szimbolikus jelentéstöbblete miatt őriztük meg. Lehetetlen eldönteni, hogy a 26. sor áthajlásának megszüntetése nyomdászai vagy szerzői beavatkozás eredménye-e.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond III/2356. 143. f. verzó–144. f. rektó

[Cím nélkül]

Nem szánom én az ostobát
kinek üres a menyek boltja:
ki méltó látni a csodát
az a csodát magában hordja.

Az este a kertek alatt
jártam és elborult az élet:
az Este varázspoharat
borított a földre, hogy éj lett

Hirtelen árva éjszaka
(szomorú mégis szép varázs volt
s im a fák alatt egymaga
lassan feljött az óriás hold.

Lám, mondtam, egy arany gyümölcs,
égő gyümölcs az ében ágon
Ó melyik napkeleti bölcs
varácsol ilyet Indiákon?

Ó nagy varázsló titkos Est,
ki elborítod e világot,
Kinek titkos ecsetje fest
zajtalan éjjel száz virágot

Varázköponyeget terít
kezed és elnyomja a későt
szüzeknek alvó testeit
érni mintázza néma véső t d

őt is te mintáztad, te bölcs,
sok régi lányos éjszakáján
hogy érve majd arany gyümölcs
legyen életem ében fáján.

Mert te vagy a nagy Érlelő. –
Ekkor a hold felszállt feljött a fáról
furcsán mozogva jött fel ő
regélve még Amerikáról.

Felhők kapkodtak szerteszt
hideg furcsa r s ejtelmek szele támadt
s hallottam ideges neszt
a rángatózó ijedt fának.

k₂: *Ünnep*, 17. sz. (1940. szept. 1.): 15.

Nem szánom én az ostobát,
kinek üres a mennyek boltja.
Ki méltó látni a csodát,
az a csodát magában hordja

Keletkezéstörténet

A *Babona*, varázs keletkezését Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának feljegyzése Fogarasra, 1911 tavaszára teszi. (KELEVÉZ 1994, 756.) Babits Szabó Lőrincnek elmondott visszaemlékezése részletesen körvonalazza a vers élményhátterét: „Fogarason íródott. Kedves versem, éppúgy, mint az Édes az otthon. A Gretna Greent is szeretem... [olvashatatlan rész] és az már a Július volt. Vallásos célzat nincs az elején. A menny üressége gyakran foglalkoztatott régi versekben. »Elborult az élet« = sötétedett. Fogarason írtam, szerte sétálva a »kertek alatt«, ott így hívják a város végét, közel laktam oda. Színt ad néki az »égő gyümölcs« stb. »Elyomja a későt« = az éj keze; aki fennmarad, elálmosodik és azt elnyomja. (Ezt a fogarasi cukrász-kisasszonyra írtam, de nem mondtam meg neki, nem értette volna.) »Amerikáról« = épp az imént Amerikában volt (a hold). Valami hangulati dolog: a Fogaras városkörnyéki síkságon, csupa közelieknek látszó havasok között, az egész környéken valami baljós van és furcsaság. Azért van ez így.” (GÁL 1975, 452.) A jambikus lejtésű, keresztrímes vers rejtett ihletője tehát Emma, a fogarasi cukrászkisasszony alakja, ezt azonban Babits – visszaemlékezése alapján legalábbis – nem tette számára explicitté, mivel úgy ítélte meg, hogy a költemény hangulati és jelentésbeli összetettsége nem lenne hozzáférhető számára. (Az Emma-szerelemhez lásd az *Aranyfürdő*, *aranyeső*, *Danaé* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Rába György figyelmeztet arra, hogy a Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomás feszültségben áll az 1911. tavaszi keletkezéssel, mivel Babits és a cukrászkisasszony kapcsolata – az időrend és az életrajzi adatok alapján – ekkor már nem tarthat. Az *Aranyfürdő*, *aranyeső*, *Danaé* keletkezéstörténetével összevetve tehát valószínűsíthető, hogy a *Babona*, varázs nőalakja ekkorra már nem hús-vér múzsa, sokkal inkább képzelt, mellékszerepű alakzat. (RÁBA 1981, 369–370.) Mindez, illetve a *Babona*, varázs *Angyalos* könyvben elfoglalt helye alapján a keletkezés 1911 tavaszára tehető.

A versben Amerika és India a képzelet szabadságát és a hétköznapi térből való kilépés lehetőségét jelölő metaforákként jelennek meg: a hold „Amerikáról” és „Indiákról” regélve kozmikus távlatot nyit a fogarasi esti táj fölé. Az 1920-ban keletkezett [*Vad udvarunk most jó sűrű...*] kezdetű versben („Szemem még most is rajt tapad / Amerikára, Indiák / rétéjére küldöm, hallgatag, / fantáziámat szállani”) ugyanez figyelhető meg, ahol Amerika és India a fantázia célpontjaiként a szűkös, mindennapi térből való belső elszakadás lehetőségét jelölik. Babits költészetében India következetesen az ősi, egzotikus kultúra jelképe, amely a szintén 1920-ra datálható [*Künn kacag enyhe, tarka nyár...*] kezdetű műben is jelen van („rajzold nekem Indiát / kifesteni mappa-tájat”; lásd ehhez a versek keletkezéstörténeti jegyzetét a kritikai kiadás negyedik kötetében). Amerika pedig a szabadság és az új világ képzetét hordozza olyan versekben, mint a *Büszkén mondom mindenkinek*, a *Mozgófénykép*, a *Primitív* vagy *A Szabadság Szobra*. A *gólyakalifában* Amerika távoli ellenpontként, olyan hely képzeteként tűnik fel, ami az ébrenlét teréhez viszonyítva időben is fordított rend szerint működik, ezért az álom és a másik élet lehetséges színtere lesz. Amerika az *Isten kezében* című prózaversben is megjelenik („itt úgy mint Amerikában, mindenütt a tenyerén, mert mindenütt van az egész”; „itt úgy mint Amerikában... rajta fellegrarcoló”), de később esszéirői reflexió tárgyává is válik, amikor Babits *A másik Amerika* (1932) című írásában így fogalmaz: „Ez Amerika! nekünk legalább, akik innen Európa felől nézzük... egy grandiózusan sivár jövőre vetett árnyéka” (BABITS 1978a, 273.), s e kettős – vonzó és baljós – távlat visszahat a *Babona*, varázs fantáziavilágára is. (Lásd még GÁL 1978.)

Az éjjeli hold motívuma Babits több, 1910 körül keletkezett versében visszatérő képelemként jelenik meg, így a *Példa a Holdvilágról*, a *Szimbólum a holdvilágról* és a [*Mint-hogyha ebben a kis udvarban...*] versekben. A „nagy Érlelő” alakja továbbá párhuzamba állítható a feltehetően ugyanebben az évben keletkezett *Egy tintafoletról* című versnek a teremtés folyamatára rákérdező „bölcs Keverő”-metaforájával, amennyiben mindkét esetben egy személyesített, rejtett alkotó princípium szerepel.

Babits a verset a *Recitativ* kötet *Fogaras* című ciklusába illeszti.

345.

[Minden reggel a városon...]

- Minden reggel a városon
mikor még alszik a világ
egy sápadt ifju trombitás
megy át
- 5 ház mellett hangtalan oson
bojtos zsinoron trombitája
és halaványkék a ruhája
és se bajusza se szakálla
és se törpe sem óriás
- 10 csak sápadt ifju trombitás

[1911. tavasz]

Kézirat

k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 144. f. verzó, tintaírású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A töredék 8. sorában egy betűjavítás látható.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 144. f.

[Cím nélkül]

Minden reggel a városon
mikor még alszik a világ
egy sápadt ifju trombitás
megy át
ház mellett hangtalan oson
bojtos zsinoron trombitája
és halaványkék a ruhája
és se bajusza **n s e** szakálla
és se törpe sem óriás
csak sápadt ifju trombitás

Keletkezéstörténet

A [*Minden reggel a városon...*] kezdetű töredék kéziratos formában maradt fenn, nyomtatásban nem jelent meg. Az *Angyalos könyv*ben elfoglalt helye alapján keletkezése 1911 tavaszára tehető; a szöveg a harmadik füzet 144. fóliójának verzóján található. (Az *Angyalos könyv* harmadik füzetéről lásd az *Egy kuruc a XX. században* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A verset rövid, önmagában zárt egységként jegyzi le Babits, számottevő javítás nélkül, ami arra utal, hogy a képszerű jelenetre inkább motívumrögzítésként, semmint publikálásra szánt versként tekint. A versben a „se” tagadószó halmozása („és se bajusza se szakálla / és se törpe sem óriás”) a trombitás alak leírhatatlanságát hangsúlyozza, ez a szerkezet pedig szoros rokonságot mutat a szintén ebből az időszakból származó *Cigánydal* megoldásával („se apád / se anyád / se országod, se tanyád”), ahol a tagadás sorozata a kiszolgáltatottság és a gyökértelenség költői eszközévé válik.

Magdolna szeretője

Szív szállj magadba s szólj magadban:

„Én élek pompás palotákban,
amikor az Ember Fiának
nem volt hová fejét lehajtsa.”

- 5 És eszmélj így: „Én vígan élek
lakozom lusta lakomákon
amíg a mindenek királya
koplalt negyven nap, negyven éjjel.”

- 10 És mondjad: „Örömöm találok
a szép ruhában, drága fényben,
amíg az édes Üdvözítőt
megfosztották minden ruhától.”

- 15 És mondjad így szégyenülve:
„Nekem pénz veri tenyerem
s az Üdvözítő gyenge markát
a rozsdás szög vérezni furta.”

- 20 Pirúlva mondd: „Engem dicsérnek
nevem dalomnak hordja röpte
míg Üdvözítőm finom arcán
lecsurgott a katona köpte.”

S dobbanva szólj: „Engem szeretnek
Uram irgalmazz kéjeimnek.
Hiszen a te lábodat is
bús Magdolna mirrhája mosta.

- 25 Hiszen a te lábodat is
bűnös leánynak könnye kente
tisztára fehér ujjaid
bús Magdolna dús fürtje fente.

- 30 Hadd nyomjam égő arcaimra
bűnös Magdolnám bús haját:
hiszen te is arcodra nyomtad
Veronikának keszkenőjét.

Hajadnak éjes öltönyében
Magdolna jer takarj el engem:
35 Magdolna fürtjei alatt
Uram, Uram, ne láss meg engem!”

[1911. tavasz]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k**₁ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 145. f. verzó–146. f. rektó, tintairású fogalmazvány aláírás nélkül; **k**₂ OSZK Fond III/1728/13. 1 f., rektó, tintairású tisztázat aláírással. A verzón ceruzairású görög szavak közt tollpróba: „Fogaras / Babits Mihály / Babit / Babits / Ki tudja? / Babits Mihály”

Első megjelenés posztumusz: MELCZER 1983, 934. – Kötetben először: BABITS 1985, 46–47. (Eltérésekkel.)

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a **k**₂, a vers autográf tisztázata. A **k**₁ szinte minden központosítást nélkülöző fogalmazvány; a 9. sor kivételével Babits az idézőjelet sem tette ki. Az *Angyalos könyv*ben található **k**₁ a 145. fólió verzóján helyezkedik el, az 1. sor alatt a második versszak következik, majd ezt az első strófa folytatása, a vers 5–8. sora követi. Ezután a versszakok már sorrendben követik egymást; a 145. fólió verzóján az első négy versszak, míg a 146. fólió rektóján az utolsó öt versszak olvasható.

Emendációt a szöveg értelmezésének érdekében a központosításban végeztünk, a tisztázat központosításának főbb tendenciáit szem előtt tartva.

Javításaink

22. A *kéjeimnek* után a következő mondat nagy kezdőbetűje miatt pontot tettünk.

25. A sor elejéről, illetve a következő versszakok fejről elhagytuk az idézőjelet, mivel a vers utolsó szava után Babits kitette a záró idézőjelet.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond III/2356. 145. f. verzó–146. f. rektó

OSZK Fond III/2356. 145. f. verzó tetején:

Szív szállj magadba ■ s szólj magadban:

OSZK Fond III/2356. 145. f. verzó közepén:

és lakol Én élek ■ p ompás palotá ■ b k ban
ami g k or az Ember Fiának
nem volt ■ nincs a hová fejét lehajtsa.

OSZK Fond III/2356. 145. f. verzó tetején:

És eszmélj így: Én vígan élek
lakozom lusta **n l**akomákon
amíg a mindenek királya
koplalt negyven nap, negyven éjjel.

OSZK Fond III/2356. 145. f. verzó alján:

És mondjad: „Örömöm találom
a szép ruhában, drága fényben
amíg az édes **ü Ü**dvözítő **n t**
megfosztották minden ruhából

És mondjad ígyen szégyenülve:
nekem pénz veri tenyerem
s az üdvözítő gyeng **e** markát
a r **o**zs dás szög vérez **te ni és furta**

OSZK Fond III/2356. 146. f. rektón:

Pirulva mondd: Engem dicsérnek
nevem **et** dalom **nak röpte** hordja röpte
míg üdvözítöm finom arcán
lecsurgott a katona köpte

S dobbanva szólj: Engem szeretnek
Uram irgalmazz kéjeimnek
Hiszen a te lábadat is
bús Magdolna mirrhája mosta.

Hiszen a te lábadat is
bűnös le **g á** nynak könnye kente
tisztára fehér ujjaid
bűnös leány dús bús Magdolna dús fürtje fente

Hadd nyomjam égő arcaimra
bűnös Magdolnám bús haját
hiszen te is arcodra nyomtad
Veronikának keszkenőjét.

hajt Hajadnak éjes öltönyében
Magdolna **v j** er takarj el engem
Magdolna fürtei alatt
Uram **u Ü** ram ne láss meg engem

Magdolna szeretője

Szív szállj magadba s szólj magadban:

» Én élek pompás palotákban,
amikor az Ember f F iának
nem volt hová fejét lehajtsa.”

És eszmélj így: „Én vígan élek
lakozom lusta lakomákon
amíg a mindenek királya
koplalt negyven nap, negyven éjjel.”

És mondjad: „Örömöm találok
a szép ruhában, drága fényben,
amíg az édes Üdvözítőt
megfosztották minden ruhától.”

És mondjad így szégyenülve:
„Nekem pénz veri tenyerem
s az Üdvözítő gyenge markát
a rozsdás szög vérezni furta.”

Pirúlva mondd: „Engem dicsérnek
nevem dalomnak hordja röpte
míg Üdvözítőm finom arcán
lecsurgott a katona köpte.”

S dobbanva szólj: „Engem szeretnek
Uram irgalmazz kéjeimnek
» Hiszen a te lábadat is
bús Magdolna mirrhája mosta.

Hiszen a te lábadat is
bűnös leánynak könnye kente
tisztára fehér ujjaid
bús Magdolna dús fürtje fente.

» Hadd nyomjam égő arcaimra
bűnös Magdolnám bús haját:
hiszen te is arcodra nyomtad
Veronikának keszkenőjét.

„Hajadnak éjes öltönyében
Magdolna jer takarj el engem:
Magdolna fürtjei alatt
Uram, Uram, ne láss meg engem!”

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Magdolna szeretője* 1911 tavaszán keletkezik. A fennmaradt kéziratok két jól elkülöníthető munkafázist rögzítenek: a fogalmazványt (k_1) és az autográf tisztázatot (k_2). Az *Angyalos könyv*ben szereplő k_1 tintaírású szövege szinte teljesen nélkülözi a központosítást, az idézőjelek többsége hiányzik; a beszéd egységeit Babits még nem jelöli, a mondatok egymásba folynak. A tisztázaton már pótolja és egységesíti a központosítást, igaz, nem következetesen, de idézőjelekkel választja el a mondatokat, és ezzel világossá teszi a belső monológ szerkezetét. A javítások nem érintik érdemben a szókészletet vagy a képek rendszerét, a változtatások döntően formaiak. A kéziratok alapján Babits a fogalmazványon még gondolati sűrítéssel dolgozik, a tisztázaton pedig a megszólalás rendjét és olvashatóságát rögzíti.

A k_1 az *Angyalos könyv* harmadik füzetében található, előtte a [*Minden reggel a városon...*] szerepel, utána már *A második ének* című mesedráma következik. A füzetben elfoglalt helye alapján a *Magdolna szeretője* 1911 tavaszán, Fogarason keletkezik. (Az *Angyalos könyv* harmadik füzetéről lásd az *Egy kuruc a XX. században* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Ahogyan Kelevéz Ágnes megállapítja, az autográf tisztázatot (k_2) írásképe, tintahasználata és a papír fényes felszíne azonos az 1908-as [*Ma újra csillagos...*] (OSZK Fond III/1969/25.) és az 1910-es *Divina machina* (OSZK Fond III/1698/5.) tisztázatainak hordozójával. A harang alakú vízjel arra utal, hogy Babits ezeket a szövegeket ugyanarra a papírtípusra másolja át, amelyet a tízes évek elején rendszeresen használ tisztázásra, tehát ez is megerősíti a keletkezés idejét. (BABITS 2022, 901.)

Az önvádoló és egyben önfelmentő, imaszerű versben a beszélő Krisztus szenvedésének epizódjaival szembesíti a saját érzéki életét, a büntudat és a vágy feszültségében Magdolna alakján keresztül keresi a szégyen előli menedéket. A vers kéziratban marad, elsőként Melczer Tibor közli 1983-ban a *Vigiliában*. Melczer a közléshez írt bevezetőjében kifejti, hogy a *Magdolna szeretője* bibliai, apokrif és ikonográfiai hagyományokból egyaránt táplálkozhat, amelyeket Babits „szuverén módon” alakít át, miközben a szöveg belső jelentése szorosan illeszkedik életművének alapvető kettősségéhez, a szent és az érzéki tapasztalat együttes jelenlétéhez. Ez a feszültség – érvel Melczer – már korai műveiben is felfedezhető, mint például az ifjúkori, kötetbe fel nem vett balladában, a *Raymond Lulliusban*, a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, a *Vérivó leányok* és a *Bakhánslárma* című versekben, a *Rejtvények* második darabjában és a *Mese a Dekameronból* című novellában, de következetesen tovább él fordítói munkásságában is (*Erato, Amor Sanctus*). (MELCZER 1983, 933–934.)

Valószínű, hogy Babits a verset az erősen retorikus, didaktikus és túlzottan patetikus jellege miatt nem tartja közlésre alkalmasnak, s az is szerepet játszhat benne, hogy bár a szent és érzéki tapasztalat feszültsége költészetének visszatérő vonása, a *Magdolna szeretőjében* ennek az ábrázolása a megszokottnál is explicittebb formát ölt.

Magyarázat

- Magdolna* – a bibliai Mária Magdolna, akit a hagyomány bűnös nőből megtért Krisztus-követőként tart számon.
3. *Ember Fia* – Jézus Krisztus evangéliumi önmegnevezése, mely egyszerre utal emberi mivoltára és üdvözítő szerepére.
 8. *koplalt negyven nap, negyven éjjel* – utalás Jézus Krisztus pusztában töltött negyvennapos böjtjére.
 12. *megfosztották minden ruhától* – utalás a keresztre feszítés előtti megaláztatásra, amikor Jézust megfosztják ruháitól; a passióban a kiszolgáltatottság és a szenvedés mozzanata.
 16. *a rozsdás szög vérezni furta* – utalás a keresztre feszítésre, amikor Jézus kezét szögekkel átszegezik.
 20. *a katona köpte* – utalás a passió egyik epizódjára, amikor a megkínzott Jézust a római katonák kigúnyolják és leköpik.
 24. *Magdolna mirrhája* – utalás az újszövetségi jelenetre, amikor Mária Magdolna drága kenettel (mirhával) megkeni Jézus lábát.
 32. *Veronikának keszkenője* – utalás a kereszttüti hagyományra, amely szerint Veronika kendőt nyújt Jézusnak, és azon csodás módon megmarad Krisztus arcának lenyomata.

[Gyermek voltam, temetőn jártam...]

Gyermek voltam, temetőn jártam
 kezemben árva koszoru
 olyan szépnek találtam
 hogy minden szomoru

- 5 Ó gyönyörű szomorúságom, szomorú gyönyörűség
 Gyermeki gyémánt könny! ó temetői tavasz

- Mellettem jött fekete néni
 vannak fekete angyalok:
 a holtak vágytak élni
 10 sírtam hogy meghalok

Ó ragyogó gyémántu sirás síró ragyogások
 minden kis gyermek friss temetői virág

- Egy fa borzadt valami szellőn
 felhők hajóztak nesztelen
 15 és jött egy sárga felhőn
 egy angyal meztelen

[1911. tavasz]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/14. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványvariáns, cím és aláírás nélkül.

Szövegkritika

A k szövege a *Temetői tavasz* című vers első, kezdetlegesebb variánsának fogalmazványa. Babits a vers keletkezési dátumaként 1911-et adja meg, így nem valószínű, hogy – miként a kéziratkatalógus jelöli – a kéziratvariáns 1915-ben készült volna, sokkal inkább a kidolgozottabb 1911-es változat előtt keletkezhetett. A kézirat szövegét betűhíven közöljük.

Az első négy (illetve öt) sor betűi kuszák és nehezen olvashatók, ami arra utal, hogy Babits valószínűleg kedvezőtlen látási körülmények között (feltehetően homályban vagy fekvő helyzetben) írta a szöveget. A *jártam* ige helyhiány miatt a következő sorba csúszik át, ám mivel egyértelmű, hogy a vers 4–2–4–2–4 soros egységekre tagolódik, a főszöveg kialakításakor az 1. sor végére illesztettük. Ugyanígy jártunk el az 5. sorban, ahol Babits – szintén helyhiány miatt – a *szomorú gyönyörűségem* szerkezetet a következő sorba írta.

A 6. sorban törlés nélküli variációk szerepelnek: a *fénylő* jelzőt egy olvashatatlan szóra írja, majd aláírja a *gyémánt* szót. Mivel ez utóbbi a legkésőbbi variáns, a főszövegben ezt közöljük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/14.

[Cím nélkül]

Gyermek voltam, temetőn jártam
a kezemben egy árva koszoru
olyan szépek találtam
hogyminden szomorú

Ó szomorú gyönyörűségem, gyönyörű szomorúságom, szomorú gyönyörűség
Gyermeki fénylő gyémánt gyönyör könny! ó temetői tavasz

Mellettem jött fekete néni
vannak fekete angyalok:
a holtak vágytak élni
sírtam hogy meghalok

Ó ragyogó gyémántu sirás síró ragyogások
minden kis gyermek friss temetői virág

Egy fa borzadt valami szellőn
felhők hajóztak nesztelen
és jött egy sárga felhőn
egy angyal meztelen

Keletkezéstörténet

Lásd a *Temetői tavasz* keletkezéstörténeti jegyzetét.

Temetői tavasz

1911.

Honnan is ismerem én e bús temetői tavaszt már?
 Gyermek voltam... rég... Laktam a méla falun...
 Oly gyönyörű szép volt, hogy minden olyan szomorú volt:
 vittem friss koszorút, jártam az ó temetőt.
 5 Óh, gyönyörű szomorúságom, szomorú gyönyörűség!
 gyermeki gyémántkönny! Óh, temetői tavasz!
 Mellettem gyászfűz és szépszemű fekete néni...
 Élni kívánt a holt, halni kívánt aki élt...
 Szürke hajók az ég oceanján nesztelen úsztak:
 10 sárga pamlagokat szórt e hajókra a nap;
 sárga pamlagokon szép meztelen angyalok ültek,
 meztelen angyalokat néztem az ó temetőn.
 Már az esteli harmat a síri virágokon ingott
 (könnyes kis gyermek, friss temetői virág!)

[1911. tavasz]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1695/2. 1 f., rektó, tintairású fogalmazvány, ceruzairású címmel és javításokkal.

Első megjelenés: SzT 59. – További megjelenések: *Pesti Napló*, 1925. márc. 22., 5; V 348.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a V. (A verset Babits nem vette fel az ÖV-be.) A kötet nyomdai tükre miatt a sorok utolsó szavai – ahogyan a SzT-ben is – új sorba kerültek; az eredeti sorhosszúságot a kézirat és a *Pesti Napló*-közlés alapján visszaállítottuk.

Dátum PN: (1911)

5 PN: Óh gyönyörű

6 PN: temetői [sh]

8 PN: kívánt SzT; PN: kívánt

13 SzT: virágokon [sh]

14 SzT: temető [sh] PN: virág!...

Temetői tavasz

Honnan is ismerem én e bús temetői tavaszt már?

Gyermek voltam még, ... rég... laktam a méla falun
oly gyönyörű szép volt minden olyan szomorú volt:
vittem friss koszorút, jártam az ó temetőt

Ó gyönyörű szomorúságom, szomorú gyönyörűség!

g gyermeki gyémántkönyv! ó temetői tavasz!
mellettem gyászfűz és gyönyörű szépszemű fekete néni
élni kívánt a holt, halni kívánt aki élt

Szürke hajók az ég oceánján nesztelen úsztak
sárga pamlagokat szórt e hajókra a nap
sárga pamlagokon szép meztelen angyalok ültek

Jár Álltam az ó temetőn, friss temetői virág.

meztelen angyalokat nézte m az ó temetőn
Már az esteli harmat a síri virágok on ingott
könnyes néztem (minden) kis gyermek, friss temetői virág!)

Keletkezéstörténet

A *Temetői tavasz* című vers két kéziratos variánsban maradt fenn, mindkettő 1911-re datálható. A korábbi, cím nélküli fogalmazvány (OSZK Fond III/1683/14.) ceruzával írt, kezdetlegesebb szövegállapotot rögzít (kiadásunkban [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] címmel), míg a későbbi, ceruzairású címmel ellátott tintairású változat (OSZK Fond III/1695/2.) a vers kidolgozottabb formáját őrzi. A két szöveg közti jelentős eltérések miatt kötetünkben külön versekként közöljük őket.

A [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] kézirátát a kéziratkatalógus 1915-re datálja, mivel a szöveg egy olyan négyzetrácsos füzetből származó fólión maradt fenn, amely a katalógus egységesen ehhez az évhez kapcsol. Ugyanakkor a négyzetrácsos lapok vizsgálata alapján megállapítható, hogy Babits ezt a hordozót nem egyetlen év során, hanem 1911 és 1915 között keletkezett versek és töredékek rögzítésére használta. (Erről részletesen lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Igaz, hogy a fólió verzóján a [*Száz a sereg...*] kezdetű töredék olvasható, ami nagy valószínűséggel a háború idején keletkezett, a *Temetői tavasz* kidolgozottabb, 1911-re datált variánsának ismeretében azonban valószínűtlen, hogy a [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] 1915-ben keletkezett volna. Babits ugyanis, amikor a *Temetői tavaszt* kötetbe felveszi, következetesen az 1911-es évszámot tünteti fel, ezzel utalva a vers végleges változatának keletkezési idejére. Ez alapján a korábbi, fogalmazványszerű [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] sem lehet későbbi ennél, hanem a *Temetői tavaszt* közvetlenül megelőző szövegállapotként értelmezhető.

A [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] erősen fogalmazványszerű: az első négy sor kusza, nehezen olvasható, ami arra utalhat, hogy Babits a szöveget sietve, esetleg kedvezőtlen látási körülmények között rögzítette. A javítások – szócserek, betoldások, törlések – elsősorban az érzelmi hangsúlyok és a képiség pontosítására irányulnak (például az „árva koszorú”, illetve a „gyermeki gyémánt könny” metaforájának kialakítása). A szövegben már megtalálhatók azok az alapmotívumok – gyermeknézőpont, temető, tavasz, angyalalak –, amelyek a későbbi változatban is meghatározók, ám ezek még laza, egymás mellé rendelődő képek formájában vannak jelen. A *Temetői tavasz*, mely a későbbi nyomtatott közlés alapja lesz, ezzel szemben kompozicionálisan zártabb és stílusosan kiegyensúlyozottabb. A vers keretes szerkezetet kap: az emlékezés explicitté válik („Honnan is ismerem én...”), a gyermekkori élmény időben és térben meghatározottabb kontextusba kerül („méla falu”, „ó temető”). A képhasználat itt tovább gazdagodik: az ég „océánja”, a „szürke hajók” és a „sárga pamlagokon” ülő meztelen angyalok látomászerű jelenete a korábbi, még szórványos angyal-motívum poétikai szempontból kimunkáltabb változatának tekinthető. A zárlat önreflexív gesztusa – a gyermek mint „friss temetői virág” – a vers egyik központi metaforájává válik, ami a halál és az élet, a veszteség és az ártatlanság paradox egységét fejezi ki. A szövegalakulás alapján a vers genezisében a személyes emlékkép fokozatos esztétikai általánosításon megy keresztül: a [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] variáns közvetlen, érzelmileg telített gyermeki tapasztalata a *Temetői tavasz*ban már tudatosan megszerkesztett, lírai látomás lesz.

Verstani szempontból a *Temetői tavasz* két fennmaradt variánsa a formai kidolgozottság eltérő fokát jelzi. A korábbi, ceruzával írt fogalmazvány ([*Gyermek voltam, temetőn jártam...*]) metrikailag ingadozó, alapvetően ütemhangsúlyos szöveg, amelyben a sorhosszúság és a hangsúlyozás még nem rendeződik szabályos versformává (például „Gyermek voltam, temetőn jártam”, illetve a túlterhelt „Ó ragyogó gyémántu sirás síró ragyogások” sor). A rímelés esetleges (jártam – találtam, koszorú – szomorú), a visszatérő sorok („Ó gyönyörű szomorúságom, szomorú gyönyörűség”) inkább érzelmi, semmint formai kohéziót teremtenek. Ezzel szemben a későbbi, *Temetői tavasz* címmel ellátott variáns tudatosan megszerkesztett, időmértékes lejtésű vers, amelyben a hosszú sorok klasszicizáló, daktilikus-hexameteres ritmushoz közelítenek (például „Honnan is ismerem én e bús temetői tavaszt már?”, „Szürke hajók az ég oceánján nesztelen úsztak”). A képi egységek periodikus szerkezetbe rendeződnek, a látomásos elemek szabályos ritmikai egységekben bontakoznak ki („sárga pamlagokon szép meztelen angyalok ültek”), míg az utolsó sor („(könnyes kis gyermek, friss temetői virág!)”) ritmikai lassítással zárja le a verset. A variánsok verstani különbségei – a metrikai fegyelem, a sorvezetés kiegyensúlyozottsága és a kompozicionális zártság eltérései – önmagukban is amellett szólnak, hogy a [*Gyermek voltam, temetőn jártam...*] a vers korábbi, fogalmazványszerű állapotát rögzíti, míg a *Temetői tavasz* ennek a tudatos átdolgozása, melyben Babits a kezdetben ösztönös ritmust fegyelmezett formává alakítja.

A vers elsőként a *Sziget és tenger* kötetben jelenik meg, Babits azonban a művet nem veszi fel az *Összegyűjtött versekbe*.

Spleen

Lakásom tétlenség szigetje
szeszély sétáló palotám
munkám az ördög kerevetje.

Ami valóság volna tán
5 úgy tekintem mint a felhőket
és járok a semmik után.

*

Ó jaj! megúntam a mezőket
s a várost már előbb megúntam
megúntam völgyet és tetőket.

10 Próbáltam élni léha gúnyban,
próbáltam élni szeretetben
és próbáltam élni magamban.

Egy sem volt élet s észrevettem
hogyan éltem csak akkor lesz élet
15 amikor már messze mögöttem.

Amikor régen semmivé lett
életté válik a halálban
de a jelenben nincsen lélek.

Bolond gazda szolgája, lábam
20 ténfergve tétován topog
és érzi hogy minden hiában.

[1911 tavasza és 1911. szeptember 1. között]

5 Ny: ugy

7 Ny: meguntam

8 Ny: meguntam

9 Ny: meguntam

10 Ny: gunyban,

15 Ny: megettem.

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 4, 17. sz. (1911. szept. 1.): 366. (A *Levél Tomiból*, a *Szent Mihály*, a *Bolyai* és a *Cigánydal* című versekkel együtt, ötödikként közli.) – További megjelenések: R₁ 12–13; R₂ 14–15; V 171–172; ÖV 151.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. A végleges szöveg az R₁-ben alakult ki. A *Nyugat*ban minden *ú* rövid.

Keletkezéstörténet

A versnek nem maradt fenn kézírata, elsőként a *Nyugat* 1911. szeptember 1-jei számában jelenik meg. Keletkezésének ideje Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint 1911 tavasza. (KELEVÉZ 1994, 755.) A visszaemlékezés, illetve az első megjelenés dátuma alapján a keletkezését 1911 tavasza és 1911. szeptember 1. közé tesszük.

Babits későbbi, Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomása a keletkezés konkrét körülményeit is megvilágítja: „A versnek mindig utólag adok címet, nem tudtam jobbat. Baudelaire-hez nincs semmi köze. A Fogarásról Galac felé vezető úton írtam. Van egy domb, ahová fel szoktam mászni. »Tetőket« = hegytetőket. Baudelaire-hez lehetne köze a felhőknél” (GÁL 1975, 453.) Babits itt tisztázza, hogy a versben szereplő „tetők” kifejezés nem épületrészre, hanem hegytetőkre vonatkozik, ezzel a verset egyértelműen a természeti környezethez kapcsolja, továbbá elutasítja, hogy a cím közvetlen utalás volna Baudelaire versére, de mivel hozzát teszi, hogy a „felhő”-motívum miatt legfeljebb érintőleges párhuzam képzelhető el, ez inkább képi, mintsem szemléleti rokonságra utal. Babits azért hangsúlyozza, hogy a *Spleen* címadás nem kapcsolódik Baudelaire költészetéhez, mert a francia költő azonos című versét korábban maga is lefordítja, s ez azok közé a fordítások közé tartozik, amelyeket Babits még egyetemi éve alatt, a Négyesy-semináriumokra készít. E kéziratokat utólag ragasztja be az *Angyalos könyv* harmadik füzetének utolsó oldalaira (OSZK Fond III/2356, 232. fólió verzó; BABITS 2022, 261). Baudelaire Babits fiatalkori költészetének egyik meghatározó inspirációja, amit levelei, vallomásai is tanúsítanak, hiszen már 1905-ben a *Tableaux Parisiens* mintájára tervez budapesti versciklust (KELEVÉZ 1998, 162.), és több művében tudatosan reflektál a francia költő poétikájára. A *Spleen* címválasztása a *Fleurs du Mal* első, *Spleen et Idéal* ciklusára utalhat, még akkor is, ha Babits maga hangsúlyozza, hogy a tematikus kapcsolódás véletlenszerű, s a cím inkább hangulati jelzés. Baudelaire hatása az *Angyalos könyv* motívóiban, a *Szagokról, illatokról* című esszében, valamint számos műfordításban is kimutatható, amelyek közül több kéziratban maradt fenn. A fiatal Babits és Kosztolányi levelezésükben rendkívüli lelkesedéssel beszélnek Baudelaire-ről, akit klasszikus rangú, kivételes költőként tisztelnek, és akinek verseit rendszeresen olvassák, tanulmányozzák, fordítják. (Lásd erről BABITS 2022, 72.)

Rába György szerint a *Spleen* a dantei forma és a bergsoni időszemlélet egyidejű hatása alatt keletkezik, ugyanakkor a vers érzelmi háttérében Babits fogarasi magánya áll. Tercinaszerkezete Dante követését jelzi, mivel a láncolt strófaforma folytonos egymásba kapcsolódása az *Isteni színjáték* poétikai mintázatát idézi fel, ami Babits számára ebben az időszakban meghatározó élmény. A vers csúcspontján pedig a jelen múlttá alakulásának tapasztalata („éltem csak akkor lesz élet / amikor már messze mögöttem. // Amikor régen semmivé lett / léletté válik a halálban / de a jelenben nincsen lélek”) tükrözi Bergson időfilozófiájának hatását. (RÁBA 1981, 369.)

J. Soltész Katalin a *Spleen* kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy Babits gyakran elhagyja a verssorok végén várható vesszőket, ami a szöveg hangulatához igazodó, összefolyó és monoton ritmushatást eredményez. (J. SOLTÉSZ 1965, 323.)

A költő a verset a *Recitativ* kötetben a *Fogaras* című, első ciklusba illeszti.

Magyarázat

Spleen – a romantika és a modernség irodalmában a céltalanság, kiábrándultság és életuntság érzését jelölő lelkiállapot, amelyben az egyén a jelenben nem talál örömet vagy értelmet, és mindent hiábavalónak érez.

3. *kerevet* – heverő; itt átvitt értelemben az a hely, ahol a versbeszélő tétlenül hever.

350.

Levél

(Válasz egy kedves ismeretlennek.)

Ha megszólított valaki,
aki ismer, akit nem ismersz:
talán szivedet nyitja ki,
akire gondolni nem is mersz.

5 Volt rég egy kedves városom
légbe támaszkodik a tornya
s a felhő hogyha átoson
olyan rajta mint egy vitorla.

10 Van ott még egy virágtorony,
piros-fehér kövekből orma,
piros szírom, fehér szírom,
minthogyha gyermek rakta volna.

15 Valóban egy nagy, friss gyerek
rakta hajdan, a neve Giotto:
piros kövek – fehér kövek –
ó rég tudom, hogy él[?]ni ott jó!

20 De én itt élek, bús gyerek.
Kis levél, mint a fa az ágot
szeleknek messze küldelek:
mondd hogy szeretem a virágot.

Szelekkel messze menj, regélj
az őszi fáról a tavasznak:
szírom, pehely, piros, fehér,
szeretem ha együtt havaznak.

25 Amit szeretnék, megírom:
szeretném hogyha tarka lenne
piros szírom, fehér szírom,
friss gyermek tudnék lenni benne.

[1911; 1911. június 5. után(?)]

Kézirat, megjelenés

k 1 f. magántulajdonban; tintairású tisztázat aláírással.

Első megjelenés posztumusz: *Irodalomismeret* 13, 2. sz. (2003): 4–5. (A Múzeum Antikvárium IX. aukciós katalógusának faksimile-közlése alapján.)

A vers kéziratának felbukkanásáról elsőként 2003-ban a Múzeum Antikvárium IX. aukciós katalógusa ad hírt (125. tétel), amely közreadja a kézirat faksimiléjét, illetve a szöveget átírásban közli. A tétel kikiáltási ára 30 000 forint volt, és a következő, X. katalógus szerint 300 000 forintért kelt el. A kézirat 2018-ban ismét előkerült a Központi Antikvárium 147. számú árverési katalógusában (47. tétel), ahol kikiáltási ára 600 000 forint volt. Jelenlegi hollétéről nincs tudomásunk, ám a Központi Antikvárium online felületén hozzáférhető a vers nagy felbontású kéziratfotója.

Szövegkritika

A kéziraton egy javítás látható: Babits a 23. sor elejéről törli a *piros* jelzőt, hogy aztán ugyanebben a sorban egy későbbi ponton használja fel („szírom, pehely, piros, fehér;”). A 18. sor utolsó szava az írásképp és a 20. sor végríme („virágot”) alapján inkább „ágot” alakban olvasható, nem pedig a normatív „ágot” formában; az efféle alakváltozat nem egyedi Babitsnál, vö. például a *Márciusi reggelen* című vers soraival: „pedig a tágot / csak a világot / szeretem”. A verset Babits két oszlopban írja a fólióra: az első oszlopban az 1–5., a másodikban pedig a 6–7. versszak szerepel. A fólión néhány folt nehezíti az olvasást. A vers szövegét betűhíven közöljük.

Előszöveg

k: Magántulajdonban.

Levél

(Válasz egy kedves ismeretlennek.)

Ha megszólított valaki,
aki ismer, akit nem ismersz:
talán szivedet nyitja ki,
akire gondolni nem is mersz.

Volt rég egy kedves városom
légbe támaszkodik a tornya
s a felhő hogyha átoson
olyan rajta mint egy vitorla.

Van ott még egy virágtorony,
piros-fehér kövekből orma,
piros szírom, fehér szírom,
minthogyha gyermek rakta volna.

Valóban egy nagy, friss gyerek
rakta hajdan, a neve Giotto:
piros kövek – fehér kövek –
ó rég tudom, hogy él[?]ni ott jó!

De én itt élek, bús gyerek.
Kis levél, mint a fa az ágot
szelekek messze küldelek:
mondd hogy szeretem a virágot.

Szelekkel messze menj, regélj
az őszi fáról a tavasznak:
piros szírom, pehely, piros, fehér,
szeretem ha együtt havaznak.

Amit szeretnék, megírom:
szeretném hogyha tarka lenne
piros szírom, fehér szírom,
friss gyermek tudnék lenni benne.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Levél* című vers keletkezéstörténete több ponton bizonytalan, ugyanakkor a fennmaradt adatok és filológiai összefüggések alapján viszonylag jól körülhatárolható. Első közlésére posztumusz, 2003-ban az *Irodalomismeret*ben kerül sor, ami magyarázza, hogy a korábbi Babits-kiadások és bibliográfiák nem tartják számon a költeményt. A szöveg egyetlen ismert kézírata egy fólión maradt fenn, melyen egy helyen javítás figyelhető meg, illetve több, a szöveget érintő folt nehezíti az olvasást. A kézirat alapján a vers alapvetően egységesen rögzült, jelentősebb átdolgozás nyoma nem látható.

A vers keletkezési ideje közvetlenül nem határozható meg, ugyanakkor belső és külső utalások alapján az 1910-es évek körüli időszakhoz köthető. Erre utal egyrészt a szöveg intertextuális kapcsolata az 1909-ben keletkezett *Szonettek* egyik sorával („aki ismer, akit nem ismersz / talán szivedet nyitja ki” [*Levél*]; „Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál, / Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet, / erősen, hogy csak rokonom nyithassa.” [*Szonettek*]), másrészt az a tematikus és motivikus háló, amely Babits ekkori lírájára jellemző.

A keletkezéstörténet szempontjából különösen fontos az az 1911. június 5-én kelt levél, amelyet egy „B. B.” monogrammal jelölt, ismeretlen hölgy küld Babitsnak: „Kedves Babits, most, hogy leültem írni lepott csak meg, hogy mennyire nem ismerem, azt sem tudom nem bántja-e ez a pár alkalmatlankodó szó, nem érzi-e vállveregetésnek, a mi simogatás akar lenni. Kedves Babits ha ma nem lennék ilyen pompásan egyedül, maradnék a jól nevelt kisasszony és nem merném megírni, hogy nagyon szeretem és mindig örülök, ha felfedezem a nevét s az utolsó Nyugat mindig a legkedvesebb emlékem lesz, pedig nincs benne semmi, csak a maga versei. Valami egészen más a muzsikájuk, mint a többinek. Persze, én azt <,> hiszem, – oh bocsásson meg, csaknem megírtam és azért

biztosan összeráncolná a homlokát a tanár ur. – Nagyon jól érzi magát? Vagy többet mosolyog valaki? Erre azért gondoltam, mert az olasz emlékeit szedi elő. Ha én nagyon kedves akarok lenni – ez az egyetlen a mit igazán tudok – Firenzére gondolok, s ha még nagyon jól is érzem magam mesélek is egy-egy kicsit. Volt már ott? Sehol nem lehet úgy álmodva élni. Soha senki meg nem érinti – soha hangosan nem szólnak – nevetni is furcsán, emlékezve szoktak. Most három éve pünkösöd kedvéért kivilágították a Palazzo Vecchio tornyát. Mesebeli óriás királylány mézeskalács-háza lett belőle. Én hiszem, hogy ott mese-emberek járnak. Volt már ott, elmegy oda? En úgy szeretném, ha maga Firenzéről beszélne. Bocsásson meg nekem, tudom furcsa gondolkodás, hogy a mi nekem szép, neked is szép, de nekünk vannak közös kedves embereink is. Lássá, most jut eszembe, sokkal okosabb és kedvesebb lenne egy pár fehér rózsát küldeni. Meg is teszem, ha haza megyek. Otthon van három rózsafám. Milyent szeret? Fehér, piros? Mulatságos, hogy kérdezek, | mintha: | feleletet várnék. Igaz, hogy erre kaphatok. – Köszöntöm édes Babits, köszönöm az utolsó verseit. Ha eljut Firenzébe maradjon fenn harangszó után a Piazzalén és várja meg a holdat. Azok a versek az enyeim lesznek. Bolond bizakodás, de nékem nagy öröm. Szerető hálás hive B. B.” (BABITS 2005, 188–189.)

A levél érzelmileg erősen telített hangon szól a költőhöz, dicséri verseit, illetve arra is kitér, hogy Babits éppen „olasz emlékeit szedi elő”; ez feltehetően az *Egy régi szerelmes Velencében* című versre utal, amely néhány nappal a levél kelte előtt, 1911. június 1-jén jelenik meg a *Nyugatban*. A levélíró Firenzével kapcsolatban fogalmaz meg élményszerű, lírai leírásokat („Sehol nem lehet úgy álmodva élni”), valamint kifejezetten arra biztatja Babitsot, hogy írjon erről a városról. A *Levél* című vers több ponton is úgy olvasható, mint e megszólításra adott válasz. Erre utal a mű alcímében szereplő „válasz” megjelölés, továbbá számos motivikus egyezés: a firenzei torony képe, amely értelmezhető a Giotto-féle harangtoronyként (amely talán azért virágtorony, mert maga a katedrális neve Santa Maria del Fiore), a piros és fehér színek ismétlődése, illetve a rózsák említése („Milyet szeret? Fehér? Piros?”). A vers firenzei képei ugyanakkor abból a szempontból problematikusak, hogy Babits 1911 előtt bizonyíthatóan nem jár Firenzében; itáliai utazásai során 1909-ben Rómaig és Nápolyig jut el, Firenze csak későbbi, 1912-es útján szerepel az útitervben. Ez felveti annak lehetőségét, hogy a város leírása nem közvetlen élményen, hanem olvasmányokon, illetve a képzeletén alapul. A vers „Volt rég egy kedves városom” sorának értelmezése szintén többfelé mutathat: utalhat Babits szekszárdi kötődésére, ugyanakkor a firenzei kontextusban inkább egy imaginált, irodalmi élményként birtokolt városra vonatkozhat, a vers így részben egy képzeleti térben létrejövő dialógus lenyomatának tekinthető.

A levél írójának személye biztosan nem azonosítható, de elképzelhető, hogy a „B. B.” monogram Boncza Bertát (későbbi nevén Csinszkat) jelöli. Ezt a feltételezést erősíti a fennmaradt Csinszka-levelek stílusa, a rózsák említése (ugyanis fényképek alapján tudjuk, hogy Berta csucsai szülőházában több rózsabokor is állt), valamint az a biográfiai adat, hogy a lány fiatalon Itáliába utazik; tizennégy éves korában apja egy betegség után két hónapos utókúrára Velencébe viszi ([BONCZA] 1990, 120.), s nem zárható ki, hogy ekkor Firenzébe is ellátogatnak. Mindezzel együtt elképzelhető, hogy a Babitsnak írt levélben emlegetett, Firenzére vonatkozó emlék ebből a néhány évvel korábbi élményből ered, amennyiben a levél szerzője valóban Csinszka. Ugyanakkor a bizonyítékok nem döntöek, így az azonosítás hipotetikus marad, nincs továbbá adatunk arra vonatkozóan sem, hogy Babits 1911 folyamán bármiféle kapcsolatot vett volna fel Bertával, a dokumentált ismer-

retségük kezdete jóval későbbre tehető: első személyes találkozásukra 1916. március 26-án kerül sor, kapcsolatuk pedig csak 1919-ben mélyül el. (Lásd erről NEMESKÉRI [szerk.] 2004; SZÉNÁSI 2021.) Berta 1910-től négy éven át a svájci Lutryben, a Le Marronier leánynevelő intézetben tanul, innen kezd intenzív levelezésbe, előbb a szintén Svájcban tartózkodó Tabéry Gézával, majd 1911 novemberében későbbi férjével, Ady Endrével is. Mindez arra utal, hogy a fiatal Berta ebben az időszakban tudatosan keres irodalmi kapcsolatokat, így nem zárható ki, hogy Babits felé is kezdeményez megkeresést. Ez a korai kapcsolatfelvétel azonban nem folytatódik, amit Babits magánéleti helyzete is magyarázhat, hiszen 1911 nyarán szerelmi kapcsolatba kerül harmadfokú unokatestvérével, Kiss Böskével. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Magyarázat

14. *Giotto* – a firenzei dómhoz tartozó harangtorony, a Campanile di Giotto (magyarul: Giotto harangtornya) Firenze történelmi városközpontjában áll; építését 1334-ben kezdték meg Giotto di Bondone tervei alapján, és mintegy huszonöt évvel később, 1359-ben fejezték be. Külső márványburkolatán a fehér és zöld alapszínek mellett a piros is hangsúlyosan jelen van.

A költő életének pusztájáról

*és arról, hogy e pusztában kedvesének teste oázis, szemei enyhe kutak,
és a Reája való gondolat a Vágyak karavánjának vezetője:*

Ha győzve reggel álmon, lelki csöndön
gondolatod, mint megtérő barát,
fölfénylik bennem: boldogan köszöntöm
mély elmém édes Dominátorát.

5 Ki vágyaim vezére – így köszöntöm –
vezette tikkadt Vágyaim sorát
kútfőig, melynek vizével leöntöm
életemet, ezt az égő Szaharát!

Mert éltem csak egy égő puszta láza,
10 s lelkes tested benne dús oáza,
hol kettős kútra lelt a karaván.

S Gondolatod, hajtani hűs vizére
lelkemnek nyáját, vágyaim vezére,
mely halkán kél. Mint nap a Szaharán.

[1911. július; 1913. február 2. előtt]

Cím VÚ: A szerelmes éneke reggel | R₁; R₂: A költő életének pusztájáról,

Alcím VÚ: [az alcím hiányzik] | R₁: és arról, hogy e pusztában kedvesének teste oázis, szemei enyhe
kutak, és a Reája való gondolat a Vágyak karavánjának vezetője:

2 VÚ: barát

5 VÚ: Vágyaim Vezére

6 VÚ: vágyaim

7 VÚ: Kútfőig, VÚ: vizével

8 VÚ: Szaharát.

9 VÚ: láza

10 VÚ: És

12 VÚ: gondolatod, R₁; R₂; V; ÖV: vizére,

13 VÚ: vezére

14 VÚ: lassan kél, mint Nap

Megjelenés

Első megjelenés: (*A szerelmes éneke reggel* címmel) *Vasárnapi Újság* 60, 5. sz. (1913. febr. 2.): 87. – További megjelenések: R₁ 46; R₂ 48; V 193–194; ÖV 175.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. A szöveg lényegében már az R₁-ben kialakult; a V-től kezdődően csupán annyi változás figyelhető meg, hogy a főcím után elmarad a vessző. A szöveg alakulásában egyértelmű tendencia a *Vasárnapi Újság*-közlésben még meglévő áthajlások visszaszorítása. Az 5–6. sor kis- és nagy kezdőbetűinek ingadozó használata problémát okoz; itt az *ultima editio* megoldását követtük. A *Vasárnapi Újság* minden sort nagybetűvel kezdett, ezt nem jeleztük a szövegeltérések között.

Javításunk

12. A *Vasárnapi Újság* alapján töröltük a sorvégi, áthajlást megtörő vesszőt.

Keletkezéstörténet

A vers kézirata nem ismert, szövegét Babits elsőként *A szerelmes éneke reggel* címmel közli a *Vasárnapi Újság* 1913. február 2-i számában. A keletkezés idejére és helyére vonatkozó egyetlen adat Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése, amely szerint a költemény „Szekszárd 1911. júl.” dátummal jelölhető. (KELEVÉZ 1994, 756.) A címváltozás jelentésszerű, ugyanis a korai közlés alkalmi, lírai hangütésű megnevezése (*A szerelmes éneke reggel*) személyesebb, míg a későbbi, végleges cím metaforikusabb és elvontabb keretet ad a versnek, és egyben kiemeli a központi képet, a pusztát és az oázis ellentétét.

A keletkezés tehát 1911 nyarára, Babits szekszárdi tartózkodásának időszakára tehető, jöjjön az első közlésre csak másfél évvel később kerül sor. Bár a költő visszaemlékezései nem mindig bizonyulnak megbízhatónak, a szöveg formai zártsága (szonettstruktúra), valamint a vágy–puszta–oázis allegorikus rendszere a tízes évek elejének intenzív, belső feszültségekkel terhelt szerelmi lírájához, azaz a Kiss Böske-szerelemhez kapcsolja a művet. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A szövegben kirajzolódó képek – az „égő Szahara” és az oázisként megjelenő női test – szintén a korszak személyes élményanyagára utal, ugyanakkor erősen stilizált, allegorikus formában jelenik meg, ami Babits ekkori lírai önértelmezésének jellegzetes vonása.

Rába György mutat rá, hogy a hosszú, magyarázó alcím ellenére a vers nem indít el valódi lírai ciklust: a „lírai regény” felé tett kísérlet egyetlen szonettben marad, részben az augusztusi Fogarásról való áthelyezés, részben a megváltozó életkörülmények miatt. A versben a sivatag–oázis allegória még a kezdeti, bontakozó érzelemtől árulkodik, ám inkább eszményítő, mint tapasztalati szerelmi líra. Rába továbbá megállapítja, hogy Babits tudatos ciklusba rendezése is elválasztja a korábbi Emma-élményhez kötődő szövegektől, ugyanis a *Recitativ* kötetben az *Intermezzo (Szekszárd)* című egységbe sorolja a verset. A Szahara-motívum a depresszió és a kielégítetlenség képi világához kapcsolódik, hiszen már a korábbi *Vonaton* című versben is a belső sivárság és kielégtség emblémaként jelenik meg („Bús volt a róna, sivatag / s a volt oázis oly messze már / s a fáradt lélek rest tevé, / ki a homokban meg-megáll.”). A Böske-szerelemhez kapcsolható versekkel – így a *Július*, az *Augusztus*, de részben a *Játszottam a kezével* címűekkel – együtt *A költő életének pusztájáról* egy rövid, intenzív, ám tartós kapcsolat nélküli érzelmi fellángolás nyomát őrzi. (RÁBA 1981, 379.)

Babits költészetében számos olyan költeményt találunk, amelynek tömör címe mellett terjedelmes, mellékmondatokkal bővített, részletező alcím áll, mintegy előre kijelölve a költemény értelmezési horizontját: *Téli dal, melyben a költő magát és társait bányászokhoz hasonlítja; Egy rövid vers, melyben a költő saját lelkét szólítja meg és kegyetlen dolgokat mond neki; Egy szomorú vers, melyben a költő azon panaszkodik, hogy nincsen barátja; Naiv ballada, melyben a költő elbeszéli, hogy egykor nagy sereg lányt látott, akik liliummal lelket öltni tudnak, s hogy félt tőlük és kérte őket, ne bántsák a költők lelkét, mert az a világ kincse; Egy dal, amelyet a franciák chanssonak neveznek; Szerenád, melyben a költő kedvese szépségét dicséri, és saját szomorú bujdosásait, egyéb bánatait keserüli stb.* J. Soltész Katalin szerint Babits feltehetően azért alkalmazza előszeretettel ezt a címadási formát, mert élvezi a kettős hangolás játékát, az alcím szándékoltan naiv, olykor ügyetlenkedő tónusa és a vers gondosan kimunkált művészi formái közötti feszültséget. (J. SOLTÉSZ 1965, 336–337.) Kelevéz Ágnes rámutat, hogy az *Egy rövid vers*, a *Téli dal*, az *Egy szomorú vers*, a *Naiv ballada*, az *Egy dal* és a *Szerenád* esetében a rövid, műfajt jelölő főcím és a hosszan kibontott, mellékmondatos alcím kettőssége tudatos poétikai eljárás, melynek egyik mintája a régi magyar költészet, elsősorban Balassi, akinek alcímeihez hasonlóan Babits is harmadik személyben beszél önmagáról, és a vers tárgyát, érzelmi irányát előre jelzi, a másik fontos előkép pedig Dante *Vita Nuova*-ja, amelyben a versekhez fűzött prózai kommentárok a belső élet történetévé szervezik a lírai anyagot. (BABITS 2022, 918.) Bár *A költő életének pusztájáról* nem része ennek a versfüzérnek, cím- és alcímszerkezete hasonló logika szerint működik: a címhez kapcsolt, részletező, magyarázó alcím előre kijelöli az allegorikus értelmezés irányát, és prózai tónusával mintegy kommentárként keretezi a költeményt.

Magyarázat

4. *Dominátor* – a latin *dominator* jelentése 'uralkodó', 'parancsoló'; itt a kedvesre irányuló gondolat megszemélyesítése.

[Boldog vagyok mint senki más...]

Boldog vagyok mint senki más
és mégis kedvem volna sírni
mert jól tudom: virágnylás
egyszerből a sohába nyilni

- 5 mert jól tudom már: gyöngylelet
sikos a gyöngy, sebes a bánat
mielőtt elvesztettelek
ó édesem, sírok utánad

[1911. augusztus és 1911 vége között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k MTA Ms 4699/18. 1 f., rektó, tintaírású fogalmazvány ceruzairású javításokkal, aláírás nélkül.

Első megjelenés: *Az Írás* (Nagyvárad) 1 (1932. aug. 28.): 3. A lap a verset *Gyöngylelet* címmel teszi közzé. Belia György a verset *Az Írás* közlése alapján adja közre: *BABITS* 1977, 558.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a k, mivel az 1932-es közlést Babits minden bizonnyal nem ellenőrizhette. *Az Írás* egy strófába tördeli a szöveget. A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A kéziraton végrehajtott ceruzás javítások és sorbetoldások alapján Babits a megfogalmazás során több változatot mérlegelt, mielőtt a végleges, erősen sűrített képi megoldások mellett döntött. A módosítások iránya a konkrétabb, magyarázó soroktól az absztraktabb, metaforikus képek felé mutat, különösen a „gyöngylelet” és a „virágnylás” motívumok kiemelésében. A tintaírású kéziratban Babits a törléseket és beszúrásokat, valamint a *mielőtt* határozószó aláhúzását ceruzával hajtja végre.

Cím Azír: Gyöngylelet

1 Azír: vagyok,

2 Azír: sirni,

3 Azír: virágnylás:

4 Azír: nyilni;

5 Azír: gyöngylelet:

6 Azír: bánat,

7 Azír: mielőtt

8 Azír: sirok

Azír: utánad.

k: MTA Ms 4699/18.

[Cím nélküli]

Boldog vagyok mint senki más
és mégis kedvem volna sírni
mert jól tudom: ez az a kor virágnilyás
melyet csak egyszer lehet bírni egyszerből a sohába nyilni

mert jól tudom : most az a [?] mult[?] már: gyöngylelet
amely majd soha fel nem támad sikos a gyöngy, sebes a bánat
mielőtt elvesztettelek
ó édesem, sírok utánad

Keletkezéstörténet

A [*Boldog vagyok mint senki más...*] keletkezését a kéziratkatalógus feltételelesen – minden bizonnyal Belia György 1977-es közlése alapján – 1908. október vége és 1909 vége közé teszi. Belia *Az Írás* 1932-es, *Gyöngylelet* címen közzétett közlése alapján datálja – szintén feltételelesen – a verset, ugyanis a lap a vers után illesztett jegyzetében igyekszik felvázolni a mű keletkezési háttérét. *Az Írás* – a Huzella Ödön által Nagyváradon alapított irodalmi folyóirat, amely 1932. augusztus 28-án megjelent első száma után mindössze még egy lapszámot ért meg, majd megszűnt – a verset tévesen 1908-ra datálja. „Mai számban egy rendkívül finom verset talál az olvasó: Babits Mihály, a legnagyobb élő magyar költő tollából. A »Gyöngylelet« eddig sehol sem jelent még meg, annak dacára, hogy Babits ifju korából való és 1908-ban írta, amikor Nagyváradon járt és a magyar irodalomban új korszakot jelentő »Holnapos« mozgalomban is résztvett. Ebben az időben Nagyváradon tartózkodott Horváth [!] Henrik, a legnagyobb magyar műfordító, akit meleg barátság fűzött Babitshoz. Horváth Henrik társaságában írta *Gyöngylelet* című versét Babits, Horváth vizitkártyájára. Ez a névjegy azután itt maradt Nagyváradon és mostanáig senki sem tudott erről a Babits versről. Az *Írás* menti meg az utókor számára[.]” ([n. n.] 1932, 4.) Mindez tehát azt sugallja, hogy Babits 1908-ban, Nagyváradon ismerkedett meg személyesen Horvát Henrikkel, hiszen a névjegyet Horvát feltehetően az első találkozás alkalmával adta át Babitsnak. Ez a feltevés azonban több okból sem tartható. Egyrészt nincs adatunk arra, hogy Babits ebben az időszakban Nagyváradon járt volna; *A Holnap* antológia ügyeit például a városban tanító Juhász Gyulával levélben intézte. Másrészt a fennmaradt levelezés egyértelműen cáfolja a korai személyes ismeretség feltételezését, Horvát Henrik ugyanis egy 1912. január 8. előtt nem sokkal kelt levelében írja Babitsnak: „Igen tisztelt Uram, nagyon örvendének, ha alkalmam nyilna személyesen megismerkedni Önnel. Január 8-ig Pesten leszek, kérem sziveskedjen értesíteni (mielőbb), hogy hol és mikor találkozhatunk.” (BABITS 2003b, 77.) Tehát az első személyes találkozásra, amikor Babits megkaphatta Horvát névjegyet, 1912 előtt biztosan nem kerülhet sor. Mindebből

pedig arra következtethetünk, hogy Babits magát a közlést nem hagyta jóvá, hiszen a vershez illesztett keletkezéstörténeti írást minden bizonnyal ellenőrizte volna.

A *Világ Az Írás* cikkének megjelenése után több mint egy évtizeddel később, 1947-ben tovább színezi a nagyváradi lapban olvasható elképzelést egy anekdotikus, dokumentumokkal nem igazolható történettel, amely szerint a vers egy Adyval közös nagyváradi éjszakán, rögtönzéseként született, Horvát Henrik névjegyére írva: „Negyven évvel ez előtt, 1907-ben Nagyváradon járt Babits Mihály és egyik este ő is elment Ady Endrével és irodalmi csoportjával, a híres Pollák Bodegába, a színház mellett levő falatozóba, ahol esténként Ady híres cigánya, a Vak Gyula húzta a nótát. Ezen az éjszakán is, úgymint máskor, egymást követték viták. A forró hangulat elkapta Babitsot is. Pársoros verset akart írni, de a sok író közül egyiknél sem volt egy szelet papiros. Horváth [!] Henrik, akkor fiatal váradi tanár, – aki később Ady verseinek művészi német fordításával szerzett hírnevet, Medgyaszay Vilma férje nyújtott át egy névjegyét Babitsnak. Babits erre írta le a rögtönzött sorokat[...] [...] A névjegyre írt vers hónapokig lappangott Horváth [!] Henrik zsebében, majd egy kedvelt tanítványának ajándékozta, aki 1940-ig őrizte. Ekkor a nagyváradi Ady Múzeumnak ajándékozta, ott a mai napig is őrzik. A vers kiadására eddig senki sem gondolt.” ([n. n.] 1947, 6.) A *Világ* tehát nem tudott az 1932-es közlésről.

A *Beszélgetőfüzeteket* közreadó Belia jegyzete szerint Babits a versre céloz, amikor egy 1940 őszen keletkezett beszélgetőlapon egy cím szerint meg nem nevezett költeményről beszél. Ebben a feljegyzésben Babits tisztázza, hogy a szóban forgó vers biztosan nem 1911 előtt keletkezett, és az is kiderül, hogy nem tartotta sikerültnek, ezért nem publikálta: „Esetleg leírtam Henriknek, dehát [az] később lehetett az / 911 előtt nem, mert a lányt akkor még nem ismertem / nem adtam ki, s talán ezért írtam le Henriknek hogy lássa. / Nem tartottam jónak, s ígazam volt.” (BABITS 1980, 2:122.) A vers ihletője ez alapján feltehetően Kiss Böske. Keletkezése tehát 1911 augusztusára, illetve az év végéig terjedő időszakra tehető, amikor Babits érzelmi kapcsolatba kerül harmadfokú unokatestvérével. A vers hangulata és témája szoros összefüggést mutat a viszony kezdeti, majd gyorsan veszteségtapasztalattá alakuló szakaszával; a költemény rövid, epigrammaszerű formában sűríti az egyszerre megélt boldogság és a már előre érzett elmúlás feszültségét. (A Kiss Böske-szerelemhez lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A kapcsolattörténeti kontextusok és Babits 1940 körüli önreflexiója tehát arra utal, hogy a vers 1911 augusztusa táján, illetve 1911 vége között, Kiss Böske ihletésére keletkezett, így a nagyváradi eredettörténet semmiképp sem tekinthető hitelesnek. A költő a vers szövegét utólag, feltehetőleg 1912 során vagy után másolja át Horvát Henrik névjegykártyájára. Arról, hogy a fogalmazványt tartalmazó névjegy hogyan került *Az Írás* birtokába 1932-ben, nincs információnk.

Egy tintafoltról

Mi eddig rajtad kedves volt nekem,
a barna báj, a nemes különösség,
maguk méltók, hogy borzongásba kössék
nyugalomra úgysem hajló idegem.

- 5 Törésig, roppanékony íveken
már érintésre zeng az, néha lő is,
mert húr is, bizony, nyíl is, bizony, ő is. –
Pattanj le róla, újabb énekem:

egy tintafoltról. Ének illeti

- 10 e tintafoltot. Áldott ez, s a nő is,
ki magában bármily izgató erő is,
egy folt az arcát uj csábbal lepi.

Bár minden mozdulatod ünnepi,
és bár vonásid váltásához értesz:

- 15 uj vonás mellé uj *szín* is kell, édes:
az maga szemem már meg sem lepi.

De most: egyszerre tündérváltozás!

Simúlva állad bársony lejtejéhez
minő fekete felhőtörmelék ez?

- 20 Csöpp felhő – s az ég egész boltja más,

e bűvös, barna, bársony változás:

minden ivének voltam ismerője –

s most csöpp felhő – s uj fénnel ragyog tőle

még kettős napja is! – csodás! – csodás! –

- 25 Áldom a Véletlen könnyű kezét!
Mire művészet soha rá nem jőne,
ő festé ilyen újra 's ingerlőre
uj arcod fény- és árny- és színmezét.

Legjobb festőnek vallom őt ezért,

- 30 ki ilyen csodás pettyet s ily merészet
(selyemre) gyors ecsettel hevenyészett –
áldom a mester Véletlen kezét!

E körén ködlő, végén véknyelő,
koromkarikából folyamatos ígézet
35 teremtéséhez (hogyan ily mű-egész lett)
mi eszközt használt a bölcs Keverő?

Azaz (hogyan szavam legyen egyszerű
– nem is értékeny tán e nyelvi-cifra –):
:mit irtál? Téged ritkán látni írva –
40 mit irhattál? Nem vagy te ironő –

Mint bárki, bár intelligens leány,
nem vagy, *mint más valaki*, kék harisnya
(asztalodon disz-kötött Hölgyek-Titka,
s az Uj-Időkből új szám, egynehány.)

45 Te – vándor s barna –: rózsák közt cigány!
míg szemeim mézaratásra mennek,
bokrodnál agyam szépen megpihenhet. –
Mit irhattál? Egy levelet talán.

[1911; 1911. nyár(?)]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1728/6. 1 f., rektó-verző, tintairású tisztázat tépett szélű, haj-
togatott, sárgult, foltos papíron, aláírás nélkül.

Első megjelenés posztumusz: BABITS 1985, 28–30. (Eltérésekkel.)

Szövegkritika

A szöveget betűhíven közöljük. A 28. sorban a *színmezét* összetett szó két szónak is olvasható, de a *fény-* és az *árny-* szavak miatt egy szóként értelmeztük, amit az íráskép ugyancsak megenged. A 32. sorban a *mester* szó kezdőbetűje nagybetűnek is olvasható, de helyesebbnek véltük azt a 36. sor *bölcs Keverő* formulájához hasonló jelzős szerkezetnek tekinteni. A 39. sor *:mit irtál?* alakját változatlanul hagytuk, mivel tudatos, stiláris megoldásnak tűnik.

A kéziratban kisebb javítások figyelhetők meg: Babits a 7. sorban a „mert” *e* betűjét javítja, a 29. sorban a „vallom” a korábban áthúzott „tartom” fölé kerül, a 30. sorban az „ilyen” *i* betűjét *i*-ből, a 31. sorban a „selyemre” szóban a *se* és az *m* betűket javítja. A 32. sorban a „mester” szót egy „V” kezdőbetűs szó (valószínűleg a későbbi „Véletlen”) helyett írja, majd ugyanitt a „Véletlen” *le* betűit javítja, a 36. sorban pedig a „Keverő?” végén a kérdőjelet egy korábbi, olvashatatlan írásjelből alakítja ki.

k: OSZK Fond III/1728/6.

Egy tintafoltról.

Mi eddig rajtad kedves volt nekem,
a barna báj, a nemes különösség,
maguk méltók, hogy borzongásba kössék
nyugalomra úgysem hajló idegem.

Törésig, roppanékony íveken
már érintésre zeng az, néha lő is,
m[■]e[■]rt húr is, bizony, nyíl is, bizony, ő is. –
Pattanj le róla, újabb énekem:

egy tintafoltról. Ének illeti
e tintafoltot. Áldott ez, s a nő is,
ki magában bármily izgató erő is,
egy folt az arcát uj csábbal lepi.

Bár minden mozdulatod ünnepi,
és bár vonásid váltásához értesz:
uj vonás mellé uj szín is kell, édes:
az maga szemem már meg sem lepi.

De most: egyszerre tündérváltozás!
Simúlva állad bársony lejtejéhez
minő fekete felhőtörmelék ez?
Csöpp felhő – s az ég egész boltja más,

e bűvös, barna, bársony változás:
minden ivének voltam ismerője –
s most csöpp felhő – s uj fénnel ragyog tőle
még kettős napja is! – csodás! – csodás! –

Áldom a Véletlen könnyű kezét, [■]!
Mire művészet soha rá nem jön,
ő festé ilyen újra 's ingerlőre
uj arcod fény- és árny- és színmezét.

Legjobb festőnek [■]tartom [■]vallom őt ezért,
ki [■]i [■]ilyen csodás pettyet s ily merészet
([■]se lye [■]m re) gyors ecsettel hevenyészett –
áldom a [■]V [■]m ester Vélet [■]le n kezét!

E körén ködlő, végén véknyelő,
koromkarikából folyamatos ígélet
teremtéséhez (hogyan ily mű-egész lett)
mi eszközt használt a bölcs Keverő ?

Azaz (hogyan szavam légyen egyszerű
– nem is értékeny tán e nyelvi-cifra –):
:mit irtál? Téged ritkán látni írva –
mit irhattál? Nem vagy te írónő –

Mint bárki, bár intelligens leány,
nem vagy, mint más valaki, kék harisnya
(asztalodon disz-kötött Hölgyek-Titka,
s az Uj-Időkből új szám, egynehány.)

Te – vándor s barna –: rózsák közt cigány!
míg szemeim mézaratásra mennek,
bokrondnál agyam szépen megpihenhet. –
Mit irhattál? Egy levelet talán.

Keletkezéstörténet

Az *Egy tintafoltról* című vers keletkezését a kéziratkatalógus bizonytalanul 1905 körülre teszi, ezt azonban a szövegben szereplő utalások pontosítása módosíthatja. A költeményben említett *Hölgyek Titka* valószínűleg azonos aztal valólegesen létező, kozmetikai és higiéniai profilú szaklappal, ami 1909 novemberétől jelent meg Budapesten, havonta egy alkalommal, Kromek Vilma szerkesztésében és kiadásában. A lap adatait Voit Krisztina *A budapesti sajtó adattára 1873–1950* című munkájában is megerősíti. (VOIT 2000, 226.) További támpontot ad, hogy a *Hölgyek Titka* a *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*ben 1910-től szerepel önálló bejegyzéssel, ami a sajtótermék stabil működésére utal. (BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK 1910, 740.) A lap díszkötésű példányainak megjelenése feltehetően csak az első évfolyam lezárulta után, 1911-től vált lehetségessé.

A *Hölgyek Titka* azonosítását ugyanakkor több körülmény is problematikussá teszi. Egy ilyen profilú sajtótermék díszkötésű kiadása kevésbé valószínű, ráadásul ennek sem a könyvtári nyilvántartásokban, sem a szakirodalomban nincs nyoma: a lapot nem említi Lakatos Éva sajtótörténeti összefoglalása (LAKATOS 2010.), nem maradt fenn példány sem az Országos Széchényi Könyvtárban, sem magyarországi vagy határon túli könyvtárakban (DALLOS–LAKATOS [szerk.] 2018.), és a főszerkesztőként megnevezett Kromek Vilma neve sem szerepel Szinnyei József vagy Gulyás Pál lexikonjaiban, holott ilyen minőségben feltétlenül fel kellene tűnnie. A *Hölgyek Titkáról* fennmaradt adatok hiányossága tehát inkább egy szűk körben terjesztett, kis példányszámú kiadvány lehetőségét veti fel. A díszkötés említése azonban más irányba tereli a figyelmet: létezett ugyanis *Hölgyek titkára* címen egy díszes kiadású levelezőkönyv, amelyet az 1880-as évektől kezdve (hirdetések alapján) egészen az 1930-as évekig adtak ki. Ezek a kötetek kifejezetten levélminták gyűjteményeként szolgáltak, hivatalos és magánlevelek megfogalmazásához nyújtottak segítséget. Tekintve, hogy a vers központi témája maga a levélírás aktusa,

nem zárható ki, hogy az asztalon említett könyv valójában egy ilyen levelezőkönyv volt. Ez azonban feltételezi, hogy Babits (szándékosan vagy véletlenül) pontatlanul idézte fel vagy nevezte meg a kötet címét.

Ha elfogadjuk, hogy a szövegben említett kötet a *Hölgyek titkára* című levelezőkönyv volt, a vers datálása lényegében elveszíti konkrét kapaszkodóját, mivel e kiadvány több évtizeden át forgalomban volt, és megjelenési ideje önmagában semmiféle időbeli szűkítést nem tesz lehetővé. Amennyiben viszont a *Hölgyek Titka* című sajtóterméket tekintjük a versben szereplő hivatkozásnak, úgy – minden bizonytalansága ellenére – mégis csak kínálkozik egy időbeli keret. A lap 1909 végén induló megjelenése és az első évfolyam feltételezhető bekötése alapján reálisnak tűnik egy 1910 utáni, nagy valószínűséggel 1911 körüli keletkezés. Ez az értelmezés kevésbé problematikus a datálás szempontjából, még ha magának a (díszkötésű) sajtóterméknek a létezése és jellege továbbra is kérdéses marad.

A keletkezési körülmények és a szöveg hangulati sajátosságai olyan személyes élményhez is kapcsolhatják a verset, ami a Kiss Böskéhez fűződő érzelmi viszony kontextusában értelmezhető. Babits 1911 nyarán Szekszárdon találkozott Kiss Böskével, távoli rokonával, akibe fokozatosan beleszeretett, ám ez az érzés hamar viszonzatlan maradt. A kapcsolat kezdetben reményt hordozott számára, amit az is jelez, hogy még Fogarásról verssorokat küldött a lány emlékkönyvébe, és a családi levelezésben is gyakran esett szó róla. A közeledés azonban rövid idő alatt kudarcba fulladt: életkoruk, érettségük és érdeklődésük eltérése ellehetlenítették az egymásra hangolódást. Babits magányos, egzisztenciálisan terhelt lelkiállapotában inkább megértésre és meghallgatásra vágyott, miközben a fiatal lány zavarodott reakciói tovább mélyítették köztük a távolságot. A csalódás nyomai több későbbi versben (például *Július, Augusztus, [Pargoletta]*) is feltűnnek, és Kiss Böske alakja a szakirodalom szerint több költemény ihletőjeként, áttételes emlékezeti formában is tovább él Babits lírájában. (BUDA 2023, 99–100; a Kiss Böske-szerelemről részletesen lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Az *Egy tintafoltról* több ponton illeszkedik ahhoz az érzelmi helyzethez, ami Babits 1911-es Kiss Böske-élményét jellemzi: a fiatal nő alakja egyszerre vonzó és elérhetetlen, a versbeszélő intellektuálisan túlfűtött figyelme pedig olyan apró, hétköznapi mozzanatra tapad rá (egy tintafoltra, a levélíráshoz), ami mögött erős, kiteljesületlen érzelmi feszültség húzódik meg. A nő nem „írónő”, nem „kékharisnya”, a költő mégis az írás, a levél és az értelmezés terébe vonja be, ami jól megfeleltethető annak a tapasztalatnak, hogy Babits gondolati-eszményi közelséget keresett ott, ahol a másik fél inkább zavarban volt és távol maradt. Hogy valóban Kiss Böske állhat a vers háttérében, azt konkrét utalás is bizonyíthatja. Rába György a *[Pargoletta]* című, kéziratban fennmaradt, szintén Kiss Böske ihletésére született vers közreadásakor írt kísérőtanulmányában emellett érvel, hogy egy Böskéről készült korabeli fénykép egyértelművé teszi: Babits *A gólyakalifa* Etelkájának külső jegyeit Kiss Böskéről mintázza, hiszen Etelkának „olajszín arca, bársonyszeme és gyönyörű barna haja volt.” (RÁBA 1982, 665.) Az *Egy tintafoltról* nőalakja a „barna báj”, „e bűvös, barna, bársony változás”, illetve a „vándor s barna” ismétlődő és hangsúlyos jelölésekkel hasonló karaktert rögzít. Mindezek alapján, a *Hölgyek Titka* utalása, de még inkább a Kiss Böske-élmény érzelmi háttere miatt a vers keletkezése valószínűleg az 1911-es évre tehető.

Babits a vers keletkezésének időszakában – Adyhoz hasonlóan – több versében is következetesen él az elvont vagy megszemélyesített főnevek nagy kezdőbetűs írásával:

itt a „Véletlen”, a „Keverő” alakjában, a *Babona, varázsban* az „Este” és a „nagy Érlelő”, a *Vakok a hídon* esetében a „Csönd” a *Május huszonhárom Rákospalotán* című versben az „Eszme” és a „Jövő”, de később, az *Egy filozófus halálára* című versben is a „Lét”, „Anyag”, „Ész” stb. kiemelésével.

Nyári idill

- A város izzad. Este jár pedig.
 Tárt ablakok és kézelőtlen ingujj.
Bocsáss meg múzsám. Nem szalonba viszlek
 de egyszerű jó emberek közé
- 5 s tán én is jó és egyszerű leszek:
 légy te is múzsám jó és egyszerű.
 Beteg vagy múzsám. Mennyi vágyakat
 éltél át múzsám! Mennyi borzadást!
 Előbb a létet, minden életet,
- 10 aztán létlen szépségek keresését
 múzsám! és cicomáztad magadat
 mint vágyódó és árva vén leány
 pedig oly ifju vagy még. És beteg...
 Jer most velem! Tekints, tekints körül
- 15 ez egyszerű és nyájas arcokon:
 talán meggyógyulsz. Lásd a jó ipar,
 nyugodt ipar, most este, izzad és
 ingujjban veszi vidám vacsoráját
 s beteg szépség nélkül is élni boldog.
- 20 Dicsérd múzsám a sokkezű ipart
 mely láthatatlan élni így kitart
 s nem él hiába s áldatlan nem él:
 ki alkot, az csüggedni rá nem ér
 s munka után édes a nyugalom.
- 25 Ah!... mi szakítja félbe így dalom?
 Múzsa! mi ez? Valami... ah!... sikoltás!
 Tűz van? Jerünk!... mert van-e szebb a tűznél?
 (Múzsám, múzsám! megint a régi vagy?
 Nem szebb-e tűznél, nem *jobb*-e az oltás?)
- 30 Ah! – újra, újra, újra csak sikoltás!
 hogy rezdül rá az izzadt esti lég
 s minden felugrik és minden kíváncsi –
 ó ez a nyájas szent egyszerű nép!

Ne menj velük, múzsám! Maradva hallgasd
35 e sikoltást mint drága szent zenét.
Ne tudd okát! Folytasd és dalba jajgasd
e sikoltás mélységes ütemét.

Tán megmérgezték valakit
és az sikít és az sikít
40 mindennek, érzi, vége van,
Boldogtalan! boldogtalan!
Nincs semmi tenni, menteni:
üvölni! üvölni!
Más eszik, iszik, andalog...
45 Ó halni fog! Ó halni fog!
Ki ment meg engem, orvosok?
Mindent adok! mindent adok!
Hisz eddig még nem éltem én –
nincsen remény! nincsen remény!

50 (Gyermekkoromban, este
kezem a játékot kereste
álmoktól félttem, utáltam az ágyat
a lelkem is játéokra vágott
és könnye buggyant a panasznak:
55 *Nem játszottam eleget aznap!*)

Jaj eddig még nem éltem én –
nincsen remény! nincsen remény!
Nincs semmi, tenni, menteni:
üvölni! üvölni!
60 hadd hallja az egész világ:
segíts világ! pusztulj világ!
Hadd hallják meg az emberek:
Gazemberek! gazemberek!

Ah! nyughass! minden hasztalan!
65 Magam mérgeztem meg magam.

Ó múzsám, múzsám, minden hasztalan!
Halálra van szegény ítélve, lásd,
akit képzeltél. Nem lel gyógyulást.
Sikolt, befárad, aztán sírni fog,
70 zokogni fog, de majd elhallgat egyszer –

Mind zokogunk s majd mind elhallgatunk
és ritka mer köztünk sikoltani.
Mi dalba szűrjük hogyha jajgatunk,
más hogyha ég, siet ki oltani.
75 Ó égni, égni! és sikoltani!
s úgy halni meg, sikoltva, égve! holtig!

Vagy tán egy örült, egy örült sikolt itt?
Kinek a lelke nekünk más világ
s e más világból üzenet a hangja
80 – Minden világ alatt van másvilág
és minden emberben alszik egy örült
s ha örült hangját hallja, ébredez,
mint húr ha rokon húrnak szól a hangja.

Halld, úgy szól e sikoj, mint vész harangja
85 Rettegj fel! Ébredj!

Tűz van-é vagy árviz?
Ki tudja mily halál visz
képzelhetetlened felé.
Bután omolsz belé
90 a semmiségbe.

Már vége, vége!
Nincs több sikoltás, semmi hang.
A régi élet újra pang.
A kicsiny élet únva pang
95 bele a mindenségbe.

[1911. nyár]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k**₁ OSZK Fond III/1728/17. 2 f., rektó, tintaírású fogalmazványtöredék a vers 81. soráig, az utolsó nyolcsornyi betoldás ceruzairással, aláírás nélkül; **k**₂ OSZK Fond III/1969/32. 1 f., rektó, a **k**₁ folytatása, tintaírású fogalmazvány ceruzajavításokkal, ceruzás folytatással, aláírás nélkül; a vers befejező tizennégy sora; **k**₃ OSZK Fond III/1728/17. 5 f., rektóin, tintaírású tisztázata a **k**₁ és a **k**₂ alapján, feltehetőleg Komjáthy Aladár kézírása; **k**₄ OSZK Fond III/1728/17. 1 f., rektó, Babits saját kezű, tintaírású tisztázata aláírással. A 88–95. sor a hosszában összehajtott fólió jobb oldali hasábjához ragasztott papírtoldalékon. A verzón Török Sophie kézírásával: „Nyári idil [!]”.

Első megjelenés posztumusz: BABITS 1977, 542–544. Mivel a verset közlő Belia György a k₃-at is Babits kézírásának vélte, ezt választotta a közlés alapjául. A k₃ a másolt szövegeket csak újabb hibákkal tetézte; szövegkritikai szempontból nem vettük figyelembe.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A fennmaradt kéziratokon kisebb betűjavítások figyelhetők meg. A k₁-en többsornyi ceruzairású szövegrész beszúrása látható. A k₄-en Babits két oszlopban írja a verset a fölióra; az oszlopok keskenysége miatt a 26. sor nem fér ki egy sorban, ezért „a tűznél?” új sorba kerül. A költő jelzi, hogy a folytatás még az előző sorhoz tartozik.

Alapszövegünk a k₄. Nem emendáltunk.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond III/1728/17.

[Cím nélkül]

A város izzad. Este jár pedig.
Tárt ablakok és kézelőtlen ingujj.
...Bocsáss meg múzsám. Nem szalonba viszlek
de egyszerű jó emberek közé
s tán én is jó és egyszerű leszek
légy te is múzsám jó és egyszerű.
Beteg vagy múzsám. Mennyi vágyakat
éltél át múzsám! Mennyi borzadást!
Létlen szépségek lázas keresését. Előbb a létet, minden életet,
aztán létlen szépségek keresését
múzsám! és cicomáztad magadat
mint vágyódó és árva vén leány
pedig oly ifju vagy még. é É s beteg...
Jer most velem! Tekints, tekints körül
ez egyszerű és nyájas arcokon:
talán meggyógyulsz. Lásd a jó ipar,
nyugodt ipar, most este, izzad és
ingujjban veszi vidám vacsoráját
s b eteg szépség nélkül is élni boldog
dicsérd múzsám a sokkezű ipart
m i e ly láthatatlan élni így kitar
s nem él hiába s áldatlan nem él:
ki mindig alkot, az csüggedni rá nem ér,
s munka után édes a nyugalom.

Ah!... mi szakítja félbe így dalom?
Múzsza! Mi ez? Valami... ah!... sikoltás!

↔

Tűz van? Jerünk!... Mert van-e szebb a Tűznél?
(Múzsám, múzsám! megint a régi vagy?
Nem szebb-e tűznél, nem jobb-e az oltás?)

Ah – újra, újra, újra csak sikoltás!
hogy rezdül rá az izzadt esti lég
s minden felugrik és minden kíváncsi –
óh ez a nyájas szent egyszerűség Nép!

Ne menj velük, muzsám! Maradva hallgasd
e sikoltást mint drága szent zenét.
n Ne tudd okát! Folytasd és dalba jajgasd
e sikoltásnak mélységes ütemét

Tán megmérgezte valakit
és az sikít és az sikít
mindennek, érzi, vége van,
Boldogtalan! boldogtalan!
Nincs semmi, tenni, menteni:
üvölteni! üvölteni!
Más eszik, iszik, andalog...
Ő halni fog! Ő halni fog!
Ki ment meg engem, orvosok?
Mindent adok! mindent adok!
Hisz eddig még nem éltem én –
nincsen remény! nincsen remény!

(Gyermekkoromban este
kezem a játékot kereste
álmoktól féltem, utáltam az ágyat
a lelkem is játékra vágyott
és könnye buggyant a panasznak:
Nem játszottam eleget aznap!)

Jaj eddig még nem éltem én –
Nincsen remény, nincsen remény
Nincs semmi tenni, menteni:
üvölteni! üvölteni!
hadd hallja az egész világ:
Segíts világ! pusztulj világ!
Hadd hallják meg az emberek:
Gazemberek! gazemberek!

Ah! nyughass! minden hasztalan!
Magam mérgeztem meg magam.

Ó múzsám, múzsám, minden hasztalan!
Halálra van szegény, ítélve, lásd,
akit képzeltél. Nem lel gyógyulást.
Sikolt, befárad, aztán sírni fog
zokogni fog, de majd elhallgat egyszer –

Mind zokogunk s majd mind elhallgatunk
és ritka mer köztünk sikoltani
Mi dalba szűrjük hogyha jajgatunk
más hogyha ég siet ki oltani
Ó égni égni! és sikoltani!
s úgy halni meg, sikoltva, égve! holtig

Vagy tán egy örült, egy örült sikolt itt?
Kinek a lelke nekünk más világ
s e más világból üzenet a hangja
– Minden világ alatt van másvilág
és minden emberben alszik egy örült
■

(Gyermekkoromban este
kezem a játékot kereste
álmodtól féltem, utáltam az ágyat
a lelkem még is játéokra vágyott
és könnye buggyant a panasznak:
Nem játszottam eleget aznap!)

Hisz Jaj eddig még nem éltem én –
n Nincsen remény, nincsen remény

k₂: OSZK Fond III/1969/32.

[Cím nélkül]

S ha örült hangját hallja, ébredsz,
mint húr ha rokon hurnak szól a hangja

Halld úgy szól a e sikoj mint vész harangja
Rettegj fel! Ébredj!

Tűz van-é vagy árvíz?
Ki tudja mily halál vi sz

↔

képzeltetlene d felé
Bután omolsz belé
a semmiségbe.

Már vége, vége!
Nincs több sikoltás, semmi hang
a régi élet újra pang
e kicsiny élet unva pang
bele a mindenségbe.

k₄: OSZK Fond III/1728/17.

Nyári idill.

A város izzad. Este jár pedig.
Tárt ablakok és kézelőtlen ingujj.
...Bocsáss meg múzsám. Nem szalonba viszlek
de egyszerű jó emberek közé
s tán én is jó és egyszerű leszek:
légy te is múzsám jó és egyszerű.
Beteg vagy múzsám. Mennyi vágyakat
éltél át múzsám! Mennyi borzadást!
Előbb a létet, minden életet,
aztán létlen szépségek keresését
múzsám! és cicomáztad magadat
mint vágyódó és árva vén leány
pedig oly ifju vagy még. És beteg...
Jer most velem! Tekints, tekints körül
ez egyszerű és nyájas arcokon:
talán meggyógyulsz. Lásd a jó ipar,
nyugodt ipar, most este, izzad és
ingujjban veszi vidám vacsoráját
s beteg szépség nélkül is élni boldog.
Dicsérd múzsám a sokkezű ipart
mely láthatatlan élni így kitart
s nem él hiába s áldatlan nem él:
ki alkot, az csüggedni rá nem ér
s munka után édes a nyugalom.

Ah!... mi szakítja félbe így dalom?
Múzsá! mi ez? Valami... ah!... sikoltás!
Tűz van? Jerünk!... mert van-e szebb a tűznél?
(Múzsám, múzsám! megint a régi vagy?
Nem szebb-e tűznél, nem jobb-e az oltás?)

Ah! – újra, újra, újra csak sikoltás!
hogy rezdül rá az izzadt esti lég
s minden felugrik és minden kíváncsi –
ó ez a nyájas szent egyszerű nép!

Ne menj velük, múzsám! Maradva hallgasd
e sikoltást mint **d**rága szent zenét.
Ne tudd okát! Folytasd és dalba jajgasd
e sikoltás mélységes ütemét.

Tán megmérgeztek valakit
és az sikít **i** és az sikít
mindennek, érzi, vége van,
b Boldogtalan! boldogtalan!
Nincs semmi tenni, menteni:
üvölni! üvölni!
Más eszik, iszik, andalog...
Ő halni fog! Ő halni fog!
Ki ment meg engem, orvosok?
Mindent adok! mindent adok!
Hisz eddig még nem éltem én –
nincsen remény! nincsen remény!

(Gyermekkoromban, este
kezem a játékot kereste
álmoktól félttem, utáltam az ágyat
a lelkem is játékra vágyott
és könnye buggyant a panasznak:
Nem játszottam eleget aznap!)

Jaj eddig még nem éltem én –
nincsen remény! nincsen remény!
Nincs semmi, tenni, menteni:
üvölni! üvölni!
hadd hallja az egész világ:
segíts világ! pusztulj világ!
Hadd hallják meg az emberek:
Gazemberek! gazemberek!

Ah! nyughass! minden hasztalan!
Magam mérgeztem meg magam.

Ó múzsám, múzsám, minden hasztalan!
Halálra van szegény itélve, lásd,
akit képzeltél. Nem lel gyógyulást.
Sikolt, befárad, aztán sírni fog,
zokogni fog, de majd elhallgat egyszer –

Mind zokogunk s majd mind elhallgatunk
és ritka mer köztünk sikoltani.
Mi dalba szűrjük hogyha jajgatunk,
más hogyha ég, siet ki oltani.
Ó égni, égni! és sikoltani!
s úgy halni meg, sikoltva, égve! holtig!

Vagy tán egy örült, egy örült sikolt itt?
Kinek a lelke nekünk más világ
s e más világból üzenet a hangja
– Minden világ alatt van másvilág
és minden emberben alszik egy örült
s ha örült hangját hallja, ébredsz,
mint húr ha rokon húrnak szól a hangja.

Halld, úgy szól e sikoj, mint vész harangja
Retteg **j** fel! **é** **É** bredj!
Tűz van-é vagy árvíz?
Ki tudja mily halál visz
képzzelhetetlened felé.
Bután omolsz belé
a semmiségbe.

Már vége, vége!
Nincs több sikoltás, semmi hang.
A régi élet újra pang.
A kicsiny élet únva pang
bele a mindenségbe.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Nyári idill* keletkezését az 1993-ban megjelent kéziratkatalógus 1911 nyarára teszi. A katalógusban a verseket datáló Melczer Tibor később, 1997-ben megjelent tanulmányában ezzel szemben a költeményt Babits bajai versei közé sorolja, és 1906 nyarat jelöli meg keletkezési időpontként, érvelését pedig tematikus-motívumbeli egyezésekre alapozza. Ennek kapcsán az 1906. március 1-jén, Baján írt *Anyám nevére* című verset idézi, amelynek középpontjában az „élet elhibázásának”, az elmulasztott lehetőségeknek a tudata áll („Itt nyugszik az, ki nem élt...”), továbbá a *Márciusi reggel* soraira hivatkozik, ahol játékosabb hangon, de szintén az élethiány tapasztalata szólal meg. Melczer szerint e tematikus folytonosság alapján a *Nyári idill* is a bajai korszakhoz köthető. (MELCZER 1997, 577–578.)

A fennmaradt kéziratok alapján azt látjuk, hogy a k_2 a *Nyári idill* befejező tizenegy sora mellett a *Cigánydal* kihúzott variánsait is tartalmazza. Mivel a *Cigánydal* 1911 tavaszán keletkezik, és az írásképp, valamint a tintahasználat alapján a két szövegrészt közel

azonos időben jegyzi le Babits, a *Nyári idill* keletkezése nem tehető 1911-nél korábbra. Ez legfeljebb néhány hónapos eltérést enged meg, s az sem zárható ki, hogy a *Cigánydal* részletét Babits a vers befejezése után, 1911 nyarán másolja vagy dolgozza át ugyanazon a fólión, ahova aztán a *Nyári idill* sorait írja le. A *Nyári idill* e fólión szereplő utolsó sorai már ceruzairásúak; az is elképzelhető, hogy Babits 1911 tavaszán tintával írja az első hét sort, majd néhány hónappal később folytatja az írást, már más íróeszközzel.

A kéziratok több egymásra épülő fázist őriznek. A valószínűleg a legkorábbi fennmaradt változat (k_1) két fólió rektóján található tintairású fogalmazványtöredék, amely a 81. sorig terjed, az 50–57. sor ceruzával, utólag kerül a fólió aljára, Babits a 49. sor után ceruzairású csillaggal jelzi a beszúrni kívánt szöveg helyét. A második kézirat (k_2) a vers folytatását tartalmazza tintairású fogalmazványként, ceruzairású javításokkal; itt rögzül a befejező szakasz kialakultabb formája. A k_1 és k_2 alapján készül egy tisztázat (k_3), feltehetően Komjáthy Aladár kézírásával, fennmarad továbbá Babits saját kezű tisztázata (k_4). Itt a 88–95. sor külön papírtoldalékon szerepel, amelyet a hosszában összehajtott fólió jobb hasábjához ragaszt. A szövegeltérések alapján a vers alapstruktúrája már a legkorábbi fogalmazványon kialakul. A zárlatban megjelenő „másvilág”, „őrült” és „vészharang” motívumok a távlati perspektívát a mindennapi eseménytől a lét általános fenyegetettségéig terjesztik ki. A k_2 -n szereplő beszúrás, vagyis az 49–57. sor utólagos beiktatása arra utal, hogy a gyermekkor emlékképe a sikoltás jelenidejű tapasztalatát személyes, egzisztenciális dimenzióval mélyíti el, egyúttal a kompozíció érzelmi ívét is kitágítja.

Mivel a vers feltehetően 1911 nyarán keletkezik, a Kiss Böske iránti szerelem kontextusában is olvasható, és az ebből fakadó csalódás, illetve kiábrándultság a szöveg hangulati és tematikus rétegeiben is tükröződhet: a sikoltás motívuma, az élethiány hangsúlyozása és a „nem éltem én” kijelentése a személyes krízis tapasztalatának lírai lenyomataként is felfogható. A múzsa betegségére utaló szövegrészek („Beteg vagy múzsám.”; „pedig oly ifju vagy még. És beteg...”) referenciális olvasatban szintén a Kiss Böske-szerelemhez kapcsolják a verset: egyrészt a megszólított fiatal kora, másrészt betegsége – a lány tuberkulózisban szenvedett, mely 1917-ben a halálához vezetett – egyaránt alátámaszthatja ezt az értelmezést. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A vers az idillikus, munkás hétköznapi dicséretéből indul, majd a sikoltás motívumán keresztül az egyéni és egyetemes halálfélelem tapasztalataig jut el. Az ironikus címhasználat miatt összefüggésbe hozható a *Vigasztalás* és az 1911 nyarán keletkezett *Ligeti részlet* című költeményekkel, amelyek szintén a nyugalom és a belső feszültség ellentétére épülnek. A múzsa megszólítása és tematizálása a *Nyári idill* egyik szervezőeleme, s ahogyan Kelevéz Ágnes rámutat, ez Babits fiatalkori lírájának visszatérő jellegzetessége: a Múzsához fordul segítségért többek között az *Ars poetica*, a *Levél*, *A költészet katekizmusa*, az *In Horatium*, az *Immortale jecur*, a *Baba*, a *Szép kikelet...*, a *Desperata invocatio*, a *[Gunnyasztva múzsám, szárnya tollpíhéi...]*, a *Ballada Irisz fátjoláról*, a *[Fényverő bús szívenyhítő zápor...]*, az *ALLA MUSA*, az *Óda a szépségről* és a *Thamiris* című versekben is. (BABITS 2022, 301.)

Az életemet elhibáztam

Az életemet elhibáztam,
rossz szögletet mértem falán,
törölhetetlen drága vászنام
terhes szinekkkel mázolám:
5 emlékből raktam össze rózsét,
multból máglyát jövőm alá,
s tegnap tüzére holnap hősét,
magamat dobtam égni rá.

Ah, mennyi szépre, mennyi jóra
10 lett volna bennem késve mersz!
De hasztalan töpreng az óra,
ha ihletet nem ad a perc.
Az órák és évek kövéből
nehéz kriptát emeltem én:
15 az évek falának tövéből
nem költ föl többet több remény.

Kriptámban hát nosza kinyújtom
rossz, multak-törte testemet
és máglyámat vígan kigyújtom,
20 melyről fölkelni nem lehet:
Lelkem! ha éltünk lángba lebben,
legalább szép legyen a láng:
minden bibornál fényesebben
adja palástját ölni ránk!

[1911. augusztus]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k**₁ (a kéziratkatalógusban **k**₂) MTA Ms 5077/41. 1 f., rektó, tintairású tisztázat aláírással; **k**₂ (a kéziratkatalógusban **k**₁) MTA Ms 5086/253. 1 f., rektó, ceruzairású tisztázat aláírással.

Első megjelenés: R₁ 52. – További megjelenések: R₂ 54; V 196; ÖV 178.

Cím R₁; R₂: elhibáztam...

19 R₂; R₁: vígan

Szövegkritika, szövegváltozatok

Mindkét kézirat tisztázat. Keletkezésük időrendjét nehéz megállapítani. A k_2 központosításának hiányosságai mintha korábbi állapotot jeleznének, de a 16. sor arról tanúskodik, hogy a ceruzairású tisztázat később keletkezett (részletesebben lásd a keletkezés-történeti jegyzetben).

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel megegyezik a V, ahol a szöveg a végső formáját elnyerte.

Előszövegek

k_1 : MTA Ms 5077/41.

[Cím nélkül]

Az életemet elhibáztam,
rosz szögletet mértem falán,
törölhetetlen drága vászنام
terhes színekkel mázolóam.
Emlékből raktam össze rőzsét,
múltból máglyát jövőm alá
s tegnap tüzére holnap hőstét:
magamat raktam égni rá.

Ah mennyi szépre, mennyi jóra
lett volna bennem késve mersz:
de hasztalan töpreng az óra,
ha ihletet nem ad a perc.
Az órák és évek kövéből
nehéz kriptát emeltem én;
az órák falának tövéből
nem kelt fel többé több remény.

Kriptámban hát, nosza, kinyujtom
rosz multak törte testemet
és máglyámat vigan kigyujtom
melyről felkelni nem lehet.
Lelkem! ha éltünk lángba lebben,
legalább szép legyen a láng:
minden bibornál fényesebben
adja palástját ölni ránk.

Babits Mihály

k_2 : elhibáztam

k_2 : falán

k_2 : mázolóam

k_2 : emlékből k_2 : rőzsét

k_2 : multból

k_2 : hőstét

k_2 : mersz

k_2 : óra

k_2 : perc

k_2 : az k_2 : évek

k_2 : én

k_2 : költ föl többet

k_2 : hát nosza

k_2 : multak-törte

k_2 : lehet

k_2 : lángra ba k_2 : lebben

k_2 : láng

[Cím nélkül]

Az életemet elhibáztam
rosz szögletet mértem falán
törölhetetlen drága vásznam
terhes színekkel mázolóam
emlékből raktam össze rózsét
multból máglyát jövőm alá
s tegnap tüzére holnap hőstét
magamat raktam égni rá.

k₁: elhibáztam,
k₁: falán,

k₁: mázolóam.
k₁: Emlékből k₁: rózsét,
k₁: múltból
k₁: hőstét:

Ah mennyi szépre, mennyi jóra
lett volna bennem késve mersz
de hasztalan töpreng az óra
ha ihletet nem ad a perc
az órák és **é**vek kövéből
nehéz kriptát emeltem én
az órák falának tövéből
nem költ föl többet több remény.

k₁: mersz:
k₁: óra,
k₁: perc.
k₁: Az k₁: évek
k₁: én;

k₁: kelt fel többé

Kriptámban hát nosza kinyujtom
rosz multak-törte testemet
és máglyámat vigan kigyujtom
melyről felkelni nem lehet
Lelkem! ha éltünk láng**ra ba** lebben
legalább szép legyen a láng
minden bibornál fényesebben
adja palástját ölni ránk.

k₁: hát, nosza,
k₁: multak törte

k₁: lehet.
k₁: lángba k₁: lebben,
k₁: láng:

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Az életemet elhibáztam Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának feljegyzése szerint 1911 augusztusában keletkezik (KELEVÉZ 1994, 756.), vagyis a Szekszárdon töltött nyári időszakban, amikor Babits több, a Kiss Böske-élményhez kapcsolódó verset is ír, köztük a *Július* és az *Augusztus* című költeményeket. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét.) Rába György a keletkezés idejének ismeretében a verset egyértelműen a Kiss Böske-szerelem kudarcához köti, bár megjegyzi, hogy *Az életemet elhibáztam* általánosabb problémakör felől is értelmezhető. A személyes válság önváddá formált megszólaltatása pátoszba hajlik, és nem hoz létre új poétikai minőséget, ugyanakkor Babits szerelmi lírájának egészét tekintve ez az időszak mégis termékenynek bizonyul – érvel Rába –, hiszen ezek az élmények új szemléletformákhoz, műfaji kísérletekhez és addig szokatlan költői megoldásokhoz vezetnek. (RÁBA 1981, 380–381.)

A két fennmaradt tisztázaton lévő javítások elsősorban apró, lexikai és stiláris finomításokat jeleznek, miközben a vers alapmetaforái változatlanok maradnak. A k_2 -n a „lángra” helyett rögzített „lángba” forma a mozgás és a belobbanás dinamikáját erősíti, míg a központozás rendezése feszesebb, retorikailag zártabb versbeszédet hoz létre. A „magamat raktam” helyére a nyomtatott közlésekben már „magamat dobtam” kerül, ami az önfeláldozás visszavonhatatlan jellegét hangsúlyozhatja, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy Babits a javítással tudatosan kerülje el a strófán belüli szóismétlést. A két fennmaradt tisztázat alapján nem dönthető el egyértelműen, melyik keletkezett korábban. A tintairású kéziratban a központozás több helyen átgondoltabbnak és kialakultabbnak tűnik, ami lezártabb szövegállapotra utalhat, míg a ceruzairású változatban a 16. sor „nem költ föl többet több remény” alakja szerepel, ami később a nyomtatott közlésekben is rögzül. A két kézirat tehát eltérő pontokon mutat előrehaladottabb megoldásokat, így egyik sem tekinthető egyértelműen a másik előzményének; a vers szöveggenezése a fennmaradt tisztázatok alapján nem rekonstruálható.

A verset folyóiratban nem közli Babits, elsőként a *Recitativ* kötetben jelenik meg *Az égő puszta* ciklusba illesztve.

Örökségem

Ilyenkor szűnidőn járok a vén szobákban,
 ahol a nagyanyám lakik, szegény, magában,
 kályha táblái közt kopogva hull a gipsz
 s az ócska bútoron kopik a régi ripsz
 5 és minden régi fák dobognak és ropognak,
 szekrényajtó sohajt, a rossz padlók zokognak,
 pattog a nagy sífón, sikít a kis fiók,
 sírnak az ablakon a titkos szélvonók,
 mindennek hangja van – milyen csodára vársz még?
 10 Harangjátékba kezd, ha lépsz, a vén pohárszék,
 hol néhány csöpp szobor, üvegből a király,
 s Erzsébet, drága hölgy, királynők gyöngye, áll,
 egy száradó bukét emlékül régi táncra,
 rulett és francia kártyák a pásziánszra
 15 (a présen négy kis ász, gyöngyökből kirakott),
 falánc mit nagyapám tömlöcben faragott,
 s egy gyűdi Mária, fából kivágva, finom
 üvegbura alatt; s a cifra baldahinon
 van egy borsszemnyi rés; s ha fény elé vonod,
 20 láthatd e résen át a gyűdi templomot.
 És a sok ős pohár! apáim szája szíttá
 belőlük nedvedet, hatalmas aqua vita!
 vadászatról jövén ha meleg és erős
 szívüknek jól esett a meleg és erős.
 25 A könyvespolcon is ujat sohase kaptál
 katatva mint gyerek; idei csak a naptár,
 annak is régi vers zöld hátán zongorál,
 vers fölött régi kép, erős Komárom, áll.
 Van Honvédalbum ott, grammairé és úti napló,
 30 regény is: Paul de Cock s az Arkanzászi rabló.
 Egy régi imakönyv – leválik a kereszt –
 a belső oldalán áll: *Petrus natus est* ↔

2 Ny: magában
 5 Ny: ropognak
 15 Ny: kirakott)
 26 Ny: naptár

anno millesimo... A latin bibliákra
a padlás pora vár; patkányok foga rágja;
35 de megbecsülve áll a *Poesie*-kötet,
amelybe még anyám másolt be verseket.
A tömpe asztalon album ezüst virággal,
fekete alapon, ó fotografiákkal:
apák és nagyapák – az őseim! minő
40 sok régi délceg úr, finom szép régi nő.
Egy Jókai-regény hősei! sok gavallér,
nálam külömb legény! sok régi módi gallér,
sok régi pantalon: akkor szép új divat: –
e sok vadász, ivó, kártyás urak miatt
45 vagyok most koldus én; ezektől örököltem
nem pénzt, de szívemet, amelyet meggyülöltem,
nem pénzt, de vágyakat és átkos lelki pénzt,
aranynál súlyosabb s gyűlöltebb aranyészt,
amelyért emberek büntetnek, büntet Isten:
50 e büszkeséget is, amelybe belevesztem;
s e csillogó szemű, szomorú, régi nők
szerelmet hagytak rám, vakot és vakmerőt,
szerelmet, nem fogyót, mindenre, minden ellen
s hogy majd álmok közé tépődjön rossz szerelmem,
55 e hölgyek és urak, e régi emberek
sok lelki nyavalyát hagytak rám pénz helyett.
Ezért most, őseim! megátkoz unokátok:
ottlenn a sírban is örökre verjen átok
s ha csontjaitokat megette már a föld:
60 legyen belőletek minden ami gyűlölt,
legyen belőletek mérges gyümölcsök rossza,
legyen belőletek váltóknak papirossa
minőre nevetek irtátok annyiszor,
legyen belőletek tüdők halála, por
65 és marja lelketek pokolban is az átok
s a szégyen, hogy ilyen – mint én – az unokátok!

[1911. nyár]

46 Ny: meggyülöltem

60 Ny: gyűlölt

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 13. sz. (1912. júl. 1.): 50–51. – Kötetben először posztumusz: *BABITS* 1945, 542–543.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a *Nyugat*-közlés. Mivel a vers Babits életében nem jelent meg újra, központozása pedig bizonytalan, néhol egyenesen értelemzavaró a sorvégi írásjelek elmaradása, csak a legszükségesebb esetekben módosítottunk a *Nyugat*-közlés szövegén.

Javításaink

A 2., 5., 15., 26., 46. és 60. sor végére vesszőt tettünk.

Keletkezéstörténet

A vers kézirata nem ismert; mivel Babits kötetekbe nem veszi fel a költeményt, ezért nem áll rendelkezésre adat a Szilasi Vilmosnak vagy Szabó Lőrincnek tett visszaemlékezések között a vers keletkezéséről vagy ihlettörténeti háttéréről. Először – és Babits életében csak egyetlen alkalommal – a *Nyugat* 1912. július 1-jei lapszámában jelenik meg. A kronológia a keletkezés dátumaként 1911 nyarát adja meg. (RÓNA 2013, 349.)

Az *Örökségem* a gyermekkori térbe való visszatérés tapasztalatát tematizálja, ahol a nagyszülői ház tárgyi világa hangokkal, emlékekkel és történetekkel telik meg. A részletező felsorolás önvizsgálattá alakul át a versben, az ősök tárgyai ugyanis nosztalgikus relikviák, ám egyben olyan örökség hordozói is, ami vágyakat és terheket is jelent: a lírai én felismeri, hogy anyagi javak helyett „lelki pénzt” örökölt, olyan szenvedélyeket és büszkeséget, amelyek megterhelik és kiszolgáltatottá teszik. A záró átok ennek fényében indulatkitörés és tragikus önértelmezés, amennyiben az én saját sorsát az ősök továbbélő, kikerülhetetlen örökségeként látja és láttatja, és ami ellen csak a kimondás gesztusával tud fellázadni.

Bár a vers keletkezésére vonatkozóan nem maradt fenn közvetlen adat vagy dokumentum, az 1911 nyarára tett szekszárdi keletkezés tekinthető a legvalószínűbbnek. A szöveg belső időjelölései a tanári szünidő tapasztalatát rögzítik, és a nagyszülői házban zajló elmélyült szemlélődés olyan időbőséget feltételez, ami a nyári hónapokhoz köthető, ez pedig 1912 nyarán (azaz közvetlenül a nyomtatott megjelenés előtt) már kevésbé volt jellemző Babitsra a publikációs és intézményi elfoglaltságainak sűrűsödése miatt. Tudjuk továbbá, hogy Babits anyai nagyanyja, özv. Kelemen Józsefné Rácz Innocentia Viktória 1912. január 12-én hunyt el, a vers jelen idejű megfogalmazása („ahol a nagyanyám lakik, szegény, magában”) pedig élő személyként, aktuális élethelyzetében mutatja (Babits apai nagyanyja, Blazsovits Erzsébet 1894-ben halt meg). Ez az időhasználat nehezen egyeztethető össze az 1912 utáni keletkezéssel, viszont összhangban áll az 1911 nyarán rögzített tapasztalattal, amikor a nagyanyja még életben volt. Az 1911 nyári keletkezés valószínűségét nemcsak a vers belső időjelölései, hanem az érzelmi-pszichológiai kontextus is alátámasztja. A versszöveg örökségkritikus, önvádoló hangja – különösen a „nem pénzt, de vágyakat”, az „átkos lelki pénzt” és a „vak és vakmerő” szerelem motívumai – jól illeszkedik ahhoz az érzelmi állapothoz, amely Babits Kiss Böske iránti, alapvetően plátói és viszonzatlan szerelmének időszakát jellemzi. A versben az örökölt lelki alkat

és a beteljesületlen vágy összekapcsolódik, mintha a személyes szerelmi kudarc egy mélyebb, családi-genealógiai determináció bizonyítékává válna. (A Kiss Böske-szerelmről lásd részletesen a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Jelenits István szerint a versben említett „régí imakönyv” a Babits szekszárdi szülőházában őrzött négy imakönyv közül a 113-as leltári számú, *Imák és elmélkedések* című kötet lehet. (JELENITS 2009, 117.)

Magyarázat

4. *ripsz* – erős, bordázott felületű szövetfajta.
7. *sifőn* – ruhásszekrény; a szó más jelentésben könnyű, fehérített szövetet is jelöl, itt azonban az előbbi értelemben szerepel.
13. *bukét* – virágcsokor; a francia *bouquet* magyaros, régies alakja.
14. *pásziánsz* – pasziánsz; egyszemélyes francia kártyajáték.
17. *gyüdi Mária* – a Baranya vármegyei Máriagyúd kegyhelyéhez kötődő vallásos tárgy vagy ábrázolás.
18. *baldahin* – baldachin; ágy fölötti, oszlopokra erősített, ernyőszerű díszmennyezet.
22. *aqua vita* (lat.) – *aqua vitae*, szó szerint ’az élet vize’; itt alkoholos italtra, égetett szeszre utal.
29. *grammaire* (fr.) – nyelvtankönyv; a polgári műveltség és az iskolai nyelvtanulás kelléke.
30. *Paul de Cock* – Paul de Kock 19. századi francia író, könnyed hangvételű, népszerű regényeiről ismert; művei a korabeli polgári olvasmánykultúra gyakori darabjai voltak.
Az Arkanzási rabló – feltehetően Gustave Aimard 19. századi francia kalandíró valamely, az amerikai vadnyugaton játszódó regényére utal. Ilyen című mű Aimard bibliográfiájában nem szerepel, azonban a *Les Trappeurs de l’Arkansas* [Az arkansasi prémvadászok] és a *Les Bandits de l’Arizona* [Az arizonai banditák] című regényei címadásukban közel állnak a Babits által említett alakhoz. Aimard vadnyugati tárgyú, egzotikus környezetben játszódó kalandregényei a 19–20. század fordulóján a magyar olvasóközönség körében ponyvairodalmi olvasmányként is elterjedtek.
- 32–33. *Petrus natus est anno millesimo...* (lat.) – latin nyelvű bejegyzéskezdet, mely szerint Péter valamely ezerrel kezdődő évben született. Az *anno millesimo* formula a középkori dátumozás bevett fordulata, melyhez további számnevek kapcsolódtak; a családi imakönyvekben szokásos, a születési év rögzítésére szolgáló bejegyzésforma.
35. *Poesie* (fr.) – verseskötet; a cím idegen nyelvű (olasz vagy francia) alakja a költészet iránti tiszteletet és a családi kultúra irodalmi jellegét hangsúlyozza.
37. *tömpe* – tompa, nem éles vagy kiugró formájú; itt az asztal lekerekített, határozott élek nélküli kialakítására utal.
43. *pantalón* (sp.) – spanyol alakú szó, olasz eredettel; hosszú szárú nadrág.
62. *váltó* – pénzügyi okirat, fizetési ígervény vagy kötelezvény, amely meghatározott összeg kifizetésére kötelez; itt pejoratív értelemben szerepel, a pénzvilág, a kereskedelmi-üzleti élet jelképeként.

[Pargoletta]

Ó Pargoletta mindennapi kis lány
 jer ide és hallgasd meg a mesém
 rólad még versben nem beszéltem én
 pedig kívánnád úgy e hiu gyermek
 5 hogy híres költő versei dicsérjék
 szépségedet, mely finom, tiszta forró
 amelyhez e világon nincs hasonló
 mégsem fogok rólad mesélni most sem
 mesélni fogok a szegény Piáról
 10 dalolni fogok a szegény Piáról
 Terólad tán sohsem fogok dalolni
 pedig tudod hogyan szerettelek
 dühös sötét féltékeny szerelemmel
 mint egykor a szegény Piát az úra
 15 és egy hétig ugy-e te is szerettél
 egy hétig mint szegény Pia az úrát?
 de nem tudok terólad énekelni
 mivel talán jobban szerettelek
 mint minden asszonyt akit énekeltem
 20 és édes volt mindennél édesebb
 szegény lelkemnek egy hétig lakozni
 szivedben amely forró puha fészek
 egy sugár fa gyümölcsös kebelében
 Ó pargoletta mit csináltál vélem
 25 játékaid között eljátszadózva
 feledtem azt hogy édes a szabadság
 feledtem bölcseséget verset álmot
 és minden asszonyt akit énekeltem
 Mert te leány vagy. Finom, tiszta, forró
 30 tizenhét év játékos gyermeke
 de haj! minden szemeknek édes étke
 de haj! százszorta szebb mint minden asszony
 Ó lelkem! milyen nagy varázs a szépség
 hogy tőle minden láncot elfogadnál?
 35 De hadd meséljek a szegény Piáról
 akit bizony mikor megkért az úra
 talán nem mondta azt amit te mondtál

↔

mikor minden kincset neked kínáltam
és mondtad: (egy szavad se vesztetett el
40 eszemből és ugye mind versbe illik)
„Te ki oly nagy ember vagy mit találhatsz
rajtam, a mindennapi kis leányon?”
Ó pargoletta mindennapi kis lány
Pia nem szólt ily szépen és okosan
45 de épúgy sírt ijedve oktalan
fejét épúgy hajtotta férfi vállra
a szíve époly idegessen koppant
a fürte époly csiklándozva bomlott
s az arca épúgy reszketett a csóknak
50 sejtelmétől mintha darázst kerülne
és époly ártatlan volt még a lelke
de megvolt benne minden bűn csirája
s előre telve volt már büntudattal
s komoly kérdésre épúgy hazudott
55 ok nélkül összevissza mint a gyermek
és épúgy játék volt neki az élet
s époly kacér volt, lelkiismeretlen
semmivel a világon nem törődő
szeszélyes zsarnok és játékra kész
60 mindig és minden játékot felejtő
ártatlanul és hiu büszke lélek
és büszke test – és mégis jó a szíve
csupa melegség olykor s enyhe részvét
anyás gondoskodás és szeretet
65 kitalálása minden férfi vágnak
szív nyugtatása, otthon és vigasz

És férje tán épúgy gyűlölte őt
mint én gyűlöllek most már Pargoletta
ki miatt annyi szégyen érte lelkem
70 Ó rövid élet minden szerelem
és hosszú hosszú purgatórium
Piát egy rossz vidékre vitte férje
egy rossz vidékre zárkozott vele
Sienna mellett rémes a maremma
75 ahol gőzölög a föld mint a lélek
ha nem feledve felgőzölgi multját
rossz multját és a multnak gőze mérges

↔

Ott barna kastélyt épített Piának
a férje és bezárkozott vele
80 S a barna kastély minden ablaka
a végtelen, gonosz mocsárra nyílt
s rosz madarak szálltak fel a mocsárból
s szálltak be sűrűn minden ablakon
a lázak, láthatatlan, – Pia fonnyadt
85 és férje pusztult szótalan vele
Ah szótalan! együtt és szótalan
egymásra nézni némán! Felrakódtak
a ki nem mondott szók a béna szívben
gyilkosan mint e rosz párák a testben
90 a mellben ezek a mocsári párák
és csupán a mocsár volt este hangos
gonosz hangokkal. És a barna kastély
sötéten állott mindig s csendesen
és a mocsárra ámult ablakokkal
95 és csupán a mocsár volt este fényes
gonosz fényekkel. – És szegény Pia
nézte a nyílt ablakból ezt a rosz fényt
hallgatta ezt a rosz mocsári hangot
magányos, lázas éber éjeken
100 cserepes ajkkal és örült szemekkel
dobogó halántékkal égve fázva
És nem volt vendég s nem volt soha szó sem
S a zord cselédség folyton változott
Ki mert volna sokáig? – S Pia fonnyadt
105 s szólt volna és sírt volna nyögve sokszor
s mindig bezárta ajkát egy tekintet,
amelyben minden elmúlt bűne élt
s minden jövőendő büntetése égett
s a lázak megtölték a vak szobákat
110 halálos léggel. Nem volt itt menekvés
Itt minden gyilkos volt, a föld, a lég,
a víz, a ház, a tájék, a tekintet
és minden gyilkos véle haldokolt

Ó Pargoletta képzeld el a férjet
115 hogy napról napra nézte büntetését
hogyan hervadt a telt test légiessé
áttetszőkké a gömbölyü kezek

↔

melyeknek nem volt játék ismeretlen
a kéjes derék fülledt vonala
120 testtelen angyal derekává olvadt
szentté és bússá a kacér szemek

Könyörgővé lett a kevély tekintet
s bús láz fényévé buja láza fénye
s üvegszemén mint cukrozott gyümölcs
125 átfinomult az ifju és kemény hus
s ki minden földi szerelemre termett
felérett lassan égi szerelemre

Ah én is nézném Pargoletta tested
telt tested így angyallá finomodni
130 s hazug és földi szerelemre termett
lelked felérni égi szerelemre
és én is fonnyadnék el így veled
lassan és némán, egyedül, sötétben
szerelmes Kegyetlenség gyönyörében
135 mocsárban, lázban, gyűlöletben égve

Nem nem! Ne félj! felejtsd el a mesét
a rossz mesét! Rossz tréfa volt! Nem érted
Ne értsd. Rossz tréfát nem kell érteni
maradj hazug, játékos rossz gyerek
140 tizenhét év játékos gyermeke
menj férjhez, légy imádott ifju asszony
hazug, vidám, neked minden szabad
Ne félj! mert szép vagy! Nincsen büntetés
Kacagj! Kacagj! én majd sírok magamban
145 és szégyellem miattad magamat
Hogy így legyőztél. Már nem is sírok
Majd más fogok szeretni. Sok siker
kemény babér veri majd homlokom
Vigasztalódom. És te majd dicsekszel
150 a verssel amit a könyvedbe irtam
amikor még alig ismertelek
De ezzel a verssel majd nem dicsekszel
melyet im néked jól ismerve írok
S nem árulod el hogy magadra ismersz

155 Ó lelkem milyen nagy varázs a szépség
 hogy egy kis pajzán rosz hazug gyerek
 tizenhét év játékos gyermeke
 igy elbénítsa férfilelkemet
 Kinek sohasem lesz Beatricéje
160 csak mindennapi kis lány Pargoletta

Isten veled hát mindennapi kis lány

[1911. nyár]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k_1 OSZK Fond III/1728/15. 2 f., rektó–verzó, ceruzairású fogalmazvány, cím és aláírás nélkül; k_2 OSZK Fond III/1728/15. 5 f., rektó, tintairású tisztázat, Komjáthy Aladár kézírásával, az 5. fólió verzóján Török Sophie kézírásával a cím. A vers fölött a cím ceruzával, valószínűleg Babits kézírásával, csakúgy, mint a vers melletti „911?”. Más kéztől származó, piros színnel írt megjegyzés: „Böske”.

Első megjelenés: *Irodalomtörténet* 14/64, 3. sz. (1982): 667–672. (Rába György szövegközlése a k_2 alapján, annak olvasati hibáit, szövegeit átvéve.)

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a k_1 , Babits autográf fogalmazványa, melyet betűhíven adunk közre, mindössze a tollhibákat emendálva. A k_2 Komjáthy Aladár kezétől származó tisztázat, mely a másolás során figyelmetlenségből eredő hibákat, önkényes szövegektéréseket tartalmaz, és központozási kísérlete is inkább a másoló szándékát tükrözi, semmint a szerzőét; szövegkritikai szempontból figyelmen kívül hagytuk. A költő a vershez ötsornyi kommentárt fűzött – „(Nos, ezt a verset nem magyar, nem én, hanem [...] költő írta. Persze Dantét ismerte jól. És szeretett egy tizenhét éves lányt. Akkor élt még amikor a költők szüzeket szerettek.)” –, valamint utólag készítette el a kezdősorokat is, azonban ki is húzta őket, s így nem velük indul a vers, hanem az *Őszi harangozó* 7–12. sorába épültek be. Emendálást a 41. és az 51. sor tollhibájának javításakor végeztünk. A *Pargoletta* szót Babits kétszer is kis kezdőbetűvel írta, ezt nem javítottuk, mivel itt valószínűleg köznévi értelemben szerepelhet. A k_1 1. sorában az „Ó Pargoletta” után bizonytalan ceruzavonallal a sor második felét a sor elejére helyező jel látható, amelyet az azonos szerkezetű későbbi sorok alapján figyelmen kívül hagytunk. A kéziraton főként betűjavítások és szóalak-korrektúrák figyelhetők meg: Babits gyakran egy-egy betűt módosít, illetve helyesírási és szóalaki pontosításokat végez (pl. a 4. sorban a *kivánnád* második *n*-jét *t*-ből, illetve a 3. sorban a *rólád* szavát a *terólád* alakból javítja). Emellett több helyen utólagos beszúrások és kiegészítések láthatók, amelyeket az adott sor elé, fölé vagy mellé ír (pl. és a 15. sor elején vagy *im* a 153. sorban), illetve alternatív, elvetett megoldásokat rögzít („megnyugtató, otthon, vigasztalás”; több variáns a 148. sorhoz). A javítások egy része nagyobb léptékű szövegalkotásra és variánsképzésre utal: Babits teljes szókapcsolatokat vagy sorokat ír át, cserél fel vagy vet el (pl. a 97. sorban *rosz fényt* a *hangot* helyett).

A 121. sor utolsó, nehezen olvasható szavát Komjáthy *személynek* olvasta és így is írta le a k_2 -n, azonban a második *e*-n nincs ékezet. A vers mellett Babits utólagos, nagyobb betűmérettel írt, ceruzás rájegyzése: „vampir” (lásd a kötetben: *Illusztrációk*, 2. kép).

Bár a k_1 -en nem szerepel cím, a vers a szakirodalomban és a hagyományban – Rába 1982-es közlése nyomán – *Pargoletta* címen rögzült. A cím a k_2 -n már megtalálható, és feltehetően Babits saját kezű rájegyzése. Mindezek ellenére – tekintettel arra, hogy a korábbi kéziraton nem szerepel cím – a kritikai kiadásban a címet szögletes zárójelben adjuk meg: [*Pargoletta*].

Javításaink

41. A *talalhatsz* tollhibából lemaradt ékezetét pótoltuk.

51. Az *es* tollhibából lemaradt ékezetét kitettük.

Előszöveg

k_1 : OSZK Fond III/1728/15.

[Cím nélkül]

|(Nos, ezt a verset nem magyar, nem én,
hanem költő írta. Persze
Dantét ismerte jól. És szeretett
egy tizenhét éves lányt. Akkor élt még
amikor a költők szűzeket szerettek.)

Az őszi szél a fáknak levelét
csak söpri, söpri, melankolikussan
mint holmi durcás duzzogó cseléd.

Én nem tudom hogy útam merre fussam
s a nagy vágytól lábam csak ténfereg
s sok kancsal rossz szem néz már rám gyanussan

Ó ez a bámész pletyka fád sereg
ugy nézek végig mint a vad a vizslán
s tudom közöttük egyszer szétverek

Ó Pargoletta mindennapi kis lány
mivé tettél játékos rossz gyerek ||
Ó Pargoletta mindennapi kis lány
jer ide és hallgasd meg a mesém
terólad rólad még versben nem beszéltem én

↔

■ pedig kíván ■ t nád úgy e hiu gyermek
 hogy híres költő versei ■ d ícsérjék
 szépségedet ■ n t, mely finom, tiszta forró
 amelyhez e világon nincs hasonló
 ■ de nem mégsem fogok rólad mesélni most sem
 mesélni fogok a szegény Piáról
 dalolni fogok a szegény Piáról
 Terólad ■ n t-án sohasem fogok dalolni
 pedig tudod hogyan szerettelek
 dühös sötét féltékeny szerelemmel
 mint egykor a szegény Piát az úra
 ■ és egy hétig úgy-e te is szerettél
 egy hétig mint szegény Pia az úrát?
 de nem tudok terólad énekelni
 mivel talán jobban szerettelek
 mint minden asszonyt akit énekeltem
 és édes volt mindennél édesebb
 szegény lelkemnek egy hétig lakozni
 szivedben amely forró puha fészek
 egy sugár fa gyümölcsös kebelében
 Ó pargoletta mit csináltál vélem
 játékaid között eljátszadozva
 feledtem azt hogy édes a szabadság
 feledtem bölcseséget verset álmat
 és minden asszonyt akit énekeltem
 Mert te leány vagy. Finom, tiszta, forró
 tizenhét év játékos gyermeke
 de haj! minden szemeknek édes étke
 de haj! százszorta szebb mint minden asszony
 Ó lelkem! milyen nagy varázs a szépség
 hogy tőle minden láncot elfogadnál?
 De hadd ■ besz ■ mes éljek a szegény Piáról
 akit ■ ugye ■ bizony mikor megkért az úra
 ■ csak azt mondhatta amit mondtam én ■ talán nem mondta azt amit te mondtál
 mikor minden kincset neked kináltam
 ■ és amikor te szépen és okosan ■ és amikor te sirva és ijedten
 ■ felnéztél reám óriás szemekkel ■ hajtottad a vállamra fejedet
 és mondtad: (egy szavad se vesztetett el
 eszemből és ugye mind versbe illik)
 „Te ki ■ oly nagy ember vagy mit találhatsz
 rajtam, a mindennapi kis leányon) ?”
 Ó pargoletta mindennapi kis lány
 Pia nem szólt ily szépen és okosan
 de épugy sirt ijedve oktalan
 fejét épugy hajtotta férfi vállra

↔

a szíve ép úgy oly idegessen koppant
a fürte époly csiklándozva bomlott
s az arca épugy reszketett a csóknak
sejtelmétől mintha darázst kerülne
es époly ártatlan volt még a lelke
de megvolt benne minden bűn csirája
s előre telve volt már büntudattal
s komoly kérdésre épugy hazudott
ok nélkül összevissza mint a gyermek
és épugy játék volt neki az élet
s époly kacér volt, lelkiismeretlen
semmivel a világon nem törődő
szeszélyes zsarnok és játékra kész
mindig és minden játékot feltöltő
ártatlanul és hiu büszke lélek
és büszke test – és mégis jó a szíve
csupa melegség olykor s enyhe részvét
anyás gondoskodás és szeretet
kitalálása minden férfi gyvágynak
megnyugtató, otthon, vigasztalás
szív nyugtatása, otthon és vigasz

És férje tán épúgy gyűlölte őt
mint én gyűlöllek most már Pargoletta
ki miatt annyi szégyen érte lelkem
Ő rövid élet minden szerelem
és hosszú hosszú purgatórium
Piát egy rossz vidékre vitte férje
egy rossz vidékre zárkozott vele
Sienna mellett rémes a maremma
ahol gőzölög a föld mint a lélek
ha nem feledve felgőzölgi multját
rossz multját és a multnak gőze mérges
Egy Ott barna kastélyt épített Piának
a férje és bezárkozott vele
S a barna kastély minden ablaka
a végtelen, n gonosz mocsárra nyílt
s rossz madarak szálltak fel a mocsárból
s szálltak be sűrűn minden ablakon
a lázak, láthatatlan, – Pia fonnyadt
és férje pusztult szóvalan vele
Ah szóvalan! együtt és szóvalan
egymásra nézni némán! Felrakódtak
a ki nem mondott szók a lélekbe felrakódtak a béna szívben
gyilkosan mint e rossz párok a testben
a mellben ezek a mocsári párok

↔

és csupán a mocsár volt este hangos
gonosz hangokkal. **é** **É**s a barna kastély
sötétben állott mindig s csöndesen
és a mocsárra ámult ablakokkal
és csupán a mocsár volt este fényes
gonosz fényekkel. – És szegény Pia
nézte a nyílt ablakból ezt a **hangot** **rosz fényt**
és hallgat **v** t a **ezt** a rosz mocsári hangot
magányos, lázas éber éjeken
cserepes aj **a** **k**kal és örült szemekkel
dobogó halántékkal égve fázva
És nem volt vendég s nem volt soha szó sem
S a zord cselédség folyton változott
Ki mert volna sokáig **?** – – S Pia fonnyadt
s szólt volna és sírt volna nyögve sokszor
s mindig bezárta **?** ajkát egy tekintet,
amelyben minden elmúlt bűne élt
s minden jövőendő büntetése égett
s a lázak megtölték a vak szobákat
halálos léggel. Nem volt itt menekvés
Itt minden gyilkos volt, a föld, a lég,
a víz, a ház, a tájék, a tekintet
és minden gyilkos véle haldokolt

P **Ó** Pargoletta képzel **t** **d** el a férjet
hogy napról napra nézte büntetését
hogyan hervadt a telt test légiessé
áttetszőkké a gömbölyű kezek
melyeknek nem volt játék ismeretlen
a kéjes derék fülledt vonala
testtelen angyal derekává olvadt
szentté és bússá a ka **cs** **c** ér szemek [?]

Könyörgővé lett a kevély tekintet
s bús láz fényévé buja láza fény **e** **s**
s üvegszemén mint c **u** krozott gyümölcs
átfinomult **a földies tetem** **az ifju és kemény hus**
s ki **olyan** **minden** földi szerelemre termett
[lassan] *f* [felérett] égi szerelemre

Ah én is nézném Pargoletta tested
telt tested így angyallá finomodni
s hazug és földi szerelemre termett
tested lelked felérni égi szerelemre
és én is fonnyadnék el így veled

↔

lassan és némán, egyedül, sötétben
szerelme s a Kegyetlenség kinos gyönyörében
mocsárban, lázban, gyűlöletben égve

Nem nem! Ne félj! felejtsd el a mesét
a rossz mesét! Rossz tréfa volt! Nem érted
Ne értsd. Rossz tréfát nem kell érteni
maradj hazug, játékos rossz gyerek
tizenhét év játékos gyermeke
menj férjhez, légy imádott ifju asszony
hazug, vidám, neked minden szabad
Ne félj! mert szép vagy! Nincsen büntetés
Kacagj! Kacagj! én majd sírok magamban
és szégyellem miattad magamat
Hogy így legyőztél. Már nem is sírok
Majd mást fogok szeretni. Sok siker
Kemény Majd sok bokor babér is [majd] f [veri] homlokom
Vigasztalódom. És te majd dicsekszel
a verssel amit a könyvedbe irtam
amikor még alig ismertelek
De ezzel a verses el majd nem dicsekszel
melyet im néked jól ismerve írok
S nem árulod el hogy magadra ismersz

Ó lelkem milyen nagy varázsa a szépség
hogy egy kis pajzán rossz hazug gyerek
tizenhét év játékos gyermeke
így el bénítsa a férfit a költőt férfilelkemet
Kinek sohasem lesz Beatricéje
csak mindennapi kis lány Pargoletta

Isten veled hát mindennapi kis lány

|(Nos, ezt a verset nem magyar, nem én,
hanem költő írta. Persze
Dantét ismerte jól. És szeretett
egy tizenhét éves lányt. Akkor élt még
amikor a költők szűzeket szerettek.)

Az őszi szél a fáknak levelét
csak söpri, söpri, melankolikusan
mint holmi durcás duzzogó cseléd.

Én nem tudom hogy útam merre fussam
s a nagy vágtyól lábam csak ténfereg
s sok kancsal rosz szem néz már rám gyanussan

Ó ez a bámész ple t yka fád sereg
ugy nézek végig mint a vad a vizslán
s tudo m s közöttük egyszer szétverek

Ó Pargoletta mindennapi kis lány
mivé tettél játékos rosz gyerek ||

Keletkezéstörténet

A [*Pargoletta*] Babits leghosszabb, életében kiadatlan szerelmi költeménye. 1911 nyarán keletkezett, ihletője a költő harmadfokú unokatestvére, Kiss Böske. (A Kiss Böske-szerelmemről lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A címben szereplő „Pargoletta” köznévi értelemben használt megszólítás, jelentése: fiatal lány, „fruska”; a vers következetesen a „mindennapi kis lány” alakját állítja szembe a beszélő szenvedélyes, reflektáló tudatával. A szöveg Babits lírájában szokatlan nyíltsággal rögzíti a rövid, mindössze egyhetes érzelmi kapcsolat tapasztalatát, amelyet a költő utóbb veszteségként, szégyenként és önvádként értelmez.

A vers ceruzairású autográf fogalmazványa (k_1) két fólión maradt fenn, cím nélkül. A kézirat szerint Babits a szöveget intenzív átdolgozási folyamat során alakította ki: számos sorbetoldás, kihúzás, szórendmódosítás és lexikai csere jelzi a kompozíció fokozatos kibontását. A fogalmazványon több, később kihúzott kommentár és reflexív megjegyzés is szerepel, köztük egy öt soros, önironikus szöveg, ami a verset egy „másik költő” hangjaként értelmezi, valamint a vers elé szánt tercinnak, amelyek végül nem kerültek be a szövegbe, hanem Babits később az *Őszi harangozó* című versbe építette őket. A k_2 tintaírású tisztázat, melyet a szövegkritika során nem vettünk figyelembe, Komjáthy Aladár kézírásával készült; a vers címe és egyes ceruzás jelölések Babits kezétől származnak, míg a fóliókon Török Sophie későbbi megjegyzései („Böske”, „911?”) utólagosan rögzítik a keletkezés idejét és a vers ihletőjének nevét. A k_2 több ponton másolási hibákat és önkényes központoszási megoldásokat tartalmaz.

A költemény központi narratív és allegorikus eleme a Dante *Isteni színjátékának* a *Purgatórium* V. énekéből ismert Pia de’ Tolomei alakja, akinek történetét Babits saját tapasztalatai felől írja át. Az eredeti dantei történetől eltérően a versben a férj nem pusztán elpusztítja Piát, hanem együtt zárkózik be vele a mocsárvidéken álló kastélyba, ahol a nő lassú sorvadását végignézve maga is részesévé válik a büntetésnek. A Pia-történet így a beszélő önvádjának, féltékenységének és a szerelemhez kapcsolódó kegyetlenség felismerésének allegóriájaként lép működésbe, miközben a Pargolettához fűződő kapcsolat végzetes lehetőségeit is előrevetíti.

A javítások és törlések összképe alapján a [*Pargoletta*] keletkezése elhúzódó, erősen ingadozó alkotói folyamatként írható le, amelyből az rajzolódik ki, hogy Babits egyszerre küzd a közvetlen életrajzi kitérüléssel és a poétikai fegyelem igényével. A vers elejére szánt, majd elvetett tercinnak arra utalnak, hogy kezdetben egy erősen hangulati, őszies,

panaszos keretben gondolkodik, ám ezt később tudatosan leválasztja a szövegről, jelezve, hogy a *[Pargolettá]*-t nem kívánja hagyományos lírai bevezetésre építeni. A 35. sorban a „beszéljek” helyére írt „meséljek” az elbeszélői távolság növelését jelzi, mintha Babits tudatosan fikcionalizálná saját élményét, míg a 41–42. sor javításai („mit találhatsz / rajtam”) a nyelvi pontosság mellett az ötleértékelő hang élesítését szolgálják, miközben a kérdőjel helyreállítása hangsúlyosabbá teszi a lány zavarát. A 97. sor módosítása, ahol a „rossz hangot” „rossz fény”-re cseréli, vizuálisabbá és allegorikusabbá teszi a mocsár világát. A 125. sorban az eredeti „a földies tetem” kihúzása és az „átfinomult” beemelése a testi romlás naturalisztikus képét szimbolikusabb, spirituális irányba tolja el, míg a 131. sorban a „tested” „lelked”-re javítása szintén azt jelzi, hogy a hangsúly egyre inkább morális és lelki síkra kerül.

A verset elsőként Rába György közli 1982-ben a k_2 alapján, kísérőtanulmányában pedig keletkezéstörténeti, életrajzi és poétikai összefüggéseiben tárgyalja a *[Pargolettá]*-t, középpontba állítva Kiss Böske alakját mint ihlető személyt. A fennmaradt kéziratok, lapszéli feljegyzések és későbbi visszaemlékezések alapján a vers keletkezése 1911 nyarára tehető, Babits szekszárdi tartózkodásának időszakára, amikor rövid, intenzív érzelmi kapcsolat bontakozik ki közte és Kiss Böske között. Babits egyértelműen a *[Pargolettá]*-ra utal *Költészet és valóság* című, a *Nyugat*-ban megjelent 1921-es visszaemlékezésben, melyben a nem megnevezett, de az életrajzi adatok ismeretében könnyen azonosítható lány korai, 1917-ben bekövetkezett halálát is felidézi: „Melegen sírt vállamon a mindennapi kislány – ó, hogy égettek a könnyei! Egy finom és kényes gyermek ijedségét tartottam karomban. »Mindennapi kislánynak« nevezte magát: – Mit találhatsz bennem? – De szép volt, úri és kényes: és úgy adta meg magát a halálnak, mint virág a sarlónak; drága, romantikus virág!” (BABITS 1921a, 44.) Az élmény Babits számos más versében is tovább él (*Július, Augusztus, Játsoztam a kezével, Emlékezés*), azonban ezek között a *[Pargoletta]* kivételesen közvetlen és kitárulkozó műnek számít, ugyanis beszédmódja a babitsi lírától szokatlan nyíltsággal jeleníti meg a szenvedély, a féltékenység, a büntudat és az önvád összetett érzelmi rendszerét. Rába szerint éppen ez a közvetlenség magyarázza, hogy Babits tudatosan visszatartja a publikálástól a verset. A *[Pargoletta]* elsősorban életrajzi dokumentumként jelentős mű, ugyanis a költő személyiségének azon rétegeit tárja fel, amelyek a későbbi, fegyelmezettebb lírájában már sokkal áttételesebben jelennek meg. (RÁBA 1982.)

Magyarázat

40. *pargoletta* (olasz) – kislány, csitri; bizalmas, becéző árnyalatú kifejezés.
93. *Sienna mellett rémes a maremma* – a Maremma Toszkána mocsaras, egykor maláriával sújtott vidéke Siena közelében; a *maremma* köznévi használatban mocsaras, posványos tengerparti vidéket jelent.

[Nem akartál meghallgatni...]

Nem akartál meghallgatni
míg a fényes nap sütött
most már látod meghallgathatsz
mert leszállt a sűrű köd.

- 5 Nem akartál meghallgatni
míg az ablak ragyogott
most már látod meghallgathatsz
befedték az ablakot.

- Nem akartál meghallgatni
10 pedig vággyal hitt a kéz
most már látod meghallgathatsz
itt a hűvös, itt az éj.

- Nem akartál meghallgatni
láttad hogy a vérem ég
15 most már látod meghallgathatsz
mert a szívem csupa jég.

[1911. nyár; 1911. nyár után]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/33. 1 f. rektó, tintairású fogalmazvány aláírás nélkül.

Szövegkritika

A tintairású fogalmazvány utolsó sorában ráírásos javítás figyelhető meg: Babits a hasonlító szerkezetet bevezető *mint a* alakot a *csupa* határozószóra javítja. Kézírására jellemző, hogy a mondatkezdő nagybetűket gyakran a kisbetűhöz hasonló formában írja, csupán a méretük különbözik, emiatt sok esetben nem dönthető el egyértelműen, hogy az adott szót kis vagy nagy kezdőbetűvel szánta-e. Az átírás során, bár a ponthasználat nem teljesen következetes, minden strófakezdő szót nagybetűvel írtunk, az egységesítés érdekében pedig pótoltuk a 12. sorban a hiányzó pontot.

A kézirat szövegét betűhíven közöljük.

Javításunk

12. A sor végén – a 4., a 8. és a 16. sor analógiájára – pótoltuk a hiányzó pontot.

k: OSZK Fond III/1969/33.

[Cím nélkül]

Nem akartál meghallgatni
míg a fényes nap sütött
most már látod meghallgathatsz
mert leszállt a sűrű köd.

Nem akartál meghallgatni
míg az ablak ragyogott
most már látod meghallgathatsz
befedték az ablakot.

Nem akartál meghallgatni
pedig vággyal hítt a kék
most már látod meghallgathatsz
itt a hüvös, itt az éj

Nem akartál meghallgatni
láttad hogy a vérem ég
most már látod meghallgathatsz
mert a szívem mint a csupa jég.

Keletkezéstörténet

A kéziratot a katalógus 1920-ra datálja, feltehetően azért, mert a keletkezést a Csinszka-kapcsolathoz köti, ez azonban több szempontból is problematikus. Egyrészt a vers tintaírású, ugyanakkor az 1920-as évben Babits kéziratai többnyire ceruzával készülnek, illetve gépiratosak. Másrészt a tematikus összefüggés sem meggyőző: bár Babits és Csinszka kapcsolata érzelmileg változó volt, a távolságtartás sokkal inkább Babits részéről volt jellemző. Harmadrészt a hagyatéék azon egysége (Fond III/1969.), amelyben a kézirat található, több hasonló tintaírású fogalmazványt is tartalmaz, ezek azonban jellemzően a század első évtizedében keletkeztek.

Mindezek alapján elképzelhetőbbnek tűnik, hogy a vers a Kiss Böske-szerelem versei közé tartozik. Babits 1911 nyarán kerül érzelmi kapcsolatba harmadfokú unokatestvérével, azonban a kapcsolat gyorsan kudarcélménnyel zárul. Babits a kezdeti, reményteljes időszakot, illetve a csalódás tapasztalatát is megörökíti verseiben (például a *Júliusban*, az *Augusztusban*, a [*Pargolettá*]-ban, később, a lány halála után pedig az *Emlékezésben*; a kapcsolatról lásd a *Bözsikének* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét). A *Július* keletkezéstörténete kapcsán Babits azt is megemlíti Szabó Lőrincnek, hogy az 1911 nyári időszakban több szerelmes verset is írt Böskéről: „Ugyanakkor íródott. Ugyanaz a nő. Nem mondhatom el. Ua. helyzet, csak később íródott. Ugyanazon hónapban még egy

csomó verset írtam, ugyanazon kézről..., de nagyon rosszak. Jelentéktelen szerelmes versek.” (GÁL 1975, 449.) A fogalmazvány írásképe szintén ennek az időszaknak a verseihez kapcsolja a költeményt.

A [*Nem akartál meghallgatni...*] már egyértelműen a csalódás verse, amely a visszautasítás élményét, illetve az érzelmi elhidegülés folyamatát ismétlődő és ellentétező szerkezetekben bontja ki. Keletkezése a kapcsolattörténeti adatok alapján 1911 nyarára, illetve az azt követő időszakra tehető. A költeményben megfogalmazódó elutasítás emléke összecseng A „*Fiamhoz*” című vers 24. sorával, amelyben Babits egy korábbi szerelmi csalódására utal: „mikor kinevetett, akit szerettem”.

Ligeti részlet

[*Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 6.*]

Csavargók csavarogva ketten
a fákat nézik a ligetben.

S búsan az egyik mondja: „Pajtás
az én életem sárga hajtás.”

- 5 S a másik szól: „Hordtam a zsákot
és minden zsák nyakamra hágott.”

Csavargók csavarogva ketten
hintókat látnak a ligetben.

- 10 S búsan az egyik mondja: „Pajtás
az én életem lassu hajtás.”

S a másik szól: „Hordtam a zsákot
ki könnyü volt, előmbe vágott.”

Csavargók csavarogva ketten
lányokat lesnek a ligetben.

- 15 S búsan az egyik mondja: „Pajtás
az én életem rossz ohajtás.”

S a másik szól: „Hordtam a zsákot
mért is szeretem e világot?”

[1911. augusztus vége és szeptember közepe között]

2 Ny: A

3 Ny; R₁; R₂; V; ÖV: „Pajtás,

6 Ny: És

8 Ny: Hintókat

10 Ny; R₁: lassú

12 Ny; R₁: könnyű Ny; R₁: volt előmbe

14 Ny: Lányokat

16 Ny; R₁: óhajtás.”

18 Ny: világot? [sh]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 9. sz. (1913. máj. 1.): 662–663. (Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* hatodik verseként.) – További megjelenések: R₁ 84; R₂ 86; V 216–217; ÖV 196–197.

Babits a *Nyugat* hasábjain *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* címmel egy hét darabból álló versfüzért közöl, amely különböző időszakokban keletkezett költeményeket egyesít. A végleges szöveggözlésben, az ÖV-ben a ciklus darabjai többnyire új címet kapnak. A füzér a következő versekből áll (zárójelben megadjuk a korábbi címeket is): 1. [*Álom*] *Világhistória*; 2. [*Egy kép, csak egy pillanatra*] *Detektívregény*; 3. [*Régi magyar arckép*] *Régi magyar irodalom*; 4. [*Modern festmény. B. M. modorában*] *Modern vázlat. B. M. verskötetéhez*; 5. [*Nyugalmas téli kép*] *Nyugalmas téli kép. Életem margójáról*; 6. *Ligeti részlet*; 7. *Utolsó kép*.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. Ez a szöveg az R₂-től változatlan. Emendálást egy esetben, csupán az egységesítés érdekében végeztünk: a 3. sor végéről a 9. és a 15. sor analógiájára elhagytuk az írásjelet.

Keletkezéstörténet

A versnek nincs ismert kézírata. Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a *Ligeti részlet* 1911-ben, Budapesten keletkezik. (KELEVÉZ 1994, 757.) Babits később Szabó Lőrincnek pontosítja a keletkezés körülményeit, ugyanis a költemény az újpesti villamos irányába tett séták egyikén formálódik: „Amikor ezt írtam, akkoriban jöttem Újpestre, ott laktam az Aréna-úton a nagybátyámnál s az újpesti villamos felé sétálva menet közben csináltam. A megálló a Lehel-utcában van, tehát messze kellett menni. Hogy csavargók voltak-e, nem emlékszem. De szoktak ott ácsorogni elegen! Kocsik azonban tényleg voltak ott.” (GÁL 1975, 445.) Babits tehát mielőtt 1911 szeptemberében Rákospalotára költözne, ideiglenesen anyai nagybátyjánál, Kelemen Imrénél lakik az Aréna (ma Dózsa György) úton, ahol egykor egyetemistaként is albérletben élt. Ezt az átmeneti időszakot arra használja fel, hogy Szekszárdról elkérje és elhozassa a bútorait, mivel ez az első alkalom életében, amikor önállóan rendezheti be lakóterét. A családi levelezésben ebből az időből több utalás is fennmaradt, amelyek a költözés és a berendezkedés gyakorlati részleteire világítanak rá. (Például BABITS 2003b, 23, 27; lásd továbbá BUDA 2007a, 54–55.)

A *Ligeti részlet* párbeszédes formában ábrázolja a társadalom peremére szorult alakokat, és miként Rába György rámutat, a megszólalás háttérében Babits akkori lelkiállapota, az újpesti tanári kinevezés bizonytalansága és az őt ért sajtótámadások miatt kialakult személyes sérelmek is felismerhetők. (RÁBA 1981, 391.) Babitsot korábbi fogarasi tanárkodása alatt egyre inkább foglalkoztatta a fővárosba (vagy annak közelébe) kerülés lehetősége, melynek érdekében kérvényt is benyújtott a minisztériumhoz. Ennek, illetve a *Nyugat* szerkesztőségének közbenjárása eredményeképp 1911-ben az újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban helyezkedett el mint gimnáziumi tanár. Babits ekkori országos ismertségét egyértelműen jelzi, hogy több időszaki kiadvány is kommentálta áthelyezésének tényét; országos és helyi lapok is hírt adtak róla. Azonban nem minden újpesti fórum számolt be lelkesedéssel a költő-tanár munkahelyváltásáról, az *Újpesti Figyelő* például meglehetősen gunyoros hangú cikkben tárgyalta az

eseményt: „A kultúra eddig csak kerülgette Újpestet, de most már csőstől hullott ránk. [...] Babits Mihály, a nagy modern, aki a lichthofról szebb verset ír álmában, mint Petőfi ébren a nagy magyar Alföldről, Babits Mihály Újpestre kerül. [...] Lesz végre egy költőnk is, aki a szent költészet sugaraival aranyozza be száraz klímánkat.” ([n. n.] 1911a, 2.) Mindez azonban csupán súlytalan élce a *Világ* és a *Népszava* cikkeihez képest. Bár a *Világban* közölt *Újpest is megér egy misét* című írás elismeri Babits költői erényeit, azzal vádolja a karrierjét egyengető költőt, hogy az áthelyezés kicsikarása és Barkóczy Sándor miniszteri tanácsos figyelmének felkeltése érdekében belépett a Mária-kongregációba. ([n. n.] 1911b, 13.) Ugyanezzel, a „harcias reakció csapatában” való szervezkedéssel gyanúsítja Babitsot a *Népszava* hasábjain Bresztovszky Ernő, a korábban megsértett egyetemi társ, akinek verseiről a Négyesy-szemináriumokon Babits éles kritikát fogalmazott meg. Bresztovszky írása szinte hemzseg a súlyos vádaktól: szerinte Babits „mintapéldánya az emberi puhányoknak”, költészete pedig az epigonokéhoz illő, hiszen „[i]rodalmi munkássága csupa nagy író benyomásainak újrateregetése.” (BRESZTOVSZKY 1911, 2.) Babits egyértelműen tagadja a vádakat: egyfelől a *Nyugatban* megjelent *Művészet és szabadság* című írásában (BABITS 1911c, 782.), másfelől pedig a *Világ* szeptember 22-i számában – igaz, nyilatkozatát a szerkesztőség szkeptikus kommentárja kíséri: „Babits Mihály a következő nyilatkozat közzétételére kért föl bennünket: »A Fogarastól Újpestig című cikküknek áthelyezésem történetére vonatkozó adatai téves és sértő föltevések. Azért, hogy pályámon előbbre jussak, soha semmi irányban meg nem kötöttem meggyőződésemet.« – Mi e nyilatkozatot készséggel közreadjuk, csak annyit jegyeznünk meg hozzá, hogy mi e hirt föltétlenül hitelt érdemlő forrásból kaptuk és olyan embertől, akiről joggal föltettük, hogy Babits Mihályt illetőleg jól van informálva.” ([n. n.] 1911c, 17.) (Babits Újpestre kerüléséről részletesen lásd ÉDER 1966, 79–87; ÉDER 2002, 52–56; KARDOS 1972, 82–87; SIPOS 1987.)

Babits tehát ebben az új, feszültségekkel terhelt élethelyzetben fog hozzá a *Ligeti részlet* megírásához. Bár Szilasi bejegyzése az 1911-es évet jelöli meg, Babits visszaemlékezése – és egyben a vers címe is – a lakhelyváltoztatással összefüggésben szűkebb időintervallumot tesz valószínűvé. A rendelkezésre álló adatok alapján a vers keletkezése 1911 augusztus vége és szeptember közepe közé tehető, vagyis arra az időszakra, amikor Babits még nagybátyjánál lakik az Aréna úton. Pontos dátummal nem rendelkezünk arra nézve, mikor költözik át Rákospalotára. A Szekszárdról elszállítandó bútorok ügyében Babits húga, Angyal utolsó levele szeptember 12-i keltezésű (BABITS 2003b, 27.), míg az első, már Rákospalotára címzett, Szekszárdról küldött levél Kovács Lászlótól szeptember 27-én kelt. (BABITS 2003b, 36–37.) Róna Judit kronológiája e két adat alapján a vers keletkezésének *terminus ante quemjét* szeptember 12-ben határozza meg (RÓNA 2013, 368.); ezt az időhatárt fogadja el a kritikai kiadás is.

A *Ligeti részlet* elsőként az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* ciklus 6. darabjaként lát napvilágot a *Nyugat* 1913. május 1-jei számában. Motívumhasználata alapján összefüggésbe hozható a *Vigasztalás* című verssel, amennyiben a társadalmi peremhelyzet mindkét műben a költő rossz közérzetének és erkölcsi-lelki válságának kivetüléseként jelenik meg, továbbá a címhasználat is mindkét esetben ironikus: a *Ligeti részlet* látszólag idilli termegjelölése és a *Vigasztalás* megnyugvást ígérő címe egyaránt ellentmondásba kerül a versekben leírt benyomásokkal.

A verset Babits a *Recitativ* kötetben a *Képek és jelenések* című ciklusba illeszti.

Őszi harangozó

Az idén korán kilelt az ősz
széltől lúdbőrzik saraink puhája:
siess harangozó! az alkony megelőz.

5 Morc pityergős már az ég orcája
mint gyermeké, ki mécsset tör feléd,
mert elveszett aranyos labdája.

A durva szél a fáknak levelét
söpri, söpri, melankolikussan
mint holmi durcás, duzzogó cseléd.

10 Én nem tudom, hogy útam merre fussam
s a nagy vágytól lábam csak ténfereg:
mennyi rossz szem néz már rám gyanussan!

Nem merek s únom, hogy nem merek
dacból előttük levetkezni pőrén
15 s szemetektől megkopni, emberek!

Mint bakfislány éjjel letolja dőrén
paplanát, ingét, hogy Isten szeme
korcsolyázzon legalább síma bőrén:

perverz lelkem épúgy tolja le
20 takaróit az utolsó szálig
mikor maga van (Isten látja-e?) –

más előtt nyakára húzza állig
mint a szemérmes vénleány, a Föld,
fehér paplant von magára nyárig,

2 Ny; R₁; R₂: lúdbőrzik

6 Ny; R₁; R₂: lapdája.

13 Ny; R₁; R₂: unom,

14 ÖV: dacból [sh]

18 Ny; R₁: sima

ÖV: levetkőzni

25 amint levedlik testéről a zöld. –
Máris messzebb járja a régi táncos
körü, a Nap körül a régi kört,

 hogy az ne lássa, hogy a bőre ráncos
 a sártól s szeme nemsokára holt
30 üveges lesz a fagytól, régi lángos

 napbanéző tekintete zord
 (nem a napé már, hanem a halálé)
 s fürte olyan egykettőre ősz

 mint siralomházban bukott királyné. –
35 Siess, harangozó! A halál megelőz.

[1911 augusztusa és 1912 ősze között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1728/15. 2. f., verzó, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, áthúzva.

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 18. sz. (1912. szept. 16.): 393–394. (A *Merceria* című verssel együtt, másodikként közli.) – További megjelenések: R₁ 68–69; R₂ 70–71; V 205–206; ÖV 187.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k-n olvasható a vers 7–12. sorának ceruzairású variánsa egy strófával bővítve, mely eredetileg a [*Pargoletta*] elejére készült. Előszövegként az *Őszi harangozó* 7–12. sorának törölt variánsát közöljük. A 12. sor alatti strófa: „Ő ez a bámész pletyka fád sereg / ugy nézek végig mint a vad a vizslán / s tudom közöttük egyszer szétverek”. Ezt követően a [*Pargoletta*] kezdősorainak variánsa áll.

Alapszövegünk a V, mivel az ÖV több sajtóhibát tartalmaz. A vers szövege az R₂-ben kezdett módosulni az előzményekhez képest, ahogyan a 18. sor *síma*, valamint a 33. sor *olyan* alakja is jelzi. Szedői banalizálás, helyesírási modernizálás vagy szerzői beavatkozás lehetett az oka. Nem emendáltunk.

33 Ny; R₁: olyan

34 ÖV: királyné [sh]

[Cím nélkül]

||-Az őszi szél a fáknak levelét
csak söpri, söpri, melankolikusan
mint holmi durcás duzzogó cseléd

Én nem tudom hogy útam merre fussam
s a nagy vágytól lábam t c sak ténfereg
s sok kancsal rosz szem néz már rám gyanussan||

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányában az *Őszi harangozó* keletkezési idejeként és helyeként „1913. ősz. / Szekszárd” szerepel. (KELEVÉZ 1994, 756.) Ez az adat azonban nyilvánvalóan téves, mivel a vers már 1912. szeptember 16-án megjelenik a *Nyugat* hasábjain, a *Merceria* című költeménnyel együtt. A datálás pontatlansága Babits későbbi emlékezetének bizonytalanságára vezethető vissza – hasonlóképp, mint a *Merceria* esetében. (Lásd ehhez a *Merceria* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A vers keletkezésének időrendjére egy korábbi szövegkapcsolat is utal. Az *Őszi harangozó* tercináinak egy része ugyanis a [*Pargoletta*] című, 1911 augusztusa után, 1911 őszén keletkezett vers elejére szánt változatként bukkan fel. A vers végleges formája azonban feltehetően később, 1912 nyarának végén vagy kora őszén alakul ki. Az időpont Babits életrajzi körülményeivel is összhangban áll: 1912-es olaszországi útja után Szekszárdon tartózkodik, és feltehetően ebben az időszakban írja az *Őszi harangozó* mellett a *Merceriát* is. Mivel a keletkezés kapcsán mindkét költemény esetében azonos helyet és időt jelöl meg, keletkezésük között számottevő időbeli különbség nem feltételezhető, és sorrendjük sem állapítható meg biztosan, a két vers eltérő hangoltsága – a *Merceria* oldottabb, az *Őszi harangozó* tragikusabb tónusa – ugyanakkor ugyanazon belső válság különböző lírai megformálására utal. (RÁBA 1981, 414.)

A keletkezés továbbá egybeesik Babits Dante-fordítói munkájának intenzív szakaszával. Ennek nyomai a vers formájában is érzékelhetők: a költeményt láncolt tercinákban írja, a dantei terza rima mintájára. Ahogyan Szilágyi Péter rámutat, a tercinák alkalmazása Babits korábbi költészetében is megjelenik, például *Az örök folyosó* című versben, az *Őszi harangozó* azonban már jóval szabadabban kezeli ezt a formát. (SZILÁGYI 1987, 395.) A vers ritmikai szerkezete kísérletező jellegű. A jambikus alaplejtésbe Babits több helyen trochaikus sorokat épít, ami megbontja a hagyományos tercinaszabályosságát, és ez a megoldás, miként J. Soltész Katalin fogalmaz, rendkívül nyugtalanra és szaggatottá teszi a verset. (J. SOLTÉSZ 1965, 51.) A szótagszám is ingadozóbb a korábbi tercinás verseknél, ami a ritmikai mozgást változatosabbá teszi. A költemény befejezése szintén eltér a klasszikus tercinaformától, ugyanis nem egyetlen sorral, hanem két záró sorral ér véget. A ritmikai kísérletezés háttérben Babits tudatos formai törekvései állnak. *Megjegyzések Földessy Ady-könyvére* című, későbbi tanulmányában Csokonai

egyik versének kapcsán maga Babits is utal arra, hogy az *Őszi harangozó* esetében az úgynevezett auftakt, vagyis ütemelőző alkalmazásával kísérletezett: „A *Daphnis Chloé*hoz auftaktjaihoz hasonlót pedig *Őszi harangozó* című versemben olvashat Földessy.” (BABITS 1921b, 477.) Ez a megoldás a régi német verselésben gyakori, Babits azonban időmértékes magyar versben próbálja alkalmazni, ami szükségképpen a metrum fellazulásához vezet. (SZILÁGYI 1987, 395.)

Rába György szerint az *Őszi harangozó* keletkezése Babits bergsoni ihletésű gondolkodásának időszakához kapcsolódik, hiszen képalkotása a természeti jelenségeket egymásba áttűnő tapasztalati jelenségekként alkotja meg, ami a bergsoni „tartam” költői megragadására utal. A szekszárdi élményekből kiinduló képláncolat asszociatív módon szerveződik, és a folytonos idő tapasztalatát kaleidoszkópszerűen egymásba kapcsolódó képekben fejezi ki. (RÁBA 1981, 413.)

Az érett Babitsnál az évszakok szimbolikája gyakran a versindítás, sőt a kompozíció egyik meghatározó szervezőelemeként jelenik meg. (KELEVÉZ 1997a, 13.) Az őszi motívuma visszatérő szerepet tölt be lírájában; több költeményben is központi jelentést hordoz, az *Őszi harangozó* mellett például az *Ősz, kriptá, ciprus, szüret, tánc, kobold*, az *Őszi pincézés* vagy *A gazda bekeríti házát* című versekben. J. Soltész Katalin arra hívja fel a figyelmet, hogy Babits költői nyelvében gyakran megfigyelhető nyelvjárási jelenség a tővégi mássalhangzó megnyúlása kötőhangzós toldalék előtt, különösen a harmadik személyű birtokos személyrag, a többes szám jele, a tárgyrag, valamint a modális *-n* előtt, és különösen az *-s* végű szavaknál gyakori. Ez a sajátosság figyelhető meg a vers 8. sorának *melankolikussan* és 12. sorának *gyanussan* szavaiban. (J. SOLTÉSZ 1965, 21.)

Babits a verset a *Recitativ* kötet *Képek és jelenések* című ciklusába illeszti.

Magyarázat

16. *bakfislány* – serdülőkorú, fiatal lány.

Prológ egy jótékonycélu mulatságra

Régen – tisztelt közönség –
 szokás volt, azt hiszem,
 hogy trombiták köszöntsék
 színedet a színen.

5 A régi korra rávall
 hogy minden tarka volt:
 ma nem jön trombitával
 a felemás herold.
 Ma (feketébe persze)

10 egy úr jön, mint Prológ
 unalmas hosszú verse
 száján szinte kilóg.
 És im ijedve néz szét,
 zavart tekintete,

15 látva, hogy enyhe részvét
 hány embert csalt ide.
 Segélyül ennyi néphez
 mely múzsát híjon ő?
 a férfi másra éhez

20 másra szomjaz a nő.
 Ahány szem, annyi bíró,
 ahány szív, annyi vágy,
 egyiknek jó az író,
 másik táncosra vágy.

25 Ez ósdi rímet kíván,
 az modernet keres
 inyenc fülekkel szíván ↔

Cím TvK; ESTN: Prológ

1 TvK; ESTN: közönség! –

5 TvK; ESTN: rávall,

9 TvK; ESTN: – feketébe’ persze –

10 TvK; ESTN: jön mint prológ;

11 TvK; ESTN: unalmas, hosszú

13 TvK; ESTN: im – ijedve néz szét

19 TvK; ESTN: A férfi

20 TvK; ESTN: és másra vágy

21–28 TvK; ESTN: [a sorok hiányoznak]

amaz zenére les.
 Péter már únja látni
 30 mi Pálnak élvezet:
 hogy igérjünk ma hát mi
 mindennek kedveset?
 Nem is elég egy múzsa
 legyenek mind ma itt
 35 mint csokorban a rózsa
 tarkítja társait.
 Kinek-kinek mi tessék
 legyen százféle szép
 (ha tarka, akkor lesz szép
 40 a csokor és a kép).
 Kilenc leány a múzsa,
 vagy Isten tudja hány:
 jöjjön ma koszorúzva
 mind a kilenc leány.
 45 S köztük egy égi asszony,
 mint hold és kilenc csillag,
 nevéssen és mulasson
 azokért, akik sírnak.
 Mert nem bús, könnyben ázott
 50 asszony a Szeretetet:
 víg, s hogy körötte mások
 nevéssenek, nevet. ↔

29 TvK; ESTN: unja

33 TvK; ESTN: e g y

34 TvK; ESTN: itt,

36 TvK; ESTN: tarkítja

37 TvK; ESTN: tessék,

41 TvK; ESTN: múzsa

42 TvK; ESTN: isten TvK; ESTN: hány?

43 TvK; ESTN: Jöjjön

45 TvK; ESTN: asszony

46 TvK; ESTN: (mint TvK; ESTN: csillag)

48 TvK; ESTN: sírnak.

49 TvK; ESTN: könnyben

51 TvK; ESTN: víg s

52 TvK; ESTN: nevet,

Táncba vegyül szivessen
 múzsák között mulat
 55 rózsák között vörössen
 rózsának felgyulad.
 Mint újhold jó az égre
 mélézva is vidám,
 és a napból az éjbe
 60 fényt lop be délután
 s éjjel e tiszta fénynek
 jelével integet
 s varázsol a szegénynek
 zsebébe kincseket.
 65 Mosolyg a sírók közt is
 mint felhők közt a hold,
 s gyémánttá lesz a könny is
 amerre csak mosolyg.
 Munkát munkátalannak,
 70 munkásnak pihenőt,
 hoz aki fázik annak
 jó meleg keszkenőt;
 hoz táncot akik ülnek,
 szemeknek lakomát,
 75 szomjas vidéki fülnek
 muzsika mézborát.
 És szeret minden szépet
 a csokrot és a képet
 az édes életet
 80 a táncot és a rózsát, ↔

53 TvK; ESTN: táncba vegyül szivessen,

54 TvK; ESTN: mulat,

57 TvK; ESTN: újhold

58 TvK; ESTN: vidám

61 TvK; ESTN: s a bús éjben e

64 TvK; ESTN: kincseket,

65 TvK; ESTN: mosolyg TvK; ESTN: is,

67 TvK; ESTN: köny TvK; ESTN: is,

68 TvK: mosolyg | ESTN: mosolyg;

69–76 TvK; ESTN: [a sorok hiányoznak]

77 TvK; ESTN: és TvK; ESTN: szépet:

78 TvK; ESTN: képet,

79 TvK; ESTN: életet,

mert legfőbb múzsa múzsák
közt ő: a Szeretet.

[1911. október; október 5. előtt]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k**₁ Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emlékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.6.7. 1 f., rektó–verző, tinta- és ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül; **k**₂ Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emlékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.6.8. 1 f., rektó–verző, tintairású tisztázat aláírás nélkül.

Első megjelenés: *Tolnavármegye és a Közérdek* 21/7, 80. sz. (1911. okt. 6.): 4. – További megjelenések: ESTN 30–31.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a **k**₂, a költő autográf tisztázata. Ehhez képest ugyan mutat a *Tolnavármegye és a Közérdek* szövege szerzői változatokat, azonban a kézirat 16 sorral terjedelmesebb a publikált változatnál, és számos esetben az sem dönthető el, hogy szerzői módosításról vagy szerkesztői-szedői beavatkozásról van-e szó. A *Tolnavármegye és a Közérdek* szedése szolgálhatott alapul az ESTN közléséhez, azonban szövegük két helyen eltér. A **k**₁ fogalmazvány, amelybe az utólag készült, betoldandó sorokat a szöveg melletti hátsóba írta Babits, és különféle jelekkel (pl. #-tel, illetve egyéb szimbólumokkal) adta meg a helyüket. Ezeknél a soroknál nem alkalmazott központosítást. A **k**₁ ceruzás javításainak egy része stílári finomítás (pl. „ugy hiszem” → „azt hiszem”), más része jelentésmódosító beavatkozás („mily népet” → „hány embert”, „és másra vágy a nő” helyett a „másra szomjaz a nő” erőteljesebb metaforikája). Több helyen megfigyelhető a képek plasztikusabbá tétele és a kontraszt élesítése (pl. „csillag közt a csillag” helyett „hold és kilenc csillag”), ami az allegorikus kompozíció tudatosabb megszerkesztésére utal.

Javításaink

- 39. Az *akor* tollhibáját javítottuk.
- 66. A kimaradt *közt*-öt a megfelelő helyre beírtuk.
- 68. Az *a merre* alakot nem őriztük meg.

Előszövegek

k₁: Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emlékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.6.7.

Prológ

Régen – tisztelt Közönség! –
szokás volt, **ugy** **azt** hiszem,
hogy trombiták köszöntsék
színedet a színen

↔

A régi korra rávall,
hogy minden tarka volt:
ma nem jön trombitával
a felemás herold
Ma (feketébe' persze)
jön egy úr jön mint Prológ
unalmas hosszú verse
száján szinte kilóg
És im ijedve néz szét
zavart tekintete
látva hogy enyhe részvét
mily népet hány embert csalt ide
Segélyül ennyi néphez
mely múzsát híjon ő?
a férfi másra éhes z
és másra vágy másra szomjaz a nő

Beszűrés jelzése a k_1 verzóján:

Ahány szem annyi bíró
ahány konty sziv annyi vágy
egyiknek jó az író
másik táncosra vágy
Ez ósdi rímet kíván
az modernet keres
Inyenc fülekkel szíván
amaz zenére les

A k_1 rektó folytatása:

Van aki uj Péter már únja látni
mi más Pálnak élvezet:
hogy igérjünk ma hát mi
mindennek kedveset?
Nem is elég egy múzsa
legyenek mind ma itt
mint csokorban a rózsa
tarkítja társait
Kinek-kinek mi tessék
legyen százféle szép
(ha tarka, akkor lesz szép
a csokor és a kép)
Kilenc leány a múzsa
vagy isten tudja hány:
jöjjön ma koszorúzva
mind a kilenc leány

↔

S köztük egy égi asszony
mint csillag közt a hold és kilenc csillag
nevensen és mulasson
azokért akik sírnak
Mert nem bús, könyben ázott
asszony a szeretet:
víg s hogy körötte mások
nevensenek, nevet

Beszúrások a k_1 verzóján:

Táncba vegyül szivessen
múzsák között mulat
rózsák között vörössen
rózsának felgyulad
Mint ujhold jó az égre
mélázva is vidám
és a napból az éjbe
fényt lop be délután
Mint ujhold tiszta S éjjel e tiszta s a bús éjben a fénynek
jelével integet
s varázsol a szegénynek
zsebébe kincseket

A k_1 rektó alján:

mosolyog mosoly a sírók közt is
s csodálatos dolog mint felhők közt a csillag hold
a köny gyémánttá válik lesz a köny is
a merre mosolyog virrad csak mosolyg

Beszúrások a k_1 verzóján:

Munkát munkátalannak
munkásnak pihenőt
hoz aki fázik annak
jó meleg keszkenőt
hoz táncot akik ülnek
szemeknek lakomát
szomjas vidéki fülnek
muzsika mézborát
és szereti rózsát és szeret minden szépet
s rózsából fonni láncot a csokrot és a képet
és szeret minden múzsát az édes életem

↔

és szeret minden táncot a bimbót táncot és a m r ózsát,
mert legfőbb múzsa múzsák
közt ő: a Szeretet

k₂: Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emplékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.6.8.

Prológ egy jótékonycélu mulatságra

Régen – tisztelt közönség –
szokás volt, azt hiszem,
hogy trombiták köszöntsék
színedet a színen.

A régi korra rávall
hogy minden tarka volt:
ma nem jön trombitával
a felemás herold.

Ma (feketébe persze)
egy úr jön, mint Prológ
unalmas hosszú verse
száján szinte kilóg.

És un És im ijedve néz szét,
zavart tekintete,

látva, hogy enyhe részvét
hány embert csalt ide.

Segélyül ennyi néphez
mely múzsát hívjon ő?
a férfi másra éhez
másra szomjaz a nő.

Ahány szem, annyi bíró,
ahány szív, annyi vágy,
egyiknek jó az író,
másik táncosra vágy.

Ez ósdi rímet kíván,
az modernet keres
inyenc fülekkel szíván
amaz zenére les.

Péter már únja látni
mi Pálnak élvezet:
hogy igérjünk ma hát mi
mindennek kedveset?

Nem is elég egy múzsa
legyenek mind ma itt
mint csokorban a rózsa
tarkítja társait.

Kinek-kinek mi tessék
legyen százféle szép

↔

(ha tarka, akkor lesz szép
a csokor és a kép).
Kilenc leány a múzsa,
vagy **i** **I**sten tudja hány:
jöjjön ma koszorúzva
mind a kilenc leány.
S köztük egy égi asszony,
mint hold és kilen**c** csillag,
nevéssen és mulasson
azokért, akik sírnak.
Mert nem bús, könnyben ázott
asszony a **s** **S**zeretet:
víg, s hogy körötte mások
nevéssenek, nevet.
Táncba vegyül szívesen
múzsák között mulat
rózsák között vörössen
rózsának felgyulad.
Mint újhold jó az égre
mélázva is vidám,
és a napból az éjbe
fényt lop be délután
s éjjel e tiszta fénynek
jelével integet
s varázsol a szegénynek
zsebébe kincseket.
mosolyg a sírók közt is
mint felhők a hold,
s gyémánttá lesz a könny is
a merre csak mosolyg.
Munkát munkátalannak,
munkásnak pihenőt,
hoz aki fázik annak
jó meleg keszkenőt;
hoz táncot akik ülnek,
szemeknek lakomát,
szomjas vidéki fülnek
muzsika mézborát.
És szeret minden szépet
a csokrot és a képet
az édes életet
a táncot és a rózsát,
mert legfőbb múzsa múzsák
közt ő: a Szeretet.

Babits Mihály

A vers az 1911. október 5-én, a szekszárdi Nőegylet fennállásának ötvenedik évfordulójára rendezett ünnepség alkalmára készül, a felkérés tehát Babits szülővárosához és családi kapcsolatrendszeréhez kötődik. Mivel a mű elhangzásának dátuma ismert, ám a megírás pontos idejére vonatkozóan nem maradt fenn közvetlen adat, a kronológia csak közvetett módon határozható meg. Az október 5-i ünnepi est *terminus ante quem*ként szolgál: a költeménynek e dátum előtt kellett elkészülnie. A fennmaradt kéziratok és a felkérés ténye alapján valószínűsíthető, hogy a vers közvetlenül a jubileumot megelőző hetekben született, de ennél pontosabb datálás nem lehetséges.

Műfaját és beszédhelyzetét tekintve a vers ünnepi bevezető, amely a közönséghez forduló, retorikus hangvétellel illeszkedik a jótékony célú mulatság keretéhez. Hangvétele könnyed, ugyanakkor ironikus önreflexióval él, amennyiben felidézi a prologushagyomány konvencióit, hogy aztán játékosan relativizálja az alkalmi költő szerepét. A tarkaság, a „kilenc múzsa” és a Szeretet allegorikus alakja a műsor sokszínűségét és a jótékonyág eszméjét hivatott egységbe fogni; az esten a költeményt hangulatában is kísérő élőképben a „Szeretet” allegorikus alakját (Charitas), a kilenc múzsát, valamint a költő érzéseit szekszárdi asszonyok és leányok jelenítik meg. (RÓNA 2013, 384.) Babits Angyal, aki rózsaszerepre készül, édesanyja betegsége miatt végül nem vállalja a fellépést: „Anyi beteg, ma is tegnap is egész nap feküdni kell [...]. Anyi mindenben hiányzik. Így én sem tudom, mi lesz nőegyleti szereplésemmel.” (BABITS 2003b, 24.); „Én eddig úgy volt hogy rózsá leszek, de hogy Anyi ilyen beteg s nekem meg annyi a dolgom végleg lemondtam róla.” (BABITS 2003b, 33.) Az est programjában Kovács László – Babits közeli barátja – *Szent Erzsébet legendáját* olvassa fel, az ünnepség elnöki tisztét Apponyi Gézáné grófnő tölti be, díszvendégként pedig Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök vesz részt az eseményen. A *Tolnavármegye és a Közérdek* 1911. október 6-án, az est másnapján megjelent cikke ugyan *Charitas* címen hivatkozik a versre, azonban néhány sorral később, ugyanebben az írásban *Prolog* címmel közli: „Este hangverseny volt a Szekszárd nagyszállóban. A szeretet, a jóság, a könyörület nevében irt »Charitas« (!) című szépséges költeményébe Babits Mihály, a szekszárdi származású jeles költő belevitte csodálatos érzéseit, lelkének tüzeit, forrongását s ma közvetlen közletről éreztük az ő igazi poétái lelkének megnyilvánulásait, nyelvezetének ékességét, zamatát, tömörségét, mellyel megérzéseit, nagy gondolatait oly közel hozza a lelkünkhöz. A fiatal költő maga szavalta el szép versét [...] S míg a Vers szép sorai lelkünkbe szövődtek, szemünk gyönyörködve látta azt a gyönyörű asszony és leánycsoportot, mely élővé varázsolta a kétfelé nyíló függöny mögött a költő érzéseit. A »Charitas«, Klieber Gizella kifejező alakja körül ott csoportosultak a múzsák, a Költészet (br. Schell Józsefné), Flóra (br. Fiáth Tiborné), Tánc (Wigand Edith), Szobrászat (Bezerédj Toto), Festészet (Meszlényi Vilma), Történelem (Káldy Gyuláné), Ének (Boross Zoltánné), Zene (Török Ottóné), Színészet (Wigand Hedvig) és két édes fejű gyermek, hogy jelenvalóvá tegyék a meghódolást a szeretet, a könyörület előtt, mely az egész világnak mozgató erője, nélküle nincsen igaz ember s mely méltó symboluma a Nőegylet ötven éves működésének.” (BODNÁR 1911, 4.)

Az évekkel korábban keletkezett [*Ah, nincsen szükség trombitára...*] kezdetű vers első két sora – „Ah, nincsen szükség trombitára / sem felemás színű heroldra” – közvetlen párhuzamot jelez a *Prolog egy jótékonycélú mulatságra* 7–8. sorával: „ma nem jön trombitával / a felemás herold.” A „trombita” és a „felemás herold” képpár az azonos retorikai toposz újrafelhasználása, amely egyben az ünnepélyes, ceremoniális megszólalást ironi-

kus színben tünteti fel. Az 1911-es vers címe és beszédhelyzete három évvel később, az 1914-es *Prológus* című költeményben tudatos önparafrázisként tér vissza, a két mű közti különbség azonban meglehetősen éles: míg az 1911-es *Prológ* alkalmi, derűs és társasági jellegű, az 1914-es *Prológus* már a világháború kitörésének kontextusában értelmezhető, az ünnepi megszólalás keretét pedig megrendült, filozofikus hang váltja fel.

Magyarázat

8. *felemás herald* – a középkori udvari reprezentáció rendjében a címertanban jártas tisztségviselő, akinek feladata ünnepi és ceremoniális alkalmakkor a résztvevők azonosítása, bemutatása és a címerek értelmezése volt. Az elnevezés a heraldikai gyakorlathoz kapcsolódik, hiszen a heraldok viselete rendszerint több, különböző színű címermezőt idéző elemből állt.

[Ó dehát így szenved minden ember?...]

Ó dehát így szenved minden ember?
 s ilyen semmi és nyavalygó módon
 kinlódik mint titkon én kinlódok?
 Így hazug minden mosoly?
 5 S milliónknyi titkos láng ez az álarcos pokol?

Ne röpjél szét, gondolat, mint égő
 nádasból ma madarak, ezerré
 maradj hősen, jajnak a jaj mellé
 ezerből egy óriás
 10 megváltó jaj, kinomat kimondani glóriás.

[1910-es évek eleje; 1911(?)]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k MTA Ms 4699/27., 1 f., verző, ceruzairású fogalmazványvariáns, aláírás nélkül; együtt a [*Borzadsz-e lelkem...*] kezdetű töredékkel.

Első megjelenés posztumusz: *Jelenkor* 16, 11. sz. (1973): 1005–1006; *Új Tükör* 14, 24. sz. (1977. jún. 12.): 21. (Gál István közlései.)

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven adjuk közre; a fogalmazványon egy betűjavítás látható.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/27.

[Cím nélkül]

Ó dehát így szenved minden ember?
 s ilyen semmi és nyavalygó módon
 kinlódik mint titkon én kinlódok?
 Így hazug minden mosoly?
 S milliónknyi titkos láng ez az álarcos pokol?

Ne röpjél szét, gondolat, mint égő
 nádasból m*i*a madarak, ezerré
 maradj hősen, jajnak a jaj mellé
 ezerből egy óriás
 megváltó jaj, kinomat kimondani glóriás.

Keletkezéstörténet

Lásd a [*Jaj a nap hideg nyila szur...*] keletkezéstörténeti jegyzetét.

[Borzadsz-e lelkem...]

Borzadsz-e lelkem: ó hát minden ember
 így szenved mint én? Minden élet ilyen
 semmi nyavalygás, belül? Ily hazug
 minden mosoly?

- 5 Borzadsz-e lelkem: ó mily szörnyű élet:
 milliónknyi borult és borított láng
 És álarcos pokol!

- Állj, gondolat! ma ne röpjél ezerré
 riadva mint az égő nádasoknak
 10 madara, egy maradj!
 hősen, seregnek! jajnak a jaj mellé
 egyetlen jajjá, hogy végre kinomnak
 nevet és szavat adj!

- Jaj én magam vagyok és senki nékem
 15 nem segít, senkinek se mondhatom meg
 kinomat, senki avval nem törődik
 Jaj én magam vagyok
 omlások és csodák között kitéten
 ég, vár és fájva fáj és sír egy gyermek
 20 és elhagyott
 Ó mit teszek! hogy játszom a nyugalmat!
 Titokvájó drága időm pazarlom
 Unt kulisszák karibdiszei közt

[1910-es évek eleje; 1911(?)]

Kézirat

k MTA Ms 4699/27., 1 f., verzó, ceruzairású fogalmazványvariáns aláírás nélkül, együtt az [Ó dehát így szenved minden ember?...] két strófájával, a fólió alján kezdve, feltehetően annak variánsa.

Szövegkritika

A fogalmazványon több javítás látható; Babits függőleges vonalakkal jelzi azokat a szövegrészeket, amelyeket variánssal lát el vagy elvet. Ez a jelölés alapvetően törlési funkciót tölt be, és a főszöveg kialakításakor ennek megfelelően jártunk el. Például az 1. sor-

ban az „Elborzad néha a lelkelem:” esetében az első három szót függőleges vonalak közé zárja, majd fölírja a „Borzadsz-e” változatot, itt tehát törlés nélküli variánsról van szó, amely esetében az utólagos beszúrás emeltük a főszövegbe. Másutt, a 3. sorban a *belülről* határozószó ragját zárja függőleges vonalak közé, melyet törlésként értelmeztünk, és ennek megfelelően közöljük. Az 5. sorban több utólagos beavatkozás figyelhető meg: az 1. sor ismétlése miatt hasonló törlés nélküli variánst szúr a sor elejére, illetve a sor második részében függőleges vonalak közé zárja az „ó mily szörnyü” szerkezetet, majd két rövid vízszintes vonallal áthúzza a függőleges vonalakat, mellyel a törlés elvetését jelzi. Ezekon kívül betű- és szójavítások, valamint szavak sorrendcseréjének jelzése látható a kéziratban.

Egy helyhiány miatt lemaradt kötőjel pótlásától, valamint egy nyilvánvaló tollhiba javításától eltekintve a kézirat szövegét betűhíven közöljük.

Javításaink

5. A *Borzadsz-e* javítást, illetve variációt Babits helyhiány miatt kötőjel nélkül írja a fólió bal szélére; ezt pótoltuk.

16. A *törődik* a k-n í-vel szerepel, melyet javítottuk.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/27.

[Cím nélkül]

Elborzad néha a Borzadsz-e lelkelem: ó hát minden ember
igy szenved mint én? Minden élet ilyen
semmi nyavalygás, belülről? Ily hazug
minden mosoly?

Elborzad néha a Borzadsz e lelkelem: ó mily szörnyü élet:
milliónknyi borult és borított láng szerte
ez az És álarcos pokol!

Állj, gondolat! ma ne röpj ezerré
riadva mint az égő nádasoknak
madara, egy maradj!
hősen, seregnek! jajnak a jaj mellé
egyetlen jajjá, hogy végre kinomnak
[szavat] f és [nevet] adj!

Jaj én magam m v agyok és senki nékem
nem segít, senkinek se mondhatom meg
kinomat, senki avval nem törődik

↔

Jaj én magam vagyok
omlások és csodák között kitérten
ég, vár és fájva fáj és sír egy gyermek
és elhagyott
Ó mit teszek! hogy játszom a nyugalmat!
Titokvájó drága időm pazarlom
A **Unt** kulisszák karibdiszei közt

Keletkezéstörténet

Lásd a [*Jaj a nap hideg nyila szur...*] keletkezéstörténeti jegyzetét.

[Jaj a nap hideg nyila szur...]

Jaj a nap hideg nyila szur
 jaj kinok uj tavasza pezsdül
 jaj hát minden tavasz ilyen
 belülről? jaj hát emberek
 5 ti is mind úgy gyötrődtök mint én?
 Ó borult és borított lángok
 pokla, nagy álarcos pokol
 millióknnyi semmi nyavalygás
 Hát festve minden napsugár
 10 s tetteink friss lombja kulissza
 Állj, gondolat, ma, ne riadj
 madara égő nádasomnak,
 bomlott raj, ne riadj ezerré
 e mázolt napba! szétmenekvő
 15 ezer kis jaj: testvér helyett
 kitörve mára a hősen-egy
 jajjá robbanj a fájó kasból
 és oldjad névbe kínomat!
 Jaj én magam vagyok és senki
 20 nem segít, senki meg se hall
 senki sem néz reám. Kitetten
 omlások és csodák között
 ámulok és sírok és várok
 mint árva és lázas gyerek
 25 és egyre csak komédiázom
 gyerekesen és egyre csak
 titokvájó drága időm
 Uristen! mire nem pazarlom
 botorkálva a tett-kulisszák
 30 unott Karibdiszei közt
 s kendőzve festett napsugárral

 míg rámlép egyszer a Titok

[1910-es évek eleje; 1911(?)]

Kézirat

k MTA Ms 4699/27., 1 f., rektó–verzó, ceruzairású fogalmazványvariáns aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven, egyetlen tollhiba javításával közöljük.

Javításunk

31. A *napsugárral* kimaradt *r*-jét pótoltuk.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/27.

[Cím nélkül]

||-1.) Ó hát mindenki így szenved, és minden arcon
ily szörnyü hazug a mosoly mint az enyémen?
Minden remény csak annyi
mint az én reményem:

2.) Ne röpjöljétek szét, hogy kimondhassam

3.) **Ki Senki sem** segít nekem

4.) Mit foglalkoztok kicsiségekkel?||

Jaj a na **p** hideg nyila szur

jaj **n k** inok uj tavasza pezsdül

jaj hát minden tavasz ilyen

belülről **j ?** jaj hát emberek

ti is mind ugy gyötrődtek mint én?

Bécsi rongy minden napsugár

tettek friss lombjai kulisszák

Ó borult és borított lángok

pokla, nagy álarcos pokol

milliónknyi semmi nyavalygás

Hát fest **ve ett tve** minden napsugár

s **a tettek tetteink** friss lombja **mind** kulissza

Állj, gondolat, ma, ne riadj

madara égő nádaso **k m** nak,

bomlott raj, **maradj hősen egy** **ne riadj e gy ze rré**

S a e festett mázolt napba! **szét ne szállj hősen-egyén** **szétmenekvő**

ezer minden **ezer** kis jaj: testvér **ma robbanj** **helyett**

robbanj ma kitörve mára[?] a hősen-egy

jajjá robbanj a fájó kasból[?]

és oldjad **névbe** kínomat!

↔

Jaj én magam vagyok és senki
nem segít, senki meg se hall
senki sem néz reám. Kitetten
omlások és csodák között
ámulok és sírok és várok
mint árva és lázas gyerek
és néma egyre csak komédiázok m
gyerekesen és egyre csak
titokvájó drága időm
Uristen! mire nem pazarlom
botorkálva a tett-kulisszák
unott Karibdiszei közt
s kendőzve festett napsugáral
míg rámlép egyszer a Titok

Keletkezéstörténet

A [*Jaj a nap hideg nyíla szur...*] kezdetű fogalmazvány fennmaradt kéziratai egyetlen, több variánsból álló szövegcsoportot alkotnak, amelyek egyazon írásfolyamat különböző fázisait rögzítik. A kéziratanyag alapján a szöveg nem jut el végleges, lezárt formáig, ugyanakkor a variánsok közti viszony lehetővé teszi a genetikai sorrend valószínűsítését.

A legkevésbé tagolt, rövidebb változat az [*Ó dehát így szenved minden ember?...*] kezdetű, tízoros szöveg, amelyen alig találhatók javítások. A variáns szerkezeti szempontból tömör, retorikailag zárt egységet alkot, és nem tartalmaz alternatív sor- vagy szóalakokra utaló jelöléseket. A javítások hiánya szerint ez a variáns nem hosszas átdolgozási folyamat végpontja, sokkal inkább az első, viszonylag egységesen leírt fogalmazás eredménye lehet. Valószínűsíthető, hogy Babits ekkor még nem a szöveg továbbépítésén vagy variálásán dolgozik, hanem egy belsőleg koherens gondolati egységet rögzít, amit aztán később bont ki. A későbbi variánsokban megjelenő bővülés, illetve szerkezeti széttartás ezt a kiinduló egységet veszi alapul. A [*Borzadsz-e lelkem...*] kezdetű változat már expliciten megszólító formát alkalmaz, és több ponton visszautal az első variáns lexikai és képi elemeire. Ilyen ismétlődő motívum a „minden ember így szenved”, a „hazug mosoly”, az „álarcos pokol”, valamint a gondolat megszólítása és visszatartása („Ne röpülj szét, gondolat”, illetve „Állj, gondolat!”). Ezek az elemek tagoltabb szerkezetben jelennek meg, ami a szöveg továbbgondolását, illetve belső dramatizálását jelezheti. A második variánsban már jelentős számú javítás található. A módosítások túlnyomórészt függőleges vonalakkal jelölt alternatív szó- és soralakok, tehát Babits nem lineárisan javít, hanem egyszerre több lehetséges megoldást tart nyitva. A leghosszabb és legsűrűbben javított változat a [*Jaj a nap hideg nyíla szur...*] kezdetű szöveg. Ez a variáns a korábbi elemeket egyetlen, nagy ívű szövegbe integrálja, miközben új sorokkal és képekkel bővíti az anyagot. A „jaj”, a „kulissza”, a „komédiázás”, valamint az „elhagyott gyermek” alakja itt jelenik meg a legkidolgozottabb formában. A javítások száma és típusa alapján ez a variáns tekinthető a legkésőbbi fogalmazási fázisnak, ugyanakkor ez sem végleges, mivel a javítások itt is eldöntetlen alternatívákat rögzítenek. A javítások időbelisége nem különül el élesen egymást követő íróeszközök vagy tintaváltások alapján, mivel minden beavatkozás ceruzával történik, ez pedig arra utal, hogy a variánsok kidolgozása viszonylag

szűk időintervallumban zajlik, egyetlen intenzív alkotói perióduson belül. A javítások egy része az írás során keletkezik, más részük már a leírt szöveg újraolvasásakor kerül a fólióra, de mindkét típus ugyanahhoz a gondolkodási fázishoz tartozik. A legkorábbi variánsban a javítások hiánya ebben az esetben feltehetően a szöveg kezdeti státuszára utal, e fázisban Babits egyetlen, zárt megszólalást rögzít, ami még nem variánsok rendszerében működik; a javítások akkor jelennek meg, amikor ezt az alapegységet kibontja, átrendezi, és tágabb kompozíciós keretbe helyezi. A fennmaradt kéziratok szerint a szöveg keletkezése tehát folyamatként, egymásra épülő variánsok sorozataként ragadható meg, amelyek egyike sem jut el a végleges lezárás állapotáig.

A kéziratkatalógus a szövegcsoportot feltételesen az 1910-es évekre datálja. A fennmaradt variánsok poétikai és tematikus sajátosságai alapján ez a tág keret óvatosan szűkíthető az 1910-es évek első felére. A versbeszéd a belső szenvedés radikálisan individualizált tapasztalatát állítja középpontba, a „senkinek se mondhatom meg kínomat”, illetve a segítség hiányának retorikája olyan egzisztenciális izolációt fejez ki, ami nem kapcsolódik történeti vagy közösségi horizontokhoz, tehát valószínűleg nem a háború kitörését követően keletkezett. A szövegek reflexív szerkezete – a gondolat megszólítása és fékezésének igénye („Állj, gondolat!”, „ne röpjél ezerré”) – a tudat működésének dramatizálására irányul, a széteső „ezer kis jaj” egyetlen kiáltássá sűrítésének programja a belső beszéd szervezésének kérdését tematizálja. Hangulati és tematikus sajátosságai alapján a szövegcsoport összefüggésbe hozható Babits 1911 körül keletkezett verseivel, így például az *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni* és *Az életemet elhibáztam* című költeményekkel. Ahogyan Buda Attila felhívja rá a figyelmet, a [*Jaj a nap hideg nyila szur...*] kezdetű töredékben olvasható „Bécsi rongy” kifejezés említése 1918 előtti keletkezést valószínűsít, a versszöveg továbbá összekapcsolható a *Hadjárat a semmibe* soraival is: „Igy írom én is hősi versem hősen, / amelynek hőse egy és ezer-egy, / ki régi-gyengén s mindig új-erősen, / halni-születni testből testbe megy.” (BUDA 2022, 176.) Mindezek alapján a szövegcsoport keletkezése az 1910-es évek első felére tehető: feltételezhetjük, hogy a poétikai és tematikus jegyek e korszak belső válságidőszakához kötik a töredékeket, az ennél pontosabb, évre szóló keltezés azonban nem lehetséges.

[Bánom is én...]

Bánom is én
 azért az ég, a föld, az élet
 mégis enyém

[1911 ősz–1912 tavasz]

Kézirat

k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 197. f. verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a töredéken javítás, törlés, beszúrás vagy egyéb szerzői beavatkozás nem látható.

Keletkezéstörténet

A [*Bánom is én...*] kezdetű töredék kéziratos formában maradt fenn, nyomtatásban nem jelent meg. A ceruzával írt, javítást nem tartalmazó szöveg az *Angyalos könyv* harmadik füzetének 197. fólióján található; elhelyezkedése alapján keletkezése 1911 ősze és 1912 tavasza közé tehető. A töredéket közvetlenül a *Modern vázlat* követi, amelynek keletkezését Babits Szilasinak elmondott visszaemlékezése szerint 1911–1912-re és Rákospalotára teszi (KELEVÉZ 1994, 757.), ez a sorrend pedig összefügg Babits életének ekkori fordulatával is: 1911 őszen végleg elhagyja Fogarast, Újpesten kap tanári állást, és egy évig a közeli Rákospalotán lakik, így a [*Bánom is én...*] keletkezése nagy valószínűséggel ehhez az átmeneti időszakhoz kapcsolódik. A mindössze három sorból álló, erősen sűrített, aforisztikus töredék inkább pillanatnyi hangulat- vagy gondolatrögzítésnek tűnik. Nem zárható ki, hogy a szöveg ahhoz az érzelmi állapothoz köthető, amikor Babitsban még élénken jelen van a Kiss Böske-szerelem csalódásának emléke, ám az új, várakozásokkal teli élethelyzet átmenetileg felülírja a keserű tapasztalatot, s ez segíti abban, hogy látszólagos közönnyel („Bánom is én”) hárítsa el a fájdalmát. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

[Hová lett lelkem régi tisztasága]

Hová lett lelkem régi tisztasága

[1911. december]

Kézirat

k MTA Ms 10.506/35. 1 f., ceruzairású cím-, sor- vagy kezdősortöredék Babits névjegyének rektóján, aláírás nélkül. A rektó-verzón még az [Új esztendő beköszön...] kezdetű vers 5–16. sorának ceruzairású fogalmazványtöredék-variánsa.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A [Hová lett lelkem régi tisztasága] 1911 decemberére datálható. A ceruzairású szöveg Babits saját névjegyének rektóján maradt fenn; ugyanennek a névjegynek a rektóján és verzóján található az [Új esztendő beköszön...] kezdetű vers 5–16. sorának fogalmazványtöredék-variánsa is. A két szöveg egy lapon való rögzítése alapján keletkezésük időben közeli, feltehetően azonos alkotói periódushoz kapcsolódik. (Ehhez lásd az [Új esztendő beköszön...] keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Az [Új esztendő beköszön...] később a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* című novella részévé válik, míg a [Hová lett lelkem régi tisztasága...] csupán egysoros kezdemény marad, önálló kidolgozására nem kerül sor. A fennmaradt autográf ceruzairás és a névjegy alkalmi hordozófelülete arra vall, hogy gyors, pillanatnyi feljegyzésről van szó, amelyet Babits nem emel át későbbi versbe.

[A naptár az év himnusza...]

A naptár az év himnusza.

Az ünnepeknek ritmusa

dobog a rest időben.

A naptár az év himnusza:

5 vörös napoknak ritmusa

fekete esztendőben.

[1911. december; 1911. december 25. előtt]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond 253/918/2. 1 f. (11 fóliós papír 2. fóliójának rektóján), tintaírású fogalmazvány (a *Szilveszteri novella* című novella – mely *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címmel jelent meg – első betétverse). Aláírás a 11. fólió alján: Babits Mihály.

Nyomtatvány: ny OSZK Fond 253/918/1. 1 f. (7 fóliós papír 1. fóliójának rektóján), a *Nyugat* korrektúralevonata, tintaírású javításokkal. Aláírás a 7. fólió alján ceruzával: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 1. sz. (1912. jan. 1.): 1. – További megjelenések: G₁ 307; G₂ 307; TVf₂ 155; ÖN 125.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k-n Babits kétféleképpen formálja a nagy *A* kezdőbetűt: az első sorban, a vers nyitó szavában a klasszikus nagy *A* alakot használja, míg a 2. és 4. sorban az írott kis *a* betű formáját alkalmazza, ám jól láthatóan nagyobb méretben. Ez Babits kézírásában gyakran megfigyelhető jelenség: a mondatkezdő nagybetűket a kisbetűkhöz hasonlóan írja, csupán a méretük különbözik.

Alapszövegünk az ÖN. A vers szövege a kézirat elkészülte után nem módosult, a ny jellegzetessége az 1., 3. és a 6. sor sajtóhibájának javítása.

Előszövegek

k: OSZK Fond 253/918/2.

[Cím nélkül]

A naptár az év himnusza.

Az ünnepeknek ritmusa

dobog a rest időben.

↔

Cím Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: [a cím hiányzik]

A naptár az év himnusza:
vörös napoknak ritmusa
fekete esztendőben.

ny: OSZK Fond 253/918/1.

[Cím nélkül]

A naptár az év himnusza a.
Az ünnepeknek ritmusa
dobog a rest időben.
A naptár az év himnusza:
vörös napoknak ritmusa
fekete esztendőben.

Keletkezéstörténet

[*A naptár az év himnusza...*] kezdetű hatsoros 1911 decemberében keletkezik, ám nem önálló lírai darabként, hanem prózai szövegbe ágyazott betétversként. Tintáírású fogalmazványa a *Szilveszteri novella* nyomdai kéziratában maradt fenn, amely végül *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címen jelenik meg, elsőként a *Nyugat* 1912. január 1-jei számában. A vers a novella első betétverse.

A prózai keretben az elbeszélő az idő múlásának személyes krízisét fogalmazza meg, ugyanis az óra mechanikus, „szalámit vagdaló” idejével szemben a naptár kitüntetett, ünnepi idejét részesíti előnyben: „Lassan jár az óram és vagdalja az időt, egyformán, mint boltos a szalámit, ó, mennyire jobban szeretem a naptárt, mint az órát. Mért nincsenek piros számok az órán, itt-ott, közelebb-messzebb? Mért nincsenek ünnepórák és ünnep-percek, amikor naponta egy-egy percre...” (BABITS 2010, 129–130.) A „piros számok”, vagyis az ünnepnapok tehát a homogén időt tagoló, jelentéssel telített pontokká válnak, és ennek a gondolatmenetnek a sűrített lírai kivonata a betétvers, amely a naptárt „az év himnuszá”-nak nevezi, és az ünnepek ritmusát állítja szembe a „rest idő” és a „fekete esztendő” monotóniájával. A vers tehát szorosan összefügg a novellában olvasottakkal, az egyéni szomorúság és az idő múlásának tapasztalatával, amelyre a közösségi-liturgikus időrend – az ünnepek ciklikus visszatérése – kínál ellenpontot. Babits ezután nagyobb lélegzetű versben is kibontja ugyanezt a gondolatkört a novella következő betétversében, az [*Új esztendő beköszön...*] kezdetűben.

[*A naptár az év himnusza...*] megírása egyértelműen az év végéhez, egyben az önszámvetés és időértelmezés kontextusához kapcsolódik, az első nyomtatott megjelenés időpontja alapján a vers 1912 januárja előtt keletkezik. Egyetlen fennmaradt levél utal a szóban forgó, *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címen közölt novellára: Babits 1911. december 26-án írja Osvát Ernőnek Szekszárdról, hogy „[u]tközben – vonat zörgés mellett, sötétben – csináltam a mellékelt Kabalát. Talán jó lesz a Szilveszteri novella végére.” (BABITS 2003b, 70.) Az ezt megelőző, a levelezés szerint december 24-re, vasárnapra, ám Róna Judit által december 25-re, hétfőre datált expressz levél alapján Babits azt ígéri

Osvátnak, 26-án keresni fogja a Korona kávéházban. A találkozó meghiúsul, Osvát valószínűleg értesíti Babitsot erről, így a költő újévig Szekszárdon marad. (RÓNA 2013, 419.) Ebben a levélben említi meg Babits, hogy „[a] korrekturát az egyik választott Danté-résszel küldöm” (BABITS 2003b, 69.), itt feltehetőleg az ekkor még *Szilveszteri novella* című írásra céloz, melynek [*A naptár az év himnusza...*] is része. A december 25-i levél szerint tehát a novella ekkor már elkészült, és ahogy a december 26-án kelt levélből kiderül, Babits csupán a *Kabala* című verset illeszti utólag a kompozíció végére. Mivel [*A naptár az év himnusza...*] a novella szerves részét alkotja, keletkezése szükségképpen megelőzi 1911. december 25-ét; a korábbi levél kelte így kijelöli a vers *terminus ante quem*-jét. Mindezek alapján a vers keletkezése 1911 decemberére, pontosabban december 25-e előttre, nagy valószínűséggel a hónap középső szakaszára tehető.

[Új esztendő beköszön...]

1. *Új esztendő* beköszön
 régi könyvben új lap
 új topán a küszöbön
 ég küszöbén új nap.
 5 Ej haj dús az év,
 minden jót ígér,
 minden napja cél és
 minden éje kéj.
2. *Vízkereszt*: a világ vár
 10 csillag ég az égen,
 Gáspár, Menyhért, Boldizsár
 jönnek a tevéken.
 Ej haj szép az év,
 minden napja szép,
 15 minden éj egy álom,
 minden nap egy kép.
3. *Gyümölcsoltó*: boldogan
 angyal kél a szélben,
 a Megváltó megfogán
 20 tiszta szűz méhében.
 Ej haj mély az év,
 minden napja mély,
 születés a nappal,
 foganás az éj.
- 25 4. Kelj vasárnap *Palmárum*
 bujj elő, zöld zsenge:
 Krisztus urunk számáron
 megy Jeruzsálembe.
 Ej haj nyól az év
 30 bársony barkaként: ↔

Cím Ny; G₁; G₂; TVI; TVf₂; ÖN: [a cím hiányzik]

5 Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: év

6 Ny: ígér,

10 TVf₂; ÖN: égen

barka síma, bársony
macska talpaként.

5. *Nagypénteken* délután

szél nyög a kereszten,
35 fenn a bús Kálvárián
meghal a bús Isten.

Ej haj bús az év,
minden napja bús,
nappala borús és
40 éje háborús.

6. *Husvét* reggel felragyog

alleluja szólal,
Sírból Krisztus kilobog
piros lobogóval.

45 Ej haj, halál ellen
balzsamír az év,
mert a nap feltámadás
és az éj csak rév.

7. *Piros Pünköst* mosolyával

50 piros rózsa éled:
tüzes nyelvek záporával
harmatoz a lélek.

Ej haj, lélekév!
meghal, mégis él:
55 az eleven napnak
szelleme az éj.

8. *Péter és Pál*: Damaskus,

Fény kel az útporból:
Paulussá Saulus

60 lováról lefordúl.
Ej haj csodaév

↔

37 Ny: jaj

46 Ny; G₁; G₂: balzsamír

55 Ny: Az

56 Ny: éj [sh]

57 Ny: Péter és Pál; Damaskus;

fordul és cserél:
minden éjből nap lesz,
minden napból éj.

- 65 9. *Szent István* a vánkoson
nyújtja koronáját,
Magyarország köszönti
régi patrónáját.
Ej haj örök év,
70 örök reménység,
ahol a föld nem segít,
megsegít az ég.

10. Névnap: *Mária neve*
zengi át a tengert,
75 kit az Isten eleve
anyja gyanánt szentelt.
Ej haj gyöngy a nap.
Gyöngyfűzér az év:
minden nap egy névnap,
80 minden gyöngy egy név.

11. *Mindenszentek*: hideg ősz
bolyg a szellem fázva,
fázó népség temetőz
sírokon gyertyázva.
85 Jaj az év temető,
mindennap egy holt,
minden napra minden éj
ráírja, hogy: Volt.

12. Fenyőillat: *Karácsony*
90 Betlehem és jászol:
fügén élsz és kalácson,
de a szíved gyászol.

↔

62 TVf₂; ÖN: cserél [sh]

63 Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: Minden

69 TVf₂; ÖN: év

77 Ny; G₁; G₂; nap, [sh]

82 G₂; TVf₂; ÖN: fázva. [sh]

92 G₁; G₂; TVf₂; ÖN: gyászol,

Szép az év, szép a nap,
de a szíved oly bús:
95 volt egy gazdag kis gyerek,
aki most vén koldús.

13. Tizenkettő: tik, tak, tik...
Évet év most vesz el:
versbe tizenharmadik
100 az öreg *Szilveszter*.
Klepetusán – ő az év –
minden gomb egy nap:
gimbeli-gombolja
s megint belekap.

[1911. december; 1911. december 25. előtt]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: **k**₁ (a kéziratkatalógusban **k**₂) OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 197. f. rektó, ceruzairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül, a második versszak első négy sorának változata; **k**₂ (a kéziratkatalógusban **k**₁) MTA Ms 10.506/35., ceruzairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül Babits névjegyének rektóján és verzóján, a vers 5–8. és 9–16. sorának változata, együtt a [*Hová lett lelkem régi tisztasága...*] töredékkel; **k**₃ OSZK Fond 253/918/2. 4 f. (11 fóliós papír 3–6. fóliójának rektóján), tintairású fogalmazvány ceruzairású javításokkal, a *Szilveszteri novella* – mely *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címmel jelent meg – nyomdai kéziratában. Aláírás a 11. fólió alján: Babits Mihály.

Nyomtatvány: **ny** OSZK Fond 253/918/1. 4 f. (7 fóliós papír 2–5. fóliójának rektóján), a *Nyugat* nyomdai levonata, tintairású javításokkal. Aláírás a 7. fólió alján ceruzával: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 1. sz. (1912. jan. 1.): 2–4. – További megjelenések: **G**₁ 309–312; **G**₂ 309–312; *Tolnai Világlapja* 29, 51–52. sz. (1929. dec. 25.): 34 (a vers 12. szakasza); **TVf**₂ 155–158; **ÖN** 125–128.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az **ÖN**. A **k**₁ és a **k**₂ néhány soros töredékek csupán, valószínűleg a vers ötletét rögzítő első sorok. A **k**₃ az eredetileg *Szilveszteri novella* című elbeszélés tintairá-

95 **TVf**₂; **ÖN**: Volt **TVI**: kisgyerek,

96 **TVI**: koldus...

97 **Ny**: Tizenkettő:

99 **Ny**; **G**₁; **G**₂; **TVf**₂; **ÖN**: Versbe

100 **Ny**: 13. az

104 **Ny**; **G**₁; **G**₂: megin

sú kéziratfoglalmazványa, utólagos ceruzajavításokkal, amely egyben a *Nyugat* nyomdai kézírata is. Magán viseli a Babits-versfoglalmazványok tipikus következtelenségeit, a központosítás, valamint a kis- és nagybetűhasználat bizonytalanságait. A szöveg a kézirat leadásakor még nem érlelődött ki teljesen, ezért a ny – a *Nyugat* korrektúralevonata – számos korrekciót, illetve jelentős átdolgozást jelez. A ny-ra a végrehajtandó javításokat és módosításokat a költő fekete tintával vezette rá a megfelelő korrektúrajelekkel. A k_3 -on az ünnepek neve piros tintával van beírva – az első két strofa kivételével, ahol előbb fekete tintával írta Babits, majd pirossal újraírta –, ahogyan a 4., 7., 10., 12. és 13. szakasz sorszáma is. (A *Nyugat*ban ugyanígy jelent meg; a ny-on félkövér, az ÖN-ben és a TVf₂-ben kurzív a kiemelés, a G₁-ben és a G₂-ban nincs kiemelve – ezt a szövegtérések között külön nem jeleztük.) A 13. versszak sorszáma a *Nyugat*ban nem az első sor, hanem a Szilveszter nevet tartalmazó negyedik sor előtt áll. A vers végleges szövege a ny-on kért és végrehajtott javításokkal alakult ki. A kézirat hiányos központosítását a *Nyugat* szedője igyekezett pótolni, következtelenség azonban így is maradt. Emendálást a nyilvánvaló sajtóhibák, a központosítás, a kis- és nagybetűhasználat egységesítése, illetve a feltehetően nyomdatechnikai okok miatt megváltoztatott szöveg helyreállítása érdekében végeztünk. Nem állítottuk vissza a 37. sor *Ej jaj* alakját, jóllehet a k_3 , a ny és a *Nyugat* is ezt az alakot tartalmazza. Nem egyértelmű ugyanis, hogy banalizálás történt. A *j* származhat tollhibából is, amit a ny és a *Nyugat* átvett, s Babits nem javított. Az is lehetséges, hogy ugyan a szöveg banalizálódott a szedők keze nyomán, ám Babits szándékosan nem javított, hogy az ötödik sorok refrénjellegét az azonos alak ismétlődésével hangsúlyozza. A vers utolsó négy sora ugyanezen novella másik betétversének változata. (Lásd a [*Klepetusán...*] című verset.)

Javításaink

- 5. Az azonos szerkezetű sorok alapján a sor végére vesszőt tettünk.
- 10. Az előzmények alapján a sor végére vesszőt tettünk.
- 62. A sorvégi kettőspont sajtóhiba miatt maradhatott le, visszaállítottuk.
- 63. A *Minden M*-jét a kettőspont után *m*-re változtattuk.
- 69. A sor végére az előzmények alapján kitéttük a vesszőt.
- 82. A sorvégi sajtóhibából származó pont helyébe vesszőt írtunk.
- 99. A kettőspont után a sorkezdő nagybetűt kisbetűre javítottuk.

Előszövegek

k_1 : OSZK Fond III/2356. 197. f.

[Cím nélkül]

Itt van a három király
Csillag ég az égen
Gáspár Menyhért Boldizsár
jönnek a tevéken

k₂: MTA Ms 10.506/35.

[Cím nélkül]

Ej haj dús az év
annyi minden jót ígér
minden napja cél és
minden éje kéj

Itt van a három király Vízkeresztnek éje jár
Csillag ég az égen
Gáspár Menyhért Boldizsár
jönnek a tevéken
Ej haj szép az év
minden napja szép
minden éj egy álom
minden nap egy kép.

k₃: OSZK Fond 253/918/2.

[Cím nélkül]

1. Uj esztendő beköszön

régi könyvben krónikában uj lap
uj láb van vendég a küszöbön
és az égen uj nap
Ej haj dús az év min
minden jót ígér
minden napja cél és
minden éje kéj.

Vizkereszt Vizkereszt nek éje jár
csillag ég az égen
Gáspár Menyhért Boldizsár
jönnek a tevéken
Ej haj szép az év
minden napja szép
minden éj egy álom
minden nap egy kép.

3. Gyümölcsoltó: boldogan
angyal kél a szélben
a m M egváltó megfogon
tisza szűz méhében

↔

Ej haj mély az év
minden napja mély
születés a nappal
fogadás az éj.

4. Szép vasárnap **Palmárum**

a fa zöldje zsenge:
Krisztus urunk számaron
megy Jeruzsálembe.

Ej haj nyíl az év
bársonyos a barka
olyan síma, bársonyos,
mint a macska talpa.

5. **Nagypénteken** délután

szél nyög a kereszten
fenn a bús Kálvárián
meghal a bús Isten.

Ej jaj bús az év
minden napja bús
nappala borús és
éje háborús.

6. **Husvét** reggel felragyog

alleluja szólal

Sir Sirból Krisztus kilobog
piros lobogóval.

h Haj, az idő balsam
balsamir az év
mert a nap feltámadás
és az éj csak rév.

7. Piros **Pünköst** mosolyával

piros rózsza éled:
tüzes nyelvek záporával
harmatoz a lélek

Ej haj él az év
mind él a nap, az éj, :
nappal él a lélek
éjjel a test él.

8. **Péter és Pál**; Damascus;

f Fény kel az utporbul:
Paulussá Saulus
lováról lefordul.

Ej haj fordulás az év
Ezer csoda ér.

↔

Minden éjből nap lesz,
minden napból éj.

9. **Szent István** a vánkoston
nyújtja koronáját
Magyarország köszönti
régi pátrónáját.

Ej haj örök év

örök új remény: ség

ahol a föld földi lény hol nem segít

megsegít égi lény. az ég

10. Névnap: **Mária** neve

zengi át a tengert,

kit az Isten eleve

anyja gyanánt sz rend telt

Ej haj, gyöngy a nap

gyöngyfűzér az év:

minden nap egy névnap

minden gyöngy egy név

11. **Mindenszentek**: hideg ősz

bolyg a szellem fázva,

fázó népség temetőz

sirokon gyertyázva.

Jaj az év temető

minden nap egy gyül belé a holt

minden napra minden éj

ráírja hogy: Volt.

12. Fenyőillat: **Karácsony**

Betlehem és jászol:

fügén élsz és kalácson

de a szíved gyászol

szép az év, és szép a nap,

de a szíved oly bús:

volt egy szer egy gazdag kis gyerek

aki most vén koldus.

13. Tizenkettő: tik, tak, tik...

Évet év most vesz el:

Vers be' tizenharmadik

az öreg **Szilveszter**

Klepetusán – ő az év –

minden gomb egy nap:

gimbeli-gombolja

s megin' belekap.

[Cím nélkül]

1. Új esztendő beköszön
régi könyvben új lap
új vengéd cip topán a készöbön
és az égen ég küszöbén új nap.

Ej haj dús az év
minden jót ígér,
minden napja cél és
minden éje kéj.

Vízkeresztnek éje jár : a világ vár
csillag ég az égen,
Gáspár, Menyhért, Boldizsár
jönnek a tevéken.

Ej haj szép az év,
minden napja szép,
minden éj egy álom,
minden nap egy kép.

3. Gyümölcsoltó: boldogan
angyal kél a szélben,
a Megváltó megfog an
tisztá szűz méhében.

Ej haj mély az év,
minden napja mély,
születés a nappal,
foganás az éj.

4. Szép Kelj vasárnap Palmárum
a fa zöldje bujj elő, zöld zsenge:
Krisztus urunk számáron
megy Jeruzsálembe.

Ej haj nyíl nyól az év
bársonyos a barka, ként
barka olyan síma, bársonyos,
mint a macska talpa. ként

5. Nagypénteken délután
szél nyög a kereszten,
fenn a bús Kálvárián
meghal a bús Isten.

Ej haj bús az év, ↔

minden napja bús,
nappala borús és
éje háborús.

6. **Husvét** reggel felragyog
alleluja szólal,
Sírból Krisztus kilobog
piros lobogóval.

Haj, az idő balsam Ejj haj, halál ellen
balsamir az év,
mert a nap feltámadás
és az éj csak rév.

7. **Piros Pümköst** mosolyával
piros rózsza éled:
tüzes nyelvek záporával
harmatoz a lélek.

Ej ha j él az év lélekév!
Él a nap, az éj meghal, mégis él:
nappal él a lélek Az eleven napnak
éjjel a test él szelleme az éj.

8. **Péter és Pál**; Damas^{cus} kus ;
Fény kel az útporból:
Paulussá Saulus
lováról lefordúl.

Ej haj fordulás az év csodaév
Ezer csoda ér fordul és cserél:
Minden éjből nap lesz,
minden napból éj.

9. **Szent István** a vánkoston
nyújtja koronáját,
Magyarország köszönti
régi patrónáját.

Ej haj örök év,
örök reménység,
ahol a föld nem segít,
megsegít az ég.

10. Névnap: **Mária neve**
zengi át a tengert,
kit az Isten eleve
anyja gyanánt szentelt.

Ej haj gyöngy a nap,
Gyöngyfüzér az év:

↔

minden nap egy névnap,
minden gyöngy egy név.

11. **Mindenszentek:** hideg **ő** **ő**sz

bolyg a szellem fázva,
fázó népség temet **ő** **ő**z
sírokon gyertyázva.

Jaj az év temet **ő** **ő**,
mindennap egy holt,
minden napra minden éj
ráírja, hogy: Volt.

12. Feny **ő** **ő** illat: **Karácsony**

Betlehem és jászol:
fügén élsz és kalácson,
de a szíved gyászol.

Szép az év, szép a nap,
de a szíved oly bús:
volt egy gazdag kis gyerek,
aki most vén koldús.

13. Tizenkett **ő** **ő**: tik, t **ő** **a** k, tik...

Évet év most vesz el:
Versbe tizenharmadik
az öreg **Szilveszter**.

Klepetusán – **ő** **ő** az év –
minden gomb egy nap:
gimbeli-gombolja
s megin belekap.

Keletkezéstörténet

Az év liturgikus rendjét végigkövető, tizenhárom számozott szakaszból álló vers 1911 decemberében keletkezik, és a *Szilveszteri novella* prózai keretébe ágyazva jelenik meg, amely nyomtatásban *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címmel (BABITS 2010.) lát napvilágot a *Nyugat* 1912. január 1-jei számában. A kéziratos anyag több rétegből áll: fennmarad a második strófa korai változata, részletek Babits névjegyének rektó-verzóján, majd a novella nyomdai kéziratában egy összefüggő, tintairású, ceruzával javított fogalmazvány, továbbá a *Nyugat* korrektúrája; mindez a szöveg fokozatos kimunkálását és prózai kontextusba illesztését dokumentálja.

A tudatosan szerkesztett, erősen ritmizált, dalformára épülő kompozíciójú vers a prózai bevezetés programját valósítja meg, amely az évet mint ünneptől ünnepig tartó utazást értelmezi, és az emberiség „nagy lírájaként” felfogott ünnepkör élményét kínálja az olvasónak; a liturgikus állomások (Vízkereszt, Gyümölcsoltó, Nagypéntek, Húsvét, Pünkösd, Mindenszentek, Karácsony) a keresztény időszemlélet ciklikus rendjében követik egymást. A záró strófa „Klepetusán – ő az év – / minden gomb egy nap” képe közvetlenül

kapcsolódik a novella látomásos jelenetéhez, amelyben az elbeszélő az öreg Szilvesztert hosszú, sűrűn gombolt csuhában pillantja meg. A gombok az év napjainak allegóriáivá válnak, és a vers a prózai keretben felvázolt „örök esztendő” metaforikus megélését teljesíti ki ritmikus, refrénszerű formában. Az utolsó négy sor variánsa alkotja a szintén a novellában szereplő [*Klepetusán...*] kezdetű négysoros szövegét.

A vers megírásának ideje a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* keletkezéstörténetével együttesen ragadható meg. A kompozíció időrendjének rekonstruálásában döntő szerepe van Babits levelezésének, a levelekből ugyanis az derül ki, hogy 1911. december 25-én a szilveszteri összeállítás már teljes egészében elkészült. Egyetlen szöveg maradt ekkor még kívül a lezárt egészen, a *Kabala*, amelyet Babits másnap, december 26-án küld el Osvát Ernőnek. (Részletesen lásd [*A naptár az év himnusza...*] keletkezéstörténeti jegyzetét.) Ebből következik, hogy az [*Új esztendő beköszön...*] mint a kompozíció egyik betétdarabja legkésőbb 1911. december 25-ét megelőzően megszületett. A vers keletkezése tehát 1911 decemberére, a karácsony előtti időszakra tehető.

Magyarázat

17. *Gyümölcsoltó* – a Gyümölcsoltó Boldogasszony népi elnevezése, a katolikus egyház március 25-én tartott ünnepe, az angyali üdvözet és Jézus fogantatásának napja.
25. *Palmárum* – virágvasárnap; a húsvétot megelőző vasárnap, Jézus jeruzsálemi bevonulásának emléknapja.
35. *Kálvária* – Krisztus kereszthalálának helyszíne; átvitt értelemben a szenvedés útjának jelképe.
44. *piros lobogó* – a feltámadt Krisztus győzelmi zászlójára utal, amely a keresztény ikonográfiában a halál fölötti győzelmet jelképezi.
57. *Damaskus* – Damaszkusz latin neve; a bibliai történet helyszíne, ahol Saul egy látomás következtében megtér.
59. *Paulussá Saulus* – utalás Saulra, aki damaszkuszi élménye után tér meg, és a keresztény hagyományban Pál (Paulus) apostol néven válik ismertté.
68. *patróna* – védőszent, oltalmazóként tisztelt szent alak.
101. *klepetus* – bő szabású, galléros köpenyféle.

[Klepetusán...]

Klepetusán – ő az év –
minden nap egy gomb.
Dorombol a macska
Dimdirim-doromb.

[1911. december; 1911. december 26. előtt]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond 253/918/2. 1 f. (11 fóliós papír 10. fóliójának rektóján), ceruzairású fogalmazvány (a *Szilveszteri novella* című prózai mű – mely *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címmel jelent meg – harmadik betétverse: az ugyanott található [Új esztendő beköszön...] kezdetű vers utolsó négy sorának variánsa). Aláírás a 11. fólió alján: Babits Mihály.

Nyomtatvány: ny OSZK Fond 253/918/1. 1 f. (7 fóliós papír 6. fóliójának rektóján), a *Nyugat* korrektúralevonata, tintairású javítással. Aláírás a 7. fólió alján ceruzával: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 1. sz. (1912. jan. 1.): 6. – További megjelenések: G₁ 317; G₂ 317; TVf₂ 161; ÖN 130. – Belia György a verset [*Szilveszter*] címmel vette fel kötetébe: BABITS 1972, 572.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖN. A k javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem, míg az ny első sora sajtóhiba-javítást tartalmaz. A vers utolsó sorának hangutánzó szava a k-n még nem kötőjeles formában, hanem egybeírva szerepel.

Előszövegek

k: OSZK Fond 253/918/2.

[Cím nélkül]

Klepetusán – ő az év –
minden nap egy gomb.
Dorombol a macska:
Dimdirimdoromb.

ny: OSZK Fond 253/918/1.

[Cím nélkül]

Klepetusán –   az év –
minden nap egy gomb.
Dorombol a macska
Dimdirim-doromb.

Keletkezéstörténet

Az év körforgását játékos, ritmikus képpel megragadó négy soros 1911 decemberében keletkezik, nem önálló versként, hanem prózai környezetbe ágyazva. Ceruzairású fogalmazványa a *Szilveszteri novella* részeként, nyomtatásban mint a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* harmadik betétverse szerepel. (BABITS 2010.) A négy soros az ugyanebben a prózaszövegben szereplő [Új esztendő beköszön...] kezdetű vers utolsó négy sorának („Klepetusán – ő az év – / minden gomb egy nap: / gimbeli-gombolja / s megin’ belekap.”) variánsa. Elsőként a *Nyugat* 1912. január 1-jei számában jelenik meg, tehát közvetlenül az évforduló előtt írja Babits.

A prózai keretben a gyermeki nézőpontból elbeszélte éjféle mise jelenete bontakozik ki: a templom sűrű, érzéki atmoszférájában az elbeszélő a gyóntatószékben megpillantja az öreg Szilvesztert, akinek hosszú csuháján fekete és vörös gombok sorakoznak, miközben mellette egy fényes szemű fekete macska ül. A vers ennek a látomásos jelenetnek a betétjeként hangzik fel, és a csuhán sorakozó gombokat az év napjaival azonosítva, a macska dorombolásának hangutánzó refrénjével kapcsolja össze az idő múlását.

A [Klepetusán...] keletkezési idejének meghatározásához a levelezés nyújt támpontot. A fennmaradt levelek szerint 1911 karácsonyán – vagyis december 25-én – a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* című szilveszteri kompozíció már készen állt a benne foglalt versbetétekkel együtt. Egyetlen kivételt a *Kabala* jelentett, amelyet Babits csak másnap, december 26-án küld el Osvát Ernőnek. (A levelezési adatok és a teljes kompozíció keletkezésének részletesebb tárgyalását lásd [A naptár az év himnusza...] keletkezéstörténeti jegyzetében.) Mindezek alapján a vers 1911 decemberében, pontosabban december 26. előtt keletkezett.

Magyarázat

1. *klepetus* – bő szabású, galléros köpenyféle.

Epilóg

Jár a szél, jár az év örökké
 tűnik mint óriási rostán.
 A múltak neve: soha többé.
 A jövő neve: mindig eztán.
 5 Most farsang, Berta, Margit, Ágnes
 leng könnyű gázban, lenge tüllben –
 S a föld, ez óriási mágnes
 tétlen kering a langyos űrben.

Tétlen kering és hordja hátán
 10 vidám Bertát, Margitot, Ágnest,
 s lassan hálózza át a Sátán
 ezt a rabtartó szörnyű mágnest.
 Sátán hálója semmi volna,
 az ördög bácsi jó barátunk:
 15 de fáj örök körünk unalma,
 jaj, hogy e körből ki se látunk.

Jaj, hogy e kör szabván örökre,
 világ vetése, nem aratni!
 világ virága, nem gyümölcsre
 20 hullik az ördögöt mulatni.
 Mulatni, bár kacaghatatlan
 kínunkon, mely perc néki s álom;
 mulatni e haladhatatlan
 szünetlen úton, szörnyü záron.

25 Ó boldogok, kik régen éltek
 és boldogok, kik rég meghaltak,
 akik nem tudtak és reméltek,

↔

2 Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: rostán,

3 Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: többé,

8 Ny; G₁; G₂: űrben.

12 TVf₂: szörnyü | Ny: szornjú [sh]

20 Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: mulatni

22 Ny; G₁; G₂; TVf₂; ÖN: álom

24 Ny; G₁; G₂: szörnyü

26 Ny; G₁; G₂: kik meghaltak, [sh]

akik hittek s csalódba csaltak,
akik hittek, de nem a mennynek,
30 hittek a földnek, földi útnak:
kik hitték, hogy nem körbe mennek,
s mert egyre mennek, tova jutnak.

Boldogok ők, miként a rab, ki
nem tudja még, hogy háza börtön,
35 nem tudva, hogy itt kell maradni,
utaztak az égbe a földön.
Volt, volt a föld az ég vasútja,
szállván az űrbe tova vélük,
most csak forgó malom az útja
40 s tapossuk, mint lovak a szérút.

Ezen az únott régi pályán
e csüggesztő, hitetlen hittel,
bamba túréssel, mint a bárány
hányszor robotlunk még mi itt el?
45 Haladva és haladhatatlan,
megállhatatlan, alhatatlan
maradva és maradhatatlan,
és telhetetlen, halhatatlan?

[1911. december; 1911. december 25. előtt]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: **k**₁ (*Farsang* címmel) OSZK Fond 253/910. 1 f. rektó, tintairású tisztázat aláírással, a címben ceruzajavítással; **k**₂ OSZK Fond 253/918/2. 1 f. rektó, tintairású tisztázat aláírással. A fólió bal felső sarkában lévő 11-es szám jelzi, hogy a kézirat eredetileg a *Szilveszter* című novella – mely *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* címmel jelent meg – nyomdai kéziratának 11. fóliója volt.

Nyomtatvány: **ny** OSZK Fond 253/918/1. 2 f. (7 fóliós papír 6–7. fóliójának rektóján), a *Nyugat* nyomdai levonata, tintairású javításokkal.

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 1. sz. (1912. jan. 1.): 6–7. – További megjelenések: **G**₁ 317–318; **G**₂ 317–318; **TVf**₂ 161–162; **ÖN** 130–132.

36 Ny: földön [sh]

38 Ny; **G**₁; **G**₂: űrbe

40 Ny; **G**₁; **G**₂: szérút.

45 Ny; **G**₁; **G**₂; **TVf**₂; **ÖN**: haladhatatlan

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖN. Mivel a verset Babits nem vette fel gyűjteményes vagy összes versei közé, szövegét valószínűleg nem olyan figyelemmel gondozta, mint az ott szereplőket. Ennek következtében a szöveg számos bizonytalanságot mutat, amit az egyes újraközlések nem tisztáztak, inkább továbbörökítettek és szaporítottak. A problémák fő forrása a *Nyugat*-közlés alapjául szolgáló, következtelen központosású kézirat, valamint a *Nyugat* korrektúráján – ahol a szöveg elnyerte végső formáját – eszközölt, szintén nem következetesen jelölt, illetve végrehajtott javítások. A hiányzó írásjeleket több helyütt pótoltuk, metrikai szempontból nem emendáltunk, nem állítottuk vissza a korábbi, verstanilag homogénebb állapotot. A *Nyugat*ban látható szövegváltozásokat a ny levonatán tollal hajtotta végre Babits. A *Nyugat* nyomdai levonatán a 8. és 16. sor alatt nincs üres sor, illetve a 20. sorban Babits a *mulatni* után pontot kért, ám ezt a szedő nem vette figyelembe.

Javításaink

2. A sor végén álló vesszőt pontra javítottuk a következő sor nagy kezdőbetűje miatt, illetve a k_2 alapján, ahol a jelzett helyen nem található írásjel, mivel Babits kéziratában a sorvégi pontokat gyakran elhagyta.
3. A fenti indok alapján hasonlóan jártunk el.
20. Babits – figyelembe nem vett – korrektúrajele alapján kitettük a hiányzó pontot.
22. A k_1 alapján kitettük a hiányzó írásjelet.
45. A sor végére kitettük a hiányzó vesszőt, mivel az valószínűleg azért maradt le, mert az eredeti szöveg következő sora nem kívánta meg, s a megváltoztatott sor elé pedig Babits elfelejtette kitenni.

Előszövegek

k_1 : OSZK Fond 253/910.

Farsang elején.

Jár a a szél, jár az év örökké
s tűnik mint óriási rostán:
a multak neve: soha többé,
a jövő neve: mindig eztán.
Most F farsang: Berta, Margit, Ágnes
leng leng ring könnyü gázban, lenge tüllben
s a föld, ez óriási mágnes
tétlen kering a langyos ürben.

Tétlen kering és hordja hátán
vidám Bertát, Margitot, Ágnes
s lassan hálózza át a Sátán
ezt a rabtartó, szörnyü mágnes.
Sátán hálója semmi volna:

↔

az ördög bácsi jó barátunk,
de fáj örök körünk unalma:
jaj, hogy e körből ki se látunk!

Jaj, hogy e kör szabván öröktől
valami rossz, valami gúnyos
ördögnél ördögebb ördögtől,
ki ránk, magát mulatni, bűt hoz:
mulatni, bár kacaghatatlan,
kinunkon, mely perc néki s álom;
mulatni e haladhatatlan
szünetlen úton, szörnyü záron.

Ó boldogok kik régen éltek,
ó boldogok kik rég meghaltak!
akik nem tudtak és reméltek
akik hittek, csalódtak, csaltak.
Akik hittek, de nem a mennynek,
hittek a földnek, földi utnak,
kik hitték, hogy nem körbe mennek,
s mert egyre mennek, tovajutnak.

Boldogok ők miként a rab, ki
nem tudja még, hogy háza börtön:
nem tudva hogy itt kell maradni,
utaztak az égbe a földön.
Volt, volt a föld az ég vasutja
szállván az ürbe tova velük:
ma ost csak forgó malom az utja
s tapossuk, mint lovak a szérüt.

Ezen az únott, régi pályán,
e csüggesztő hitetlen hittel,
bamba türessel, mint a bárány,
hányszor robotlunk még mi itt el?
haladva és haladhatatlan
meddig száll F földünk, mint az orsó,
maradva és maradhatatlan,
mint óriás, forgó koporsó?

Babits Mihály

Epilóg

Jár a szél, jár az év örökké
tünik mint óriási rostán
A multak neve: soha többé
A jövő neve: mindig eztán.
Most farsang. Berta, Margit, Ágnes
leng könnyű gázban, lenge tüllben –
S a Föld, ez óriási mágnes
tétlen kering a langyos ürben.

Tétlen kering és hordja hátán
vidám Bertát, Margitot, Ágnest
s lassan hálózza át a Sátán
ezt a rabtartó szörnyü mágnest.
Sátán hálója semmi volna,
az ördög bácsi jó barátunk:
de fáj örök körünk unalma,
fáj, hogy e körből ki se látunk.

Jaj hogy e kör szabván öröktől
valami rossz, valami gúnyos
ördögnél ördögebb ördögtől
ki ránk magát mulatni bút hoz
mulatni, bár kacaghatatlan
kinunkon mely perc néki s álom
mulatni e haladhatatlan
szünetlen úton, szörnyü záron.

Ó boldogok kik régen éltek
és boldogok, kik rég meghaltak
akik nem tudtak és reméltek,
akik hittek s csalódva csaltak
akik hittek de nem a mennynek
hittek a földnek, földi utnak:
kik hitték hogy nem körbe mennek,
s mert egyre mennek, tova jutnak.

Boldogok ők, miként a rab ki
nem tudja még, hogy háza börtön,
nem tudva hogy itt kell maradni
utaztak az égbe a földön
Volt, volt a föld az ég vasutja
szállván az ürbe tova vélük
most csak forgó malom az utja
s tapossuk mint lovak a szérüt.

Ezen az únott régi pályán
e csügge dő sz tő, hitetlen hittel
bamba türessel mint a bárány
hányszor robotlunk még mi itt el?
Haladva és haladhatatlan
meddig száll földünk mint az orsó
maradva és maradhatatlan
mint óriás forgó koporsó?

Babits Mihály

ny: OSZK Fond 253/918/1.

Epilóg

Jár a szél, jár az év örökké
tűnik mint óriási rostán,
A múltak neve: soha többé,
A jövő ő neve: mindig eztán.
Most farsang. Berta, Margit, Ágnes
leng könnyű gázban, lenge tüllben –
S a föld, ez óriási mágnest
tétlen kering a langyos ürben.

Tétlen kering és hordja hátán
vi g d ám Bertát, Margitot, Ágnest,
s lassan hálózza át a Sátán
ezt a rabtartó szornyű mágnest.
Sátán hálója semmi volna,
az ördög bácsi jó barátunk:
de fáj örök körünk unalma,
jaj, hogy e körb ő l ki se látunk.

Jaj, hogy e kör szabván örök től[?] re,
valami rossz, valami gúnyos világ vetése, nem aratni!
ördögnél ördögebb ördögtől világ virága, hull a rögre, nem gyümölcsre
valami hullik az ördögöt ki ránk magát mulatni bút hoz .

Mulatni, bár kacaghatatlan
kínunkon, mely perc néki s álom
mulatni e haladhatatlan
szünetlen úton, szornyű záron.

Ó boldogok, kik régen éltek
és boldogok, kik meghaltak,
akik nem tudtak és reméltek,

↔

akik hittek s csalódva csaltak,
akik hittek, de nem a mennynek,
hittek a földnek, földi útnax:
kik hitték, hogy nem körbe mennek,
s mert egyre mennek, tova jutnak.

Boldogok **o** **o**k miként a rab, ki
nem tudja még, hogy háza börtön,
nem tudva, hogy itt kell maradni,
utaztak az égbe a földön
Volt, volt a föld az ég vasútja,
szállván az ürbe tova vélük,
most csak forgó malom az útja
s tapossuk, mint lovak a szérüt.

Ezen az únott régi pályán
e csüggeszt **o** **o**, hitetlen hittel,
bamba tűréssel, mint a bárány
hányszor robotlunk még mi itt el?
Haladva és haladhatatlan
meddig száll földünk, mint az orsó megállhatatlan alhatatlan
maradva és maradhatatlan,
mint óriás forgó koporsó és telhetetlen, halhatatlan?

Keletkezéstörténet

Az *Epilóg* 1911 decemberében keletkezik, és Babits *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* című, szilveszterre komponált prózai szövegének kéziratosszerű együttesében kap helyet. A fennmaradt anyag szerint a költemény a tizenegy főlőből álló kézirat záródarabjaként szerepel: az utolsó főlő rektóján olvasható, míg az azt megelőző lapokon kalendáriumi jellegű prózabetétek és versszövegek követik egymást. A tinta- és ceruzairású fogalmazványon Babits előbb a 10., majd az áthúzást követően a 11. főlőn helyezi el aláírását, ami arra utal, hogy a vers végleges elrendezése a kézirat lezárásának fázisában rögzül. A címadás alakulása jól követhető: a szöveg kezdetben *Farsang* címen szerepel, amelyet Babits később ceruzával húz át, majd *Epilóg* megjelöléssel lát el, ezzel is jelezve a vers összegző funkcióját. A szövegben számos apróbb lexikai és központosítási módosítás figyelhető meg, például a nagybetűsítések egységesítése, az írásjelek pontosítása, valamint több kulcsfogalom ismételt átfogalmazása. Az „óriási rostán” át eltűnő év és a föld tétlen keringése egyfajta ciklikus világrendet rajzol ki a versben, ahol a mozgás a haladás illúzióját kelti, ám az emberi lét zárt pályára kényszerül („de fáj örök körünk unalma, / jaj, hogy e körből ki se látunk.” – ez *A lírikus epilógjára* tett utalásként is felfogható). Az ironikus feszültség a farsangi könnyedség és a „rabtartó” kozmikus szerkezet egymás mellé állításában rejlik, és ebben az értelemben a sátáni háló a létezés önmagába visszatérő struktúrájának metaforájaként olvasható.

Ahogy Kelevéz Ágnes rámutat, a novella az Osvát-hagyaték részeként Elek Artúrhoz került, mivel a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* korrektúrapéldányát Osvát

megőrizte. Ezen a példányon Babits saját kezű, tintairású javításai láthatók. A beavatkozások túlnyomórészt az írásjelekre és az ékezetekre vonatkoznak, ugyanakkor tényleges szövegmódosítás is azonosítható. Ilyen az *Epilóg* 18–20. sora, ahol Babits a nyomtatott változatot áthúzta („valami rossz, valami gúnyos / ördögnél ördögobb ördögtől / ki ránk magát mulatni bút hoz.”), és a margókra feljegyezte a véglegesnek szánt megoldást („világ vetése, nem aratni! / világ virága, nem gyümölcsre / hullik az ördögöt mulatni”). Ez az alak került a *Nyugat* közlésébe, egy apró eltéréssel: Babits a korrektúrán jelezte, hogy a „mulatni” után pontot kér, a jelölés értelmezése azonban félrecsúszott, így a szedés ezt nem követte. A szedő ugyanakkor a javításokat következetesen érvényesítette, még akkor is, ha ez helyesírási hibát eredményezett, és szerkesztői beavatkozás nyoma nem mutatható ki. Ezzel párhuzamosan a szövegben olyan sajtóhiba is megmaradt, amelyet Babits nem korrigált, és később sem ellenőriztek, a 12. sorban például „szornyú mágnes” szerepel. A szöveg alakulásának teljes rekonstruálása akkor lenne igazán pontos – érvel Kelevéz –, ha a szerzői korrektúra mellett az eredeti, leadott kézirat is rendelkezésre állna. Ebben az esetben az esetleges szerkesztői módosítások is azonosíthatók lennének, és kirajzolódhatna az a több lépcsős javítási és tévesztési mechanizmus, ami a közlés végső formáját létrehozza. A gyakorlatban ritkán vethető össze a kiadási folyamat mindhárom fázisa: az első autorizálás (a közlésre benyújtott, aláírt kézirat), a külső beavatkozások szakasza (szerkesztői módosítások és a szedés során keletkező eltérések), valamint a végső autorizálás (a javított levonat visszaküldése, ami a változtatások elfogadását is jelenti). A *Nyugat*, más szerkesztőségekhez hasonlóan, csak kivételes esetekben őrizte meg a kéziratokat, a korrektúrák pedig többnyire megsemmisültek, ami jelentősen korlátozza a textológiai rekonstrukció lehetőségeit. (KELEVÉZ 1998, 29.)

Az *Epilóg* keletkezési idejének meghatározásához Babits levelezése ad segítséget: 1911 karácsonyán, azaz december 25-én már elkészült a novella a benne szereplő versbetétekkel együtt. A kivételt a *Kabala* képezi, melyet december 26-án küld el Osvátnak. (A levelekről és a *Lira*, *kalendárium*, *mese*, *vers*, *kabala* keletkezéséről lásd [A naptár az év himnusza...] keletkezéstörténeti jegyzetét.) Mindent összevetve tehát az *Epilóg* 1911 decemberében, pontosabban december 25. előtt keletkezik.

Magyarázat

40. *szerű* – elsimított, döngölt terület, ahol a learatott gabonát összegyűjtik és feldolgozzák.

Kabala

- Egy:
 mennyi mindent próbáltam én, – de minden egyre megy.
- Kettő:
 az egyből kettő sohse lesz, – magányos lelke meddő.
- 5 Három:
 rossz útra visztek, életem, szerelmem és halálom!
- Négy:
 négylevelű nyíl útagon, – vakon mellette még.
- 10 Öt:
 a sorsod öt kemény pecsét: ne hidd hogy feltöröd.
- Hat:
 bár építnéd mézednek a szép hatszög mézfalat!
- Hét:
 de te utazni kergeted a Göncöl szekerét.
- 15 Nyolc:
 a nyolc a harapófogó, hogy égve fölsikolts.
- Kilenc:
 kilenc hónap, miért tevéd, hogy engem fölteremts?
- Tíz:
 20 az egyhez még egy nulla kell, a léthez Léthe-víz. ↔

1 R₁; R₂; V; ÖV: Egy

2 Ny: én; | R₁; R₂; V; ÖV: én

3 R₁; R₂; V; ÖV: Kettő

4 Ny: lesz; | R₁; R₂; V; ÖV: lesz: R₁; R₂; V; ÖV: magányos

5 R₁; R₂; V; ÖV: Három

7 R₁; R₂; V; ÖV: Négy

8 R₁; R₂: négylevelű Ny; G₁; R₁; G₂; R₂; V; ÖV: nyíl Ny: útagon; | R₁; R₂: utadon | V; ÖV: útagon

9 R₁; R₂; V; ÖV: Öt

10 R₁; R₂; V; ÖV: pecsét – Ny; G₁; R₁; G₂; R₂; V; ÖV: föltöröd.

11 R₁; R₂; V; ÖV: Hat

13 R₁; R₂; V; ÖV: Hét

14 Ny: keresed

15 R₁; R₂; V; ÖV: Nyolc

16 R₁; R₂; V; ÖV: Nyolc

17 R₁; R₂; V; ÖV: Kilenc

19 Ny: Tíz; | R₁; R₂: Tíz | V; ÖV: Tíz

20 R₁; R₂; V; ÖV: kell: R₁; R₂: Léthe-víz.

Tizenhárom:
hiszen várom,
majd jön valami semmin út, valami vizen álom.

[1911. december; 1911. december 26. előtt]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k₁ (a kéziratkatalógusban k₂) OSZK Fond 253/918/1. 1 f. (7 fóliós papír 7. fóliójának rektóján), tintaírású tisztázat ceruzáírású aláírással, a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* című novella korrektúrájához fűzött kiegészítés; k₂ (a kéziratkatalógusban k₁) PIM V. 950. 1 f., rektó, tintaírású tisztázat, aláírással.

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 1. sz. (1912. jan. 1.): 7. A *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* című novella befejező versbetéte. További megjelenések: G₁ 319 (novellabetétként); R₁ 131 (önálló versként); G₂ 319 (novellabetétként); R₂ 133 (önálló versként); V 218 (önálló versként); TVf₂ 162–163 (novellabetétként); ÖV 198 (önálló versként); ÖN 132 (novellabetétként).

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers novellabetétként és önálló költeményként is megjelent. Mivel a kétfajta közléstípus közötti eltérések döntően központoszási és tipográfiai természetűek, a szöveg megállapításakor az *ultima editio* elvét követtük. A fennmaradt kéziratokon, illetve az önálló versközlésekben nincsenek sorbehúzások. Alapszövegünk az ÖN. A 8. sor *nyíl*, illetve a 10. sor *feltöröd* alakja származhat Babits kezétől, de lehet sajtóhiba is. Nem emendáltunk.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond 253/918/1.

Kabala.

k₂: Kabala

Egy:

mennyi mindent próbáltam én; – de minden egyre megy.

k₂: én – k₂: megy

Kettő:

az egyből kettő sohse lesz; – magányos lelke meddő.

Három:

rossz útra viztek, életem, szerelmem és halálom!

k₂: utra k₂: szerelmem,

Négy:

négylevelű nyíl útagon, – vakon mellette még.

Öt:

a sorsod öt kemény pecsét: ne hidd hogy föltöröd. ↔

k₂: ö t k₂: pecsét, ne

21 R₁; R₂; V; ÖV: Tizenhárom

22 Ny: hiszen várom; | R₁; R₂; V; ÖV: Hiszen várom:

23 R₁: álom [sh]

Hat:
 bár építnéd mézednek a szép hatszög mézfalat!
 Hét:
 de te utazni keresed a **G**öncöl szekerét. k₂: Göncöl
 Nyolc:
 a nyolc a harapófogó, hogy égve fölsikolts.
 Kilenc:
 kilenc hónap, miért tevéd, hogy engem fölteremts? k₂: hónap
 Tíz:
 az egyhez még egy nulla kell, a léthez Léthe-víz. k₂: Tíz
 Tizenhárom:
 hiszen várom; k₂: várom!
 majd jön valami semmin ut valami vizen álom. k₂: út,

Babits Mihály k₂: Babits Mihály

k₂: PIM V. 950.

Kabala

k₁: Kabala

Egy:
 mennyi mindent próbáltam én – de minden egyre megy k₁: én; – k₁: megy.
 Kettő:
 az egyből kettő sohse lesz; – magányos lelke meddő.
 Három:
 rossz utra visztek, életem, szerelmem, és halálom! k₁: útra k₁: szerelmem
 Négy:
 négylevelű nyíl útagon, – vakon mellette mégy.
 Öt:
 a sorsod ö **t** kemény pecsét, ne hidd hogy föltöröd. k₁: öt k₁: pecsét: ne
 Hat:
 bár építnéd mézednek a szép hatszög mézfalat!
 Hét:
 de te utazni keresed a Göncöl szekerét. k₁: **G**öncöl
 Nyolc:
 a nyolc a harapófogó, hogy égve fölsikolts.
 Kilenc:
 kilenc hónap miért tevéd, hogy engem fölteremts? k₁: hónap,
 Tíz: k₁: Tíz:
 az egyhez még egy nulla kell, a léthez Léthe-víz.
 Tizenhárom:
 hiszen várom! k₁: várom;
 majd jön valami semmin út, valami vizen álom. k₁: ut

Babits Mihály k₁: Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Kabala* keletkezése szorosan kapcsolódik a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* című prózai kompozíció lezárásához. A vers utólag kerül a mű végére, beillesztésének körülményeiről Babits levelezése nyújt közvetlen adatot. A költő 1911. december 26-án Szekszárdról ír Osvát Ernőnek, s levelében megjegyzi: „Utközben – vonat zörgés mellett, sötétben – csináltam a mellékelt *Kabalát*. Talán jó lesz a Szilveszteri novella végére.” (BABITS 2003b, 70.) A levél egyértelművé teszi, hogy a vers ekkor, frissen készült, és a már kész kompozíció záródarabjának szánta Babits.

A megelőző, expressz küldeményként feladott, a levelezésben december 24-re, Róna Judit datálása szerint december 25-re tehető levél alapján Babits ekkor a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* korrektúráját küldi el Osvátnak, „az egyik választott Dante-résszel” együtt. (BABITS 2003b, 69; részletesen lásd [*A naptár az év himnusza...*] keletkezéstörténeti jegyzetét.) A december 25-i levélből az következik, hogy a novella szerkezete ekkor már kialakult és lezárt állapotban van; a december 26-án kelt levél alapján tudjuk, hogy Babits a *Kabalát* utólag illeszti a kompozíció végére. A vers tehát e néhány napos, év végi időszak terméke, keletkezése 1911 decemberére, pontosabban december 26-a előttre, illetve az azt közvetlenül megelőző napokra tehető.

Rába György mutat rá, hogy a *Kabala* számsorokra épülő, varázsmondóka-szerű szerkezetének mintájául Nietzsche *Im-igyen szóla Zarathustrájának a Másik táncdal* című fejezete szolgálhatott, amelyben a kijelentések a tizenkét óraütés rendjében követik egymást, hasonlóan Babits tizenhármassal ívelő, számokra rímelő kompozíciójához. A *Kabala* azonban a formai párhuzam ellenére önálló irányba mozdul el, mivel a számszimbolikát egy belső, önvizsgáló narratíva hordozójává teszi, és a misztikus hangoltságú szerkezetet személyes egzisztenciális távlatba fordítja. (RÁBA 1981, 35–36.)

A verset Babits önállóan is közreadja a *Recitativ*-kötetekben: az 1916-os első kiadásban az *Isten kezében* ciklus utolsó verseként jelenik meg, míg a második kiadásban, bár szintén utolsó verseként illeszti a kötet végére a *Kabalát*, már önálló „ciklusként”, illetve egységként szerepelteti. Az ÖV szintén különálló egységként közli, mint az R₂, ugyanakkor az ÖV a vers után egy új, *Béke és háború közt* című egységet, voltaképpen utólag konstruált kötetet illeszt be, amelyben a *Hadjárat a semmibe*, valamint a korábbi *Recitativ*-kötetek utolsó két ciklusa szerepel. A különböző megoldásoktól függetlenül a *Kabala* mindenképp lezárja a *Recitativ*-köteteket, s ennek kapcsán jegyzi meg Rába, hogy „[a]mikor a könyv végén a *Kabalát*, ezt a nietzschei ötletből önsorsát különböző esztétikai minőségek keserédes humorával fűszerezetten, szabad asszociációkkal kifejtő verset találjuk, akkor a végső kétségbeesés tréfás álmovásárában, ami egyszerre mind a könyv végkicsengése, a játék fölszíne alatt az énen kívüli, már abszurd remény művészi csattanóját olvassuk.” (RÁBA 1981, 507–508.)

Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni

Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni
és hogy a szépből csak az álma jut,
és hogy a pénzből jó ha mára fut,
s minden erőmet érte kell cserélni.

- 5 Oly szomorú, hogy akit szeretek,
talpig nem öltöztethetem brokátba,
nem híhatom lakni aranyszobákba,
és hogy fillérért únva csüggedek.

- 10 Oly szomorú, hogy műzsám így kiáll
árulni hulló kecsseit miattam:
oly szomorú, hogy perceim eladtam
s időm bora idegen kádba száll.

- 15 Oly szomorú, hogy nem fektethetem
gyáros fejem egy csöndes ölbe tétlen
hosszú napok során, e gyöngé téiben,
tűnődni a halálon, s életen.

A nargiléht és ottománt kesergem,
ládámban és szivemben nincs arany,

↔

Cím R₁; R₂; Sal: Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni... | VÚ; FogVid: Örökségem

1 FogVid: szomorú,

2 VÚ; FogVid: jut

3 VÚ; FogVid: jó, ha VÚ; FogVid: fut

4 VÚ; FogVid: Sal: érte

5 FogVid: szomorú, VÚ; FogVid: a kit

6 VÚ; FogVid: brokátba.

7 FogVid: híhatom VÚ; FogVid: aranyszobába

9 FogVid: szomorú, FogVid: muzsám FogVid: így

10 VÚ; FogVid: miattam,

11 FogVid: szomorú, VÚ; FogVid: perceim

13 FogVid: szomorú, FogVid: fektethetem, [sh]

14 VÚ; FogVid: Zajos | Sal: gyászos VÚ; FogVid: tétlen,

15 FogVid: Hosszu VÚ; FogVid: téiben

16 VÚ; FogVid: halálon s

18 Sal: szivemben

lelkem körül a munka mocska van:
20 Nemes tétlenség, nemesíts meg engem!

[1911. karácsony]

Megjelenés

Első megjelenés: (*Örökségem* címmel) *Vasárnapi Újság* 59, 14. sz. (1912. ápr. 7.): 263.
– További megjelenések: (*Örökségem* címmel) *Fogaras és Vidéke* 10, 15. sz. (1912. ápr. 14.): 5; (*Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni...* címmel) R₁ 49; R₂ 51; *Salon* 2, 11. sz. (1927. okt. 20.): 6; V 194; ÖV 176.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel megegyezik az R₁, R₂ és a V, azzal a különbséggel, hogy az R₁ és R₂-ben a cím után három pont áll. A vers kritikus sora a 14. Itt az első sajtóközlésekben *Zajos fejem* áll. (A *Fogaras és Vidéke* a *Vasárnapi Újság* utánközlése.) A *zajos* és a *csön-des* oppozícióját azonban Babits az R₁ sajtó alá rendezésekor más dimenzióba helyezte, a *zajos*-t *gyáros*-ra változtatva. Így a *gazdag* jelentéskörbe ágyazva a sor jobban és konkrétan utal a vers eredeti szándékára. A kifejezést azonban még a kortársak is idegennek érezték Babbitstól, ezért kerülhetett a *Salon* szövegébe a *gyászos fejem* megoldás. Babits kommentárja a sorhoz: „»Gyáros fejemet« Fenyő gyászosnak igazította ki a *Vasárnapi Újság*ban. De jókor visszaigazítottam.” (GÁL 1975, 449.) Babits azonban rosszul emlékezett: a *Vasárnapi Újság*ban *Zajos* található, viszont a *Salon* a *gyászos* alakot rögzítette. (A Szilasi-kötetben is *gyászos*-ra van a *gyáros* javítva.) A *Vasárnapi Újság* és utánközlése, a *Fogaras és Vidéke* a sorokat nagy kezdőbetűvel közli, ezeket az apparátusban nem tüntettük fel változatként. A *Fogaras és Vidéke* a magánhangzókat általában megrövidíti.

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése az [*Örökségem*] *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni* keletkezését tévesen „1912. karácsony, Szekszárd” megjelöléssel rögzíti. (KELEVÉZ 1994, 756.) A datálás pontatlanságát a vers kiadástörténete teszi egyértelművé, mivel a szöveg 1912 áprilisában megjelenik a *Vasárnapi Újság*ban, így 1912. karácsonyi keletkezése kizárható. A tévedés Babits emlékezeti bizonytalanságára vezethető vissza. Babits Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomásában két, azonos című versről beszél, utalva az ugyancsak Szekszárdhoz köthető [*Örökségem*] *Anyám nagybátyja, régi pap...* című költeményre: „Kettő van; nem akarom elmondani. Szegény voltam, tanár és robotnak éreztem a dolgot. Szekszárdon írtam, de csak napig voltam ott [!] és nem a szekszárdi viszonyokra vonatkozik.” (GÁL 1975, 448–449.)

19 VÚ; FogVid: van.

20 FogVid: nemesíts

A szegénységélményt és a tanári lét kényszerű tapasztalatát tematizáló *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni* kapcsán Babits irodalmi előzményt is megjelöl, igaz, nem azt nyomatékosítja, hogy a vers ennek hatására született volna, sokkal inkább a párhuzam utólagos felfedezése olvasható ki a visszaemlékezésből: „A magát eladó múzsa jut eszembe a második versnél = »múzsám így kiáll«. Baudelaire-nek van ilyen verse, a *La Muse vénale*.” (GÁL 1975, 449.) A két vers közötti kapcsolat valóban egyértelmű: a „magát áruba bocsátó múzsa” alakja közvetlenül utal Baudelaire *La Muse vénale* című 1857-es költeményére, amelyben az alkotás kényszere a megélhetés feltételeihez kapcsolódik. A verset maga Babits fordítja le *Az eladó Múzsa* címmel, és először 1923 januárjában jelenik meg a szegedi *Csönd* folyóiratban, majd ugyanebben az évben bekerül a Babits-, Szabó Lőrinc- és Tóth Árpád-fordításokat közlő *Romlás virágai* kötetbe is. A baudelaire-i múzsa a közönség szórakoztatására kényszerül, miközben idegen marad saját szerepétől: „Ah, már hitetlenül kell dallanod unott / napi kenyeredért hitvány Te Deum-od, / tömjént lóbálni, mint bús ministránsgyerekek, // vagy titkos könnyeken edzett mosolyodat / éhes bohóc gyanánt kelletni, s lelohadt / kedvéből uj kacajt csikarni a tömegnek.” (BAUDELAIRE 1923, 21.) Ez a fajta kettősség Babits versében a költői lét megalázó tapasztalataként jelenik meg, a párhuzam pedig a személyes egzisztenciális szorongás irányába tolódik el, ahol a művészet és a mindennapi létfenntartás feszültsége lesz a lírai beszéd alaphelyzete. Rába György mutat rá, hogy bár a magánélet szűk terére korlátozódó, monokróm világfájdalmat megjelenítő vers múzsájának motívuma Baudelaire-től ered, Babits költői életművén belül a *Szonettek* és *A második ének* című mesedráma óta újra és újra felbukkanó tapasztalat, egyben a magamutogatás kínzó élményének önvallóomása. (RÁBA 1981, 421–422.) Gál István szerint a vers „századvégi panaszában” Oscar Wilde hatása fedezhető fel. (GÁL 2003, 66.)

A datálás megállapításakor figyelembe kell vennünk, hogy a Szilasinak elmondott keletkezéstörténeti adatokban javítás nyoma látható: az 1911-es évszámot 1912-re módosítják, miközben a karácsonyi megjelölés változatlan marad. (KELEVÉZ 1994, 756.) Mivel az első közlés ideje kizárja az 1912 karácsonyi keletkezést, felmerül annak a lehetősége, hogy az eredeti, 1911 karácsonyára vonatkozó adat közelebb áll a valósághoz. Még ha Babits az évszámot pontatlanul is idézi fel, a karácsonyi körülmények emlékezeti rögzültsége nagy valószínűséggel megbízható, ezért a kritikai kiadás is ezt az időpontot adja meg a vers keletkezési idejeként.

Babits a verset a *Recitativ*ban *Az égő puszta* című ciklusba illeszti.

Magyarázat

17. *nargiléh* – nargilé, vízipipa; a versben a keleti kényelem és az élvezeti élet szimbóluma.
ottomán – alacsony, kárpitozott fekvő- vagy ülőbútor; itt a jólét és a tétlenség jelképe.

Anyám nagybátyja, régi pap...

Anyám nagybátyja, régi pap,
 lilaszin övvel, kanonok,
 sárgatag ujján nagy gyűrű,
 az arca sápadt és sovány,
 5 arany keretből feketén
 apró szemével kivigyáz
 a szép világos nagy falon.

(Nem mer csengetni rímmel, mert tudja jól dalom,
 hogy minden régi kép kísértet a falon.)

10 Ma már csak itt él e falon,
 de hajdan Rómában tanult,
 volt kispap ott, pirosruhás;
 ma már mellén aranykereszt,
 ma már lilával díszruhás,
 15 bölcsen vigyázni megtanult:
 ma már csak itt él e falon.

(Nem mer csengetni rímmel, mert tudja jól dalom,
 hogy minden régi kép kísértet a falon.)

Kisértet, nemcsak a falon,
 20 mert lelkemből is kivigyáz
 villogó szeme feketén
 (bölcs arca sápadt és sovány, ↔

Cím VÚ; FogVid: Örökségem | V; ÖV: Anyám nagybátyja régi pap

1 VÚ; FogVid: pap

2 VÚ; FogVid: kanonok | R₂; ÖV: kanonok,

3 VÚ; FogVid: (Sárgatag VÚ; R₁: gyűrű, | FogVid: gyűrű,

4 VÚ; FogVid: Bölcs VÚ: arca VÚ: sápadt VÚ; FogVid: sovány)

7 FogVid: A szép, világos

8 FogVid: rímmel,

10 FogVid: e falon. [sh]

12 VÚ: piros ruhás; | FogVid: piros ruhás:

14 FogVid: díszruhás,

17 FogVid: rímmel,

19 VÚ; FogVid: Kisértet nemcsak

22 VÚ: arca

sárgatag ujján nagy gyűrű)
lelkem mélyén egy kananok
25 fülel, valami régi pap.

[1911. karácsony]

Megjelenés

Első megjelenés: (*Örökségem* címmel) *Vasárnapi Újság* 59, 3. sz. (1912. jan. 21.): 45.
– További megjelenések: (*Örökségem* címmel) *Fogaras és Vidéke* 10, 6. sz. (1912. febr. 11.): 5; (*Anyám nagybátyja, régi pap...* címmel) R₁ 45; R₂ 47; (*Anyám nagybátyja régi pap* címmel) V 192–193; ÖV 174.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a V, mely a 2. sorban az ÖV-vel ellentétben, valószínűleg a helyes *kananok* alakot közli. A *Fogaras és Vidéke* – amint azt a cím alatti megjegyzés is jelzi – a *Vasárnapi Újság* szövegét veszi át. Mindkét forrás nagy kezdőbetűvel közli a sorokat; ezt az apparátusban külön nem jelöljük. A *Fogaras és Vidékében* az *í, ú* és *ű* betűk rövidék.

Az R₁ tartalomjegyzékében a vers címét hibásan, *Anyám nagybátyja a régi pap* alakban szedték. Babits ezt a Szilasi-féle kötetben és az anyjának dedikált példányban egyaránt kézzel javította: beírta a kimaradt vesszőt, illetve törölte a felesleges névelőt.

Javításunk

A címet az első sor, valamint az előzmények alapján vesszővel egészítettük ki, a végére pedig hármaspontot illesztettünk.

Keletkezéstörténet

A versnek nem maradt fenn kézirata. Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint az *Anyám nagybátyja, régi pap...*, eredetileg *Örökségem* címmel megjelent költemény 1911 karácsonyán, Szekszárdon keletkezik. (KELEVÉZ 1994, 756.) Ennek megfelelően Babits a *Recitativban* az *Intermezzo (Szekszárd)* című ciklusba illeszti a verset. Az *Örökségem [Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni]* Szabó Lőrincnek elmondott ihlet-történeti vallomásában Babits megjegyzi, hogy egy azonos című verset is számon tart, ám erről nem akar részletesen beszélni: „Kettő van; nem akarom elmondani.” (GÁL 1975, 448.) Valószínű azonban, hogy Babits itt a másik *Örökségem* című versére utal. Az *Anyám nagybátyja, régi pap...* közvetlen ihletője Kelemen József nagyprépost Boros Ferenc által festett portréja. (A festmény műtárgyfotóját lásd a kötetben az *Illusztrációk* között.) Kelemen (II) József (1790–1868) pécsi kanonok, későbbi nagyprépost a reformkorban a nemzeti kultúra és fejlődés ügyét szolgálta, Szepesy Ignác püspök segítőkjeként részt vett egy pécsi nyomda alapításában, 1863-ban pedig alapítványt hozott létre. (BUDA 2025, 63–64.)

23 VÚ; R₁: gyűrű) | FogVid: gyűrű)

24 VÚ; FogVid; R₂: kanonok

A festmény eleinte Babits édesanyjának szobájában függ, majd néhány más családi arccal együtt a költő rákospalotái otthonába kerül, ahol a képek identitásképző, emlékezteti térként veszik körül mindennapjait. Egy 1914. február 18-án Budapestről édesanyjának küldött képeslap tanúsítja, hogy pontosan mikor kerülnek a képek Babits tulajdonába: „Az ősöket megkaptam, köszönöm. Mindanyitokat ölel Misi”. (BABITS 2007, 183–184.)

A családi portrék a dekoratív funkción túl az önazonosság és a múlt folytonosságának vizuális hordozóiként vannak jelen Babits életében. Hoffmann Edith (1888–1945) művészettörténész, muzeológus, a Szépművészeti Múzeum munkatársaként és Babits verseinek egyetemi kora óta lelkes olvasójaként, 1915 júniusában Horvát Henriktől értesül arról, hogy a költő birtokában állítólag a portréiról és biedermeier stílusú életképeiről ismert Borsos József (1821–1888) festőművész és fényképész festményei találhatóak meg, amelyeket készséggel meg is mutatna. A hír nyomán Hoffmann – az ismeretlennek vélt Borsos-képek reményében – Mária nevű nővérével, Horvát Henrikkel és Reichard Piroskával együtt felkeresi Babitsot, egyfajta művészettörténeti felfedezőútra indulva. Babits a családi hagyományra támaszkodva Borsos Józsefnek tulajdonítja a festményeket, amikor Hoffmann Edith a képek alkotójának kilétéről érdeklődik, Hoffmann Mária azonban észreveszi, hogy a művek szignója nem Borsos, hanem Boros. A felismerés Babitsot láthatóan kellemetlenül érinti, és különösen zavarba hozza az a körülmény, hogy vendégei egy téves attribúció miatt vállalkoztak a látogatásra. „Babits akkor a Tisztviselőtelepen lakott, gyönyörű kertben. [...] Egy nagy verandán fogadott minket. Beléptünk a szobába, rögtön a képeket kerestem. Én ugyan még csak kis gyakornok voltam s nem valami nagy tudós, de azt első pillantásra láttam, hogy ezek a képek egy kedves, vidéki piktor munkái a XIX. század elejéről, és nem Borsostól valók.” Visszaemlékezése szerint ezek a portrék „nagyon hozzá is tartoztak Babits egyéniségéhez. A sárganadrágos fiúcska az ostorral, a vörös sálás empire-ruhás néni, a gyűrűs kanonok (Anyám nagybátyja, régi pap) és a többi három erős szálakkal fonták őt körül, s szobájában azt az emlékektől ittas úri levegőt árasztották, mely annyira eleme volt. Mindig úgy éreztem, hogy ezek nélkül a képek nélkül nem is volna az az ő szobája”. (HOFFMANN 1941, 211–212; FRÁTER 2009, 938–939.) A feltehetően Bécsben tanulmányokat folytató Boros Ferenc, aki 1846-ban megfesti a szászvári templom szentélyét, a 19. század elején Szekszárdon dolgozik. A Babits-család több őst is megfesti, köztük a Tolna vármegyei főfizikus dédapa arcképét 1814-ben. (RÓNA 2013, 663–664.) Mindez azt erősíti meg, hogy az *Anyám nagybátyja, régi pap...* portréversként a több generáción átívelő családi emlékezet vizuális és lírai lenyomata. A nagyrépost és az ifjú portréja jelenleg a szekszárdi Babits Mihály Emlékházban található meg.

A vers lényegében ekphrasztikus költeményként értelmezhető, amennyiben egy konkrét portré részletező leírása a kiindulópontja. A festmény nyelvi újraalkotása ez esetben nem csupán ábrázoló gesztus, hanem arról is tanúskodik, hogy Babitsot a keletkezés idején is élenként foglalkoztatja a médiumok közötti átjárás kérdése. Korábbi költészetében az intertextuális kapcsolatok mellett tudatosan alkalmazza az ekphraszisz és az intermedialis utalások különféle formáit is. Például a *Pictor Ignotus* művészi programja a költészet és a képzőművészet hierarchiájának vizsgálata helyett a művészi kifejezés közöségét hangsúlyozza, ami összhangban áll Babits korai és elmélyült képzőművészeti műveltségével. Költészetében már a kezdetektől meghatározó szerepet kapnak a festészet műfajai, különösen a tájkép és a csendélet, amit a *Paysages intimes*, a *Tájképek*, valamint a *Csendéletek* ciklusai is jeleznek. A látvány és a szó kapcsolatának kísérletező formáihoz

tartozik a felhőversek terve (*Cirrus, Stratus, Cumulus*), ami egyszerre támaszkodik tudományos rendszerezésre és irodalmi-képzőművészeti hagyományokra. Az ekphraszisz kiemelt példái a *Hegesó sírja*, a *Klasszikus álmok* (Pheidiasz Athéna-szobrának költői átköltése), illetve a *Csipkerózsa* (Beardsley-hatás). (Babits és az intermedialitás kapcsolatáról lásd BABITS 2022, 25–27.)

Rába György szerint az *Anyám nagybátyja, régi pap...* a médiumváltás és a bergsoni értelemben vett teremtő fejlődés szemléletének kiforrott megjelenése, melyben a portré a költői gondolkodás kiindulópontja. A vers egyik meghatározó művészi megoldása, hogy a térben rögzített képet időbelivé alakítja („Ma már csak itt él e falon / de hajdan Rómában tanult”), és a festői elemekben a változás és a fejlődés mozgását érzékelteti. Mindez a bergsoni intuícióelméletéhez kapcsolódva létrehozta azt a költői formát, amelyben a belső élmény egy külső jelenségben sűrűsödik össze, így létrehozva a térhatású lelki kép sajátos verstípusát. (RÁBA 1981, 333–334.) Gál István azt hangsúlyozza, hogy az *Anyám nagybátyja, régi pap...* – többek között az *Esti kérdés*, a *Pictor Ignotus* vagy a *Recitativ* című versekkel együtt – „velejében Swinburne-i poéma”. (GÁL 2003, 67.)

Az önrímes, tükörképszerű elrendezésű vers 3. sorának „sárgatag” szava – amint arra J. Soltész Katalin rámutat – a „balgatag” mintájára, deverbális *-tag* képzővel, névszói alapról alkotott forma. (J. SOLTÉSZ 1965, 158.)

Magyarázat

2. *kananok* – a római katolikus egyházban a székes- vagy társaskáptalanhoz tartozó pap; a *kanonok* régies alakja.

Görög róka

Kötélcsomók a
hajón

[1910-es évek eleje]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/78. 1 f., verzó, ceruzairású rögtönzés György Mátyás névjegyének verzóján, aláírás nélkül. Lehetséges, hogy a címül választott sor csupán papírra vetett motívumfeljegyzés.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A *Görög róka* egyetlen fennmaradt kézírata ceruzával írt, alkalmi rögtönzés György Mátyás névjegyének verzóján, ami eleve a feljegyzés esetlegességére és pillanatnyi jellegére utal. Nem zárható ki, hogy a „Görög róka” és a „Kötélcsomók a / hajón” sorok egymástól független motívumfeljegyzések, ám a fólión elfoglalt közeli elhelyezkedésük arra is utalhat, hogy Babits azonos gondolati körbe tartozó elemekként rögzíti őket, amelyeket később önállóan nem dolgoz ki. A rögtönzés ugyanakkor szövegszintű egyezés formájában visszatér a *Századvégi költő éneke* című vers 66–67. sorában: „Jer hajóiddal, fürgé feneciai; görög róka, kerüld a Szcillákat.”

A kéziratkatalógus a keletkezést az 1910-es évekre datálja, ami filológiailag valószínűsíthető Babits és György Mátyás kapcsolatának időbeli alakulása alapján. György Mátyás versei 1910-től kezdve jelennek meg a *Nyugatban*, utoljára 1913-ban publikál a lapban, vagyis Babits és György személyes ismeretségének kezdete a tízes évek legelejére tehető. György Mátyásra ebben az időszakban figyel fel Kassák Lajos, részben Osvát Ernő közvetítésével, ami pályájának fontos fordulópontja lesz. 1913-ban jelenik meg első verseskötete, a *Ligeia* a *Nyugat* kiadásában, amelyről Tóth Árpád ír kritikát, ezt követően pedig rendszeres szerzőjévé válik Kassák avantgárd folyóiratainak, *A Tettnek* és a *Mának*. E pályáiv ismeretében a *Görög róka* abban az átmeneti időszakban keletkezhet, amikor Babits még közvetlen kapcsolatban áll a később avantgárd irányba forduló költővel, aki aztán a *Recitativ* kötetről ír lesújtó bírálatot a *Mába*. (Lásd GYÖRGY 1917.)

Századvégi költő éneke

1.

A kályha zeng, a szoba csöndes, enyhén süt a
lámpa, hallgat a könyvsor, méláznak a képek...
most... most...

5 Mostan van a szellemek órája, és a szellemek
agyamban sorakoznak, néma hadsereg, némán
verik a dobot, indulóra.

Mostan van az ihlet órája, a várt óra, a vá-
lasztott óra, a találkozás órája, az isteni légyott.

10 Előre! Az ér ver, a szív dobog, a kék közeleg.
Itt a fogantatás perce. A perc, melyben elfér a
világtörténet; s itt a szoba, melyben elfér a mindenség.
Népes magány, holt élet, álló idő, mozgó tér.
Vendégül látom a távot és közelt, a halottakat
és meg nem születetteket.

15 S itt az ajándék perce, a végrendelet perce,
a termés perce, a szó perce, a cselekedet perce.

Előre! A kályha zeng, a szoba zszibong, énekel
a lámpa, ujjong a könyvsor, ugrálnak a képek, dobog
a dob, indul a hadsereg.

2.

20 S vajjon mindig csak vegyek és sohase adjak,
és legyek mint a tenger, melybe ömlenek minden
folyamok és égő velóm mint a mély pokol, amely-
ből nincsen visszatérés?

25 Mint a kemence, mint a tömlőc, mint az
elásott kincs, töretlen dió, gyümölcstelen fa, meddő
asszony?

Legyek mint a pártában maradt lány, mint
a fukarok kincse, mint a felvágatlan könyv, mint
a néma ember, vagy akit eltemettek elevenen?

30 Akit eltemettek elevenen, és hiába kiált és hi-
ába döng és hiába rug és hiában él és nem él?

És legyek mint más ember, mint az utolsó
ember, mint aki ember és nem ember?

↔

S vajjon nem vagyok-e milliók ura, és nem
35 vagyok-e hadvezér, kit milliók követnek és nem
enyém-e mind az a hadsereg, mellyel hajdanta
győztek, s mind az a birodalom, melyet hajdanta
meghódítottak?
Nem vagyok-e gazdag és nem lehetek-e bőkezű?
40 Előre! Dobogj szivem dobja, áradj erem ára,
eredj elmém serege!
Lobbanjon a lámpa, guruljon be szobámba a nagy
idők kereke.

3.

Tram..... tram.....
45 Előre barna óriások, kiket első buja kedvében fogant
a földanya, gigászok és angyalok szeretői, tornyok és
titánok, egetvivő zsványok, ismerlek benneteket, ne-
kem nem vagytok idegenek.
Látom a sötét tagokat, a borzas szőröket; egy orosz-
50 lán egész bundáját öveteken, gyökeres szálfenyvet ke-
zetekben, földeket vállatokon, s rengeteg arcotokon
fényes izzadság özönös csöppjeit.
Szolgáim vagytok: előre!
Rázátok le a vizözön utolsó csöppjeit barna
55 bőrötökről, nyissátok fel nagy cyklopsszemetek!
Lám, Daphnis és Chloé a fűben játszanak,
Doris és Amaryllis egymáshoz hajlanak; tiporjátok
el őket; előre!

4.

Kelj ki gulyáidból, Egyip-
60 tom fia, balzsamos Fáraó, bontsd le a képlepelt,
mely avult testedet borítja.
Fel, rabszolgák, barmok és zsidók; jósoljatok
a háborura, égnéző mágusok.
Fényes az ég, tisztúlt a rengeteg, árad a
65 Nílus, árnyat vet a szfinksz.
Jer hajóiddal, fűrgé feníciai; görög
róka, kerüld a Szcallákat.
Mind az enyémekek vagytok. ↔

Enyém vagy Xerxes, fodros szakálloddal, sok
70 őrzött kincseddal, tengernyi népeddel: verd a hida-
kat, nekem vered! Enyém vagy Miltiades; Periklesz
nekem építetsz; Aspasia enyém! Phidiász
nekem faragsz; Demoszthenész, kardnál élesebb
nyelveddel, nekem beszélsz. Arisztophanesz tréfáit
75 én élvezem, Aiszkhylosz kit emel, mint engem? Én
aratom, amit Isten vetett.

5.

De csitt, messze nyugatról, Heszperiából
komor férfiak jönnek; s kikelt a trójai mag. Pik-
kelyes loricával szembesedik a meztelen térd
80 és áttetsző köldök. S vala-
hol, az oroszlántalpu városban, a Városban, a
legmagasabb helyen, ahonnan Hercules oszlopá-
ig látni: éhes tömeg ordít és királyok ülnek ta-
nácsokat.

85 Jertek szónokok és hadvezérek, jertek ruszti-
kusok és fajtalanok, szkurrák és paraziták hadseregemből ki nem ma-
radhattok. Előre, vexillumok, signumok és sasok,
húzzatok braccát, kemény cisalpin legények,
jertek északra hű fiai a farkasanyának, hagy-
90 játok a romlott epigrammagyárost és a vánkosai-
ba fuldokló császárt.

6.

Szőke fiai a ködnek és messze hegyeknek,
üdvözöllek. Legjobb katonáim vagytok, csontos-
arcu fickók és valóban sok hálával tartozom nek-
95 tek. De tiszteljétek a züllött rajongókat, akiknek
örökébe léptek, s ne feledkezzetek meg az utolsó is-
tenről, aki karjára vette a nyomorultakat.

Eljön az idő, amikor ti is ilyen züllött
rajongók lesztek, keresitek, kétségbeesve a régit és az
200 ujat, beszéltek latinul és volapükül. Eljön az idő,
mikor ezer látcső, megannyi bábeli torony, mered
az égre; s jönnek vitézek kereszt jele helyett a vakoló
kanál jelével is. Eljön az idő – – – – –

– – – – –

- 105 Meguntam.
 Ó de kicsi mindez; de kevés és kicsi az én
 hadseregem. És ki ellen menjek és van-e akire érde-
 mes harcba menni? És győzők-e vagy legalább bu-
 kom-e?
- 110 És nem jobb-e aludni?
 Kályha, szoba, lámpa, könyvek, képek alsza-
 nak. Boldog aki alszik.
 Boldogok a lelki szegények mert ők bírják
 az álmot.
- 115 Én is alszom már: vessétek meg az ágyot; én
 nem lehetek hadvezér mert beteg vagyok és min-
 den árt az idegeimnek.
 Majd más... talán más...

[1910-es évek eleje; 1911 vége–1912 eleje]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1728/5. 3 f., rektó, tintairású fogalmazvány, ceruzairású javításokkal, aláírással.

Első megjelenés posztumusz: GÁL 1980, 9–11.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A k-n túlnyomórészt apró betűjavítások és helyesírási pontosítások figyelhetők meg, ezek mellett néhány lexikai csere és beszúrás is előfordul, utóbbiak közül kiemelhetők a ceruzával írt variánsok (pl. a 42. sorban a *szálljon* fölé írt *guruljon*), valamint az utólagos tollal és ceruzával írt betoldások (pl. a 45. sorban *barna*, illetve a 86. sorban *szkurrák és paraziták*), amelyek arról árulkodnak, hogy Babits a szöveget a fogalmazás után is kisebb stílári pontosításokkal alakította tovább. A *szálljon* fölé írt *guruljon* ige esetében Babits törlés nélküli variációként jegyzi be a módosítást, és mivel ez az utólagos javítás, a főszövegben az utóbbi alakot közöljük.

Gál István a kézirat bekezdéses tagolását megtartva, de az elválasztásokat mellőzve közli a szöveget, így a kézirat tipográfiai látványát nem őrzi meg teljes egészében. Melczer Tibor ezzel szemben a verset a kézirat elrendezését követve, az elválasztásokat is megtartva adja közre. (BABITS 1985, 5–9.) A kritikai kiadásban az utóbbi megoldást követtük; mivel nem dönthető el egyértelműen, hogy Babits a szöveget milyen formában szánta volna közlésre, indokoltnak tűnt a kézirat tipográfiai sajátosságainak minél teljesebb megőrzése.

Századvégi költő éneke.

1.

A kályha zeng, a szoba csöndes, enyhén süt a lámpa, hallgat a könyvsor, méláznak a képek... most... most...

Mostan van a szellemek órája, és a szellemek agyamban sorakoznak, néma hadsereg, némán verik a dobot, indulóra.

Mostan van az ihlet órája, a várt óra, a választott óra, a találkozás órája, az isteni. Légyott

Előre! Az ér ver, a szív dobog, a kék közeleg.

Itt a fogantatás perce. A perc, melyben elfér a világtörténet; s itt a szoba, melyben elfér a mindenség.

Népes magány, holt élet, álló idő, mozgó tér.

Vendégül látom a távot és közelt, a halottakat és meg nem születetteket.

S itt az ajándék perce, a végrendelet perce, a termés perce, a szó perce, a cselekedet perce.

Előre! A kályha zeng, a szoba zszibong, énekel a lámpa, ujjong a könyvsor, ugrálnak a képek, dobog a dob, indul a hadsereg.

2.

S vajjon mindig csak vegyek és sohase adjak, és legyek mind t a tenger, melybe ömlenek minden foly amok és égő velóm mint a mély pokol, amelyből nincsen visszatérés?

Mint a kemence, mint a tömlőc, mint az elásott kincs, töretlen dió, gyümölcstelen fa, meddő asszony?

Legyek mint a pártában maradt lány, mint a fukarok kincse, mint a felvágatlan könyv, mint a néma ember, vagy akit eltemettek elevenen?

Akit eltemettek elevenen, és hiába kiált és hiába döng és hiába rug és hiában él és nem él?

És legyek mint más ember, mint az utolsó ember, mint aki ember és nem ember?

S vajjon nem vagyok-e milliók ura, és nem vagyok-e hadvezér, kit milliók követnek és nem

↔

enyém-e mind az a hadsereg, mellyel hajdanta
győztek, s mind az a birodalom, melyet hajdanta
meghódítottak?

Nem vagyok-e gazdag és nem lehetek-e bőkezű?

Előre! Dobogj szivem dobja, áradj erem ára,
eredj elmém serege!

Lobbanjon a lámpa, szálljon guruljon be szobámba a nagy
idők kereke.

3.

Tram..... tram.....

Előre barna óriások, kiket első buja kedvében fogant
a földanya, gigászok és angyalok szeretői, tornyok és
titánok, egetvivő zsványok, ismerlek benneteket, ne-
kem nem vagytok idegenek.

Látom a sötét tagokat, a borzas szőröket; egy orosz-
lán egész bundáját öveteken, gyökeres szálfenyvet ke-
zetekben, földeket vállatokon, s rengeteg arcotokon
fényes izzadság özönös csöppjeit.

Szolgáim vagytok: előre!

Rázzátok le a vizözön utolsó csöppjeit barna
bőrötökről, nyissátok fel nagy cirklopsszemetek!

Lám, Daphnis és Chloé a fűben játszanak,
Doris és Amaryllis egymáshoz hajlanak; tiporjátok
el őket; előre!

4.

Kelj ki gulyáidból, balzsamos Fáráo Egyip-
tom fia, balzsamos Fáráo, bontsd le a képlepelt,
mely avult testedet borítja.

Fel, rabszolgák, barmok és zsidók; jósoljatok
a háborura, égnéző mágusok.

Fényes az ég, tisztúlt a rengeteg, árad a
Nílus, árnyat vet a szfinksz.

Jer hajóiddal, fúrge feniciai; görög
róka, kerüld a Szcillákat.

Mind az enyémeK vagytok.

Enyém vagy Xerxes, fodros szakálloddal, sok
őrzött kincseddel, tengernyi népeddel: verd a hida-
kat, nekem vered! Enyém vagy Miltiades; Periklesz
nekem építetsz; és Laisz is Aspasia enyém! Phidiász
nekem faragsz; Demoszthenész, karnál élesebb
nyelveddel, nekem beszélsz. Arisztophanesz tréfáit
én élvezem, Aiszkhylosz kit emel, mint engem? Én
aratom, amit Isten vetett.

5.

De csi ■■■tt, messze nyugatról, Heszperiából komor férfiak jönnek; ■■■s kikelt a trójai mag. Pikelyes loricával szembesedik a meztelen térd és áttetsző köldök. ■■■nyugaton, az ormot ■■■S valahol, az oroszlántalpu város ■■■ban, a Városban, a legmagasabb helyen, ahonnan Hercules oszlopáig látni: éhes tömeg ordít és királyok ülnek tanácsokat.

Jertek szónokok és hadvezérek ■■■s, jertek ruszti-kusok és fajtalanok, ■■■szkurrák és paraziták hadseregemből ki nem maradtok. Előre, vexill ■■■u mok, signumok és sasok, húzzatok braccát, kemény cisalpin legények, jertek északra hű fia a farkasanyána ■■■k, hagyjátok a romlott epigrammagyárost és a vánkosaiba fuldokló császárt.

6.

Szóke fia a ködnek és messze hegyeknek, üdvözöllek. Legjobb katonáim vagytok, csontos-arcu fickók és valóban sok hálával tartozom nektek. De tiszteljétek a züllött rajongókat, akiknek örökébe léptek, s ne feledkezzetek meg az utolsó istenről, aki karjára vette a nyomorultakat.

Eljön az idő, amikor ■■■ti is ilyen züllött rajongók lesztek, keresitek, kétségbeesve a régit és az újat, beszéltek latinul és volapükül. Eljön az idő, mikor ezer látcső, megannyi bábeli torony, mered az égre; s jönnek vitézek kereszt jele helyett a vakoló kanál jelével is. Eljön az idő - - - - -

- - - - -

7.

Meguntam.

Ó de kicsi mindez; de kevés és kicsi az én hadseregem. És ki ellen menjek és van-e ■■■akire érdemes harcba menni? És győzők-e vagy legalább bukom-e?

És nem jobb-e aludni?

Kályha, szoba, lámpa, könyvek, képek alsznak. Boldog aki alszik.

Boldogok a lelki szegények mert ők bírják az álmot.

Én is alszom már: vessétek meg az ágyot; én
nem lehetek hadvezér mert beteg vagyok és min-
den árt az idegeimnek.

Majd más... talán más...

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Századvégi költő éneke* nyomtatásban Babits életében nem jelenik meg. A vers egyetlen ismert kézirata az a három fólióra terjedő, tintairású fogalmazvány, amelyet a költő ceruzával több helyen javít. A javítások elsősorban lexikális és stílárius pontosításokra, valamint mitológiai és történeti nevek helyesbítésére szorítkoznak; a szöveg szerkezete egységes és lezárt kompozíciót mutat.

A hét, számozott egységre tagolt, retorikus felépítésű költemény verstani értelemben a szabadvers és a prózavers határán helyezkedik el. A kéziratkatalógus a keletkezés idejét bizonytalanul 1911 vége és 1912 januárja közé teszi. A mű terjedelme, formája és a költői szerepfelfogást önironikusan felszámoló zárata magyarázhatja, hogy Babits nem közli sem folyóiratban, sem pedig kötetben.

A *Századvégi költő énekét* elsőként az *Új Írásban*, 1980-ban a *Dialektikai regény* című párbeszédesszerű esszével együtt közlő Gál István a keletkezés kapcsán Babitsnak a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabalában* tett önéletrajzi utalását idézi, amelyben a költő az 1900. évi szilveszterhez kapcsolja egy „új *Carmen Saeculare*” megírásának tervét: „Keletkezése időpontjához legközelebb áll talán az az utalása a századforduló szilveszterének éjjelére, amely »Líra, kalendárium, mese, vers, kabala« című, versekkel tarkított korai Nyugat-esszéjében jelent meg először. Ebben többek között ezt írja: »Azon az emlékezetes Szilveszter éjen... ami csak egyszer történt eddig és száz évig megint nem fog történni – egyszóval azon az éjjelen, mikor ez a század született. Én akkor gimnazista voltam és biztos benne, hogy nagy ember leszek és arról ábrándoztam, hogy megírom az új *Carmen Saecularét*, Horatius módjára, de modernül, egész mély, forró és friss filozófiát beleöntve egy hatalmas énekbe, mely egyszerre ismertté tegye csúf nevemet egész Magyarországon...« Valóban elkészült-e ez a hatalmasnak tervezett költemény akkoriban, vagy még évekig magában hordozta és érlelte alapeszméjét, egyelőre nem állapítható meg, mert eddig sehol sem találtunk Babits írásaiban erről említést. Iahletforrásaira, sugalmazóira vonatkozóan sem lehet semmit sem megállapítani mindaddig, amíg diákkori olvasmányainak kinyomozása során fogódzóra nem akadunk. Mostani sejtésem szerint a pécsi gimnazista korában vele együtt lakó és rá sok ösztönző hatást gyakorló unokabátyjának, a tragikus sorsú Buday Dezsőnek iratai között bukkanunk esetleg nyomra. Formáját tekintve pedig fiatal korában kedves amerikai költőjére, Walt Whitmanre lehet gyanakodni.” (GÁL 1980, 12.)

A verset 1985-ben Melczer Tibor is közli az *Aki a kékes égbe néz* című kötet élén. Melczer szerint a mű a címe ellenére biztosan nem Babits gimnazista korában keletkezett, hanem jóval később, 1912 körül. Úgy véli, Babits később, már érettebb költőként valójában a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabalában* leírt fiatalkori tervet valósította meg a *Századvégi költő énekében*, amely így a korai ambíciók utólagos, ironikus és részben

heroikus újrafogalmazásának tekinthető. A vers prózavers jellegű kompozíció, amelynek műfaji és stílári elözményei több irányból is eredeztethetők. Hazai hagyományként Melczer a magyar költészet prózaverskísérleteire (például Vajda Péterre, illetve Weöres Sándor *Veréb-antológiájára*) utal, míg tágabb értelemben a középkori költészetől át Novalisig terjedő európai hatásokat is számításba veszi. A vers halmozott történelmi és mitológiai képrendszere Melczer szerint azt az érzetet kelti, mintha egy sokat olvasó, a klasszikus műveltség anyagát szenvedélyesen gyűjtő, érettségire készülő diák tudásvilága szólalna meg benne, ugyanakkor az érettebb költő már ironikus távolsággal tekint erre a szerepre. Babits a formai kísérletezést végül az *Isten kezében és az Isten fogai közt* című művekben valósítja meg. (BABITS 1985, 113–114.) A *Századvégi költő éneke* poétikai kidolgozottsága, retorikailag szervezett és tagolt kompozíciója, valamint a költői szerep hadvezéri metaforájának fokozatos, majd ironikus önfelszámolása valóban inkább az érettebb Babits 1910 utáni alkotói magatartására jellemző. A zárlatban megjelenő testi és idegi kimerültség motívuma („nem lehetek hadvezér mert beteg vagyok és minden árt az idegeimnek”) szintén olyan tapasztalatot rögzít, ami Babits pályájának későbbi időszakához, tehát biztosan nem a címben jelzett időponthoz köthető. Mindezek alapján a vers címében megjelenő „századvégi” perspektíva nem keletkezési időre, hanem visszatekintő történelmi pozícióra utal.

A datálást egy további körülmény is segítheti: a *Görög róka* rögtönzés címe, illetve a szövegben szereplő hajó-kép („Kötélcsomók a / hajón”) laza szövegszintű egyezés-ként jelenik meg a *Századvégi költő éneke* 66–67. sorában („Jer hajóiddal, fúrge feníciai; görög róka, kerüld a Szcillákat.”). A kéziratkatalógus a *Görög róka* keletkezését az 1910-es évekre teszi, ami filológiailag is valószínűsíthető György Mátyás és Babits kapcsolatának alakulása alapján, ugyanis a töredék György Mátyás névjegyének verzóján maradt fenn. György Mátyás versei 1910-től jelennek meg a *Nyugatban*, utoljára 1913-ban publikál a lapban, így Babits és György személyes ismeretségének kezdete – amikor is átadhatja Babitsnak a névjegyet – a tízes évek elejére tehető. Györgyre ebben az időszakban figyel fel Kassák Lajos – részben Osvát Ernő közvetítésével –, ami pályájának fontos fordulópontját jelenti: 1913-ban jelenik meg első kötete, a *Ligeia* a *Nyugat* kiadásában, amelyről Tóth Árpád ír kritikát, ezt követően pedig rendszeres szerzőjévé válik Kassák avantgárd folyóiratainak, *A Tettnek* és a *Mának*. Mivel a *Görög róka* keletkezése feltehetően az 1910-es évek elejére tehető, a szövegek közötti intertextuális kapcsolat közvetve azt is valószínűsíti, hogy a *Századvégi költő éneke* szintén ebből az időszakból származhat. A kritikai kiadás tehát elfogadja a kéziratkatalógus 1911 vége és 1912 eleje közti datálását, azzal kiegészítve, hogy a vers az 1910-es évek elején keletkezhetett.

Magyarázat

55. *cyklopsszemetek* – a küklópsz a görög mitológia egyszemű óriása, amelynek hatalmas, kerek szeme a homlokán helyezkedik el. A legismertebb küklópsz a Homérosz *Odüsszeiájában* szereplő Polüphemosz, Poszeidón tengeristen fia.
56. *Daphnis és Chloé* – az ókori görög pásztorregény, Longos *Daphnis és Chloé* című művének szereplői; az ártatlan, idilli pásztori szerelem hagyományos alakjai, akik a későbbi európai bukolikus irodalom és képzőművészet visszatérő figurái.
57. *Doris* – a görög mitológiában tengeri nimfa neve, illetve a bukolikus költészetben gyakran előforduló női pásztornev; a versben nem konkrét mitológiai személyre, hanem az idilli, pásztori világ jellegzetes alakjára utal.

- Amaryllis* – a pásztori költészet (különösen Theokritosz és Vergilius eklogái) visszatérő nőalakja; neve a bukolikus hagyományban a természetes szépség és az egyszerű, idilli szerelem jelölője.
67. *Szcilla* – Szkilla a görög mitológiában hatfejű tengeri szörnyeteg, aki egy sziklán lakik egy keskeny tengerszorosnál; a közel haladó hajókról ragadja el a matrózokat. A mítosz szerint a szoros másik oldalán Kharübdisz örvénye található, ezért a hajósoknak két halálos veszély között kell áthaladniuk. Többes számban a különféle veszélyeket, fenyegető akadályokat jelöli.
69. *Xerxes* – Xerxész (i. e. 519 – i. e. 465) perzsa nagykirály a görög–perzsa háborúk idején; a hatalmas birodalom és a mérhetetlen uralom jelképe.
71. *Miltiades* – Miltiadész (i. e. 555/550 – i. e. 489) athéni hadvezér, a marathóni győzelem irányítója; a görög katonai ellenállás alakja.
Periklesz – Periklész (i. e. 495 – i. e. 429) Athén vezető államférfija a klasszikus korban; nevéhez a város politikai és kulturális fénykora kötődik.
72. *Aspasia* – Aszpázia (i. e. 480 – i. e. 400) Periklész köréhez tartozó, művelt nő; az ókori források az athéni szellemi élet befolyásos szereplőjeként említik.
Phidiász – Pheidiász (i. e. 500 – i. e. 430 körül) a klasszikus görög szobrászat kiemelkedő mestere; az Akropolisz építkezéseinek irányítója, a Parthenón díszítésének alkotója.
73. *Demoszthenész* – Démoszthenész (i. e. 384 – i. e. 322) athéni szónok és politikus; beszédei az ókori retorika csúcsteljesítményei közé tartoznak.
74. *Arisztophanész* – Arisztophanész (i. e. 450 k. – i. e. 386) athéni komédiaköltő; műveiben a kortárs politikai és társadalmi viszonyokat szatirikusan ábrázolta.
75. *Aiszkhylosz* – Aiszkhülosz (i. e. 525 – i. e. 456) athéni tragédiaköltő; a görög dráma egyik megalapozója.
77. *Heszperia* (gör.) – a görög hagyományban Itália megnevezése, a „nyugati föld” jelentéskörében.
79. *lorica* (lat.) – az ókori hadviselésben használt mellvért; itt a katonai fegyelem és fegyverzet jelölője.
82. *Hercules oszlopa* – Hercules, azaz Héraklész görög mitológiai alak, nagyerejű hős, Zeusz fia, anyja a halandó Alkméné. Zeusz felesége, Héra bosszút esküdött a fiú ellen: megbabonázta, hogy saját kezével végezzen gyermekeivel. Ezután Héraklészt – gyilkos lévén – száműzték otthonából, majd Mükéné királyának szolgálatába állva kiállt tizenkét próbatételt, hogy tisztára mossa a nevét és megszerezze a halhatatlanságot. A „Hercules oszlopa(i)” a görög mitológiában a világ nyugati határát jelölő pont; földrajzi értelemben a Gibraltári-szoros megnevezése.
86. *szkurra* – a *scurra* (lat.) az ókori Rómában hivatásos társasági nevetető; a szatirikus, alantas szórakoztatás alakja.
87. *vexillum* (lat.) – római katonai zászló, a hadsereg egységeit jelölő jelvény.
signum (lat.) – díszes hadijelvény, az egyes katonai alakulatok azonosítója.
88. *bracca* (lat.) – az ókori északi és provinciális népeknél viselt nadrágfajta; a római kultúrától idegen viselet jelölője.
cisalpin (lat.) – az Alpok innenső oldalán élő; Alpokon inneni.
100. *volapükül* – a *volapük* a Johann Martin Schleyer (1831–1912) által kidolgozott mesterséges nemzetközi nyelv; a versben az egységes kommunikáció utópisztikus kísérleteire utal.

101. *bábeli torony* – az ószövetségi Bibliában szereplő város épülete, amelynek építése közben Isten parancsára az emberek nyelve összezavarodott, így képtelenek voltak megérteni egymást.
103. *a vakoló kanál jelével* – a szabadkőművesség egyik jelképe, amely itt a keresztény jelképrendszert felváltó világi-humanista eszmékre utal.

Modern vázlat

B. M. verskötetéhez.

[Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 4.]

Egy furcsa vidéken bolygok
 és lengetem árva sarlóm
 hol minden epedve boldog
 s nagy nők hevernek a tarlón.
 5 Ezek a nők nem is élnek,
 e madarak sohse szállnak,
 e szél csak szele a szélnek,
 ez árny csak árnya az árnynak.

Egy furcsa vidéken élek,
 10 amelynek a hold a napja,
 amelynek teste a lélek
 és lege a semmi habja.
 Folyóvize léghabáram,
 puha földje álompárna,
 15 amelynek élete álom,
 s maga a halál az álma.

Ezen a furcsa vidéken
 csöndnek hívják a szerelmet
 felhők hevernek az égen
 20 a mezőn nők, nők hevernek,
 lelked puha csókkal hintik
 testedbe halkan omolnak,
 mély, mély ölük neve: mindig,
 sötét ajkuk neve: holnap.

[1911 vége és 1912 tavasza között]

Cím Ny; R₁; R₂; V: Modern festmény

Alcím Ny; R₁; R₂; V: B. M. modorában

11 R₁: amelynek a teste [sh]

22 R₂: estedbe [sh]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k₁ OSZK Analekta 292/6. 1 f. (4 fóliós papír – amelyen Alfred Tennyson *A lótusz-evők* című versének Babits általi fordítása található – 4. fóliójának verzóján), ceruzairású fogalmazványrészlet, a vers első tizenkét sora, cím és aláírás nélkül; k₂ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 198. f. rektó, tintairású fogalmazvány, ceruzairású címmel és kiegészítésekkel, aláírás nélkül. A cím alatt, jobbra a vers első sorának ritmusképlete ceruzával: – – | u u – | – – | – A fólión Török Sophie utólagos, ceruzás rájegyzése az első megjelenés helyéről: „Illusztrációk mindenféle könyvekhez / 913. Nyugat / I. 660.”

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 9. sz. (1913. máj. 1.): 661–662. (Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* negyedik verseként, *Modern festmény* címmel.) – További megjelenések: R₁ 82; R₂ 84; V 215–216; ÖV 195–196.

Babits a *Nyugat* hasábjain *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* címmel egy hét darabból álló versfüzért közöl, amely különböző időszakokban keletkezett költeményeket egyesít. A végleges szövegközlésben, az ÖV-ben a ciklus darabjai többnyire új címet kapnak. A füzér a következő versekből áll (zárójelben megadjuk a korábbi címeket is): 1. [*Álom*] *Világhistória*; 2. [*Egy kép, csak egy pillanatra*] *Detektívregény*; 3. [*Régi magyar arckép*] *Régi magyar irodalom*; 4. [*Modern festmény. B. M. modorában*] *Modern vázlat. B. M. verskötetéhez*; 5. [*Nyugalmas téli kép*] *Nyugalmas téli kép. Életem margójáról*; 6. *Ligeti részlet*; 7. *Utolsó kép*.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. A V szövege – a cím és az alcím kivételével – ezzel megegyezik. Az R₁-ben a 11. sorban sajtóhiba látható: az „amelynek teste lélek” helyett „amelynek a teste lélek” szerepel; a Szilasi-példányban, illetve az összes fellelhető dedikált kötetben Babits a felesleges névelőt ceruzával kihúzza.

Előszövegek

k₁: OSZK Analekta 292/6.

[Cím nélkül]

Egy furcsa vidéken bolygok
és lengetem árva sarlóm
hol minden epedve boldog
s nagy nők hevernek a tarlón
Ezek a nők nem is élnek
e madarak sohse szállnak
E szél csak szele a szélnek
ez árny csak árnya az árnynak

Egy furcsa vidéken élek
amelynek a hold napja
amelynek teste a lélek
és lege a semmi habja

Babits Mihály modorában

Egy furcsa vidéken bolygok
és[?] lengetem árva sarlóm
hol minden epedve boldog
s nagy nők hevernek a tarlón
e Ezek a nők nem is élnek
e madarak sohse szállnak
e szél csak szele a szélnek
ez árny csak árnya az árnynak

Egy furcsa vidéken élek
amelynek a hold a napja
amelynek teste a lélek
és lege a semmi habja
melynek levegő a víze folyóvíze léghabáram
puh a földje meg álompárna
álom a kalásza dísze amelynek élete álom
és maga a halál az álma

Ezen a furcsa vidéken
csöndnek hívják a szerelmet
úr a földön, úr az égen felhők hevernek az égen
egyedül van minden mellett a mezőn nők, nők hevernek
Nagy nők hevernek a földön lelked puha csókkal hintik
lelkedbe testedbe halkan omolnak
mély, mély ölük neve: börtön mindig
sötét ajkuk neve: holnap.

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése alapján a vers keletkezési helye és ideje „Rákospalota 1911–12”. (KELEVÉZ 1994, 757.)

Rába György szerint a *Modern vázlat* ironikus önpastiche. A vers alcíme (*B. M. vers-kötetéhez*, korábban *B. M. modorában*) annak az önreflexív szándéknak a jelzése, amiben a költő saját korábbi képeit és szólamait fordítja ki, az önszemlélet élessége, az ismétlésekre épülő retorika és a metaforák önkiüresítő logikája tehát a költői szerep kritikájaként is olvasható. A költemény ugyanakkor nem pusztán paródia: az önpastiche mögött a lírai válság tapasztalata húzódik meg, amely a verset egyszerre teszi ironikussá és komoly lírai megszólalássá. (RÁBA 1981, 393.) Gál István szerint a mű – többek között az *Esti kérdés*, a *Pictor Ignotus*, az *Anyám nagybátyja, régi pap...* és a *Recitativ* címűekkel együtt – „velejében Swinburne-i poéma”. (GÁL 2003, 67.)

A szöveg alakulása jól követhető a két kéziratos forrás és a nyomtatott közlések összevetéséből. A k_1 fogalmazvány töredékes, cím és alcím nélkül maradt fenn, és a vers első tizenkét sorát tartalmazza. Ez a változat még egyértelműen műhelyállapotot rögzít: a sorok több helyen bizonytalanok, javításra szorulnak, a metaforikus szerkezet még nem teljes. A k_2 már a szöveg egészét rögzíti, címmel ellátva, és számos ceruzás kiegészítést és javítást tartalmaz. Külön figyelmet érdemelnek azok a sorok, ahol Babits teljes sorokat javít: a „melynek levegő a víze” helyére kerülő „folyóvize léghabáram”, valamint az „álom a kalásza díszé” lecserélése az „amelynek élete álom” sorra a metaforikus rendszert elvontabb, kevésbé konkrét irányba mozdítja el. A zárlatban megfigyelhető az „ölkük neve: börtön” elvetése, ami helyett a végleges szövegben az „ölkük neve: mindig” megoldás szerepel. Ez a cseré nem pusztán stiláris, hanem szemléleti változást is jelez, hiszen a rabság képzetkörét aktivizáló metafora helyét egy időbeliséget, illetve feloldhatatlan állapotot jelölő fogalom veszi át.

Bár a publikálásra csak a *Nyugat* 1913. május 1-jei számában kerül sor, a *Modern vázlat* keletkezése a k_2 *Angyalos könyv*-beli elhelyezkedése alapján – összhangban Babits visszaemlékezésével és a kéziratkatalógus datálásával – 1911 vége és 1912 tavasza közzé tehető. A verset a *Képek és jelenések* ciklusba illesztve veszi fel a *Recitativ* kötetbe, a *Nyugat*-megjelenés alapján az *Illusztrációk* című alegységbe. Itt az *Álom*, az *Egy kép, csak egy pillanatra*, a *Régi magyar arckép*, a *Nyugalmas téli kép*, a *Ligeti részlet* és az *Utolsó kép* mellett negyedikként közli. A verscím *Modern festmény* alakban szerepel a V-közléssel bezárólag; az ÖV-ben azonban már a *Modern vázlat* cím olvasható.

Vigasztalás

- Elöttem egy szegénynek ronda képe
 Ki bajjal testét mankón lógva tolja
 Semmi! az élet minden kicsi lépte
 az ilyen férget ezrivel tiporja
- 5 Lelkemet mindig szégyen és bu tépte
 ha porra néztem. Mért néztem a porra?
 Ha fel az égre, ha a napra néznék
 a fény csalná ki könnyem, nem a részvét!

[1911 vége–1912 tavasza]

Kézirat

k₁ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 199. f. rektó, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül; k₂ OSZK Fond III/1728/10. 1 f., rektó, tintaírású másolat, Komjáthy Aladár kézírásával, a 3. sor *kicsi* szavát Babits ceruzával írta be a szó számára kihagyott helyre.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k₁ szövegét betűhíven közöljük. A Komjáthy Aladár kezétől származó másolat, a k₂ – noha Babits látta és egy helyen ki is egészítette – olyan, pontatlanságból származó szövegromlást mutat, hogy szövegkritikai szempontból nem vettük figyelembe, és eltéréseit sem jelöljük.

A kéziraton több kisebb javítás figyelhető meg: Babits az 1. sorban a „koldusnak” főnevet kihúzza, és fölé a „szegénynek” főnevesült melléknevet írja, a 2. sorban a „bajjal” a korábbi, feltehetően „vonta” ige helyére kerül. A 3. sorban a „lomha” jelzőt a „kicsi” szóra cseréli, míg a 4. sorban a „tiporja” ige *j* betűjét, a 7. sorban pedig az „égre” *é* betűjét javítja.

Előszöveg

k₁: OSZK Fond III/2356. 199. f.

Vigasztalás

Elöttem egy **koldusnak** **szegénynek** ronda képe
 Ki **vonta** **[?]** **bajjal** testét mankón lógva tolja
 Semmi! az élet minden **lomha** **kicsi** lépte
 az ilyen férget ezrivel tipor **j** a
 Lelkemet mindig szégyen és bu tépte
 ha porra néztem. Mért néztem a porra?

↔

Ha fel az ég, ha a napra néznék
a fény csalná ki könnyem, nem a részvét!

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus a verset 1911–1912 közé datálja. Mivel a *Vigasztalás* az *Angyalos könyv* harmadik füzetének 199. főlíóján szerepel, az 1911 végi–1912. tavaszi, rákospalotai keletkezés tűnik valószínűnek. (BABIŦS 2003b, 246.) A kézirat jellege (az áthúzások, betoldások, laza központozás) jelzi, hogy Babits itt elsősorban saját alkotói folyamatát dokumentálja, szemben a publikálásra szánt kéziratokkal.

A *Vigasztalás* cím ironikus feszültséget teremt a vers beszédhelyzetével, mivel a szöveg a másik megnyugtatósa helyett a lírai én zavarának feltárására irányul. A testi nyomor látványa együttérzés helyett szégyent, illetve belső meghasonlottságot vált ki, ez pedig felerősíti a szemlélő felelősségérzetét és egyben önvádját. A „porra nézés” az emberi kiszolgáltatottság megalázó tapasztalatának metaforájaként működik a versben, míg az ég és a nap felé forduló tekintet kijelöli az esztétikai-transzcendens eltávolodás lehetőségét. Az ironikus címadás révén a *Vigasztalás* párhuzamba állítható a *Nyári idill* és a *Ligeti részlet* című költeményekkel, amelyekben hasonló módon a nyugalom látszata és a belső feszültség közötti ellentét szervezi a kompozíciót. A szöveg nem jut el egyértelmű zárlatig, tehát Babits nem tekintette véglegesnek; fogalmazványként maradt fenn, tisztázata nem ismert, a költő életében nem jelent meg.

[Ha korábban elcsitítom...]

Ha korábban elcsitítom lámpám mert a fejem fáj
olybá rémlik a sötétben szobám mint egy messze táj

És e messze tájon köt egy végtelen processzió
mint arany tejút az éjben, tarka, halk és áradó

- 5 Ott az egyik régi férfi, halott férfi, Istenem!
Bár az arcát nem jól látom, lelkéről megismerem

És e lélek úgy néz búsan mint egy kedves komoly arc
„Édes apám” – szólok hozzá – „mit emelsz és mit takarsz”

- 10 „Régen elkókkadt virágok” – szólt – „amiket rejtek itten
kiskorodból nagy remények, mind magammal sírba vittem”

(Apám hogyha most is élnél idefenn még
talán ilyen élhetetlen én se lennék)

Hölgyek visznek most koporsót, messze fáj a temetés
Arcuk éjben, lelkük nincs is, csak egy néma nevetés

- 15 Egyik mondja: „Szíved, álmod kincsét visszük így előtted” –
Másik mondja: „Ifjuságod, és erődet és velődöt.”

(Hogyha nem neveltél volna rajtam édes
talán nem is lettem volna neveltség)

[1911 vége és 1912 tavasza között]

Kézirat

k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 199. f. verzó, tintairású fogalmazvány aláírás nélkül, ceruzairású kiegészítésekkel.

Szövegkritika

A kéziraton számos javítás látható: törlés nélküli variánsok, szavak korrekciói, illetve sorrendcserék. A 11–12. és a 17–18. sorokat utólag ceruzával írja Babits, a helyhiány miatt sorkihagyások nélkül, a főszöveg közlésekor ezt pótoltuk. A 15. sor első, „Egyik”

szavának első betűjét eredetileg egy sorral feljebb kezdi írni, majd a sort alatta indítja újra; feltételezhető, hogy a kimaradt helyre további verssorokat kívánt beilleszteni. A kézirat szövegét betűhíven közöljük.

Javításunk

18. A sor végére kitettük a lemaradt zárójelet.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 199. f.

[Cím nélkül]

Ha korán bban eloltom este elcsitítom lámpám mert a fejem fáj
olybá rémlik a sötétben szobám mint egy messze táj

És e messze tájon jó nyúl jár fon köt egy végtelen processzió
mint arany tejút az éjben, tarka, halk és áradó

Ott az egyik régi férfi, halott férfi, Istenem!
Bár az arcát nem jól látom, lelkéről megismerem

És e lélek ugy néz búsan mint egy kedves komoly arc
„Édes apám” – szólok hozzá – „mit emelsz és mit takarsz”

„Régen elhervadt elkókkadt virágok” – szólt – „amiket rejtek itten
kiskorodból an nagy remények, mit nd magammal sírba vittem”
(Apám hogyha most is élnél idefenn még
talán ilyen élhetetlen én se lennék)

Hölgyek visz nek most koporsót, messze fáj a temetés
Arcuk éjben, lelkük nincs is, csak egy néma nevetés

E

Egyik súgta mondja: „Szíved, álmod kincset visszük így előtted” –
Másik mondja: „Ifjuságod, és [velődnet] / és [erődnet].”
(Hogyha nem neveltél volna rajtam édes
talán nem is lettem volna neveltség)

Keletkezéstörténet

A fennmaradt tintairású fogalmazvány az *Angyalos könyv* harmadik füzetének 199. fólió verzóján található, ceruzával utólagosan kiegészített sorokkal. A vers keletkezése tehát az *Angyalos könyv*ben elfoglalt helye alapján 1911 vége és 1912 tavasza közé, azaz Babits újpesti tanári működésének első időszakára tehető. (BABITS 2003b, 246.)

A kézirat „elcsitítom” alakja az 1. sorban (az „eloltom este” javítása) egyszerre őrizi meg a lámpaoltás konkrét, vizuális mozzanatát és vonja be azt egy hanghoz kötődő tapasztalatba is, amennyiben a csitítás eredendően zajjal járó jelenség megszüntetésére utal, így a látvány és az auditív élmény összecsúsztatása az érzékelés elbizonytalanodását jelezheti. A 11–12., illetve a 17–18. sorban a ceruzairású, reflexív mellékmondatok beillesztése látható, amelyek az eredetileg epikus-látomásos szerkezetet személyes önváddal és életrajzi hangsúllyal mélyítik el. A javítások alapján Babits nagy gondot fordít a látomás mozgásának és kiterjedésének pontosítására: a 3. sorban a törlés nélküli variánsok (*nyúl, fon, köt, jár*) a tér- és időbeli kiterjedés keresését dokumentálják. A költő elsőként a *jő* igét írja a 3. vessorba tintával, ezt törli, majd tintával föléírja a *nyúl* igét. Ezt nem húzza ki, de ceruzával feljegyzí a *jár* igét. Törlés nélkül folytatja, feltehetően ezután írja le szintén ceruzával a *fon*, majd végül a *köt* igét, de egyiket sem törli. A főszövegben a *köt* változat mellett döntöttünk a valószínűsíthető variánsfeljegyzési sorrend alapján.

A vers tematikusan szorosan kapcsolódik Babits apaképéhez és költészetének 1911–1912 körüli önvádló, önanalitikus szakaszához: a halott apa alakja, valamint a nőalakok által vitt koporsó allegorikusan a költő által elveszettnek érzett reményeket, erőt és ifjúságot jelenítik meg. Babits tizenöt éves korában veszítette el apját, Babits (III) Mihály Istvánt (1844–1898), akinek életútját és pályájának főbb állomásait Buda Attila rekonstruálja részletesen. (BUDA 2025, 84–89.)

Tematikája alapján a [*Ha korábban elcsitítom...*] összefüggésbe hozható az *Örökségemmel*: mindkét vers vádló retorikára épül, hiszen az *Örökségem* az ősoket teszi felelőssé a költő „lelki nyavalyáiért” és életkudarcaért („e hölgyek és urak, e régi emberek / sok lelki nyavalyát hagytak rám pénz helyett. / Ezért most, őseim! megátkoz unokátok: / ottlenn a sírban is örökre verjen átok”), míg a [*Ha korábban elcsitítom...*] konkrétan az apát vonja be ebbe a felelősségi körbe, amikor a zárójeles megszólalásban az apa elvesztésével magyarázza saját „élhetlenségét”, így a személyes sors tragikumát mindkét szövegben a felmenők felől értelmezi. A vers keletkezése feltehetőleg ezért is hozható összefüggésbe a Kiss Böske-szerelemhez kapcsolódó csalódás élményével: bár a megírás idejekor ez már nem aktuális tapasztalat – hiszen a történet 1911 nyarához kötődik –, jól látható, hogy Babits számára később is eleven marad. Ezt erősíti, hogy A „*Fiamhoz*” című versben hasonló módon utal a szerelmi megaláztatásra („mikor kinevetett, akit szerettem”), mint a [*Ha korábban elcsitítom...*] 17–18. sorában: „(Hogyha nem neveltél volna rajtam édes / talán nem is lettem volna neveltség)”. (A kapcsolatról lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Magyarázat

3. *processzió* – vallási vagy ünnepi alkalomhoz kötődő, meghatározott rendben haladó körmenet.

Hadjárat a semmibe

Strófák egy képzelt költeményből.

1913

Ó, mind akit szerettem életemben
 s ki lelkemet szeretni még merész,
 figyeljen most, talán megérthet engem,
 bár hangom szerte tárult mélybe vész,
 5 mint egy örök sodor halásza zengem,
 amiről még álmodni is nehéz,
 ragadójába markolok kezemmel
 s merni merem, amit más nézni sem mer.

Ó, lelkek teste, élő folytonosság,
 10 mért folysz el? És te testek lelke, szám,
 miért folyamodom hiába hozzád,
 elmém hazája, régen únt hazám?
 Mért osztanám mi nem való hogy osszák?
 s a mondhatatlant mért reméli szám?
 15 Jobb volna nyugton és szó nélkül élni,
 csak étellel s szerelemmel beszélni.

De nem lehet. Már nekem ez az élet.
 Már nekem ez a legjobb szerelem.
 Az én egyetlen mezőm erre széled,
 20 ez egy kapú van nyitva még nekem.
 Ha ez bezárul, az már az ítélet,
 melyet fejemre mérend kedvesem,
 kit annyian epedtek, örök asszony,
 ki van, hogy ezreket dalig rikasson.

Cím SzT: Hadjárat a semmibe.

Alcím Ny: Strófák egy képzelt költeményből | SzT: Strófák egy képzelt költeményből.

Dátum Ny; V: [a dátum hiányzik] | SzT: 1913.

1 Ny: Ó mind, | SzT: Ó mind

9 Ny; SzT: Ó

12 Ny; SzT: unt

20 Ny: kapu

23 Ny: asszony

24 Ny: van

- 25 Ki van, hogy minden nemes őt imádja,
amikor mást már nincs imádnia.
Kinek vágyára a halálnak vágya
jöhet csupán: a Filozófia.
Szólj hát szerelmem, szólj halálnak bátyja,
30 élet öccse, csalódások fia,
szólj, énekeld az égi nőt, a drágát,
sirassad új szavakkal némaságát.
- Mert néma ő s nem könnyezik soha
és így vesz tőlünk szót és könnyeket
35 s könnyre mosollyal, szóra mostoha
csönddel feelve csúfra hiteget.
És csöndje végtelen, mint mosolya.
Mosolya nem fogy, csöndje nem reked.
Csöndje mosolyog és mosolya hallgat,
40 mosollyal, csönddel, úgy mulat terajtd.
- Glóbuson ül, mint hideg istenasszony,
ruhája köd, de sohasem mezítlen,
fagyával éget, hogy rabbá unasson
s titkolt testével álmodják a hitlen.
45 S nincs is tán teste. S minden érte-vad szomj
a semmi hús ablakát nyalja itt lenn,
míg fönn a Hölgy, testté hazudva lelkét
a fellegekből fon magának erkélyt.
- S tán minden szellem titkon őt reméli,
50 érte feszül a morc tudós szerelme
és végtelenül végtelenbe méri
kis méterét a véges emberelme,
de az eget s e Hölgyet el nem éri,
bár köveiből Babel tornya kelne:
55 a Jákob-létra végtelenbe vesz
s a nagy éposznak vége sohse lesz.

31 Ny: szólj Ny: nőt

41 Ny: Globuson

50 Ny: feszül

52 Ny: emberelme;

54 Ny: kelne,

56 Ny: eposznak

És mégis éposz és mégis dicső
és mégis ezt az époszt írom én
egy új tudósról. Mégis, mégis ő,
60 akit hősmé biztat a remény,
hogy vágyhatom még lenni én is: ő;
aki enyém és aki mégsem: én
vagy egy bús én, kit dőren elvetéltem
s most lelkétől kísértetes a méhem.

65 Egy új tudósról fogok énekelni,
ki Budapesten majdan élni fog,
dicsőbb, mint hős koroknak fejedelmi
s minden dicsekvő poétán kifog,
70 aki meddő dalát hiába termi
s facér fülekbe céltalan nyifog;
ah, hajdan hogy megejtett ily varázs is,
de most már látom, olyan, mint a hásis.

„Ki nem röppülhet, mikor ér tetőre?”
kérdeztem hajdan gyermek-ostobán, –
75 „Lassan vet óvatos szemet előre
földhöz ragadt nyomorult tudomány,
csigaként tapad hűvös szürke kőre
s az unalom nyálkája nyúl nyomán,
hitvány házat cipeli dőre súlyul –”,
80 de csigaképe most dicsőre újul.

Mert bárha nincs szivárványhídja, szárnya
s szarvval nem érhet úszó csillagot,
kis helyet jár, de biztosan bejárja,
hagyván jelül ragyogó szallagot,
85 hogy útja szűk bár, de valódi *pálya*,
mert hódít s nem hiába ballag ott,
míg Anteusként hullong a poéta
s ő sem röppül, csak ugrál. Mint a béka.

59 Ny; SzT: uj

62 Ny: én,

63 Ny: bus

65 Ny; SzT: uj

66 ÖV: majd [sh]

70 Ny: nyifog, | V; ÖV: nyifog

78 Ny: unalom

Édes a valóságban megfogózni
90 s vigyázva mérni életünk terét,
a korlátok közt nemesen kigyózni,
mint útjelzők közt, bízva, mindelébb.
Szabott pályánkból félre nem lopózni
s nem tért meg, mint kimenős cseléd,
95 kinek mámortól émelyg lomha teste,
únt konyhájába tér vasárnap este.

A korlátokban bízni, hogy vezetnek
s a végtelenben, hogy nagy öle cél,
hogy érdemes nyújtózni a kezeknek,
100 ha tud szilárdan nyúlni, mint acél,
hogy nem mind egyek útjai eszednek
s nem a legbölcsebb élet a facér,
mert eszünk útján mozgunk okosok mi
s a valótlanban nem lehet mozogni.

105 Lássátok, a korlátokat dicsérem:
a korlát a legbiztosabb valóság.
Tövis tart ébren rózsaittas éjen,
lévén biztosabb való, mint a rózsák.
Szoros formából születik az érem,
110 formának zord acél kell, nem nyúlós zsák.
Élet s lélek szétomló pára volna,
hogya nem lenne száz korlátja forma.

Az én hőszám e korlátok s e formák
tudósa méri majd szigorúan
115 a létünket folyató száz csatornát,
melyek között az örök ár suhan,
mely arra foly, hol leggyengébb a korlát
s legyőzve győz csak minden vályuban;
mindegy, honnan jön, és mindegy, hová jut,
120 csak egyet fontos hogy nézzünk: a vályut.

92 SzT: bízva,

96 Ny; SzT: unt

101 Ny; SzT: eggyek

108 Ny: rózsák

109 Ny: szoros

110 Ny; SzT: nyúlós Ny: zsák,

111 Ny: élet

114 Ny: szigorúan

118 Ny: vályuban,

119 Ny: mindegy Ny: jön Ny: mindegy

Az én tudósom tudja ezt bizonynal,
nem fog kergetni régi délibábot,
okosan megelégszik a *viszonnyal*,
amely az észnek *jelzi* a világot
125 s a valóság jeléül a haszonnal:
ezenkívül más lényegig ki látott?
ami remélhetetlen, nem reméli:
a viszonyt *tudja*, a lényegét *éli*.

És tudja, hogy okokból a világ
130 egy óriás lánc kettős végtelenje,
ahol minden szem szomszédjába vág
és nincs, aminek nincsen oka *benne*,
de kívüle keresni hiúság,
oklánc okát kérdezni balga lenne
135 s hogy tudnád szóba, jelbe, észbe venni
azt, amin kívül nincs se jel, se semmi?

És mégis olykor tudósunk körül,
mint csillagokkal, esténként a légür,
ez a nagy semmi, vággyal színesül
140 s titkon az örök láncsal nem elégül,
minden unalma sejtelmekbe züll
s a néma Hölggy mosolyát érzi végül
és bár előtte semmi zárva nincsen,
az ő eszének nem elég a Minden.

145 Képzeld el őt most enyhébb téli esten
a Dunaparton bolygani magában,
ezen az áldott ifju Budapesten
a jégtörés keserves évszakában,
mikor zord úntság lovagol a testen
150 s a lélek nem tud bízni csillagában,
de gyönyörködni tud még benne. (Drága
csillag az űrben: semmiség virága!)

127 Ny: remélhetetlen

133 Ny; SzT: kívüle

136 Ny; SzT: kívül

139 Ny; SzT: színesül

147 Ny: ifjú

149 Ny; SzT: untság

A semmiség virága ez a föld is,
a semmiség virága e világ,
155 amely tövissel bármennyit gyötört is,
mégis virág szemednek. Bús virág!
Tán ér belőle lelkednek gyümölcs is,
mohó fogad keményen belerág,
de ha félig kiszoptad leve mézét,
160 megérzed rajta a semminek ízét.

Tudósunk künn az ég alatt bolyongva
érezze ott magát, a Semmi partján,
nézzen a földre, mint egy égi pontra,
úgy gyönyörködjön e nagy Semmi-tajtján
165 s a tömegben, mely a földön zsidongva
az égben száll, tudatlan – körbehajtván
e gömb, melyet száz erők sodra mozgat.
Röpül a föld – s ők azt hiszik, nyugosznak.

Vagy sétálnak így, halkán, olvadáskor,
170 selyem suhog, peng a katona kardja.
Dombtól dudorgó, tornyos cifra háztól
csipkés az űr felé a Semmi partja.
A szél a habokat lenn, durva pásztor
nedves korbáccsal füttyörészve hajtja,
175 selyem suhog s a szürkefényű vaskard
érintésétől peng a hideg aszfalt.

Ó szürkeség! te a Fehér morajló
meghalkulása (s Feketének anyja)!
Ki eljössz, mikor haldoklik a gyarló
180 fény és a nap az éjszakát foganja.
Ó szálló szürke füst! ó ringva hajló
izmos Dunának szürke szép higanyja.
Ó szürke égen szürke alakok!
szürke szemekben szürke ablakok!

185 A lámpagyújtó lángos végű bottal
megsebzi ezt a messze szürkeséget

↔

162 Ny: érezze[sh]

172 Ny; SzT: űr

175 Ny: szürkefényű

179 Ny: eljössz

185 Ny: végű

helyenkint, – és a sebnek vére csobban
s Dunába hull – tüzes vér, szemet éget,
remegve száll, vékonyka patakokban,
190 mintha vörös bort vízbe töltenétek.
(Így látom a világot este reggel,
szürke alapon vérpiros sebekkel.)

Ott fönn is már, ott fönn a közel ürben
gyulnak a semmi apró sebei
195 a csillagok s keringnek kényszerülten,
kiki egymást amerre cipeli
lángolva még, avagy már halni hülten
vagy viszkető kis étellel teli. –
Nem furcsa, hogyha lelkem kibocsátom
200 elérem mindezt én – a kicsiny átom?

Én viszkető kis élet-átom én?
nem furcsa, hogy e nagy világ belémszáll
érzékeimnek felvont zsilipén?
s előnti lelkem, mint valami vész-ár?
205 Előnti lelkem, s mi maradok én?
Úszó fácska, mely a világ vizén száll
ráhányva, törni, az örök sodorra,
mely önmagával itatva sodorja.

S tudósunk érzé összecsapni lelkén
210 ez únt sodornak őrölő hatalmát
s forogni a nagy ürnek néma telkén
csillagos szárnyal Isten lassu malmát;
táncban az ingó habparipa nyergén
tengernek véli hágni percnyi halmát.
215 Ó tengertánc! hangos hab fényes halma!
de majd megőröl Isten lassu malma.

187 Ny: helyenkint;
191 V; ÖV: (Igy
198 Ny; SzT: teli
199 ÖV: hogy ha
206 Ny; SzT: Úszó
207 Ny: törni
211 Ny; SzT: ürnek
212 Ny; SzT: malmát

Parthoz sodor majd sorsunk sűrű sodra,
a sima semmi sziklapartja vár.
Nem, addig is, fürödve és forogva
220 mulatni legjobb benned táncos ár?
nézni mit hány agg vized ifju fodra,
mi úszik benne: csillag vagy madár,
vagy asszonytest, prémekek közt dobogó
merül fel és tajtékként csillogó.
225 Tajtékként csillanó és úgy elomló
a dunamenti fényes utcasorban,
mely lenn patakzik merre az oromló
Gellért kis szirtje a folyóra torpan,
prémmel is prémes tajtékhöz hasonló
230 muffal, boával az örök sodorban
és kacagással a habkacagáshoz
s mennyi mással hasonló mennyi másához!

Amiről annyi költők énekeltek
és annyian még énekelni fognak;
235 s a drága prém között a vér, a sejtek
keringnek, égnek, építik a habnak
bájos, múltó formáit, régi rejtek
teremtésben áradnak és apadnak
száz testen át – és tested szembe árad,
240 hab vagy a hab közt, minden nő a párod.

S a tudós tudja, hogy e nagy kanális
kicsiny csöve az ő teste is éppen
s a szent természet örök animális
ereje ered emberünk érében.
245 Nem legjobb elvegyülni, bármi vár is,
hullám hullámhoz dörzsölődve szépen?
vagy mint halacska dörzsölődni násszá –
hogyan lehetne halacska halásszá?

218 Ny: Semmi

219 Ny: Nem

221 Ny: ifjú

222 Ny: benne;

230 Ny: muffal

Hogyan lehetne, ó hogyan lehetne
250 halásza lenni az örök sodornak,
amelybe holtig el vagyunk temetve
s mely holtan a semmibe hány ki holnap
űrnél ürebb távolba? hogy lehetne,
kik parttalan medrében véle folynak
255 a nagy Folyás irányát észre venni,
ha ez a minden és a part a semmi?

Vagy legalább mi látjuk semminek
és az *irány* szó semmit sem jelent
és semmi értelme a semminek,
260 kimondjuk, mint a mindent s végtelen
s szavunkban tiltott hiú vágy remeg,
de ami tiltott, mindörökre szent
s reménytelen vágy a legszebb imádság
s szent hősök, kik merészen félve vágyják.

265 Így írom én is hősi versem hősen,
amelynek hőse egy és ezer-egy,
ki régi-gyengén s mindig új-erősen,
halni-születni testből testbe megy,
a végtelen végét nem éri ő sem
270 s az én mesém is végtelenbe megy,
hisz benne olyan dolgok vágya szólal,
miket nem mondhatsz véges számu szóval,

mert minden szó új korlátot teremt,
a gondolat testének szabva formát
275 s e korlátok közt kigyózik a rend
lépcseje, melyen addig másszuk ormát
új s új látásnak, mígnem messze lent
köddé mosódik minden régi korlát,
s képekből összeáll a képtelen
280 korlátokból korlátlan végtelen.

[1911 és 1913. október 16. között]

253 Ny; SzT: űrnél Ny; SzT: ürebb

264 Ny: merészen,

265 V; ÖV: Igy

272 Ny: számú Ny; SzT: szóval.

273 Ny; SzT: Mert

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k_1 MTAK Ms 10.506/29., tinta- és ceruzairású fogalmazvány 12 fóliós papír rektóján, aláírás nélkül, a 12. f. verzóján Babits ceruzairásával: „böjti préd[ikáció]” és egy olvashatatlan szó; k_2 tintairású tisztázata tinta- és ceruzairású javításokkal, 23,8×19,2 cm méretű, négyzetrácsos papíron, aláírással. Jelenleg magántulajdonban. (A kézirat-katalógusban nem szerepel.)

A Krisztina Antikvárium (Budapest, Roham utca 7.) 8. árverésének (2001. október 7., Budapest, a Magyar Rádió Márványterme, Pollack Mihály tér) aukciós katalógusa szerint árverésre bocsátották a *Hadjárat a semmibe* teljes autográf tisztázata. A kiadvány adatai alapján Babits a 12 fólióból álló, 23,8×19,2 cm méretű, négyzetrácsos papírra írt kézirat rektó oldalaira jegyezte le a verset. Az alcím itt *Strófák egy nagyobb költeményből*, az utolsó oldalon pedig Babits aláírása szerepel.

A kézirat Dienes Valéria hagyatékából származik, amire Dienes egy interjúban elmondott visszaemlékezése is utal: „valahol megvan nálam annak a [...] *Hadjárat*nak az eredeti kézírata is.” (DIENES–VITÁNYI 1975, 89.) A kézirat kikiáltási ára 180 000 forint volt, és az antikvárium következő, 9. árverésének (2002. május 11.) katalógusából kiderül, hogy a tétel végül 260 000 forintért kelt el. Jelenlegi hollétéről nincs tudomásunk, ugyanakkor sikerült hozzáférni az aukciós archívumhoz, ahol a kézirat fényképfelvétele is elérhető. Ennek alapján a kritikai kiadásban ezt a változatot is közöljük szövegváltozatként (k_2).

Babits idézőjelek között a [*Földhöz ragadt, nyomorult tudomány...*] kezdetű, 1904-es versének első öt sorát a költeménybe építi.

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 20. sz. (1913. okt. 16.): 536–542. – További megjelenések: SzT 87–97; V 221–229; ÖV 201–208.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k_1 fogalmazvány, amelyen számos, alapvetően kisebb javítás figyelhető meg. A szöveget Babits ceruzával kezdi írni, azonban mivel a kézirat túlnyomó része tintával készült, a kéziratot tintairásúként vettük fel. A fóliókon több betű- és szójavítás, valamint szó- és sorcsere is megfigyelhető; a központosítás következetlen, és a szöveg állapota még nem közelíti meg a nyomtatott változatokét. A k_1 -en a 38. sor „Mosolya” szavában Babits a második *o* fölé ékezetet ír, majd ezt tintával kihúzza. A k_2 tisztázata szemmel láthatóan a fogalmazvány alapján készült. Központosítása még itt sem teljesen következetes – Babits gyakran elhagyja a vesszőket –, ugyanakkor a fogalmazványon végrehajtott módosítások többsége már ebben a változatban is megjelenik. Erre példa a 217. sor elején található szócsere: a k_1 -en eredetileg „Parthoz sodor majd” szerepel, de Babits ceruzával jelzi a szórend módosítását „majd parthoz sodor” alakra; a k_2 -n már ez a változat olvasható. A nyomtatott kiadások később visszatérnek az eredeti, „Parthoz sodor majd” sorrendhez. A k_2 -n kevés javítás található, melyek jellemzően betűjavítások. A 145. sorban az „estén” *é*-jének ékezetét, illetve a 254. sorban „ürébb” *é*-jének ékezetét Babits kihúzza. A tisztázaton a strófákat – · – jellel választja el egymástól.

Alapszövegünk az ÖV.

Javításaink

66. A *majd* nyilvánvaló sajtóhiba, mert elrontja a szótagszámot; a korábbi közlések alapján javítottuk *majdanra*.

70. A *nyifog* után, a SzT-közlés alapján pontosvesszőt tettünk.

191. A nyomdai betűkészslet hiányossága miatt az *Így Í*-jére ékezetet tettünk.

199. A *hogy ha* alakot a korábbi közlések alapján – és mivel a 112. sorban is egybeírva szerepel – egybeírtuk.

265. A nyomdai betűkészslet hiányossága miatt az *Így Í*-jére ékezetet tettünk.

Előszövegek

k₁: MTAK Ms 10.506/29.

[Cím nélkül]

Ó mind akit szerettem életemben
s ki enge lélke met szeretni még merész
figyeljen most, talán megérthet engem
bár hangom szerte tárult mélybe vész,
mint egy örök sodor halásza zengem
amiről még álmodni is nehéz
ragadójába markolok kezemmel
s merni merem, amit más nézni sem mer.

Ó lelkek teste, élő folytonosság
m ért folysz el? És te testek lelke, szám
miért foly am odom hiába hozzád
elmém hazája, régen únt hazám?
Mié ért osztanám mi nem való hogy osszák?
s a mondhatatlant mié ért reméli szám?
Jobb volna nyugton és szónélkül élni,
csak étlettel s szerelemmel beszélni

De nem lehet. Már nekem ez az élet,
m Már nekem ez a legjobb szerelem.
Immár Az én egyetlen mezőm erre széled,
ez egy kapú van nyitva még nekem.
Ha ez bezárul: az már az itélet,
melyet fejemre mérend kedvesem,
kit annyian imádtak epedtek örök asszony
ki van hogy ezeket dalig rikasson.

Ki van hogy minden nemes őt imádja,
amikor [már] ∫ [nincs] ∫ [mást] imádnia.
Kinek vágyára a halálnak vágya
jöhet csupán: a Filozófia. ↔

Szólj hát szerelmem, szólj halálnak bátyja,
élet öccse, csalódások fia
szólj énekeld az égi nőt a drágát
sirassad új szavakkal némaságát.

Mert néma ő s nem könnyezik soha
és így vesz tőlünk szót és könnyeket
s könnyre mosollyal, szóra mostoha
csönddel feelve csúfra hiteget.
És csöndje végtelen mint mosolya.
Mos **o** **o** **l** **y** **a** nem fogy, csöndje nem reked.
Csöndje mosolyog és mo **l** **y** **s** **o** **l** **y** **a** hallgat
mosollyal, csönddel, úgy mulat terajtd

Glóbuson ül mint hideg istenasszony
ruhája köd de sohasem meztlen
fagyával éget hogy rabbá unasson
s titkolt testé **r** **ö** **l** **v** **e** **l** álmodják a hitlen
S nincs is tán teste. S minden érte-vad szomj
a semmi hús ablakát nyalja itt lenn
míg fönn a Hölg, testté hazudva lelkét
a fellegekből fon magának erkélyt

S tán minden szellem titkon őt rem **l** **i**
érte feszül a **g** **o** **n** **d** **[?]** **m** **o** **r** **c** tudós szerelme
és végtelenül végtelenbe méri
kis méterét a véges emberelme
de az eget s e Hölgyet el nem éri
bár köveiből Bábel tornya kelne
a Jákob létr **á** **j** a végtelenbe vesz
s a nagy **é** **p** **o** **s** **z** **n** **a** **k** **n** **a** **k** **v** **e** **s** **o** **h** **s** **e** **l** **e** **s** **z**.

És mégis éposz és mégis dicső
és mégis ezt az époszt írom én
egy uj tudósról. Mégis, mégis ő,
akit hősmé **a** **v** **a** **t** **b** **i** **z** **t** **a** **t** a remény
hogy vágyhatom még lenni én is: ő;
aki enyém és aki mégsem: én
vagy egy bus én **a** **k** **k** **i** **t** **d** **ő** **r** **é** **n** elvetéltem
s most lelkétől kísértetes a méhem.

Egy uj tudósról fogok énekelni
ki Budapesten majdan élni fog
dicsőbb, mint **h** **ő** **s** koroknak fejedelmi
s minden dicsekvő poétán kifog
aki meddő dalát hiába termi
s facér fülekbe céltalan nyifog
ah hajdan hogy megejtett ily varázs is –
de most már látom, olyan mint a hásis

„Ki nem röpülhet, mikor ér tetőre?”
kérdetem hajdan gyermek-ostobán, –

„Lassan vet óvatos szemet előre
földhöz ragadt nyomorult tudomány
csigaként tapad hűvös szürke kőre
s az únalom nyálkája nyúl nyomán
hitvány házát cipeli dőre súlyúl –”
de csigaképe most dicsőre újul.

Mert bárha nincs szivárványhídja szárnya
s csak merre lesket szarvval nem érhet úszó csillagot
kis helyet jár de biztosan bejárja
hagyván jelül ragyogó szallagot
hogyan útja szűk bár, de valódi pálya
mert hogy hódít s s nem hiába ballag ott
míg Anteuszként hullong a poeta
s ő sem röpül csak ugrál. Mint a béka.

Édes a valóságban megfogózni
s vigyázva mérni életünk terét
a korlátok között nemesen kigyózni
mint utjelzők közt, bízva, mindelébb.
Szabott pályánkból félre nem lopózni
s nem tért meg mint kimenős cseléd
kinek mámortól émelyg lomha teste
unt konyhájába tér vasárnap este.

A korlátokban bízni hogy vezetnek
s a végtelenben hogy nagy öle cél
hogy érdemes nyujtózni a kezük
ha tud szilárdan nyúlni mint acél
hogy nem mind egyek útjai eszednek
s nem a legbölcsebb élet a facér
mert eszünk útján mozgunk okosok mi
s a valótlamban nem lehet mozogni

Lássátok a korlátokat dicsérem:
a korlát a legbiztosabb valóság
Tövis tart ébren rózsa ittás éjen
lévén biztosabb való, mint a rózsák
szoros formából születik az érem
formának zord acél kell, nem nyulós zsák
élet s lélek szétomló pára volna
hogyha nem lenne száz korlátja forma.

Az én hősöm e korlátok s e formák
tudósa besz méri majd szigoruan
a létünket folyató száz csatornát
melyek között az örök ár suhan
mely arra foly hol leggyengébb a korlát
s legyőzve győz csak minden vályuban
mindegy honnan jön és mindegy hová jut
csak egyet fontos hogy nézzünk: a vályut.

Az én tudósom tudja ezt bizonynal
nem fog kergetni régi délibábot
okosan megelőgszik a viszonyal
amely az észnek jelzi a világot
s a valóság jeléül a haszonnal:
ezenkívül más lényegig ki látott?
ami remé lehetetlen, nem reméli:
a viszonyt tudja, a lényegét éli.

És tudja hogy okokból a világ
egy óriás lánc kettős végtelenje
ahol minden szem szomszédjába vág
és nincs aminek nincsen oka benne
de kívüle keresni hiúság g
oklánc okát kérdezni balga lenne
s hogy tudnád szóba jelbe észbe venni
a mindent melyhez nincs hasonló azt, ami t n kívül nincs se jel se semmi?

És mégis olykor tudósunk körül
mint csillagokkal szinez esténként a légür
ez a nagy semmi vág yal színesül
s titkon az örök láncsal nem elégül
minden unalma sejtelmekbe züll
s egy a örök néma Hölgly mosolyát érzi végül
és bár előtte semmi zárva nincsen
az ő eszének nem elég a Minden

Képzeld el őt most enyhébb téli esten
a Dunaparton bolygani magában
ezen az áldott ifju Budapesten
a jégtörés keserves évszakában
mikor zord untság lovagol a testen
s a lélek nem tud bízni csillagában
de gyönyörködni tud még benne (Drága
csillag az űrben: semmiség virága!)

A semmiség virága ez a föld is
a semmiség virága e világ
amely tövissel bármennyit gyötört is
mégis virág szemednek. Bús virág!
Tán ér belőle lelkednek gyümölcs is
mohó fogad keményen belerág
de ha félig kiszoptad leve mézét
megérzed rajta a semminek ízét.

Tudósunk künn az ég alatt bolyongva
érezze ott magát, a Semmi partján
nézzen **a** földre, mint egy égi pontra
ugy gyönyörködjön e nagy Semmi-tajtján
s a tömegben mely a földön zsongva
nem tudja hogy az égben **jár száll**, tudatlan, – körbehajtván
e gömb, melyet száz erők sodra mozgat
Röpül a föld – **ő s** ők azt hiszik, nyugosznak

Vagy sétálnak így, halkán, olvadáskor,
selyem suhog, peng a katona kardja
Dombtól dudorgó, **s** tornyos cifra háztól
csipkés az ür felé a Semmi partja
A szél a habokat lenn, durva pásztor
nedves korbáccsal **füg ty** örészve hajtja
selyem suhog **s** a szürkefényü **f v** askard
érintésétől **koppangat az** **peng a hideg** aszfalt

Ó szürkeség! te a **F F** ehér morajló
meghalkulása **(meg a színek s a Feketé nek anyja)**!
Ki **ott vagy** **eljösz** mikor haldoklik a gyarló
fény és a nap az éjszakát foganja
Ó szálló szürke füst! ó ringva hajló
izmos Dunának szürke szép higanyja
ó szürke égen szürke alakok!
ó szür szür ke szemekben szürke ablakok!

A lámpagyújtó lángos végü bottal
megsebzi ezt a messze szürkeséget
helyenkint; – és a sebnek vére csobban
é s Dunába hull – tüzes vér, szemet éget
remegve száll, vékonyka patakokban
mintha vörös bort vízbe töltenének
(Igy látom a világot este, reggel
szürke alapon vérpiros sebekkel.)

Ott fönn is már, ott fönn a közel ürben
gyulnak a Semmi apró sebei
a csillagok s keringnek kényszerülten
kiki [egymást] / [amerre] cipeli
lángolva még, avagy már halni hülten
vagy viszkető kis étellel teli –

»Nem furcsa hogyha lelkem kibocsátom
elérem őket őket mindezt én – a kicsiny átom?

én viszkető kis élet-átom, én
nem furcsa hogy e nagy világ belémszáll
öt érzéke imnek felvont zsilipén?
s előnti lelkem mint valami vész-ár?
Előnti lelkem, s mi maradok én?
Uszó fácaska, mely a világ vizén száll
ráhányva, törni, az örök sodorra,
mely önmagával itatva sodorja.

S tudósunk érzé összecsapni lelkén
ez únt sodornak örölő hatalmát
s forogni a nagy ürnek néma telkén
csillagos szárnyal Isten lassu malmát
táncban az ingó habparipa nyergén
tengernek vél i hágni percnyi halmát
Ó tengertánc! hangos hab fényes halma! –
(de majd megőröl) Ez álom[?] sebes víz Isten lassu malma

[parthoz sodor] / [majd] sorsunk sűrű sodra
a síma Semmi sziklapartja vár
nem addig is, fürödve és forogva
mulatni legjobb benned táncos ár?
nézni mithány agg vized ifju fodra
mi úszik benne: csillag vagy madár
vagy asszonytest, prémekek közt dobogó
merül fel és tajtékként csillogó.

Tajtékként csillanó és úgy elomló
a Duna parti menti fényes utcasorban
↓prém je mel is↓prémes tajtékhöz hasonló
↑muffal, boával az örök sodorban
↑mely lenn patakzik merre az oromló
Gellért kis szirtje a D folyóra torpan
és kacagással a habkacagáshoz
s mennyi mással hasonló mennyi máshoz!

Amiről annyi költők énekeltek
és annyian még énekelni fognak;
s a drága prém között a vér, a sejtek
keringnek, égnek, építik a **h**abnak
bájos, muló formáit, régi rejtek
teremtésben áradnak és apadnak
száz testen át – és tested szembe árad
hab vagy a hab köz**t**, minden nő a párod

S**A****a** tudós tudja, hogy **a****e** nagy kanális
kicsiny csöve az ő teste is épen
s a szent természet örök animális
ereje ered emberünk érében
Nem legjobb elvegyülni, bármi **v**ár is
hullám hullámhoz dörzsölődve szépen?
vagy mint halacska dörzsölődni násszá **?** –
hogyan lehetne halacska halásszá?

Hogyan lehetne, ó hogyan lehetne
halásza lenni az örök sodornak
amelybe holtig el vagyunk temetve
s mely **holtan** a semmibe **halni** hány ki **h**olnap
ünnél ürebb távolba? hogy lehetne,
kik parttalan medrében vele folynak
a nagy Folyás irányát **számba** **észre** venni,
ha ez a minden és a part a semmi?

vagy lega**lább** mi látjuk semminek
és az **irány** szó semmit sem jelent
és semmi értelme a semminek
kimondjuk mint a **mindent** s **végtelent**
a **s** szavunkban tiltott hiú vágy remeg
de **a** mi tilto**tt**, mindörökre szent
s reménytelen vágy a legszebb imádság
s szent hősök kik **merészen**, félve vágyják

Igy írom én is hősi versem hősen
amelynek hőse egy és ezer-egy
ki **r**é-gyengén **s** **m**indig új-erősen
halni-születni testből testbe megy
a végtelen végét nem éri ő sem
s az én mesém is végtelenbe megy
hisz benne olyan dolgok vágya szólal,
miket nem mondhatsz véges számu szó **val**

mert minden szó új teremt
a gondolat testének szabva formát
s e korlátok közt kígyózik a rend
lépcséje, melyen addig másszuk ormát
új s új látásnak, mignem messze lent
köddé mosódik minden régi korlát
s képekből összeáll a képtelen
korlátokból korlátlan végtelen.

k₂: Babits saját kezű tisztázata; magántulajdonban

Hadjárat a semmibe

Strófák egy nagyobb költeményből.

Ó mind akit szerettem életemben
s ki lelkemet szeretni még merész
figyeljen most, talán megérthet engem
bár hangom szertétárult mélybe vész
mint egy örök sodor halásza zengem
amiről még álmodni is nehéz
ragadójába markolok kezemmel
s merni merem, amit más nézni sem mer.

Ó lelkek teste, élő folytonosság
mért folyasz el? És te testek lelke, szám,
miért folyamodom hiába hozzád
elmém hazája, régen unt hazám?
Mért osztanám mi nem való hogy osszák?
s a mondhatatlant mért reméli szám?
Jobb volna nyugton és szó nélkül élni
csak étellel s szerelemmel beszélni.

De nem lehet. Már nekem ez az élet.
Már nekem ez a legjobb szerelem.
Az én egyetlen mezőm erre széled,
ez egy kapu van nyitva még nekem.
Ha ez bezárul az már az ítélet,
amelyet fejemre mérend kedvesem,
kit annyian epedtek, örök asszony
ki van hogy ezreket dalig rikasson.

Ki van hogy minden nemes őt imádja
■ amikor mást már nincs imádnia
Kinek vágyára a halálnak vágya
jöhet csupán: a Filozófia.

↔

Szólj hát szerelmem, szólj halálnak bátyja.
élet öccse, csalódások fia
szólj énekeld az égi nőt a drágát
sirassad új szavakkal némaságát.

Mert néma ő s nem könnyezik soha
és így vesz tőlünk szót és könnyeket
s könnyre mosollyal szóra mostoha
csönddel feelve csúfra hiteget.
És csöndje végtelen, mint mosolya.
Mosolya nem fogy, csöndje nem reked.
Csöndje mosolyog és mosolya hallgat
mosollyal, csönddel, úgy mulat terajtad.

Globuson ül mint hideg istenasszony
ruhája köd de sohasem mezítlen
fagyával éget hogy rabbá unasson
s titkolt testével álmodják a hitlen.
S nincs is tán teste. S minden érte-vad szomj
a semmi hús ablakát nyalja itt lenn
míg fönn a Hölgy, testté hazudva lelkét
a fellegekből fon magának erkélyt.

S tán minden szellem titkon őt reméli
érte feszül a morc tudós szerelme
és végtelenül végtelenbe méri
kis méterét a véges emberelme,
de az eget s e Hölgyet el nem éri
bár köveiből Babel tornya kelne
a Jákob-létra végtelenbe vesz
s a nagy eposznak vége sohse lesz.

És mégis éposz és mégis dicső
és mégis ezt az époszt irom én
egy új tudósról. Mégis, mégis ő,
akit hősmé biztat a remény
hogy vágyhatom még lenni én is: ő;
aki enyém és aki mégsem: én
vagy egy bus én kit dőrén elvetéltem
s most lelkétől kísértetes a méhem.

Egy új tudósról fogok énekelni
ki Budapesten majdan élni fog
dicsőbb mint hős koroknak fejedelmi
s minden dicsekvő poétán kifog
aki meddő dalát hiába termi
s facér fülekbe céltalan nyifog
ah hajdan hogy megejtett ily varázs is
de most már látom, olyan mint a hásis.

„Ki nem röppülhet mikor ér tetőre?”
kérdeztem hajdan gyermek-ostobán, –
„Lassan vet óvatos szemet előre
földhöz ragadt nyomorult tudomány
csigaként tapad hűvös szürke kőre
s az unalom nyálkája nyúl nyomán
hitvány házát cipeli dőre súlyúl –”
de csigaképe most dicsőre újul.

Mert bárha nincs szivárványhídja szárnya
s szarvval nem érhet úszó csillagot
kis helyet **be,** jár de biztosan bejárja
hagyván jelül ragyogó szallagot
hogy útja szűk bár, de valódi pálya
mert hódít s nem hiába ballag ott
mig Anteusként hullong a poéta
s ő sem röppül csak ugrál. Mint a béka.

Édes a valóságban megfogózni
s vigyázva mérni életünk terét
a korlátok közt nemesen kigyózni
mint útjelzők közt, bízva, mindelébb.
Szabott pályánkból félre nem lopózni
s nem tért meg mint kimenős cseléd
kinek mámortól émelyg lomha teste
unt konyhájába tér vasárnap este.

A korlátokban bízni hogy vezetnek
s a végtelenben hogy nagy öle cél
hogy érdemes nyujtózni a kezeknek
ha tud szilárdan nyúlni mint acél
hogy nem mind egyek útjai eszednek
s nem a legbölcsebb élet a facér
mert eszünk útján mozgunk okosok mi
s a valótlanban nem lehet mozogni.

Lássátok a korlátokat dicsérem:
a korlát a legbiztosabb valóság
Tövis tart ébren rózsaittas éjen
lévén biztosabb való mint a rózsák
szoros formából születik az érem
formának zord acél kell nem nyulós zsák
élet s lélek szétomló pára volna
hogyha nem lenne száz korlátja forma.

Az én hőszám e korlátok s e formák
tudósa méri majd szigoruan
a létünket folyató száz csatornát

↔

melyek között az örök ár suhan
mely arra foly hol leggyengébb a korlát
s legyőzve győz csak minden vályuban
mindegy honnan jön és mindegy hová jut
csak egyet fontos hogy nézzünk: a vályut.

Az **t** én tudósom tudja ezt bizonytal
nem fog kergetni régi délibábot
okosan megelégszik a viszonnyal
amely az észnek jelzi a világot
s a valóság jeléül a haszonnal:
ezenkívül más lényegig ki látott?
ami remélhetetlen nem reméli:
a viszonyt tudja, a lényegét éli.

És tudja hogy okokból a világ
egy óriás lánc kettős végtelenje
ahol minden szem szomszédjába vág
és nincs aminek nincsen oka benne
de kívüle keresni hiúság
oklánc okát kérdezni balga lenne
s hogy tudnád szóba jelbe észbe venni
azt, amin kívül nincs se jel se semmi?

És mégis olykor tudósunk körül
mint csillagokkal esténként a légür
ez a nagy semmi vággyal szinesül
s titkon az örök lánccal nem elégül
minden unalma sejtelmekbe züll
s a néma Hölgy mosolyát érzi végül
és bár előtte semmi zárva nincsen
az ő eszének nem elég a Minden.

Képzeld el őt most enyhébb téli esté **e**n
a Dunaparton bolygani magában
ezen az áldott ifju Budapesten
a jégtörés keserves évszakában
mikor zord untság lovagol a testen
s a lélek nem tud bízni csillagában
de gyönyörködni tud még benne. (Drága
csillag az űrben: semmiség virága!)

A semmiség virága ez a föld is
a semmiség virága e világ
amely tövissel bármennyit gyötört is
mégis virág szem **ed** nek. Bús virág!
Tán ér belőle lelk **ed** nek gyümölcs is

mohó fogad keményen belerág
de ha félig kiszoptad leve mézét
megérzed rajta a semminek ízét.

Tudósunk künn az ég alatt bolyongva
érezze ott magát a s Semmi partján
nézzen a földre mint egy égi pontra
ugy gyönyörködjön e nagy Semmi-tajtján
s a tömegén, mely a földön zsibongva
az égben száll, tudatlan – körbehajtván
e gömb melyet száz erők sodra mozgat.
Röpül a föld – s ők azt hiszik, nyugosznak.

Vagy sétálnak így, halkan, olva d áskor,
selyem suhog, peng a katona kardja
Dombtól dudorgó tornyos cifra háztól
csipkés az ür felé a Semmi partja
A szél a habokat lenn, durva pásztor
nedves korbáccsal fütyörészve hajtja
selyem suhog s a szürkefényű vaskard
érintésétől peng a hideg asz t f alt.

Ó szürkeség! te a Fehér morajló
meghalkulása (s a Feketének anyja)!
Ki eljössz, mikor haldoklik a gyarló
fény és a nap az éjszakát foganja
Ó szálló szürke füst! ó ringva hajló
izmos Dunának szürke szép higanyja
Ó szürke égen szürke alakok!
szürke szemekben szürke ablakok!

A lámpagyújtó lángos végü bottal
megsebzi ezt a messze szürkeséget
helyenkint; – és a sebnek vére csobban
s Dunába hull – tüzes vér szemet éget
remegve száll, vékonyka patakokban
mintha vörös bort vízbe töltenének
(Igy látom a világot este reggel
szürke alapon vérpiros sebekkel.)

Ott fönn is már ott fönn a közel ürben
gyulnak a semmi apró sebei
a csillagok s keringnek kényszerülten
kiki egymást amerre cipeli
lángolva még, avagy már halni hülten
vagy viszkető kis étellel teli –
Nem furcsa hogyha lelkem kibocsátom
elérem mindezt én – a kicsiny átom.

én vizkető kis élet-átom, én
nem furcsa hogy a e nagy világ belémszáll
érzékeimnek felvont zsilipén?
s előnti lelkem mint valami vész-ár?
Elönti lelkem, s mi maradok én?
Uszó fácska, mely a világ vizén száll
ráhányva, törni, az örök sodorra
mely önmagával itatva sodorja.

S tudósunk érzé összecsapni lelkén
ez únt sodornak örölő hatalmát
s forogni a nagy ürnek néma telkén
csillagos szárnyal Isten lassu malmát
táncban az ingó habparipa nyergén
tengernek véli hágni percnyi halmát
Ó tengertánc! hangos hab fényes halma! –
de majd megőröl Isten lassu malma.

majd parthoz sodor sorsunk sűrű sodra
a síma Semmi sziklapartja vár
n N em addig is, fürödve és forogva
mulatni legjobb benned táncos ár?
nézni mit hány agg vized ifju fodra
mi úszik benne: csillag vagy madár,
vagy asszonytest, prémekek közt dobogó
merül fel és tajtékként csillogó.

Tajtékként csillanó és úgy elomló
a Dunamenti fényes utca sorban
mely lenn patakzik merre az oromló
Gellért kő[?] szirtje a folyóra torpan
prémmel is prémes tajtékhöz hasonló
muffal boával az örök sodorban
és kacagással a habkacagáshoz
s mennyi mással hasonló mennyi máshoz!

Amiről annyi költők énekeltek
és annyian még énekelni fognak;
s a drága pr ém között a vér, a sejtek
keringnek, égnek, építik a habnak
bájos, muló formáit, régi rejtek
teremtésben áradnak és apadnak
száz testen át – és tested szembe ára
hab vagy a hab közt, minden nő a párod.

S a tudós tudja hogy e nagy kanális
kicsiny csöve az ő teste is épen

s a szent természet örök animális
ereje ered emberünk erében
Nem legjobb elvegyülni, bármi vár is
hullám hullámhoz dörzsölődve szépen?
vagy mint hala c s ka dörzsölődni násszá
hogyan lehetne halacska halásszá?

Hogyan lehetne, ó hogyan lehetne
halásza lenni az örök sodornak
amelybe holtig el vagyunk temetve
s mely holtan a semmibe hány ki holnap
ünnél ü r e bb távolba? hogy lehetne
kik parttalan medrében véle folynak
a nagy Folyás irányát észre venni
ha ez a minden és a part a semmi?

vagy legalább mi látjuk semminek
és az irány szó semmit sem jelent
és semmi értelme a semminek
kimondjuk mint a mindent s végtelent
s szavunkban tiltott hiú vágy remeg
de ami tiltott, mindörökre szent
s reménytelen vágy a legszebb imádság
s szent hősök kik merészen, félve vágyják.

Igy írom én is hősi versem hősen
amelynek hőse egy és ezer-egy
ki régi-gyengén s mindig új-erősen
halni-születni testből testbe megy
a végtelen végét nem éri ő sem
s az én mesém is végtelenbe megy
hisz benne olyan dolgok vágya szólal,
miket nem mondatsz véges számu szóval

mert minden szó uj teremt
a gondolat testének szabva formát
s e korlátok közt kigyózik a rend
lépcseje, melyen addig másszuk ormát
uj s uj látásnak, mígnem messze lent
köddé mosódik minden régi korlát,
s képekből összeáll a képtelen
korlátokból korlátlan végtelen.

Babits Mihály

A költemény legkorábbi rétegét a feltételezhetően 1904 őszén keletkezett [*Földhöz ragadt, nyomorult tudomány...*] kezdetű szonett alkotja, amely az *Angyalos könyvben* (*Versek 1903. jan.–1906. jul., Szonettek és canzonék I., Szonettek 10.*) önálló darabként szerepelt. Ez a vers évekkel később, jelentős átdolgozással és idézőjelek között épül be a *Hadjárat a semmibe* szövegébe, megőrizve alapmetaforáját, ugyanakkor elveszítve önálló vershelyzetét: „Földhöz ragadt, nyomorult tudomány: / lassan vet óvatos szemet előre. / Csigaként tapad hűvös, szürke kőre / s az únalom nyálkája nyúl nyomán. / Nem tud röpdülni. Mikor ér tetőre?! / Súlyúl cipeli hitvány házát dőre / fontossággal. [...]” (*[Földhöz ragadt, nyomorult tudomány...]*, 1–7. sor, BABITS 2017, 327.); „»Ki nem röpdülhet, mikor ér tetőre?« / kérdeztem hajdan gyermek-ostobán, – / »Lassan vet óvatos szemet előre / földhöz ragadt nyomorult tudomány, / csigaként tapad hűvös szürke kőre / s az únalom nyálkája nyúl nyomán, / hitvány házát cipeli dőre súlyul –« / de csigaképe most dicsőre újul.” (*Hadjárat a semmibe*, 73–80. sor.) Ahogy a versek kritikai kiadásának első kötetében is olvasható, a Babits-hagyatékban található egy keltezés nélküli feljegyzés (OSZK Fond III. 1953/5.), amely a [*Földhöz ragadt, nyomorult tudomány...*] előzményének tekinthető: „A természettudomány lassan csúszik, mint a csiga, de mint az, folytonos, fényes nyomokat hagy maga után a kövön. – A költészet nem röpdül, hanem ugrál, mint a béka; és mindig vissza kell esnie a földre, ha új ugrásra akar erőt –.” (BABITS 2017, 328.)

Rába György szerint a vers gondolati előzményei más költeményekben is felbukkanak: az *Atlantisz* és különösen a *Vakok a hídon* a Semmi és a lét kérdését költői látomásként jelenítik meg, a *Hadjárat a semmibe* azonban a problémát reflexív, dialektikus formában bontja ki. Eszmei kiindulópontjának hátterében egyrészt Henri Bergson filozófiája, másrészt a korszak matematikai gondolkodása, különösen Henri Poincaré és Georg Cantor elméletei állnak. Cantor halmazelméletének végtelenségfogalma – például az a tétel, hogy a tér pontjai számosabbak az egész számoknál – Babits számára a világ és az élet folyamatosságának költői értelmezéséhez kínál kiindulópontot, amelyet a versben végül Bergson idő- és mozgásfelfogása ír felül: Babits a lét folytonosságát a bergsoni *durée* és az oszthatatlan mozgás (*continuité mouvante*) fogalmaival értelmezi, amelyek szerint a tudat és a külvilág viszonya a belső változásokból kibontakozó időtapasztalat folyamatában tárul fel. A költemény így a lét és a semmi viszonyának dialektikus vizsgálatává válik, amelyben a filozófiai reflexiót a külvilág érzékletes képei – például a Duna-parti séta benyomásai – szemléltetik. (RÁBA 1981, 427–429.) Babits Dienes Valériával gyakran folytat eszmecserét Bergsonról, „s hogy »ses pensées« [gondolatai] mennyire éltek benne, nagyon elárulta a *Hadjárat a semmibe*” – emlékszik vissza Dienes egy 1964 novemberében kelt levelében. (SZABÓ SJ 2001, 229.) Gál István szerint a filozófiai tematika Browning hatására utal. (GÁL 2003, 67.)

Ahogy Rába rámutat, műfaját tekintve a vers a filozófiai tanköltemény hagyományához kapcsolódik: előzményei között említhető Arany János *Vojtina ars poétikája* és Csokonai Vitéz Mihály *A lélek halhatatlansága* című műve. A stanzaformájú vers a reflexív hangnem kapcsán Arany *Bolond Istók* című művével is rokonítható, míg a *Bolyai* című szonett a gondolati problémakör egyik közvetlen csírájának tekinthető. (RÁBA 1981, 426–427.) A stanzaforma és az eposzi utalások révén a vers Tasso *A megszábadított Jeruzsálem* című művével is párhuzamba állítható, miközben a nagyepikai vállalkozás lehetőségét ironikus önreflexió kíséri. (KOÓS 2005, 77.)

Egy vele készült interjúban Dienes Valéria arról beszél, hogyan dolgozott Babits: a verseket hosszabb ideig magában hordozta, és csak akkor vetette papírra, amikor már „készen” érezte őket, ugyanakkor gyakran bepillantást engedett a készülő művei alakulásába. Dienes elmondása szerint ekkoriban Babits háromféle munkán dolgozott párhuzamosan: új tercínákat hozott a készülő Dante-fordításból, részleteket olvasott fel *A gólyakalifából*, valamint új verseket mutatott neki. Ugyanebben az összefüggésben említi a *Hadjárat a semmibe* című verset is, amelyet Dienes egy „nagyon fiatal, nagyon kedves barátjához”, Komjáthy Aladárhoz kapcsol. (DIENES–VITÁNYI 1975, 89.) A *Hadjárat a semmibe* filozófiai tanköltemény révén azonban aligha tekinthető kizárólag Komjáthy személyéhez kötött alkalmi versnek. A visszaemlékezés mindenestre fontos kronológiai támpontot ad: arra utal, hogy a vers a Dante-fordítás, illetve *A gólyakalifa* írásának idején, vagyis 1913 során keletkezhetett – legalábbis ekkor nyeri el végleges formáját.

A vers elsőként a *Nyugat* 1913. október 16-i számában jelenik meg, azonban Babits nem veszi fel a *Recitativ* első két kiadásába; kötetben először 1925-ben, a *Sziget és tengerben* közli. Tervei szerint *A második ének* című mesedrárával együtt kívánta volna közreadni, Török Sophie szerint 1919-ben. *A második ének* 1942-es kiadásának Török Sophie által írt bevezetője kitér Babits tervére, és idézi azt az előszót, amely megindokolja a kettős közlést: Babits „tervbe vette az egész mesedráma kiadását, mert hagyatékában megmaradt egy kartonblokkba rendezve az egész mese gépelt szövege, s egy előszó, amelyből kiderül, hogy a Második ének-et a Hadjárat a semmibe című verssel együtt akarta kiadni. Ez a terv, s az előszó, amit szó szerint közlök, érzésem szerint az 1919-ik évből való. »Ezek nem új költemények s előszót kívánnak. Még a háború előtt, 1911-ben kelték, s akkor az egyik egészen, s a másik nagy része, jött is a Nyugat-ban. Egy óceán áll köztük és közted, olvasó. Líra mindakettő, a Béke lírája, a költő és a tudós lírája s nagyon távol a Mától. Mert akkor csúcsein jártunk az életnek, s most a völgybe zuhantunk. Nekem jól esik a csúcokra visszanézni. Mostani kényszerített nyugalomban elővettem a régi verseket, melyek évekig várták az ultima manust. Évekig hevertettem őket, abban a reményben, hogy egyenetlent majd kisimítok, töredékeket kiegészítek. De jött a háború, és ma hogy találhatnám meg a régi hangot, s régi szavakat? Úgy kell jönniök, ahogyan vannak. Akkor nagyon szomorú költeményeknek tetszettek ezek: az oromról a semmibe láttunk. De Istenem, mégis csak kilátás volt ez, mégis csak a magasan álltunk; míg most lenn heverünk a völgyben, s minden magasságot felhő borít.«” (BABITS 1942, 4.) Ugyan Babits terve megghiúsul, a *Hadjárat a semmibe* az 1925-es *Sziget és tenger*-beli közlés után a V-ben és az ÖV-ben is megjelenik. Az előszó szerint Babits maga 1911-re datálja a verset, ugyanakkor a kötetes megjelenések közül a SzT és az ÖV esetében az 1913-as évszámot (a publikálás dátumát) is a cím után illeszti. Ez alapján a megírást 1911-ben kezdhethi meg Babits. Feltehetően ekkor alakul ki a költemény filozófiai kerete: a Semmi, a Végtelen, a tudomány, valamint a forma és korlát problematikája, továbbá a tudós és a költő alakjának egymásra vetítése. A vers e szakaszában jön létre a stanzákban szerkesztett, nagy ívű szerkezet, valamint az a reflexív beszédmód, amely a költői vállalkozást magát is tárgyává teszi. A véglegesítés pedig feltehetően 1912–1913-ra tehető. Ekkor rögzülhet a költemény narratív és képi rendszere, valamint a városi térhez kötődő jelenidejű tapasztalatok (Budapest, Duna-part, téli esték, olvadás, lámpagyújtás), amelyek a filozófiai gondolatmenetet konkrét érzéki tapasztalattal kapcsolják össze. Mindezek – és az első megjelenés dátuma – alapján a kritikai kiadás a verset 1911 és 1913. október 16. közé datálja.

Babits utólag, az 1928-as V közlésétől kezdve a *Recitativ* versei közé sorolja a művet.

A V-ben önálló egységként, a tartalomjegyzékben a *Recitativ* cikluscímeinek megfelelő szedéssel közli, míg az ÖV-ben az először itt megjelenő *Béke és háború közt* egység részeként, de itt is önállóan, nem ciklusba sorolva, ám a *Recitativ* versei között. Mindez arra enged következtetni, hogy tudatosan helyezi vissza a háború tapasztalatát közvetlenül megelőző versek közé.

Magyarázat

41. *glóbus* – a *globus* (lat.) földgömb, illetve gömb alakú égitest.
54. *Bábel tornya* – az ószövetségi Bibliában szereplő város épülete, amelynek építése közben Isten parancsára az emberek nyelve összezavarodott, így képtelenek voltak megérteni egymást.
55. *Jákob-létra* – az ószövetségi Jákob álmában egy létrát lát, amely összeköti a mennyet a földdel; ez voltaképpen Krisztus mennybemenetelének az előképe.
72. *hásis* – hasis; kenderből készült, hallucinogén hatású kábítószer.
87. *Anteus* – Antaiosz görög mitológiai alak, Poszeidónnak, a tenger istenének és Gaiának, a föld istennőjének a fia. Ha harc közben elfogyott az ereje, megérintette a földet, és így új erőre kapott.

Július

Mint az ölyv két bús madárra
 vigyázatlan gyenge párra
 úgy jött ránk e szerelem
 mint a zápor a határra
 5 mint a nyári zivatar
 oly borusan és hamar.

Most a felhők alatt állunk
 csillagokra nem találunk:
 minden csillag elaludt.
 10 Vigyázz! most az éjben járunk:
 sillanó síkos az út –
 ki tudhatja, hova jut?

Láttam amint szeme retten –
 ó a boldogság kegyetlen,
 15 nem valami víg dolog –
 láttam amint sír ijedten
 s mint veszélytől aki buj
 finom feje rám borul.

Hallottam hogy hangja csuklott
 20 láttam lelkében a poklot:
 szeme fényes ablakán
 félős lelke majd kiugrott ↔

Cím Ny; R₁; R₂; MV: Julius

1 MV: madárra,

2 MV: párra,

3 Ny; MV: úgy MV: szerelem,

5 MV: zivatar

6 Ny; R₁; R₂: borusan

7 MV: állunk,

11 Ny; R₂: síkos Ny: ut –

13 V: Láttam, amint MV: rebben –

15 Ny; MV: víg

16 MV: Láttam, amint MV: sír

17 MV: búj,

19 MV: Hallottam, hogy | ÖV: Halottam hogy [sh] MV: csuklott,

óriási ablakán,
amint fölvetette rám!

[1911 nyara és 1915. augusztus 16. között]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 16. sz. (1915. aug. 16.): 885. (A *Vile potabis*, az *Édes az otthon*, a *Gretna-Green* [itt még *Gretna Green*], a *Játszottam a kezével*, az *Augusztus* és a *Nincsen kísértet* című versekkel, ötödikként közli.) – További megjelenések: R₁ 40; R₂ 42; V 189; *Magyar Világ* 2, 4–5. sz. (1930. máj. 1.): 1; ÖV 170; VV 37–38.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a VV. A *Magyar Világ* minden sort nagy kezdőbetűvel szedett, ezt a szövegváltozatok között nem tüntettük fel; a szöveg központozása hasonlóképpen a szerkesztői önkény eredményének tekinthető, ahogyan a 13. sor *rebben* alakja is. A V verzállal szedi a versek címét, azonban a tartalomjegyzékből kiderül, hogy a cím nem *Július*, hanem *Július*, hosszú ú-val.

Keletkezéstörténet

A versnek nincs ismert kézírata; keletkezését Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése 1911 júliusára teszi (KELEVÉZ 1994, 756.), ugyanakkor a végleges szöveg feltehetően csak jóval később, 1915 során alakul ki. Babits Szabó Lőrincnek elmondott ihletörténeti vallomása alapján a vers az *Augusztus* című költeménnyel párhuzamosan, azonos érzelmi helyzetből indul: „Ugyanakkor íródott. Ugyanaz a nő. Nem mondhatom el. Ua. helyzet, csak később íródott. Ugyanazon hónapban még egy csomó verset írtam, ugyanazon kézről..., de nagyon rosszak. Jelentéktelen szerelmes versek. Ebből csak egy pár sort írtam meg, és évek múlva, mikor az a nő egészen közönyös volt, fejeztem be ezt a verset. Ugyanakkor, mikor az Augusztust.” (GÁL 1975, 449–450.) A közvetlen, személyes élményanyag első lejegyzésének időpontja és a vers első közlésének dátuma alapján a *Július* keletkezése az 1911 nyara és 1915. augusztus 16. közé eső időszakra tehető.

A vers ihletője Kiss Böske, Babits harmadfokú unokatestvére, akivel 1911 nyarán kerül közelebbi kapcsolatba. (A Kiss Böske-szerelemről lásd a *Böszikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A *Július* a szerelem hirtelen fellobbanását és az azonnal vele járó bizonytalanságot tematizálja, miközben a közvetlen élményleírást követően fokozatosan emlékező perspektívából bontja ki a lelki folyamatokat; ebben az értelemben összhangban áll Babits Szabó Lőrincnek elmondott, a megírás alakulására vonatkozó vallomásával. Míként a Poe-hatást feltételező Rába György hangsúlyozza, a vers kompozíciója és ritmikai megoldásai a balladai hangoltságot erősítik. (RÁBA 1981, 378.) Török Sophie *A második ének* című – teljes terjedelmében Babits életében kiadatlan – mesedráma elé írt bevezetőjében a *Júliust* szintén az 1911-es szekszárdi nyár élményanyagához kapcsolja, amit „furcsa, ideges és boldog” idősakként jellemez, s úgy véli, Babits a mesedráma királylányát Kiss Böskéről mintázza. (BABITS 1942, 12.) A kapcsolat, ami az eljegyzés lehetőségét is felvetette, az 1911-es nyár végére azonban csalódást hoz Babits számára, az érzelmi

törés pedig az *Augusztus* című versben már nyíltabban megjelenik. A *Július* ezzel szemben inkább az élmény kezdeti állapotát rögzíti, amit az utólagos befejezés ténye reflexív távlatba helyez, a vers időben kettéhasadt keletkezéstörténete így szorosan összefügg a költemény belső feszültségével és érzelmi rétegzettségével is.

Gál István a *Július*ban Shelley hatását véli felfedezni, s több Babits-vers kapcsán is hangsúlyozza, hogy „Shelley panteizmusa, belső lángja, éteri szárnyalása időnkint kongeniális remekművekre ihlette Babitsot.” (GÁL 2003, 68.)

A vers a *Recitativ* kötetben az *Intermezzo (Szekszárd)* ciklusban kap helyet.

Augusztus

A falunak tornya karcsú,
 körül karcsú könnyű fák,
 falu fölött vörös arcú,
 sárga bajszú holdvilág.

5 A vasúton szállok messze,
 messze, messze, csöndesen,
 és tünődöm, enyém lesz-e,
 vagy már veszve, kedvesem?

10 Aki egyszer, egy szép estén,
 szép csöndeskén rám hajolt,
 enyém lesz-e még édeském,
 ki egy estén enyém volt?

15 Ilyen messze, halk zugolyba
 véle volna jönni jó,
 hol egymásnak válaszolva
 tücsök szólna millió.

20 Lelkem is itt szertecicáz,
 elmóricáz csöndesen,
 s megpihen egy fehér cicás
 kukoricás ereszen. –

Ó jaj, a vonat megindul,
 lassan indul, tétováz
 s eltűn a táj dombjain tul
 zene, hold és állomás.

[1911. augusztus és 1915 tavasza között]

1 Ny; R₁; R₂: karcsu,

2 Ny; R₁; R₂: karcsu Ny; R₁; R₂; V; ÖV; VV: fák

3 Ny; R₁; R₂: arcu

4 Ny; R₁; R₂: bajszu

6 Ny; R₁; R₂; V; ÖV; VV: messze csöndesen,

7 Ny: lessz-e,

10 Ny; R₁: rámhajolt,

11 Ny: lessz-e

13 Ny; R₁; R₂: Illyen

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k_1 OSZK Fond III/1683/18. 1 f., verző, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, áthúzva, az első 16 sor, a rektón az *Ady Endrének* című vers fogalmazványrészlete; $k_2 = g+k$ MTA Ms 10.506/23. 1 f., rektó, gépirású fogalmazvány aláírással és ceruzairású kiegészítésekkel; k_3 OSZK Fond III/438/24. 1 f., verző, ceruzairású töredék aláírás nélkül. (A kéziratkatalógus önállóan, [*Mintha a nagy föld zenélne...*] címmel tünteti fel.)

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 15. sz. (1915. aug. 16.): 886. (A *Vile potabis, az Édes az otthon, a Gretna-Green* [ekkor még *Gretna Green*], a *Játszottam a kezével, a Július és a Nincsen kísértet* című versekkel együtt, hatodikként közli.) – További megjelenések: R₁ 41; R₂ 43; V 190; ÖV 171; VV 38–39.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a VV. A vers szövege a közlések folyamán a modern helyesírás irányában alakult. A k_1 ceruzairással készült fogalmazványtöredék, két vastag kék színű ceruzás áthúzással, a k_2 gépiratfogalmazvány, melyen ceruzával további kézírásos javítások (ékezés, kihúzás, kiegészítés) figyelhetők meg. A gépirat a kihúzott 5. versszakkal véget ér, alatta géppel írt névaláírás szerepel; alatta kétstrófányi ceruzairású szövegrész látható. A cím, az 1. sor *falúnak* szaván az *ú*, az 5. sor *karcsú*-ján az *ú* ékezte, az első sor végén álló vessző, valamint a kihúzott versszak aposztrófjai ceruzával, utólag beszúrva. A k_3 a k_2 17–20. sorának variánsa Fenyő Miksa 1915. augusztus 4-i levele hátlapján. Csak a központosítás következetessége érdekében emendáltunk.

Javításaink

2. A sor végére kitettük a hiányzó vesszőt.
6. A második *messze* után, a k_2 alapján kitettük a hiányzó írásjelet.

Előszövegek

k_1 : OSZK Fond III/1683/18.

[Cím nélkül]

A falunak tornya karcsu
körül karcsu könnyü fák
falu fölött vörös arcu
sárga bajszu holdvilág

A vasúton szállok messze,
messze messze csöndesen
és tünődöm, enyém lesz-e
vagy már veszve, kedvesem?

Aki egyszer, egy szép estén
szép csöndeskén rámhajolt,
enyém lesz-e még édeském,
ki egy estén enyém volt.

Ilyen messze, halk zugolyba
véle volna jönni jó
hol egymásnak válaszolva
tücsök szólna, millió

k₂: = g+k MTA Ms 10.506/23.

Augusztus

A falúnak tornya karcsu,
körül karcsu könnyü fák
falu fölött vörös arcu,
sárga bajszu holdvilág.

A vasúton szállok messze,
messze messze, micsöndesen,
és tünődöm, enyém lesz-e,
vagy már veszve, kedvesem?

Aki egyszer, egy szép estén,
szép csöndeskén rámhajolt,
enyém lesz-e még édeském,
ki egy estén enyém volt?

Ilyen messze, halk zugolyba
véle volna jönni jó,
hol egymásnak válaszolva
tücsök szólna, millió

Mintha a nagy föld zenélne
/minden szélbe' az zenél/
s ha följönne a dombélre,
mintha égbe' fürdenél.

Babits Mihály

Gondolatom Lelkem is itt szerte cicáz
veresen S Elmóricáz kedvesen csendesen
Elmereng egy megpihen egy fehér cicás
kukoricás ereszen

De ó jaj de már a vonat megindul
lassan indul tétováz
s eltün a táj dombjain tul
zene, hold és állomás

De a tájnak dombjain tul
máris int uj állomás

k₃: OSZK Fond III/438/24.

[Cím nélkül]

Mintha a nagy föld zenélne
Minden szélbe' az zenél
S hogyha fölmégy a dombélre
Mintha égbe' fürdenél.

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése alapján a vers 1911 augusztusában keletkezik, ugyanakkor Babitsnak a 4–5. versszak mellé húzott ceruzajelzése és megjegyzése alapján a szöveg befejezése Budapesten, 1915 tavaszán történik: „Befejezve / Bpest 1915 / tavasz”. (KELEVÉZ 1994, 756.) A vers tehát ugyanahhoz az érzelmi helyzethez köthető, mint a szintén a Kiss Böske alakját megidéző *Július*. (Lásd a *Július* című verset; a Kiss Böske-szerelemhez pedig lásd a *Bözsikének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomás megerősíti, hogy Babits a két verset szinte azonos időben és azonos élményanyag alapján kezdi írni: „Életem egyik fontos és nehéz helyzetében írtam (házassági terv is volt!), a Júliust is akkor írtam, egy hónapon belül. Gondolom, Nagydorog volt a környéken egy állomás Tolna (vagy Fehér) megyében, amit ott láttam. Nem Nagydorog, mégse... A zene hozzá volt képzelve. Az »elmóricázásnál« gondoltam Móricz Zsigmondra, a szó létezik, úgy is mondják, hogy mórrikáz. Mondtam is neki, hogy írok egy verset, amiben benne lesz a neved! Akkor még nem jelent meg, de megvolt.” (GÁL 1975, 449.) A vers tehát egy vasúti utazás élményéhez kapcsolódik; Babits visszaemlékezése szerint a látvány egy Tolna vagy Fejér megyei állomás környékén rögzül, továbbá az *Augusztus* évekig befejezetlen marad, az utolsó két strófát csak később, feltehetőleg 1915 tavaszán írja meg, egyidejűleg a *Július* véglegesítésével: „Ez a vers csonkán maradt évekig, két évig. Az utolsó két strófát később írtam. Borzasztó volt megírni, legalább öt-hat-féleképpen csináltam meg.” (GÁL 1975, 449.) Ez a késleltetett lezárás egyben az élmény érzelmi lezártágát is jelzi, hiszen ekkorra Kiss Böske már nem volt jelen Babits életében; későbbi halálára a költő szintén utal visszaemlékezésében: „(A kedvesem meghalt lány, létező volt, de három év múlva meghalt)”. (GÁL 1975, 449.)

A fennmaradt kéziratok – valamint Babits saját vallomásai – alapján a vers több változatban formálódott. A k₁ ceruzairású fogalmazványtöredék csak az első tizenhat sort tartalmazza, míg a k₂ már a későbbi kiegészítéseket is magában foglalja. A hiányzó szakaszok variánsai külön töredéken (k₃) maradtak fenn. A legkorábbi rétegen (k₁) a vers még leíró jellegű, statikus tájképből épül fel: az első strófákban a falu tornya, a fák és a hold képe dominál, kevésbé tagolt mondatszerkezettel, a központozás szinte teljes hiányával. A módosítások arra utalnak, hogy Babits a versírás során a kezdetben prózaibb leírást tudatosan zeneibb, balladaszerűbb formába tereli. A javítások második csoportja a bizonytalanság nyelvi megformálását érinti. A kérdésformák („enyém lesz-e, / vagy

már veszve, kedvesem?”) változatlanul megmaradnak, tehát az érzelmi dilemma már az első fogalmazásban is lényegi elem. A k_2 -n a gépirású szöveg mellett törölt és ceruzairású strófák láthatók. A 17–20. sor variánsai, a „Mintha a nagy föld zenélne” kezdetű változatok arra utalhatnak, hogy Babits a táj kozmikus zeneiségének irányába próbálta elmozdítani a verset. A végleges szövegben ehelyett a játékos, személyesebb „elmóricázás” és a „fehér cicás / kukoricás eresz” szerepel, ami az intim könnyedség felé tolja el a hangsúlyt, Babits tehát visszavonja az absztrakt képeket, és helyettük konkrét, játékos formulákat választ. Az utolsó strófa javításai a lezárás dramaturgiáját érintik. A 21., „Ó jaj, a vonat megindul,” sor több változata („Ó jaj”, „De ó jaj”, „Jaj már”) variánsai arról tanúskodnak, hogy Babits hosszasan kereste azt a formulát, ami egyszerre kifejezheti az elválás kényszerét és az érzelmi ellenállást. A költő tehát a különböző írásfázisok során nem alakítja át az alapélményt, sokkal inkább a poétikai közvetítést finomítja. A k_3 -on fennmaradt négy sor („Mintha a nagy föld zenélne...”) a k_2 -n kihúzott strófa variánsa; elképzelhető, hogy Babits ezt a szövegrészt megőrzés céljából jegyzi fel, esetleg egy másik versben való felhasználás szándékával, az átvételre azonban nincs adatunk, nem ismert olyan költemény, amelybe ezeket a sorokat beépítette volna.

Rába György szerint az *Augusztus* – a *Júliushoz* hasonlóan – Edgar Allan Poe *A hol-lójának* ritmikai és hangulati mintáit követi, egyúttal megismétli a *Július* emlékezéselvű kompozícióját, ám itt a drámai erejű múltfelidézés helyett egy tudatosan kimerevített, játékosan önironikus idillképet hoz létre. (RÁBA 1981, 378–379.) A verset 1915. augusztus 16-án teszik közzé a *Nyugatban*. Babits saját vallomásai alapján az *Augusztus* keletkezését 1911 augusztusa és 1915 tavasza közé tesszük.

A költő a verset a *Recitativ* kötetben az *Intermezzo (Szekszárd)* című ciklusba illeszti.

Magyarázat

13. *zugoly* – elzárt, szűk sarok vagy rejtkehely.

Játszottam a kezével

Még most is látom a kezét
 hogy ágazott az uja szét,
 oly szeliden, mint ágtól ág
 vagy halkán elvál öt barát,
 5 kik váltan is segítgetik
 egymást egy messze életig.

Még egyre látom csöpp kezét:
 úgy dolgozott mint csöppke gép
 a himzőtűvel vánkosán:
 10 tündérfogócska – igazán –
 s hogy gyenge ujját meg ne szúrja,
 arany gyűszűt viselt az uja.

Ó álmodom már csöpp kezét
 kerek a halma, völgye szép:
 15 a völgye selyem, halma bársony:
 ó gyönyörű táj! ó csodás hon!
 Ott jártak szomjas ajkaim:
 arany homokon beduin!

Nem vágy, nem álom, hanem emlék:
 20 jaj milyen rég volt az a *nemrég!*
 Tiz gyenge ága nyult felém
 és én izenkint tördelém:
 ó arany ágnak arany íze,
 arany fa arany ízű méze!

25 Hát a köröm, a kis köröm!
 Mennyi szépség, mily öröm:
 üveges kép selyemkeretbe,
 melyre a hajnal van lefestve

↔

5 Ny: segítgetik

8 Ny: ugy

9 Ny: himzőtűvel

11 Ny: szurja,

12 Ny: gyűszűt | R₁: gyűszűt

vagy piros ablak méla esten
30 vagy rózsarc egy gyenge testen.

Mert tündérttest a pici kéz
mely rózsás-meztelen igéz
s a hely hol összeömlik ága
mint csöpp csipő hajlása, drága
35 vagy ujja láb és íze térd
s akkor hogy arca hol? ne kérdd

mert tündérttest a kicsi kéz
mely arca nélkül is egész.
Még egyre álmodom vele:
40 ó hogy oly messze közele
s hogy minden e világon itt
furcsa szirtekbe ütközik!

Csak egyszer lenne még enyém
s kedvemre csókkal önteném
45 szívesen halnék azután
nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!

[1911 és 1915. augusztus 16. között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1683/12. 1 f. (1 fóliós papír rektóján és a verzó alsó felén), ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül; a verzón még a [*Ki tudja merre lejtett...*] szövege.

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 16. sz. (1915. aug. 16.): 884–885. (A *Vile potabis*, az *Édes az otthon*, a *Gretna-Green* [itt még *Gretna Green*], a *Július*, az *Augusztus* és a *Nincsen kísértet* című versekkel, negyedikként közli.) – További megjelenések: R₁ 38–39; R₂ 40–41; V 187–189; ÖV 168–169.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers fennmaradt kézirata fogalmazványtöredék, amely a rektón az 1–6. és a 25–30., valamint külön, kihúzva, a 41–42. sor variánsát, a verzón a 7–12. sort tartalmazza. A strófa-
fák előtt az 1., 5., 2. strófaszám áll. Babits – szokásához híven – a tisztázati készítésekor

34 Ny; R₁; R₂: hajlása drága

45 R₁; R₂: szívesen

a fogalmazványt függőlegesen áthúzta. Az alapszöveg központozása, a sorvégi írásjelek elhagyása akusztikai célzatosságot sejtet, ezért nem emendáltuk.

Alapszövegünk az ÖV. A vers végleges szövege már a V-ben kialakult, melyhez képest az ÖV-ben annyi a változás, hogy a korábban hatsoronkénti bekezdéssel tagolt vers sorközök beiktatásával versszakokra különült el.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/12.

OSZK Fond III/1683/12. rektó tetején; a strófa előtt az 1. sorszám áll:

még most is látom a kezét
hogy ágazott az ujsa szét
oly szeliden, mint ágtól ág
vagy halkán elvál öt barát
kik vál **va** **tan** is segítetik
egymást egy messze életig
hogy gyenge ujját meg ne szurja
arany gyüszüt viselt az ujsa

OSZK Fond III/1683/12. verző alján; a strófa előtt a 2. sorszám áll:

még egyre látom csöpp kezét
kerek volt halma gödre szép
s úgy dolgozott mint csöppke gép
a hímzőtüvel vánkósán
– **tündérfogócska époly** igazán –
s hogy gyenge ujját meg ne szurja
arany gyüszüt viselt az ujsa

OSZK Fond III/1683/12. rektó alján; a strófa előtt az 5. sorszám áll:

Há **n** t a köröm a kis köröm
menyi[?] szépség mily öröm
üveges kép selyemkeretben[?]
melyre a hajnal van lefestve
Vagy piros ablak méla esten
vagy rózsaaarc egy gyenge testen

||Hogy minden e világon itt
furcsa szirtekbe
ütközik-||

Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a *Játszottam a kezével* keletkezése: „915. hajón Bpest–Bécs”. (KELEVÉZ 1994, 756.) A „915” Szilasi Vilmos bejegyzése, amely – a kötet többi darabjához hasonlóan – a megjelenés évét jelöli, azzal azonban, hogy Babits ehhez hozzáírja a helyszínt, nagy valószínűséggel megerősíti és elfogadja az évszám érvényességét. (RÓNA 2014, 58.)

Róna Judit kronológiája pontosan rekonstruálja a feltehetőleg a vers keletkezési hátterében álló hajóutat. Babits öccse, István önkéntesi sorozása után a 44. gyalogezreddel Reichenbergbe (Észak-Csehország, mai nevén Liberec) kerül. Innen, 1915. június 22-én írt levelében részletesen bemutatja a várost, és igyekszik rávenni édesanyját és testvéreire, hogy látogassák meg. A meghívást végül elfogadják: id. Babitsné és Angyal július 21–22. körül Szekszárdról Budapestre utaznak, ahol Babits is csatlakozik hozzájuk. A család feltételezhetően dunai hajóval indul Bécs felé, majd Prágán keresztül július 24-én érkezik Reichenbergbe, ahol három napot és négy éjszakát töltenek. Július 27-én indulnak vissza, Bécsben július 28–30. között a König von Ungarn Szállóban szállnak meg, majd július 30-án hajóval térnek vissza Budapestre. A vers Szilasi-példányban szereplő „915. hajón Bpest–Bécs” megjegyzése, valamint az utazás rekonstruálható útvonala alapján valószínű, hogy a *Játszottam a kezével* befejezése a családdal közös dunai hajóúton történik. (RÓNA 2014, 50, 57.)

A Szabó Lőrincnek elmondott, gyorsírásban fennmaradt vallomás alapján – bár cím szerint nem nevezi meg – Babits a *Július* keletkezéséhez kapcsolja a *Játszottam a kezével* című költeményt, amikor arra utal, hogy egy bizonyos kézről több verset is írt: „ugyanaz a helyzet, csak később íródott. Ugyanazon hónapban még egy csomó verset írtam ugyanazon kézről...” (GÁL 1975, 449.) „Először megvoltam a következő sorokkal, majd az egész strófával: »Hát a körme... s hogy gyenge erejét.« Az ujjá két sor, gondolata megvolt az első megfogantatásban »Minden e világon... ütközik.« Háborús vonatkozás: háború volt és így írtam be készakarva, háború elleni célzattal. Nem gondoltam, hogy botrány lesz, csak hogy dühöngeni fognak, a hazafiak. Csak egy hónap múlva tört ki a baj. Ennek két versvariánsa is van = Lobogó vért. Ezért kétféleképpen idézem mindig” (GÁL 1975, 450.) Mivel a vers kéziratos tisztázata nem maradt fenn, és csupán a kezdetleges fogalmazványtöredéket tartalmazó kézirat, a k ismert, nem áll rendelkezésünkre adat arról, hogy a Babits által említett, a 47. sorhoz kapcsolódó két változat („csobogó vért”, illetve „lobogó vért”) a kéziratos anyagban is szerepelt-e; a nyomtatásban megjelent szövegváltozatok mindegyikében „csobogó vért” szerepel.

A verset valószínűleg a Kiss Böske iránt érzett vonzalom idején, 1911 nyarán kezdi írni Babits, Éder Zoltán szerint valódi ihlető alakja azonban feltehetően Révész Ilus mozdulatművész (1894–1981), akivel 1913-ban ismerkedik meg. (ÉDER 1966, 165–174.) Ilus az Iparművészeti Főiskolán tanul, és fokozatosan a mozgásművészet, az orkesztika felé fordul. Tanulmányai során kapcsolatba kerül Dienes Valériával, majd Párizsban Isadora Duncan mellett mélyíti el mozgásművészeti tudását. Babits a Dienes családon keresztül ismeri meg a lányt; a költő gyakori vendég Dienesék tisztviselőtelepi lakásában, ahol Ilus művészi személyisége, visszafogott, mégis intenzív jelenléte erős hatást gyakorol rá. A kapcsolat Babits részéről hamar érzelmi töltetet kap, amely azonban a nő részéről viszonzatlan lesz: Ilus hűséges marad Dienes Barnához, távollévő vőlegényéhez. A visszautasítás ugyanakkor nem szakítja meg a kapcsolattartást kettejük között, sőt az érzelmi feszültség tartóssá válik, ami Babits számára költőileg termékeny helyzetté alakul. (PÉTER 1999, 63.)

Révész Ilus alakját egykori egyetemi lakótársa, Frideczky Józsefné Mattyasovszky Erzsébet (1893–1968) egy 1965-ben, Éder Zoltánnak küldött visszaemlékezésében idézi fel: „Mielőtt Babits Mihállyal szemtől szembe találkoztam volna, egyéniségét és költészetét egy magas műveltségű művészlelek ismertette meg velem, az egyedüli nő, akit Babits Mihály önszántából szeretett, csodált, és feleségül akart venni. Csöndes tanúja lettem legnagyobb és soha be nem teljesedett szerelmének, még mielőtt először beszéltem volna vele. [...] [Ilusnak] [i]gézően finom, nemes vonalú, hallatlanul kifejező erejű kezei voltak. Egy kézmozdulatával többet mondott, mint bármely más előadóművész [...]. A szép kéz nagy ritkaság, és a grafikusok azt is tudják, hogy a legnehezebb kezet rajzolni. [...] Babits, az istenáldotta esztétikus rögtön felfedezte az elefántcsont- vagy még inkább alabástromszerű, alig láthatóan kék eres, keskeny, hosszúkás kezeknek hajlékony, beszédes szépségét, és vesztére megírta a *Játszottam a kezével* című örökszép verset.” (MATTYASOVSZKY 1999, 6–8.) Mattyasovszky Erzsébet szerint később „egész hamis legenda keletkezett e vers körül”, mivel igyekeztek azt Kiss Böskéhez kötni, miközben elmondása szerint a vers ihletője Révész Ilus volt.

Rába György ezzel szemben amellettt érvel, hogy a vers elsődleges műzsájaként több szempont alapján is inkább Kiss Böske valószínűsíthető. Egyrészt a *Művészet és valóság* című emlékező esszé hangneme és frazeológiája olyan nőalakot idéz meg, aki jól illeszkedik a versben leírt egyszerűbb, kispolgári karakterhez. Fontos körülmény továbbá, hogy a költeményt Babits az *Intermezzo (Szekszárd)* című ciklusba sorolja, amelyet következetesen szekszárdi élményekből állított össze. A vers helye a cikluson belül is beszédes – érvel Rába –, hiszen közvetlenül a Kiss Böskéhez kapcsolódó *Július és Augusztus* előtt áll, és első közlésében, a *Nyugat* 1915. augusztus 16-i számában is ezek társaságában jelent meg. A szöveg több mozzanata továbbá egyértelműen múltbeli emléket idéz fel: a nyitány („Még most is látom a kezét”) és a későbbi kijelentés („nem vágy, nem álom, hanem emlék”) olyan élményre utal, amely a költő számára már lezárt múlt, ez pedig nehezen egyeztethető össze azzal, hogy Révész Ilus ekkor Babits jelenének része. A vers képi világa ráadásul más Babits-szövegekkel is kapcsolatot mutat: például a beduin-hasonlat *A költő életének pusztájáról* motívumkörével rokon, ami az eredeti élmény és a költői képzetek időbeli közelségét is valószínűsíti. A visszaemlékezések szerint Révész Ilus rendkívül tartózkodó természetű volt, ezért aligha engedte volna meg azokat az érzéki gesztusokat, amelyek a versben megjelennek. (RÁBA 1981, 476.) A *Játszottam a kezével Recitativ*-beli helye kapcsán hozzátehetjük, hogy Babits e szerkesztői döntése mögött tudatos, a politikai olvasatot kiiktató szándék is meghúzódhat. (Lásd ehhez *A Recitativ kötet recepciója* című kísérőtanulmányt.)

A verset elsőként 1915. augusztus 16-án közli a *Nyugat*, s záró három sora („Nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért.”) miatt hamarosan heves sajtóvita bontakozik ki, igaz, nem egy hónap múlva, ahogyan Babits visszaemlékszik, hanem csak októberben. (A botrányról részletesen lásd ÉDER 1966, 175–255; TÉGLÁS [szerk.] 1996; SZÉNÁSI 2018, 153–167.) A támadások elindítója Rákosi Jenő, aki korábban elismerően fogadta Babits Dante-fordítását, ám ekkor Dunántúli álnéven élesen bírálja a költőt; írásaival egy mintegy fél évig húzódo sajtóvita kezdődik meg. Rákosi a korszak egyik jelentős publicistája és lapszervezője: 1867-től a *Pesti Napló* munkatársa, 1881-től a *Budapesti Hírlap* szerkesztője, kiadója, majd tulajdonosa. A modern költészetet már korábban is támadja, ugyanis *A Holnap* antológia megjelenésekor bírálja Adyt és Babitsot is. Az Ady elleni kampány 1915 szeptemberében újabb

lendületet vesz: Rákosi két diákkal levelet írat Adyhoz, akik az Ady-epigon Gyóni Géza költészetéről kérnek véleményt, mire Ady válaszában kijelenti, hogy Gyóni nem kiemelkedően tehetséges, és a háborús helyzet sem teszi nagy költővé. A levél 1915. október 14-én megjelenik a *Budapesti Hírlapban*, majd Rákosi – Dunántúli álnéven – kommentárt fűz hozzá. Írásában Gyónit a háború költőjeként méltatja, míg Adyt olyan világlátással azonosítja, amely a kiábrándultság hangját szólaltatja meg. A vita hamarosan Babitsra is kiterjed, ugyanis 1915. október 20-án jelenik meg az a cikk, amely a *Játszottam a kezével* záró soraira hivatkozva hazafiatlansággal vádolja a költőt: a publicista szerint a vers azt sugallja, hogy a költő kedvese kisujjáért kész volna feláldozni a királyt és a nemzeti lobogót. A támadás Babits tanári hivatását is érinti, hiszen Dunántúli felteszi a kérdést, miként nevelhet hazaszeretetre diákokat egy olyan tanár, aki a háború idején ilyen kijelentést tesz: „A ki ezt írta, magyar állami gimnáziumban, az állam jóvoltából hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki ebben a rettenetes, hekatombák alatt nyögő időben ilyen cinikus kijelentésre hajlandó[?]” (DUNÁNTÚLI [RÁKOSI]1915, 4.)

Az irodalmi közvélemény jelentős része Babits mellé áll. A *Nyugat* köre az írói szabadság védelmében lép fel, és tiltakozik az ellen, hogy az irodalmi műveket politikai vagy ideológiai szempontok alapján bírálják. A vitában több ismert író és publicista is megszólal: Ady Lajos mérsékleltre int (ADY 1915, 11.), a *Világ* munkatársa, Abonyi ironikus megjegyzése szerint pedig Rákosi el sem tudja képzelni, hogy valaki ilyen nagyilelkű ajánlatot tegyen egy nőnek, míg Ignotus elsősorban esztétikai szempontból védi Babitsot. (IGNOTUS 1915, 1–2.) A polémia azonban nem csillapodik, sőt egyes megszólalások egyre radikálisabb hangot ütnek meg. Burján Károly a *Magyar Kultúra* hasábjain már antiszemita és összeesküvés-elméleti keretben értelmezi a *Nyugat* köréhez tartozó írók működését, Babitsot pedig egy idegrohamoktól vezérelt, romboló szellemi csoport tagjaként ábrázolja. (BK. 1915, 446.) A vita intézményes következményekkel is jár: a Petőfi Társaság nem választja tagjai közé Babitsot, tanári állását pedig elveszíti, előbb adminisztratív beosztásba helyezik, majd betegszabadságra küldik. A sajtóban ezzel párhuzamosan eltérő értelmezések jelennek meg, egyes lapok éles hangon támadják Babitsot, és a fronton harcoló katonákkal állítják szembe az otthon maradó költőt. (M. Gy. 1915, 2.) A támadások mélyen megrázzák, miközben Ignotus arra biztatja, hogy reagáljon a történetekre. A költő végül a *Nyugat* 1915. november 16-i számában közölt versekkel válaszol: a *Versek, előszavakkal* címen megjelent ciklus – az *Ady Endrének*, a „*Fiamhoz*”, a *Prológus*, a *Miatyánk* és a később *Pro Domo* címen ismertté vált *Vers, támadásokra* – egyaránt a támadásokra adott költői feleletként értelmezhető. Ugyanezen vita kontextusában jelenik meg 1915. december 1-jén a *Nyugatban* a *Névtelen sorok* című, három csillaggal jelölt írás, amelyet sokan Ady Endrének tulajdonítanak. A rövid publicisztika Charles Baudelaire *Albatrosz* című versének képére utal: a költővel való játék a közönség kedvelt szórakozása, miként a matrózok is az albatrosszal szórakoznak, amely a levegőben hatalmas, a fedélzeten azonban ügyetlen és kiszolgáltatott. A szöveg szerzősége mindmáig vitatott, egyes vélemények Szép Ernőt, mások magát Babitsot tekintik szerzőnek. (BABITS 2008, 243–244, RÓNA 2014, 80–83.) A sajtóhadjárat tehát rövid idő alatt a korszak irodalmi életének egyik legjelentősebb és legszélesebb körben tárgyalt konfliktusává válik.

A *Játszottam a kezével* elsősorban a körülötte kibontakozó, nagy visszhangot kiváltó sajtóbotrány miatt válik irodalomtörténeti jelentőségűvé, ugyanakkor sokat idézett befejezése – ahogyan Rába rávilágít – kapcsolatba hozható Ábrányi Emil *A harmadik*

gránátos (1902) című költeményével („Ezer császáráért nem adom / A gyermekem kis ujját!...”), amelynek második, önálló ellenverse a család és a jóság eszményét állítja szembe az egyeduralkodó hatalommal, s e párhuzam Babitsnál a háborús légkör és a kiéleződő közéleti viszonyok között különösen időszerűvé válik. (RÁBA 1981, 479.)

1916 áprilisában, a *Recitativ* megjelenésével a vita újra erőre kap, hiszen Babits a költeményt ismét közreadja. A kötet megjelenése tehát több olyan kritikai megszólalást is kivált, amelyek visszautalnak a *Játszottam a kezével* körül korábban kibontakozott botrányra, s ennek fényében értékelik a kötetet. (Lásd erről *A Recitativ kötet recepciója* című kísérőtanulmányt.)

Magyarázat

18. *beduin* – a Közel-Keleten és Észak-Afrikában élő, hagyományosan nomád életmódot folytató arab népcsoport megnevezése.

[Ki tudja merre lejtett...]

Ki tudja
 merre lejtett
 e rejtett
 elejtett
 5 felejtett
 Kincsek utja?

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/12. 1 f., verzó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, együtt a *Játszottam a kezével* című vers 7–12. sorának fogalmazványával.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a töredéken szócsere, betoldás vagy egyéb javítás nem látható.

Keletkezéstörténet

A [*Ki tudja merre lejtett...*] kezdetű töredék azon a fólión szerepel, amelynek rektóján és alsó részén a *Játszottam a kezével* 7–12. sorának áthúzott fogalmazványrészlete olvasható. Ez utóbbi vers keletkezése – a megírás megkezdése és véglegesítése – 1911 és 1915. november 16. közé tehető, tehát elhúzódó írásfolyamat köthető hozzá. A vele egy fólión található töredék datálása is nagy valószínűséggel erre az időszakra tehető, szemben a kéziratkatalógus meghatározásával, amely a keletkezés idejét 1915-re teszi. A Babits négyzetrácsos jegyzetlapjain fennmaradt szövegek azonban nem minden esetben datálhatók automatikusan erre az évre, és a [*Ki tudja merre lejtett...*] kezdetű töredék sem tartalmaz olyan tematikus vagy külső utalást, amely a keletkezést egyértelműen 1915-höz kötné. (A négyzetrácsos lapokról és datálásukról lásd az *Ady Endrének keletkezéstörténeti jegyzetét*.) A töredék elhelyezkedése arra utal, hogy a *Játszottam a kezével* fogalmazványrészleténél korábban keletkezhetett: a kéziraton jól látható, hogy Babits a már lejegyzett töredék alá írja a vers folytatását, amit ugyanennek a fóliónak a verzóján kezd el.

A kritikai kiadás a töredék keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi. Nem zárható ki, hogy a feljegyzés nem önálló versnek készült, hanem motívumrögzítésként, illetve rím- vagy hangzástgyakorlatként; későbbi felhasználása vagy más szövegbe való beépítése nem ismert.

Ady Endrének

1911.

*E rég elavult verset, melyet kedvetlen órában az ismeretlen Adynak írtam:
ajánlom ma a bajtársnak és a jóbarátnak.*

1.

Hajdan mint bajnok társa mellett,
melletted mentem harc elé:
neked egyfelé győzni kellett,
nekem harcolni kétfelé.

5 Győztél; s a harc új harcot ellett,
visszáját úntig meglelé,
s harccal a szívem úgy betellett:
alélva kérdem: több jön-é?

10 Ó te rég ismert ismeretlen,
ki mellé csúful emlegettek,
kinek nem tudtam lenni társa,
de egy anyánk volt: Magyarország:

Cím Ny: Ady Endrének.

Dátum Ako: [a dátum hiányzik]

Ajánlás Ny; Ako: [az ajánlás hiányzik] | R₁: E rég elavult verset, melyet kedvetlen órában az ismeretlen Adynak írtam: ajánlom ma a bajtársnak és a jóbarátnak. | R₂: E rég elavult verset, melyet kedvetlen órában az ismeretlen Adynak írtam: ajánlom ma a bajtársnak és a jóbarátnak.

Előszó Ny: Ez, és a következő versek pro domo íródtak, igazában nem is nyilvánosság elé. Az Adyhoz írt vers kiadását ma ép az indokolja, hogy tartalma teljesen elavult, s már kizárólag művészi szempontok szerint értékelhető. Nagy elkedvetlenedések idején született ez, alig látott akkor valamit tőlem a közönség, azt hittem, talán sohasem fogok többet verset írni. (Adyt még akkor személyesen nem ismertem)

1 Ako: Hajdan,

5 Ny; R₁; R₂: uj

6 Ny; R₁; R₂: untig

7 Ny; R₁; R₂: ugy

9 Ako: Óh, Ako: régismert

10 Ako: gúnyúl

Mégis vérek vagyunk mi ketten,
bár ellentétek, együtt eggyek,
15 harcom a harcod folytatása,
s testvérül szólok íme hozzád:

2.

Kit nem értek, kit sohse láttam,
ki mellé csúful emlegettek,
ki vagy, bár nem szeretsz, barátom,

20 jobb mint sokan, akik szerettek;
halld, már a hangom alig hallszik,
mint lámpa, melyet elfeledtek,

egyedül és lassan kialszik,
s a koncert egy hanggal fakóbb,
25 s egy színnel némább lesz a rajz itt,

hol együtt voltunk hallhatók:
megint álomba hull Magyarhon?
szólnak már titkos altatók.

Még egyedül te állsz a parton,
30 éjig a bukó napba nézve,
s hogy jó mögötted, nő az alkony

13 Ako: mégis

14 Ako: eggyek:

16 Ako: testvér Ny; R₁; R₂: íme Ako: hozzád.

17 Ako: Ki nem ismersz,

18 Ako: gúnyúl

20 Ny; R₁; R₂: jobb mint sokan, | Ako: jobb, mint sokan, | V; ÖV: jobb mind sokan, [sh] Ako: szerettek:

21 Ako: hallszik;

23 Ako: egyedül

25 Ako: színnel

27 Ako: Megint R₁: állomba [sh] Ako: hüll

28 Ako: Szólnak Ako: altatók...

29 Ako: egyedül

30 Ny; R₁; R₂; Ako; V: napra

hátad mögött, nem veszed észre:
Ébresztő, ébredj! Vagy kivárod,
mig a hazug hold megigézne?

35 Neked kell mindent megcsinálnod,
azt is ám amit én akartam:
te kiállod! (Én már kiálllok.)

Én már elhallgatok zavartan.
Nem értek hangos lenni. Téged
40 meghallanak. (Én már meghaltam.)

És kincsemet hagyom tenéked:
elődöm voltál, légy utódom:
az üszköt, ami bennem égett,

máglyádra vetve, elhuzódom.

3.

45 Nem! amit mondtam, fájdalom volt.
Nem! nem! bűn volt, amit beszéltem,
mikor a szívem arra gondolt,

hogy szálljon el dalom a szélben:
amit zengtem, örökre zengtem,
50 és nem halhatok meg, ha éltem.

32 Ako: észre!

34 Ny; R₁; R₂; Ako; V: hogy a hazug

35 R₁: megcsinálnod, [sh] | Ako: megcsinálnod;

36 Ako: ám,

37 Ako: kiállod.

38 Ny; R₁; R₂; Ako: zavartan,

40 Ny: Meghallanak. [sh] Ako: Én már meghaltam.

41 Ako: tenéked;

42 Ako: utódom.

43 Ako: Az

44 Ako: elhuzódom.

45 Ny; R₁; R₂; Ako; V; ÖV: volt, [sh]

46 Ako: Nem, nem!

47 Ny; R₁; R₂: szívem | Ako: lelkem

48 Ny; R₁: szálljon [sh] Ako: szélben.

49 Ako: Amit

50 Ny; R₁; R₂: éltem, [sh]

Nem értek néma lenni. Nem, nem!
S szavam pelyhét nem vethetem
idegen ajk sodrába. Ennen

törvényem lenni végzetem...

55 -----

s mig képet oltáromra vágni,
avagy szinnel igézni bírok,

60 idegen kép nem fogja látni
hajolását acél nyakamnak,
s csak oly istent fogok imádni,

akit én alkotok magamnak.

[1911 tavasza vagy ősze és 1915. november 16. között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k₁ (a kéziratkatalógusban k₂) OSZK Fond III/1683/16–18. 3 f., rektó, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, tintairású javításokkal, a 16. fólió verzóján áthúzva az [*Ugy szimatolták a zenét is...*] kezdetű töredék, a 18. fólió verzóján szintén áthúzva az *Augusztus* című vers fogalmazványrészlete; k₂ (a kéziratkatalógusban k₃) OSZK Analekta 282. 3 f., rektó, tintairású tisztázat aláírással; k₃ (a kéziratkatalógusban k₁) OSZK Fond III/1417. 3 f., rektó, tintairású tisztázat aláírással.

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 22. sz. (1915. nov. 16.): 1245–1246. (*Versek, előszavakkal gyűjtőcím alatt; együtt A „Fiamhoz”, a Prológus, a Miatyánk és a Pro Domo [ekkor még Vers, támadásokra]* című versekkel, elsőként.) – További megjelenések: R₁ 93–96; R₂ 95–98; Ako 22–24; V 235–238; ÖV 212–213.

51 Ako: Nem! nem!

54 Ako: végzetem...

55 Ny: | R₁: | R₂: | Ako:

56 Ny: | R₁: | R₂: | Ako:

57 Ny: | R₁: | R₂: | Ako:

58 Ako: míg

59 Ako: szinnel Ny; R₁: bírok, | V; ÖV: bírok. [sh]

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV, noha tartalmaz következtelenségeket, sajtóhibákat, ám olyan szerzői javításokra enged következtetni, amelyeket a költő feltehetően az ÖV szövegén hajtott végre. A vers két ágon hagyományozódik: az egyik a k_1 - k_2 -Ny- R_1 - R_2 -V-ÖV, a másik a k_3 -Ako vonal. Az emendáció során, bár figyelembe vettük a másik ág szöveg- és központosás-változatait, azokat nem kevertük a k_1 -ÖV-vonal sajátosságai közé. A k_1 -en hiányoznak az egyes részeket elválasztó arab sorszámok, az Ako-ban pedig római számok szerepelnek, ezeket külön nem tüntettük fel a szövegeltérések között. Az alapszöveg és előzményei központosási következtelenségeit, ahol azok figyelmen kívül hagyhatók vagy egyértelmű sajtóhibából eredtek, emendáltuk. Az *ultima manus*-elv alapján meghagytuk a 30. sor *napba* alakját a többi szövegforrás *napra* alakjával, illetve a 34. sor *mig a* sorkezdését az összes forrás *hogya* kezdetével szemben. (A k_1 -en szereplő *hogya*-ot valószínűleg *mig*-ből javítja, így itt esetleg a legkorábbi változathoz tér vissza Babits, ekkor már túl finomkodónak találva a *hogya hazug hold* alliterációját, s azt *mig a hazug hold megigézne* összecsengésre változtatta.) A hiányzó 55–57. sor az eredeti elképzelés szerint, ahogy a mellé írt rímképlet-tervezet mutatja, egy strófával több lett volna: e d, e c e, c. (A kézirat harmadik oldalán a jobb margón végig megtalálható a rímképlet.) A 27. sor R_1 -ben lévő sajtóhibáját (*állomba*) Babits az anyjának dedikált kötetben ceruzával javítja.

Javításaink

20. A *jobb mind sokan* sajtóhibából származó alakot a helyes *jobb mint sokan*-ra változtattuk.
45. A sorvégi vesszőt a kéziratok alapján és a következő sor nagy kezdőbetűje miatt pontra változtattuk.
59. A sorvégi vesszőt a pont helyett a következő sor kis kezdőbetűje mellett több forrás is igazolja.

Előszövegek

k_1 : OSZK Fond III/1683/16–18.

[Cím nélkül]

1.

Hajdan mint bajnok társa mellett
melletted mentem harc elé
T N eked egyfelé győzni kellett
nekem harcolni kétfelé

Győztél; s a harc uj harcot ellett
visszáját untig most már rögtön meglelé
S szívem a harccal úgy betellett
a g g l é lva kérdem: több jön-é?

ó te rég ismert ismeretlen
ki mellé csúful emlegettek
kit nem értek kit sohse láttam
kinek nem tudtam lenni társa,
De egy anyánk volt – Magyarország

Mi mégis testvérek Mégis vérek vagyunk mi ketten
bár ellenségek mindig együtt eggyek
s a melybe mászom csigaháton
Harcom a harcod folytatása
s testvérül szólok íme hozzád

2.

Kit nem értek, kit sohse láttam
ki mellétté csúful emlegettek
ki vagy bár nem szeretsz barátom

Jobb mint sokan akik szerettek
Halld már a hangom alig hallszik
mint mécses lámpa melyet elfeledtek

Egyedül és lassan kialszik
a s a koncert egy hanggal fakóbb
s egy színnel némább lesz a rajz itt

hol együtt voltunk hallhatók
(s mégis homályba megint álomba hull Magyarhon?
szólnak már titkos altatók)

Már Még egyedül te állsz a parton
ég j ig a bukó napra nézve
s hogy jó mögötted, nő az alkony

(hátrad mögött), nem veszed észre
é É bresztő, ébredj! v Vagy kivárod
amíg az éjjel míg hogy a hazug hold megigézne
Neked kell mindent megcsinálnod
azt is ám amit én akartam
Te kiállod (Én már kiállok)

Én már elhallgatok zavartan
Nem értek hangos lenni. Téged
meghallanak (Én már meghaltam)

És kincsemet hagyom tenéked
elődöm voltál, légy utódom
az A lángot üszköt, ami bennem égett
máglyád ra vetve, elhuzódom

3.

Nem! amit mondtam, fájdalom volt
Nem! nem! bűn volt amit beszéltem
amikor lelkem arra gondolt
hogy szálljon el dalom a szélben
amit zengtem örökre zengtem
és nem halhatok meg, ha eltem
nem értek néma lenni. Nem, nem!
Szavam pelyhét lelkem szavát nem vethetem
idegen ajk sodrába. Ennen
törvényem lenni végzetem
mert önnön törvénye lenni
szigorú lelkem nem feledhet

S míg képet oltáromra vágni
avagy színnel ígézni birok

i degen n k ép nem fogja latni
hajlását acél nyakamnak
S csak oly istent fogok imádni

akit én alkotok magamnak

k₂: OSZK Analekta 282.

Ady Endrének

1911.

1.

Hajdan mint bajnok társa mellett,
melletted mentem harc elé:
neked egyfelé győzni kellett,
nekem harcolni kétfelé.

Győztél; s a harc uj harcot ellett,
visszáját until meglelé
s harccal a szívem úgy betellett:
alélva kérdem: több jön-é?

k₃: Ady Endrének

k₃: 1911.

k₃: Hajdan, k₃: bajnok,

k₃: kellett;

k₃: until k₃: meglelé;

k₃: betellett,

Ó te rég ismert ismeretlen,
ki mellé csúful emlegettek,

k₃: Óh k₃: régismert
k₃: mellé gúnyul

kinek nem tudtam lenni társa,
de egy anyánk volt: Magyarország:

k₃: Anyánk k₃: Magyarország;

Mégis vérek vagyunk mi ketten,
bár ellentétek, együtt eggyek,
harcom a harcod folytatása,
s testvérül szólok íme hozzád:

k₃: mégis
k₃: eggyütt k₃: eggyek;

k₃: hozzád.

2.

Kit nem értek, kit sohse láttam,
ki mellé csúful emlegettek,
ki vagy, bár nem szeretsz, barátom,

k₃: Ki nem ismersz,
k₃: mellé gúnyul

jobb mint sokan, akik szerettek:
halld, már a hangom alig hallszik,
mint lámpa, melyet elfeledtek,

k₃: jobb, k₃: szeretnek:
k₃: hallszik;

egyedül és lassan kialszik,
s a koncert egy hanggal fakóbb
s egy színnel némább lesz a rajz itt,

k₃: kialszik;
k₃: fakóbb,

hol együtt voltunk hallhatók:
megint álomba hull Magyarhon?
szólnak már titkos altatók...

k₃: eggyütt k₃: hallhatók.
k₃: Megint
k₃: Szólnak k₃: altatók.

Még egyedül te állsz a parton,
éjig a bukó napra nézve,
s hogy jó mögötted, nő az alkony,

k₃: alkony

háta mögött: nem veszed észre!
Ébresztő, ébredj! Vagy kivárod,
hogy a hazug hold megigézne.
Neked kell mindent megcsinálnod,
azt is ám amit én Akartam –
te kiállod! (Én már kiálllok.)

k₃: **v**Vagy
k₃: megigézne?

k₃: ám, k₃: akartam:
k₃: kiállod.

Én már elhallgatok zavartan.
Nem értek hangos lenni. Téged
meghallanak. (Én már meghaltam.)

k₃: Én k₃: meghaltam

És kincsemet hagyom tenéked:
elődöm voltál, légy utódom:
az üszköt, ami bennem égett,
máglyádra vetve, elhuzódom.

k₃: és k₃: tenéked;
k₃: utódom.
k₃: Az

3.

Nem! amit mondtam, fájdalom volt.
Nem! nem! bűn volt, amit beszéltem,
mikor a lelkem arra gondolt,

k₃: Nem,

hogy szálljon el dalom a szélben:
amit zengtem, örökre zengtem
és nem hallhatok meg, ha éltem.

k₃: zengtem,

Nem értek néma lenni. Nem! nem!
S szavam pelyhét nem vethetem
idegen ajk sodrába. Ennen

k₃: Nem, nem!

törvényem lenni végzetem

k₃:

k₃:

s mig képet oltámrod mra vágni
avagy színnel igézni bírok,

k₃: S m

k₃: oltáromra

idegen kép nem fogja látni
hajlását acél nyakamnak;
s csak oly istent fogok imádni,

k₃: nyakamnak,

akit én alkotok magamnak.

Babits Mihály

k₃: OSZK Fond III/1417.

Ady Endrének

k₂: Ady Endrének

1911.

k₂: 1911.

1.

Hajdan, mint bajnok, társa mellett,
melletted mentem harc elé:
neked egyfelé győzni kellett;
nekem harcolni kétfelé.

k₂: Hajdan k₂: bajnok

k₂: kellett,

Győztél; s a harc uj harcot ellett,
visszáját úntig meglelé;
s harccal a szívem úgy betellett,
alélva kérdem: több jön-é?

k₂: untig k₂: meglelé

k₂: betellett:

Óh te régismert ismeretlen,
ki mellé gúnyul emlegettek,

k₂: Ó k₂: rég ismert
k₂: mellé csúful

kinek nem tudtam lenni társa,
de egy Anyánk volt: Magyarország;

k₂: anyánk k₂: Magyarország:

mégis vérek vagyunk mi ketten,
bár ellentétek, együtt egyek;
harcom a harcód folytatása,
s testvérül szólok íme hozzád.

k₂: Mégis
k₂: együtt k₂: egyek,

k₂: hozzád:

2.

Ki nem ismersz, kit sohse láttam,
ki mellé gúnyul emlegettek,
ki vagy, bár nem szeretsz, barátom,

k₂: Kit nem értek,
k₂: mellé csúful

jobb, mint sokan, akik szeretnek:
halld, már a hangom alig hallszik;
mint lámpa, melyet elfeledtek,

k₂: jobb k₂: szerettek:
k₂: hallszik,

egyedül és lassan kialszik;
s a koncert egy hanggal fakóbb,
s egy színnel némább lesz a rajz itt,

k₂: kialszik,
k₂: fakóbb

hol együtt voltunk hallhatók.
Megint álomba hull Magyarhon?
Szólnak már titkos altatók.

k₂: együtt k₂: hallhatók:
k₂: megint
k₂: szólnak k₂: altatók...

Még egyedül te állsz a parton,
éjig a bukó napra nézve,
s hogy jó mögötted, nő az alkony

k₂: alkony,

hátad mögött: nem veszed észre!
Ébresztő, ébredj! **v** **V**agy kivárod,
hogya hazug hold megigézne?
Neked kell mindent megcsinálnod,
azt is ám, amit én akartam:
te kiállod. (Én már kiállok.)

k₂: Vagy
k₂: megigézne.

k₂: ám k₂: Akartam –
k₂: kiállod!

Én már elhallgatok zavartan.
Nem értek hangos lenni. Téged
meghallanak. Én már meghaltam

k₂: (Én már meghaltam.)

és kincsemet hagyom tenéked;
elődöm voltál, légy utódom.
Az üszköt, ami bennem égett,

k₂: És k₂: tenéked:
k₂: utódom:
k₂: az

máglyádra vetve, elhúzodom.

3.

Nem! amit mondtam, fájdalom volt.
Nem, nem! bűn volt, amit beszéltem,
mikor a lelkem arra gondolt,

k₂: Nem!

hogy szálljon el dalom a szélben:
amit zengtem, örökre zengtem,
és nem hallhatok meg, ha éltem.

k₂: zengtem

Nem értek néma lenni. Nem, nem!
S szavam pelyhét nem vethetem
idegen ajk sodrába. Ennen

k₂: Nem! nem!

törvényem lenni végzetem

.....

k₂: - - - - -

.....

k₂: - - - - -

S m

k₂: - - - - -

s míg képet oltáromra vágni
avagy színnel ígézni bírok,

k₂: oltárom d m ra

idegen kép nem fogja látni
hajlását acél nyakamnak,
s csak oly istent fogok imádni,

k₂: nyakamnak;

akit én alkotok magamnak.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a vers Rákospalotán keletkezik; a helyszínmegjelölés a vers 1911-es alcíme mellé írva található. (KELEVÉZ 1994, 757.)

A vers egyfelől Babits és Ady kapcsolatának alakulása, másfelől pedig a fennmaradt kéziratok keletkezési idejének meghatározása felől vizsgálható. A két költő közötti kapcsolat tárgyalása kapcsán Rába György rámutat, hogy a *Petőfi és Arany* című tanulmány (BABITS 1910b) az Ady–Babits-viszony egyik korai és sokat vitatott epizódjához köthető, a korabeli recepció ugyanis személyes indíttatású állásfoglalásként, „Ady álcázott elmarasztalásának” dokumentumaként értelmezi a szöveget. (RÁBA 1981, 268.) Az írás azonban konkrét szakirodalmi munkák bírálataként születik – érvel Rába –, tipológiai megállapításai pedig Babits korai költészetelméleti önmeghatározásával állnak összefüggésben. Az 1909-es, a *Nyugat*-ban közölt *Ady (Analízis)* című tanulmány (BABITS 1909.), továbbá a *Két kritika* kötet előszava (BABITS 1911b) egyaránt arról tanúskodik, hogy Babits az Ady-jelenséget önálló esztétikai mérlegelés tárgyává teszi, miközben elhárítja a személyes támadás vádját. Az 1900-as évek elejének irodalmi közéletében kibontakozó feszültségek – különösen a „duk-duk affér” – alkotói önvizsgálatra késztetik Babitsot,

s e személyes számvetés költői dokumentuma az *Ady Endrének*, mely a korábbi írásokban megfogalmazott elvi különbségek tapasztalatát személyes válságélményként dolgozza fel, és egyúttal a költői hivatás és az irodalmi közösséghez való viszony újragondolását is rögzíti. A vers tehát voltaképpen a *Petőfi és Arany*, az Ady-tanulmány és a korabeli viták tapasztalatait integráló, önreflexív költői számvetésként értelmezhető, amely egyben lezárja a Babits és Ady között fennálló „lappangó ellentétet”. (RÁBA 1981, 266–272; az Ady–Babits kapcsolatról lásd például BOKA 2019. A két költő kapcsolatát a korábbi szakirodalomra alapozva, figyelembe véve a textológiai-filológiai körülményeket, Kelevéz Ágnes vizsgálja meg részletesen, s több helyen árnyalja a szakirodalom korábbi megállapításait: KELEVÉZ 2008b)

A versnek három kéziratát ismerjük: mindhárom autográf, melyből egy fogalmazvány, kettő pedig tisztázat, s a szövegalakulás, valamint a szövegeltérések segítségével valószínűsíthető, hogy milyen sorrendben keletkeztek. A vers fogalmazványa három darab, egy négyzetácsos füzetből kivágott, nem összefűzött lapon található meg az OSZK-ban, a III/1683-as Fond alatt. Szerkezetében a végleges versével megegyezik, de több helyen az első lejegyzés utáni javítások láthatók benne, illetve harmadik részében megírni tervezett sorok egyértelmű jelzése található.

A két fennmaradt tisztázat egyrészt a *Nyugat*-közlés, másrészt a Rozsnyay Kálmán által szerkesztett, 1925-ös *Ady koszorúja* című gyűjteményes kötet számára készül. A vers nyomtatásban először az 1915. november 16-i *Nyugat*-ban jelenik meg, 1911-es szerzői datálással négy másik verssel, a „*Fiamhoz*”, a *Prológus*, a *Miatyánk* és a *Vers, támadásokra* címűekkel együtt, melyek mindegyikéhez előszó is tartozik. Az öt vershez továbbá szerzői datálás is kapcsolódik, a legkorábbi az *Ady Endrének*, s ekképp egy sorozatot alkotnak. A verset a *Nyugat*-ban Babits így vezeti be: „Ez és a következő versek pro domo íródtak, igazában nem is nyilvánosság elé. Az Adyhoz írt vers kiadását ma épp az indokolja, hogy tartalma teljesen elavult, s már kizárólag művészi szempontok szerint értékelhető. Nagy elkedvetlenedések idején született ez, alig látott akkor valamit tőlem a közönség, azt hittem, talán sohasem fogok többet verset írni. (Adyt még akkor személyesen nem ismertem.)” A vers az 1916-os *Recitativba* is bekerül 1911-es datálással, s minden további kötetében ez a változat olvasható. Az 1925-ös *Ady koszorúja* antológiában közölt változat esetében Babits a vers végén pontosítja a dátumot és a keletkezés helyét Fogaras 1911-re.

Az első tisztázat (k_2) három fólióra terjed. A címmel és szerzői datálással, a végén pedig aláírással rendelkező tisztázat nyilvánvalóan másolás eredménye, melyet a gondos íráskép, a világosan elkülönített részek és ezeken belül a versszakok mutatnak. Néhány helyen – a hirtelen megszaladó tinta mennyisége miatt – az írás vastagabb, mint a kézirat egészében. Az alcímben olvasható évszám két utolsó számjegye fölött pont, az első fólió jobb alsó sarkában pedig a folytatás jelzése látható. A fóliók bal felső sarkában szerzői számozás van. A második és harmadik fólió határán található a három, kihagyottnak/hiányosnak jelzett sor. A k_3 , az ugyancsak három fólióra terjedő és a k_2 -höz hasonlóan a végén aláírással hitelesített kézirat szintén tisztázat. A vers néhány szavában a hirtelen megszaladó tinta következtében néhány betű írása eltér a vers egészétől. Az alcímben olvasható évszám két utolsó számjegye és az első részt jelző szám fölött pont látható, viszont a fóliók számozatlanok. A kihagyást/hiányt jelentő három sor a harmadik fólión látható, tagolása megegyezik a k_2 -ével, de gondolatjelek helyett pontokból áll.

A már említett *Ady koszorúja* antológiához mellékelt szerkesztői jegyzeteiben Rozsnyay Kálmán köszönetet mond azoknak, akik segítették őt a versek összegyűjtésében, arról viszont nem szól, hogyan is zajlott a folyamat. Babits levelezését olvasva azonban az kiderül, hogy Rozsnyay több levélben is kérte, küldje el neki a korábban már megjelent Adyról szóló verseit. Az egyik, mely az antológiába is bekerült, az *Ady Endrének* című vers, mely a bajtársiasság, a közös sorsvállalás bensőséges megnyilvánulása. A másik vers, amelyre Rozsnyay utal, de végül nem jelent meg az antológiában, minden bizonnyal az 1919-es *Ady* című költemény lehetett, mely Babits életében nem jelent meg, és a fóliókon sem szerepel az *Ady* cím, ezért valószínűleg a címet utólag adták a szövegnek. A mű a kritikai kiadás 4. kötetében [*Te elindulsz...*] címen szerepel. Rozsnyay kifejezetten eredeti kézirat(ka)t kér Babitstól: „A miért írok, egy nagy kérdés hozzád. Akarok egy gyönyörű kis könyvet kiadni [...] azokból a versekből, melyeket magyar poéták írtak Adyhoz és Adyról. Nem rendelkezem az újabb könyvekkel, nem kutathatom fel azokat. De úgy emlékszem, neked is van ilyen vagy kettő. Arra kérek hát, légy kegyes, engedd át nekem azokat közlésre és küld el eredeti kéziratban, mert úgy lesz reprodukálva.” (BABITS 2018, 120.) A szerkesztő összesen három levélben keresi fel Babitsot, az első kettő valószínűleg nem jut el a címzetthez (ennek az lehet az oka, hogy Babitsék ebben az évben vásárolják meg esztergomi nyaralójukat, s Rozsnyay nem tudhatja, a költő épp Pesten vagy Esztergomban tartózkodik-e). A harmadik, Babitshoz intézett levélből tudjuk, hogy 1924 júliusában az antológia már lezárás előtt áll, nyomtatásra kész, csak Babits verse hiányzik belőle. (BABITS 2018, 155.) Babits ezután postázza az *Ady Endrének* kéziratát Rozsnyaynak, azonban nem az eredeti kéziratot küldi el neki. A Babits-vers ugyanis abban a formájában, ahogyan az *Ady koszorújában* olvasható, csupán itt, ebben a kötetben szerepel – a Babits-kötetekben ettől eltérő szöveggel találkozhatunk. Az *Ady koszorújához* küldött kézirat szövegeltéréseinek oka az lehet, hogy Babits emlékezetből írja le a verset és/vagy néhány helyen javítani akarja a korábbi megoldásait, később azonban visszatér az első kiadás szövegéhez. Igaz, apróbb változtatásokról, egy-egy szócskeréről, javításról van szó, az *Ady koszorújában* közölt Babits-vers ebből a szempontból mégis önálló változatnak tekinthető.

A k_2 és k_3 között a keletkezésbeli különbséget a szöveg eltérései döntik el, elsősorban a 'csúful' és 'gúnyúl' változatok (k_2 : „ó te rég ismert ismeretlen / ki mellé csúful emlegettek”; k_3 : „ó te rég ismert ismeretlen / ki mellé gúnyúl emlegettek”). Mivel a második megoldás csak az *Ady koszorújában* olvasható, nyilvánvaló, hogy ezt a k_3 alapján nyomták, minden többi kiadás alapja a k_2 . Vagyis utóbbi a *Nyugat*-közlés előtt keletkezett, míg az előbbi valamikor az *Ady koszorúja* megjelenése előtt. A két tisztázat között az említett eltérésen túl elsősorban központozási különbségek vannak, néhány helyen szóhasználati eltéréssel.

A három fólión olvasható fogalmazvány elkapkodott írása gyorsan megjelenő gondolatokat és sietős lejegyzést, esetleg bizonyos pontokon az emlékezetben korábban rögzített, megőrzött és leírt versszöveget jelez. Mindhárom fólión javításokat, módosításokat találunk, amelyek között feltételezhetően a lejegyzéssel egyidejűek és későbbiek egyaránt találhatók, utóbbiakat az íróeszköz eltérése jelzi. Mindez arra utal, hogy a fogalmazvány keletkezése nem köthető egyetlen időponthoz. A legvalószínűbb, hogy az 1911-ben elkezdett Ady-vers utolsó javításait a fogalmazványon a *Nyugat*-közléshez készített tisztázat megírása előtt közvetlenül végezte el Babits, hiszen a fogalmazványon fekete tintairású javítás látható, s a k_2 ilyen, fekete tintával íródott. A kéziratkatalógus az

azonos, 146×98 mm méretű, III/1683-as Fond jelzetű négyzetrácsos jegyzetlapokon található versek és töredékek mindegyikét 1915-re datálja, s az Ady-verset minden bizonnyal azért 1911-re, mert a későbbi kéziratain és a megjelenéseken szintén megjelenik az 1911-es évszám. Ez mindenesetre gyanakvásra adhat okot, hiszen azt is feltételezhetjük, hogy az Ady-vers maga is szintén 1915-ben keletkezett, a későbbi kéziratok és megjelenések évszám-megjelölése pedig a múltba visszatekintő perspektíva következményei, s tudatos visszadatálásról árulkodnak. Valójában erre igen csekély az esély: 1981-ben Rába György tartalmi okokat figyelembe véve meggyőzően bizonyítja, hogy az első folyóiratbeli közlés öt verse, amelyeket Babits időrendben publikál, válasz az öt ért sajtótámadásokra a *Játszottam a kezével* utolsó sorai miatt, s ezért veszi elő korábbi verseit is, amelyeket kifejezetten erre az alkalomra fejez be. (RÁBA 1981, 272–273, 424–425.) „Nem ritkaság [...], hogy [Babits] egy-egy művét jóval megszületése után publikálja oly módon, hogy a vers vagy szindarab a közlés alkalmá által nyeri el befejezettségét, hiszen az új kontextusban új tartalommal itatódik át” – írja Kelevéz Ágnes. (KELEVÉZ 1998, 130.)

Az *Ady Endrének* közlése ugyan 1915-ös, ahogyan a véglegesítés is, ám a keletkezés kezdete évekkel korábbi. Ezt alátámasztják a négyzetrácsos jegyzetlapok egybetartozását és közös (1911-es) kezdetét mutató tényezők. A vers keletkezésével kapcsolatban a legvalószínűbb forgatókönyv az, hogy Babits 1911 tavaszán Fogarason kezd hozzá az írásához a négyzetrácsos füzetből kivágott lapokon, de nem fejezi be a verset. Ugyanennek az évnek az őszén, Rákospalotán folytatja, s ekkor kerülnek az első fólióra a javítások, illetve a második fólióra beszúrt versszakok. A befejezés, illetve lezárás azonban szintén elmarad, bár a harmadik fólión jelöli, hány sort és milyen rímekkel tervez még írni. Amikor lezárja *A gólyakalifa* című regényét, Babits újból előveszi ezt a szöveget is, és a *Nyugatban* 1915-ben közli, majd a következő évben megjelenő *Recitativba* változatlanul, azaz befejezés nélkül, az alkalmi költeményeket egybegyűjtő *Oikeia kai kaiiria* című ciklusba veszi fel a verset.

A már említett III/1683. jelzet alatt a négyzetrácsos lapokon az Ady-versen kívül összesen húsz tételt találunk: verseket, verskezdeményeket és töredékeket. Ezeket vizsgálva megkockáztathatjuk, hogy a kéziratkatalógus 1915-ös datálása nem minden esetben lehet helytálló. Találunk ugyan olyan töredékeket, melyek egyértelműen a háború kitörése utáni keletkezésre utalnak, ilyen a [*Száz a sereg...*] és a [*Majd ha vége lesz a háborúnak...*], de ez nem minden tétel esetében mondható el, hiszen semmi sem indokolja azt, hogy biztosan megállapítsuk minden egyes lapon található szöveg 1915-ös keletkezését – bizonyos tételek esetében jóval korábbi időpont tűnik relevánsnak.

Az egy füzetből származó lapokat, melyekre az Ady-vers is kerül, a könyvtárban két külön helyen találjuk meg, mivel Babits a füzetet nemcsak versekhez, hanem prózai feljegyzésekhez is használja. Babits egyébként a versek és a próza feljegyzéssorozatát is nagyjából (ebben a füzetben) a *Kártyavár* című regényének közlésével, illetve éppen a korábban említett öt vers közlésével hagyja abba. Ekkor kerülnek a prózalapokra a különböző áthúzások, és ekkor választja ki a versek közül is azokat, amelyeket fel akar venni a *Recitativ* kötetbe. Az, hogy a jegyzetfüzet lapjai ma milyen sorrendben vannak, irreleváns, hiszen beszámozásuk azután történt, hogy Babits „lezárta” azokat, vagyis a halála után. Ha azt feltételezzük, hogy a jegyzetlapok használata csak Újpesten/Rákospalotán kezdődik, a jegyzetlapok szétválasztása történhetett akkor, amikor Babits az üres füzetet két részre osztja, és az egyikbe csak verseket ír, a másikat pedig témafüzetnek használja, vagy az eredetileg egybetartozó, üres füzet lapjaira tett első bejegyzések után, amikor

szétválasztja a verses és prózai lapokat s a füzet többi, még üres részét is megfelezi, illetve történhetett a halála után, amikor a kevert jegyzetlapokat műfaj szerint szétválasztották és sorszámozták. A lapok alján és tetején egyébként többféle (arab) számozás látható, melyek feltehetően akkor készülnek, amikor Babits már a *Kártyaváron* dolgozott, s ekkor vagy ezelőtt rendelte számozással egymáshoz a tematikailag azonos lapokat és feljegyzéseket. A verseket tartalmazó füzetlapok azonban egyértelműen később, Babits halála után kapták számozásukat.

A prózai részleteket tartalmazó füzetlapokon a *Kártyavárhoz* feljegyzett témák, ötletek és vázlatok találhatók, melyek Babits újpesti tanártársával, Hendl Ödönnel való beszélgetései alapján készültek. A különféle témákat (újpesti eseteket, személyeket, történeteket stb.) Babits Rákospalotán jegyzi fel, melyek mindig a beszélgetés napján készülnek, hiszen másnap már feledésbe merülnének. A feljegyzéseket Babits azért készíti, mert érdeklődik a gyorsan fejlődő Újpest iránt; a helyi vonatkozások egyértelműek. Például a „[k]limatikus gyógyhelyet? Hát hova akar Újpestről menni? Ez a legegészségesebb por!” feljegyzés utalás Újpest gyárak okozta rossz levegőjére, míg a „Muki, a villanyos teherkocsi” az Újpest és Rákospalota között közlekedő fedett szerelőkocsira utal.

Mindezek alapján a prózai rész Rákospalotán, az 1911–1912-es tanévben készül, legkésőbb 1912 nyaráig. Mivel a füzet lapjai egy sorozat volt(ak), nyilvánvaló, hogy Babits párhuzamosan (esetleg folyamatosan, de egyszerre) írja le a beszélgetések témáit, valamint azt a néhány oldalt, amelyeken a Dante-fordítással kapcsolatos feljegyzések találhatók. A jegyzetfüzet egyik lapján a *Pokol* 24. énekének 148–151. befejező sorainak fordítása szerepel. E lap verzőján a 10. ének jegyzeteihez beillesztendő megjegyzést találunk: „X. ének A kétszeres száműzetés utalás az életrajzra!” Mátyus Norbert bizonyította, hogy a jegyzetlap feljegyzései Itáliában, mégpedig 1912-ben születtek, ugyanis a lap rektóján Babits rajza található, amelyet egy Firenzében található festményről másolt. A füzetlap verzőján, a lap alján egy trágár olasz szentencia olvasható, melyet Babits egy olasz nyilvános vécé falán találhatott: „Qui si entra e non si paga, senza culo non si caca.” Mindez azt jelzi, hogy Babits olaszországi tartózkodása során használta a jegyzetlapot, még hozzá 1912-ben. (Az 1910-es olasz útja előtt Babits még Fogarason él, vagyis az újpesti *Kártyavárhoz* ekkor még nem készíthet jegyzeteket.) (MÁTYUS 2015, 45.) Ezen a jegyzetlapon olvasható továbbá Babits [*Ó művész mennyit kell vesződnöd...*] kezdetű verskezdeménye, melyet a kéziratkatalógus a már említett, összesen húsz, négyzetrácsos lapra írt vers, verskezdemény egyikeként 1915-re datál – persze arra is lehet némi esély, hogy a korábbi olaszországi feljegyzések mellett a verskezdeményt évekkel később jegyezte fel Babits a már nem üres jegyzetlapra, de minden kétséget kizáróan a verset nem lehet 1915-re datálni, hiszen az 1912-es olasz feljegyzésekkel egy időben történő keletkezés jóval valószínűbb. (Lásd ehhez a töredék keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Attól függően, milyen időpontra tesszük a négyzetrácsos füzetbe írtak keletkezését, az *Ady Endrének* abban olvasható fogalmazványa 1911 tavaszához vagy őszéhez köthető. Aztán az idő múlásával, ahogy a füzet oldalai betelnek, Babits vissza-visszatér ehhez a vershez is. De nem érzi késznek vagy aktuálisnak, ezért adja közre először csak 1915-ben négy másik versével együtt, mintegy daczból és válaszul a *Játszottam a kezével* utolsó sorai miatt kirobbant sajtóhadjáratra. Nem mellékes körülmény, hogy Babits megtámadása előtt Rákosi Jenő (Dunántúli álnéven) Ady ellen is támadást intéz; feltehetően ez a polémia is közrejátszik a vers közlésének időzítésében. (A sajtóbotrányról lásd a *Játszottam a kezével* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A keletkezés tehát egy elhúzódo, megszakításokkal

teli írásfolyamat eredménye, időpontjára nem adható meg egyetlen dátum; a változatok 1911 tavasza vagy ősze és 1915. november 16. között keletkeznek, kivéve az *Ady koszorúja* című gyűjteménybe került, melyről biztosan megállapítható, hogy 1915. november 16. és 1925 között születik. A fizikai ismérvek alapján a III/1683-as Fond jelenleg kettéválasztott „füzete” eredetileg egybetartozott; lehetséges, hogy Babits már Fogarason, 1911 tavaszán is használja, de Újpesten már biztosan. Valószínű tehát, hogy Babits a jegyzetlapokat folyamatosan, éveken keresztül, kisebb-nagyobb megszakításokkal használja, s ez azt jelenti, hogy az azonos méretű, egy füzetből származó lapokon olvasható versek és töredékek 1915-ös datálása nem egyértelmű, hanem a legtöbb esetben bizonytalan marad.

[Ugy szimatolták a zenét is...]

Ugy szimatolták a zenét is a hang
 ugy vontá őket mint tehént a bőgés
 Bogáncson indán tüskön bokron át
 mely tépte gyarló bőrüket; de végre
 5 tanyád mögött hagytam a ronda lópban
 hol állukig láncolva lábukat
 rángatják a büdösbül
 Ugy madarkám

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/16. 1 f., verző, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, áthúzva, a rektón az *Ady Endrének* című vers fogalmazványának részlete.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A fogalmazványtöredék 3., 5. és 6. sorában betűjavítás figyelhető meg. Babits a szöveget satírozó mozdulattal, ceruzával áthúzta; ezt az előszöveg közlésekor hosszú törléssel jeleztük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/16.

[Cím nélkül]

||Ugy szimatolták a zenét is a hang
 ugy vontá őket mint tehént a bőgés
 Bogáncson indán tüskön bokron át
 mely tépte gyarló bőrüket; de végre
 tanyád mögött hagytam a ronda lópban
 hol állukig láncolva lábukat
 rángatják a büdösbül
 Ugy madarkám||

Keletkezéstörténet

A töredéket a kéziratkatalógus 1915-re datálja, a szöveg azonban azok között a négyzet-rácsos papírlapok között maradt fenn, melyeket Babits 1911 és 1915 között, éveken át, megszakításokkal használt különböző műfajú szövegek feljegyzésére. A szöveget vastag, satírozás-jellegű ceruzavonás húzza át, ami ebben az esetben a teljes feljegyzés elvetésére utal. A fólió rektóján az *Ady Endrének* című vers fogalmazványának részlete olvasható.

Az *Ady Endrének* korai fogalmazványa feltehetően 1911-ben keletkezik, a vers véglegesítése és közlésre előkészítése azonban nem ezeken a lapokon, hanem későbbi, más típusú hordozón fennmaradt tisztázatokon végzi Babits, ezért a négyzet-rácsos lapok elsősorban a korai műhelymunka dokumentumainak tekinthetők. (Lásd ehhez az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Az [*Ugy szimatolták a zenét is...*] keletkezése feltételezhetően az *Ady Endrének* e korai műhelyszakaszához köthető, ugyanakkor a négyzet-rácsos lapokhoz való későbbi visszatérés lehetősége miatt a töredék keletkezését 1911 és 1915 közé tesszük. A szöveg nem mutat továbbvezethető, genetikus kapcsolatot Babits későbbi költői vagy prózai műveivel.

A „Fiamhoz”

1913.

(Aladár fiamnak és barátomnak, most is a régi szeretettel, ajánlom.)

I.

Daloljak mindenről, csak róla nem?

- Szerényen, későn, mégis megjelen,
 egy drága gyermek, a *fiam* valóban,
lélek szerint, mert mint apát a gyermek,
 5 rég úgy tekint: s én friss lelkébe róttam,
 mi bús lelkemben friss jövőre termett.
 Legszebb virágaimnak ifju kertje,
 új tükröm, melynek tisztít tisztasága,
 legárvább három éveim neveltje,
 10 fonnyadó törzsem ültetvényes ága.
 Ó, három év! és férfi lett a gyermek!
 Láttam homlokán az első szerelmet.
 Mohó szemekkel falta a világot,
 s láttam szemében, amit szeme látott.
 15 Szeme szűrőjén szűrtem a világot
 s így elkerültem, ami csunya benne:
 úgy néztem mindig e gyermeki szemre,
 mint nyugtatóra, ↔

Ajánlás Ny: [az ajánlás hiányzik] | R₁: (Aladár fiamnak és barátomnak, most is a régi szeretettel, ajánlom.)

Előszó Ny: Bocsáss meg, kedves fiam és barátom, hogy közreadom ezt a verset is, amely terólad szól. Ma, mikor rossz tanárnak mondtak, aki megrontja az ifjuságot, meg nem állhatom, hogy ki ne mondjam a világ előtt azt az érzésemet, mely rajtad és minden tanítványomon keresztül a jövőendő nemzedékhez köti lelkem. Ma már ez a vers sem aktuális: te, ki fiam voltál, azóta barátom vagy: uj három év telik: de most is a régi szeretettel küldöm neked ezt a régi verset.

5 Ny; R₁; R₂: ugy

6 Ny; R₁; R₂: bus

8 Ny; R₁; R₂: uj

11 Ny; R₁; R₂: Ó három R₂: férfi [sh]

15 Ny; R₁; R₂: szűrőjén szűrtem

16 Ny: így

17 Ny: ugy

melytől szeliddé enyhült sok vad óra
20 s könnyebben forgott lázas mutatója,
mint selymes olajtól a zökkenő gép.
Amikor éltem vihara szövődék,
mikor vád árnyalt, gúny lövellt felettem,
mikor kinevetett, akit szerettem,
25 csodálva néztek csalódott barátok,
s éhező lelkem önmagába rágott
és elmém daltalan volt, téli kert,
melyben csak szívem rossz harkálya vert
únt zajjal fáit kinra tépegetve,
30 és inségem volt biztos szeretetre,
mint nyugtatóra,
fiam lett fáradt éltem biztatója,
a biztató, a biztos szeretet.

S én most éneklek ezt a gyereket:
35 úgy jelenik meg ritkuló dalomban,
mint piros levél ritka őszi lombban.

II.

Csupa önzés vagy lelkem és irigység,
mert magadat szereted e fiúban,
gyémántlélektől villogó szemében
40 új életre szüzen születve, mint új
tükörben régi magadat csodálsz,
s új lelkét régi magadért irigyled.
Ha ott kezdhethéd, ahol ő ma kezdi,
oly szüzen, újra! Ó fiam, de boldog,
45 de boldog is vagy, egy gyermek szívével
és egy tudós eszével. Ily tükörben, ↔

23 Ny: gúny

28 Ny; R₁; R₂: szívem

29 Ny; R₁; R₂: unt

35 Ny: úgy

37 R₁; R₂: irigység,

40 Ny; R₁; R₂: új Ny; R₁; R₂: új

42 Ny; R₁; R₂: új

44 Ny; R₁; R₂: újra!

- ilyen lélek tükrében még az élet
ragyog mint egy szegényes gyertya fénye
egy gyémánt gyönyörében visszaverve.
- 50 Az én lelke is volt valaha gyémánt,
de szénné égett annyi lassu tűzben:
sötét most s nem ver vissza semmi fényt!
Számodra meggyújtottam ezt a szént
a makulátlan szeretet tűzével,
- 55 mely minden nemzedéket összekötve
amit az idő milliókra bontott,
egy nagy lélekké forrasztja hevével,
s egyetlen küzdő gondolattá olvaszt
apát s fiút, és mestert és tanítványt.
- 60 Számodra meggyújtottam e tüzet,
hogy friss gyémántod frissen verje vissza,
megsokszorozva, ifjak szemébe.
Ó bár úgy mint a hűvös, tiszta gyémánt,
fénylene lelked s soha el nem égne!
- 65 Nehéz kívánság! Minden szeretet
bilincs, és minden örökség teher.
S én mit hagyok rád, milyen kincseket?
Sok súlyos munka hitvány kezdetét,
félíg kigondolt gondolatjaim,
- 70 el nem mondott, el nem ért vágyaimmal,
a meg nem tett kötelességeket,
kétségeimnek vívódó hadát,
életlen éltem, és álmatlan álmom.

[1911 vége és 1915. november 16. között]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: k Komjáthy Aladár fia, Komjáthy Géza (Marl, Németország) tulajdonában, 1 f., rektó-verző, tintairású fogalmazvány, ceruzairású javításokkal és kiegészítéssel, a vers második része. A cím, a verzőn az utolsó hét sor, valamint az aláírás ceruzával. Fotómásolata: PIM V. 5456/7/1.

49 R₂: visszaverve, [sh]

51 Ny: tűzben:

62 R₁: megsokszorozza, [sh] R₂: ifjak [sh]

63 Ny; R₁; R₂: úgy

65 Ny; R₁; R₂: kívánság!

Gépirat: g OSZK Fond III/2383/13. 2 f., rektó, gépirású fogalmazvány aláírás nélkül, a vers első 28 sora; g+k OSZK Fond III/1572. 2 f., rektó, a g másodpéldánya, ceruzajavításokkal és kiegészítésekkel, aláírás nélkül, a vers első 36 sora.

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 22. sz. (1915. nov. 16.): 1246–1248. (*Versek, előszavakkal* gyűjtőcím alatt; együtt az *Ady Endrének*, a *Prológus*, a *Miatyánk* és a *Pro Domo* [ekkor még *Vers, támadásokra*] című versekkel, másodikként.) – További megjelenések: R₁ 97–99; R₂ 99–101; V 238–240; ÖV 214–215.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV, mellyel azonos a V szövege. Bár a vers nyomtatott források szerinti keletkezése 1913, a Szilasi-kötetben az első rész végén „Rákospalota 1912” áll. A II. rész kéziratának ajánlása szerint Komjáthy Aladár érettségije alkalmából írta – vagy ajándékozta neki a kéziratot – Babits. Az „előszó” 1915-ben, a megjelentetés alkalmából készült hozzá. Az R₁ 62. sorának sajtóhibáját („megsokszorozza,”) Babits javítja az anyjának dedikált példányban, azonban a Szilasi-féle kötetben nincs javítás.

Előszövegek

k: PIM V. 5456/7/1.

[Cím nélkül]

Aladár fiamnak,
aki most tesz érettségit

Csupa önzés vagy lelkem és irigység
mert magadat szereted e fiúban
gyémánt lélek től villogó szemében
új életre szüzen születve mint új
tükörben, régi magadat csodálad
s új lelkét régi magadért irigyled.
Ha ott kezdhethéd ahol ő ma kezdi
oly szüzen, újra! Ó fiam, de boldog
de boldog is vagy, egy gyermeke szívénél
és egy tudós eszével. Ily tükörben,
egy ilyen lélek tükrében még az út is élet
ragyog mint a szegényes gyertya fénye
egy gyönyörű gyémánttól visszaverve.
Az én lelkem is volt valaha gyémánt,
de szénné égett annyi lassan tűzben
sötét mártás nem ver vissza semmi fényt. –
Számodra meggyújtottam ezt a szént
a makulátlan szeretet tűzével
mely minden nemzedéket összekötve
amit az idő milliókra bontott
egy nagy lélekké forrasztja hevével

↔

s egyetlen küzdő gondolattá olvaszt
apát s fiút és mestert és tanítványt
Lásd, néked meggyújtottam e tüzet
hogy friss gyémántod frissen verje vissza,
megsokszorozva, ifiak szemébe
ó bár úgy mint a hűvös tiszta gyémánt
fénylene lelked s soha el nem égne!
Nehéz kívánság! Minden szeretet
bilincs, és minden örökség teher
S én mit hagyok rád milyen kincseket
Sok sulyos munka hitvány kezdetét
Félig kigondolt gondolatja im el
el nem mondott, el nem ért vágyaimmal
a meg nem tett kötelességeket
kétségeimnek vívódó hadát
életlen éltem és álmatlan álmom

Babits Mihály

g: OSZK Fond III/2383/13.

[Cím nélkül]

Egy drága gyermek, a fiam valóban
lélek szerint, mert mint apát a gyermek
rég úgy tekint s én friss lelkébe róttam
mi bus lelkemben friss jövőre termett,
legszebb virágaimnak tiszta ifju kertje,
uj tükröm, melynek tisztit tisztasága,
legárvább három éveim neveltje,
fonnyadó törzsem ültetvényes ága
Ó három év és férfi lett a gyermek:
láttam homlokán az első szerelmet
mohó szemekkel falta a világot
s láttam szemében, amit szeme látott
szeme szűrőjén szűrtem a világot
és így nem láttam ami csunya benne
úgy néztem mindig e gyermeki szemre
mint nyugtatóra
kivel megennyhült sok keserves óra
mikor vád árnyalt, guny lövelt felettem
mikor kinevetett akit szerettem
értetlenül bámultak csalódva csodálkoztak a barátok
s éhező lélkem önmagába rágott
és elmém daltalan volt, téli kert
melyben szívem gonosz harkálya vert

[Cím nélkül]

I.

Daloljak mindenről, csak róla nem?

– Szerényen, későn, mégis megjelen

Egy drága gyermek, a fiam valóban
lélek szerint, mert mint apát a gyermek
rég úgy tekint s én friss lelkébe róttam
mi bus lelkemben friss jövőre termett,
legszebb virágaimnak tiszta ifju kertje,
uj tükröm, melynek tisztit tisztasága,
legárvább három éveim neveltje,
fonnyadó törzsem ültetvényes ága
Ó három év! és férfi lett a gyermek:
láttam homlokán az első szerelmet
mohó szemekkel falta a világot
s láttam szemében, amit szeme látott
szeme szűrőjén szűrtem a világot
és s így nem láttam elkerültem ami csunya benne
ugy néztem mindig e gyermeki szemre
mint nyugtatóra

kivel meg enyhült melytől szelíddé sok keserves vad óra

s könnyebben forgott lázas mutatója

mint selymes olajtól a zökkenő gép

amikor éltem vihara szövődék,

mikor vád árnyalt, guny lövelt felettem

mikor kinevetett akit szerettem

értetlenül bámultak csodálva csodálkoztak a csodálva néztek csalódott barátok

s éhezőő lélkem önmagába rágott

és elmém daltalan volt, téli kert

amelyben csak szivem gonosz rossz harkálya vert

unalmas zajjal únt zajjal fát kénra tépegetve

és szükségem és inségem volt biztos szeretetre

mint nyugtatóra

fiam volt fáradt éltem biztatója

a biztató, a biztos szeretet

||S daloljak mindent csak ne tégedet?

Te morc fiúcska, büszke kis barátom

aki úgy szeretsz kodva néha

(Ó nincs nyugodt szeretet a világon!)

mint gyermek az apjával szokta néha||

↔

S én most éneklek ezt a gyereket
mint úgy jelenik meg ritkuló dalomban
mint piros levél ritka őszi lombban

II.

Keletkezéstörténet

A Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányába írt keletkezések alapján a vers végleges formáját alkotó két rész nem egyszerre keletkezik. Babits az első rész mellé mindössze a „Budapest” helymegjelölést jegyzi fel, míg a második részt pontosabban „Rákospalota 1912” datálással látja el. (KELEVÉZ 1994, 757.) Mivel Babits 1911 október közepétől lakik folyamatosan Rákospalotán, majd a következő tanévben, 1912 november közepétől a Tisztviselőtelepen, a keletkezések arra utalnak, hogy a kompozíció második része készül el korábban, s csak ezt követően születik meg a később elé kerülő első rész. A keletkezés belső menetének feltárását ugyanakkor jelentősen megnehezíti, hogy a vers valamennyi szövegváltozata és munkafázisa nem maradt fenn; nem ismert, hogy egy rövid gondolatkezdemény vagy egy hosszabb, összefüggő szövegegység volt-e az első megfogalmazás, a keletkezéstörténet rekonstruálásakor ezért elsősorban külső életrajzi és kapcsolattörténeti adatokra támaszkodhatunk, amelyeket Buda Attila a vers kéziratait nagy alaposággal elemző tanulmányában tárt fel. (BUDA 2023.)

Az 1910–1911-es év fordulóján Babits különösen zaklatott lelkiállapotban van: a fogarasi tanárkodást száműzetésként éli meg, hiszen távol kerül Szekszárdtól, a családjától, Budapesttől és az irodalmi élet szellemi közegétől, a magány, az érzelmi és intellektuális elszigeteltség, valamint a baráti és szerelmi kapcsolatok sorozatos kudarcai pedig felerősítik benne az idegenség érzését. Babits ekkor a húszas éveit végén jár, stabil egzisztenciát ígérő életpálya még lehetőségként sem körvonalazódik előtte. Az 1911-ben és 1912-ben őt ért támadások – főként a *Huszadik, huszadik század* című novella kapcsán – személyeskedő hangot ütnek meg, s ezek az élmények tovább fokozzák elszigeteltségét. Az 1911–1912-es újpesti tanév ugyanakkor fordulatot hoz: a fővároshoz közeli állás megszerzésével régi vágya teljesül, és a tanítás, valamint az önképzőköri munka új szellemi és emberi kapcsolatok lehetőségét is felkínálja. Ebben a közegben kerül közelebb az 1894-ben született Komjáthy Aladárhoz, az önképzőkör aktív, irodalom iránt fogékony tagjához. Babits kezdetben tanárként figyel fel rá, majd a kapcsolat fokozatosan személyesebb jelleget ölt: Komjáthyt meghívja rákospalotai lakására, kulcsot ad neki, dedikációiban „fiam”-ként és „barátom”-ként szólítja meg. A második verseskötetét is ilyen ajánlással látja el, és egy fényképet is ajándékoz neki „Mihály bátyád” felirattal. Ebben az összefüggésben válik elképzelhetővé, hogy a vers második részének első fogalmazványa már 1911 vége vagy 1912 eleje táján megszületik. Ez a szöveg 1912 folyamán letisztulhat, ugyanakkor Babits ekkor még nem törekszik a közlésére, ami összefügghet azzal, hogy figyelme ekkor a Dantefordításra összpontosul. A vers ugyanakkor alkalmi funkciót nyer: Komjáthy érettségijének közeledtével a kézirat egyfajta emléklappá, ajándékká válik, amelyet Babits személyes gesztusként ad át címzettjének. Ez a kézirat már lezárt kompozíciót mutat, ám a nyomdai közlésre szánt végleges forma még alakul ki.

Az első rész legkorábbi ismert szövegállapota egy javítatlan gépirat. A szakirodalom szerint Babits első saját írógépét 1914 körül szerzi be (SÁRA 1983, 402–403), ami azt valószínűsíti, hogy a szöveg gépelt rögzítése – amennyiben autográf – nem történhetett meg ennél korábban. (Babits írógéphasználatáról lásd SZÉNÁSI 2022a, 178–180.) Ugyanakkor nem zárható ki teljesen az sem, hogy a szöveg egy kölcsönzött írógépen készült, ami a keltezést némileg bizonytalanná teszi. A tanítványi visszaemlékezések mindenesetre megerősítik, hogy Babits a tisztviselőtelepi évektől kezdve rendszeresen használ írógépet, így a gépirat keletkezése e periódushoz köthető a legnagyobb valószínűséggel.

A két rész végleges összeillesztésekor alakul ki a ma ismert szerkezet, amelyben a később keletkező első rész kerül előre, a korábban írt második rész pedig folytatásként kapcsolódik hozzá. A címadás is erre a publikációs fázisra esik, és a személyes megszólítást általánosabb, 18–19. századi hangoltságú formába emeli. Miként Rába György megjegyzi, a cím tudatosan idézi meg Arany János *Fiamnak* című költeményét, s ezzel az atyai megszólítás erkölcsi hagyományát kapcsolja a vers beszédhelyzetéhez, amelyet a konkrét címzett, Komjáthy személye a tanár–tanítvány viszony keretében tovább konkretizál. (RÁBA 1981, 482.) Az azonos cím ugyanakkor nem kizárólag Arany hatását jelezheti, hanem egy tágabb, már korábban is létező és később is folytatódó hagyományba illeszkedik, amelyben több szerző – például Zsigmond Konrád, Ambrozovics Dezső, Pataj Sándor, Tompa Mihály (*Fiam születésekor*) és Ábrányi Emil – szintén *Fiamnak* címmel írt verset. Csehy Zoltán az antikvitáshoz kapcsolja a versből kirajzolódó mester–tanítvány kapcsolatot. Elgondolása szerint A „*Fiamhoz*” „nárcisztikus testként fogja fel a fiútestet: olyan tükörként, melyben az én szerelme éled meg újra önmaga iránt, s ez az önmagaság az erotika büvkörébe kerül[.] [...] Ez a nárcisztikus séma azonban a »makulátlan szeretet« minőségében oldódik fel, s átlép a mester–tanítvány klasszikus viszonyába. A mester, tanítvány, az apa, a fiú világa egyetlen hatalmas lélekben egyesül, melyet a szeretet tüze forraszt össze.” (CSEHY 2014, 357.)

Az 1915-ös *Nyugat*-közlés idején a vershez írt ajánlás szövege jelentősen módosul: az eredetileg az érettségi alkalomhoz kötődő, személyes megszólítást (*Aladár fiamnak, aki most tesz érettségét*) védekező, önigazoló hangnem váltja fel, amely a verset a költőt érő nyilvános támadások kontextusában értelmezi újra. A publikációhoz fűzött hosszú kísérőszöveg („Bocsáss meg, kedves fiam és barátom, hogy közreadom ezt a verset is, amely terólad szól. Ma, mikor rossz tanárnak mondtak, aki megrontja az ifjúságot, meg nem állhatom, hogy ki ne mondjam a világ előtt azt az érzésemet, mely rajtad és minden tanítványomon keresztül a jövődő nemzedékhez köti lelkem. Ma már ez a vers sem aktuális: te, ki fiam voltál, azóta barátom vagy: uj három év telik: de most is a régi szeretettel küldöm neked ezt a régi verset.”) egyértelművé teszi, hogy a nyilvánosság elé tárást a Babitsot sújtó sajtóhadjárat és pedagógusi működésének megkérdőjelezése sürgeti, különösen a Dunántúli néven fellépő Rákosi Jenő bírálata nyomán kibontakozó polémia idején. A *Recitativ* kötetben – az *Οἰκεῖα καὶ καίρια* című ciklusban – az ajánlás már rövidül, zárójeles formára redukálódik, jelezve, hogy a vers ekkorra már elszakad eredeti alkalmi funkciójától, és önálló költői szöveggé lép az életmű egészébe.

A fennmaradt kéz-, illetve gépiratokon látható javítások összképe alapján a vers alakulása több rétegben követhető, és számos ponton hangsúlyeltolódást jelez. A mű első 28 sorát tartalmazó gépiratos alaprétegen sűrű ceruzás beavatkozások figyelhetők meg a g másodpéldányán, a g+k-n, amelyek a stílárís finomításokon túl érzelmi és retorikai hangsúlyváltásokat is rögzítenek: a meghurcoltatás és a gúny tapasztalata a későbbi

betoldásokban válik erőteljesebbé. Különösen beszédes a 20–25. sor környéki átrendezés, ahol több sor utólagos beszúrása, valamint a „barátok” reakcióit rögzítő változatok egymásra rétegződése a társas elidegenedés élményének többszöri újrafogalmazását mutatja, míg a mérsékeltebb tónust képviselő végleges megoldás a retorikai feszültség tudatos szabályozására utal. A 28–33. sorban a személyes válság nyelvi formálása válik intenzívvé: az „ínségem” „szükségem”-ből való javítása, valamint a „csak” beszúrása a hiány és bezártság érzetét erősíti. Az indulatosabb hangvétellű, később kihúzott sorok arra utalnak, hogy Babits a közvetlen érzelmi kitörést fegyelmezettebb vallomásos beszéddé alakítja. A második rész kéziratosa rétege (k) koncentráltabb, didaktikusabb szerkezetet mutat, ahol a javítások többnyire lexikai és hangsúlybeli pontosítások. A helyesírást érintő változatok részben korabeli normaingadozást tükröznek, részben a kompozíciós hangsúlyokra irányuló figyelmet jelzik; a lényegi módosítások szemléleti természetűek, megfigyelhető továbbá, hogy a javítások iránya a személyes sérelem retorikáját a morális általánosítás horizontjába emeli.

A rendelkezésre álló adatok mindent összevetve arra utalnak, hogy a vers keletkezése egy éveken át elhúzódó folyamat eredménye. A szöveg kialakulása 1911 vége, illetve 1914 közé helyezhető, ezen belül a kompozíció jelentős része feltehetően 1912-ben jön létre, míg végleges formáját 1914–1915 táján nyeri el. A kritikai kiadás ennek megfelelően 1911 vége és 1915 közé teszi a keletkezést, s *terminus ante quem*ként az első megjelenés időpontját, 1915. november 16-át jelöli meg.

[fa vagyok országut mellett...]

fa vagyok országut mellett
 alja szürke portól
 tetején madár s aki
 felnéz rá, eget lát körüle

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/6. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, együtt az *Italia* című töredékkal és egyéb feljegyzésekkel: „Sui Superstes”, „Ma kacag ez a táj / mely máskor mosolyog”, illetve „Dávid a szabad ég alá.” A verzón az [*Arra jött egy frajla...*] kezdetű rögtönzés.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A töredéken egy betűjavítás figyelhető meg.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/6.

[Cím nélkül]

fa vagyok országut mellett
 alja szürke portól
 tetején madár s aki
 felnéz rá, eget lát körü le

Keletkezéstörténet

A [*fa vagyok országut mellett...*] kezdetű töredék ceruzával írt kézirata egy négyzetrácsos papírlap rektóján maradt fenn. A töredéket a kéziratkatalógus 1915-re datálja, indoklás nélkül. A kérdéses fólió abból a jegyzetfüzetből származik, amelynek lapjait Babits hosszabb időn át, megszakításokkal használja különféle feljegyzések és töredékek rögzítésére, és ahogyan a kutatás igazolta, a füzetben található szövegek keletkezési ideje nem egységesen 1915-re tehető, hanem 1911 és 1915 közé esik. (Erről részletesebben lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Kelevéz Ágnes rámutat, hogy a fa motívuma Babits költészetében visszatérő, önértelmező jelképként működik, mely egyszerre fejezi ki a földhöz kötöttség tapasztalatát

és a felfelé irányuló törekvést. A metafora korai példája az 1908 ősze és 1909 júliusa között keletkezett *Én is fa vagyok* című vers, majd később egy 1916–1920 között keletkezett töredékben is felbukkan („Fa vagyok, porban a lábam / – ne vess meg azért barátom”, OSZK Fond III/1969/63.). Az először 1923-ban közölt, később a *Sziget és tenger* kötetbe felvett *Őszinteség* című versben a kép ismét hangsúlyosan jelenik meg: „Fa vagyok, a lábam sárban áll, / ezer álmom vétkes kört csinál”; „Fa vagyok, lábam a sárba tapad, / de karjaimat már vonja a nap...” (BABITS 2022, 587.)

A [*fa vagyok országut mellett...*] kezdetű töredék a földhöz kötöttség és az ég felé nyílás ellentétével a fa képében egyszerre jeleníti meg az ember kiszolgáltatott helyzetét és a transzcendens felé nyíló távlat lehetőségét. Tematikája nem kapcsolható egyértelműen sem a világháború tapasztalatához, sem más konkrét történelmi vagy biográfiai, illetve kapcsolattörténelmi eseményhez, ezért a szöveg keletkezése pontos évszámmal nem határozható meg. A kritikai kiadás a töredéket a jegyzetfüzet használati idejével összhangban 1911 és 1915 közé datálja.

Italia

a fák a szőlőfüzérrel
mint egymást kézrefogó
táncos lányok sora

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/6. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, egyéb, nem verses feljegyzésekkel: „Sui Superstes”, „Ma kacag ez a táj / mely máskor mosolyog”, illetve „Dávid a szabad ég alá.”, valamint a [*fa vagyok országut mellett...*] kezdetű töredékkal együtt. A verzón az [*Arra jött egy frajla...*] kezdetű rögtönzés.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

Az *Italia* című, négy soros töredék ceruzával írt kézírata egy négyzetrácsos papírlap rektóján maradt fenn. A szöveg ugyanazon a fólión található, mint a [*fa vagyok országut mellett...*] kezdetű töredék, valamint több, nem versjellegű feljegyzés. A Fond III/1683. jelzet alatti négyzetrácsos lapok vizsgálata alapján megállapítható, hogy Babits a jegyzetfüzetet hosszabb időn át, megszakításokkal használta, és a lapok fizikai együttállása önmagában nem tekinthető biztos kronológiai támpontnak. Ugyanakkor az *Italia* címadás kapcsolatba hozható Babits *Itália* című, 1915-ben a *Nyugatban* megjelent esszéjével, amelyben a költő az olasz táj és kultúra iránti korábbi esztétikai vonzalmat a világháborús tapasztalat fényében értelmezi újra. (BABITS 1915b) A verskezdemény metaforája – a szőlőfüzerekkel összekapcsolódó fák táncoló lányokhoz hasonlítása – az olasz táj harmonikus és ornamentális látványát rögzíti, ez pedig különbözik az esszé politikai-erkölcsi érvelésétől. A két szöveg közötti kapcsolat az itáliai élmény eltérő műnemi megformálásaként értelmezhető, különös tekintettel arra, hogy Babits már korábban is írt *Itália* címmel verset (1908), amelyben az olasz táj és városi kultúra esztétikai vonzereje még a háborút megelőző, személyes élményanyag felől szerveződik; az 1915-ben keletkezett esszé a történelmi jelen tapasztalatára reflektál, a töredék pedig a háborútól független, esztétikai látvány nyelvén szólal meg. Mindezek alapján az *Italia* című töredék keletkezése pontos évszámmal nem határozható meg. A fizikai környezet, valamint az *Itália* című esszével való laza, de nem véletlenszerű kapcsolat alapján a kritikai kiadás a szöveg keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

[Arra jött egy frajla...]

Arra jött egy frajla
Frizurája kajla

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/6. 1 f., verzó, ceruzairású rögtönzés aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz. Babits a töredék első szavának kezdőbetűjét a kisbetűhöz hasonlóan, de nagyobb méretben írja, ezért az átírás során nagybetűként közöljük, a második sor kezdő *F* pedig betűje egyértelműen nagybetűs.

Keletkezéstörténet

Babits az [*Arra jött egy frajla...*] kezdetű, ceruzával lejegyzett rögtönzést egy egyfóliós papír verzójára írja. A fólió rektóján a [*fa vagyok országut mellett...*] kezdetű és az *Italia* című töredékek szerepelnek, valamint több rövid feljegyzés, köztük a „Sui Superstes” olvasható. A játékos, népies hangoltságú szöveg a lap felső részén helyezkedik el, alatta további feljegyzés vagy verstöredék nem található.

A kézirat egy négyzetrácsos papírlapon maradt fenn, amely egy Babits által hosszabb időn át, 1911 és 1915 között használt négyzetrácsos jegyzetfüzet lapjai közé tartozik. Bár a kéziratkatalógus a négyzetrácsos lapokon fennmaradt anyagot egységesen 1915-re datálja, a kézirategyüttes vizsgálata alapján ez az időmeghatározás nem tekinthető minden esetben megbízhatónak. (Erről lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Mivel a vers tematikája nem teszi lehetővé a pontosabb datálást, a kritikai kiadás a töredék keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

Magyarázat

1. *frajla* – fiatal nő, kisasszony; a német *Fräulein* szóból átvett, köznyelvben használt alak.

[S mint asszony után...]

S mint asszony után
 bizonyos koron tul
 bolond ha bolondul

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/9. 1 f., verző, ceruzairású töredék aláírás nélkül, egyéb, nem versjellegű feljegyzésekkel együtt.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A [*S mint asszony után...*] kezdetű, háromsoros töredék ceruzával írt kézírata az OSZK Fond III/1683/9. jelzet alatt maradt fenn, egy négyzetrácsos fólió verzőjén, egyéb, nem versjellegű feljegyzésekkel együtt. A kéziratkatalógus a töredék keletkezését 1915-re teszi, azonban a Fond III/1683. jelzetű négyzetrácsos anyag egészének vizsgálata alapján megállapítható, hogy Babits a jegyzetfüzetet hosszabb időn át, 1911 és 1915 között, megszakításokkal használta, így az azonos papírtípusra írt szövegek nem feltétlenül egy időben keletkeztek. (Lásd ehhez az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Az ironikus hangvételű töredék az idősebb kori szenvedély kapcsán az érett férfi heves vágyódását irracionális, sőt nevetséges és szánalmas, semmint romantikus viselkedésként értékeli, ez azonban nem tartalmaz olyan tematikus vagy külső utalást, ami a keletkezést egyértelműen az 1915-ös évhez kötné. Ennek megfelelően a szöveg keletkezése pontos évszámmal nem határozható meg; a kritikai kiadás a töredék keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

[Egy könyv az életem...]

Egy könyv az életem, amelyben
 egy virág van
 holtan, préselve rég, de mégis
 illatos.

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/9. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, egyéb feljegyzések között.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A fennmaradt fogalmazványon egy kisebb javítás látható.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/9.

[Cím nélkül]

Egy könyv az életem, amelyben
 egy virá **gos g** van
 holtan, préselve rég, de mégis
 illatos.

Keletkezéstörténet

Az *[Egy könyv az életem...]* kezdetű töredék ceruzával írt fogalmazványa a III/1683/9. jelzet alatt maradt fenn, egy négyzetrácsos lap rektóján, egyéb feljegyzések között. A kéziratkatalógus a töredék keletkezését 1915-re datálja, az íráshordozó típusa azonban önmagában nem jelent biztos kronológiai támpontot, ugyanis a kutatás rámutatott, hogy a Fond III/1683. jelzet alatt található négyzetrácsos lapokat Babits 1911 és 1915 között, megszakításokkal használta. A fólión a fogalmazvány fölött „a hétfő nélküli Vasárnap”, alatta a „Könyvek és szövegek között”, „a gyereközvegy témája”, illetve „az özvegy csak félévig ismerte az urát; minden küzdelme mellett is elhomályosul emléke” feljegyzések olvashatók, melyek valószínűleg Babits prózai műveihez készített ötletek, ám ezek sem segítik a töredék pontosabb keltezését.

A verssorok a mulandóság és a szépség összekapcsolására épülnek, a megszólaló egy megőrzött emlékekkel szembesül, ami múltbeli eseményre vagy személyre utal, miközben a jelentés nosztalgikus érzelmi tartalomként fennmarad, a szárított virág képe pedig az élettelen ellenére is a szépség emlékezetét hordozza. Nem zárható ki, hogy ennek hátterében Babits korábbi szerelmi élményei – köztük a Kiss Böske iránt érzett vonzalom emléke – is szerepet játszhat, ez azonban sem a kézirat alapján, sem egyéb dokumentumokkal nem igazolható, csupán hipotetikus jellegű. A szöveg metaforikus beszédmódja mindemellett Babits költészetének több korszakában is jelen van, és a kézirat nem tartalmaz olyan személyi vagy időbeli utalást, ami a keletkezést konkrét életrajzi eseményhez kötné. Mindezek alapján a töredék keletkezése pontos évszámmal nem határozható meg; a kritikai kiadás a szöveg keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

[Az Eiffel torony is felszedte kurta lábát...]

Az Eiffel torony is felszedte kurta lábát
és mint egy óriás úgy ballagott tovább

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/1. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, kétsornyi papír; fölötte és alatta a papír kiszakítva a fólióból.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A töredéken két betűjavítás látható.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/1.

[Cím nélkül]

Az **e** Eiffel torony is **v** felszedte kurta lábát
és mint egy óriás úgy ballagott tovább

Keletkezéstörténet

A töredéket a kéziratkatalógus 1915-re datálja, ám a Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt négyzetrcsós lapok teljes anyagának vizsgálata alapján ez nem tekinthető egyértelműen megalapozottnak. A fond különböző műfajú és eltérő kronológiai rétegekhez tartozó szövegeket őriz, a lapok sorrendje és számozása pedig utólagos, ezért a hordozó önmagában nem szolgál biztos keletkezési támpontként. (Erről részletesen lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A megszemélyesített torony óriásként jelenik meg a kétsorosban, amelyet az is megerősít, hogy a monumentális építmény 1889 és 1931 között, azaz Babits életében a világ legmagasabbjának számított. A szürreális hatású kép az első sor „is” kötőszavával pesszimitista, illetve ironikus látásmódot sugall: az élettelen, hatalmas vasszerkezet is továbbállni kényszerül, ezért a világban semmi sem lehet állandó vagy biztos. Az Eiffel-torony az 1906-ban keletkezett *Páris* című versben is felbukkan.

Mivel a töredék nem tartalmaz a keletkezést pontosabban meghatározó tematikus vagy szövegszintű utalást, és közvetlen környezetében nem található olyan szöveg, amely kronológiai támpontot nyújtana, keletkezési ideje pontos évszámmal nem határozható meg; a kritikai kiadás a szöveg keletkezését 1911 és 1915 közé teszi.

[Vers csöppnyi boomerang...]

Vers csöppnyi boomerang
 boomerang elhajítlak
 elhajítlak a légbe
 a légbe játszani
 5 játszani, – visszatérj ám
 visszatérj, elhajítlak
 a légbe, boomerang.

Vers drága kis gyürü
 gyürü, kinek az ujját
 10 ujját vered bilincsbe
 bilincsbe, körbefutva
 elfutva, visszatérve
 magadba, mely menyasszonyt
 jegyzel meg kis gyürü?

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/3. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A kéziraton több kisebb javítás figyelhető meg: Babits az 1. és 2. sorban a „boomerang” szó első *o* betűjét az eredeti „um” betűkapcsolatból korrigálja, a 9–10. sorban az „ujját” *t* betűjét *n*-ből javítja, a 10. sorban a „vered bilincsbe” igei szerkezet az eredeti „akarsz ragyogni” alakot váltja fel (a sor alatt a később elvetett „ragyogj és körbefordulj” igei változat szerepel), a 11. sorban a „bilincsbe” szó *c* betűjét *n*-ből javítja, a 14. sorban pedig a kihúzott „bilincselsz” ige alá a „jegyzel meg” igei szerkezet kerül.

k: OSZK Fond III/1683/3.

[Cím nélkül]

Vers csöppnyi bum omerang
bum omerang elhajítlak
elhajítlak a légbé
a légbé játszani
játszani, – visszatérj ám
visszatérj, elhajítlak
a légbé, boomerang.

Vers drága kis gyürü
gyürü, kinek az ujján t
ujján t akarsz ragyogni vered bilincsbe
ragyogj és körbefordulj
bilinn csbe, körbefutva
elfutva, visszatérve
magadba, mely menyasszonyt
bilincselsz jegyzel meg kis gyürü?

Keletkezéstörténet

A [Vers csöppnyi boomerang...] kezdetű töredék ceruzairású kézirata az OSZK Fond III/1683/3. jelzet alatt található, négyzetrácsos papírlap rektóján. A kéziratkatalógus a keletkezést 1915-re teszi, a fond egészének vizsgálata ugyanakkor arra utal, hogy a négyzetrácsos lapok használata nem köthető kizárólag egyetlen évhez: Babits a füzet lapjaira több éven át, megszakításokkal jegyzett fel különböző műfajú szövegeket. (Lásd erről az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A töredék nem tartalmaz olyan tematikus vagy történeti utalást, ami megkönnyítené vagy lehetővé tenné a pontos datálást.

A szavak ismétlése („boomerang”, „elhajítlak”, „légbé”, „visszatérj”, „gyürü”, „ujját”, „bilincsbe”, „körbefutva/elfutva”) formailag is megerősíti a körkörös mozgás dinamikáját, ugyanis a vers poétikai önreflexiója – a költemény bumerángthoz és gyűrűhöz hasonlítása – a költői alkotás visszatérő, önmagába záródó természetét tematizálja. A töredék önálló feljegyzés maradt, továbbfejlesztése vagy későbbi felhasználása nem ismert. Mindezek alapján a [Vers csöppnyi boomerang...] keletkezése 1911 és 1915 közé tehető, pontosabb datálás nem lehetséges.

Magyarázat

1. *boomerang* – bumeráng; hajtófegyver az ausztrál őslakosok kultúrájában, jellegzetessége, hogy eldobása után visszatér a dobó felé.

[most fölszakadnak a zsilipek...]

most fölszakadnak
 a zsilipek
 a habtáncosnő
 most kilibeg
 5 ezer s ezer
 fodrának örül
 gyűjti szoknyáit
 maga körül

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/4. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz. Babits kézírására jellemző, hogy a kis és nagy kezdőbetűk formája alig különül el egymástól; jelen esetben, mivel a vers teljesen nélkülözi a központosítást, minden sora kisbetűs, illetve erősen töredékjellegű, a verskezdő *m* betűt kisbetűként írtuk át.

Keletkezéstörténet

A [*most fölszakadnak a zsilipek...*] kezdetű, nyolcsoros töredék egy négyzetrácsos papírlap rektó oldalán maradt fenn. Formailag zárt, ritmikailag tagolt megfogalmazása ellenére befejezetlen és kidolgozatlan verskezdemény.

A kéziratkatalógus a töredéket 1915-re datálja, ám a Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt négyzetrácsos lapok teljes anyagának vizsgálata alapján ez nem tekinthető egyértelműen megalapozottnak: a fond különböző műfajú és eltérő kronológiai rétegekhez tartozó, 1911 és 1915 között keletkezett szövegeket őriz, a lapok sorrendje és számozása utólagos, ezért a hordozó önmagában nem szolgál biztos keletkezési támpontként. (Erről részletesen lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A töredék képei és metaforái, a női alak allegorikus megjelenítése több korszak poétikai megoldásaival is rokonítható lehet, így a keletkezés tematikus alapon sem szűkíthető le. A töredék 3. sorában olvasható *habtáncosnő* sajátos szóalkotás, ugyanakkor a datálást ez sem könnyíti meg, mivel az 1911 és 1915 közötti időszakban a költő különösen gyakran használja verseiben a *hab* főnévből képzett szavakat (például a *Modern vázlat*, az *Atlantisz*, a *Vakok a hídon*, a *Hadjárat a semmibe* és az *Ünnep* című versekben). De fordításaiban is gyakran fordítja a *hullámot* vagy a *tengert* habként, és a *hab* – mint ahogyan

e töredék esetében is – egészen eredeti szóalkotások alapja is Babitsnál; *A lótosz-evők* (*The Lotos-Eaters*) című Tennyson-vers fordítása közben például jóval többször nyúl a *hab* szóhoz, mint ahogyan azt az eredeti szöveg megkívánná: az eredetiben összesen háromszor fordul elő a *foam*, a fordításban pedig hétszer találkozunk vele, nem ritkán sajátos szóösszetételek formájában (*habsugár; habzaj, habfodor*).

A kritikai kiadás a szöveg keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

395.

[Elaludt a világ...]

Elaludt a világ, s ébren
hagyta az embert

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/88. 1 f., rektó, ceruzairású töredék, aláírás nélkül. A kézirat lapjai minden bizonnyal abból a szétesett négyzetrácsos jegyzetfüzetből származnak, ahonnan a Fond III/1683. jelzetű verseké.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a töredéken javítás, törlés, beszúrás vagy egyéb szerzői beavatkozás nem látható.

Keletkezéstörténet

A fólió feltehetően Babits 1911 és 1915 között, megszakításokkal használt négyzetrácsos jegyzetfüzetéből származik. (A négyzetrácsos füzet lapjain található töredékek és fogalmazványok datálásáról lásd az *Ady Endrének* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét.) Mivel a töredék nem tartalmaz olyan konkrét utalást, amely külső eseményre mutatna, illetve megkönnyítené a datálást, a kritikai kiadás a szöveg keletkezését 1911 és 1915 közé teszi.

[És csüggött rajta mint a fán...]

És csüggött rajta mint a fán
a megfagyott majom

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/5. 1 f., verzó, ceruzairású töredék, aláírás nélkül, együtt a [*Néha az ember önön lelkét...*] kezdetű töredékkel, illetve a „Kezdeté fél nyolckor, vége 10 óra után” sorral.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

Az [*És csüggött rajta mint a fán...*] kezdetű, kétsoros töredék ceruzás kézírata az OSZK Fond III/1683/5. jelzet alatt, egy négyzetrácsos fólió verzóján maradt fenn. A kézirat-katalógus a fóliót az 1915-re datált kéziratcsomó részeként tartja számon, ám az anyag egészének vizsgálata alapján ez az időmeghatározás nem tekinthető minden szöveg esetében biztosnak. Az [*És csüggött rajta mint a fán...*] és a szintén a fólión található [*Néha az ember önön lelkét...*] kezdetű töredék keletkezése kronológiailag összetartozónak tekinthető, ugyanakkor egyik szöveg sem tartalmaz olyan tematikus vagy külső utalást, ami a keletkezést egyértelműen az 1915-ös évhez kötné. (A négyzetrácsos lapokról lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A töredék vélhetően egy későbbi vershez feljegyzett képi ötlet, azonban Babits költői vagy prózai életművében nem ismert olyan szöveg, amelyben a fán csüggő, megfagyott majom hasonlatát felhasználná. Ennek megfelelően az [*És csüggött rajta mint a fán...*] kezdetű töredék keletkezése pontos évszámmal nem határozható meg; a kritikai kiadás a szöveg keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

[Néha az ember önön lelkét...]

Néha az ember önön lelkét megfogni akarja
S mint cica a farkát kergeti gondolatát

[1911 és 1915 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/5. 1 f., verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, együtt az [*És csüg-gött rajta mint a fán...*] kezdetű töredékkal.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A [*Néha az ember önön lelkét...*] kezdetű, kétsoros töredék a III/1683/5. jelzet alatt maradt fenn, egy négyzetrácsos papírlap verzóján. A kéziratkatalógus a négyzetrácsos lapokon található anyagot egységesen 1915-re datálja, ám a kézirat együttes egészének vizsgálata alapján ez az időmeghatározás nem tekinthető minden tétel esetében megbízhatónak. A fondban szereplő, különböző műfajú szövegek keletkezési ideje ugyanis nem egységes, és több fólió tartalma – köztük prózai feljegyzések és rajzok – az 1911–1912-es időszakhoz, illetve Babits 1912-es olaszországi útjához köthető. A négyzetrácsos lapok tehát egy hosszabb időn, éveken át használt jegyzetfüzetből származnak, amelynek jelenlegi sorrendje és számozása utólagos, ezért kronológiai támpontként nem tekinthető mérv-adónak. (Részletesen lásd az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Mindezek alapján a töredék keletkezése nem köthető pontos évszámhoz, illetve a szöveg gondolati magja – az állat-hasonlattal megjelenített hiábavalóság, illetve az önmegértés körkörös, önmagába visszatérő kísérlete – alapján sem szűkíthetjük pontos évszámra a keletkezést. A katalógusban megadott 1915-ös datálás legfeljebb feltételezésként tartható fenn, a kritikai kiadás ezért a szöveg keletkezési idejét 1911 és 1915 közé teszi.

Palotai est

Végre falun ér az estem
 nincsen este Budapesten
 s én az estét kedvelem
 este az én reggelem
 5 lelke mint a rossz madár
 nappal alszik, este száll
 amikor te becsukod,
 kinyitom az ablakot.
 Álmosan borúl a nap
 10 vörös arccal az égaljra
 mint a részeg az asztalra
 és az árnyak hullanak
 nyúlanak
 és a fények szelidülnek
 15 és a sarkok feketülnek
 és a lángok gyullanak
 gyullanak.
 Minden ablakot kitárok
 minden gondom elszivárog
 20 és egy palotára várok ↔

1 Sal: falún VÚ: estem,

2 Sal: Budapesten,

3 VÚ; Sal: kedvelem,

4 VÚ; Sal: reggelem.

5 VÚ: Lelkem, mint | Sal: Lelkem mint VÚ; Sal: madár,

6 VÚ: száll. | Sal: száll,

7 VÚ: A mikor | Sal: Amikor

9 Sal: borul

10 VÚ: arccal VÚ; Sal: égaljra,

11 VÚ: asztalra.

12 VÚ; Sal: hullanak,

13 VÚ: Nyúlanak.

14 Sal: szelidülnek

15 VÚ: És a zúgok

16 Sal: lányok [sh] VÚ: gyúlanak, | Sal: gyullanak,

17 VÚ: Gyúlanak.

18 VÚ; Sal: kitárok,

20 VÚ; Sal: várok,

- melyet a csönd ujja rak.
 És a csönd hangjára várok,
 messziről képzelt bojtárok
 néma nótát fujjanak.
- 25 Messziről csodára várok:
 tűnjön föl egy új alak!
 Messziről egy rémre várok:
 takarózzon be az árok,
 szerelemben ijedt párok
- 30 paplan alá bujjanak.
 Messziről egy kéjre várok
 messziről egy fényre várok
 melytől meggyógyúl a vak
 és a látóra hull hályog.
- 35 Messziről egy holdra várok
 melytől elvakúl a nap.

[1912. tavasz]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 200. f. verző, tintáírású fogalmazvány, tinta- és ceruzairású javításokkal, aláírás nélkül. A megírás helye („Rákospalota”) és a dátum („1912. tavasz.”), valamint a megjelenés helye és ideje („913. Vasárnapi Ujs., 536.”) Török Sophie ceruzairása.

Első megjelenés: *Vasárnapi Újság* 60, 27. sz. (1913. júl. 6.): 536. – További megjelenések: R₁ 53–54; R₂ 55–56; V 196–197; *Salon* 3, 6. sz. (1928. máj. 25.): 4; ÖV 179.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k több helyen tartalmaz javításokat, betoldásokat és törléseket, amelyek a vers alakuló kompozícióját dokumentálják. Az 1. sorban Babits előbb egy másik kezdősort ír le

21 VÚ; Sal: csend VÚ: rak,

22 VÚ: csend VÚ: várok:

23 Sal: Messziről

24 VÚ; Sal: fűjjanak.

26 VÚ: Tűnjön | Sal: tűnjön VÚ: fel VÚ: alak,

27 R₂: égy [sh]

30 VÚ: bújjanak.

31 VÚ: várok,

32 VÚ: várok,

34 VÚ: hályog,

35 VÚ: várok,

36 VÚ: elvakul

(„Te a reggelt kedveled”), majd ezt törli, és jobbra mellé írja a végleges változatot („Végre falun ér az estem”); az *ér* szó *r* betűje javítás nyomát mutatja. A 2. sorban szintén egy korábbi változat („Fényét kéjjel emeled”) áll, amelyet elhagy, és helyette írja a végleges sort. A 3. sorban a kötőszó utólag kerül a sor elejére. Az 5. sorban több egymásra írt variáns figyelhető meg: a költő előbb a „kinyitom az” kezdetű változatot jegyzi le, majd ettől jobbra a „mert a lelkem mint az éjmadár” szerkezetet írja, amelyben a lelkem szó első *l* betűje javított, „az éj” szavakat pedig kihúzza, fölējük írva a „rossz” jelzőt. A 6. sorban először az „este ébred” változatot írja, majd ezt módosítja a végleges „nappal alszik, este száll” szerkezet irányába; a sorban ceruzás, nehezen olvasható javítás is látható. A 11. sorban a *részeg* szó előtt az *a* névelő javításának nyoma látható, a 12. sorban az *az* névelő szintén javított formában szerepel. A 16–17. sorok mellett több variáns is megjelenik: a *gyullanak* ige ismétlése után a sorok próbálgatása látható; a „legyen csend amerre járok / takarózik” kimarad a végleges szövegből. A 18. sor alatt további elhagyott sorvázlatok állnak („csendre várok, csendre”), és itt figyelhető meg a 19–21. sorok beszúrása is. A 21. sorban a *csend* alakja szerepel a kéziratban, a *rak* ige pedig írásjel nélkül áll. A 22. sorban a *csend* kezdőbetűje javítás nyomát mutatja, a 24. sor alatt pedig újabb elhagyott sor („takarózzon be az árok”) olvasható, amely később a 28. sorban jelenik meg a versben. A 25–26. sorok szintén utólag, beszúrással kerülnek a szövegbe. A 26. sorban a *föl* igekötő a kéziratban *fel* formában szerepel. A végleges szöveg 34. sorában szereplő *hályog* főnév a kéziratban írásjel nélkül szerepel, az utolsó sorban pedig Babits névelő nélkül kezdi írni a *nap* szót, majd úgy javítja, hogy a névelőt a szókezdetre írja.

Alapszövegünk az ÖV. Az R_1 , R_2 és a V szövege – az R_2 27. sorának sajtóhibájától eltekintve – azonos ezzel. A *Vasárnapi Újság* minden sort nagybetűvel kezd, ezt a szövegeltérések jegyzékében nem vettük figyelembe; központosása szerkesztői önkénynek tűnik. A 15. sor *zúgok* alakja szerzői változatot jelezhet. A *Salon* – valószínűleg terjedelmi okok miatt – csak a 26. sorig közli a verset, ám ezt nem jelöli. Központosása és a 16. sor súlyos sajtóhibája arra vall, hogy a szerző nem látta a korrektúrát. Nem emendáltunk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2356. 200 f.

Palotai est

Te a reggelt kedveled Végre falun ér az estem
 Fényét kéjjel emeled nincsen este Budapesten.
 S Én az estét kedvelem
 este az én reggelem
 kinyitom az mert a l Lelkem mint az éj a rossz madár
 nappal alszik, este ébred, nappal alszik este száll
 amikor te becsukod,
 kinyitom az ablakot
 álmosan borúl a nap
 vörös arccal az égaljra
 mint az a a részeg az asztalra
 és a z árnyak hullanak ↔

nyúlanak
és a fények szelídülnek
és a sarkok feketülnek
és a lángok gyullanak.
gyullanak
legyen csend amerre járok
takarózik
minden ablakot kitárok
csendre várok, csendre
minden gondom elszivárog
és egy palotára várok
melyet a csend ujjá rak
és a csend hangjára várok
messziről képzelt bojtárok
néma nótát fujjanak
takarózzon be az árok
messziről csodára várok
tűnjön fel egy új alak
messziről egy rémre várok
takarózzon be az árok
szerelemben ijedt párok
paplan alá bujjanak
messziről egy kéjre várok
messziről egy fényre várok
melytől meggyógyúl a vak
és a látóra hull hályog
messziről egy holdra várok
melytől elvakúl na a nap

Keletkezéstörténet

A *Palotai est* című verset Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése alapján Babits 1912 tavaszán, Rákospalotán írja. (KELEVÉZ 1994, 756.) A helyszínt maga a verscím, míg a keletkezési időt a fennmaradt kézirat *Angyalos könyv*-beli elhelyezkedése támasztja alá.

Szabó Lőrinc a *Palotai estet* – *A sorshoz* című verssel együtt – Babits lírájának legkevésbé jelentős darabjai közé sorolja (SZABÓ 1941, 12.), amit a mű poétikai szerkezete is alátámaszt: az alkonyi helyzetből kiinduló, leíró jellegű hangulati elemekre épülő vers zárlata hirtelen irányváltással vezet át a baljós, mesterkéltségtelenség felé, amit Rába György Poe hatásával hoz összefüggésbe. (RÁBA 1981, 422.)

Babits a költeményt a *Recitativ* kötet *Az égő puszta* ciklusába illeszti.

Magyarázat

23. *bojtár* – a pásztor mellett segédkező legény.

[Nem bűnös ki szive szerint...]

Nem bűnös ki szive szerint
 tesz, bár a tette rossz
 Edvárd király, angol király
 se volt talán gonosz.

- 5 Hiszem: lelkes volt, mint aki
 szent célra intetett
 s nem ismert benne habozást
 mellétekintetet

- S ha zsarnok volt: tán látta már
 10 hogy más itt nem segít
 s az ő erős kezeivel
 lehet csak úr a britt.

- Hiszem hogy önfeláldozó
 és nagy tettekre kész
 15 s a hon baján segíteni
 bölcs volt a zsarnokész

- Hogy éljen még az ideál
 melyet korcs kora tép
 munkálva tűrjön józanul
 20 az istenadta nép

Hogy szentül és zavartalan
 álljon a régi rend
 s dologhoz lásson biztosan
 a céda parlament

- 25 De az oroszlán is nemes
 mégis amerre jár
 csak szitkokat hall és sikojt
 ez a nemes király

- Ideálja nem védi meg
 30 mert régen könyvbe halt
 egy új nagy eszme születik
 de ő nem látja majd

S a madár akit ő etet
kit ő kalitba zár
35 a kalit ablakán kinéz
s megszólal a madár.

Kiáll miként egy welszi bárd
megszólal: „Halljatok
hazámnak hangja gyenge bár
40 de néma nem vagyok.”

[1912. tavasz]

Kézirat

Kézirat: k₁ OSZK Fond III/2356. (*Angyalos könyv*) 201. f. rektó, tintairású fogalmazvány ceruzairású kiegészítésekkel, aláírás nélkül; k₂ OSZK Fond III/1969/63. 1 f. verzó, a vers utolsó három sorának ceruzairású variánsa aláírás nélkül. A rektón *A Szabadság Szobra* című vers, a [*Fa vagyok, porban a lábam...*] és [*Az árnyak bársonyát...*] kezdetű töredék. A verzón részben olvashatatlan jegyzetek, töredékek. Fordítva: [*Az élet száll felette mint az álom...*] töredék. Keresztben: „H.[ans] Kayser: Lehrbuch der Physik für Studierend. V. kiadás. Dresden.” [Stuttgart, 1916.]

Első megjelenés posztumusz: BABITS 1985, 52–54.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a k₁. A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A verset Babits két oszlopba írja: az első oszlopban az 1–6. strófa, míg a második oszlopban a 7–10. strófa áll. Helyhiány miatt a 10. strófa első sorát nem tudja végigírni, ezért a *bárd* szó a sor alá, a lap szélére kerül.

Az *Angyalos könyv*-beli k₁-en kevés javítás figyelhető meg: ezek többsége betűjavítás és kisebb lexikai módosítás, amelyeket Babits tintával végzett, emellett néhány ceruzás beavatkozás is látható. Két esetben törlés utáni ceruzás javítás történik: a 18. sorban a „*dolgozva* tűrjön józanul” szerkezetet „*munkálva* tűrjön józanul”-ra módosítja, míg a 22. sorban „*s munkához* lásson biztosan” helyett „*s dolgoz*hoz lásson biztosan” alakot ír. Két helyen törlés nélküli variáció is megfigyelhető: a 16. sorban a „*bölcs ész* a zsarnokész” sorban az „*ész*” fölé ceruzával a „*volt*” létigét írja, s a főszövegben ezt, a későbbi változatot tartottuk meg; a 24. sorban viszont a „*céda parlament*” alá írja ceruzával a „*pajkos*” jelzőt, törlés nélkül. Utóbbi esetben az eredeti alakot hagytuk meg a főszövegben; indoklásunkat lásd a keletkezéstörténeti jegyzetben.

Javításunk

40. A kézirat utolsó sorában hiányzik a záró idézőjel; mivel a vers lezárt egésznek tűnik, ezt pótoltuk.

k₁: OSZK Fond III/2356. 201. f.

[Cím nélkül]

Nem bűnös ki szive szerint
tesz, bár a tette rossz
Edvárd király, angol király
se volt talán gon^osz.

^h ^Hiszem: lelkes volt, mint aki
szent célra intetett
s nem ismert benne habozást
mellétekintetet

^S ^ha zsarnok volt: ^{tán} látta már
hogy más itt nem segít
s az ő erős kezeivel
lehet csak úr a britt.

Hiszem hogy önfeláldozó
és nagy tettekre kész
s a hon baján segíteni
bölc^{esz} ^{volt} a zsarnokész

Hogy éljen még az ideál
melyet korcs kora tép
^{munkálva} ^{dolgozva} tűrjön józanul
az istenadta nép

Hogy szentül és zavartalan
álljon a régi rend
^{s dolgohoz} ^{s m unkához} lásson biztosan
a ^{céda} ^{pajkos} parlament

De az oroszlán is neme^s
mégis amerre jár
csak szitkokat hall és sikojt
ez a nemes király

Ideálja nem védi meg
mert régen könyvbe halt
egy uj ⁿagy ^{es}zme születik
de ő nem látja majd

S a madár akit ő etet
kit ő kalitba zár
a kalit ablakán kinéz
s megszólal a madár

Kiáll miként egy welszi bárd
megszólal ■ : „Halljátok
házamnak hangja gyenge bár
de néma nem vagyok.

k₂: OSZK Fond III/1969/63.

[Cím nélkül]

halljátok meg nagyok,
népemnek hangja gyenge bár
de néma nem vagyok!

Keletkezéstörténet

A [*Nem bűnös ki szíve szerint...*] keletkezési idejének meghatározása nem pusztán kronológiai kérdés, hanem a vers értelmezésének is alapvető feltétele, mivel a dátum kijelölése eldönti, hogy a szöveget aktuálpolitikai állásfoglalásként vagy pedig elvont erkölcsi gondolat kísérletként olvassuk-e. Kelevéz Ágnes 1997-ben megjelent, részletes és meggyőző tanulmányában (KELEVÉZ 1997b) elvégezte a vers datálását, és 1912 tavaszára helyezte keletkezését; a kritikai kiadás ezt az időpontot fogadja el.

A vers Babits életében nem jelenik meg. Első közlésére 1985-ben kerül sor; a verset közreadó Melczer Tibor 1916. november 21. utánra teszi a költemény megszületését, és Ferenc József halálának, illetve IV. Károly trónra lépésének történelmi kontextusába illeszti azt. E datálás alapján a vers a frissen trónra lépő uralkodó személyéhez fűzött remények és illúziók irodalmi lenyomatának tűnhet, tehát egyértelmű politikai színezetű értelmezést kap. Melczer érvelésének kiindulópontja az a ceruzairású cédula (k₂), amelyen a vers három sorának variánsa („halljátok meg nagyok / népemnek hangja gyenge bár / de néma nem vagyok!”) mellett egy 1916-ban megjelent fizikatankönyv ötödik kiadására történő utalás is olvasható: „H. [Hans] Kayser: Lehrbuch der Physik für Studierende. V. kiadás. Dresden.” Amint arra Melczer rámutat, a mű ötödik kiadása 1916-ban látott napvilágot, ugyanakkor nem Drezdában, ahogyan a feljegyzés állítja, hanem Stuttgartban. Melczer ebből a – magán a papíron nem szereplő, csupán a kiadás történetéből kikövetkeztetett – évszámból indul ki, amikor a vers keletkezését 1916-ra teszi. Feltételezése szerint a ceruzairású töredék időben megelőzi az *Angyalos* könyvben fennmaradt, tintairású teljes változatot, s mivel a cédulán az ötödik kiadás szerepel, érvelése szerint a feljegyzésegyüttes 1916-nál korábbi nem lehet. Az így meghatározott évhez ezután olyan külső történelmi eseményt keres, ami összefüggésbe hozható a verssel, és ezt Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halálában véli megtalálni. „A zsarnok dicsőítése mögött politikai ábránd húzódnak meg. Az a várakozás, az az illúzió, amely

az 1916 végén trónra lépő IV. Károly személyéhez kötődött. Tőle várták a kor felelősen gondolkodó emberei közül számosan a békeszerzést. És hajlandók lettek volna ennek fejében melléállni akkor is, ha tudván tudták [...] könnyen abszolutisztikus eszközökhöz folyamodhat.” (BABITS 1985, 122.)

Kelevéz Ágnes ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvre vonatkozó feljegyzés jelenléte önmagában nem bizonyítja a vers keletkezésének évét. A teljes, tinteírású autográf szöveg az *Angyalos* könyvben található, amelynek belső kronológiája jóval korábbi időpontot valószínűsít: a harmadik füzet 201. főlióján, tehát olyan művek közvetlen közelében szerepel, amelyek 1912 tavaszán, Rákospalotán keletkeztek, és a kérdéses vers közvetlenül a *Palotai est* után szerepel benne. A *Palotai est* keletkezését Babits maga 1912 tavaszára teszi, ami időben pontosan körülhatárolható, mivel még ugyanabban az évben új lakóhelyre költözik. (Lásd ehhez a *Palotai est* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A két szöveget továbbá azonos tintával, hasonló írásképpel és azonos javítási technikával jegyzi le Babits, ami rövid időbeli különbséget valószínűsít. Az 1916-os keletkezési időpont mellett szóló érvelés tartalmi szempontból is problematikus – állítja Kelevéz –, mivel semmi nem utal arra, hogy Babits az új uralkodó trónra lépését verssel kívánta volna megünnepelni, és még kevésbé valószínű, hogy ehhez Arany János nemzeti jelentőségű balladájának ellenpontozó újrajrását választotta volna, amelyben az Edvárd király alakjával való azonosítás eleve félreérthető és kockázatos gesztusnak tűnt volna. A feltételezett 1916-os kontextust tovább gyengíti, hogy 1917-ben a *Háborús anthológiák* című versében kifejezetten bíráló hangon említi az „Eduárdoknak éljenek-tül zengő poéták”-at, miközben Arany centenáriuma alkalmából nyilvánosan méltatja a költőt, ami nehezen egyeztethető össze egy korábbi, Arany tekintélyét relativizáló vagy politikailag félreérthető vállalkozással. (KELEVÉZ 1997b, 699.) A verset közlő Melczer Tibor szerint a 24. sorban a „céda” és „pajkos” jelzők között Babits habozhatott, s jelzi, hogy „egyértelmű költői szándékról itt nem beszélhetünk”. Melczer szerint Babits azért nem döntött, mert bár a „pajkos” hangzásban jól illene az alliterációhoz, jelentése a modern nyelvérzék számára könnyedebb, játékosabb árnyalatú, mint a „céda”. Alkalmazásával a vers pátosza gyengülne, míg a „céda” erősebb, súlyosabb értelmű jelző, amely jobban illik a vers komolyabb hangvételéhez. (BABITS 1985, 110.) Melczer tehát közlésében a „céda” alakot választja, döntését pedig a kritikai kiadás is elfogadja, így ez a jelző kerül a főszövegbe.

A vers Edvárd király alakját történeti és morális perspektívában értelmezi, miközben a jóhiszeműen vállalt eszme tragikus torzulását elemzi. Miként Kelevéz felhívja rá a figyelmet, ez a gondolkodásmód szoros rokonságban áll Babits 1912 körüli esszéinek programjával, különösen *A kételkedés kötelessége* című írással, amely a tolerancia és a szkeptikus mérlegelés szükségességét hangsúlyozza, de ugyanezt a szemléletet fejti ki a *Játékfilozófia* is, amely az ellentétes álláspontok belülről való megértését tekinti a művészi magatartás alapjának. A vers e filozófiai attitűd lírai megfelelője, mivel a történelmi ellenfél nézőpontját is megkísérli rekonstruálni. A [*Nem bűnös ki szive szerint...*] tehát nem tekinthető egyetlen politikai eseményhez kötődő állásfoglalásnak, mivel gondolatmenete általános érvényű; a történelmi figura alakja gondolati kísérlet tárgyaként jelenik meg a versben, amelynek az erkölcsi dilemmák feltárása a célja.

A k_2 -n olyan töredékek olvashatók, amelyek motívum- és szóhasználati szempontból évekkel később írt művekhez kapcsolhatók. A filológiai vizsgálat eredményei szerint a ceruzairású cédula (k_2) tehát mindenképp későbbi keletkezésű, mint az *Angyalos*

könyvben szereplő tintaírású tisztázat (k_1), és nem tekinthető a vers első fogalmazványának. (KELEVÉZ 1997b) A [*Nem bűnös ki szive szerint...*] utolsó három sora átalakítva *A könnytelenek könnyei* című versben tér vissza, s bár ez alapján a k_2 -t megalapozottnak tűnhet *A könnytelenek könnyeinek* szövegváltozataként felvenni, azonban a kézirat-katalógus beosztása, illetve a [*Nem bűnös ki szive szerint...*] datálás- és értelmezéstörténetében betöltött szerepe miatt a kritikai kiadás az 1912-ben keletkezett vers későbbi szövegváltozataként tünteti fel.

A walesi bárdok nem csupán tematikusan, illetve hagyománykövetési szempontból meghatározó a [*Nem bűnös ki szive szerint...*]-ben, hanem verstani értelemben is, ugyanis Babits a költeményt az Arany-balladához hasonlóan Chevy Chase-strófában írja. Ez a skót–angol eredetű, négysoros, jambikus lejtésű strófatípus nyolc és hatszótagos sorok váltakozására épül, keresztrimes (xaxa) szerkezetben; a forma a magyar költészetbe időmértékes jelleggel kerül át. (CSEHY–POLGÁR 2018, 245.) Babits a már említett *A könnytelenek könnyei* című versében szintén ezt a versformát alkalmazza, ami magyarázhatja, hogy miért használja fel a [*Nem bűnös ki szive szerint...*] utolsó sorait az évekkel később, 1919 és 1920 táján keletkezett versben.

Reggeli ének

A reggelt éneklem, az enyhe szépet
 Ó, reggeleim!
 jó reggeleim!
 Testem mint egy eleven béke ébred
 5 Tejjel és mézzel folynak ereim.

Lelkem kilép az álom fürdejéből
 Megint üde már
 oszlik köde már.
 Kilép az álmok sötét erdejéből
 10 s egy dombra száll, egy kedves dombra száll.

És így néz szélyyel hajnala hegyérül
 mély multja fölé,
 mult mélye fölé
 s a tegnap és a tavaly köde gyérül
 15 lába alatt, amint néz lefelé.

Nézi, mint új ruhán foszolni fércet
 a táj köd-egét
 homályüvegét
 s a kukoricaszál, a lenge, délceg
 20 hogy hajlogatja tollas süvegét!

S a völgy fölött lassan mélyülve kékell
 a szerte határ,
 mit a menny kitár
 s egy messze vers ébredő ütemével
 25 kóvályg benne, mint hajnali madár.

[1912. tavasz]

2 Ny; R₁; R₂: Ó reggeleim!

16 Ny; R₁; R₂: új

23 Ny; R₁; R₂: meny

25 ÖV; VV: madár [sh]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 24. sz. (1912. dec. 16.): 910. (Az *Októberi ájtatosság* című verssel együtt, másodikként közli.) – További megjelenések: R₁ 72; R₂ 74; V 207–208; ÖV 189; VV 42–43.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a V, mivel a VV (és az ÖV) 25. sora sajtóhibás. A vers expresszív hangulatát szolgálja a sajátos központosítás, kis- és nagybetűhasználat is. Szövege a *Nyugat*-közlés óta mindössze a helyesírás szempontjából módosult. A 11. sor *szélllyel* szavának helyesírása ejtési sajátosságot őriz. Nem emendáltunk.

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos kötetének bejegyzése a *Reggeli ének* keletkezését 1912 tavaszára teszi: „1912 tavasz Rákospalota? Bpest”. (KELEVÉZ 1994, 757.) A vers első szakasza, valamint a negyedik szakasz utolsó két sora mellett külön megjelölésként a „Szekszárd” helynév szerepel. Dienes Valéria úgy véli, az első három versszak Szekszárdon keletkezett, feltehetően egy tavaszi ott-tartózkodás idején, noha Babits ebben az évben a húsvétot nem Szekszárdon töltötte. A keletkezés menetével kapcsolatban Dienes szerint a vers ötödik sora született meg elsőként, míg a végső kidolgozás Rákospalotán történt. (RÁBA–VEZÉR 1967, 45.) Babits később, a tisztviselőtelepi délutáni beszélgetések egyik alkalmával tréfásan kérdezte Dienes Valériát, szerinte melyik verssor fogalmazódott meg benne először. Dienes elmondása szerint „[Babits] mindig mindennel harcban állt. Soha semmivel nem tudott békén lenni. Úgyhogy azért ritka dolog egy olyan vers, mint amilyent egyszer írt, hogy: »Ó, reggeleim! / jó reggeleim! / Testem mint egy eleven béke ébred«. Mikor azt írta, akkor jött egyszer hozzánk, és elolvasta ezt a verset – ezt is abban az időben írta –, és azt kérte tőlem, hogy mondjam meg neki, melyik verssor volt ebből az első, ami neki eszébe jutott. Mondtam neki: »Talán 'Testem mint egy eleven béke ébred.'« Azt mondja: »Nem, 'Tejjel és mézzel folynak ereim.'« Nagyon sokat részletezte azt abban az időben, hogy hogyan szokta ő a verseit így magában hordozni. [...] Nekem egyszer egészen elrészletezte, hogyha ő valami verset elkezd írni, hát szó sincs arról, hogy ahhoz ceruza vagy toll kelljen. A vers az énekel, a vers az hangzik. Az belül van és hosszú ideig hordozza. És amíg nem tetszik neki, addig nem írja le. Néha egy-egy stórfát – így szokta mondani nekem –, különösen a tercinákra mondta ezt, de más verseire is mondta, hogy: »Annyi ideig hordom magamban, ameddig nem tetszik nekem, és amikor már megtetszik, akkor leírom.«” (RÁBA–VEZÉR 2004, 40–41.) Hogy valóban a szóban forgó „Tejjel és mézzel folynak ereim” sor keletkezett a legkorábban, az is bizonyítja, hogy a verssor már az 1911-es *Miként szélcsöndben a hajó* című költeményben is megjelenik: „Nincs a világon semmi vér / tejjel és mézzel foly az ér.”

Rába György a vers keletkezésének lehetséges inspirációforrásait kutatva rámutat, hogy a *Reggeli ének* markáns képalkotási megoldásai mögött Nietzsche *Zarathustrájának* hatása ismerhető fel. A vers egészében az álom és az ébrenlét határán zajló tudati folyamatok olyan új szemléletben és önálló nyelvi formában öltönek testet, ami a korszak lírájában kifejezetten újszerűnek tekinthető. (RÁBA 1981, 401.) A versnyelvet továbbá filmszerű látásmód határozza meg: az egymásra következő képeket változó nézőpontokból mutatja be, mintha a tapasztalat belső történéseit egy mozgó kamera rögzítené, így összefüggésbe hozható a szintén 1912-es *Atlantisz* filmszerű leírásaival. (RÁBA 1981, 440.)

Babits a verset a *Recitativ* kötetben a *Képek és jelenések* című ciklusban közli.

Május huszonhárom Rákospalotán

1912.

1.

Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
 rendőr, tört üvegek, népszava, forradalom.
 Én egyedül tehetetlenül itt számlálom a percet
 nincs hír, nincs újság, villanyosom megakadt.
 5 Néma falun lakom én, hol még az ebek sem ugatnak,
 nem bőgnék tehének, még a malac se visít.
 Nádas eresznek alatta topázzsemü tengericső csügg.
 Hószinü fal, kék árny. Csend, csak a fecske csicserg.
 Csak ha a villanyos átrohan itt (és mint a tehén bőg)
 10 sejtetni a város szörnyeteges közelét.
 Ám most alszik a táj: egy döglött villanyos állong.
 Ó bús villanyosom! bús ez a néma világ!
 Bús e méla falún az üres sínekre merengni.
 Ó jövevény sínek, vizstek-e még ma tovább?
 15 Vizstek-e még ma odáig, ahol most csörren az ablak,
 hol most csorran a vér, forran a forradalom?
 hol zajgó tömegben most úr a néma Petőfi
 s sarkra az Eszme kiáll isteni ríma gyanánt; ↔

Dátum Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: [a dátum hiányzik]

2 Ny; Nsz; népszava forradalom. | Hé: Népszava, forradalom.

3 Hé: percet,

4 Nsz; SzMFSzK; R₂; Hé: hír, Ny; Nsz; SzMFSzK; Hé: újság, SzMFSzK: villamosom [sh]
 SzMFSzK: megakadt, [sh]

6 Nsz: visít.

7 Nsz; SzMFSzK: topázzsemü SzMFSzK: tengeri-cső

8 SzMFSzK: Hószinü Nsz: Csönd, [sh]

12 Nsz: bus Nsz: villamosom: [sh] Nsz: bus

13 Nsz: Bus Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: falun Ny; Nsz; SzMFSzK: sínekre

14 Ny; Nsz; SzMFSzK: sínek,

15 Ny; R₁: odáig ahol

16 Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: Hol

17 Nsz: ur

18 Nsz; SzMFSzK: rima SzMFSzK: gyanánt,

20 hol tán míg irom ezt, Magyarország nagy betegágán
vér és kínok közt megszületett a Jövő.

2.

Ó te Jövő, aki jössz és senkise sejtí, hogy itt vagy;
jössz és senkise lát; jössz sűrű fátyol alatt,
mit hoztál, idegen? mit, mit viszel el? van-e célod
vagy boros emberként ingatod útaidat?
25 Ah, boros is vagy már ezer örült eszme borától.
Álmodsz s kóros vágy szennyezi álmod ízét!
Álom vagy magad: a mult álma, ki halni szeretne,
s sír, hogy mindene fáj s nem lehet így betegen.
Jöjjön az elhazugult életre halálos igazság,
30 lesben az utcákon álljon a kósza halál:
minden mindegy már! zúgjon fel a tengerek alja!
hányódjon fel a geny! jöjjön a forradalom!
Jöjjön a barbárság! jöjjön legalább az igazság,
annyi hazugság és elmulatások után!
35 Jöjjön a lázalom, mely minden bűnt kibeszél majd:
egynek mondja: „Jogok gyáva barátja, remegj!”
Másnak: „Ajkaidon kopott szó lett a szabadság!
s szíved zsarnok volt, öklöd rossz kalapács.”
Másnak: „Álnokul és önzőn fogtál kezét: íme
40 véres lett a kezed: moshatod a kezedet!” ↔

-
- 19 Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: Hol Nsz: mig Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé:
ezt Magyarország Hé: betegágán,
20 Nsz; SzMFSzK: kínok
21 Hé: Ó, te SzMFSzK: vagy,
22 SzMFSzK: lát, SzMFSzK: sűrű Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: alatt.
23 Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: Mit Hé: viszel-el? Hé: Van-e
24 SzMFSzK: utaidat?
25 Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂: Ah boros
26 SzMFSzK: ízét!
28 Ny: s sír. hogy [sh] | Nsz: s sír, hogy Nsz: így
31 Ny; Nsz; R₁; SzMFSzK; R₂; Hé: Minden Nsz; SzMFSzK: zugjon Nsz: föl [sh]
32 Nsz: föl [sh] Ny; Nsz: geny!
33 Nsz: barbárság; Nsz: jöjjön [sh] Ny: igazság. [sh]
36 Ny: barátja. [sh]
37 SzMFSzK: szabadság!” [sh]
38 Nsz: szíved
39 V; ÖV: Másnak; Nsz; SzMFSzK: ime

Mindnek: „Félre vakult csökevény, s ti koholt ideálok!
Nem játék a világ! Látni, teremteni kell.”

[1912. május 23. és 1912. június 1. között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k PIM V. 949. 2 f.; 1. f. rektó–2. f. rektó, tintairású tisztázat aláírással, rajta ceruzairással utasítás a nyomda számára: „Borgis kétszer ritka!”

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 11. sz. (1912. jún. 1.): 913–914. – További megjelenések: *Népszava*, 1912. jún. 2., 9. (A *Nyugat* szövegének átvétele, szövegromlással.); R₁ 100–101; SzMFSzK 28–29; R₂ 102–103; Hé 84–85; V 240–241; ÖV 216–217.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A fennmaradt tisztázaton látható javítások kisebb betű- és írásjelkorrekciókat, valamint szóalakok pontosítását dokumentálják.

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel azonos a V szövege. A 22. sor végének és a 23. elejének átalakításában szerzői beavatkozást gyanítunk. A 39. sor nyilvánvaló sajtóhibáját javítottuk. A SzMFSzK szövegeltéréseit részint sajtóhibák, részint a szerkesztői önkény idézhette elő.

Javításunk

39. A *Másnak* utáni pontosveszőt kettőspontra javítottuk a korábbi források alapján.

Előszöveg

k: PIM V. 949.

Május huszonhárom Rákospalotán

1

Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
rendőr, tört üvegek, népszava, forradalom.
Én egyedül tehetetlenül itt számlálom a percet
nincs hír, nincs ujság, villanyosom megakadt.
Néma falun lakom én, hol még az ebek sem ugatnak,
nem bögnék tehenek, még a malac se visít.
Nádas eresznek alatta topázzsemü tengericső csügg.
Hószinü fal, kék árny. Csend, csak a fecske csicserg.

↔

41 Hé: „Félre, vakult

SzMFSzK: ideálok.

Csak ha a villanyos átrohan itt (és mint a tehén bög)
sejteni a város szörnyeteges közelét
Ám most alszik a táj: egy döglött villanyos állong.
Ó bús villanyosom! bús ez a néma világ!
Bús e méla falún az üres sínekre merengni.
Ó jövevény sínek, vizstek-e még ma tovább?
Vizstek-e még ma odáig ahol most csörren az ablak,
hol most csorran a vér, forran a forradalom?
hol zajgó tömegben most úr a néma Petőfi
s sarkra az Eszme kiáll isteni ríma gyanánt;
hol tán míg írom ezt Magyarország nagy betegágyán
vér és kínok közt meg s született a jövő

2.

Ó te Jövő, aki jössz és senkise sejti hogy itt vagy;
jössz és senkise lát; jössz sűrű fátyol alatt.
Mit hoztál, idegen? mit, mit viszel-el? van-e célod
vagy boros emberként ingatod útaidat?
Ah boros is vagy már ezer őrült eszme borától.
Álmodsz s kóros vágy szennyezi álmod ízét.
Álom vagy magad: a mult álma, ki halni szeretne,
s sir hogy mindene fáj s nem lehet így betegen.
Jöjjön az elhazugult életre halálos igazság,
lesben az utcákon álljon a kósza halál:
minden mindegy már ?! zúgjon fel a tengerek alja!
hányódjon fel a genny! jöjjön a forradalom!
Jöjjön a barbárság! jöjjön legalább az igazság
annyi hazugság és elmulások után!
Jöjjön a lázálom, mely minden bűnt kibeszél majd:
egynek mondja: „Jogok gyáva barátja, remegj!”
Másnak: „Ajkaidon kopott szó lett a szabadg ság!
s szíved zsarnok volt, öklöd rossz kalapács.”
Másnak: „Álnokul és önzőn fogtál kezét: íme
véres lett a kezed: moshatod a kezedet!”
Mindnek: „Félre vakult csökevény, s ti koholt ideálok!
Nem játék a világ! Látni, teremteni kell.”

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos kötetének bejegyzése szerint a *Május huszonhárom Rákospalotán* keletkezése: „1912”. (KELEVÉZ 1994, 757.) A kéziratkatalógus a Reichard Piroska hagyatékából Juhász Jenőné tulajdonába, majd 1961-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumba került verskéziratot 1912. májusra datálja, míg a kronológia a vers keletkezésének dátumaként a 1912.

május 23. utáni időintervallumot adja meg. Mivel az első nyomtatott megjelenés a *Nyugat* 1912. június 1-jei száma, ezért a keletkezés időpontjának meghatározására az 1912. május 23. és 1912. június 1. közötti intervallumot tartjuk a legpontosabbnak.

A vers közvetlen hátere az 1912. május 23-i nagyszabású budapesti munkástüntetés, amelyre az utókor „vérvörös csütörtökként” hivatkozik. Az eseményen a hadsereg szokatlanul erőszakos fellépése alapvetően formálta át a kortársak politikai és társadalmi önértelmezését. A történetek hamar a közéleti és kulturális diskurzus középpontjába kerültek, és az irodalom számára is sürgető megszólalási kényszert teremtettek. A tüntetést az ellenzékben működő Szociáldemokrata Párt felhívása indította el, ami az ország munkásságát szólította meg. A szociáldemokrata mozgalom már az 1870-es évektől kezdve jelen volt Magyarországon, és a századfordulóra kiterjedt szervezeti hálózatot alakított ki, a párt céljai között a politikai jogok kiterjesztése, a munkakörülmények javítása és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése szerepelt. A munkásság körében nagy hangsúlyt kapott az önszerveződés, a segélyezés, valamint az önképzés intézményrendszere. A századfordulótól kezdve városonként munkásotthonok, szakszervezeti székházak létesültek, amelyek kulturális és közéleti központként működtek; ezekben könyvtárak, énekkarok, színjátszó csoportok kaptak helyet, valamint tanfolyamokat és vitákat szerveztek, emellett a munkásmozgalom saját sajtóval is rendelkezett, ami szakmai és politikai kérdésekkel egyaránt foglalkozott. Önálló pártjuk 1890-ben alakult meg, és ettől kezdve tudatos parlamenti érdekérvényesítésre törekedtek. Legfontosabb politikai követelésük az általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog volt, és ezt a törekvést a polgári demokraták és a radikális irányzatok is támogatták. A választási rendszer ekkor rendkívül elavultnak számított, mivel továbbra is az 1848-as törvényi keretek határozták meg; a szavazati jogot vagyoni és adócenzushoz kötötték, ami a társadalom jelentős részét kizárta a politikai részvételből. A nők és a vagyontalanok teljes jogfosztottsága a demokratikus gondolkodás egyik legégetőbb problémájává vált. 1912 májusában a parlament Tisza Istvánt választotta meg házelnökké, ami éles politikai feszültségeket eredményezett. Tisza az ellenzéki felszólalásokat korlátozó obstrukciós szabályozással igyekezett megszilárdítani a kormány mozgásterét, a viták önkényes mederbe terelése pedig ellehetlenítette a választójogi reform érdemi tárgyalását, a Szociáldemokrata Párt ezért úgy ítélte meg, hogy a parlamenti döntésekre tömeges politikai fellépéssel kell reagálni. A budapesti megmozduláshoz országszerte számos város csatlakozott, ami jól jelzi a szervezett munkásság erejét. A fővárosban május 23-án döntően külvárosi munkásokból álló százezres tömeg gyűlt össze, a demonstrálókat hamarosan rendőrök vették körül, és megkísérelték feltartóztatni őket, a tömeg azonban nem oszlott szét, és továbbra is az általános választójogot, valamint Tisza távozását követelte. Lukács László miniszterelnök Tisza egyetértésével tízezer fős katonai erőt vezényelt ki a tüntetők ellen; a Parlament felé haladó menet során a hadsereg vezetői tűzparancsot adtak, a katonák géppuskával lőttek a tömegbe, ami példátlan brutalitásnak számított. Az összecsapások során öt civil és egy rendőr veszítette életét, és száznál is többen megsebesültek. A Szociáldemokrata Párt végül visszavonulásra szólította fel a demonstrálókat, ám addigra a helyzet már kicsúszott az irányítás alól. A tüntetés nem hozott közvetlen politikai eredményt, sőt, az 1913-ban elfogadott törvények tovább szűkítették a demokratikus jogokat. Az általános és titkos, a nőkre is kiterjedő választójogot végül csak az 1918-as Károlyi-kormány vezette be. (LÉVAI 2020.)

Babits az események idején Rákospalotán tartózkodik. Tervei szerint a hosszabb külföldi útra induló Dienes Pállal találkozott volna Budapesten, ám a tüntetés napján a közlekedés megbénul, a villamosforgalom leáll, így nem tud a fővárosba utazni. Erről Osvát Ernőnek írt, (napra pontosan nem datált) levelében is beszámol: „A híres csütörtökön villanyosom nem közlekedett és nem tudtam Pestre bemenni [...]. Ahelyett hogy felkerestem volna, írtam hirtelen egy verset az Ön számára, hirtelen el is küldöm – jó-e rossz-e nem tudom”. (BABITS 2003b, 138.) Osvát pozitívan nyilatkozik a költeményről, s egyben gyorsan reagál az aktuális eseményekre, hiszen a *Nyugat* nem sokkal a tüntetés után, a június 1-jei lapszámban közzé is teszi a verset. A vers sajátos perspektívája abból adódik, hogy a lírai beszélő nem a fővárosi események közvetlen résztvevőjeként szólal meg, hanem a külváros nyugalmaiból szemléli azokat. Rákospalota csendje éles kontrasztban áll a pesti utcák erőszakos történéseivel, ám ez a nyugalom nem idilli: a hallgatás és a mozdulatlanlanság a társadalmi feszültségek végiggondolásának terévé válik. A vers nyelvi szerkezetében is érzékelhető ez a kettősség, ugyanis az alliterációk elkülönítik a vidéki térhez kapcsolódó „cs” hangsort, valamint a városi eseményekhez társított „r” hangzást: „Nádas eresznek alatta topágszemü tengericső csügg. / Hószinü fal, kék árny. Csend, csak a fecske csicserg”, illetve „Visztek-e még ma odáig, ahol most csörren az ablak, / hol most csorran a vér, forran a forradalom?” A költemény zárlatában megszülető felismerés szerint a forradalom elkerülhetetlen és szükségszerű történelmi folyamat, ez azonban az azonnali cselekvés nyelve helyett szemlélődő, reflexív módon fogalmazódik meg, ami a későbbi recepció egyik vitapontjává vált. Király István értelmezése szerint Babits kívülálló pozíciója megkülönbözteti őt Ady Endre történetileg „felülálló”, forradalmi látásmódjától, míg Rába György később részletesen vitatja ezt az álláspontot, hangsúlyozva Babits reflexív magatartásának politikai súlyát. (KIRÁLY 1972; RÁBA 1981, 404.)

Rába szerint a *Május huszonhárom Rákospalotán* műfajilag *nenia*, vagyis antik eredetű gyászdal: a disztichon hagyományosan az elégia és a közösségi gyásznak versformája, amelyet a magyar irodalomban például Kisfaludy Károly *Mohácsa* is történelmi-közösségi sirató funkcióban használ. Babits ennek a hagyománynak a folytatójaként alkalmazza a disztichont a munkástüntetés halottainak megsiratására, ezáltal a klasszikus gyászdal egy aktuális történelmi esemény emlékezetének szolgálatába állítja. (RÁBA 1981, 404.)

A verset elsőként a *Nyugat* 1912. június 1-jei számában közli, majd rögtön másnap a *Népszava* is átveszi a szöveget, Babits engedélye nélkül, ami különösen figyelemre méltó a lap és a költő közötti korábbi politikai feszültségek fényében. Babits a *Nyugat* következő számában *Önkommentár* címmel utasítja el versének politikai kisajátítását, miközben fenntartja a költemény közéleti érvényességét: „ha a magamén kívül még valakinek az érzelmeit is kifejezni akarta, az nem egy párt volt, hanem az egész Magyarország, ahol ma már nincs ember, aki ne érezné, hogy rettenetesen összebonyolódott hazugságainkban megmaradni lehetetlen, azért közeledünk az őszinteséghez, aminek a neve felülről államcsíny, alulról forradalom. [...] Én hű katonája akarok lenni a jövő Magyarországnak, melynek igazságtalanságok, előítéletek és hazugságok helyett őszinteség, szeretet és szabadság lesz az alapja. Gyáva nem vagyok, ha új állapotot kívánni forradalom, forradalmár vagyok. De semmi közöm pártokhoz, s kivált ahhoz a párthoz, mely mikor saját felelősségére közös akciót nem mer csinálni, egyéni felelősség harcába uszítja a szegény, végletekig felizgatott népet.” (BABITS 1912, 1074.) Az események több, a *Nyugat* köréhez tartozó szerzőt is reflexióra készítenek: a már említett Ady két költeményében – a *Rohanunk a forradalomba* és a *Rengj csak, Föld* című versekben – utal a tüntetés-

re, a vérvörös csütörtök emellett Kaffka Margit *Állomások* című regényében, valamint Kosztolányi Dezső *Emlék 1912. május 23-ról* című tárcájában is megjelenik.

Babits a verset a *Recitativ* kötetben az alkalmi verseket közlő *Oίκεία καί καιρία* című ciklusba illeszti.

Magyarázat

7. *tengericső* – kukoricacső; a tengeri (eredetileg tengeri búza) elnevezés arra utal, hogy a növény a tengeren túlról, Amerikából jutott el Európába.

18. *ríma* – kettős jelentésű szó (lat. *rīma* 'rés', 'repedés', illetve vulgárisan 'utcalány'); a „sarkra kiáll” kifejezéssel együtt a sor az eszme profanizálódását, „kiárusítását” sugallja.

Sivatag

Én nem tudom mi lelt ma, Pest,
 ezen a fülledt délután,
 hogy ösztönöm riadni kezd
 képeden mint egy bal csudán?
 5 Mert kitakarva, meztelen
 heversz a napba, mint halott,
 nyüzsögve fővő testeden
 a nép, mint léha rovarok.

Arthropód hány láb ünnepel
 10 véknyan villanva, feketén:
 s lehullva súlyos gyászlepel
 s izzadva foszforeszk a fény.
 Ez a tavasz ma? (Ifjuság...
 rózsák és lelkek kertje... más
 15 évek pünkösztje, bús Muzsák!)
 E forró hullavillogás?!

Jaj, élő hulla, minden él:
 és pullulálnak, Istenem!
 vetni – ki *másutt* nem henyél –
 20 halálnak olcsót szüntelen!
 Vihog a nőcske és susog;
 egy dalrongy *bellül* fölzugat;
 sarkokon őrült koldusok
 vetélik béna hangjukat.

[1912. tavasz(?)]

Gépirat

Gépirat: g MTA Ms 4699/14. 1 f., verzó, gépirású fogalmazvány aláírással, ceruzairású címmel, javításokkal és variánsrészletekkel.

Első megjelenés posztumusz: BABITS 1985, 49. (Hibákkal, a variánsok egy részének főszövegbe emelésével.)

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A vers szövege nem végleges, Babits nem választ a variánsok közül; a gépelt szöveg mellé, a jobb margóra, illetve a vers alá ceruzával írja a változatokat, viszont a géppel írt szövegből nem töröl semmit, így a főszövegben ezt közöljük. Babits ceruzával pótolja az ékezeteket (*Arthropód, súlyos, bús*), kialakítja a zárójeleket, illetve ceruzával húzza alá a kiemelendő szövegrészeket, pontosítja a közpon-
tozást („susog –” helyett „susog;”), valamint a 22. sorban egy papírcsik felragasztásával új, gépelt sort illeszt be („egy dalrongy bellül fölzugat;”). A fólió aljára írt ceruzás variánsok közül a „(sarkokon ----- / ----- hangjukat)” után hozzáteszi: „(kérdőjellel?)”.

Előszöveg

g: MTA Ms 4699/14.

Sivatag

Én nem tudom mi lelt ma, Pest,
ezen a füledt délután,
hogy ösztönöm riadni kezd
képeden mint egy bal csudán?
Mert kitakarva, meztelen
heversz a napba, mint halott,
nyüzsögve fővő testeden
a nép, mint léha rovarok.

Arthropód hány láb ünnepel
véknyan villanva, feketén:
s lehullva súlyos gyászlepel
s izzadva foszforeszk a fény.
Ez a tavasz ma? (Ifjuság...
rózsák és lelkek kertje... más
évek pünkösztje, bús Muzsák!)
E forró hullavillogás?!

Jaj, élő hulla, minden él:
és pullulálnak, Istenem!
vetni – ki másutt nem henyél –
halálnak olcsót szüntelen!

Vihog a nőcske és susog ;: kacér világ, vihog, susog, –
egy dalrongy bellül fölzugat; a rémlátó eb fölugat Egy eb visitva fölugat de bellül balra felzugat
sarkokon örült koldusok (sarkokon -----
vetélik béna hangjukat. ----- béna hangjukat.)

Babits Mihály.

A g-n a jobb margón ceruzával írt variánsok:

ó város keble, tárt kebel
előnt a féreg és a fény
parázna fény, parázna féreg
ez a tavasz ma bús muzsák?
Ó régi Pünköszt kertje, lélek
nélkül maradtál Ifjuság?

Lélek nélkül de mégis eleven
vetni ki másutt nem henyél
Halálnak olcsót szüntelen
utálatos hogy mégis minden él

Egy dalrongy bellül fölzugat
Ó régi pünköszt régi kertje

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus a *Sivatag* keletkezését feltételesen 1912 tavaszára teszi. A vers nagyvárosi víziója – a „meztelenül heverő” város, a rovarszerűen nyugsgő tömeg, a „forró hullavillogás” – a pusztulás és kiüresedés metaforájaként jeleníti meg a modern metropoliszt. Távoli párhuzamként felvethető az 1907–1908 táján keletkezett *Vers, a porvárosból*, ám ott a hangsúly még elsősorban a fullasztó hőség és a porral telt atmoszféra érzékletes leírásán van. A *Sivatag* címadás utólagos, ceruzás beszúrása alapján a városi látvány értelmezése metaforikus összegzésként kerül a vers élére, hiszen a nyugsgő, túlfűtött Pest a lét kiüresedésének, az élő halottság tapasztalatának az emblémájává válik. Bár a sivatag-metafora *A költő életének pusztájáról* című versben is megjelenik, ott a belső, szerelmi hiány és vágy allegóriájaként lép működésbe.

A tavaszi keletkezés magából a versből valószínűsíthető. A szöveg központi retorikai kérdése – „Ez a tavasz ma?” – aktuális, jelen idejű élményre utal, amelyet a beszélő a korábbi évek „pünkösztje”, az „Ifjuság... rózsák és lelkek kertje” emlékével állít szembe; a pünköszt-motívum, a rózsák és a tavasz hagyományos megújulás-toposza ironikus ellenpontként jelenik meg a „forró hullavillogás” látomásával szemben. Az 1. sor („Én nem tudom mi lelt ma, Pest”) pedig azt jelzi, hogy a beszélő már nem idegenként tekint a városra, hanem benne él, napi tapasztalatként éli meg annak „füledt délutánját”, a „ma” időhatározó aktualitása és a közvetlen hangnem alapján tehát Babits már huzamosabb ideje itt tartózkodik. Mivel Babits 1911 folyamán kerül a főváros közelébe, a vers városképi tapasztalata alapján az 1912-es datálás valószínűnek tűnik, ám teljes bizonyossággal nem igazolható, ezért a kritikai kiadás a kéziratkatalógus feltételesen megadott „1912 tavasza(?)” keltezését fogadja el.

A gépiraton látható ceruzás javításokból az derül ki, hogy a vers még erősen alakuló állapotban van, Babits nem véglegesíti a szöveget, és több lehetőséget halmoz egymás mellé. A zárójelek ceruzás kialakítása a retorikai tagolás tudatosítását jelzi, a lírai kitörések és emlékező betétek elkülönítését így vizuálisan is rögzíti. A nagyobb jelentőségű variánsok a 11–20. sor körül mutatják a bizonytalanságot. Babits itt egy teljes alternatív képsort dolgoz ki („ó város keble, tárt kebel...”, „parázna fény, parázna féreg...”),

amely explicitebb, retorikailag közvetlenebb vádirat a város ellen. A gépírású szöveg ezzel szemben sűrítettebb, metaforikusabb; a variánsokból az látszik, hogy Babits a nyersebb moralizálás és a koncentráltabb, látomásos megformálás között mérlegel. A 21–22. sor körüli variációk („a rémlátó eb fölugat”, „Egy eb visitva fölugat”, „Egy dalrongy belül fölzugat”) a hanghatás keresésének nyomai: a „rémlátó eb” konkrét és naturalisztikus kép, míg a „dalrongy belül fölzugat” sokkal absztraktabb megoldás.

Magyarázat

9. *Arthropód* – az *arthropod* (lat.) az ízeltlábúak törzsébe tartozó állat; teste szelvényekre tagolt, külső vázzal és ízelt végtagokkal rendelkezik.
12. *foszforeszk a fény* – a foszforeszkálás során az anyag a fény elnyelése után, a megvilágítás megszűnését követően is tovább világít, mert az energiját késleltetve bocsátja ki.
18. *pullulál* – a latin *pullulo* igéből származó, ritka szó; jelentése: elszaporodik, hemzseg, nyüzsg.

[Ó művész mennyit kell vesződnöd...]

Ó művész mennyit kell vesződnöd
míg drága festett angyalod
bábák cégére lesz

[1912. nyár, július; augusztus 5. előtt]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/7. 1 f., verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb utólagos szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A verskezdeményt – valamint azokat az egybetartozó négyzetrácsos lapokat, melynek egyikén a töredék fennmaradt – a kéziratkatalógus 1915-re datálja, ám a III/1683-as fond négyzetrácsos lapjainak vizsgálata ezt az időmeghatározást több ponton problematikusá teszi. A jelzet alatt többek között versek, verskezdemények és töredékek találhatók, amelyek keletkezési ideje nem lehet egységes: bizonyos szövegek tematikájuk alapján egyértelműen a világháború kitörése utáni időszakhoz kapcsolódnak, ilyen például a [*Száz a sereg...*] vagy a [*Majd ha vége lesz a háborúnak...*], más tételek esetében azonban sem tematikus, sem külső kronológiai adat nem indokolja az 1915-ös datálást.

A négyzetrácsos lapok egy eredetileg egybetartozó jegyzetfüzetből származnak, amelyet Babits versek és prózai feljegyzések rögzítésére egyaránt használt. A füzet lapjai ma két külön egységben található meg az Országos Széchényi Könyvtárban, mivel Babits nem műfaj szerint vezeti a feljegyzéseit, hanem később választja szét az anyagot. A lapokon többféle, egymástól eltérő arab számozás is látható, amelyek feltehetően Babits saját munkafázisaihoz kapcsolódnak, elsősorban a *Kártyavár* előkészítése idején. A prózai feljegyzéseket tartalmazó lapokon a *Kártyavár*hoz kapcsolódó témák, ötletek és vázlatok szerepelnek, amelyek Babits újpesti tanártársával, Hendel Ödönnel folytatott beszélgetéseiből származnak. Ezeket Babits Rákospalotán jegyzi fel, rendszerint közvetlenül a beszélgetések után.

A prózai anyag keletkezése az 1911–1912-es tanévhez köthető, 1912 nyarával bezárólag. Az egyik lapon Dante *Pokol* 24. énekének fordításrészlete, valamint a X. énekhez kapcsolódó jegyzetek olvashatók, míg a lap rektóján Babits rajza található egy firenzei festményről, a verzón pedig egy trágár olasz felirat („*Qui si entra e non si paga, senza culo non si caca.*”), amelyet egy nyilvános mellékhelyiségben jegyezhetett fel. Mátyus Norbert kimutatja, hogy ezek a feljegyzések Babits 1912-es olaszországi útja során keletkeznek, ami kizárja a későbbi, 1915-ös datálást. (MÁTYUS 2015, 45.) Ugyanezen a jegyzetlapon

szerepel az [*Ó művész mennyit kell vesződnöd...*] is. Bár elméletileg nem zárható ki, hogy Babits évekkel később jegyzi fel a sorokat egy már használt lapra, a szövegkörnyezet alapján sokkal valószínűbb, hogy a verskezdemény az olaszországi feljegyzésekkel egy időben, 1912-ben keletkezett. A X. énekre vonatkozó jegyzet a fólió tetején, míg a trágár olasz szentencia a fólió alján található, közöttük kap helyet az [*Ó művész mennyit kell vesződnöd...*]. Ez az elhelyezkedés arra utal, hogy Babits közel azonos időben jegyzi le a szóban forgó szövegeket, ezért a töredék keletkezését a kritikai kiadás 1912 nyarára, Babits olaszországi tartózkodásának időszakára teszi.

Babitsnak az újpesti tanári állás megszerzésével régi vágya teljesült, mivel fogarasi tanárkodását száműzetésként élte meg, ahol magányosan, a világtól, az irodalmi élettől elszakítottan teltek napjai. Újpestre kerülésének az volt a következménye, hogy egyfelől kevesebb időt kellett utazással töltenie, baráti és kollegiális kapcsolatainak elsődleges fő fóruma pedig a személyes találkozások lehetősége révén már nem a levelezés volt. Költeményei az 1911-es évtől kezdve mennyiségileg csökkenést mutatnak, melynek számos oka lehet. Egyfelől a készülő Dante-fordítás, melynek első része 1912 végén meg is jelenik; Babits több levele tanúskodik arról, hogy ez a munka milyen erőt próbáló feladat volt számára. S közben folyamatosan készülnek kritikái, illetve a majd 1913-ban megjelenő *A gólyakalifa* is. 1912 júliusától pedig a *Nyugat*nak nem csupán szerzője, hanem főmunkatársa is. Komjáthy Aladárral, Gaal Mózással, Dienes Valériáékkal, Hendel Ödönnel és másokkal való barátsága pedig egyfajta állandóságot hoz az életébe. Mindeközben, ahogy leveleiből, visszaemlékezéseiből kiderül, Babits mégsem érzi jól magát Újpesten. Az *Örökségem* [*Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni...*] kezdetű vers kapcsán arról beszél Szabó Lőrincnek, hogy „[s]zegény voltam, tanár és robotnak éreztem a dolgot”. (GÁL 1975, 448.) Babits enerváltságára utalnak Dienes Valéria 1912 júliusában írt sorai is: „Mondd, nem érzed nagyon a körülzártágot, mintha a térnek a szolgaságába adnád magad azzal, hogy csak azokkal az emberekkel érintkezhetsz, akiket a véletlen melléd sodor? A toll elég koldus eszköz, de az írás szabadságot ad és te ezt egész pontosan tudod. Mi lehet az oka, hogy nem akarsz vele élni? Unnád, hogy ennek utána nézz?” (BABITS 2003b, 419–420.) Babits továbbá egyik ez évi augusztusi levelében arról ír Horvát Henriknek, hogy néhány hónappal korábban hosszú ideig (némileg túlzóan azt írja, két hónapig) még a leveleit sem bontotta fel, hiszen „nagy munkában volt”, mellyel nagy valószínűséggel az ekkor készülő Dante-fordításra utal. (BABITS 2003b, 450.) Mindezek fényében nem nehéz az [*Ó művész mennyit kell vesződnöd...*] három sorát a költői működés felőli fásult és keserű reflexióként értelmezni. Levelei, visszaemlékezései is tanúskodnak róla, hogy 1912-ben Babitsot a költői/fordítói/művészi tevékenység mibenléte foglalkoztatja; megsűrűsödött teendői, munkáinak terhe, a „munka robotja” versszövegeiben is visszaköszönnek, s a főváros közelébe kerülésének körülményei ismeretében e töredék keletkezését is jó eséllyel köthetjük az 1912-es évhez.

Magyarázat

3. *céger* – üzletet vagy mesterséget jelző tábla vagy jelvény, amely egyértelműen jelzi, hogy az adott üzletben vagy műhelyben milyen kereskedelmi vagy ipari tevékenységet űznek.

Merceria

Mindig gálában, mindig új divatban
forog a drága hölgy a kirakatban.

Nincsen egy gombostűnyi hiba rajta:
fehér a foga és piros az ajka.

- 5 Szabályos arca mindig mosolyog,
mindig vidáman, egyformán forog.

Mindenfelé forog, jónevelésű:
sohsem esik ki hajából a fésű.

- 10 Tartása egyenes, fejet nem ingat
merev szemével sohasem kacsingat.

Körülcukrozza fénnel őt a villany
s ő mosolya cukrával visszavillan.

Örök pompában úszik és csodálják
a kirakatot érte körülállják.

- 15 De bármi szép kivágott melle, karja
nem ér fel hozzá az óhajok alja.

Mert hol az angyal végződnék a nőben
ottan végződik ez a nő: csipőben.

1 Sal: Mindég [sh]

Sal: mindég [sh]

EHk: uj

3 Sal: Nincs [sh]

6 EHk: forog, [sh]

8 Sal; ÖV: sohasem [sh] | MMK: Lohsem [sh]

Ny; R₁; R₂: fésű.

9 MMK; MaMK; Sal; EHk: ingat,

13 EHk: uszik MMK; MaMK; Sal; EHk: csodálják,

15 MMK; MaMK; Sal; EHk: karja,

17 MaMK: angyalok végződnék [sh]

MMK; MaMK; Sal; EHk: nőben,

18 MMK; MaMK: csipőben.

Oly tiszta, mint egy angyal s oly tudatlan
20 de mindig szép ruhában, új divatban

forog a drága hölgy a kirakatban.

[1912. augusztus 29. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 5, 18. sz. (1912. szept. 16.): 393. (Az *Őszi harangozó* című verssel együtt, elsőként közli.) – További megjelenések: R₁ 67; R₂ 69; MMK 12–14; MaMK 9; *Salon* 3, 3. sz. (1928. márc. 1.): 19; V 204; EHk 15; ÖV 186.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a V, mivel nem tartalmazza az ÖV 8. sorának sajtóhibáját, ahol a *sohasem* alak elrontja a szótagszámot. A MaMK az MMK szövegét veszi át, és rontja tovább. A *Salon* olyan szövegeltéréseket mutat, amelyek nem származhatnak a szerző kezétől, sajtóhibáknak tekintendők. Ezek közé tartozik az is, hogy a *Salon* a 20. sor után nem hagy ki egy sort. Bár a MMK, a MaMK, a *Salon* és az EHk szövegének központosítása közelebb áll a mai helyesírás követelményeihez, javaslataikat nem vettük figyelembe, mert azok minden kétséget kizáróan a szöveget értelmező szerkesztőktől, nem pedig a szerzőtől származnak. A bizonyíthatóan a szerző szándékát tükröző szövegek központosítása az R₁-től nagyfokú állandóságot mutat. Nem emendáltunk.

Keletkezéstörténet

A versnek nincs ismert kézírata. Keletkezése Babits 1912 nyarán tett olaszországi útjához, azon belül is velencei tartózkodásához kapcsolódik. Babits 1912. július 18–20. között biztosan a városban jár, majd augusztusban tér vissza Szekszárdra, ahol a hónap folyamán dolgozik korábbi élményeinek irodalmi rögzítésén. A *Merceria* esetében tehát kettős keletkezési folyamattal kell számolni: a vers gondolati és imaginatív megszületése Velencéhez, míg írásba foglalása Szekszárdhoz köthető. Szabó Lőrincnek tett visszaemlékezése alapján Babits a vers konkrét alapélményét egy velencei utcához kapcsolja: „Velencében írtam. Ott van egy utca, olyan díszes, elegáns és szűk, kirakatos utca, mint nálunk a Váci-utca; ott szoktam sétálni. Merceria. Mikor legutóbb voltam Velencében, [Komjáthy] Aladár is ott volt... akkor [!] készült. Leírni csak hazatérve, Szekszárdon írtam, de teljesen kész volt már. Egyszerűen a kirakatban láttam egy forgóbabát.” (GÁL 1975, 445.) Ez a visszaemlékezés is megerősíti Kelevéz Ágnes megállapítását a korai versek kapcsán, miszerint Babits „fejben alkotta meg a verseit, s csak aztán jegyezte le őket”. (KELEVÉZ 1998, 24.)

19 MMK; MaMK; Sal; EHk: tudatlan,

20 Ny; R₁; R₂; EHk: uj

21 Ny: Forog a drága hölgy | MaMK: Forog a hölgy [sh]

Babits emlékezete azonban nem pontos a keletkezés időpontját illetően, ugyanis azt állítja, ekkor Komjáthy Aladár is vele volt Velencében. Ez a rendelkezésre álló adatok alapján nem támasztható alá: Komjáthyval együtt csak 1913-ban utazik Olaszországba, miközben a *Merceria* már 1912. szeptember 16-án megjelenik a *Nyugat*-ban. Hogy az 1912-es olasz úton nem tartózkodnak együtt, arról Babits 1912. július 18-án kelt, Velencéből küldött képeslapja árulkodik, melyet Komjáthy-nak címez Újpestre (BABITS 2003b, 157.), míg 1913-as, Komjáthyval közös utazásukra például a Babits húga, Angyal által írt, 1913. június 30-án kelt levél utal: „Mindannyian igen szeretnénk, ha a velencei út előtt latná<k>nk benneteket. [...] [É]n is eligazgom annyira a házat hogy talán nem bánjátok <ha>meg, ha Velence előtt Aladárral együtt bejöttök hozzánk.” (BABITS 2007, 107.) Babits tehát összekeveri olasz útjainak emlékeit, és a későbbi, 1913-as utazás tapasztalatait vetíti vissza a *Merceria* keletkezésére. A téves emlékezést Szilasi Vilmos kötetének bejegyzése is megerősíti, ami a vers keletkezésének helyét és idejét „Szekszárd, 1913 ősz” megjelöléssel – az évszakot elsőként nyárként megadva, majd azt javítva – rögzíti. (KELEVÉZ 1994, 756.)

A rendelkezésre álló adatok alapján a *Merceria* keletkezésének alakulása a következőképpen határozható meg. Babitsot Velencében, 1912. július 18–20. körül éri az alapélmény, a látvány és a vers gondolati szerkezete ekkor alakul ki. A dátum a levelezés alapján rekonstruálható, ugyanis két Velencéből küldött képeslapról tudunk, amit Babits ebben az időszakban, olasz útja alatt ír: az első a Komjáthy-nak küldött, már említett, július 18-án kelt, a második pedig egy Hendel Ödönnek címzett, július 20-án kelt lap. Babits olasz útjáról 1912. augusztus 5. után tér vissza Szekszárdra, ahonnan csak augusztus 29-án utazik Rákospalotára, tehát ez alatt a néhány hét alatt kerül sor a vers írásba foglalására és véglegesítésére. A *Merceria* keletkezéstörténete tehát jól dokumentálható, egyben Babits visszaemlékezéseinek időbeliségre vonatkozó bizonytalanságára is példa; a vers a keletkezéstörténet rekonstruálása szempontjából összefüggésbe hozható az ugyanebben az időszakban született (és ugyanazon *Nyugat*-számában közzétett) *Őszi harangozó*-val, amelynek datálásánál szintén hasonló emlékezeti bizonytalanságokat kellett korrigálni.

Rába György szerint a *Merceria* a kirakatbábu keresztlül az eszményítés és az életelenség ellentmondását bontja ki: a kezdetben esztétizáló, szalonnyelvi leírás („Mindig gálában, mindig új divatban”) az ironikus fordulattal leleplezi a látszat ürességét, és a bábu öntudatlanságát a hiány, a pusztaság lét problémájának emblémájává emeli. Rába a verset a *Galáns ünnepséggel* és az *Aliscum éjhajú leányával* is összefüggésbe hozza, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a *Merceria* ezeknél tovább lép, amennyiben a kirakati figura révén a hiány és a semmi bergsoni kérdésfelvetését mélyíti el. (RÁBA 1981, 408–409.)

J. Soltész Katalin mutat rá, hogy Babits költészetében gyakoriak az idegen nyelvű verscímek: a *Merceria* mellett például az *In Horatium*, a *Pictor Ignotus*, az *Immortale jecur*, a *Paysage intimes*, az *O lyric love*, a *Spleen*, a *Fortissimo* vagy a *Tremolo* stb. esetében. (J. SOLTÉSZ 1965, 335.)

Babits a verset a *Recitativ* kötet *Képek és jelenések* című ciklusába illeszti.

Magyarázat

merceria (olasz) – rövidáruval, textilművel kereskedő üzlet.

Nyugalmas téli kép

Életem margójáról.

[*Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 5.*]

Olyan csöndes előkelő utcák,
 annyi kedves, nemes villaház:
 itt a hintót még paripák húzzák
 itt a pénzes nyugalom tanyáz
 5 itt az úri elvonult családok
 bubusgatják gyermekeiket
 ha a várost tengernek mondjátok
 ez egy békés árnyas kis sziget.
 Tél van most. A hófehér falombok
 10 ciframintás stukkatur plafon
 udvarokban hófehér galambok
 ugrálnak a hófehér havon.
 Vaskapukon zuzmarával mintáz
 a finom fagy – efemér relif
 15 fenn az égen pelyhes dunnán hintáz
 egy fehérbundájú friss, naiv
 tizenkétesztendő gyermekangyal
 dunna közül néha lekacsint
 (szeme huncut, félig húnym és kancsal)
 20 s a csöppke kis leánynak leint
 kit az utcán, kapu előtt, gondos
 melegen felöltöztetve lát
 zsinoron vezetni egy bozontos
 hosszúsőrü nagy fehér kutyát.

[1912. november 16. után – 1912. december 31. előtt]

Alcím Ny; R₁; R₂; V: [az alcím hiányzik]

10 Ny; R₁: cifra mintás

14 Ny; R₁: relif

16 R₂: fehérbundájú R₂: naiv

19 Ny; R₁; R₂: húnym

23 Ny; R₁; R₂: zsinóron

24 Ny; R₁; R₂: hosszúsőrü

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 9. sz. (1913. máj. 1.): 662. (Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* ötödik verseként.) – További megjelenések: R₁ 83; R₂ 85; V 216; ÖV 196.

Babits a *Nyugat* hasábjain *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* címmel egy hét darabból álló versfüzért közöl, amely különböző időszakokban keletkezett költeményeket egyesít. A végleges szövegközlésben, az ÖV-ben a ciklus darabjai többnyire új címet kapnak. A füzér a következő versekből áll (zárójelben megadjuk a korábbi címeket is): 1. [*Álom*] *Világhistória*; 2. [*Egy kép, csak egy pillanatra*] *Detektívregény*; 3. [*Régi magyar arckép*] *Régi magyar irodalom*; 4. [*Modern festmény. B. M. modorában*] *Modern vázlat. B. M. verskötetéhez*; 5. [*Nyugalmas téli kép*] *Nyugalmas téli kép. Életem margójáról*; 6. *Ligeti részlet*; 7. *Utolsó kép*.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel azonos a V szövege, azonban alcímet még nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A versnek nem áll rendelkezésre ismert kézírata. A *Nyugalmas téli kép* – az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* ciklus ötödik darabja – keletkezését Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése 1912-re, a Tisztviselőtelephez köti. (KELEVÉZ 1994, 757.) Babits később Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomásában megerősíti az időpontot és a helyszínt, hangsúlyozva a vers konkrét életrajzi alapját: „Házamnak fekete vaskapuja volt, de nem rácsos, hanem olyan nagy kerti ajtó – Szabóky utca 54. szám. A kertben galambok voltak, minden pontosan úgy, ahogy ott le van írva. A kislány tényleg ott lakott, a nagy kutyával; talán még mindig ott van. Még megjegyzem, hogy ezt a két sort: »Ha a várost tengernek mondjátok, ez egy békés, árnyas kis sziget«... kissé Petőfi-esnek találtam. (»Ha a föld Isten kalapja, úgy hazánk bokréta rajta«).” (GÁL 1975, 446–447.) Babits szerint tehát a vers leíró részei pontosan megfelelnek a látott valóságnak. A Tisztviselőtelephez kötődő élmények más verseiben is felbukkannak: Babits Szilasinak *A csengetyűsfű* keletkezésére visszaemlékezve a telepi reggelek derűjét idézi fel, s ezzel összefüggésben megkülönbözteti a *Nyugalmas téli kép* hangulati időpontját is, amelyet délutáni élményhez köt, szemben *A csengetyűsfű* reggeli atmoszférájával: „Szép derűs reggelek emléke, amikor mentem a Tisztviselőtelepen az iskolába. A nyugalmas téli kép emóciója is, ez reggel, az [a *Nyugalmas téli kép*] délután.” (KELEVÉZ 1994, 757.)

A keletkezés idejének pontosításához Babits Tisztviselőtelepre költözésének dátuma nyújt segítséget. Babits budapesti elhelyezkedését barátai és családtagjai több irányból is igyekeztek előmozdítani: Polányi Cecil, Hatvany Lajos és Ignotus egyaránt közbenjártak, míg Dienes Pál révén kapcsolatba került Gaal Mózesrel, a tisztviselőtelepi gimnázium igazgatójával. A tervek szerint az 1912/1913-as tanévben már a X. kerületi Tisztviselőtelepi Állami Főgimnáziumban kezdett volna tanítani, ám egy óbudai átszervezés átmenetileg keresztülhúzta ezt, mivel két oda vezényelt tanár elfoglalta a helyet. Néhány hónap elteltével azonban őket visszahelyezték korábbi iskolájukba, és a megnövekedett tanulólétszám miatt Babits végül Kovalik Antallal együtt mégis megkapta az állást. A munkahelyváltás lakáscserét is kikényszerített, hiszen rákospalotai lakása túl messze esett az iskolától, ezért Dienesék és Gaalék segítségével a Szabóky utcában – mai nevén Bíró Lajos utca –, az 54. szám alatt bérelt két szobát a Haász családnál, egy földszintes, négyablakos házban, amelyet maga Babits is nyugalmas, kisvárosias közegként

jellemzett. Babits november 16-án, egy szombati napon, az újpesti Vigadóban tartja meg ünnepi összejövetelét, ami után rögtön, még ezen a napon átköltözik a Tisztviselőtelepre, ahol 1916 májusáig él. A Tisztviselőtelep ebben az időben Budapest egyetlen előre megtervezett, családi házas városrésze, az Orczy-kert és a Népliget között elhelyezkedve, az akkori Orczy út, Üllői út, Könyves Kálmán körút és Vajda Péter utca által kijelölt területen. (BABITS 2007, 232, 235; RÓNA 2013, 533; Babits tisztviselőtelepi éveinek dokumentumgyűjteményét lásd BABITS 1991.) A vers keletkezése tehát biztosan 1912. november 16. utánra tehető. Mivel a versszöveg kifejezetten téli látványt rögzít, ugyanakkor nem áll rendelkezésre adat arról, hogy az adott évben mikor vált ténylegesen télivé az időjárás, a keletkezés időpontjaként a 1912. november 16. és december 31. közötti intervallum adható meg.

A *Nyugalmas téli kép*, címéhez híven, „önkioltó belefeledkezés a Tisztviselőtelep zavartalan békéjébe”, ám az *Életem margójáról* mottó arra utal, hogy a vers voltaképpen egy kivételes állapot lenyomata. Ennek megfelelően az idillikus hang nem tartós lelki pozíciót, hanem még 1912-ben is csupán ritkán felvillanó, átmeneti pillanatot jelent Babits számára. (RÁBA 1981, 392.)

A költő a verset a *Recitativ* kötet *Képek és jelenések* ciklusának *Illusztrációk* című alegységébe veszi fel – a *Nyugat*-megjelenés sorrendjét követve – ötödikként.

Magyarázat

10. *stukkatur* – belső fal- vagy mennyezetfelületeket díszítő gipszvakolat.
14. *efemér* – rövid életű, gyorsan elmúló; átmeneti jellegű.
- relif* – relief, dombormű; síkból kiemelkedő plasztikus ábrázolás.

[Ilyenkor tavaszi langyos áradásban]

Ilyenkor tavaszi langyos áradásban

[1912 és 1914 között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/94. 1 f. verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, talán Komjáthy Aladár kézírásával. A rektón az *Ecetdal* 9–12. sora, illetve valószínűleg ugyancsak Komjáthy Aladár kézírásával Babits és Komjáthy születési és jóslott halálzási éve: „B. M. 1883–1952. K. A. 1894–1923.”

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

Az [*Ilyenkor tavaszi langyos áradásban*] mindössze egysoros töredék, amelynek önálló verssé alakítására nincs adatunk, ezért inkább kezdeménynek vagy alkalmi feljegyzésnek tekinthető. Keletkezési idejét a kéziratkatalógus 1912 és 1923 közé teszi. A fólió rektóján szerepel az *Ecetdal* egy részlete, valamint Babits és Komjáthy Aladár játékos, jóslatszerű életrajzi dátumainak feljegyzése Komjáthytól. A töredékhez sem folytatás, sem variáns, sem későbbi átdolgozás nem kapcsolható; funkciója hangulati-időjelölő versindítás lehet. Mivel a fólió rektóján az *Ecetdal* négysornyi részlete olvasható, aminek keletkezése 1914-re tehető, Babits és Komjáthy ismeretségének kezdete pedig 1912-re tehető, a töredék keletkezését 1912 és 1914 közé valószínűsíthetjük.

Atlantisz

Egy világ, amely lemosdotta az életet.

- Búvár leszek én, kaucsukból gyártva ruhám, süvegem
 úgy nézek a két kaucsukba szegett karikás üvegen
 bukdosva botor léptekkel a sűrű nehéz víz alatt
 és nézem a hajladozó suhanó sima kúsza halat
 5 a kicsit, a fürgét s a nagy halat, a kicsi néma vadászát
 virágszerű állatok áloméletü nyiladozását
 a piros koráll eleven hegyeit, virágszigetét
 a rettenetes fejlábu polyp Medúza-tekintetét
 száz szép halavány színt kéken a víz remegő üvegén át
 10 és látok egy elsüllyedt várost, félig leomolva, némát,
 egy holt mesevárost kéken a víz remegő üvegén át.
 Hintázik a habban nagy fala – mind csupa márvány.
 Csikosra, sikosra moházva bekente a vízi szivárvány.
 Hab rongyaivá rezgése miatt szétpikkelyeződik a színe
 15 kikorhadt rég minden kapuja. – Belépek egy helyen. Íme.
 Egy nagy terem – babylóniai. Még szobrok, oszlopok állnak
 és függönyöknek aranyrudai (holt kincs a gyenge buvárnak).
 Márvány, meg arany, meg drágakövek (vagy élő vízi virágok?)
 de bibort s ami volt más drága szövet, a víz sava rég kirágott.
 20 Még aranyváza a trónnak áll, de már faülése kikorhadt.
 Csönd van, csak az ablakokon suhan be néma komor had
 mint nagy madarak, tányérhalak, az oszlopok erdejében
 olajos lomhán keringenek, szobrot kikerülve szépen. ↔

Cím Ny; R₁; R₂; V: Atlantisz, egy világ, amely lemosdotta az életet

Alcím Ny; R₁; R₂; V: [az alcím hiányzik]

3 R₂; V; ÖV: víz

4 Ny: síma

5 Ny; R₁; R₂: fürgét,

6 Ny; R₁; R₂: virágszerű Ny; R₁; R₂: áloméletü

8 Ny: fejlábu

10 Ny: elsüllyedt

11 Ny: át

12 Ny: nagv [sh]

15 Ny; R₁; R₂: kapuja Ny; V; ÖV: Íme. | R₂: Íme,

17 Ny: buvárnak) | R₁; R₂; V; ÖV: buvárnak) [sh]

18 Ny; R₁; R₂; V: drágakövek –

19 Ny: bíbort Ny; R₁; R₂: kirágott

S a szobor mögött lámpám besütöm a sötétlő néma zugolyba:
25 porló halom emberi csont van ott, ahová a víz sodorta.
Halott világ! Csak a víz eleven és szerte rezgeti selymét
ruházva a halott köveket s a csontok kriptai termét.
Másutt a halál magára veszi a föld süket öltönyét
itt áttetsző üngben mulatoz, követve a víz ütemét.
30 Játszik selyem kék fodraival és táncol ős ütemére
szerpentin táncosnő gyanánt az óceáni zenére.

Azután lámpám a szoborra sütöm: hamit kinézhetek abból
egy Aphrodité Anadiüomené, amint kikel éppen a habból.
Azóta hej megint lemerült s nem látja ember a pőrét
35 halak dörlöznek combjai közt és víz simogatja a bőrét
nedves haját fősülgeti még mint rég a régi mesében
s örökre fürdik meztelenül a zord Óceán vizében.

Csak én vagyok itt, aki emberi még, és lelke se, teste se márvány,
nehéz a víz és nincs levegő: bukdosva fulladok árván.
40 Csak nem szakadt el a gumicső? vagy a láncnak csigavonója?
Hé emberek! ne hagyjatok itt! fel! a levegőre! hajóra!

[1912; 1913. március 1. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 5. sz. (1913. márc. 1.): 344. (A *Vakok a hídon* című verssel együtt, másodikként közli.) – További megjelenések: R₁ 73–74; R₂ 75–76; V 208–209; ÖV 190.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers 32. sorában szereplő *hamit* alak minden nyomtatott megjelenésben így szerepel; jelentése egyértelműen az *amit* névmással azonos, önálló lexikai értelemmel nem rendelkezik. Alapszövegünk az ÖV.

Javításaink

3. A szóhasználat alapján pótoltuk a *víz* hosszú *í*-jét.
15. Ugyanígy javítottuk az *Íme Í*-jét.
17. A sor végén pótoltuk a hiányzó pontot.

27 Ny; R₁; R₂: termét

29 Ny; R₁; R₂: ütemét

33 Ny; R₁; R₂: habból

37 Ny; R₁; R₂; V: Óceán

39 Ny; R₁; R₂: árván

Az *Atlantisz* keletkezését Babits elmondása alapján Budapesthez és 1912-höz köthetjük: Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a keletkezés helye és ideje „Budapest, 1912”. (KELEVÉZ 1994, 757.) A versnek nem maradt fenn kézírata.

Az *Atlantisz* elsüllyedt várost megidéző motívumai nem előzmény nélkül jelennek meg Babits költészetében, hiszen feltűnnek a Kosztolányi Dezsőnek 1904. november 17-én írt levelében: „De mit nekem szigetek? mikor én az elsüllyedt városról álmodom; a fürdő világról, amelyet a víz, az én vizem, tisztára mosott.” (BABITS 1998, 129.) Miként Róna Judit rámutat, a vers motívumkészlete arra is utalhat, hogy Babits ismerte Heinrich Heine *Atlantis* című versét. (RÓNA 2013, 560.)

A lehetséges előzmények vizsgálata több irányba vezet, és Rába György hívja fel a figyelmet arra, hogy ez önmagában is óvatosságra int az egyes hatások egyértelmű kijelölésével kapcsolatban. A források sokfélesége nem egyetlen meghatározó előzmény meglétét, hanem egy tágabb műveltségi és motívumtörténeti mezőt valószínűsít. Ebbe a körbe illeszkedik *A fehér kövön* (*Sur la pierre blanche*), amelyben Anatole France az utópikus gondolkodás különböző változatait egy Atlantisz névvel jelölt eszményi térbe vonja össze, és Sébastien Mercier, valamint William Morris elképzeléseit egy jövőbe vetített, önmegvalósító világ modelljeként értelmezi. Babits egy 1905. október 31-én kelt levelében utal e regény olvasására (BABITS 1998, 178.), mindebből azonban legfeljebb az a gondolati keret jelölhető ki, ami egyfajta képzeletbeli térként nevezi meg Atlantiszt; közvetlen szövegi átvétel vagy hatás nem mutatható ki. Az Atlantisz-toposz Babits műveltségi horizontján egyébként sem egyetlen forrásból ered – érvel Rába –, hanem más összefüggésekben is jelen van, például Novalis *Heinrich von Ofterdingen*jének mitikus-poétikus világában. A lehetséges párhuzamok közül motívumtörténeti szempontból mégis hangsúlyosabb kapcsolat rajzolódik ki Edgar Allan Poe *Város a tengerben* és Babits verse között. Mindkét szöveg egy tenger alá süllyedt, gazdagságot őrző várost jelenít meg, amelynek babilóni jellegét is hangsúlyozza, és mindkettőben felbukkannak a folyamközi kultúrákra utaló elemek. Ezek az egyezések azonban nem fedik el a lényeges eltéréseket: a képek szerveződése, egymásutánja és szerepe különböző poétikai logikát követ. (RÁBA 1981, 397.) Gál István szerint a versben Browning és Swinburne hatása is felfedezhető. (GÁL 2003, 67.) A mitikus alaprteg továbbá a platóni Atlantisz-történet kulturális toposzához kapcsolódik, ami Babits korában már elsősorban nem elbeszélte történetként, hanem a civilizációk eltűnésének és a történelmi rend megszakadásának allegóriájaként volt jelen a műveltségben. Ehhez a hagyományhoz társul a 19. századi tudományos-fantasztikus irodalom vizuális képalkotása, a vers képiségét és tárgykezelését emellett a szimbolista-dekadens rom-esztétika hagyománya is meghatározza: az elsüllyedt város csendes, mozdulatlan tér, ahol a kultúra maradványai – márvány, arany, szobrok – elveszítik funkciójukat, és puszta látvánnyá, jelentés nélküli anyaggá válnak. A mitikus és rom-esztétikai elemekhez a természettudományos diskurzus nyelvi és szemléleti hatása is társul, hiszen a tengeri élővilág részletező, szinte enciklopédikus leírása, valamint az élő és élettelen határának elbizonytalanítása a modern tudás esztétizálását jelzi. A vers záróképe, Aphrodité Anadüomené alakja pedig a képzőművészeti hagyomány időtlen formanyelvét vonja be a szövegbe, hangsúlyozva, hogy a szépség és a forma túléli a történelmi és kulturális pusztulást, miközben az emberi jelenlét törekénynek és ideiglenesnek bizonyul. Az *Atlantisz* tehát feltehetően nem egyetlen ha-

tás lenyomata, sokkal inkább Babits 1912 körüli szellemi érdeklődésének metszéspontját jelöli: a klasszikus műveltség, a modern technikai látásmód, a szimbolista poétika és a természettudományos világkép együttesen alakítják ki azt a lírai teret, amelyben a vers a modern ember kultúrtörténeti és egzisztenciális bizonytalanságát mitikus formában tematizálja. Kardos Pál szerint a vers formai bravúrja a daktilikus-anapestikus sorok hullámzó ritmusában a tenger nyugtalan mozgásának megidézése, miközben Atlantisz elsüllyedt világa az antik szépség és a pusztulás kettősségében jelenik meg. A záró megszólalásban ugyanakkor a versbeszélő elfordul ettől a „szép, de halott” klasszikus világtól, mely egyúttal a jelen felé fordulás gesztusával jelzi Babits eltávolodását a tér- és időbeli messzeségek esztétikájától. (KARDOS 1972, 136.)

A vers Babits líráján belül több irányban is kapcsolódik más versekhez. Tematikusan és szemléletileg szoros rokonságban áll azokkal a költeményekkel, amelyekben a világ nem az emberi tapasztalat középpontjaként, hanem attól független, autonóm rendként jelenik meg. Ilyen értelemben összefüggésbe hozható a *Vakok a hídon* és az *Isten kezében* című versekkel, amelyekben az ember kiszolgáltatottsága, tájékozódási bizonytalansága és a külső erők túlhatalma kerül előtérbe. Ezekben a szövegekben, akár csak az *Atlantiszban*, az emberi nézőpont ideiglenes, törekeny pozícióként jelenik meg egy nagyobb, közömbös rendben. Poétikai szempontból az *Atlantisz* azokhoz a Babits-versekhez is kapcsolódik, amelyekben a költő tárgyias, leíró tekintettel fordul a zárt tér vagy látvány felé. A *Merceria* esetében ez a városi kirakat világa, az *Őszi harangozóban* a természet ciklikus rendje, míg az *Atlantiszban* a víz alatti romváros válik olyan szemléleti térré, amelyben a lírai alany elsősorban megfigyelőként van jelen. A közös vonás ezekben a szövegekben a mozgás és mozdulatlanság ellentéte, valamint az idő tapasztalatának elidegenített, személytelen kezelése. *A sziget nem elég magas* című, a *Sziget és tenger* kötetben közölt versben Atlantisz konkrétan megnevezett helyként is megjelenik: itt a jelenből előreté-
kintő, történelmi-etikai távlatban tűnik fel, a sziget ugyanis ideiglenes menedék, amely már most érzi a pusztulás előjeleit, és csak emlékként, erkölcsi zátonyként maradhat fenn egy majdani, jobb Atlantisz alapjaként: „Az emlék fennmarad, állván / tűnt szigetünk te-
tején, mint kincses zátony a süllyedt / Atlantisz vizein, s tán száz ily zátonyon épül / majd az új és szebb Atlantisz. Hiszem ezt. De az arcom mégse / vidám. Ne okolj! A vidámság ünnepet illet, / lombokat és madarat s kivirágzott kertet. Az Ember / ünnepe távol még. Ki pihenhet célja előtt? S hány / megfeszülés kell még a jövő Atlantiszig!”

Az *Atlantisz* 1913. március 1-jén, a *Nyugatban* jelenik meg először, együtt a már említett *Vakok a hídon* című verssel, és a közös közlés értelmezési keretet is jelölhet. A két vers eltérő képiséggel, mégis azonos szemléleti pozícióból szólal meg: mindkettő az emberi tájékozódás korlátozottságát és a világ emberközpontú értelmezésének megingását jeleníti meg. A *Vakok a hídon* ezt a tapasztalatot egy jelenidejű szituációban ragadja meg, míg az *Atlantisz* mitikus távlatba helyezve mutatja fel egy elnémult civilizáció képében. Az *Atlantisz* továbbá – a *Vakok a hídonhoz* hasonlóan – képversként is értelmezhető: a különböző hosszúságú sorokból álló versszöveg törött oszlopot formáz (BAKONYI 2002, 46.), elfordítva pedig maga a víz alatti város képe is kirajzolódik.

Babits az *Atlantiszt* a *Recitativ* kötetben a *Képek és jelenések* című ciklusba sorolja.

Magyarázat

1. *kaucsuk* – trópusi növények tejszerű nedve, a természetes gumi alapanyaga.
8. *fejlábu* – a fejlábúak a puhatestűek egyik legfejlettebb csoportja; elnevezésük a száj körül elhelyezkedő karokra utal.
Medúza-tekintet – a görög mitológiában Medúza kígyókból álló hajú szörnyalak, akinek pillantása kővé dermedti az embereket.
24. *zugoly* – elzárt, szűk sarok vagy rejtkehely.
29. *üng* – tájszó; hosszú, bő szabású ing.
31. *szerpentin táncosnő* – a 19. század végén kialakult szerpentintáncra utal; Loie Fuller nevéhez köthető táncforma, amelyben a táncosnő lebegő, hullámzó anyagú ruhában mozog.
33. *Aphrodité Anadüomené* – a görög mitológia szerelem és szépség-istennője, Aphrodité tengeri születését ábrázoló mitológiai és művészeti típus; a szépség és érzékiség ikonikus megjelenítése.

Vakok a hídon

A Csöndnek
folyóján
pár deszka-
darab.

- 5 Mi zajból van e Csönd? Zubog zúg a hab.

Támolygva
tolongnak
a hídon
vakok

- 10 kis görnyedt, japános, naív alakok.

A lelkük
a testből
ki sem lát
soha.

- 15 A deszkát belepte iszamlós moha.

Se korlát	Padlóig
se hídrács	derékban
legörbülve	letörpülve
mind	mind

20	lenn útat magának kezével tapint	
	üres szemgolyójuk	faruk meg feltolva
	szanaszét tekint	a zord égnek int.

	Mind bukdos	És olykor	És olykor
	botorkál	kezével	tört lécen
25	gyámoltalanul	a semmibe nyul	hintázni tanul.

	És néha	És néha
	fülükbe	szemükbe
	jön egy	csap egy
	csobbanás:	loccsanás:
30	a Csöndbe taszítja le társát a társ.	

1 R₁; R₂; V; ÖV: csöndnek

5 Ny; R₁; R₂; V; ÖV: csönd?

10 Ny; R₁; V: naiv

S mi zajból
van e Csönd?
Zubognak a
habok.

35 A Csöndnek kis hídján tolongnak a
vakok.

Egy bús fűz hullatja ágak záporát.
Széles hold kacagja, mint gúnyos barát
szegény kis támolygó vakoknak farát.

[1912; 1913. március 1. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 5. sz. (1913. márc. 1.): 343. (Az *Atlantisz* című verssel együtt, elsőként közli.) – További megjelenések: R₁ 75–76; R₂ 77–78; V 210–211; ÖV 191.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. A V és az ÖV betűkészletéből hiányzott az *Í*, a verzállal szedett címelekben a *hídon* szó ezért van *I*-vel szedve, azonban mindkét tartalomjegyzékben látható, hogy a cím hosszú *i*-vel értendő. Az 1. és az 5. sor *csönd* szavának kezdőbetűjét a 30., 32. és 35. sor analógiájára – a *Nyugat*-közlés által is támogatva – *Cs*-re változtattuk.

Javításaink

1. A *csöndet* – későbbi szimbolikus jelentéstartalmának megfelelően – nagy kezdőbetűvel írtuk.
5. Azonos értelemben emendáltunk.

Keletkezéstörténet

A *Vakok a hídon* keletkezését Babits Szilasi Vilmosnak elmondott visszaemlékezésében 1912-re teszi, a megírás helyszínéként pedig Budapestet jelöli meg. (KELEVÉZ 1994, 757.) Keletkezési körülményeiről kevés adat áll rendelkezésre: nem ismert olyan levél vagy feljegyzés, amely a keletkezést részletezné, és a versnek kézirata sem maradt fenn. Elsőként a *Nyugat* 1913. március 1-jei számában közlik, majd Babits 1912-es évszám-mal veszi fel a *Recitativ* kötet *Képek és jelenések* ciklusába. A rendelkezésre álló adatok alapján tehát a *Vakok a hídon* keletkezése az 1912-es évre tehető.

A vers korai recepciójában fontos Hevesy Iván 1924-es, a költeményt monumentális sorsvízióként értelmező és a hangsúlyt a forma szuggesztív hatásra helyező *Nyugat*-beli írása, mely szerint a szaggatott, rövid sorok monoton ritmusa és a tipográfiai elrendezés a tehetetlenség és a csüggedt létélmény tapasztalatát közvetíti. Hevesy egy japán fametszet lehetséges ihlető szerepét is felveti (HEVESY 1924, 549.), amit később Rába György

pontosít: az utalást Kacusika Hokusai egyik fametszetében ismeri fel, noha konkrét képi megfelelést nem azonosít közte és a vers között. (RÁBA 1981, 399.) György Mátyás a *Recitativ* kötetet szemlélő *Ma*-beli kritikája szerint a *Vakok a hídon* arról tanúskodik, hogy Babits Hokusai expresszivitásához keres formális sémát, vagyis egy radikálisan modern, vizuális és indulatvezérelt impulzust klasszikus rendbe igyekszik visszafogni. (GYÖRGY 1917, 35.) További lehetséges inspirációforrásként felvethető Hakuin Ekaku 18. századi japán festő *Hídon átkelő vakok* című tusrája is. A vers keletkezésének időszakában Babits több művészeti folyóiratot is olvas, és elképzelhető, hogy a költemény alapjául szolgáló képpel e lapok valamelyikében találkozik. Ennek közvetlen bizonyítéka azonban nem áll rendelkezésre, így az összefüggés csupán valószínűsíthető.

Rába arra is felhívja a figyelmet, hogy a vers közvetve idősebb Pieter Bruegel *Vakok* című, 1568-as festményére is utalhat, amely a „vak vezet világtalant” bibliai példázatát politikai és egzisztenciális allegóriává szervezi. (RÁBA 1981, 399.) Barta Mária szerint ugyanakkor a *Vakok a hídon* nem értelmezhető ekphraszisként, még akkor sem, ha a vers értelmezéstörténetében visszatérően felmerül Bruegel, illetve Hokusai lehetséges inspiráló szerepe; a költemény nem egy konkrét vizuális mű leírására vagy „lefordítására” törekszik, sokkal inkább a vakság, az egyensúlyvesztés és a tapogatózó test mozgásának tapasztalati és érzékelésméleti problémáját bontja ki nyelvi és tipográfiai eszközökkel. (BARTAL 2017.)

Bruegel festményének hatása Babits költeményében Charles Baudelaire *A vakok* című szonettjének közvetítésével is érvényesül. Babits fiatalon lefordítja a verset, így valószínűsíthető, hogy annak képi, illetve szemléleti megoldásai közvetlenül is beépülnek saját költői gondolkodásába: a baudelaire-i vak alakja tragikomikus, égre meredő figuraként jelenik meg, ami ugyanígy Babits víziójában is tetten érhető. Rába szerint a világirodalmi előzmények közé tartozik továbbá Joseph Addison *Story of Abdallah and of Hilpa* című írásának Mirza-víziója is. Addison az emberi életet egy törött ívekből álló híd metaforájával ragadja meg, amelyen az alakok haladnak és botladoznak, majd az örökkelválóság áradatába hullanak; ez a látomás Babits versében önálló költői képpé szerveződik, mely a „tört lécen hintáznai tanul” sorban köszön vissza. A vers gondolati háttérében felismerhető továbbá Henri Bergson ismeretelmélete is, amennyiben Bergson a semmi elgondolását az érzéki észlelés, elsősorban a látás és hallás kioltásához kapcsolja. A *Vakok a hídon* ezt a tapasztalatot allegorikus jelenetként mutatja be, hiszen a vakság és süketség a megismerés határhelyzetévé válik a versben. A költemény szokatlan tipográfiai megoldásai a jelentésképzés szerves részét alkotják, ugyanis a tördelés kirajzolja a híd alakját, a szöveg függőleges és vízszintes olvashatósága pedig az emberi sors többesélyűségét és a megismerés bizonytalanságát érzékelteti. Ez a megoldás, miként Rába rámutat, megelőzi Apollinaire kalligrammáit, és kevéssel marad el Mallarmé tipográfiai kísérleteitől, miközben Babits a magyar hagyományból, még hozzá Fábchich József kéverseiből is merít. Rába értelmezésében a *Vakok a hídon* tehát autonóm költői látomás, amely ugyanakkor számos világirodalmi és képzőművészeti hagyományra is visszautal. (RÁBA 1981, 400–401.) Gál István a versben Edgar Allan Poe hatását is feltételezi (GÁL 2003, 66.), jöllehet ezt nem részletezi és nem támasztja alá konkrét párhuzamokkal.

A vers a *Nyugat* hasábjain az *Atlantisz* című verssel együtt jelenik meg, ami a két szöveg tematikus összetartozását jelezheti. Mindkét mű az emberi lét kiszolgáltatottságát helyezi középpontba a megsemmisülés és az üresség tapasztalatának távlatában: a *Vakok a hídon* ezt az egzisztenciális allegóriává szervezett látomásban, míg az *Atlan-*

tisz egy mitikus pusztulástörténet elbeszélésében bontja ki. Motivikusan a *Vakok a hídon* összekapcsolható továbbá *A lírikus epilógja* című verssel, amennyiben utóbbi „vak dió”-metaforája – Schopenhauer, Bergson és a szenzualista hagyomány felől – a látványtól való megfosztottságot és az ebből fakadó megismerési korlátot (énbe-zártságot) fogalmazza meg; a *Vakok a hídon* ugyanezt a határhelyzetet látomásként és tipografikus, „látható versként” tematizálja. (*A lírikus epilógja* elemzését lásd BRANCZEIZ 2025.)

Utolsó kép

[*Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 7.*]

Nézd! Áll valami óriási bál
egy táncos örvény szíveket cibál.

Illatos felhők nyúlnak szerteszt:
bugyborgó zene, csiklandó beszéd.

- 5 A nagy zajtól hunyorgnak fényszemek,
sugarak pántlikái rengenek.

S a nagy fénytől mint ázott angyalok,
vakulnak és fakulnak a dalok.

- Tenger a fény itt és a zene szél
10 s a vidám világ vihar és veszély.

[1912; 1913. május 1. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 9. sz. (1913. máj. 1.): 663. (Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* hetedik verseként.) – További megjelenések: R₁ 85; R₂ 87; V 217; ÖV 197.

Babits a *Nyugat* hasábjain *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* címmel egy hét darabból álló versfüzért közöl, amely különböző időszakokban keletkezett költeményeket egyesít. A végleges szövegközlésben, az ÖV-ben a ciklus darabjai többnyire új címet kapnak. A füzér a következő versekből áll (zárójelben megadjuk a korábbi címeket is): 1. [*Álom*] *Világhistória*; 2. [*Egy kép, csak egy pillanatra*] *Detektívregény*; 3. [*Régi magyar arckép*] *Régi magyar irodalom*; 4. [*Modern festmény. B. M. modorában*] *Modern vázlat. B. M. verskötetéhez*; 5. [*Nyugalmas téli kép*] *Nyugalmas téli kép. Életem margójáról*; 6. *Ligeti részlet*; 7. *Utolsó kép*.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel azonos a V szövege.

1 Ny; R₁; R₂: áll

3 R₁; R₂: nyúlnak

Keletkezéstörténet

A vers – az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* 7. darabja – keletkezési ideje és helye Szilasi Vimos kötetének bejegyzése szerint: „1912. Bpest”. (KELEVÉZ 1994, 757.) Kézirata nem ismert; első alkalommal a *Nyugat* 1913. május 1-jei számában jelenik meg.

A kétsoros strófákból és tízszótagú sorokból álló, páros rímes vers egy mindent elnyelő, örvénylő bál metaforájában ragadja meg a modern lét érzéki túlfokozottságát, ahol a fény, a zene és a beszéd egyetlen, nehezen tagolható élménnyé sűrűsödik. (J. SOLTÉSZ 1965, 353.) A kezdeti eksztázis fokozatosan dezorientáló tapasztalattá válik, mivel a túlzott ragyogás elvakít, a zene „fakul”, az esztétikai hatás kiüresedik, a zárlatban pedig a vidámság és a veszély összekapcsolása a modern világ ambivalens természetét hangsúlyozza, ami gyönyört ígér, ugyanakkor a feloldódás és a pusztulás lehetőségét is magában rejt. Rába György a *Nyugalmas téli képpel* együtt tárgyalja a művet, és kiemeli, hogy míg az előbbi versszövege (a mottón kívül) egyértelműen idillikus hangulatú, addig az *Utolsó kép* már a diszharmónia tapasztalatát is érvényre juttatja. (RÁBA 1981, 392.) Tematikájában az 1906-ban keletkezett *Galáns ünnepség* című verssel rokon, hiszen mindkét mű társasági-ünnepi szituációt jelenít meg, amelyben a mozgás, a fény és a zene uralma alatt a felszín látványossága válik meghatározóvá. A *Galáns ünnepség* ugyanakkor ironikus-parodisztikus hangnemben leplezi le e világ mechanikusságát és ürességét, míg az *Utolsó kép* a túlbujánzó érzéki hatásokat nyugtalanító erőként érzékelteti. A két vers így az ünnepi-szociális látványvilág problematikusságát tárja fel, eltérő poétikai regiszterben, de közös kritikai szemlélettel.

Babits a verset a *Képek és jelenések* című ciklusba illeszti a *Recitativ*ban.

Magyarázat

6. *pántlika* – díszszalag.

Detektívregény

[*Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 2.*]

Egy mozipark, egy pompás mozipark
fenyvek, veranda és az éji fény,
mely elsikamlík a lépcsők kövén;
egy rács, amelyet markol durva mark:

- 5 a betörőé; hág a durva sark
nyomát a fehér kőre letevén;
egy rándulás – és feltűnik a vén
fej: szántott homlok, vad szem, görcsös ajk...

- Egy mozipark, egy pompás mozipark.
10 Benn a villában a kisasszony alszik
és szerteszéjjel szunnyad anyyi rét.

Csodás nyugalma éjjel. És a halk,
sík vászonégen végig szinte hallszik
a tücsök, hogy bezengi a cserét.

[1913. január 1. és 1913. május 1. között]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 9. sz. (1913. máj. 1.): 660. (Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* második verseként, *Egy kép, csak egy pillanatra* címmel.) – További megjelenések: R₁ 80–81; R₂ 82–83; V 214; ÖV 194.

Babits a *Nyugat* hasábjain *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* címmel egy hét darabból álló versfüzért közöl, amely különböző időszakokban keletkezett költeményeket egyesít. A végleges szövegközlésben, az ÖV-ben a ciklus darabjai többnyire új címet kapnak. A füzér a következő versekből áll (zárójelben megadjuk a korábbi címeket is): 1. [*Álom*] *Világhistória*; 2. [*Egy kép, csak egy pillanatra*] *Detektívregény*; 3. [*Régi magyar arckép*] *Régi magyar irodalom*; 4. [*Modern festmény. B. M. modorában*] *Modern vázlat. B. M. verskötetéhez*; 5. [*Nyugalmas téli kép*] *Nyugalmas téli kép. Életem margójáról*; 6. *Ligeti részlet*; 7. *Utolsó kép*.

Cím Ny; R₁; R₂; V: Egy kép, csak egy pillanatra

9 R₂; V; ÖV: mozipark, [sh]

12 R₂: nyugalma [sh] | Ny; R₁: nyugalma

Alapszövegünk az ÖV. A cím kivételével ezzel megegyezik a V szövege, mely a 9. sorban ugyanazt a – R₂-ből eredő – sajtóhibát tartalmazza. A hibát javítottuk. A *Nyugat*-közlésben a 4. sor után nem marad ki üres sor, mely sajtóhibának tekintendő.

Javításunk

9. A sor végén álló vessző helyett korábbi nyomtatott megjelenések (*Nyugat* és R₁), illetve a következő sor nagy kezdőbetűje alapján pontot tettünk.

Keletkezéstörténet

A *Detektívregény* azok közé a rövid, erősen „pillanatképszerű” Babits-versek közé tartozik, amelyek később az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* című ciklus részeként jelennek meg a *Nyugat*-ban. Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése a vers keletkezését „1912–13. / Bpest” megjelöléssel rögzíti. (KELEVÉZ 1994, 757.)

A keletkezés konkrét inspirációjára vonatkozóan Babits Szabó Lőrincnek elmondott ihletettörténeti vallomása nyújt fogódzót. A költő *Mozipark* címen hivatkozik a versre (első négy kiadásában *Egy kép csak egy pillanatra* címmel szerepel, csak az ÖV-közléstől kapja a *Detektívregény* címet). Elmondása szerint Dienes Pálékkal együtt részt vett egy film vetítésén, amelynek története tartalmilag rokon *A gólyakalifáéval*: „Dienesékkel (Pali) voltam moziban, a Rákóczi-úti Uránia-épületben és azért mentem el, mert azt mondták, hogy egy bizonyos »Egy test, két lélek« c. darabot adnak – Wegener játszotta a főszerepet – amelyik tartalmilag hasonlít *A gólyakalifához*. Ez a mozifilm talán Stevenson regényéből van csinálva és az van benne, hogy valaki, aki nappal előkelő úr, éjjel csavargó lesz, betöréseket követ el, gyilkol. A versben is az a jelenet van, ahogy kilép az ablakon.” (GÁL 1975, 445–446.) Róna Judit kronológiája ezzel szemben rámutat, hogy Babits emlékezete tévesen köti a főszerepet Paul Wegenerhez, mivel az *Egy test, két lélek* (*Der Andere*) című, 1913-as, Max Mack-film főszereplője (dr. Hallerst) Albert Bassermann; a film Paul Lindau színdarabjából készült, és a történet a Robert Louis Stevenson-féle Jekyll és Hyde-típusú „kettős személyiség” sémát meséli el. (RÓNA 2013, 603.)

A film középpontjában Dr. Hallers berlini ügyvéd alakja áll, aki kezdetben elutasítja a kettős személyiség elméletét, majd egy balesetet követően olyan állapotba kerül, amelyben alvás és ébrenlét határán egy „másik én” lép működésbe. Ez a hasonmás bűncselekményeket követ el, többek között kifosztja saját lakását, miközben a főszereplő az eseményekről tudomást sem szerez. A cselekmény végül a kettős állapot megszűnésével és a polgári rend helyreállításával zárul. (MACK 1913.) A történet szerkezete és motívumkészlete – az alteregó megjelenése, a bűncselekmény mint öntudatlan cselekvés, valamint az emlékezetkiesés – szorosan illeszkedik ahhoz a jelenethez, amelyet Babits a *Detektívregény*-ben megragad: a betörő alakjának egyetlen, filmszerű pillanatfelvételéhez. A források alapján mindez megerősíti, hogy a vers inspirációs háttérében egy 1913 elején átélt moziélmény (is) állhat.

Babits érdeklődése a filmművészet iránt nem alkalmi jelenség, hanem pályáját végigkísérő érzékenység: a moziélmény költői formába való átültetése lírájában időben távol eső alkotói szakaszokban is visszatérően jelen van (PÉTER 1943, 12.), melynek nyomai tematikusan is követhetők a *Mozgófénykép* (1907/1908) és a *Detektívhistoria* (1920) című versekben. Babitsnak a médium iránti nyitottságát *A gólyakalifa* 1917-es filmadaptációja

is jól jelzi, amelynek forgatókönyvét Karinthy Frigyes és Korda Sándor készítette. (Lásd ehhez még a *Mozgófénykép* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét: BABITS 2022, 370–374, továbbá BODRI 1987; BENYOVSZKY 2011; FÜZI 2016.) Rába György mutat rá, hogy a *Nyugat*-közlés címe, az *Egy kép, csak egy pillanatra* valójában sokkal pontosabban utal a vers nyelvpoétikai eszközhasználatára, mint a *Detektívregény* cím, mivel „a vizuális mozzanatok gyors, nominális stílusban [...] peregnék: az események drámai mozgását [...] az expresszionista, kihagyásos, fősoroló mondatfűzés érzékelteti”. (RÁBA 1981, 394.)

A kronológia a mozihelyszín kérdésében szintén dokumentáló jellegű kiegészítést ad: a filmbemutató helyszínéként az Apolló mozit is említi, ugyanakkor elképzelhető, hogy ténylegesen az Uránia is érintett lehetett, mivel 1913 nyarán az Apolló tulajdonosai megvásárolják az Uránia Színházat. Az is előfordulhat, hogy Babits emlékezetében két film motívumai keveredhettek, Wegener miatt ugyanis felmerül *A prágai diák* című film mint lehetséges inspirációforrás. A Hanns Heinz Ewers és Stellan Rye rendezte, a *William Wilson* című Poe-novellát adaptáló filmet bemutatásának évében, 1913-ban Magyarországon is játszották a mozik. A főszereplő Paul Wegener, ráadásul itt is előkerül a hasonmás-problematika, így elképzelhető, hogy Babits valóban keveri a két moziélményt. (RÓNA 2013, 603.)

A vers elsőként 1913. május 1-jén, a *Nyugat*-ban jelenik meg, ennek fényében a megírás 1913. május előttre esik. Bár Szilasi Vilmos bejegyzése az 1912–1913-as datálást rögzíti, a keletkezéshez kapcsolódó moziélmény filológiai rekonstruálható elemei – a *Der Andere* 1913-as bemutatója és hazai vetítései, valamint *A prágai diák* ugyancsak 1913-as magyarországi játszása – egyaránt az 1913-as évre mutatnak. Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a *Detektívregény* 1913. január 1. és 1913. május 1. között keletkezik.

Babits a verset (*Egy kép, csak egy pillanatra* címmel) a *Recitativ* kötetben a *Képek és jelenések* című ciklusba illeszti.

[Levelek, levelek, asztalomon...]

Levelek, levelek, asztalomon,
távoli hangok, sorsok, sorsok...
engem a magam bánata nyom
önnön lelkem kéje nem enged.

- 5 Minden ablakot elcsuk a bánat
minden zsalut elcsuk a kéj.

[1913; 1913. június 1. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 6, 11. sz. (1913. jún. 1.): 859. (Az *Homme de lettres* vallomása című prózai szöveg betétverseként.)

Szövegkritika

A *Nyugat*-közlés szövegét betűhíven közöljük.

Keletkezéstörténet

A [*Levelek, levelek asztalomon...*] elsőként 1913. június 1-jén jelenik meg a *Nyugat*-ban, ami biztos *terminus ante quem* a keletkezés időpontjára nézve. Kézirata nem maradt fenn, a szöveg a *Nyugat*-beli első közlés alapján ismert. Bár a keletkezés konkrét időpontjára vonatkozóan nem áll rendelkezésre közvetlen adat, a verset nagy valószínűséggel nem sokkal a közlés előtt, 1913 folyamán írja Babits.

A hatsoros, egystrófás költemény Babits prózai önértelmezésének, az *Homme de lettres* vallomása című írásának a betétverse. A vers a prózában megfogalmazott élethelyzet – a könyvek, levelek és személyes megkeresések túlbujánzása, valamint a válaszadás cselekvésképtelenségének – lírai sűrítménye, mely mintegy aláhúzza és összefoglalja az elmondottakat. Az *homme de lettres* kifejezés művelt embert, az irodalom emberét jelöli, akinek az olvasás, írás és szellemi tevékenység határozza meg az életét. A szövegben ugyanakkor a fogalom finoman ironikus önmeghatározássá válik, amennyiben a nagy műveltség, a könyvek és levelek halmoz(ód)ása cselekvésképtelenséghez és elszigetelődéshez vezet. A levelek a külvilág meg- és felszólításai, „távoli hangok” és „sorsok”, amelyek eljutnak ugyan az alanyhoz, ám nem válnak párbeszéddé: „Nem, nagyon régóta nem írtam semmit, semmit az irodalomról, könyvek asztalomon garmadával hányódnak, esztétika, irodalom, történet, regény, vers, mennyi van! mennyi egy? Egymást olvasni, egymást nekibiztatni, játékokból hivatást, irodalomból életet csinálni, írni egymásnak és

Cím Ny: [a cím hiányzik]

cserélgetni, mint a bélyeggyűjtők (a közönség a nézőtér sötétében, nagy mitológiai szörnyeteg, láthatatlan) vinni a baglyokat Athénébe Athéne romjai közé (minden fülkéből már, minden hajlásból két-két tágult bagolyszem mered ki) –” (BABITS 1913, 11.)

A keletkezéstörténet szempontjából a vers és a prózai rész szoros összefüggésben áll Babits 1913-as levelezési gyakorlatával. Életének és közéleti-kulturális szerepének átalakulásával, ismertségének növekedésével a kapcsolatrendszere is bővül, miközben rendszeres levélváltásai megritkulnak. A fennmaradt levelek szerint ebben az időszakban gyakran késlekedik a válaszadással, idegenkedik a levélírástól, míg munkái, feladatai egyre sűrűsödnek. Gyakran sajnálkozik, amiért korábban elvállalt bizonyos feladatokat, ám azokat nem teljesítette a megbeszélt határidőre. Halmozódó elfoglaltságai és egészségi problémái miatt tudatosan minimalizálja a levélírást, levelei pedig többnyire rövidek, funkcionális jellegűek, hivatalos ügyekre, üdvözlésekre vagy alkalmi megemlékezésekre korlátozódnak. Ennek következtében az egyes ügyekkel, eseményekkel kapcsolatos véleménye, illetve reakciói sokszor csak közvetetten, levelezőpartnerei írásából rekonstruálhatók, a másik fél részéről pedig visszatérőek a sürgető, számon kérő vagy a válasz elmaradását firtató levelek. (Lásd BABITS 2007, 249–250.) Például Pintér Jenőnek címzett, 1913-as levelében írja: „Nagy lelkifurdalás gyötör önnel szemben s milyen régóta már! Az igazat megvallva resteltem írni anélkül hogy a kért és reklamált kritikát ne csatoljam levelemhez, de viszont nagy torlódó munkáim s ezek között egyre fokozódó rossz idegállapotom megakadályoztak abban hogy a Kelecsényi könyvről s annak témájáról elég alaposan gondolkozhassak.” (BABITS 2007, 108.) Egy másik, 1913. júniusi levélben pedig így ír Osvát Ernőnek: „Bocsáss meg, hogy rossz szándék nélkül bár, megcsaltalak és könnyelmű ígéretet tettem.” (BABITS 2007, 107.) A [*Levelek, levelek asztalomon...*] ennek az élethelyzetnek a lenyomata, annak az állapotnak a rögzítése, amelyben a művelt ember szerepe ellehetetlenül az irodalom és az emberi kapcsolatok sűrű hálójában. Hogy nem átmeneti állapotról van szó, azt Babits *Levél* című, a *Versenyt az esztendőkkal* kötetben közölt, 1929-ben keletkezett verse is jelzi: „Asztalom bús szirtjén lapok, levelek, / lelkekből verődött, nyugtalan sereg / idevert madárraj, zsibog és csipog: / üzenetek, élet, levelek, lapok... // Ne várj tőlem semmit, távol jóbarát! / Ne lesd a poétát, tirannus világ! / Barlangba huzódott, sárkányokkal vív, / szökevénynek látszik, aki volt oly hív.”

[Ó sors a lelkem mindhiába kér...]

Ó sors a lelkem mindhiába kér
 Csöpp enyhet mindhiába kér a lelkem
 Én vagyok az ki gyöngyöt sohse leltem
 És akit minden kavics szíven ér
 5 Ezer veszéllyel televolt a tér
 Amelyben én, nem sejtve vést, hevertem
 Kin az, mit vágyamért cserébe nyertem
 A bánat már szivemben el se fér
 Megúntalak, megutáltalak, élet
 10 Isten veled, már torkig lakva véled
 megyek Halál honába, béna váz
 Testem igádat bár még törve bírná
 Amíg utolsó könnyeit kisírná
 Unt lelkemnek jobb ház a néma ház

[1913]

Kézirat

k PIM V. 3482/95. 1 f., rektó-verző, ceruzairású fogalmazvány Horvát Henrik névjegykártyáján. A rektón és a verzón Horvát Henrik ceruzával feljegyzett rímzavai olvashatók; Babits ezekhez írja hozzá a verssorokat. A kéziraton Babits aláírása nem szerepel, ugyanakkor Horvát Henrik utólagos azonosító feljegyzést tesz a rektón, ami a szerzőséget és a keletkezés körülményeit rögzíti: „Ezt a szonettet Babits Mihály írta 1913-ban a Baross kávéházban, az általam feladott <vég> rímekre. H. H.”

Szövegkritika

A k-n látható javítások túlnyomórészt szó-, illetve betűszintű korrekciók, ugyanakkor több helyen jelentősebb átírások is megfigyelhetők a szövegen. A teljes 7. sort (kivéve a rímzót) olvashatatlan sorra írja rá Babits, míg a 14. sorban az „Unt lelkemnek”-et olvashatatlan variánsból javítja, amellyel a korábbi, „Mégis nekem” kezdetű, törölt változatot váltja fel.

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A rímzavakat Horvát Henrik jegyzi fel, Babits pedig ezek elé írja a sorokat, ezért a mondatok végén írásjelek nem szerepelnek. Az első sor végén álló vessző Horvát Henrik kezétől származik; az egységes közlés érdekében, és mivel nem Babits írja, ezt elhagytuk.

Javításunk

1. A sor végéről elhagytuk a vesszőt.

[Cím nélkül]

Ó sors a lelkem mindhiába kér,
Csöpp enyhet mindhiába kér a lelkem
Én vagyok az ki mert[?] gyöngyöt sohse lettem
És akit minden kavics szíves szíven ér
Ezer veszéllyel tele volt e a tér
Amelyben én, nem sejtve vészt, hevertem
Kin az, mit vágyamért cserébe nyertem
A bánat már szivemben el se fér
Me g úntalak, megutáltalak, élet
Isten veled, már torkig lakva véled
megye n k Halál honába, béna váz
Lelkem Testem igádat m bár még törve bírná
Amíg uto ls ó könnyeit el ki sírná
Mégis nekem Unt lelkemnek jobb ház a néma v h áz

Keletkezéstörténet

Az [Ó sors a lelkem mindhiába kér...] kezdetű fogalmazvány egyetlen fennmaradt autográf kézírata Horvát Henrik névjegykártyáján található, ceruzairással, a kártya rektóján és verzóján. Az íráshordozó sajátosságai, valamint a rajta olvasható feljegyzés alapján a keletkezés körülményei viszonylag pontosan rekonstruálhatók. Horvát Henrik a rím-szavakat előzetesen jegyzi fel, Babits ezek elé írja a sorokat, ami magyarázza a mondatvégi írásjelek hiányát és a központozás következtelenségét. A kéziratban lévő javítások jellege és elhelyezkedése arra utal, hogy a módosítások közvetlenül az írás, illetve a lejegyzést követő átolvasás során keletkeznek. A változtatások elsősorban szóalakokra és kisebb megfogalmazásbeli pontosításokra vonatkoznak, és már csak a kötött rímek miatt sem járnak együtt a vers szerkezetének átalakításával. Mindez azt jelzi, hogy a szöveg kialakítása egyetlen, viszonylag zárt alkotói fázison belül történik, miközben a megfogalmazás részletei még mérlegelés tárgyát képezik. Horvát Henrik rájegyzése szerint a verset 1913-ban, a Baross kávéházban (VIII. kerület, József krt. 45.) írja Babits. Ennél pontosabb datálás a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehetséges.

A keletkezés alkalmi jellege összhangban áll a javítások természetével: a szöveg egy konkrét helyzetben, meghatározott formai keretben alakul, hosszabb időn át tartó átdolgozás nyomai nélkül, a javítások pedig a szöveg véglegesedésének folyamatát jelzik egyetlen írásaktuson belül. A kézirat nem utal későbbi visszatérésre vagy variánsképzésre; nem maradt fenn olyan szövegállapot, ami további átalakításra utalna. A másik személy által megadott rímekre történő versírás nem egyedülálló jelenség Babits pályáján, ugyanis Tóth Árpáddal és Komjáthy Aladárral együtt 1920 őszén részt vesznek egy költői játékban, amelynek keretében a Szabó Lőrinc által megadott rímekre kell erotikus témájú szonettet írniuk. (Erről részletesen lásd SZÉNÁSI 2022b.) Az [Ó sors a lelkem

mindhiába kér...] petrarcai típusú, rímelésében szabálytalan szonett; 14 soros, oktávra és szextetre tagolódó, a 9. sorban fordulatot alkalmazó vers, amely tipográfiailag nincs strófákra bontva.

A vers záró képében szereplő motívum tematikusan összekapcsolható az 1907. november 1. után keletkezett *Sirvers*szel: a koporsóval azonosított „néma ház” a szenvedést követő végső megnyugvás és az érzékelés megszűnésének jelképe („Ma föld fölöttem, föld alattam / koporsó kerít, néma ház.”), míg az [*Ó sors a lelkem mindhiába kér...*] esetében a „néma ház” a halál felé tett tudatos elfordulás célpontjaként jelenik meg.

Fájó, fázó ének

Ó gondok, gondok, holnapok!
egy gondtalan mát hol kapok?

Szőnyeg-puhába betegen
búni hiába szigetem:

5 szivem verését halk ölen
csak annál jobban hallom én.

S nem hágy e belül ágyuzó
nyugodni tikkadt ágyuszó.

Rég mélyről únott hangja bánt
10 előbb sülyedt harang gyanánt:

de zord kohóba sülyedett
és a harangból ágyu lett.

S tép, tép e belül ágyuzó
lelkembe tikkadt ágyuszó.

15 Kifelé csupa sánc, perem:
befelé lelkem meztelen.

Fájón meztelen, mint beteg
zománca-vesztett fogideg.

Úristen, ami itt hibás,
20 ki lesz eltömni Messiás?

Jámbor halászt, hiszem, lehet:
hanem ki vált meg *engemet*?

7 Ny; R₁; R₂: belül

13 Ny; R₁; R₂: belül

17 Ny; R₁; R₂: meztelen,

19 Ny; R₁; R₂: Uristen,

Adj, Uram, kinek mit szeret:
az éhezőknek kenyeret,

25 a szomjazónak hús italt,
a fiatalnak fiatal,

adj az öregnek szép időt:
hadd üldögéljen ház előtt,

adj, Uram, néki friss erőt –
30 de nékem adj már pihenőt!

[1914. húsvét, április 12–13. körül]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 10. sz. (1914. máj. 16.): 677. (Együtt *A csengetyűsfű* című verssel, elsőként.) – További megjelenések: R₁ 56–57; R₂ 58–59; V 198–199; ÖV 181; VV 39–40.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a VV. A szöveg végleges formáját már a V-ben elnyerte. A 7. és a 13. sor *bellül* alakja tovább erősítette a vers jambikus jellegét; a helyesírás ekkor a mai normához igazodott, ami a ritmikai hatás kiegyensúlyozásában is szerepet játszhatott. Emendálást az egységes központozás miatt a 23. sorban hajtottunk végre, a 29. sor analógiájára.

Javításunk

23. Az *Adj* után – a 29. sor alapján – kitettük a hiányzó vesszőt.

Keletkezéstörténet

A versnek nincs ismert kézírata, első alkalommal a *Nyugat* 1914. május 16-i számában jelenik meg. Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése a *Fájó, fázó ének* keletkezését „1914. húsvét, Budapest” megjelöléssel rögzíti. (KELEVÉZ 1994, 756.) Szabó Lőrincnek elmondott részletes ihlettörténeti vallomásában Babits a vers keletkezését több egymást követő íráshelyzethez köti: „Első egy pár strófa, »Szőnyeg-puhába betegen«: – a szobában otthon, este készült. Aztán a többi, míg az orvostól jöttem haza, az alatt. Akkor még nem volt gondunk az ágyúra, én Gábor Áronra gondoltam, s Gaál Mózes iskolájában tanítván, a székely hősi emléke nem volt távol, de nem tudom pontosan:

23 Ny; R₁; R₂; V; ÖV; VV: Adj Uram,

25 Ny: hús [sh]

miért jutott eszembe éppen akkor. Végét pedig a következő nap délután iskolánkból kijövet írtam. Szép napos idő volt és a Népligetben sétáltam, onnan származik az emlék, hogy a ház előtt üldögélnek az öregek. Nem ültek ugyan előttünk [?], de olyan békés, nyugalmas életnek látszott minden.” (GÁL 1975, 448.) A vallomás szerint tehát a képalkotást ekkor még nem a világháború közvetlen tapasztalata, hanem a történeti és kulturális emlékezetből előhívódó asszociációk irányítják. A harangokból ágyút öntő Gábor Áron tüzértiszt alakja és a székely hősi hagyomány a Háromszék megyéből származó Gaal Mózes, a Tisztviselőtelepi Magyar Királyi Állami Gimnázium igazgatójának közegében a tanító Babits számára élő referencia. A záró rész hangulatát a békés, napos idő és a nyugodt városi élet látványa határozza meg, amely a ház előtti öregek képében sűrűsödik össze, jóllehet Babits hangsúlyozza, hogy ez az emlékkép inkább hangulati, mintsem konkrét tapasztalaton alapul.

Róna Judit kronológiája mutat rá, hogy id. Babits Mihályné 1914. április 20-án kelt képeslapjában hazatérését követően fiáért való aggodalmának ad hangot, és hogyléte felől érdeklődik, ez pedig összefüggésbe hozható Babits Szilasi Vilmosnak tett megjegyzésével, miszerint a vers keletkezése idején orvostól tért haza. (RÓNA 2013, 674; a levelet lásd BABITS 2007, 198.) Bár közvetlen bizonyíték nincs arra, hogy ugyanazon egészségi epizódról van szó, a források párhuzama a húsvét körüli keletkezést valószínűsíti. Babits egészségi állapota ebben az időszakban ingadozó, súlyos szervi betegség nem mutatható ki, ugyanakkor a tartós, egyoldalú megterhelés kimerültséget és ideggyengeségre utaló tüneteket okoz. A gyakori rosszulletek miatt a költő több kötelezettségét elhagyta vagy lemondja, levelezésében is egyre sűrűsödnek a betegségekre utaló megjegyzések, végül 1914 nyarán szanatóriumi üdülés mellett dönt. (BABITS 2007, 258.)

Rába György szerint a vers filmszerű, pulzáló képalkotása akusztikus jelenségekből kiindulva hoz létre vizuális és történeti asszociációkat (harang-ágyú, Gábor Áron alakja), miközben a lírai beszéd egyetlen lelkiállapot folyamatos átalakulásait érzékelteti. Értelmezésében e poétikai eljárás háttereként felismerhető Bergson intuícióelméletének hatása, ekképp a *Fájó, fázó ének* „olyan irányváltoztató dikciójú vers, melynek egyetlen szilárd, mondhatni mágnespontja az intuitív én, mely a valóság több, térben és időben távoli és közeli rokonságú képzetét maga köré sűrítve, a különálló életjelenségek lappangó, reális összefüggéseit mintegy szóra bírja.” (RÁBA 1981, 433–434.) A vers a magánjellegű panaszt általános érvényű imává változtatja, és ebben az értelemben összefüggésbe hozható az ugyanebben az évben keletkezett *Miatyánkkal*, amelyben az isteni rendhez fordulásban a mindennapi élet védelme szintén központi elem. Mindkét versben fontos szerephez jut továbbá a könyörgés retorikája, igaz, a *Miatyánk* már a háborús tapasztalat közegében formál kollektív imát.

Babits a verset a *Recitativ* kötetben *Az égő puszta* ciklusba illeszti.

Magyarázat

20. *Messiás* – vallási értelemben felkent, kiválasztott megváltó; a keresztény hagyományban Jézus Krisztus megnevezése.

A csengetyűsfű

Minden reggeli látomásból
szemem mögött dal erjed, érik
mint nyílt hordóban aromás bor.

5 Ázik az utca friss aranyban
reggeli csengő csengi végig:
ezüst hal az arany folyamban.

10 Ó, reggel, gyermek, gyönyörűség!
kertek falán át egy karaj lomb
tán a csengő szavára hajlong
ó, szent reggeli csengetyűsség!
a kapu árnya aranyat vág.

15 Gyenge a nap, szelíd az árnyék
s a lombok zöldje halovány még
kacag a csengő tiszta zajjal
s nyíló kapukból friss leányok
csengetnek vissza víg kacajjal.
Nyíló kapukba mind kiállnak
sorfalat állva mint királynak
hónuk alatt egy kicsi teknő:
20 hódolni drága adományok
(drága nap aranyozza reggel)
s a csengő egyre közelebb jó
a nagy csengő a kis gyerekekkel
s mögötte súlyosan dörög

↔

Cím Ny: A csengetyűsfű | KisfTÉÚjF: A csengetyűs fiú

3 Ny; R₁; R₂: nyílt

5 KisfTÉÚjF: végig;

7 Ny; R₁; R₂: Ó reggel,

Ny; R₁: gyönyörűség!

10 Ny; R₁; R₂: ó szent

Ny; R₁; R₂: csengetyűsség!

12 Ny; R₁; R₂: szelíd

15 Ny; R₁; R₂: nyíló

16 Ny: víg

17 Ny; R₁; R₂: Nyíló

24 Ny: súlyosan

25 a méltóságos nagy szekér
rejtelmes szürke födelekkel
a verőfényes távol utcán
s megáll, ha egy kapuig ér.
S az egyik leány közeleg,
30 feszíti mellét, nyújtja karját;
s nyílnak az ajtós födelek,
melyek a tág kocsit takarják.
Úgy tartja, nyújtja válla, karja
az adományt, a drága ládát
35 mint antik urnát régi szobrok;
s amint a vak szekérbe önti
ezüsből látsz fellengni fodrot
a por gyémántját, füst ezüstjét,
szent áldozatnak ritka füstjét
40 nap felé szállni a szekérből.

Ó, mit nekem hogy a szemétből!
Isten szemében nincs szemét:
fürtödnek, melyből borod erjed,
ne hányjad el rohadt szemét:
45 attól édesebb lesz a bor.
Inkább gyönyörködve figyeljed,
hogy napban gyémánt lesz a por
s hallgasd a szemetes-zenét
amint utcádon csengve terjed.

[1914. május; 1914. május 16. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 10. sz. (1914. máj. 16.): 679–680. (Együtt a *Fájó, fázó ének* című verssel, másodikként.) – További megjelenések: R₁ 58–59; R₂ 60–61; V 199–201; ÖV 182–183; *Kisfaludy Társaság Évlapjai Új folyam* 60 (1937–1940): 33–34; VV 40–42.

28 Ny; R₁; R₂: megáll ha Ny; R₁; R₂: kapuig

30 Ny: feszíti Ny: nyújtja

31 Ny: nyílnak

33 Ny: Ugy Ny: nyújtja

41 Ny; R₁; R₂: Ó mit nekem hogy a szemétből! | KisfTÉÚjF: [a sor hiányzik]

42–49 KisfTÉÚjF: [a sorok hiányoznak]

44 Ny: ne hányjad el rohadt szemét,

A 4., 16., 18. és 32. sor „nyilt”, „nyiló”, „nyilnak” szavainak rövid ékezése a V-től megváltozik. A 8. sor utolsó szavának „gyönyörűség” alakja csak az első két megjelenésre jellemző. A 11. sor utolsó szavának „csengetyűség” alakja, az utolsó előtti magánhangzó rövidülése a V-től hosszúra változik. A 17. sor utolsó előtti szavának, a 25. sor harmadik szavának rövid ékezése csak a *Nyugat*-ban található meg. Ugyancsak kizárólag itt olvasható a 31. sor két igéjének – „feszíti”, „nyujtja” – rövid ékezése. A 29. sor ötödik szavának hosszú ékezése – „kapúig” – a V-ben jelenik meg először. A verzállal szedett cím a *Nyugat*-ban, valamint az R₁-ben és R₂-ben rövid „ü”-s alakban közli a címet, ugyanakkor az R₁ és R₂ tartalomjegyzékéből egyértelműen kiderül, hogy a cím helyes alakja hosszú „ú”-t tartalmaz (*A csengetyűsfű*). Ezért az R₁ és R₂ közléseit a cím tekintetében nem vettük fel a főszövegtől eltérő szövegváltozatként.

Alapszövegünk a VV. A szöveg végleges formája a V-ben alakult ki, amely az előző változatokhoz viszonyítva kevesebb jambust alkalmaz. A *Nyugat*-ban az összes *í* és *ú* rövid; az, hogy az R₁ a *Nyugathoz* képest több eltérést mutat, feltehetően a szedésre szánt kézirat központosításából fakad, nem pedig sajtóhibából. A *Kisfaludy Társaság Évlapjai* az utolsó kilenc sort elhagyja.

Keletkezéstörténet

A versnek nincs ismert kézirata. Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a keletkezés ideje és helye: „1914. május, Budapest.” (KELEVÉZ 1994, 756.) Ez és az első közlés dátuma alapján *A csengetyűsfű* keletkezése 1914 májusára, pontosabban 1914. május 16. előttre tehető.

Babits Szabó Lőrincnek a keletkezés körülményeiről tett visszaemlékezésében rámutat a vers és a *Nyugalmas téli kép* azonos érzelmi hátterére: „Szép derűs reggelek emléke, amikor mentem a Tisztviselőtelepen az iskolába. A nyugalmas téli kép emóciója is, ez reggel, az délután.” (Babits Tisztviselőtelepre költözéséről lásd a *Nyugalmas téli kép* keletkezéstörténeti jegyzetét, illetve a tisztviselőtelepi évek dokumentumgyűjteményét lásd BABITS 1991.) Babits továbbá *A csengetyűsfű* fogadtatásáról is szót ejt: „Népszerű vers volt a Csöngettyűs fiúról, aki a saját nevében beszélt és utána eltűnt. Mikor megjelent, volt aki (a Nyugat emberei közül Laczkó Géza is) azt mondta, hogy hát kétfajta költő van, van aki a csöngettyűs fiút kereskedelmi problémának írja le és olyan aki... szóval nem helyeselte, hogy szépet lássunk benne. Mikor írtam, akkor jött hozzám (délután írtam le a reggeli témát), éppen akkor jött hozzám az öreg Gaál Mózes. Meg is mutattam, tetszett neki.” (GÁL 1975, 447.) Laczkó reakciója fontos értelmezői magatartásra mutat rá, amennyiben kifogásolja, hogy a szemétszállítás motívuma a versben esztétizált látvánnyá alakul. Rába György ezt a vers erősségeként tünteti fel, hiszen „[a] szemetesfiú diadalmenete a rothadásból vezet az átszellemítő szépség felé” (RÁBA 1981, 435.), a hétköznapi és a szent, az alantas és a magasztos ellentétpárja között átjárhatóság terem, miközben a szemétszállítás mindennapos rutinja, az értéktelen szemét esztétikai és erkölcsi értelemben is felértékelődik. Szintén Rába hívja fel rá a figyelmet, hogy *A csengetyűsfű* tematikus szinten összefüggésbe hozható az 1904–1905 telén keletkezett *A világosság udvara* című Babits-verssel, ám míg utóbbi a bérház rejtett terében felhalmozódó szemetet az élet elfojtott, tudattalan mélyrétegeként értelmezi, addig *A csengetyűsfű* ugyanezt a motívumot egyfajta rituális fényben tünteti fel. (RÁBA 1981, 435.)

Széchenyi Ágnes azt hangsúlyozza a vers kapcsán, hogy Babits tudatosan választ városi, sőt „rút” témát – a szemetes kocsi –, amellyel a századfordulós modernség jegyében szembefordul a falusi idillt előíró hagyománnyal, és egyúttal a városi lét tárgyait is költői rangra emeli. (SZÉCHENYI 2013, 32.) Nemes Nagy Ágnes szerint „az impresszionistán induló, annak tetsző versben szó sincs impresszionizmusról, itt valóban látomás nyílik ki előttünk, egy hatalmas panoráma, amelyből lefelé tekintve egybemosódik a Tisztviselőtelep és a Parthenon, a görög papnő és a cseléd lány, a király avagy ministránsfiú és a szemetesgyerek, s a rothadó szemét mintegy alkatrészévé, szükséges elemévé válik az egésznek. Az arisztotelészi harmóniaelméletet érinti itt a vers – s még annyi más hasonló bölcséleti feltételezést –, amelybe a tragédia, a pusztulás összetevőként van belekombinálva. A katartikus szemét – erről szól Babits Mihály verse.” (NEMES NAGY 1988, 933.)

A csengetyűsfű a Recitativ kötetben *Az égő puszta* című ciklusban kap helyet.

Ecetdal

Gondoltad volna egyszer, erődben és szabadban,
robogva tüskön által, mint kit a nap vakít,
hogy lesz hogy fáj a szúrás, hogy este félsz magadban
és milyen jól esik majd szeretni valakit?

- 5 Nem fogsz szeretni senkit, gondoltad, úgy-e, bátor,
csak lányok gyenge mellét, üdítő hús szemét,
friss fénybe fürdő fürtét, mely nyílt hajnali sátor
s a testükből szűrődött, lelkedbe szűrt zenét?

- De ezt is nem becsülted – bezzeg ma visszarínád
10 lehetne, visszahínád elejtett perceid,
lenézett zsenge mustod tapadós ajkkal innád:
de ecet lett belőle, hogy elvont szájjal idd.

- Forratlan zsenge mustod, hogy forrjon, hagyni vesztéd
s emlék-levendulából lett almod ecetágy
15 borát is újra forni erjesztéd és eresztéd
s ó jaj, mi jaj-ízű lesz, ha kétszer forr a vágó!

- Most temetőn dülöngesz eceted únt ízével,
készen már, régi részeg, hogy a vizet papold,
s izetlen nyugalomnak keverve hús vizével
20 hús szeretet borát idd, szesztelen enyhe bort.

De benned enyhe nedv is hamar forr égetővé,
szesztelen nem maradhat kádadban érzelem;

↔

Cím Ny; R₁; R₂: Ecet-dal

2 Ny; R₂: vakít,

6 Ny: hús

7 Ny; R₁; R₂: nyílt

8 R₁; R₂: szűrődött, R₁; R₂: szűrt

15 Ny: újra

16 R₁: jaj-ízű

17 Ny: unt Ny; R₁: ízével,

19 R₁: izetlen R₁: nyugalomnak V: keserve [sh] Ny: hús

20 Ny: hús

így válik könnyü könnyed maróvá, étetővé
és cseppjeit sziszegve nyeled szegény... nyelem...

- 25 Szegény most, gyenge versem, menj árva kis pityergő,
véremnek verse mégis és nékem drága vers,
ki vallo a világnak, hogy még erembe csergő
a régi furcsa taktus s helyettem sírni mersz.

[1914. május; 1914. július 16. előtt]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1969/94. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, a vers 9–12. sora.

Gépirat: g PIM V. 5094. 1 f., rektó, gépirat, papírlapra két darabban felragasztva, gép- és tintairású javításokkal. A cím és az aláírás Babits kézírásával, tintával.

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 16. sz. (1914. júl. 16.): 61. (Együtt a *Haza a telepre* és az *Isten kezében* című versekkel, elsőként.) – További megjelenések: R₁ 60–61; R₂ 62–63; V 201–202; ÖV 184.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k fogalmazványtöredék, a vers 9–12. sorát tartalmazza. Két javítás figyelhető meg a fólión: az 1. sorban (ami a vers 9. sorának variánsa) Babits előbb a „De azt is nem becsülted” alakot írja, majd az első három szó fölé a „De jaj ma” változatot jegyzi, amelyet aztán elvet és kihúz. A 3. sorban (ami a vers 11. sorának variánsa) „A vén” jelzővel kezdi a sort, ezt azonban törli.

A g a 7., utolsó versszaknál kettévágott fólión szerepel, Babits az alsó és felső részt egy általa felragasztott fólión egyesítette; a felragasztott fóliórész 238×170 mm, míg a kisebb 39×155 mm méretű. A 6. és 7., azaz az utolsó előtti és az utolsó versszak között eredetileg az írógép elválasztó jelével készült szaggatott vonal húzódott, amely mentén Babits a fóliót kettévágta. A gépiraton több javítás figyelhető meg: Babits tollal pótolja a 3. sorban a *szűrás*, az 5. sorban az *ügy-e*, illetve a 19. sorban a *nyúgalomnak ú-jának* ékezetét, valamint ugyanígy a 9. sor *visszarínád* és a 10. sor *visszahínád í-jének* ékezetét. Több helyen X betűkkel üti át a korábbi, elvetett szövegrészeket, és föléjük gépeli az új változatot, például a 8. sorban a „lelkedbe sugárzó fényzenét?” helyett „szűrődött, lelkedbe szűrt zenét?” kerül. Hasonló átütéses és föléírásos javítás figyelhető meg a 16., 19., 20., 22. és 28. sorokban.

Alapszövegünk az ÖV. Ettől a V csupán a 19. sor sajtóhibájával (*keverve* helyett *keserve*) tér el.

23 Ny: így Ny: maróvá;

28 Ny: sirni

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1969/94.

[Cím nélkül]

De azt is De jaj ma nem becsülted – bezzeg ma visszarínád
lehetne, visszahínád elejtett perceid

A vén Lenézett zsenge mustod tapadós ajkkal innád
De ecet lett belőle, hogy elvont szájjal idd.

g: PIM V. 5094.

Ecet-dal.

Gondoltad volna egyszer, erődben és szabadban,
robogva tüskön által, mint kit a nap vakít,
hogy lesz hogy d fáj a szúrás, hogy este félsz magadban
és milyen jól esik majd szeretni valakit?

Nem fogsz szeretni senkit, gondoltad, úgy-e, bátor,
csak lányok gyenge mellét, üditő hús szemét,
friss fénybe fürdő fürtét, mely nyilt hajnali m sátor
s a testükből lelkedbe sugárzó fényzenét? szürődött, lelkedbe szűrt zenét?

De ezt is nem becsülted – bezzeg ma visszarínád
lehetne, visszahínád elejtett perceid,
lenézett zsenge mustod tapadós ajkkal innád:
de ecet lett belőle, hogy elvont szájjal idd.

Forratlan zsenge mustod, hogy forrjon, hagyni vesztéd
s emlék-levendulából lett almod ecetágy
borát is újra forni erjesztéd és eresztéd
s ó jaj, mi jaj-izü lesz, ha újra kétszer forr a vágy!

Most temetőn dülöngesz eceted unt ízével,
készen már, régi részeg, hogy a vizet papold,
s izetlen nyúgá a lomnak keverve hús vizével
hús szeretet borát idd, savanykás szesztelen enyhe bort.

De benned enyhe nedv is hamar forr égetővé,
lelkedben szesztelen nem maradhat szesztelen kádadban érzélem;
így válik könnyü könnyed maróvá; égetővé
és cseppjeit sziszegve nyeled szegény...nyelem...

Szegény most, gyenge versem, menj árva kis pityergő,
véremnek verse mégis és nekem drága vers,
ki vallod a világnak, hogy még erembe csergő
a régi furcsa vér és taktus s helyettem sirni mersz.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Az *Ecetdal* Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint 1914 májusában, Budapesten keletkezik (KELEVÉZ 1994, 756.), és röviddel ezután, 1914. július 16-án jelenik meg a *Nyugat*ban, a megírás és az első közlés között tehát rövid idő telik el. A Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti visszaemlékezések között Babits nem említi meg a verset. A versből fennmaradt egy ceruzával írt, egy fólión található fogalmazványtörredék a 9–12. sorokkal, valamint egy külön papírlapra két részben felragasztott, gépiratos változat, amelyen gép- és tintairású javítások is láthatók. A g-n fennmaradt javítások alapján a vers szerkezete és hangoltsága nem változik meg jelentősen, a módosítások többnyire a képek és szóválasztások pontosítását szolgálják (például a „savanykás” helyett a „szesztelen” alkalmazása).

Az *Ecetdal* visszafogottan, látványos drámai kiélezés nélkül szól az élet kudarcélményéről; az egymásba kapcsolódó, részletező képek a szekszárdi szőlőművelésből kiindulva rajzolják ki az érzelmi érés és a kudarc folyamatát. A vers keletkezésének háttérében Rába György Bergson hatását azonosítja. Rámutat továbbá, hogy az *Ecetdal*ban a végig belső dialógusú megszólalás fokozatosan feszültséggel telíti a vers egyenletes lüktetését, míg az önmegszólítás váratlanul önmagára fordul, ezáltal láthatóvá teszi a költői indulat és az emlékezés mélyrétegeiben működő lelki mechanizmust. (RÁBA 1981, 436–438.) Szemlér Ferenc hívja fel arra a figyelmet, hogy a vers olyan alkotói fordulóponton jön létre, amikor Babits figyelme a külső jelenségek esztétikai közvetítéséről a személyesen átélt lelki folyamatok közvetlen megszólaltatása felé fordul, és az addig tematikusan kezelt feszültségek belső kényszerként szervezik a versbeszédet. Ez a közvetlen, önmagára irányuló hang abba a szemléleti keretbe illeszkedik, amelyet a világháború tapasztalata nem sokkal később még tovább mélyít, és egy érettebb, felelősségteljesebb költői önkép kialakulását jelzi. (SZEMLÉR 1938, 142.)

J. Soltész Katalin – Töttös Gáborhoz hasonlóan – megállapítja, hogy a borhoz kapcsolódó képek Babits költészetében szorosan kötődnek a szülőföld tapasztalatához, hiszen „a borteremő Szekszárd vidéke csillog vissza” e motívumok mögött, így az *Ecetdal* esetében is. A bor-fogalomkörből merített hasonlatok és metaforák fontos területét alkotják Babits természeti képalkotásának: teljes költemények szerveződnek erre a szimbolikára (például *Ősz, kripta, ciprus, szüret, tánc, kobold, a Laodameia* „Milyen bort adtak...” kezdetű kardala, a *Vile potabis*), miközben a bor motívuma számos más versben is visszatér, például az *Éji dal*, a *Homérosz*, a *Két nővér*, az *Új könyvekre*, az *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni* és *A csengetyűsfű* soraiban. (J. SOLTÉSZ 1959, 191; TÖTTÖS 2009.) A költő az *Ecetdal* 14., „s emlék-levendulából lett almod ecetágy” sorát később átalakítva felhasználja a *Halálfaiban*: „ez únott sorsok üledékén különös új kis lelkek forrtak már, mint édeskés levendulaágynál forr az ecet.” (BABITS 2006, 1:168.)

Babits a verset a *Recitativ* kötetben *Az égő puszta* ciklusba illesztve közli.

Magyarázat

13. *must* – a szőlő kiperéselésével nyert, erjedés előtti gyümölcslé.

Haza a telepre

Rég elmaradt a fény, a körút;
a villanyos a sötétbe fut.

Ó, Istenem, megint egyedül:
az ég, a föld megint megürül.

5 A villanyos az éjbe szalad:
kék villanások a sín alatt.

Ó, távoli villany, száz régi est! –
rideg hátad mögött, Budapest!

10 Örömvölgy-utca, örömtelen:
szeszgyár, kis korcsma, köz-szerelem.

Kültelki házak udvarai,
hol nappal a korcs kintorna rí,

s hol az éjben, kéjben, szenvedőn
nyögi párzó macska a háztetőn,

15 jaj, gyermekhangon, az Állati Lét
kitettje, iszonyu kényszerét.

Sivítva surran az éji sinpár
fölött a kocsink s fordulva himbál

20 a Ganz-gyár únott falainál
hirtelenebbül a nappalinál.

A gyár, a Ganz-gyár, ó Mária!
s a pesti lapos Kálvária!

1 R₁: körút;

3 Ny; R₂: Ó Istenem, | R₁: O Istenem, [sh]

7 Ny; R₁; R₂: Ó távoli

8 Ny: Rideg

13 Ny: kéjben szenvedőn

A gyár tetején nagy éjjeli nap rak
tüzet vörös-izzón, nagy kerek ablak.

25 Leszállni, haza, az éjszakán –
ó, régi éjek! régi magány!

Ó, hol van a könyv, lekötni a lelkem?
Vagy hol van az álom, oldani engem?

Hol van a Múzsza, holt szeretóm?
30 Félek egyedül már, mint temetőn,

vagy mint aki egy halottal aludna –
Ó, kocsira! vissza! fénybe! körutra!

[1914. június; 1914. július 16. előtt]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k_1 MTA Ms 10.506/22. 1 f., rektó, tinta-, majd a 17. sortól ceruzairású fogalmazvány, tintával aláírva; k_2 OSZK Analekta 10.783. 1 f., rektó, tintairású tisztázat, aláírással.

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 14. sz. (1914. júl. 16.): 62. (Együtt az *Ecetdal* [itt még *Ecetdal*] és az *Isten kezében* című versekkel, másodikként.) – További megjelenések: R_1 62–63; R_2 64–65; V 202–203; ÖV 185.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k_1 -en és k_2 -n látható nem számottevő javítások leginkább a központozást érintik, valamint kisebb betűjavítások figyelhetők meg rajtuk. Ilyen például a 26. sorban az „éjek!” felkiáltójelének javítása a k_2 -n, illetve a 21. sorban a „Ganz” kezdőbetűjének g-ból G-re történő módosítása a k_1 -en. A k_1 tintairással kezdődik, a 17. sortól azonban ceruzára vált, majd a végén ismét tintával írja alá Babits. A címben mindkét kéziratban nagybetűvel kezdődik a „Telepre”, azonban a nyomtatott közlésekben már kisbetűs alakban jelenik meg.

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel megegyezik a V.

26 Ny; R_1 ; R_2 : ó régi

27 Ny; R_1 ; R_2 : Ó hol

32 Ny; R_1 ; R_2 : Ó kocsira!

R_1 ; R_2 : körutra!

Előszövegek

k₁: MTA Ms 10.506/22.

Haza a Telepre

Rég elmaradt a fény, a körut;
a villanyos a sötétbe fut.

Ó Istenem, megint egyedül:
az ég, a föld, megint megürül.

A villanyos az éjbe szalad:
kék villanások a sín alatt.

Ó távoli villany, száz régi est –
rideg hátad mögött, Budapest!

Örömvölgy utca, örömtelen
szeszgyár, kis korcsma, köz-szerelem

Kütelki házak udvarai,
hol nappal **a** korcs kintorna ri,

s hol az éjben, kéjben, szenvedőn
nyögi párzó **ma** csk a háztetőn,

jaj, gyermekhangon az Állati Lét
kitettje, iszonyu kényszerét.

Sívitva surran az éji sínpár
fölött a kocsink s fordulva himbál

a Ganz-gyár únott falainál
hirtelenebbül a nappalinál

A gyár, a **g** Ganz gyár, ó Mária!
s a pesti lapos Kálvária

A gyár tetején nagy éjjeli nap rak
tüzet vörös-izzón, nagy kerek ablak.

Leszállni, haza, az éjszakán –
ó régi éjek! régi magány!

Ó hol van a könyv, lekötni a lelkem?
Vagy hol van az álom, oldani engem?

Hol van a Múzsza, holt szeretőm?

f F élek egyedül már mint temetőn

vagy mint aki egy halottal aludna –
Ó kocsira, vissza, fénybe, körutra

Babits Mihály

k₂: OSZK Analekta 10.783.

Haza a Telepre.

Rég elmaradt a fény, a körut;
a villanyos a sötétbe fut.

Ó Istenem, megint egyedül:
az ég, a föld megint megürül.

A villanyos az éjbe szalad:
kék villanások a sín alatt.

Ó távoli villany, száz régi est –
Rideg hátad mögött, Budapest!

Örömvölgy-utca, örömtelen:
szeszgyár, kis korcsma, köz-szerelem.

Kütelki házak udvarai,
hol nappal a korcs kintorna rí,

s hol az éjben, kéjben szenvedőn
nyögi párzó macska a háztetőn,

jaj, gyermekhangon, az Állati Lét
kítettje, iszonyu kényszerét.

Sivítva surran az éji sinpár
fölött a kocsink s fordulva himbál

a Ganz-gyár únott falainál
hirtelenebbül a nappalinal.

A gyár, a Ganz-gyár, ó Mária!
s a pesti lapos Kálvária!

A gyár tetején nagy éjjeli nap rak
tüzet vörös-izzón, nagy kerek ablak.

Leszállni, haza, az éjszakán –
ó régi éjek, régi magány!

Ó hol van a könyv, lekötni a lelkem?
Vagy hol van az álom, oldani engem?

Hol van a Múza, holt szeretóm?
Félek egyedül már, mint temetőn,

vagy mint aki egy halottal aludna –
Ó kocsira! vissza! fénybe! körutra!

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Haza a telepre* keletkezését Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése 1914 júniusára datálja, illetve Budapesthez és Szekszárdhoz köti: „1914. VI. Bpest–Szekszárd” (KELEVÉZ 1994, 756.) Babits a Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomásban részletesen rögzíti a vers konkrét élményháttérét és topográfiai adatait: „Villanyos út. Este a Bándlinál a Körúton [Baross kávéház, a VIII. kerület József krt. 45. szám alatt (tulajdonosa German Jenő)] vacsoráztam, a Baross-utcán mentem a 16-oson.” A költő felidézi az Örömvölgy utca hangulatát is: „Az Örömvölgy-utca [ma Diószeghy Sámuel utca] undok utca. Tényleg olyan macskazajok hallhatók, bár nem biztos, hogy éppen akkor költöttem. Sokszor mentem én ott gyalog haza.” A visszaemlékezés kitér a villamosút sajátosságaira is: „Tényleg egy iszonyú fordulatot csinál a villamos. Általában pontos író vagyok. A kocsit most már nem megy az Örömvölgy utcán keresztül, hanem az Orczy-úton.” Babits a látványhoz kapcsolódó vallásos-szimbolikus asszociációt is megnevezi: „A Kálváriák dombon szoktak lenni, de ez lapos; ezek olyan Krisztus kínszenvedését ábrázoló 12 kép.” (GÁL 1975, 447.) A vallomás szerint tehát a *Haza a telepre* egy konkrét esti villamosút alapján születik meg, amelyben a városi tér, a mozgás és az érzéki benyomások pontos megfigyelése összekapcsolódik a szimbolikus jelentésképzéssel. A vers Babits azon ritka, konkrét városi topográfiára épülő szövegei közé tartozik, ahol a helymegjelölések felerősítik a drámai élmény hitelét. (Babits tisztviselőtelepi éveinek dokumentumgyűjteményét lásd BABITS 1991.)

N. Horváth Béla szerint 1912 körül Babits lírája olyan irányba mozdul el, amelyben a korábbi hangulati-asszociatív látásmódot egyre inkább a közvetlen tapasztalatból kiinduló, belső feszültségeket megszólaltató beszédmód váltja fel, és kiemeli, hogy ennek fényében a *Haza a telepre* egy konkrét városi élmény sötét, periférikus teréből emeli át a lét értelmére vonatkozó kérdésfeltevést. (N. HORVÁTH 1994, 7.) Rába György a vers bergsoni eredetére hívja fel a figyelmet: a *levés (devenir)* gondolatához közelítő, a mozgás és

az élmény egymásba játszásának megjelenítése Babits több művében, a *Fájó, fázó ének*, *A csengetyűsfű*, az *Ecetdal*, de különösen a *Haza a telepre* című versben van jelen. (RÁBA 1981, 431.) A párrímes sorokból álló, kétsoros szakaszokra tagolódó versben a zaklatott ritmust a felkiáltások, soráthajlások és hangsúlyos ismétlések alakítják, amelyek egyúttal a villamos mozgását is érzékeltetik. Szintén Rába mutat rá, hogy a vers képei gyors vágásokkal követik egymást: a külvárosi tér nominális felsorolásai („szeszgyár, kis korcsma”), a macska alakja, majd a rohanó villamos („sivítva surran az éji sínpár”) ugyanazt a belső zaklatottságot jelenítik meg. A *Haza a telepre* a szaggatott, felkiáltásokkal telített beszédmóddal és olyan motívumokkal, mint a Ganz-gyár vörösen izzó ablaka vagy a „lappos Kálvária”, Babits költészetében a nagyvárosi élményből kinövő, drámai-expresszív megszólalás egyik legkorábbi példája lesz. (RÁBA 1981, 439–441.)

A fennmaradt kéziratok különböző kidolgozottsági foka alapján a vers gyors egymásutánban formálódó szövegállapotokban maradt fenn, az élmény sodrában rögzített lejegyzéstől a rendezettebb, közléshez közel álló változatig. A keletkezés és a 1914. július 16-i *Nyugat*-megjelenés feltételezhető időbeli közelsége egyben a háborút megelőző közvetlen időszak feszült világérzékelésére is utalhat.

Babits a verset a *Recitativban Az égő puszta* ciklusba illesztve közli.

Magyarázat

12. *kintorna* – kézi működtetésű, gyakran utcán használt mechanikus hangszer; utcai orgona, verkli.
19. *Ganz-Gyár* – Ganz Ábrahám (1814–1867) által alapított gép- és vagongyár a VIII. kerületi, józsefvárosi Tisztviselőtelepen.
22. *Kálvária* – Krisztus kereszthalálának helyszíne; átvitt értelemben a szenvedés útjának jelképe.

Isten kezében

Keresztény makáma

Mint a régi szentek száján írt szalag kilóg – úgy e versből e prológ.

Egy közép-kormányos theológus – gondolhatta, gondolom – (nem skolasztikus talán, – ki üvegből fújja várát színtelenre – hanem kinek üveget fest lelke szennye – kinek minden régi szó egy régi kép, –
 5 testi misztikus talány, – mert az eszme hűs, átlátszó, tiszta, színtelen üveg – s csak a test a misztikus, vak, s szennye szín és bűne szép) – egy ily ősi poéta-doktor: nagy palást, tanársüveg – bájos régi doktorom – gondolhatta, gondolom – úgy mint én diákkoromban – pécsi kis templomban, – volt török mecsetben, pillér rejtékén, – zöldet lát-
 10 va, szédelegve illatsúlyos tömjénfüsttől, – ideges gyerek, szegény, – nézve nagy bizonytalan, hogy az oltár gyertyája füstöl, – láthatatlan száll a füst, hön-olajzó gyertyapára: – látni mégis, mert mögötte... reszket az... aranyangyal... lábaszára... – elcsavart barokk lábaszára, sűrűn arannyal eresztett, – mint hóforrás forró fürdejében gőzringat-
 15 va reszket – meztelen. –

*

„Elhiszem, mert esztelen.” –

Kép a szó és test a kép és szószerint a régi Írás, – hogy az Úr saját alakját adta volt az ősgyagnak, – istenképet az embernek, bár az Isten testtelen. – Testtelen és képtelen – testtelen, mert végtelen – végtelen
 20 és kezdtelen, – – elhiszem, mert esztelen – – (gondolhatta, gondolom) – esztelen, mert végtelen, mint maga mélye az anyagnak. –

Így: „Az Úr kezében élünk,”... ez egy óriási Kéz – szószerint, – *tes-ti* kéz és végtelen tárt tenyerén mozgunk mi aprók – (képzeld bájos

Alcím Ny: Keresztény makáma. | R₁: Keresztény makáma

3 Ny; R₁; R₂: fújja Ny; R₁; R₂: színtelenre Ny; R₁; R₂: színtelen

6 Ny; R₁: szép –) | R₂: szép) [sh]

8 Ny; R₁; R₂: úgy

13 Ny; R₁; R₂: arany angyal...

14 Ny; R₁; R₂: sűrűn

17 V; ÖV: Írás,

18 Ny; R₁; R₂: ősgyagnak, –

20 ÖV: kezdtelen ÖV: elhiszem ÖV: esztelen –

22 V; ÖV: Így: ÖV: élünk”

25 doktorunkat kúszni tupri méltósággal – a hüvelyk alatti bütykön...
ilyet tán már álmodál... – vagy szép nőt kínál a Nagy Kéz: ízes étket
drága tál) – szó szerint – test szerint –: mind az Úr kezén mi aprók,
szende szentek, ravasz rablók, – én... te... mind... – (ez egy óriási Kéz)
– itt úgy mint Amerikában, mindenütt a tenyerén, mert mindenütt
30 – (képzelem, mert képtelen) – mindenütt épen tenyérrel emel e nagy
égi Kéz. –

Néztél már kacsót nagyítón? ujjá vastag, ránca mély, pórusokkal
árkos. – Képzeld most, hogy pórusa tágul, ránca szétmegy, kék ere
mállik – szerte híznak ujjai; s nagy nagyítód távolítva már a kéz egy
35 sárga táj, – nyúlt, alig hullámos, mind a láthatárig – és e sárga tá-
jon minden-minden rajta – egy-egy tornyos város, mint egy cifra tor-
ta – hegy... kazal... víz... nagy hajó – messze sinen éjhált waggon...
szaladó masina-táltos – itt úgy mint Amerikában... rajta fellegrkarco-
ló – rajta jár, ki merre megy – mindenütt van: ezer-egy – minden
40 alatt, mindenütt e sárga Kéz – térdem alatt pécsi kis templomban –
(gondolám diákkoromban) – kóruson, földszinten, rajta térdel min-
den néki hódoló – szinte rémlik üvegárnya, füstbe, levegőbe, – hogy
a szószéket, papostul, tartja lebegőbe – s talpa alatt a pillérnek rajza
terped e tenyérnek – messze málló jósvonások nagy memento „M”-je
45 vásog – minden alatt e nagy „M” láttalan és sejtelen – mérő szem-
ink elől a méretlenbe szétfolyó, – mert egy teljes végtelenség minden
isten-sejt-elem – végtelenbe vastagodva Isten minden ujjá szétáll, –
olyan nagy, hogy meg se látod, mert csupán a határt látod s ez ha-
tár nélkül való. – E tenyérnek bőre színén mozog hát a féregember –
50 nem mint egy kató-bogár, mely ujjról-ujjra sétál: – még a szomszéd
pórusig sem álmodhatik sejteni...

Ó, ha egyszer ez a nagy Kéz le találja ejteni!

– Vagy leejt, ha meghalok? – (Szédültem diákkoromban – pécsi
kis templomban – szédültem és reszkettek az aranylábú angyalok.) –

55 Ó, nem ejt, hová is ejtene le, – ahol őrt nem állna tárt tenyere? –

25 Ny; R₁; R₂: kínál

27 ÖV: te. . [sh]

34 Ny: újjai; Ny: nagy-nagyítód

38 Ny; R₁; R₂: masina-táltos –

43 Ny: szószéket papostul tartja | R₁: szószéket papostul, tartja

50 Ny: ujjról-ujjrasétál: [sh]

51 Ny: sejteni. ... –

52 Ny; R₁; R₂: Ó ha

54 R₂: aranylábu V; ÖV: angyalok). –

Hanem minket, akik itt, – kívül húsa végtelenjén, – végtelenje színe fennjén – kivirágzunk egy kicsit, – egyenkint e roppant – kéz a nagy sötét Maroknak tompa végtelenébe roppant – és szorít, szorít, szorít – úgy mint rég a bájos Doktort, a középkorit: – előbb szemét elborítá,
60 – aztán lelkét kiszorítá, – aztán húsát szétporlítja – aztán-aztán mind-
maig – őrli-őrli csontjait...

[1914. június; 1914. július 16. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 14. sz. (1914. júl. 16.): 63–64. (Az *Ecetdal* [itt még *Ecet-dal*] és a *Haza telepre* című versekkel együtt, harmadikként közli.) – További megjelenések: R₁ 77–79; R₂ 79–81; V 211–213; ÖV 192–193.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. A vers központosítása – valószínűleg a nyomdai és a korrigálási munkák közbeni figyelmetlenségnek köszönhetően – több helyen is változott, ezért az *ultima editio* elvének megfelelően az ÖV-t választottuk alapszövegül. A problematikus pontokon az előzményeket, mindenekelőtt a már szinte teljesen kialakult szöveget őrző V-t vettük alapul az emendáció során. Hasonlóképpen jártunk el azokban az esetekben is, amikor a V és az ÖV nyomdai betűkészletének hiányossága az Í jelölésében mutatkozott meg. Az *Isten kezében* voltaképpen két, csillaggal elválasztott részre tagoló prózavers; a főszöveg közlésekor a bekezdéseket természetesen megtartottuk, azonban nem követjük az alapszöveg (vagy más nyomtatott szövegváltozat) sorhosszúságait, mivel ez minden esetben az adott kiadvány nyomdai tükrének függvényében változott.

Javításaink

17. Az *Így Í*-jére ékezetet tettünk.
20. A *kezdtelen* után kitettük az előzményekben ott található vesszőt. Az *elhiszem mert* közé kitettük az előzményekben szereplő vesszőt. Az *esztelen* után pótoltuk az egyik, lemaradt gondolatjelet.
22. Az *Így Í*-jére ékezetet tettünk, és az *élünk* után kitettük az összes korábbi nyomtatott forrásban szereplő vesszőt.
27. A *te* utáni három pontból sajtóhiba miatt csak kettő látható; kitettük a hiányzó írásjelet.
54. A mondat végi pontot, az előzményeknek megfelelően, bevittük a zárójelen belülre.

55 Ny; R₁; R₂: Ó nem

56 Ny; R₁; R₂; V: végtelenjén –

57 Ny: egyenként

59 R₂: ugy

Az *Isten kezében* keletkezését Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése 1914 júniusára teszi: („1914. VI. / Bpest”). (KELEVÉZ 1994, 757.) A mű tematikája egyértelműen a háború kitörése előtti időszak feszültségét tükrözi. Elsőként a *Nyugat* 1914. július 16-i számában jelenik meg, kézírata nem ismert.

A „keresztény makáma” műfaji megjelölése a rímes próza, a retorikus, hullámozó mondat szerkesztés és a középkorias képalkotás tudatos vállalására utal. A makáma eredetileg egy régi arab irodalmi forma, amely a magyar irodalomban rímes, ritmikusan vagy rapszodikusán megszerkesztett prózát takar; a 19. században a műfaj különösen népszerű volt. (CSEHY–POLGÁR 2018, 300.)

Az *Isten kezében* alapviziója – az emberiség mint az isteni kéz tenyerén mozgó párány – felidéli Dante *Isteni színjáték*ának egyik jelenetét, ahol a gigász Anteus tenyerére emeli a költőt és vezetőjét, a dantei ihletettség azonban itt monumentális, kozmikus metaforává tágul, s az alapvetően teológiai gondolat érzéki, groteszk és olykor ironikus színezetet kap a versben. Szilasi feljegyzése szerint a *Theosophikus énekek* második, *Indus* című verse (1906) „ugyanily hangulatot” hordoz, mint „a most készülő istenkéz vers”, ami a motívum és az alapélmény hosszabb érlelődésére utal: „II. Indus – 1906–07 / Szeged / Szegeden a Szent György / utcában hazamenet. / Egyidejű a Templom röpül. Az első tél, a rosszabb. / Ugyanily hangulatot őriz / azóta a most készülő / isten kéz vershez.” (KELEVÉZ 1994, 752.) A „most készülő” megjegyzés minden bizonnyal a *Recitativ* kötet 1914–1916 közé datálható *Isten kezében* ciklusának darabjaira vonatkozik. (RÓNA 2014, 688.) A gigantikus Kéz képe az emberi lét radikális kiszolgáltatottságának allegóriájává válik, s a „féregember” és a Semmibe való esetleges lehullás rémképe a létbizonytalanság modern tapasztalatát formálja mitikus, kozmikus méretű látomássá.

Rába György rámutat, hogy az *Isten kezében* több irányból táplálkozó szellemi előzmények metszéspontjában jön létre. Formai, illetve műfaji megjelölése, a „keresztény makáma” az arab eredetű, rímes próza hagyományára utal, amelyet a magyar irodalomban már Arany János is művelt, s Babits ezt a retorikus, játékos, mégis didaktikus műfajt alakítja át a teológiai vízió hordozójává. A vers látomásos alaphelyzete ugyanakkor egyértelműen kapcsolódik a már említett Dante pokoljárásának imaginatív perspektíváihoz, miközben a gigantikus test grotesksége Jonathan Swift *Gulliverjét* is felidéli. A személyes réteghez Babits pécsi gyermekkori templomélményei, lidérces álomtapasztalatai és korábbi istenes versei – különösen az *Októberi ájtatosság* – szolgálnak előzményül. (RÁBA 1981, 415–419.) J. Soltész Katalin *Danaidákkal* állítja párhuzamba a verset: „*A Danaidák* trocheusainak végtelen hömpölygése [...] a magyar versolvasó számára immár több mint fél százada azonosult a görög hit szerinti túlvilág egyhangú árnyéletével, s az *Isten kezében*, amely alcímével ellentétben nem makáma, azaz rímes próza, hanem szabályos trocheusi sorok egyvégtébe írt szakadatlan sorozata, a maga keresztény miszticizmusával *A Danaidák* ellendarabjának tekinthető.” (J. SOLTÉSZ 1965, 43.) Földes Györgyi szerint az *Isten kezében* óriás-motívuma nem pusztán dantei ihletésű képi elem, hanem Babits saját elmélete szerint a belső szorongás és létélmény objektívált fantáziaképe: az „óriás” a végtelennel és kiszolgáltatottsággal szembesülő tudat személyes szimbóluma. Az *Isten kezében* a *Theosophikus énekek*, az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* mellett továbbá olyan motívumháló részévé válik, amelyet a monumentalitástól, az isteni test alatti Semmitől és a létet fenyegető, monoton kozmikus erőttől való félelem hat át. A szereplői és nézőpontbeli egybecsúszások, valamint a részletező, majd hirtelen irányt váltó kép-

sorok poétikája a james-i tudatfolyam modelljével rokonítható, amelyben a visszatérő, variált gondolatrítmusok és asszociatív kitérések az emberi lét alapkérdéseit egy folyamatosan alakuló belső vízióként bontják ki. (FÖLDES 2008, 65, 71–72.) A már említett *Isten fogai közt* több szempontból is párhuzamba állítható az *Isten kezében* című verssel, a legszembevetőbb egyezés formai és tematikus szempontú, ugyanis az 1920. december előtt keletkezett *Isten fogai közt* szintén prózavers. Szabó Lőrinc is érzékeli a két mű közti párhuzamokat, amikor az *Isten fogai közt* előzményeként tekint a korábbi versre (SZABÓ 1921, 50.), míg Nemes Nagy Ágnes szerint ezekben a művekben – ahogyan a *Hadjárat a semmibe* című versben is – „a létélmény témaként is megjelenik, bölcelet és látomás kettős fénykörében.” Hozzáteszi továbbá, hogy az *Isten kezében* „alapötlete olyan különös módon rimel az *Elza pilótában* található »Kis Föld« utópisztikus motivumára”. (NEMES NAGY 1984, 34–35.)

Babits az *Isten kezében* a *Recitativ* kötetben nem az azonos című ciklusba sorolja, hanem a *Képek és jelenések* című egységbe illeszti. Az *Isten kezében* ciklus jórészt háborús tematikájú darabokat foglal magába, például a *Fiatal katona*, a *Húsvét előtt* vagy a *Prológus* című verseket.

Magyarázat

makāma – arab eredetű irodalmi műfaj (*maqāma*), rövid, prózai-verses betétekkel tarkított, retorikailag díszített elbeszélés; rendszerint vándorló vagy ravasz hős kalandjait, szellemes történeteit adja elő.

16. „*Elhiszem, mert esztelen.*” – utalás a Tertullianus nevéhez köthető, a hit és az ész háttárainak ellentmondásos viszonyát kifejező „*Credo quia absurdum*” („Hiszem, mert képtelenség”) mondásra.

24. *tupri* – tájnyelvi szó, jelentése „nagyon kicsi”, „törpe termetű”.

37. *éjhált* – egy éjszakát ott töltött.

50. *kató-bogár* – katicabogár.

[Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...]

Most tűz-aknává izzad az enyhe víz
süllyedt vasakkal tellnek a tengerek
A nagy hidak kőtérde roggyan

- Éretlen kiszakadsz hát, versem? Csitt sima ének!
5 A had idők kereke völgyes eposzt dübörög
Felszedték a jövő síneit s vad ütemtelen őrzöng
nagy teherautóként úttalan útakon át
felszedték a jövő síneit; s ezer és ezer út nyíl
egyetlenje helyett, annyi meg annyi halál
10 Nyílnak a házakon a vörös és a sárga plakátok
lelkes döbbenetű nép a plakátok előtt
mint csupa ablak előtt (ah mily közel egyszer a messze!)
melyeken az idegen sárga halálba tekint
Jaj most párnafalak közt elkéjelt puha testek
15 ölni gyenge szívek

[1914. július 28. és 1914. augusztus 16. között]

Kézirat

Kézirat: k MTA Ms 4699/30. 1 f., verzó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, a rektón olvasható a [*Ki hallana gyöngve verseket...*] kezdetű verstöredék változata.

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 16–17. sz. (1914. aug. 16.–szept. 1.): 260. (A vers első három sora a *Gyermekek és háború* című írás zárásaként.) – Önálló megjelenés posztumusz: *Jelenkor* 16, 11. sz. (1973): 1004–1006. (Gál István közlése, olvasati hibákkal.)

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k-n néhány betű- és szójavítás látható. Babits a 3. sorban a *hidak* helyett először feltehetően *hajókat* kezdett el írni, majd a végleges megoldásra javította azt; az 5. sorban pedig az *idők* előtt eredetileg a *nagy* jelző állt, majd ezt javította *hadra*.

Cím Ny: [a cím hiányzik]

1 Ny: víz,

2 Ny: süllyedt Ny: tengerek,

3 Ny: a nagy Ny: kő-térde roggyan...

4–15 Ny: [a sorok hiányoznak]

A k szövegét egyetlen helyen módosítottuk: a 8. sorban a *jövő* utolsó betűje fölött is vízszintes vonal van hosszú ékezet helyett, amivel a szövegben Babits a rövid *ö*-ket jelölte – ezt csupán a gyors lejegyzésnek tulajdonítottuk, nem pedig tollhibának.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/30.

[Cím nélkül]

Most tűz-aknává izzad az enyhe víz
süllyedt vasakkal tellnek a tengerek
A nagy hajó[?] hidak kőtérde rogyan

Éretlen kiszaka dsz hát, versem? Csitt sima ének!
A nagy had idők k ereke völgyes eposzt dübörög
Felszedték a jövő síneit s vad ütemtelen őrzöng
nagy teherautóként úttalan úton át
felszedték a jövő síneit; s ezer és ezer út nyíl
egyetlenje helyett, annyi meg annyi halál
Nyílnak a házakon a vörös és a sárga plakátok
lelkes döbbenetű nép a plakátok előtt
mint csupa ablak előtt (ah mily közel egyszer a messze!)
melyeken az idegen sárga halálba tekint
Jaj most párnafalak közt elkéjelt puha testek
ölni gyenge szívek

Keletkezéstörténet

A [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] kezdetű töredék 1914. augusztus 16. előtt keletkezett, közvetlen kapcsolatban Babits háború kitérésére adott első reflexióival. A szöveg első három sora a *Gyermekek és a háború* című írás (BABITS 1914.) zárásaként jelenik meg a *Nyugat* 1914. augusztus 16.–szeptember 1-jei összevont számában. (A *Gyermekek és háború* című esszéről lásd a *Fiatal katona* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A keletkezés idején a háború Babits számára világméretű átalakulásként jelenik meg, ami egyszerre bontja fel a természet, a technikai infrastruktúra és az emberi viselkedés megszokott rendjét. A vers képei kozmikus és anyagi léptékben ragadják meg ezt az állapotot: az elemek felcserélődése, a tengerek militarizálódása, a hidak megrendülése és a „felszedett jövő sínei” a történelmi folytonosság megakadását érzékeltetik. A [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] és a *Gyermekek és háború* között több szinten is szoros szövegi kapcsolat mutatható ki. A vers soraiban megjelenő „vörös és sárga plakátok”, valamint az „ablakok”, amelyek előtt a tömeg az „idegen halálba” tekint, az esszében térnek vissza prózai formában, amikor Babits a „sárga és vörös plakátok” látványát és azokon át kitekintő, „lelkes döbbenetű” tömeget írja le. Hasonló kapcsolat figyelhető meg a történelmi folytonosság megszakadását jelölő képnél is: a versben megjelenő „felszedték a jövő síneit; s ezer és ezer út nyíl” az esszében sűrítettebb alakban ismétlődik

meg („Felszedték a jövő síneit”). Mindezek alapján elképzelhető, hogy a lírai szöveget előbb írja meg Babits, a *Gyermekek és háború* pedig ennek a már kialakult versanyagának a prózai kibontása, értelmező továbbírása. Ezt erősíti a vers 4. sorának önreflexív megszólalása is („Éretlen kiszakadsz hát, versem? Csitt sima ének!”), ami arra utalhat, hogy Babits érzékeli a lírai megszólalás elégtelenségét ebben a helyzetben, és a versírás megkezdése után inkább a prózai megfogalmazás mellett dönt, ahol a gondolatmenet kifejtettebb, kontrolláltabb formát kaphat. Ezzel szemben Rába György azt valószínűsíti, hogy a prózai szöveg korábban keletkezett, mivel a *Gyermekek és háború*-ban Babits ritmikusan tagolt mondatokat, visszatérő képeket és sűrített, versszerű formulákat hoz létre, a cikket lezáró három verssorban pedig voltaképpen egy kezdetleges vers foszlánya válik láthatóvá, ami azonban nem fejlődik érett költeménnyé. Ebből következően a kéziratban fennmaradt versfogalmazványok Rába szerint a prózai megszólalást követő lírai kísérletek lenyomatai. (RÁBA 1981, 446.)

A keletkezési sorrend rekonstruálását tovább árnyalja a szintén ekkor keletkezett [*Ki hallana gyöngé verseket...*] kezdetű, a fólió rektóján olvasható fogalmazvány, ami a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] variánsa. Itt a „felszedték a jövő síneit”, az „ezer meg ezer út”, valamint a „vörös és sárga plakátok” motívumai ismétlődő, lendületes szerkezetben jelennek meg. A variánsok együttese alapján Babits ugyanazt a képi és gondolati anyagot több irányban is továbbírja, miközben a végleges lírai forma nem rögzül. Ebben az összefüggésben a *Gyermekek és háború* című esszé, a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] és a [*Ki hallana gyöngé verseket...*] egyetlen, nyitott szövegcsoporthoz értelmezhető, ami Babits háborús tapasztalatának első, formálódó nyelvi lenyomatait őrzi. Ha a prózai szöveg keletkezett volna előbb, akkor azt kellene feltételeznünk, hogy Babits a *Gyermekek és háború* lezárása után tér vissza ugyanahhoz a motívumanyaghoz, és azt több, egymástól eltérő versfogalmazványban dolgozza tovább.

A két verstörredék keletkezési sorrendjének megállapítása sem problémamentes. A [*Ki hallana gyöngé verseket...*] kéziratán a „plakát nyíl a házakon” javítása arra utal, hogy Babits utólag pontosítja a képet: a statikusság helyett dinamikus, látványosan megnyíló mozgást keres. Ezzel szemben a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] szövegében a „nyílnak a házakon a vörös és sárga plakátok” már kész, javítatlan forma, ami első pillantásra azt sugallhatja, hogy ez a változat a későbbi, kidolgozottabb állapot. Ez azonban nem feltétlenül kronológiai sorrendet, hanem szövegközi átvételt jelez. Genetikusan nagyon is elképzelhető, hogy a „nyíl” mint kép a korábbi verskezdeményben már megszületik, majd a [*Ki hallana gyöngé verseket...*] fogalmazványban Babits újraírja, újra-kontextualizálja, és ott érzi szükségét a pontosításnak. A [*Ki hallana gyöngé verseket...*] kéziratán a „nyíl” ige betoldása tehát azt jelzi, hogy Babits a plakátok megnyílásának képét itt még alakítja, miközben a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] szövegében ugyanez a kép már javítás nélkül, kész formában szerepel. Ez tehát arra utalhat, hogy egy már kialakult képi megoldást egy másik fogalmazásban újra felhasznál, és ott ismét reflexió és pontosítás tárgya lesz. Ez alapján feltételezhető, hogy a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] keletkezett korábban, és ezt követte a [*Ki hallana gyöngé verseket...*]. Eldönthetetlen azonban, hogy a képek, ritmusok és formulák már a prózai megfogalmazást megelőzően vagy az után alakultak-e ki. A fennmaradt töredékek, valamint a *Gyermekek és háború* című írás egy összetett, egymásba futó genetikai alkotásfolyamat lenyomatai, s a szövegek keletkezési sorrendje legfeljebb hipotetikusan állítható fel, de pontosan nem rekonstruálható.

[Ki hallana gyöngé verseket...]

Ki hallana gyöngé verseket
mikor az Idő kerekéi zakatolják
nagy époszukat?

De felszedték a jövő síneit
5 s a nagy szekér bizonytalan utján
ütemtelen őrjöng

Felszedték a jövő síneit: ezer
meg ezer ut nyíl az egy helyett, ezer
meg ezer veszély

10 Ezer meg ezer vörös meg sárga pla-
kát nyíl a házakon, vörös meg sárga
ablakok,

Tömeg előttük, ezer meg ezer
ember a vörös meg sárga ablakokon
15 át néz az idegen halál felé –

[1914. július 28. után; 1914. augusztus]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k MTA Ms 4699/30. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, a *[Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...]* kezdetű verstöredék variánsa.

Első megjelenés posztumusz: *Új Írás* 13, 12. sz. (1973): 18. (Gál István közlése, olvasati hibákkal.)

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A kéziraton Babits elsősorban kisebb betűjavításokat és utólagos beszúrásokat végez.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/30.

[Cím nélkül]

Ki **h**allana gyöngé verseket
mikor az Idő kerekéi zakatolják
nagy époszukat?

De felszedték a jövő síneit
s a nagy szekér bizonytalan útján
ütemtelen órjöng

Felszedték a jövő síneit: ezer
meg ezer ut nyíl az egy helyett, ezer
meg ezer veszély

Ezer meg ezer vörös meg sárga pla-
kát **nyíl** a házakon, vörös meg sárga
ablakok,

Tömeg előttük, ezer meg ezer
ember **a** vörös meg sárga ablakokon
át néz az idegen halál felé –

Keletkezéstörténet

Lásd a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] kezdetű vers keletkezéstörténeti jegyzetét.

[milliók közül egy...]

milliók közül egy! Mi vagy ember? Mennyi külömb van
élni de halni ha kell, utnak a gyermekekért

Századok országutját szőnyegek be lehullott
testeitek Katonák, várni a szent szekeret

- 5 A jövő szekerét, a békéét, hogy puhán, szőnyegen,
békésen jőjjön majd a béke

Gyermekeinknek – és a szerelem, a szerelem
az utcán, a katonák szerelme

Az utolsó szerelem, ...

[1914. július 28. és 1914. augusztus 16. között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1969/109. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül.

Első megjelenés posztumusz: *Új Tükör* 14, 24. sz. (1977): 21. (Gál István közlése, olvasati hibákkal.)

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A kéziraton két kisebb javítás figyelhető meg.

Javításaink

Babits a 6. és 8. sort nem kezdte beljebb. A 2. és 4. sor alapján javítottuk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/109.

[Cím nélkül]

milliók közül egy! Mi vagy ember? Mennyi külömb van
élni de halni ha kell, utnak a gyermekekért

Századok országutját szőnyegek be lehullott
testeite **k** Katonák, várni a szent szekeret

A jövő szekerét, a békéét, hogy puhán, szőnyegen,
békésen jöjjön nagy majd a béke

Gyermekeinknek – és a szerelem, a szerelem
az utcán, a katonák szerelme

Az utolsó szerelem, ...

Keletkezéstörténet

A [milliók közül egy...] kezdetű töredék keletkezését a kéziratcatalógus a háború idejére teszi: [1914–1918–1916 körül?] A keletkezés idejének pontosabb meghatározásában döntő szerepet játszik a *Gyermekek és háború* című, a *Nyugat* 1914. augusztus 16-i számában közölt publicisztikai írással fennálló közvetlen szövegszintű kapcsolat. (A *Gyermekek és háborúról* lásd a *Fiatal katona* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A prózai szövegben olvasható mondat – „Milliók közül egy! Mi vagy, ember? Mennyi különb van, élni, de halni, ha kell, útnak a gyermekekért!” – szinte szó szerint tér vissza a töredék első két sorában: „milliók közül egy! Mi vagy ember? Mennyi különb van / élni de halni ha kell, utnak a gyermekekért”. Az egyezés nem csupán tematikus, hanem lexikai és retorikai szinten is kimutatható: a megszólító kérdés, az antitetikus szerkezet („élni, de halni, ha kell”), valamint a „gyermekekért” vállalt áldozat gondolata azonos formában jelenik meg. Ugyanilyen közeli megfelelés mutatkozik az elesettek testének metaforájában: a prózai írásban „Ó, vajha az elesettek teste a jövő béke útját szőnyegezne puhára!”, a töredékben pedig „Századok országutját szőnyegezik be lehullott / testeitek Katonák”, ami ugyanazt a képet dolgozza át lírai formában. A datálás szempontjából további érv, hogy a *Gyermekek és háború* szövegébe bedolgozott [Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...] kezdetű vers kéziratának írásképe – ceruzás, gyors, kapkodó vonalvezetésű fogalmazvány – feltűnő hasonlóságot mutat a [milliók közül egy...] töredék kéziratával. A [Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...] kezdetű vers, melynek első három sorát Babits felhasználja a *Gyermekek és háború* című írásban, bizonyíthatóan közvetlenül a háború kitörésének időszakában, 1914. augusztus 16. előtt keletkezik. Mivel a szóban forgó szövegek nemcsak gondolati és képi szinten, hanem konkrét szövegszintű párhuzamok alapján is összetartoznak, illetve a kézirati sajátosságok is azonos alkotói periódusra utalnak, a [milliók közül egy...] kezdetű töredék keletkezése is 1914. augusztus 16., tehát a *Gyermekek és háború* első közlésének dátuma előttre tehető. Nem valószínű, hogy Babits a prózai szöveg megjelenését követően, utólag írta volna a [milliók közül egy...] kezdetű töredéket, a lexikai és retorikai azonosságok ugyanis inkább egyidejű fogalmazásra, közös gondolati műhelyre utalnak, mintsem későbbi önidézésre. A *Gyermekek és háború* retorikai csúcspontján álló mondat („Milliók közül egy! Mi vagy, ember? Mennyi különb van, élni, de halni, ha kell, útnak a gyermekekért!”) már önmagában is lírai tömörítésű, ami arra enged következtetni, hogy a gondolat eredendően versformában képződik meg, és aztán kerül át a publicisztikai szövegbe.

Fiatal katona

Még élni sem érte az életet,
 egy bátor pillantást ha vetett
 s az ég, a föld mind ránevetett –
 de nem lesz birtoka semmi:
 5 a szépség, épség, ifjui vér,
 tudás, tanulás, az isteni ér,
 nők biztató szeme – mind mit ér
 ha menni kell neki, menni?

De megy szívesen, nem alkuszik,
 10 anyjától könnytelen bucsuzik,
 bár lelke szeretetben uszik:
 sohasem tanult gyűlölni.
 S ki gyűlölt minden gyűlöletet,
 s minden szeretetet szeretett,
 15 nem élhet, aminek született,
 mert ölni kell neki, ölni.

Ő nem gyűrüt gyűrűért cserélt,
 szívet cserélt aranyat vasért,
 oly kincse volt, ami többet ért,

↔

1 Ktár: életet

2 MaÚ: vetett,

3 MaÚ: ránevetett, | Ny; Él; HáA; Ktár: Ránevetett, – | PN: ránevetett, – | SzMFSzK: rá nevetett

5 Ny: épzég, [sh] MaÚ; PN: ifju | Él; HáA; R₁; Ktár; SzMFSzK; R₂: ifjúi

7 MaÚ: szeme mind | Ktár: szeme mond [sh] Ny; MaÚ; Él; HáA; PN; SzMFSzK: ér,

8 MaÚ: menni: [sh]

9 Ny; HáA; R₁; SzMFSzK; R₂: szívesen,

10 Él; HáA; PN; Ktár: könnytelen Él; Ktár; SzMFSzK: búcsúzik

11 Él; uszik; | Ktár; SzMFSzK: uszik:

12 Él; tanúlt MaÚ: gyűlölni; | SzMFSzK: gyűlölni.

13 MaÚ: s PN; Ktár: aki [sh] Él; PN; Ktár: gyűlölt | MaÚ: gyűlölt [sh] Ny; HáA;
 R₁; R₂: gyűlöletet, | MaÚ; Él; gyűlöletet | PN: gyűlöletet.

14 Él; És [sh] | PN: S Él; szeretett | PN: szeretett.

15 MaÚ: nem élhet aminek [sh] | PN: Nem élhet, aminek | Él; nem élhet, a minek

17 Ny: gyűrüt gyűrűért [sh] | HáA; SzMFSzK: gyűrüt gyűrűért MaÚ: cserélt:

18 HáA; SzMFSzK: szívet MaÚ; HáA; PN: cserélt, aranyat | Él; cserélt; aranyat | SzMFSzK:
 cserélt: aranyat

19 Él; a mi MaÚ: ért

20 mihez e föld aranya talmi:
arany szive, arany mosolya –
mind értünk ingyen adja oda,
s győzünk-e, meg sem tudja soha,
mert halni kell neki, halni.

[1914. augusztus]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: g a *Prológ* Makóra küldött változatának szövegébe építve, Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emlékház, Irodalmi Gyűjtemény, 71.6.10. 2. f. rektó, gépirat, aláírással.

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 20. sz. (1914. okt. 16.): 347. (A *Magamról* című verssel együtt, másodikként közli.) – További megjelenések: – *Makói Újság*, 59. sz. (1915. márc. 9.): 3; *Élj* 43; HÁA 44; R₁ 105; *Pesti Napló*, 1917. jan. 30., 14; Ktár 296–297 (a vers első 16 sora); SzMFSzK 29; R₂ 107; V 245; ÖV 218.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel azonos a V szövege, a korábbi közlések esetében a szerző valószínűleg nem látott korrektúrát, s a szövegváltozatok nem tőle, hanem a szerkesztőtől vagy a nyomdászoktól származnak. A g nem a vers eredeti gépirata, hanem a Babits Angyal által barátnője – a *Makói Újság* szerint Tarnay, Vendel-Mohay Lajosnénál Parnay Ilonka – számára, annak makói előadására kért *Prológ* első gépirata, mely 1915 februárjának második felében, vagy márciusának első napjaiban készülhetett. A fennmaradt gépiraton Babits a *Prológus* 1–74. sorát, valamint a *Fiatal katona* 24 sorát dolgozza át, a szöveg tehát tudatos kompozíciós montázs eredménye. Jelen vers esetében csak a *Fiatal katona* sorainak variánsait, azaz az utolsó 24 sort közöljük előszöveggént. A g 93. sorában – amely a *Fiatal katona* 17. sora – található golyóstollas javítás (a kettőspont pontosvesszővé módosítása) nem Babitstól, hanem az utókortól származik, ezért nem vettük figyelembe. A Ktár a vers első tizenhat sorát közli. Az *Élj* minden sort nagybetűvel kezdett, a Ktár pedig nem kezdte beljebb a negyedik sorokat. Ezeket a szövegeltérések regiszterébe nem vettük fel.

20 *Élj*; PN; SzMFSzK: a föld

21 HÁA; SzMFSzK: szive, MaÚ: mosolya,

22 *Élj*: oda – | PN: oda.

23 PN: S győzünk-e, | MaÚ: s győzünk e, [sh] *Élj*: nem

24 R₂: neki halni. [sh] | MaÚ: neki, halni [sh]

g: Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emplékház, Irodalmi Gyűjtemény, 71.6.10.

[Cím nélkül]

Még élni sem érte az életet,
egy bátor pillantást ha vetett,
s az ég, a föld, mind ránevetett,
de nem lesz birtoka semmi:
a szépség, épség, ifjui vér,
tudás, tanulás, az isteni ér,
nők biztató szeme, mind mit ér,
ha menni kell neki, menni?

De megy szívesen, nem alkuszik,
anyjától könnytelen bucsuzik,
bár lelke szeretetben uszik:
sohasem tanult gyűlölni;
s ki gyűlölt minden gyűlöletet,
s minden szeretetet szeretett,
nem élhet, aminek született,
mert ölni kell neki, ölni.

Ő nem gyűrüt gyűrűért cserélt:
szívet cserélt aranyat vasért,
oly kincse volt, ami többet ért,
mihez e föld aránya talmi:
arany szive, arany mosolya,
mind értünk ingyen adja oda,
s győzünk-e, meg sem tudja soha,
mert halni kell neki, halni.

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A *Fiatal katona* Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának feljegyzése szerint 1914 augusztusában keletkezik (KELEVÉZ 1994, 757.) az első, emberi áldozatokról szóló hadijelentések hatására, és csaknem egy időben születik a *Gyermekek és háború* című írással, így a költő legkorábbi háborús versei közé tartozik. Az 1914 novemberében keletkezett *Prológus* nem autográf gépiratán a záró tizenhat sor helyén a *Fiatal katona* szövege szerepel, ami arra utalhat, hogy Babits a háború első hónapjaiban még egymással szoros összefüggésben, részben egymást helyettesítő megszólalásokként kezelte háborús tárgyú szövegeit. (A kompilációról lásd a *Prológus* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

A vers a fiatal ember szeretetre és emberi kapcsolatokra rendelt létének tragikus elmentmondását állítja a középpontba: a katona erkölcsi tisztaságával épp az ellenkezőjére kényszerül annak, amire természete rendeltetné. Rába György szerint a *Fiatal katona*

Babits legkorábbi háborús verseként részvétből és döbbenetből születik, formailag zárt, ismétléses szerkezetével a kényszer logikáját hangsúlyozza, ám szóhasználata és a zenei ritmikai megoldásai miatt közel kerül a korabeli háborús retorikához, miközben határozott buzdító vagy elutasító állásfoglalást még nem fogalmaz meg. (RÁBA 1981, 450.) A vers keletkezése idején Babits gondolkodása a háborúról átmeneti állapotban van, ám ez az átmenet nem feltétlenül lelkesedésként, hanem megfigyelői, regisztráló magatartásként írható le. Bár a *Gyermekek és háború* című, ugyanebben az időben keletkezett írása a háború lelkes fogadtatásának dokumentumaként is értelmezhető, a szöveg belső logikája és retorikája inkább Babits alapvető idegenségérzését és bizonytalanságát rögzíti. A *Nyugat* 1914. augusztus 16.–szeptember 1-jei összevont számában megjelent esszé nem személyes hitvallásként szólal meg, inkább kívülálló pozícióból regisztrálja azt a világot, amiben „az anyák sírnak”, a tömegeket „lelkes döbbenet” ragadja magával, s amiben az „idegen halál” közelsége és a jövő reménye egyszerre van jelen. Ebben az összefüggésben hangzik el: „Ó, vajha az elesettek teste a jövő béke útját szőnyegeznék puhára! De legalább változik a világ: jobb?! rosszabb?! Kell a más! Kell már erőnknek, lelünknek, szemeinknek! Kell, másképp nem volna! Jaj, most, te puha ember, gyenge ölni, gyáva halni! Most érezze méltóságát, aki férfiú! Veszélyből, halálból ki akarna asszonnyá menekülni?” (BABITS 1914, 260.) Ez a megszólalás azt a kétségbeesett reményt fejezi ki, hogy ha minden korábbi egyéni és társadalmi törekvés kudarcot vallott, akkor talán éppen a háború hozhat el valamilyen kikerülhetetlen változást. A szövegben hangsúlyos szerepet kap a gyermekek – nem feltétlenül életkorhoz kötött, inkább tapasztalatlan – félelem nélküli lelkesedése, ami éles kontrasztként világít rá a háború ösztönös, „ösi”, „ál-lati” természetére, valamint arra, hogy a felnőtt férfitársadalom jelentős része védtelenül áll a propaganda és a plakátok világával szemben. Babits gondolkodásában ekkor is jelen van az a kettősség, ami egy idealizált, művelt, reformkori magyarságkép kivetítéséből és a kortárs népnemzeti-konzervatív kultúrafelfogással szembeni kritikai távolságtartásból fakad.

Szilasi Vilmos visszaemlékezése szerint a háború lelkiileg később is rendkívüli módon megviseli a költőt: „Volt, hogy délután a Körúton fékezhetetlen indulat fogta el, és kiáltva figyelmeztette az embereket a rémségekre, melyek körülöttük lejátszódnak. Bátrabb és megrázóbb harcos a békéért mint ő, nem volt akkor. Nagyszerű versei, – egyedüliek azokban az években, főleg már a háború első napjaiban, közismertek és remélem közbámultak ma is. [...] Nem tudott egy percig sem másra gondolni, mint a háború iszonyára, s arra, hogy minden erőfeszítés ellene hiába [...]” (BABITS–SZILASI 1979, 22). Ezt később Babits maga is megerősíti *A veszedelmes világnézet* című, 1918-ban megjelent esszéjében, ahol a mindent átható, kényszeres háborús tapasztalatról számol be: „Vannak napok, hetek, amikor visszaesem a háború monomániájába. Nem tudom megszokni. Nem tudok egyébre gondolni. Minden jelentéktelen esemény, minden szó, minden arc, minden kis atoma az életnek az egész szörnyűséget tükrözi elem. Minden kis életatom fertőzve van már az egész szörnyűséggel.” (BABITS 1918, 1.)

Néhány hónappal a háború kitörése után Babits álláspontja végleg a pacifizmus irányába fordul, és ebből a perspektívából a *Fiatalkaton* olyan korai dokumentumként olvasható, amelyben a háború erkölcsi abszurditása és az egyén fölötti kényszer logikája már világosan kirajzolódik, miközben a végleges elutasítás nyelve még nem teljesen rögzül.

A költő a verset a *Recitativ* kötet *Isten kezében* című, jórészt háborús tematikájú ciklusába illeszti.

[Majd ha vége lesz a háborúnak...]

Majd ha vége lesz a háborúnak
és ha, Isten adja, nem esünk el
- - - -
elmegyünk Párisba kedvesünkkel

5

Ve
len
cébe.

Majd ha vége lesz a háborúnak.

[1914. július 28. után; 1914–1915]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1683/15. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül. Az utolsó sor alatt körülbelül ötsornyi kihagyással a következő sor olvasható: „Elmegyünk vadászni – – –”.

Első megjelenés posztumusz: *Új Tükör* 14, 24. sz. (1977. jún. 12.): 21. (Gál István közlése.)

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A töredéken egy betűjavítás figyelhető meg. A sorok előtt a következő rímképlet áll: *a b a b b a a*. Mivel Babits kézírására jellemző, hogy a kis és nagy kezdőbetűket hasonlóan írja, az 1. sor verskezdő, valamint a 8. sor sorkezdő *M*-jét nagybetűvel írtuk át; az előbbit a verskezdet, az utóbbit a 7. sor végén lévő pont is indokolja.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/15.

[Cím nélkül]

Majd ha vége lesz a háborúnak
és ha, **i** Isten adja, nem esünk el
- - - -
elmegyünk Párisba kedvesünkkel

Ve
len
cébe.
Majd ha vége lesz a háborúnak.

Keletkezéstörténet

A [*Majd ha vége lesz a háborúnak...*] kezdetű töredék ceruzával írt kézírata az OSZK Fond III/1683. jelzetű négyzetrácsos lapok között maradt fenn. A kéziratkatalógus a fogalmazványtöredék keletkezését 1915-re datálja. Az íráshordozó Babits 1911 és 1915 között, tehát ebben az időszakban is használt jegyzetlapjai közé tartozik, ami a datálást önmagában nem dönti el, ugyanakkor nem is mond neki ellent, a töredék témája azonban egyértelműen a világháborúhoz kapcsolódik: a jövőbe vetített, feltételes szerkezetek („majd ha vége lesz a háborúnak”, „ha, Isten adja, nem esünk el”) a háborús létbizonytalanság közvetlen tapasztalatára utalnak, míg a sorokban megjelenő vágyott utazás (Párizs, Velence) a háborúval szemben elképzelt békeidő ellenpontjaként jelenik meg.

Mindezek alapján, noha a Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt négyzetrácsos anyag egészére nézve az egységes, 1915-ös keletkezés nem minden esetben igazolható, a [*Majd ha vége lesz a háborúnak...*] kezdetű töredék esetében a tartalmi és kontextuális jegyek megközelítőleg egybeesnek a kéziratkatalógus megállapításával. A kritikai kiadás ezért a szöveg keletkezését a világháború első éveinek idejére, 1914–1915-re, szűkebben a világháború kitörése, azaz 1914. július 28. utánra teszi.

[Száz a sereg...]

Száz a sereg
százezerek
hátral a nagyhasu társzekerek

5 rajta gyerek
dob ha pereg
gurgul a föld is a szerte kerek
gurgul a föld is a talpad alatt

[1914. július 28. után; 1914–1915]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/14. 1 f., verző, ceruzairású töredék aláírás nélkül, alatta: „Vízbefult ember órája jegyzi a percet”.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A kéziratban egy kisebb javítás figyelhető meg: Babits a 3. sor alatt a „rajt” szókezdetet kihúzza, amelyet a következő sor elejére szán („rajta gyerek”). Az utána hagyott üres sor miatt a szöveg versszakokra tagolóódik.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/14.

[Cím nélkül]

Száz a sereg
százezerek
hátral a nagyhasu társzekerek
rajt

rajta gyerek
dob ha pereg
gurgul a föld is a szerte kerek
gurgul a föld is a talpad alatt

Keletkezéstörténet

A [*Száz a sereg...*] kezdetű, hétsoros töredék ceruzával írt kézírata egy négyzetrácsos papírlap verzóján maradt fenn. A kéziratkatalógus a szöveg keletkezését 1915-re teszi. Az íráshordozó Babits ebben az időszakban is használt jegyzetlapjai közé tartozik, ami önmagában nem döntő, de ebben az esetben összhangban áll a datálással.

A Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt négyzetrácsos lapok egészének vizsgálata azt támasztja alá, hogy Babits a jegyzetfüzetet több éven át, 1911 és 1915 között, megszakításokkal és eltérő műfajú szövegek rögzítésére használta, ezért az azonos papírtípusra írt feljegyzések nem feltétlenül egy időben keletkeztek. Ebben az esetben azonban a háborús tematika – a tömegek mozgása, a hadsereg és a menetelés képei – a világháború időszakához köti a szöveget, tehát a [*Száz a sereg...*] kezdetű töredék keletkezése nagy valószínűséggel 1914–1915-re, szűkebben a világháború kitörése, azaz 1914. július 28. utánra tehető, a pontosabb datálás lehetősége nélkül.

[Ki kell küldenem a galambokat...]

Ki kell küldenem a galambokat
 hogy hozzanak már olajágakat

[1914. július 28. után; 1914–1915]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1683/2. 1 f. verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül.

Első megjelenés posztumusz: *Új Tükör* 14, 24. sz. (1977): 21. (Gál István közlése, a hagyatékban talált több kéziratos verset ismertető cikkében a töredék egészét adja meg címként.)

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A [*Ki kell küldenem a galambokat...*] kezdetű, kétsoros töredéket a kéziratkatalógus 1915-re datálja, azonban a kutatás kimutatta, hogy a Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt négyzetrácsos anyagba tartozó lapokat Babits hosszabb időn át, 1911 és 1915 között, megszakításokkal használta. (Lásd erről az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A tematikus jegyek ugyanakkor szűkíthetik a lehetséges időkeretet: a töredék bibliai utalása – a csőrében olajágot hozó galamb képe – az újrakezdés és a béke hagyományos jelképe, ami a világháború idején egyértelműen pacifista igényt fejez ki. A motívum időbeli beágyazottsága, valamint a Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt, háborús tematikájú szövegekkel való összefüggése alapján a töredék keletkezése a világháború első éveire, 1914 és 1915 közé tehető.

[Te ki e harcok napjaiban...]

Te ki e harcok napjaiban
 így nyomorultan, szomoruan

[1914. július 28. és 1915. szeptember 1. között]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/63. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, a rektón és a verzón, valamint a többi fólión jegyzetek a *Kártyavár* című regényhez.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A töredéket a kéziratkatalógus – a négyzetrácsos lapokat tartalmazó jegyzetfüzet egészéhez hasonlóan – 1915-re datálja. A kutatás azonban kimutatta, hogy e füzet lapjait Babits hosszabb időn át, 1911 és 1915 között, megszakításokkal használja különböző feljegyzések rögzítésére, ezért a hordozó önmagában nem tekinthető biztos kronológiai támpontnak. (Lásd erről az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A fólión a *Kártyavár* című regényhez kapcsolódó prózai jegyzetek is olvashatók; mivel a regény első része 1915. szeptember 1-jén kezd megjelenni folytatásokban, a lap feljegyzései nagy valószínűséggel az ezt közvetlenül megelőző időszakban keletkeznek. Az íráskép alapján a töredék és a regényhez kapcsolódó jegyzetek nem egy időben kerülnek a papírra, de feltételezhető, hogy időben közel állnak egymáshoz. A töredék a fólió felső részén szerepel, alatta pedig a prózai feljegyzések következnek, ami arra utalhat, hogy a versrészlet a regényhez kapcsolódó jegyzetek előtt kerül a lapra. A töredék szövege, azaz a harcok említése a világháború kontextusára mutathat, ezért a kritikai kiadás a töredék keletkezését a háború kitörése (1914. július 28.) és a *Kártyavár* első részének megjelenése (1915. szeptember 1.) közé teszi.

Ünnep

- Ó honni halmok nyájas enyhesége,
friss gyermekségem gyönyörű vidéke,
szivem remegve veri: Béke! Béke!
ó hajóhinta, messze dobbanások!
- 5 A föld is enyhén dombokat dobog
s nagy emlei hulláma elcsobog
verdesve halkán, mint távol dobok,
ó hajóhinta, messze dobbanások!
Ünnepre dobban a falunk harangja
- 10 s a völgy teknőjét megingatja hangja,
hintaként ing a lanka, ring a lanka
ó hajóhinta, messze dobbanások,
minthogyha messze vihar volna kinn,
lassan inogna a teknős kabin,
- 15 mert teknejen vihar dobolna kinn –
ó hajóhinta, messze dobbanások!
Dob... dob... harang... hajók harangja... Bim-bam
hány drága társam a viharba kinn van
magam szédülök a sötét kabinban.
- 20 ó hajóhinta, messze dobbanások!
ó honni domb, sík földön enyhe ránc,
mi lelt, hogy szerte vadul ingva rángsz?
– egyedem, begyedem, tengertánc –
ó hajóhinta, messze dobbanások,
- 25 dob... ágyuszó... haldoklók tompa szitka...
ó szent hazám, habokra kiteszítva:
merre az örvény és merre a szikla?
ó hajóhinta, messze dobbanások!
lövés... harangok... távoli dobok...
- 30 hullámzó dombok... dombozó habok...
sziv mely földdé vál... föld amely dobog...
ó hajóhinta, messze dobbanások!
dob... ágyuszó...
Csak az ünnep harangja
- 35 és békét hullámzó domb, enyhe lanka,
s békét sovárgó szivem béna hangja –
ó hajóhinta, enyhe dobbanások!

[1914. augusztus–szeptember]

Gép- és kézirat, megjelenés

Gép- és kézirat: g+k MTA Ms 10.506/28. 1 f., rektó, gép- és ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, együtt a [Felásva készen az árok...] kezdetű töredékkal; a verzón az *Egy régi hasonlat* fogalmazványtöredéke, melynek motívumait Babits felhasználta az *Ünnepekben* is.

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 22. sz. (1914. nov. 16.): 459. (A *Keserű órán* [1906] és a *Kép egy falusi csárdában* című versekkel együtt, másodikként közli.) – Kötetben először posztumusz: BABITS 1945, 593–594.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A g+k utolsó nyolc sorát – melyet Babits végül nem vett fel a végleges versbe – ceruzával írta a félbehajtott fólió másik oldalára; alatta a [Felásva készen az árok...] kezdetű töredék szerepel. A g+k gépiratos részén néhány gépiratos javítás, illetve két ceruzás törlés és betoldás látható.

Alapszövegünk a *Nyugat*-közlés. Ez a szöveg tekinthető a végső változatnak, mivel a g+k kézírású javításai-betoldásai közül Babits többet nem vett figyelembe, illetve helyettük mást írt. Babits valószínűleg nem volt elégedett a verssel, kötetbe nem vette fel.

Előszöveg

g+k: MTA Ms 10.506/28.

[Cím nélkül]

ó Ő honni halmok nyájas enyhésége
friss gyermek á s égem gy v ö nyörű vidéke
szivem remegve veri: Béke! Béke!
ó hajóhinta, messze dobbanások!
A föld is enyhén dombokat dobog
s nagy emlei hulláma elcsobog
verdesve halkán, mint távol dobok.
ó hajóhinta, messze dobbanások!
Ó hajóhinta, messze dobbanások
Dob... dob... harang... vészek hajók harangja... Bim-bam m...
ó hány testvérem hány drága társam a viharba kinn van
magam szé g d ülök a sötét kabinban.
ó hajóhinta, messze dobbanások!
ó honni domb, sik földö m n enyhe ránc,
mi lelt hogy szerte vadul ingva rángsz? –
– egyedem, begyedem, tengertánc –
ó hajóhinta, messze dobbanások,
lövés... dob... dob lövés... haldoklók tompa szitka...
ó szent hazám, habokra kiteszítva:
merre az örvény és merre a szikla? –
ó hajóhinta, messze dobbanások!
lövés... lövés... harang...

↔

Csak az ünnep harangja
és békét hullámzó domb, enyhe lanka,
s békét sovárgó szivem béna hangja –
ó hajóhinta, enyhe dobbanások!

s e dobbanva hullámzó csendes őszön
vigyázz most elringva két szemem, két méla csőszöm
lelkem ben mell vészesb ringáson időzöm
Ó hajóhinta, messze dobbanások!
béllelt mint kabinból hallgatva vad habok
ingása hintáz kábítón így és így dobog
dobok... dobog k... mint ágyuszó dobok...
Ó hajóhinta, messzes e dobbanások

Keletkezéstörténet

Az *Ünnep* a kéziratkatalógus datálása szerint 1914. augusztus–szeptember között keletkezik. A felütésben a szekszárdi táj, a szülőföld nyugalma és az ünnepi táj derűje jelenik meg, ám már a kezdeti képekbe is beleszövődik egy idegenszerű rezgés, ami fokozatosan nyugtalansággá válik. A dombvidék, a harangszó és a körhintaszzerű ringás lassanként elvesztik jelentésüket, és tengeri, majd háborús asszociációkat mozgósítanak, mintha a békés környezet maga is egy fenyegetett, sodródó tér részévé válna. A költemény – miként Kardos Pál rávilágít – azt bontja ki, hogy a háború idején a legbiztonságosabb menedékben sem kerülhető el a katasztrófa hangja, és az ünneplés tere lassanként a kollektív szorongás víziójává alakul át. (KARDOS 1972, 150–153.) Az ünnepi kontextus miatt a vers feltehetőleg 1914. szeptember 8. körül, Kisasszony napján, Szűz Mária születésének ünnepén tartott szekszárdi búcsú idején keletkezik. (RÓNA 2013, 697.)

A fennmaradt fogalmazvány tanúsága szerint a szöveg kialakulása során Babits intenzíven keresi a megfelelő hangzást és képsort. A középső szakaszban látható ceruzás betoldások – például a később elhagyott sorok: „s e dobbanva hullámzó csendes őszön / elringva két szemem, két méla csőszöm” – arra utalnak, hogy eredetileg líraibb irányban bontotta volna ki a látványt. Ezek helyett azonban feszesebb megoldásokat választ, amelyek jobban illeszkednek a vihar és a háború képzetköréhez. A szintén ebben az időszakban keletkezett *Egy régi hasonlat* című verssel nem csupán tematikus, hanem konkrét szövegszintű egyezés is kimutatható: az *Egy régi hasonlat* sorai – „Veszve hány drága társ / menteni kinn van, / magam szédülök a / sötét kabinban” – szinte szó szerint megjelennek az *Ünnep* szövegében: „hány drága társam a viharba kinn van / magam szédülök a sötét kabinban”. A képek, a mondatszerkezet és a kulcsszavak (drága társ/társam; kinn van; sötét kabinban) közös szövegalkotási mozzanatra utalnak. Az egyezés nem véletlen: az *Ünnep* fogalmazványának verzóján található az *Egy régi hasonlat* fogalmazványtörédéke, ami egyértelműen alátámasztja a két vers időbeli közelségét, tehát a két szöveg ugyanazon alkotói periódusban, egymás közvetlen kontextusában formálódik.

Ahogy Kelevéz Ágnes felhívja rá a figyelmet, 1914. július 23-án hatalmas vihar söpör végig az országon, s a természeti jelenséget több író és költő is összefüggésbe hozza a háborúval: „Az európai kultúrában mélyen gyökerező, ősi toposzt követve sokan kapcsolják össze úgy az országra lesújtó nyár közepi katasztrófát és a »Nagy Háborúnak«

nevezett történelmi esemény kezdetét, hogy természetfölötti vagy szimbolikus jelentést tulajdonítanak a történeteknek” (KELEVÉZ 2021, 313.) Voltaképpen Babits is ezt a toposzt mozgósítja az 1914 nyár végén–kora őszén keletkezett *Ünnepben*.

A vers a *Nyugat* 1914. november 16-i számában jelenik meg, és ez a szöveg tekinthető a lezárt változatnak, mivel Babits a kéziratban szereplő számos alternatívát elveti, és nem emeli át őket a publikált verzióba. A verset nem veszi fel kötetbe.

[Felásva készen az árok...]

Felásva készen az árok
felhányva a fedezék

Ó néma mezei várak
oly némán tüzel az ég

[1914. augusztus–szeptember]

Kézirat

k MTA Ms 10.506/28. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, az *Ünnep* című vers g+k fogalmazványának 16. sora alatt; a verzón az *Egy régi hasonlat* című vers fogalmazványa.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A töredék keletkezését a kéziratkatalógus 1914. augusztus–szeptemberre teszi. Az ugyanekkorra datálható *Ünnep* című vers gép- és kézirású fogalmazványa szintén e fólión található, és a két szöveg fizikai közelsége indokolja, hogy a kézirat keletkezését is erre az időszakra tegyük. Ezt a töredék tartalma is megerősíti: a háború első hónapjaiban születő sorok sűrített képekkel, az ásott árkok és fedezékek motívumával a modern háborúk és a lövészárkok-hadviselés fenyegetését ragadja meg. A néhány soros, szinte aforisztikus forma a benyomás rögzítésére, gyors feljegyzésére utal: a táj „mezei várakká” alakul, miközben az ég „tüzelése” a természet és a hadműveletek egybeolvadását érzékelteti. Babits hasonlóképp jár el a [*Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...*] esetében is, amelyben a tengerek, vizek és hidak militarizálódásának következtében válik a természeti rend a háború közegévé.

Egy régi hasonlat

Ó mennyi zivatar
 semmi szivárvány
 mi lesz veled hajóm
 Kérdezem árván

- 5 Gyenge kis alkotás
 habra taszitva
 merre az örvény
 és merre a szikla?

- Veszve hány drága társ
 10 menteni kinn van
 magam szédülök a
 sötét kabinban

[1914. augusztus–szeptember]

Kézirat

k MTA Ms 10.506/28. 1 f., verzó, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, az *Ünnep* című vers gépiratának – ahol a [*Felásva készen az árok...*] fogalmazványa is található – verzóján. A strófák vízszintes vonallal vannak elválasztva egymástól.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. Emendálást a 9. sorban végeztünk: a *Veszve* határozói igenevet Babits utólag írta a sor elé, azonban a *Hány* szókezdő *H*-ját nem javította át kisbetűre. Ezt javítottuk. A költő a 3. sorban a *hazám* szót két betű javításával átalakítja *hajómra*. Babits eredetileg a vers sorait nem rendezte strófákba, utólag azonban négy soronként vízszintes vonallal jelezte a strófatartárokat.

Előszöveg

k: MTA Ms 10.506/28.

Egy régi hasonlat

Ó mennyi zivatar
 semmi szivárvány
 mi lesz veled ha zá jó m
 Kérdezem árván

Gyenge kis alkotás
habra taszítva
merre az örvény
és merre a szikla?

Veszve Hány drága társ
menteni kinn van
magam szédülök a
sötét kabinban

Keletkezéstörténet

Az *Egy régi hasonlat* ceruzával írt fogalmazványa azon a fólión maradt fenn, amelynek rektóján az *Ünnep* gépiratos szövege, valamint a [Felásva készen az árok...] kezdetű töredék található. A kéziratkörnyezet alapján a szöveg 1914 augusztusa és szeptembere között keletkezhetett, a háború kitörését közvetlenül követő időszakban. Nem véletlen, hogy a fogalmazvány az *Ünnep* című vers gépiratos szövegének közelében található; egyértelmű, hogy a két vers azonos alkotói periódusban keletkezik, ugyanakkor ezt nemcsak a fizikai hordozó, hanem konkrét szövegszintű egyezések is jelzik. Az *Egy régi hasonlat*ban megjelenő képsor („Veszve hány drága társ / menteni kinn van, / magam szédülök a / sötét kabinban”) lényegében változatlan formában tér vissza az *Ünnep* szövegében: „hány drága társam a viharba kinn van / magam szédülök a sötét kabinban”.

A kéziratban szereplő strófák vízszintes vonallal történő elválasztása arra utal, hogy Babits önálló verskezdeményként kezelte a szöveget, ugyanakkor a töredékes jelleg és az, hogy a verset nem adja ki, a kísérleti, műhelyjellegű státuszt erősíti. Babits egyetlen javítása a 3. sorban figyelhető meg, ahol a „hazám” szót „hajóm”-ra cseréli; ez a változtatás konkrétabb irányba mozdítja el a hasonlatot.

A hajó-motívum Babits több versében is felbukkan, például a *Miként szélcsöndben a hajó* címűben, azonban a legszembevetőbb párhuzam – a már említett *Ünnep* című versen túl – az 1916-os *Alkalmi* verssel mutatható ki. A két szöveget ugyanaz a klasszikus irodalmi toposzként értelmezhető hajó-allegória szervezi (a motívum alkalmazásának hagyományára maga az *Egy régi hasonlat* verscím is utal), ami mindkét esetben a közösség és a megszólaló én kiszolgáltatott helyzetét jelzi, miközben az „örvények és sziklák” közé szorult mozgás a történelmi veszély állapotára utal. Az *Egy régi hasonlat* kérdésformái („mi lesz veled hajóm”, „merre az örvény és merre a szikla?”) az *Alkalmi* versben kifejtett morális és közösségi dilemmák összegzéseként is felfoghatók, amelyek ott már a „kis magyar hajó” sorsaként artikulálódnak. Ebből a szempontból különösen fontos Babits javítása a kéziratban, amikor is a „hazám” helyett „hajóm”-at ír, tehát a két fogalom összekapcsolása már ebben a korai fázisban is működésbe lép, még ha itt nem is dolgozza ki az ötletet. Mindkét versben hangsúlyos a társak elvesztésének vagy kint maradásának motívuma („veszve hány drága társ”, illetve „elkapja egy-egy kedvesem”), ami a hajó képét felelősséggel terhelt közösségi jelképpé növeli. A „sötét kabin” visszatérő tere mindkét versben a bezártság és a tehetetlen szemlélés helye lesz, az *Egy régi hasonlat* pedig ennek az élménynek erősen redukált, vázlatzerű megfogalmazásaként olvasható a később már kifejtett és jóval rétegzettebb *Alkalmi* vers mellett. Babits tehát feltehetően 1914-ben, de már a háborús élmények kontextusában kísérletezik a témával, amit aztán csak évekkel később bont ki.

Magamról

I.

Nel mezzo...

No s megvagyok már. Lettem ami lettem,
sötét bár s néha könnyekig hasonlott:
hiába! csöpp szőlőszemnek születtem,
mely a nagy naptól édesedve romlott.

- 5 Hány rossz madár vas-csőre vitt felettem,
szememet tépve, (e parányi gyomrot,
amelybe annyi fényt mohón föl-ettem),
míg vére könnyé édesedve omlott.

- Rossz végzet tölté fürtömet tömötté,
10 mert szomszéd szemek szögletes-zömökké
nyomtak, ki szépnek, szabadnak születtem,

s nemes-rohadni napmagányt szerettem. –
No s megvagyok már. Lettem ami lettem.
Az Isten sem változtat rajta többé.

II.

S e zord napokban...

- 15 *S e zord napokban*, mikor olyan olcsó
a lélek s törik, ki hajolni nem tud,
s mint sok halottnak már külön koporsó,
sok élőnek már külön élet nem jut,

Cím Sal: [a cím hiányzik]

Szakaszszám Sal: [I. hiányzik]

Közcím Sal: Nel Mezzó [sh] | V: Nel. mezzo... [sh]

1 Sal: lettem

3 Ny; R₁; R₂: szőlőszemnek | Sal: szőlőszemnek

5 R₁; Sal: vitt [sh]

8 Sal: végre [sh]

11 Sal: születtem | R₂: születtem. [sh]

14 Sal: se [sh]

16 Ny; R₁: törik ki

csak népbe-hadba; míg a drága korsó
20 (a test) zuhanva, drága bora nem fut
szét még nagyobb Egységbe, hol utolsó
csöppjét is elnyeli egy végtelen kut;

mi lesz az én lelkeimmel? Szerne folyasz, ó,
lélek, az ég ürébe? vagy a kertet
25 trágyázni, földbe, mint katona vére?

(Utolsó korsó, olcsó nagy koporsó,
vak Föld, idd föl a vért, idd föl a lelket,
és lelkesülj magvunkkal a jövőre!)

III.

A szörnyü másnap...

Nem, lélek, nem fogsz tán szétfolyni, még nem;
30 özvegyül megmaradsz a szörnyü másnap
és lész eggyel több lámpa a sötétben,
egy fájó idege a pusztulásnak.

Égésed fáj csak, de fájásod égjen,
ó lámpa, égj és fájj a pusztulásnak,
35 és hogy sötét van, hirdesd a sötétben,
s hogy kár volt annyi fényért s kár a másnap.

Légy élő kinja a levágott karnak,
égő emléke annyi régi fénynek,
miket kioltanak e vak fuvalmak.

40 És majd ha újra ébrednek a fények,
s lengetlen az emberség tiszta lángja,
akkor majd elpihenhetsz gyenge lámpa!

[1914. nyár-ősz, 1914. október 16. előtt]

22 Ny; R₁; R₂: kút:

23 Ny; R₁; R₂: folyasz, ó

Közcím R₂; V; ÖV: szörnyü

31 Ny: léssz

37 Ny; R₁; R₂: kinja

40 Ny; R₁; R₂: újra

42 Ny; R₁: elpihenhetsz, gyenge

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k_1 (a kéziratkatalógusban k_2) MTA Ms 5077/40. 1 f., rektó, a *Nel mezzo...* tintaírású fogalmazványa aláírás nélkül, ceruzairású javításokkal; k_2 (a kéziratkatalógusban k_1) MTA Ms 10.506/26. 1 f., rektó, a *Nel mezzo...* ceruzairású tisztázata aláírással.

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 20. sz. (1914. okt. 16.): 348–349. (A *Fiatal katona* című verssel együtt, másodikként közli.) – További megjelenések: R_1 106–108; R_2 108–110; *Salon* 2, 14. sz. (1927. dec. 25.): 15; V 246–247; ÖV 219–220.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k_1 és k_2 javításai elsősorban lexikai cseréket, törléseket és kisebb helyesírási pontosításokat mutatnak, amelyek az első szonett alakulását dokumentálják. Néhány jellegzetes példa: a 4. sorban a k_1 -en a *napsugártól* változatot Babits törli, és aláírja a későbbi szöveget (*nagy naptól*), mely már a k_2 -n is a javított formában szerepel; a 7. sorban a k_1 -en a *föl ettem* különírt alakban olvasható, ami a k_2 -n *fölettem* formára módosul; a 8. sorban a k_2 -n a *míg* határozószó a korábbi *még* alakból kerül javításra. A 11. sorban a k_1 -en a *szabadnak* szó ceruzás javítás eredménye (*szabadon* helyett), a 12. sorban pedig a *nemes-rohadni* alak a korábbi *nemes-rohadva* változathoz alakul ki. A javítások összességében azt mutatják, hogy a k_1 -en Babits még aktívan alakítja a szöveget szócsere és törlés révén, míg a k_2 a szöveg tisztázásának és kisebb nyelvi pontosításainak fázisa.

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel – egy sajtóhibától eltekintve – azonos a V szövege. Csak a vers első részéről rendelkezünk kézírral, és a *Salon* is csupán ezt a részletet közölte. Emendálást egy esetben végeztünk.

Javításunk

29. A sor fölötti alcím *szörnyű* szavának *ű*-jét az előzményeknek és a vers 30. sorának megfelelően *ü*-re változtattuk, mivel a hosszú magánhangzó minden bizonnyal a szédőtől származik.

Előszövegek

k_1 : MTA Ms 5077/40.

[Cím nélkül]

No s megvagyok már. Lettem ami lettem
Sötét bár s néha könnyekig hasonlott.
Hiába. Csöpp szőlőszemnek születtem,
mely *napsugártól* *a nagy naptól* édesedve romlott.

Hány rossz madár vas-csőre vitt felettem,
*tép sz*ememet tépve, (e parányi gyomrot,
amelybe annyi fényt mohón föl ettem)
míg vére könnyé édesedve omlott.

Rosz végzet tölté fürtömet tömötté
hogy szomszéd szemek szögletes-zömökké
nyomtak, ki szépnek, szabadon **on** **nak** születtem

S nemes-rohad **va** **ni** nap-magányt szerettem,
no's megvagyok már. Lettem ami lettem.
Az **i** Isten sem változtat rajta többé.

k₂: MTA Ms 10.506/26.

Nel mezzo...

N**os** **o** s megvagyok már. Lettem ami lettem
sötét bár s néha könnyekig hasonlott.
Hiába. Csöpp szőlőszemnek születtem,
mely a nagy naptól édesedve romlott.

Hány rosz madár vas-csóre vitt felettem
szememet tépve (e parányi gyomrot,
amelybe annyi fényt mohón fölettem)
m**é** **i** g vére, könnyé édesedve, omlott.

Rosz végzet tölté fürtömet tömötté
hogy szomszéd szemek szögletes-zömökké
nyomtak, ki szépnek, szabadnak születtem.

s nemes-rohadni nap-magányt szerettem...
...N**os** **o** **s** megvagyok már. Lettem ami lettem.
Az Isten sem változtat rajta többé.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A háromrészes szonettformájú költemény 1914 nyarán–őszén keletkezik; Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint az I. rész („*Nel mezzo...*”) datálása: „1914. nyár [jav. ebből: ősz] / Szekszárd”, a II. rész („*Se zord napokban...*”) „1914. ősz / Bpest.”, a III. rész („*A szörnyű másnap*”) pedig szintén „1914. ősz / Bpest.” (KELEVÉZ 1994, 757.) A vers elsőként a *Nyugat* 1914. október 16-i számában jelenik meg, ami a keletkezés *terminus ante quem*jét rögzíti. A történelmi kontextus – az első világháború kitérése – különösen a második és harmadik rész apokaliptikus hangoltságában ismerhető fel. Kézirat csak az első részről maradt fenn, a főcím és a sorszám a kéziraton még hiányzik. Az aláírás arra utal, hogy Babits ekkor, az első rész megírása után még önálló versként tekint a műre, míg a Dantéra utaló kezdés a lírai önszemlélet programadó, számvető gesztusaként kerül a szöveg élére. Ez a rész egy korábbi, válságos élethelyzet visszatekintő

értelmezését adja, amelyben az önszemlélet a szőlőszem éréseinek metaforáján keresztül jelenik meg. Babits a hagyományosan pozitív jelentésű toposzt átalakítva a kiszolgáltatottság tapasztalatát hangsúlyozza, miközben a zárlat a változás és az idő múlásának belenyugvó, bergsoni értelmezését fogalmazza meg. Miként Kelevéz Ágnes rámutat, a szonettfüzér első darabja a visszapillantó önszemléletinek nevezhető verstípusba tartozik. (KELEVÉZ 2021b, 55.) A fennmaradt fogalmazvány több apró javítást rögzít, amelyek a retorikai és formai kidolgozás folyamatát dokumentálják, a második és harmadik rész kézírata nem ismert.

A kompozíció belső íve a személyes létösszegzéstől a történelmi katasztrófa tapasztalatáig vezet: az első rész önértelmező számvetésének („Lettem ami lettem”) középpontjában még az egyéni sors áll, míg a budapesti ősz idején keletkező további részekben a „zord napok” kollektív élménye és a háborús pusztulás víziója kerül előtérbe. A vers egésze a dantei „félút” motívumát a személyes és kollektív krízis metszéspontján értelmezi újra. Az első szonett a szőlő-metaforára épülő természeti szimbolika révén az egyéni sors képi összegzése, amelyben – ahogyan Rába György rámutat – a korábbi leíró jellegű szonettekhez képest az önvizsgálat válik meghatározóvá. A szőlő éréseinek és „nemes rohadásának” motívuma egyszerre érzékletes tapasztalat és metafizikai jelentésmező, egyúttal a természet és az én kölcsönösségében az objektív líra továbbfejlesztett formája. A szőlő-metafora a szekszárdi, bortermő táj konkrét tapasztalati háttere felől is értelmezhető. A „csöpp szőlőszemnek születtem, / mely a nagy naptól édesedve romlott” sorok mögött a családi környezet és a hegyvidéki létforma érzéki ismerete sejlik fel, így a kép egyszerre biografikus és metafizikai érvényű. A szőlő- és bor-szimbolika Babits költészetében visszatérő motívum, például az *Ecetdal*, az *Ősz, kriptá, ciprus, szüret, tánc, kobold*, a *Szüret előtt* vagy az *Őszi pincézés* című versek mind e motívumkör variációi. A második szonett már kollektív élményből táplálkozik, a háborús fenyegetettség retorikus kérdések és általános alanyú szerkezetek sorozatában jelenik meg benne. A harmadik rész a pusztulás vízióját utópisztikus reménnyel ellenpontoszó allegorikus kompozíció, középpontjában a „gyenge lámpa” képével, mely itt a lélek kitartásának és a jövőbe vetett hitnek a szimbólumaként tűnik fel. A korszak más verseivel – így a *Miatyánk* és a *Prológus* című költeményekkel – összefüggésben a ciklus a háborús évek lírájában az egyéni sors és a történelmi megrendülés összekapcsolódását dokumentálja. (RÁBA 1981, 455.)

Rába a vers második és harmadik szonettjének keletkezésekor zajló konkrét történelmi eseményeket is felvázolja: 1914 szeptemberében az orosz csapatok az Uzsoki-, Vereckei- és Jabloncai-szorosokon át betörték Ung, Bereg és Máramaros vármegyék területére, és a hadijelentések szerint mintegy száz kilométeres frontszakasz húzódott Varannótól Körösmezőig. A portyázó egységek Észak-Erdély több megyéjét is elérték, miközben az országot kolerajárvány sújtotta, október elején a fővárosból is jelentős számú új megbetegedést jelentettek. Az október 7-én indított ellentámadás során a főként népfelkelőkből álló csapatok visszafoglalták Máramarosszigetet, a hivatalos közlések pedig súlyos elcsúszásokról számoltak be. A sajtó még ezt követően is a Kárpátokon inneni harcokról tudósított, a korábbi könnyed hangvételű beszámolókat egyre komorabb hadijelentések váltották fel (RÁBA 1981, 455–456.), erre utalnak a „s mint sok halottnak már külön koporsó, sok élőnek már külön élet nem jut” sorok. A vers keletkezésének időszakában Babits minden bizonnyal értesül a harcok során elesettek nagy számáról, még ha ennek konkrét nyoma csak későbbi levelezésében bukkan is fel. Öccse, István 1914

októberének végén – tehát már a vers megjelenését követően – arról számol be neki, hogy „iszonyú rémhírek keringenek a roppant veszteségeinkről”. (BABITS 2008, 14.) A levél szerint a veszteségek tudata már a kortárs közvéleményben is nyomasztó erővel van jelen, s ez érzékelhetően beépül a korszak költeményeibe is.

Babits a verset a *Recitativ* kötet *Isten kezében* című ciklusába illesztve közli.

Magyarázat

Nel mezzo... – olasz kifejezés, jelentése ‘valaminek a közepén’; leginkább az *Isteni színjáték* kezdősorából ismert („Nel mezzo del cammin di nostra vita” – „Életünk útjának felén”), ezért rendszerint az életút közepére vagy egy fontos fordulóra utal.

Ernst Lissauernek

Megzengted a gyűlölet énekét
 megzengem én most, halljad, a szégyenét
 Szégyen, szégyen, szégyen, szégyen

Nem fordítjuk vissza a vasat
 5 mert gyávák vagyunk
 és tesszük amit szégyenlünk
 s önmagunk előtt indokoljuk
 léha okokkal

ám arcodról nem ég le a bőr

[1914 augusztusa és 1915 vége között]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1683/13. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványtöredék aláírás nélkül, együtt a [*mint a ketrecben az állat...*] és a [*fonnyadt gyerek vagyok...*] kezdetű verstöredékekkel, illetve egyéb feljegyzésekkel.

Első megjelenés posztumusz: *Új Tükör* 14, 24. sz. (1977): 21. (Gál István közlése, hibákkal.)

Szövegkritika

A k szövegét betűhíven közöljük. A kéziraton látható javítások főként kisebb lexikai módosításokból, törlésekből és utólagos beszúrásokból állnak: Babits rövidíti vagy átfoglalmazza a sorokat (például *Te megzengted* → *Megzengted*). A 7. sorban a *lé* törlése azt jelzi, hogy a *léha* szó írását e sor végén kezdi el, de végül a következő sor elejére helyezi át.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1683/13.

Ernst Lissauernek

Te m M egzengted a gyűlölet énekét
 én megzengem a[?] szégyen[?] énekét,[?] én most, halljad, a szégyenét
 Szégyen, szégyen, szégyen, szégyen

Nem fordítjuk vissza a vasat
mert gyávák vagyunk
és tesszük amit szégyenlünk
s önmagunk előtt indokoljuk lé-
léha okokkal

ám arcodról nem ég le a bőr

Keletkezéstörténet

A kézirat datálását a fizikai hordozó segíti, mivel a fogalmazványtöredék az egybetartozó, 1911 és 1915 között használt kéziratcsomó egyik fólióján szerepel. A szöveg tartalma továbbá megerősíti, hogy a keletkezés biztosan 1914 utáni. A vers megszólítottja Ernst Lissauer (1882–1937) német költő, író és publicista, aki elsősorban *Hassgesang gegen England* [Gyűlölet-ének Anglia ellen] című verse miatt vált ismertté Németországban és szerte Európában. A lelkes hazafi Lissauer 1914 augusztusában írt verse voltaképpen egy német nézőpontú, angolok ellen intézett fanatikus gyűlöletdal. A vers nagy népszerűségnek örvend a világháború alatti Németországban, olyannyira, hogy iskolákban is tanítják és szavalják, a hadseregben röpcédulákon terítik a katonáknak, Lissauert pedig kitüntetik érte. Később, a háború után már sokan az elvakult nacionalizmus verseként tekintenek rá, s maga Lissauer is megbánja, hogy megírta a verset. A sors fintora, hogy a nacionalista költő zsidó származása miatt élete végén menekülni kényszerül hazájából. (MILLINGTON–SMITH 2017.)

Lissauer versét Kosztolányi Dezső már 1914-ben lefordítja, mely *A gyűlölet éneke* címmel a *Világháború képes krónikája* 1914. december 13-i számában jelenik meg. (LISSAUER 1914, 320.) Babits fél évvel később, 1915. június 16-án a *Nyugat*-ban közöl *Itália* címmel esszét, melyben röviden Lissauer versére is utal: „Milyen más, igaz-e, például a magyar hazafiság! Milyen szerény, milyen tisztességes, és mennyire nem nacionalista! Nyugodt konzervativizmussal szereti ezeréves földjét a magyar, nem kapkod újdón, ingó szerzeményen, senkitől nem akar elvenni semmit, ezen a háborún ő talán az egyetlen nép, mely nem akar nyerni. Nem barátja a háborúnak, de bizton bátorsággal engedelmeskedik a nagy kényszereknek, és ő milyen más bátorság ez, mint a futurista hetyke kockázatás! És merem mondani, a magyar volt az egyetlen nép, mely a háborúban mindvégig megőrizte méltóságát. Mily nemes higgadtság, mily méltóságos józanság jellemzi a magyar érzelmek nyilvánulásait a dühös angollal, a kétségbeesett franciával, az izgága taliánnal szemben! Sőt a német Ernst Lissauer gyűlölet-éneke is képtelenség lenne minálunk.” (BABITS 1915b, 645.) A *Nyugat*-beli közlés ideje miatt feltételezhetjük, hogy Babits Lissauernek címzett fogalmazványa is ebben az időszakban, azaz 1915 nyarán keletkezett, mivel azonban ezt közvetlen bizonyíték nem támasztja alá, a vers keletkezését tágabb időhatárok között, 1914 augusztusa és 1915 vége közé helyezzük.

A versbeszélő számonkérő pozícióból szólítja meg Lissauert, a „szégyen” többszöri ismétlése pedig voltaképpen a német vers gyűlölködő sorainak ismétléseire adott válasz. Ennek ellenére nem a morális fölény működteti a költeményt, hiszen a versbeszélő az első három, Lissauernek címzett sor utáni szakaszban saját közössége felé fordul: a cselekvés és az erkölcsi belátás elválik egymástól, amennyiben az ember folytatja azt, amit önmaga is vállalhatatlannak tart, miközben öngazolásokkal próbálja elfedni ezt az

ellentmondást. A záró megszólítás az egyes szám második személy használata miatt értelmezhető úgy, hogy közvetlenül a címzettnek, Lissauernek szól, ugyanakkor a megszólítás hatóköre tágabb is lehet, hiszen a versben elhangzottak ismeretében önvizsgálatra, sőt, bűnbánatra szólíthatja fel a beszélő közösségének tagjait, egyúttal saját magát is.

[fonnyadt gyerek vagyok...]

fonnyadt gyerek vagyok de azért
Ha megfognám maga régen a földön
lenne, halott szaga lenne régen

[1914–1915]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/13. 1 f., rektó, bizonytalan műfajú, ceruzairású töredék aláírás nélkül, együtt az *Ernst Lissauernek* című verssel, a [*mint a ketrechen az állat...*] kezdetű töredékkal és egyéb feljegyzéssel.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A töredék első, *fonnyadt* szavának *n* betűit Babits összerántva írja le.

Javításunk

2. A *megfognám á*-jára kitettük a tollhiba miatt hiányzó ékezetet.

Keletkezéstörténet

A [*fonnyadt gyerek vagyok...*] kezdetű, bizonytalan műfajú töredék ceruzával írt kézírata egy négyzetrácsos papírlap rektóján maradt fenn. A szöveg ugyanazon a fólión található, mint az *Ernst Lissauernek* című vers, a [*mint a ketrechen az állat...*] kezdetű töredék, valamint további, nem versjellegű feljegyzések.

A töredék keletkezését a kéziratkatalógus 1915-re teszi, azonban a Fond III/1683. jelzet alatt fennmaradt négyzetrácsos anyag egészére jellemző, hogy a lapokat Babits hosszabb időn át, megszakításokkal használta, a keletkezési idő ezért nem minden esetben határozható meg pusztán az íráshordozó alapján. (Lásd erről az *Ady Endrének* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Ebben az esetben azonban a fizikai együttállás filológiai szempontból irányadó: az *Ernst Lissauernek* című kéziratban maradt vers keletkezése a történeti és szövegösszefüggések alapján 1914-re vagy 1915-re tehető, így a vele azonos fólión szereplő töredék keletkezése feltehetőleg szintén ezekhez az évekhez köthető.

A szöveg nem mutat továbbvezethető genetikus kapcsolatot Babits későbbi költői vagy prózai műveivel, a benne megjelenő képeket nem használja fel más műben. Mindezek alapján a [*fonnyadt gyerek vagyok...*] kezdetű töredék keletkezési ideje 1914-re vagy 1915-re tehető.

[mint a ketrecben az állat...]

mint a ketrecben az állat
járok bár a lábam fáradt

[1914 – 1915]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/13. 1 f., rektó, ceruzairású töredék aláírás nélkül, együtt az *Ernst Lissauernek* című verssel, illetve a [*fonnyadt gyerek vagyok...*] kezdetű töredékkel és egyéb, nem versjellegű feljegyzésekkel.

Szövegkritika

A szöveget betűhíven közöljük. A kéziraton egy betűjavítás látható.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1683/13.

[Cím nélkül]

mint a ketrecben az állat
járok bár a lábam r f áradt

Keletkezéstörténet

A [*mint a ketrecben az állat...*] kezdetű, kétsoros töredék ceruzával írt kézirata az OSZK Fond III/1683/13. jelzet alatt maradt fenn, egy négyzetrácsos papírlap rektó oldalán. A töredék ugyanazon a fólión található, mint az *Ernst Lissauernek* című vers, továbbá a [*fonnyadt gyerek vagyok...*] kezdetű töredék és több, nem versjellegű feljegyzés.

A kéziratkatalógus a fóliót az 1915-re datált kéziratsomó részeként tartja számon. Az *Ernst Lissauernek* esetében ez az időmeghatározás a megszólított személyhez kötődő történeti kontextus és Babits 1915-ös publicisztikai reflexiói alapján megalapozottnak tekinthető, így a fólión szereplő szövegek közül legalább egy biztosan ehhez az időszakhoz köthető, azzal a kiegészítéssel, hogy a háború első éveiben, azaz 1914 és 1915 között keletkezett. (Ehhez lásd az *Ernst Lissauernek* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Noha a Fond III/1683. jelzetű négyzetrácsos lapok egészére nézve a keletkezési idő nem egységes, ebben az esetben a fizikai együttállás irányadó lehet. Mivel a [*mint a ketrecben az állat...*] kezdetű töredék ugyanazon a fólión szerepel, mint az 1914–1915-re datálható *Ernst Lissauernek*, keletkezése ezzel összhangban szintén ezekre az évekre tehető. A töredékben szereplő hasonlatot Babits később nem használta fel; a ketrecbe zárt, nyughatatlan, ugyanakkor fásult és megtört állat képe egyetlen ismert versében sem fordul elő.

[állítani a hitevesztett...]

állítani a hitevesztett
kor elé egy új keresztet

[1914–1915]

Kézirat

k OSZK Fond III/1683/4. 1 f. verző, ceruzairású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a töredéken két javítás látható.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1683/4.

[Cím nélkül]

állítani a hi tevesztett
kor elé egy új k keresztet

Keletkezéstörténet

Babits az [állítani a hitevesztett...] kezdetű töredéket egy egyfóliós lap verzőjára jegyzi fel; az írás hordozója – az 1911 és 1915 között, megszakításokkal használt négyzettrácsos lapok egyike – és a tematika alapján a feljegyzés keletkezése valószínűleg 1914–1915-re datálható, ugyanis a töredék feltehetően a háborús tapasztalatra adott reflexióként olvasható. A „hitevesztett kor” kifejezés a háború következményeként metafizikai törést is jelent Babits számára: a történelmi haladásba, az emberi észbe és az erkölcsi rendbe vetett hit összeomlását, az „új kereszt” felállításának igénye pedig egy új mérce kialakításának a vágyát fejezi ki. Ugyanezen a fólión egy rövid, marginális megjegyzés is olvasható („A feje olyan volt mint egy footballabda [!]”). A fólió rektóján, ceruzával rögzítve a [Most fölszakadnak a zsilipek...] kezdetű töredék szerepel.

Kép egy falusi csárdában

Csárdába falakon
olykor
láthatsz, ha falukon
bolygol,

5 s únt szemed elmereng
bor közt,
ily képet, mely dereng
por közt,

por között, mely keni
10 jócskán,
ily képet csüggeni
ócskán:

Közepin klasszikus
bolt áll,
15 bolt alatt koszorus
oltár,

oltáron glória
fény ül,
bús allegória
20 széllyül,

magas Hungária
gyászban,
Kossuth, igaz fia
lázban,

25 Petőfi önerét
mártja,
ujjal a hon nevét
áldja,

4 Ny: bolygol. [sh]

9 R₂: mely [sh]

27 Ny; R₁; R₂: újjal

– mily erő, mennyi láng,
30 jellem
zsarnok Ausztriánk
ellen –

Fenn: lebegő ölyű,
bús ág,
35 nagy térdű, bő ölű
múzsák. –

Csitt, mindez ponyva ma,
dalnok!
jó bajtárs lett ama
40 zsarnok.

Múl az év, múlik a
láz is,
szent ügyük már csupa
frázis.

45 S mi harcok anyja volt
nemrég,
ma csak egy lanyha holt
emlék.

Új év jön és fakad
50 új láz,
az idő harcokat
ujráz.

Ádázabb viadal
buzdul,
55 ó, mennyi fiatal
pusztul!

Raj jön a tavalyi
rajra, ↔

33 ÖV: ölyű [sh]

35 R₂; V; ÖV: ölű, [sh]

49 Ny; R₁; R₂: Uj

55 Ny; R₁; R₂: ó mennyi

új kép a falusi
60 falra.

Azt is majd por keni
jócskán
s búsan fog csüggeni
ócskán.

[1914. november; 1914. november 16. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 7, 22. sz. (1914. nov. 16.): 460. (A *Keserű órán* [1906] és az *Ünnepek* című versekkel együtt, harmadikként közli.) – További megjelenések: R₁ 109–111; R₂ 111–113; V 247–249; ÖV 221–222.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a V, mivel kevesebb sajtóhibát tartalmaz, mint az ÖV, egyébként szövegeink megegyezik. Emendálást csupán a sajtóhiba javításával végeztünk.

Javításunk

35. A sor végéről elhagytuk a fölösleges írásjelet.

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a vers Budapesten keletkezik, a datálás megjelölése: „914. nov. / Bpest”. (KELEVÉZ 1994, 757.) Elsőként a *Nyugat* 1914. november 16-i számában jelenik meg, kézírata nem maradt fenn; a szöveg első közlésének adatai alapján tehát ez az időpont tekinthető mérvadónak.

A keletkezés ideje meghatározó a vers világháborús szemlélete szempontjából: Babits ekkor már a háborús lelkesedés gyors kifulladását, a nemzeti pátosz kiüresedését érzékeli. A vers történeti-kulturális távlatból tekint a magyar történelem visszatérő mintázataira, és egyetlen, látszólag jelentéktelen tárgy – egy falusi csárda falán függő kép – segítségével teszi mérlegre a nemzeti emlékezet működését, és allegorikusan jeleníti meg a magyar múlt nagy alakjait és eszméit. A porlepte, ócska kép közepén klasszicizáló oltár áll, rajta a gyászoló Hungária alakja, mellette Kossuth Lajos és Petőfi Sándor figurája. A kép ikonográfiája a 19. századi nemzeti romantika pátoszát idézi, szabadságharcral, mártíriummal, zsarnokellenességgel, emelkedett erkölcsi hevülettel. Babits azonban következetesen hangsúlyozza, hogy mindez ponyva, azaz elhasználódott, tömegesen gyártott és jelentését veszített látvány, amely már nem képes valódi erkölcsi vagy közösségi energiát mozgósítani. A vers középpontjában az ismétlődés tragikus mechanizmusa áll: ami egykor „láz” és „szent ügy” volt, mára „frázissá” és „lanyha holt emlékké” válik. A történelem azonban újraindul, „új év jön és fakad új láz”, az idő „harcokat ujráz”, és új nemzedékek lépnek a régiek helyére; a falusi csárda falára új kép kerül majd, amelyet idővel ugyanúgy

belep a por. A nemzeti szenvedély ciklikusan újratermelődik, miközben az egyéni sorsok – „ó mennyi fiatal pusztul!” – feloldódnak a történelmi automatizmusban.

A *Kép egy falusi csárdában* azt tematizálja, hogyan válik a nemzeti múlt ikonográfiája ismét mozgósító eszközzé, miközben erkölcsi hitelét már elveszítette. A vers így egyszerűen reflektál a 19. századi szabadságeszmény kifáradására, valamint az első világháború ideológiai előkészítésére. Ebből a szempontból sem elhanyagolható tény, hogy a költemény a *Nyugatban* a *Keserű órán* (1906) [*Régi vers egy fiatal költő keserűségeiből*] és *Ünnep* című versekkel együtt jelenik meg. Kelevéz Ágnes is idézi az előbbi mű keletkezés-története kapcsán Szilasi Vilmos visszaemlékezését Babitsnak a háború első időszakában átélt zaklatottságáról és kétségbeeséséről: „Volt, hogy délután a Körúton fékezhetetlen indulat fogta el, és kiáltva figyelmeztette az embereket a rémségekre, melyek köröttük lejátszódnak. Bátrabb és megrázóbb harcos a békéért mint ő, nem volt akkor. Nagyszerű versei, – egyedüliek azokban az években, főleg már a háború első napjaiban, közismertek és remélem közbámultak ma is. [...] Nem tudott egy percig sem másra gondolni, mint a háború iszonyára, s arra, hogy minden erőfeszítés ellene hiába [...]” (BABITS–SZILASI 1979, 22.; idézi BABITS 2022, 272.) Szilasi értelmezésében Babits már ekkor „harcos”, ám Rába György arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Kép egy falusi csárdában* arról tanúskodik, Babits ekkor még nem a későbbi, nyíltan és következetesen háborúellenes költő hangján szól. A vers szemléletét – érvel Rába – inkább az egymással feszültségben álló nézőpontok váltakozása határozza meg: a pátosz és az irónia folyamatos egymásba játszása, valamint a ritmus és a rím hangsúlyos szerepe nem annyira kijelentéseket rögzít, mint inkább relativizálja azokat. A kompozíció lezárása – más Babits-versekhez hasonlóan – nyitva hagyja annak kérdését, milyen egyéneken túli erők formálják a jelentést és az események irányát. Ez a megszólalásmód a fiatal Babits költői habitusára jellemző, akit ebben az időszakban elsősorban a megismerés folyamata és intenzitása foglalkoztat, nem pedig egy előre adott erkölcsi állásfoglalás rögzítése, a vers erőteljesen ritmizált, daljellegű hangja pedig voltaképpen ennek a személyiségformáló lírai attitűdnek a kifejeződése. (RÁBA 1981, 467.)

J. Soltész Katalin arra hívja fel a figyelmet a *Kép egy falusi csárdában* ritmikai megoldásai kapcsán, hogy Babits költészetében meglehetősen ritka a háromtagú, ún. gyors ütemtípus (J. SOLTÉSZ 1965, 39.), vagyis az olyan ütem, amely három szótagból áll, rendszerint egy hangsúlyos és két hangsúlytalan szótag ritmusával („Csárdába falakon / olykor / láthatsz, ha falukon / bolygol.”).

Babits a verset a *Recitativ* kötet *Isten kezében* ciklusába illesztve közli.

Magyarázat

33. *ölyű* – ragadozó madár az ölyvek csoportjából; az *ölyv* régies alakja.

Prológus

Kerékjártó Duci jótékonycélú hangversenyére, 1914. nov.

Király, király, közönség...
 ezen a bús telen
 milyen versek köszöntsék
 szined ez estelen?
 5 Zenész, amíg zenéd szól,
 figyelve, hangtalan,
 tudunk-e mint egyébkor
 élvezni gondtalan?
 Ó, zongorás, ma rajta,
 10 verd, verd a zongorát,
 hogy át ne halljuk rajta
 a fegyverek zaját!
 S te hegedűs, te gyermek,
 a hegedűt rikasd
 15 s nyujtsd bővön a kebelnek
 e rittató vigaszt,
 s a tompa dobra, melyet
 szívünkben ver a gond,
 zenédből puha selymet ↔

Cím Ny: Prologus. 1914. november.

Alcím Ny: [az alcím hiányzik] | R₁: Kerékjártó Duci jótékonycélú hangversenyére, 1914. nov. | R₂: *Kerékjártó Duci jótékonycélú hangversenyére, 1914 nov* | V; ÖV: *Kerékjártó Duci jótékonycélú hangversenyére, 1914 nov.*

Előszó Ny: Elmondtam a háború elején, Kerékjártó Ducinak egy jótékonycélú hangversenyén. Közreadását többek közt indokolja az, hogy tapasztalatom szerint kéziratban elferdítve terjedt s több vidéki koncerten e hibás alakban előadták.

1 Ny: közönség,

2 Ny: bus

5 Ny; R₁; R₂: amig

6 Ny: hangtalan

7 Ny: egyébkor,

9 Ny; R₁; R₂: Ó zongorás,

13 Ny; R₁; R₂: hegedüs,

14 R₁; R₂: hegedüt Ny; R₁: rikasd,

16 Ny: rittató

17 Ny; R₁; R₂: mellyet

18 Ny; R₁; R₂: szivünkben

20 csavarva jól bevond,
hogy ne halljuk a dobszót,
a tompa gond szavát,
gyermekszivedből jobb szót
bocsáss szivünkön át:
25 nem tiéd igazában,
ó, harcok istene,
e föld, míg a világon
van gyermek és zene!

De nem léhán felejtve,
30 de nem mint bús madár,
fejet a szárnyba rejtve,
– a zene ez a szárny –
de nem vakon mulatjuk
időnket, balgatag,
35 lebukva, léha hattyuk
– s a zene a patak: –
röpítsd, ó szárny, ragadva,
ki tétlen csüggedett,
s jusson víz a patakba
40 locsolni a sebet.
Ó, zene, szent segítség,
patak, mely zengve lejt,
vizeid édesítsék
a könnyek tengereit!
45 Ó, zene enyhe nedve,
tőled gyógyúl a hit,
te vidítod perelve
katonák lábait,
bezengve messze síkot,
50 veszélyek mezejét, ↔

26 Ny; R₁; R₂: ó harcok

27 Ny; R₁; R₂: míg

30 Ny: bus Ny: madár

31 Ny: rejtve

36 Ny: patak –:

37 Ny: emeld, ó szárny,

39 R₁; R₂: víz

41 Ny; R₁; R₂: Ó zene, Ny: segítség,

45 Ny; R₁; R₂: Ó zene

peregve te vidítod
 únt harcok ütemét:
 nekünk is zengve mélán
 vidítsad a valót:
 55 lásd, nem feledni léhán
 kívánunk takarót,
 hanem hogy édesednék
 a bánat, a bajok,
 és lenne kincs az emlék,
 60 mely szívünkben sajog
 valamely kedvesünkről
 – kinek ne volna lent? –
 egy fiatal fiúról,
 ki értünk messze ment.
 65 Talán az anyja mellett
 gyermek volt mostanig,
 és most ki tudja, merre
 szenved, ki tudja, mit!
 A lelkünk egyre nála,
 70 minden emléke szent,
 s dal lesz, ha hal, halála,
 ki értünk messze ment,
 dal lesz, ha hal, halála,
 ki értünk messze halt
 75 – s a dal a legszebb hála –
 zengd nekünk ezt a dalt,
 ó, hegedűs, te gyermek:
 zengj hálát húrodon,
 ne hálátlan keservet,
 80 mely halállal rokon,
 s hogy akik messze értünk
 ontottak drága vért,
 érezzék, drága vérük
 nem folyt csak bánatért,

↔

52 Ny; R₁; R₂: unt

54 Ny: vidítsad

60 Ny; R₁; R₂: szívünkben

75 Ny: hála –:

77 Ny; R₁; R₂: ó hegedűs,

83 Ny: vérük [sh]

- 85 zenész, te szívhúrokból
vágyszőnyeget szövő,
csendüljön ki dalodból
a Béke és Jövő:
zengd, amit Ők *akartak*
90 – s jaj! meg nem élhetik –:
kik életünkért haltak,
zengj *életet* nekik!

[1914. ősz, 1914. november 19. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 22. sz. (1915. nov. 16.): 1248–1249. (*Versek, előszavakkal* gyűjtőcímmel; együtt az *Ady Endrének, A „Fiamhoz”*, a *Miatyánk* és a *Pro Domo* [ekkor még *Vers, támadásokra*] című versekkel, harmadikként.) – További megjelenések: R₁ 114–117; R₂ 116–118; V 251–254; ÖV 225–227.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. Ezzel azonos a V, mely már tartalmazza azokat az eltéréseket, amelyek a *Nyugat*, az R₁ és R₂ karakteres jambizáló jellegét megbontották. Az *ultima editio*-elvet szem előtt tartva az eredeti jambusokat ezeken a helyeken nem állítottuk vissza. Szerzői változatként Babits felhasználta a vers első hetvennégy sorát a Makón, 1915. március 7-én tartott háborús délután alkalmára írt *Prológ* című verséhez. A szövegrészt – kétsornyi átkötés után – a *Fiatal katona* című verssel toldotta meg.

Javításunk

Az alcímben az évszám után kitettük a hiányzó pontot.

Keletkezéstörténet

A *Prológus* 1914 őszén, Budapesten keletkezik, Szilasi Vilmos *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint: „1914 Bpest”. (KELEVÉZ 1994, 757.) Kézirata nem ismert. A vers alkalmi mű, ugyanis Kerékjártó Duci jótékonsági hangversenyére készül, és Babits 1914. november 19-én maga olvassa fel az esten. A nyitány tudatosan utal a három évvel korábbi *Prológ egy jótékonycélu mulatságra* című versre; a cím és a beszédhelyzet ismétlése önparafrázis, ám a hangnem és a történelmi kontextus radikálisan megváltozik: míg az 1911-es vers könnyedebb, alkalmi darab, az 1914-es *Prológus* már a világháború kitörése utáni lelkiállapot dokumentuma. A vers retorikáját a háború jelenléte szervezi („hogya t ne halljuk rajta / a fegyverek zaját”), ugyanakkor az emlékezés és a közösségi részvét morális üzenete is megfogalmazódik benne („A lelkünk egyre nála, / minden emléke

85 Ny; R₁; R₂: szivhurokból

szent, / s dal lesz, ha hal, halála, / ki értünk messze ment”). A *Prológus* így a *Magamról* szonettjeivel és a *Miatyánk* című verssel egy időben, az 1914 őszen kibontakozó háborús lírai fordulat részeként születik meg; alkalmi vers volta ellenére túlmutat az adott esemény keretein, ugyanis a tétje a művészet háborús helyzetben betöltött szerepének programadó megfogalmazása.

Az újpesti nőegyleti estet 1914. november 19-én tartják. A jótékonyági rendezvény fő fellépője, Kerékjártó Duci (Gyula) a kor ifjú hegedűvirtuóza: 1900-ban született a Turóc megyei Ruttkán, és már ötéves korában csodagyermekként lép fel Budapesten. Gyermekként bejárja Európát, majd 1920-ban mutatkozik be az Egyesült Államokban; a New York-i Carnegie Hallban adott koncertje után a legjelentősebb hegedűművészek között emlegetik. Később itt telepedik le, a Universal stúdió koncertmestere lesz, és több film-ben szerepel Hollywoodban. Az 1950-es években amerikai katonáknak játszik Koreában, Japánban és Alaszkában, és a tengerentúli magyar közösségek rendezvényein is rendszeresen fellép. 1962-ben hunyt el az Egyesült Államokban. ([n. n.] 1962, 1.)

A felkérésre írt költeményt feltehetően 1914. november első felében, a hangverseny részletes programjának közzététele előtt lezárja Babits, „[a] műsor ismeretében ugyanis akkor még aligha állt volna az ideges és aggályos költő ezzel a szöveggel közönség elé.” (RÁBA 1981, 457.) Az est programját már november 12-én közzéteszi a *Pesti Hírlap*: „November 19-én este 8 órakor a Városháza közgyűlési termében Kerékjártó Gizella hangversenyt rendez; a jövedelmet a Polgári Segítő Bizottság segélyalapja javára fordítják. A műsor a következő: Prológ. [!] Mondja: Babits Mihály. Sipos Antal: Komáromi emlék 1849-ből. Előadja: Vendéghegyi Géza zongoraművész. Corelli: La folia (1653). Előadja: Kerékjártó Duci, 13 éves hegedűművész. Hegedűs Ferenc: »Félre, kislelkűek!« Előadja: Majorné Papp Mariska színművésznő. Schubert: Wilhelm[j]: Ave Mária. Fr. Schubert: A méh. Hubay: A fonóban. Előadja: Kerékjártó Duci. Vendéghegyi Géza: Harci induló. Előadja: A szerző.” ([n. n.] 1914, 10.) Rába tehát arra utal, hogy mivel a *Prológus* gondolati kiindulópontja a zene bölcséleti értelmezése, a hangverseny műsora pedig a kor kedvelt, közönségbarát koncertszámait vonultatta fel, ezek önmagukban aligha indokolták a művészet ilyen mértékű metafizikai felmagasztalását. A versben a zene metaforája köré épülő filozófiai távlat egyszerre jelent vigaszt, közösségi emlékezetet és a béke eszméjének hordozóját, melyben Rába szerint Schopenhauer zenefelfogása és a nietzschei életigenlés hatása egyaránt érzékelhető.

A *Prológus* 1914 végének történelmi tudatát tükrözi, ugyanis a nyílt pacifizmus még ki-mondatlan, ám a békevágy már egyértelműen jelen van benne. (RÁBA 1981, 460.) A verset Babits szinte napra pontosan egy évvel később, 1915. november 16-án közli a *Nyugatban* a *Versek, előszavakkal* ciklus részeként, az előszóban megjegyezve, hogy a háború elején egy jótékonyági hangversenyen hangzott el, és kéziratossá torzulásai miatt szükségesnek látja a hiteles kiadását.

A *Recitativ* kötetben a *Prológus az Isten kezében* című ciklusban kap helyet.

Miatyánk

1914.

(Egy bécsi műintézet által kiadott műlaphoz készült.)

Miatyánk ki vagy a mennyekben,
 harcokban, bűnökben, szennyekben,
 rád tekint árva világod:
 a te neved megszenteltessék,
 5 a te legszebb neved: Békesség!
 Jöjjön el a te országod.
 Véres a földünk, háboru van,
 kezed sujtását sejtjük, uram,
 s mondjuk, de nyögve, szomoruan,
 10 – add, hogy mondhassuk könnyebben –:
 Legyen meg a te akaratod!
 – mint angyalok mondják mennyekben.
 Előtted uram, a hon java,
 s hulljon a lomb, csak éljen a fa:
 15 de vajjon a legkisebb lombot ↔

Cím IÜ: Miatyánk 1914. | Ny: Miatyánk. 1914 | BÀN; HVK; MKö: Miatyánk. 1914.

Dátum R₁; R₂: 1914 | IÜ; Ny; BÀN; HVK; MKö: [a dátum hiányzik]

Alcím IÜ; Ny; BÀN; HVK; MKö: [az alcím hiányzik]

Előszó Ny: Egy bécsi műintézet megbízásából, egy műlaphoz, adott ötlet szerint készítettem, egy hasonló német kiadvány párja gyanánt. Minthogy a műlapot inkább csak vidéken terjesztették, számosan levélben értesítettek, hogy a költeményt nem tudják megszerezni. Ez jogosítja itteni közzétételét.

1 IÜ: Mi atyánk, ki IÜ: mennyekben

2 BÀN: harcokban, [sh] IÜ; Ny; BÀN; R₁; R₂: bűnökben, IÜ: szennyekben

3 BÀN: vllágod [sh] | HVK; MKö: világod;

4 IÜ: Te

5 IÜ: Te

6 IÜ: országod!

7 IÜ; HVK; MKö: háború IÜ: van

8 IÜ: Uram!

9 Ny: mondjuk, de [sh] IÜ: szomoruan

10 IÜ: add, | Ny; BÀN; R₁; R₂: – add IÜ; BÀN: könnyebben: | HVK; MKö: Könnyebben –

11 IÜ: akaratod,

12 IÜ: mint IÜ: angyalok [sh]

13 IÜ: Előtted, Uram, a | BÀN: Előtted uram a IÜ: java | HVK; MKö: java. [sh]

14 IÜ: lomb csak IÜ: fa –

- nem őrzi-e atyai gondod?
nem leng-e az utolsó fűrtön is,
áldva miképpen mennyekben,
azonképpen itt a földön is?
- 20 Megráztál, nem lehet szörnyebben,
már most ami fánkon megmaradt
őrizz meg őszig a bús galyat:
mindennapi kenyérünket add
meg nekünk ma, és gyermekeinket
- 25 növeld békére: ha bűn, hogy lábunk
ma vérbe csuszik meg: értük az!
Bocsásd meg a mi bűneinket,
miképpen mi is megbocsátunk
ellenünk vétetteknek: a gaz
- 30 tied, büntetni: mienk csak az,
hogymegvédelmezzük a mieinket!
És ne vigy a kísértetbe minket,
hogymegártatlanságunk tudatát,
mint drága páncélos inget
- 35 őrizzük meg bár véresen,
hogymegát ne hasadjon sohasem.
Jaj, aki ellenünk mozdul:
megvívunk, készen, bármi csatát, ↔

16 IÜ: őrzi-e

17 IÜ: is

18 IÜ: áldva, Ny; BÀN; R₁; R₂: miképen | MKö: miképpen a [sh] BÀN: mennyekben. [sh]

19 IÜ: Ny; BÀN; R₁; R₂; MKö: azonképen

20 IÜ: szörnyebben:

21 IÜ: most, ami IÜ: megmaradt,

22 IÜ: lombokat | BÀN: bus galyat:

24 IÜ: nekünk BÀN: ma és

25 IÜ: békére; ha IÜ: bűn, hogy | Ny; BÀN; R₁; R₂: bűn hogy | HVK: bűn hogy

26 BÀN: várbe [sh] HVK; MKö: csúsziK IÜ: az:

27 IÜ: bocsásd IÜ: bűneinket | Ny; BÀN; R₁; R₂: bűneinket,

28 IÜ; Ny; BÀN; R₁; R₂: miképen

29 IÜ: vétkezőknek; BÀN: gazt [sh]

30 IÜ: Tied-büntetni! Ny; BÀN; R₁; R₂: az

31 IÜ: mieinket: | BÀN: mienket! [sh]

32 IÜ: és IÜ: vigy IÜ; Ny; BÀN; HVK; R₁; R₂: kísértetbe

34 BÀN: páncélas [sh]

35 IÜ: meg, bár Ny; BÀN; HVK; R₁; R₂: véresen

37 IÜ: Jaj aki

38 BÀN: megvívunk, IÜ: csatát

de szabadíts meg a gonosztul,
40 mert tiéd az ország,
kezedbe tette le sorsát,
s te vagy a legnagyobb erősség:
ki neveden buzdul,
bármennyit küzd és vérez,
45 előbb vagy utóbb övé lesz
a hatalom és a dicsőség!

[1914. ősz; 1914. november 25. után]

Gép- és kézirat, megjelenés

Gép- és kézirat: **g+k** 1 f. verzó, gépirású változatok, ceruza- és tintairású javításokkal, kiegészítésekkel, Komjáthy Géza (Marl, Németország) tulajdonában. Fotókópiája: PIM V. 5456/7/2. A gépirat indigós másolat, az első, 42 soros változat fölött gépirással: „(Protestáns)”, a vers alatt aláírás géppel, majd alatta szintén gépirással: „Katholischer Text (Ende)”, amit a 35. sorral kezdődő változat követ gépirással. A sorok előtt ceruzával ötsoronként számok állnak, azonban a számozást Babits a 25. sornál elrontotta, 30-at írt helyette, majd javította ugyan, de a mellé írt négyesnyi többletet nem vette figyelembe. A 25–30. sorok mellett a jobb margón, × jellel jelölve, „fehlende 2 Verse” [hiányzó két verssor] megjegyzés alatt áll e sorok végleges változata, ceruzairással. A fólió jobb alsó sarkában ceruzairással a *vétetteknek* és a *vétkezőknek* ritmikai próbálgatása található.

A Krisztina Antikvárium (Budapest, Roham utca 7.) 9. árverésének (2002. május 11., Budapest, Múzeum u. 17.) aukciós kiadványa szerint árverésre bocsátották a *Miatyánk* teljes autográf, tintairású aláírt tisztázatát. A katalógus egy kisméretű fekete-fehér fotót is közöl a kéziratról, amely alapján azonban valószínűsíthető, hogy a kézirat nem Babits, hanem Komjáthy Aladár kézírásával készült. A tétel kikiáltási ára 120 000 forint volt. A kézirat nyomára a Krisztina Antikvárium 2006. október 15-i árverésének katalógusában lehetett ismét rábukkanni. A tétel kikiáltási ára 18 000 forint volt, és végül 24 000 forintért kelt el. A katalógusban ekkor már az szerepel, hogy több szakértő egybehangzó véleménye szerint csak a cím és az aláírás származik Babits kezétől; a kézirat többi része valószínűleg Komjáthy kézírása. Véleményünk szerint az aláírás sem Babitsé.

Első megjelenés: *Iskolai Ünnepeink* (Marosvásárhely) 36 (1915, első félév): 369–370. – További megjelenések: *Nyugat* 8, 22. sz. (1915. nov. 16.): 1249–1250. (*Versek, előszavakkal* gyűjtőcím alatt, együtt az *Ady Endrének*, a *„Fiamhoz”*, a *Prológus* és a *Pro Domo* [ekkor még *Vers, támadásokra*] című versekkel, negyedikként); *Bácsmegyei Napló*, 1915. dec. 25., 4; HVK 13–14; R₁ 118–119; R₂ 120–121; MKö 201–202; V 254–255; ÖV 228–229.

39 IÜ; Ny; BÀN; R₁; R₂: szabadíts IÜ: gonosztul.

40 IÜ: Mert Ny; BÀN; HVK; R₁: tied

41 IÜ: sorsát

42 BÀN: erősség;

46 IÜ: és dicsőség! [sh]

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV, mellyel megegyezik a V szövege, ahol a vers elnyerte végső formáját. Az alcímben említett bécsi műlapnak nem sikerült nyomára bukkanni, de a gépirat valószínűsíti létezését, esetleg protestáns és katolikus változatban egyaránt. A protestáns változathoz az IÜ áll legközelebb, ám a kézirat egy más központozású példánya lehetett a nyomdai szedőpéldány. A HVK minden versének minden sorát nagy kezdőbetűvel indította, így ezt a versét is, ezért mint a szerzői szándéktól független megoldást nem vetjük figyelembe a szövegeltérések regisztrálásakor. A BÀN az egész költeményt kurzívvval szedte, a 25. sor kezdőbetűjén kívül, amit mint sajtóhibát figyelmen kívül hagyunk. Az 1914-es évszám az első közlésekkor még a címhez tartozott, s az R₁-től kezdve vált kisebb fokozatból szedett alcímmé, amely mögött nem állt írásjel; az 1928-as MKÖ azonban ismét a címben közölte. Bár a g+k némi lehetőséget nyújtott volna rá, nem végeztünk emendálást, mivel a szövegagyomány alapszövegünket kanonizálta.

Előszöveg

g+k: PIM V. 5456/7/2.

Miatyánk.1914.

Miatyánk ki vagy a mennyekben
harcokban, bűnökben, szennyekben,
rád tekint árva világod:
a Te neved megszenteltessék,
a Te legszebb neved: Békeség!
Jöjjön el a Te országod!
Véres a földünk, háboru van
kezed sujtását sejtjük, Uram!
s mondjuk, de nyögve, szomoruan
– add, hogy mondhassuk könnyebben –:
Legyen meg a Te akaratod,
mint angyalok mondják mennyekben.
Előtted, Uram, a hon java
s hulljon a lomb, csak éljen a fa –
de vajjon a legkisebb lombot
nem őrzi-e atyai gondod?
nem leng-e az utolsó fürtön is
áldva, miképen mennyekben,
azonképen itt a földön is?
Megráztál, nem lehet szörnyebben:
már most ami fánkon megmaradt
őrizd meg őszig a lombokat
mindennapi kenyerünket add
meg nekünk ma és gyermekeinket
növeld békére **amint igaz** **ha bűn hogy lábunk**

↔

hogy senkisémm ellenünk, csak az, ma vérben csuszlik meg: értük az! [?]

aki minket bánt, aki maga g az bocsásd meg a mi bűneinket

ellenünk vétetteknek: a gaz

tied büntetni; mienk csak az
hogyan védelmezzük a mieinket

És ne vigy a kisértetbe minket

hogyan ártatlanságunk tudatát,

mint drága páncélos inget

őrizzük meg, bár véresen,

hogyan át ne hasadjon sohasem.

Jaj aki ellenünk mozdul:

megvívunk, készen, bármi csatát,

de szabadíts meg a gonosztul.

Mert Tied az ország,

kezredbe tette le sorsát,

s Te vagy a legnagyobb erősség:

ki neveden buzdul,

bármennyit küzd és vérez,

előbb vagy utóbb övé lesz

a hatalom és a dicsőség!

Babits Mihály

de szabadíts meg a gonosztul,

hogyan a lelkünk méltó légyen

és meg ne öljön a szegyen hogyan ne legyünk bűnnel szennyesek

ha eljön a Te országod

megszenteltetik a Te neved

és megpihen fáradt világod,

amely ma oly égve tisztul

harcokban, bűnökben, szennyekben,

Miatyánk, ki vagy a mennyekben!

Keletkezéstörténet

Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a *Miatyánk* keletkezése: „1914. ősz. / Bpest”. (KELEVÉZ 1994, 757.) A költemény egy bécsi műintézet, a könyvkiadással és könyvnyomtatással foglalkozó Literarisches Institut Kosmos megbízásából készül. Babits egy műlaphoz ír költői parafrázist a *Miatyánk* imádságára, egy hasonló német kiadvány párjaként. Az „adott ötlet szerint” kitétel arra utal, hogy a költőt kifejezetten egy ilyen jellegű, a bibliai szöveget átköltő vers megírására kéri fel. Nem zárható ki, hogy a megbízás közvetítésében Szilágyi Géza játszik szerepet. (RÓNA 2013, 698.)

A vers a világháború első hónapjainak kontextusában születik, és a harcok közepette Istenhez forduló világ könyörgését fogalmazza meg. A műlapot, amelyhez a költemény készül, elsősorban vidéken terjesztik, ezért a vers nehezen hozzáférhetővé válik. Babits

később maga is erre hivatkozik, amikor 1915 novemberében a *Nyugatban* közreadja a szöveget, és a cím utáni előszóban hozzáfűzi: „Egy bécsi műintézet megbízásából, egy műlaphoz, adott ötlet szerint készítettem, egy hasonló német kiadvány párja gyanánt. Minthogy a műlapot inkább csak vidéken terjesztették, számosan levélben értesítettek, hogy a költeményt nem tudják megszerezni. Ez jogositja itteni közzétételét.”

A műlap elnevezése a német *Kunstblatt*, a műintézeté pedig a *Kunstanstalt* szó tökélyfordításából ered. Az ilyen háborús emléklapok rendszerint művészi kivitelben készülnek: egy grafika vagy kalligrafikus formában nyomtatott rövid szöveg kíséri őket. Az értékesítésükből befolyó összeget a sebesült katonák, valamint a frontra vonultak otthon maradt családtagjainak támogatására fordítják. (JELENITS 2009, 698.) Babits megbízása e kiadvány keretében történik; a költeményt a *Miatyánk* protestáns és katolikus szövegét követve két változatban kell megírnia. A versben a költő a hagyományos imaszöveg parafrázisát a háborús tapasztalatokkal kapcsolja össze.

A vers végleges, protestáns változata 46 sorból áll, ezek közül tizenöt sor a Károli Gáspár-féle bibliafordítás imaszövegének közel szó szerinti átvétele (Mt 6,9–13). A katolikus változat 47 soros; a két szöveg az első 39 sorig azonos, majd a zárlatuk különválik. A *Nyugatban* közölt változat, illetve az ismert nyomtatott megjelenések a protestáns befejezést őrzik meg, míg a katolikus változat eltérő, imaszerű lezárással egészíti ki a szöveget. A zárlatválasztás kapcsán Rába György megjegyzi, hogy „[a] hosszabb, református változatot elsősorban [...] a befejezés miatt választotta saját vallása kanonikus szövegével szemben Babits. A református változat ugyanis, Erazmus tekintélye nyomán, azzal az apokrif szöveggel bővebb, melyre a világnézeti kiálláshoz szüksége volt. *Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség*: ez Babits versében csak úgy értelmezhető, a földinél már csupán nagyobb úr gondoskodhat az országról: Isten.” (RÁBA 1981, 464.) A megszólalás mindkét rétegben többes szám első személyben történik, ami a szenvedő emberiség közös hangját teszi hallhatóvá, és a történelmi helyzetet egyetemes perspektívába emeli. A kompozíció belső feszültsége a bibliai ima békét ígérő retorikája és a háborús jelen tapasztalata közötti ellentétből fakad. Ezt a vers ritmikai szerkezete is érzékelteti: a szabálytalan ritmusváltások és a szimultán metrumok a dialógus drámai természetét erősítik, és a szöveg belső vitáját hangzásbeli szinten is megjelenítik.

Rába szerint a *Miatyánk* költői parafrázisának egyik irodalmi előzménye Maurice Rostand *Prière d'un matin bleu* című verse, amely a bibliai ima szövegét bukolikus képekkel váltogatja. (RÁBA 1981, 465.) A kompozíció szerkezeti mintája ugyanakkor a *Purgatórium* XI. énekéhez is kapcsolódik, ahol a purgatóriumi lelkek kórusszerű megszólalásban mondják el a *Miatyánkot*. (J. SOLTÉSZ 1965, 104.) A dantei előzmény különösen a közösségi megszólalás és a büntudattal terhelt könnyörgés retorikájában válik érzékelhetővé, hiszen Dante nem egyszerűen átírja az imát, hanem a megtisztulás útján járó, szenvedő lelkek könnyörgésévé formálja. Babits számára ez a megoldás mintául szolgálhat arra, hogyan alakítható az ősi imaszöveg személyes, vívódó könnyörgéssé. Jelenits István a Dante-hatás egyértelmű, szövegszintű bizonyítékára hívja fel a figyelmet. Dante a *Purgatórium* XI. énekének harmadik tercínájában a *Miatyánk* második kérését idézi, ám azt sajátos módon kiegészíti a béke motívumával: a hagyományos *Venga il tuo regno* helyett a *Venga ver' noi la pace del tuo regno* formulát használja. Babits fordításában ez így hangzik: „Jöjjön el a Te országod, a Béke.” (JELENITS 2009, 117.)

Szintén Jelenits világít rá arra, hogy a vers keletkezésének háttérében a családi vallásos kultúra is fontos szerepet játszhat. Babits szekszárdi szülőházában négy imakönyvet

öriznek, amelyek közül az egyik a költő édesanyjáié volt; ezekben a hagyományos imádságok között a *Miatyánk* különféle parafrázisai is megtalálhatók. A 113-as leltári számú kötet, az *Imák és elmélkedések* Bossuet *Miatyánk*-parafrázisát tartalmazza. A kötet Babits édesanyjáié volt, és feltételezhető, hogy a költő az *Örökségem* című versében említett „régí imakönyv” is erre utal. A *Szent hangzatok: Imák keresztény katolikusok számára* című imakönyv szintén fontos forrás lehet. A kötet német eredetije is ismert, és két *Miatyánk*-parafrázist tartalmaz: egy verses és egy prózai feldolgozást. Ezek a családi használatban lévő imakönyvek tehát azt jelezhetik, hogy a *Miatyánk* parafrázisának hagyománya Babits számára már gyermekkorában is ismerős lehetett. (JELENITS 2009, 117–118.)

A fennmaradt gépirat munkapéldány-jellegűnek tűnik: a szövegben Babits ceruzás és tintairású javításai, betoldásai és ritmikai próbálgatásai figyelhetők meg. A költő a sorokat ceruzával ötsoronként számozza, azonban a számozás a 25. sor körül – a kiegészítések miatt – elcsúszik. A 25–30. soroknál a jobb margón × jellel megjelölt betoldás szerepel („fehlende 2 Verse” megjegyzéssel), amely mellett a sorok végleges változata olvasható ceruzairással. A fólió alsó részén a „vétetteknek” és „vétkezőknek” alakok ritmikai próbálgatása látható, ami a megfelelő szóalak keresését dokumentálja. A gépirat végén „Katholischer Text (Ende)” megjegyzéssel egy rövidebb, részben eltérő változat is olvasható, ami arra utal, hogy a versnek a megrendeléshez igazodó felekezeti változatát is kialakítja.

Valójában Babits véglegesnek gondolta a gépiratot, a ceruzairású javításokat külső kérés miatt írja rá: az × jelű betoldást a kézirat margójára jegyzi fel, miután a kiadást előkészítő Literarisches Institut Kosmos erre kifejezetten felkéri. A szerkesztők német nyelvű, 1914. november 25-én kelt levelében a következő észrevétel olvasható: „Megkaptuk versei kéziratát, és a következő észrevételeket szeretnénk tenni: a rendelkezésünkre álló információk szerint, melyeket a magyar nyelv ismerete hiányában nem tudunk ellenőrizni, Ön a *Miatyánk* két verssorának beillesztéséről egyáltalán nem vett tudomást. A szöveget a mellékletben találja. [A melléklet tartalma ismeretlen.] Azokról a sorokról van szó, melyek a németben következőképp hangoznak: »És bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.« Ezeknek mindenképp be kell kerülniük. Kézirata szerint a protestáns szöveg 42, a katolikus 43 soros. A német versben azonban a protestáns 40, a katolikus 38 soros. A két kimaradt sor beillesztésével és a hozzájuk jövő köztes sorokkal a terjedelem még jobban megnövekszik. Ez számunkra nem megfelelő, mert a vers ezáltal nagyobb terjedelmű lesz, és a rendelkezésünkre álló hely adott volta miatt kisebb betűkkel kell nyomtatnunk. Bele kell azonban abba törődnünk, hogy nem egyezik bele a rövidítésbe. Arra kérjük, hogy a katolikus szöveget vagy rövidítse meg, vagy toldja meg egy sorral. A mondat ugyanis ellentmondásos lesz, ezért szükséges, hogy a vers páros számú sorból álljon. Kérjük, hogy ezeket a változtatásokat lehetőség szerint minél hamarabb eszközölje. Noha feltételezzük, hogy van levonata a kéziratról, a mellékletben elküldünk Önnek egy általunk készítettet.” (BABITS 2008, 18–19, 271–272.) Babits tehát a levélben olvasható kérés alapján illeszti be a következő részt: „ha bűn, hogy lábunk / ma vérbe csuszik meg: értük az / bocsásd meg a mi bűneinket, / miképpen mi is megbocsátunk / ellenünk vétetteknek: a gaz / tied, büntetni: mienk csak az / hogy védelmezzük a mieinket”. Mivel a fennmaradt gépiraton erre vonatkozó javítás nem található, nem ismert, hogy Babits a katolikus változat esetében végül a rövidítés vagy az egy sorral való bővítés megoldását választotta-e. A levél keltezése egybeesik azzal az időponttal, amelyet Babits Szilasi Vilmosnak a vers keletkezésére vonatkozóan

megjelöl. E két adat összhangja alapján a kritikai kiadás a *Miatyánk* keletkezését 1914 őszére teszi. Mivel a levél szerint Babits a műintézet kérésére ekkor még módosítja a szöveget, és a hiányzó sorokat utólag, ceruzával illeszti a gépirathoz, a vers végleges formája csak a levél elküldését követő napokban alakul ki. Ennek alapján a költemény véglegesítését az 1914. november 25. utáni időszakra datáljuk.

Babits a verset a *Recitativ* kötetben az *Isten kezében* című ciklusba illesztve közli.

Prológ

Mélyen tisztelt közönség,
 ezen a bus telen
 milyen versek köszöntsék
 szined ez estelen?
 5 Zenész, amig zenéd szól,
 figyelve, hangtalan,
 tudunk-e mint egyébkor
 élvezni gondtalan?
 Ó zongorás, ma rajta,
 10 verd, verd a zongorát,
 hogy át ne halljuk rajta
 a fegyverek zaját!
 S te hegedüs, te gyermek,
 a hegedüt rikasd,
 15 s nyujtsd bővön a kebelnek
 e rittató vigaszt,
 s a tompa dobra, mellyet
 szivünkben ver a gond,
 zenédből puha selymet
 20 csavarva jól bevond,
 hogy ne halljuk a dobszót,
 a tompa gond szavát,
 gyermekszivedből jobb szót
 bocsáss szivünkön át:
 25 nem tiéd igazában,
 ó harcok istene,
 e föld, mig a világon
 van gyermek és zene!

6 MaŰ: figyelve hangtalan,

7 MaŰ: tudunk e

14 MaŰ: rikasd,

15 MaŰ: bőven

17 MaŰ: melyet

23 MaŰ: gyermek szivedből [sh]

25 MaŰ: igazában [sh]

26 MaŰ: istene [sh]

De nem léhán felejtve,
30 de nem mint bus madár,
fejet a szárnyba rejtve,
– a zene ez a szárny –
de nem vakon mutatjuk
időnket, balgatag,
35 lebukva, léha hattyuk
– s a zene a patak –:
röpítsd, ó szárny, ragadva,
ki tétlen csüggedett,
s legyen viz a patakba
40 locsolni a sebet.
Ó zene, szent segítség,
patak, mely zengve lejt,
vizeid édesítsék
a könnyek tengereit!
45 Ó zene enyhe nedve,
tőled gyógyúl a hit,
te viditod peregve
katonák lábait,
bezengve messze sikot,
50 veszélyek mezejét,
pergve te viditod
unt harcok ütemét:
nekünk is zengve mélán
vidítsad a valót:
55 lásd, nem feledni léhán
kivánunk takarót,
hanem hogy édesednék
a bánat, a bajok, ↔

33 MaÚ: mutatjuk [sh]

36 MaÚ: patak –: [sh]

37 MaÚ: ragadva [sh]

38 MaÚ: télen [sh]

43 MaÚ: vizei [sh]

45 MaÚ: nedve [sh]

46 MaÚ: gyógyul

47 MaÚ: viditod [sh]

51 MaÚ: viditod [sh]

55 MaÚ: lásd nem [sh]

56 MaÚ: kívánuuk [sh]

és lenne kincs az emlék,
 60 mely szivünkben sajog
 valamely kedvesünkről
 – kinek ne volna lent? –
 egy fiatal fiúról,
 ki értünk messze ment.
 65 Talán az anyja mellett
 gyermek volt mostanig
 és most ki tudja merre
 szenved – ki tudja mit?
 A lelkünk egyre nála,
 70 minden emléke szent,
 s dal lesz ha hal, halála,
 ki értünk messze ment,
 dal lesz ha hal, halála,
 ki értünk messze halt
 75 – a lelkünk egyre nála –
 s elmondom ezt a dalt:

 Még élni sem érte az életet,
 egy bátor pillantást ha vetett,
 s az ég, a föld, mind ránevetett,
 80 de nem lesz birtoka semmi:
 a szépség, épség, ifjui vér,
 tudás, tanulás, az isteni ér,
 nők biztató szeme, mind mit ér,
 ha menni kell neki, menni?

 85 De megy szívesen, nem alkuszik,
 anyjától könnytelen bucsuzik,
 bár lelke szeretetben uszik:
 sohasem tanult gyűlölni;
 s ki gyűlölt minden gyűlöletet,

↔

63 MaŰ: fiúról,

65 MaŰ: anyja [sh]

73 MaŰ: halála, [sh]

79 MaŰ: föld mind [sh]

81 MaŰ: ifju [sh]

83 MaŰ: szeme mind [sh]

84 MaŰ: neki, menni: [sh]

86 MaŰ: könnytelen [sh]

89 MaŰ: gyűlölt [sh]

MaŰ: gyűlöletet

90 s minden szeretetet szeretett,
nem élhet, aminek született,
mert ölni kell neki, ölni.

Ő nem gyűrüt gyűrüért cserélt:
szívet cserélt aranyat vasért,
95 oly kincse volt, ami többet ért,
mihez e föld aranya talmi:
arany szive, arany mosolya,
mind értünk ingyen adja oda,
s győzünk-e, meg sem tudja soha,
100 mert halni kell neki, halni.

[1915. február vége–március eleje]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: g Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-émlékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.6.10. 1 f., rektó–verző, gépirat, ceruzairású javításokkal, aláírással.

Első megjelenés: *Makói Újság*, 59. sz. (1915. márc. 9.): 2. – Kötet-, illetve évkönyvbeli közlés posztumusz: VENDEL-MOHAY 1977, 273–275. (Sajtóhibákkal.)

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk a g, mivel a róla vagy a másolatáról készült *Makói Újság*-szedés korrek-túráját Babits valószínűleg nem ellenőrizhette, amiről a számos sajtóhiba tanúskodik. A nyomtatott megjelenésben a 28., „van gyermek és zene!” sor után nem marad ki egy üres sor. Az alkalmi költemény szerzői változat, a *Prológus* 1–74., valamint a *Fiatal kato-na* 24 sorának variánsát ötvözi és egészíti ki Babits a makói háborús délután programja számára. A g 57. és 93. sorában golyóstollal végzett javítások az utókortól, nem pedig Ba-bitstól származnak, így azokat nem vettük figyelembe. A g-n látható ceruzás javítások elsősorban helyesírási és kisebb szövegpontosító jellegűek, amelyek a szöveg tisztázásá-nak folyamatát jelzik. A 46. sorban a *gyógyúl* ige *ú* betűjének ékezetét Babits ceruzával pótolja; a 63. sorban a *fiúról ú*-jának ékezetét szintén utólag, ceruzával jelöli. A 62. sor-ban egy korábbi gépelt szövegrész („– minden emléke szent –”) fölé új szöveg („– kinek ne volna lent? –”) kerül átütéssel, ám a gondolatjeleket Babits nem törli; az átíráskor a teljes szövegrészt törlendőnek tekintettük. A 65. sorban a „Talán az” szerkezet a korábbi „Tán édes” javításából alakul ki: a költő itt ceruzával javít. Ezeken kívül Babits azonnali

91 MaÚ: élhet aminek [sh]

94 MaÚ: cserélt, aranyat

95 MaÚ: ért [sh]

99 MaÚ: győzünk e, [sh]

100 MaÚ: neki, halni [sh]

betűelütéseket javít átütéssel. Babits a g rektóján két oszlopba tördelve (1–35. sor, illetve 36–70. sor) gépeli a verset, majd a 71. sortól a verzón egy oszlopban folytatja a gépelést.

Előszöveg

g: Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Babits-emplékház, Irodalmi Gyűjtemény 71.6.10.

PROLÓG.

Mélyen tisztelt közönség,
ezen a bus te **e** **l**en
milyen versek köszöntsék
szined ez estelen?
Zenész, amig zenéd szól,
figyelve, hangtalan,
tudunk-e mint egyébkor
élni gondtalan?
Ó zongorás, ma rajta,
verd, verd a zongorát,
hogy át ne halljuk rajta
a fegyverek zaját!
S te hegedüs, te gyermek,
a hegedüt rikasd,
s nyujtsd bővön a kebelnek
e rittató vigaszt,
s a tompa dobra, mellyet
szivünkben ver a gond,
zenéből puha selymet
csavarva jól bevond,
hogy ne halljuk **a** a dobszót,
a tompa gond szavát,
gyermekszivedből jobb szót
bocsáss szí **b** **v**ünkön át:
nem tiéd igazában,
ó harcok istene,
e föld, mig a világon
van gyermek és zene!

De nem léhán felejtve,
de nem mint bus madár,
fejet a szárnyba rejtve,
– a zene ez a szárny –
de nem vakon mulatjuk
időnket, balgatag,
lebukva, léha hattyuk
– s a zene a patak –:

↔

röpítsd, ó szárny, ragadva,
ki tétlen csüggedett,
s legyen viz a patakba
locsolni a sebet.
Ó zene, szent segítség,
patak, mely zengve lejt,
vizeid édesítsék
a könnyek tengereit!
Ó zene enyhe nedve,
tőled gyógyúl a hit,
te vidítod peregve
katonák lábait,
bezengve messze sikot,
veszélyek mezejét,
pergve te vidítod
unt harcok ütemét:
nekünk is zengve mélán
vidítsad a valót:
lásd, nem feledni léhán
kivánunk takarót,
hanem hogy édesednék
a bánat, a bajok,
és lenne kincs az emlék,
mely szívünkben sajog
valamely kedvesünkről
– minden emléke szent – kinek ne volna lent? –
egy fiatal fiúról,
ki értünk messze ment.
Tán alán édes az anyja mellett
gyermek volt mostanig
és most ki tudja merre
szenved – ki tudja mit?
A lelkünk egyre nála,
minden emléke szent,
s dal lesz ha hal, halála,
ki értünk messze ment,
dal lesz ha hal, halála,
ki értünk messze halt
– a lelkünk egyre nála –
s elmondom ezt a dalt:

Még élni sem érte az életet,
egy bátor pillantást ha vetett,
s az ég, a föld, mind ránevetett,
de nem lesz birtoka semmi:
a szépség, épség, ifjui vér,
tudás, tanulás, az isteni ér,

nők biztató szeme, mind mit ér,
ha menni kell neki, menni?

De megy szívesen, nem alkuszik,
anyjától könnytelen bucsuzik,
bár lelke szeretetben uszik:

sohasem tanult gyűlölni;
s ki gyűlölt minden gyűlöletet,
s minden szeretetet szeretett,
nem élhet, aminek született,
mert ölni kell neki, ölni.

Ő nem gyűrüt gyűrűért cserélt:
szívet cserélt aranyat vasért,
oly kincse volt, ami többet ért,
mihez e föld aranya talmi:
arany szíve, arany mosolya,
mind értünk ingyen adja oda,
s győzünk-e, meg sem tudja soha,
mert halni kell neki, halni.

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A *Prológ* alkalmi jellegű költemény: Babits a *Prológus* első 74 sorát, valamint a *Fiatalkatona* 24 sorát dolgozza át egy makói versfelolvasás programja számára, a szöveg tehát tudatos kompozíciós montázs eredménye. A keletkezés körülményeire a családi levelezés alapján következtethetünk.

Babits Angyal 1915. február 5-én kelt levelében arra kéri testvérét, hogy makói barátnőjének küldjön egy verset, amit az felolvashatna: „Ma egy régi barátnőmtől Tarnay Ilonkától Makóról kaptam levelet. Ebben arra kér hogy szerezzek neki tőled egy két verset amit ő Makón a háborús délutánokon előadhatna. Szeretné ha a versek aktualisak lennének. Ezért írok Neked, talán van készletben ilyen versed, talán amit Újpesten adtál elő Ilonka úgy látszik a makóiaknak kedvenc szavalónője, gyakran szerepel és mint írja nagyon szeretne Tőled szavalni valamit. Már most én kérlek Téged arra, ha van ilyen aktuális versed küld el azt nekem, hogy én továbbíthassam. Ha csak egy példányban van meg a másolással ne vesződj én itthon lemásolom, s a másolatot küldöm el Ilonkának. Részemről igen szívesen megtenném ezt neki mert nagyon kedves barátnőm volt.” (BABITS 2008, 38–39.) Angyal itt a Kerékjártó Duci jótékonysági hangversenyére írt, 1914. novemberi *Prológusra* utal. Mivel válasz nem érkezik Babitstól, Angyal február 11-én újabb levelet ír: „A múlt héten írtam Neked egy levelet, amire választ várok. Ha esetleg nem kaptad meg leveletem megírom még egyszer hogy egy alkalmi verset kértem abban, háborus délutánon való elszavalásra. Talán van neked ilyen készen, ha igen légy szíves küld el nekem, ha pedig nincs írd meg hogy ne várjak rá.” (BABITS 2008, 41.) Babits továbbra sem reagál, mire február 19-én anyja ír neki. Levelében megdorgálja fiát, és kéri,

mielőbb válaszoljon neki és Angyalnak: „Ismét oly rég nem tudunk rólad semit hogy bizony nagyon nem szép tőled hogy ennyire nem törődsz édes anyáddal, Angyus írt neked levelet is kártyát is, és szépen megkért a feleletért is, de hát szokásod szerint te ránk sem hederítség”. (BABITS 2008, 42.) Babits erre már expressz választ küld, minden bizonnyal február 19-én, majd február 20-án Angyal újra jelentkezik; Babits levelében nyilvánvalóan nem küldi el a kért verset, ám Angyal emlékezteti erre: „Ma kaptam meg expressedet köszönöm szépen és kérlek ha megtalálsz a prológot küld el azonnal címemre.” (BABITS 2008, 44.) Végül egy február 28-án kelt levél szerint Babits elküldi a verset Angyalnak, aki rögtön továbbítja barátjának a költeményt: „Nagyon köszönöm a prológot már el is küldtem Ilonkának, persze előbb lemásoltam.” (BABITS 2008, 45.) A levelezés részletes ismertetése azért indokolt, mert világosan kirajzolja azt a sürgető helyzetet, amelyben a vers megszületik. Babitsot húga és édesanyja ismételten emlékeztetik a kért alkalmi költemény elküldésére, válaszaik késnek, és csak többszöri felszólítás után reagál expressz levélben, a költő tehát időszükében, külső nyomás alatt kénytelen megoldani a feladatot. Ahelyett, hogy teljesen új verset írna, praktikus megoldást választ: két korábbi, tematikailag is illeszkedő szöveg – a *Prológus* és a *Fiatal katona* – részleteiből állít össze egy harmadik, az alkalomhoz igazított kompozíciót (e versek keletkezéstörténetére a vonatkozó jegyzetek térnek ki).

Tarnay Ilonka, miután kézhez kapja a *Prológot*, a *Makói Újság* 1915. március 7-i tudósítása szerint el is szavalja azt egy délutánon, amelynek díszvendége Herczeg Ferenc, majd a lap december 9-i száma a költeményt teljes terjedelmében közli. Mivel a makói közlés Babits tudta és jóváhagyása nélkül történik – a verset nem publikálási szándékkal, hanem felolvasásra küldte el –, a sajtóban megjelent szöveg szükségképpen ellenőrizetlen formában kerül a nyilvánosság elé. Ez magyarázhatja, hogy amikor 1915 novemberében a *Nyugat* hasábjain közreadja a Kerékjártó Duci 1914. novemberi hangversenyére írt *Prológus* című verset, külön hangsúlyozza: a publikálást többek közt az indokolja, hogy a vers „kéziratban elferdítve terjedt, s több vidéki koncerten e hibás alakban előadták.” Mindez arra utal, hogy Babits utólag igyekezett visszaszerezni a szöveg feletti szerzői kontrollt, és hiteles változatban rögzíteni azt. Így valószínűsíthető, hogy a *Prológ* makói közlése közvetlen ösztönzője volt a *Prológus* nyomtatott megjelentetésének.

Néma költő mentsége

Ó ne civódj a szegény művésszel
 hogy néma bár a szíve meghasad:
 mely kovács az aki puszta kézzel
 gyurni merné a meleg vasat.

- 5 Könnyü annak ki hideg viasszal
 formálgatja játékbábuját:
 laza forma; mégis percig azzal
 gondjainak játszát csicsuját.

- S boldog kinek bőre sérthetetlen
 10 mint a Siegfried meztelen meze
 minden-értő, mindig érthetetlen
 mint az asbest istenek keze.

- Jaj de lelke nem szilárd sziget
 hanem hányt hajó e tengeren
 15 s máris annyi hév vas égetett:
 csupa hólyag fájó tenyerem.

- Nyilt seb bőröm minden pórusa
 minden uj érintés újra kin:
 s vakon zsong a kínok kórusa
 20 idegjeim tépett hurjain.

[1915. március 18. után; 1917. március 11. előtt]

Alcím PN: 1915

1 PN: civódj PN: művésszel [sh]

2 PN: néma, bár PN: szíve

3 PN: az, aki

5 PN: annak, ki

9 PN: sérthetetlen,

11 PN: érthetetlen,

13 PN: sziget,

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1698/7. 1 f., verzó, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, áthúzva, a cím a rektó alján, más kéztől. A rektón Kilián Frigyes utóda könyvkereskedésének számlája.

Gépirat: g OSZK Fond III/1698/7. 1 f., rektó, gépirású tisztázat gépirású aláírással, a cím és egyes ékezetek ceruzával, Babits kézírásával.

Első megjelenés: *Pesti Napló*, 1917. márc. 11., 1. – Kötetben elsőként posztumusz: BARITS 1945, 544. (A *Pesti Napló* szövegének átvétele, sajtóhibával, a sajtó alá rendezőtől származó átírással.)

Szövegkritika, szövegváltozatok

Babits a k-n még intenzíven alakítja a szöveg lexikai és képi megoldásait, míg a g tisztázati jellegű, ahol a beavatkozások főként helyesírási pontosításokra korlátozódnak. 4. sorban a k-n a „gyúrni tudná” változat olvasható, amelyet Babits nem húz ki, de aláírja a „merné” igét, így törlés nélküli variációként rögzíti a végleges megoldást. A 9. sorban több egymás fölé írt variáns jelenik meg: előbb a „S boldog kinek bőre”, majd a „S boldog akinek...”, végül ismét a „S boldog kinek bőre” szerkezet. A 10. sorban jelentősebb tartalmi módosítás történik: a „Siegfried meztelen meze” kifejezést a korábbi „az istenek [...] keze” alakból alakítja ki. A 20. sorban a „bomlott hurjain” változat a g-n szereplő „tépett hurjain” előzménye. A g javításai ezzel szemben inkább helyesírási jellegűek: több helyen utólag, ceruzával kerülnek be az ékezetek: az 1–2. sorban a *cívódj* és *szíve* szavak *í*-je, illetve a 19. sorban a *kínok í*-je esetében. Babits a g-n egy betűhellyel beljebb kezdi gépelni a vers első sorát.

Alapszövegünk a g, amelyet Babits látott el ékezetekkel. Az *ultima editió*t jelentő *Pesti Napló*-közlés központozásában és ékezeteiről nem deríthető ki megnyugtatóan, hogy a szerzői szándék megvalósulását hol és mennyiben akadályozta a szerkesztői önkény, illetve a nyomdai betűkészlet. (A *Pesti Napló* csak rövid *u*-t és *ü*-t használ.)

A g szövegét betűhíven közöljük.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1698/7.

[Cím nélkül]

Ó ne *cívódj* a szegény művésszel
Néma, bár a *szíve* meghasad –
mely kovács az aki puszta kézzel
gyúrni **tudná** **merné** a meleg v **a** sat?

Könnyü annak ki hideg viasszal
formálgatja játékbábuját
Laza forma; mégis percig azzal
gondjainak játszat csicsujá **t**

S boldog kinek bőre akinek S boldog kinek bőre sérthetetlen
mint az istenek keze a Siegfried meztelen meze
minden-értő mindig érthetetlen
mint az asbest istenek keze

Jaj de lelke nem szilárd sziget
hanem hányt hajó e tengeren
s már is annyi hév vas égetett
hogycsupa hólyag fájó tenyerem

Nyílt seb bőröm minden pórusa
minden új érintés újra kín
s vakon zsong a kínok kórusa
idegeim bomlott hurjain

g: OSZK Fond III/1698/7.

Néma költő mentsége

Ó ne cívódj a szegény művésszel
hogy néma bár a szíve meghasad:
mely kovács az aki pusztá kézzel
gyurni merné a meleg vasat.

Könnyü annak ki hideg viasszal
formálgatja játékbábuját:
laza forma; mégis percig azzal
gondjainak játszat csicsuját.

S boldog kinek bőre sérthetetlen
mint a Siegfried meztelen meze
minden-értő, mindig érthetetlen
mint az asbest istenek keze.

Jaj de lelke nem szilárd sziget
hanem hányt hajó e tengeren
s máris annyi hév vas égetett:
csupa hólyag fájó tenyerem.

Nyílt seb bőröm minden pórusa
minden új érintés újra kín:
s vakon zsong a kínok kórusa
idegeim tépett hurjain.

Babits Mihály.

A *Néma költő mentsége* 1915. március 18. után keletkezik, abban az időszakban, amikor Babits háborús lírai megszólalásai átmenetileg megszakadnak. Keletkezése tehát összefüggésbe hozható azzal a belső feszültséggel, amelyet a költő hallgatása, illetve a közvélemény elvárása idézhetett elő: a szöveg ebben az értelemben egyfajta önigazoló reflexió. Ezzel összhangban a vers képei – a forró vassal dolgozó kovács, az égett tenyér, a nyílt sebek – a lírai beszéd és a nyilvános megszólalás kockázatát hangsúlyozzák.

A fennmaradt kéz- és gépirat alapján a keletkezés ideje nem határozható meg teljes bizonyossággal. A *Néma költő mentsége* ceruzával írt fogalmazványa egy 1915. március 18-án kelt számla hátoldalán maradt fenn, ami annyit tesz bizonyossá, hogy a szöveg csak ezt az időpontot követően keletkezhetett. Rába György ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a számlán szereplő március 18-i dátum csupán egy időközi előleg kifizetésére utal, ennek következtében a *Néma költő mentsége* keletkezése tágabb időintervallumban, 1915 áprilisa és 1917 márciusa, tehát a vers közzétele között bármikor megtörténhetett. (RÁBA 1981, 513.) Babits az 1917-es napilapbeli közléskor azonban a vers alatt az 1915-ös évszámot tünteti fel, ami arra utal, hogy saját emlékezete szerint valóban ebben az évben írta a költeményt. Elképzelhető, hogy a „s máris annyi hév vas égetett: / csupa fájó hólyag tenyerem” sorok a *Játszottam a kezével* című vers miatt 1915 októberében kirobant, Rákosi Jenő által a *Budapesti Hírlap* hasábjain elindított sajtóhadjáratra utalnak, tehát nem zárható ki, hogy a *Néma költő mentsége* már ennek a tapasztalatnak a fényében, 1915. október 20. után keletkezik. (A botrányról lásd a *Játszottam a kezével* keletkezéstörténeti jegyzetét.) Ugyanakkor ez a feltevés konkrétan nem bizonyítható, hiszen Babitsot már 1915 előtt is érték hasonló támadások, ezért a kritikai kiadás óvatosabb álláspontot képvisel, és a keletkezés idejeként tágabb (a számla kelte alapján 1915. március 18. utáni, illetve az első megjelenés alapján 1917. március 11. előtti) időhatárt jelöl meg.

Kardos Pál hívja fel a figyelmet arra, hogy Babits 1915-ben, a háborút közvetlenül tematizáló versei – köztük a *Kép egy falusi csárdában* és az *Ünnep* – után átmenetileg elhallgat a háborús lírában. (KARDOS 1972, 154.) Ez az elnémulás értelmezhető belső önvádként, illetve annak a közvélekedésnek a nyomásaként, ami a költőtől egyértelmű és azonnali megszólalást vár el a háborús eseményekkel kapcsolatban. A hallgatás azonban nem csupán poétikai vagy erkölcsi dilemma következménye lehet, hanem a háború személyes tapasztalatából is fakad. A világháború kitörése idején Babits idegileg kimerült állapotban van, miközben közvetlen környezetében is kézzelfoghatóvá válik a konfliktus. A hadüzenetet követően több hozzá közel álló személyt, köztük Komjáthy Aladárt is besorozzák. Bár Babits és Komjáthy a többszöri sorozáson alkalmatlannak minősülnek, öccsét, Babits Istvánt 1915. március 17-én, azaz éppen a számla kelte előtti napon önkéntesként bevonultatják. Ez a személyes fenyegetettség és bizonytalanság szintén hozzájárulhat ahhoz a beszédképtelenséghez, amire a *Néma költő mentsége* reflektál.

A vers keletkezésének körülményeiről további konkrét adatok nem állnak rendelkezésre, az 1917-es közzétele kontextusa azonban figyelmet érdemel. A *Néma költő mentsége* a *Fortissimo* megjelenését és az azt követő botrányt közvetlenül követő napokban lát napvilágot a *Pesti Napló* hasábjain. A *Fortissimo* a *Nyugat* 1917. március 1-jei Aranyemlékszámában jelenik meg, majd azonnal elkobozzák „vallás elleni vétség” címén, mivel a hatóságok a vers Istenhez intézett, kétségbeesett és indulatos megszólalásait közbotrányra alkalmasnak minősítik. Babits a hír hatására attól tart, hogy őt is besorozzák, ám

az alkalmassági vizsgálaton felmentik, miközben idézést kap a bíróságtól. *Istenkáromlás* címmel megírt védőbeszédében amellett érvel, hogy az ilyen kétségbeesett felkiáltás éppen a hit mélységéből fakad, és különféle bibliai és magyar irodalmi példákkal igyekszik igazolni az álláspontját. Az ítélet a folyóiratot a vers nélküli újranyomásra kötelezi, Babits ellen azonban további eljárás lehetőségét helyezi kilátásba; a költő hónapokig jogi ügyekkel küzd, miközben a betiltott vers kéziratok másolatokban terjed. (A *Fortissimo*-botrányról lásd TÉGLÁS [szerk.] 1996; SZÉNÁSI 2020a.)

A *Fortissimo* közlése utáni botrány tehát a *Néma költő mentsége* megjelenésének közvetlen időszakában zajlik. A *Pesti Napló*ban – ahol a vers majd március 11-én napvilágot lát – a *Fortissimo* elkobzását követően, a *Néma költő mentsége* közlése előtt több, Babitsot védő írás jelenik meg: Hatvany Lajos március 5-én *Az elkobzott koboz*, március 7-én pedig *A költő a bíróság előtt* címmel lép fel mellette. (HATVANY 1917a; HATVANY 1917b.) Ez a sajtóközleg adja a vers aktuális hátterét: a költőt istenkáromlással vádolják egy kétségbeesett, Istenhez intézett megszólalás miatt, és ebben a feszült helyzetben kerül a nyilvánosság elé a *Néma költő mentsége*, ami a hallgatás, a megszólalásképtelenség és a lírai önigazolás problémáját tematizálja. Jelentésszerű, hogy Babits a közléskor feltűnteti a vers 1915-ös évszámát, ezzel mintegy időbeli távolságot jelöl ki, és azt sugallja, hogy míg két évvel korábban a megszólalás elmaradása vált vád tárgyává, addig 1917-ben éppen a megszólalás ténye vezetett eljáráshoz. Babits feltehetőleg tehát tudatos időzítéssel nyúl a vershez, és a megjelenés pillanata legalább annyira beszédes, mint maga a szöveg. A *Fortissimo* körüli botrányban egyszerre bélyegzik meg hangos és túlfűtött költőként, miközben a háború elején tapasztalt korábbi hallgatása miatt már korábban is érthette az a vád a nyilvánosság részéről, hogy nem szólal meg a „nagy időkben”. A *Néma költő mentsége* ebben a helyzetben utólagos önértelmezésként lép színre: azt magyarázza el, miért volt jogos és szükségszerű a hallgatás, és miért nem azonos a némaság a közönnyel. Babits azért közli éppen ekkor ezt a verset, mert a *Fortissimo* botránya után olyan szövegre van szüksége, ami megmutatja, hogy a kiáltás hátterében kétségbeesettség áll, és hogy a némaság és a megszólalás ugyanannak az erkölcsi felelősségnek két, egymást feltételező formája.

Az *Istenkáromlás*ban Babits a következőket írja: „Aki a verset [ti. a *Fortissimót*] ismeri, tudja, hogy a legtávolabbról sem gondolhattam arra, hogy akár a legaggodalmasabb ügyész is megbotránykozhatson benne; s az előtt védekezni sem kellene; megpróbálom azonban a közönség tájékoztatására – amely a verset nem ismerheti – fölhozni azon érvek főbbjeit, melyekkel a bíróság előtt védekezem: mert a közönségnek is bírói fennhatósága van írói fölött, s joga elítélni némaságukat ítélőszéke előtt.” (BABITS 1996a, 248.) Babits itt egyszerre két bíróságot nevez meg: a jogit és a nyilvánosat. Miközben az ügyészséggel szemben a *Fortissimót* védi, a „közönség ítélőszéke” előtt már nem a verset, hanem a hallgatást kell igazolnia. Amikor azt írja, hogy a közönségnek „joga elítélni némaságukat”, pontosan azt a nyomást fogalmazza meg, amire a *Néma költő mentsége* válaszol: a költőt megszólalásaiért és hallgatásaiért is felelősségre vonják. A vers tehát erősen alkalmi jellegű; nem eseményvers abban az értelemben, hogy reagál valamire, sokkal inkább önigazoló gesztus, ami konkrét történelmi és pszichés helyzethez kötődik. Feltehetőleg ez az oka annak, hogy Babits nem veszi fel köteteibe. Kardos Pál szerint az újraközlés elmaradása mögött az áll, hogy „[a] *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* költőjének már nem kellett némasága miatt mentegeitnie magát.” (KARDOS 1972, 154.)

Magyarázat

8. *csicsuja* – a *csicsija* (a csecsemő altatására, nyugtatására, rendszerint ringatás közben használt mondatszó) sajátos, feltehetően a rímkényszer miatti átalakítása; itt a gondok átmeneti lecsendesítésére, eljelentéktelenítésére utal.
10. *Siegfried* – a középkori *Nibelung-ének* hőse, aki a sárkány legyőzése után annak vérében megfürödve csaknem sebezhetlenné vált.
12. *asbest* – azbeszt; hő- és tűzálló ásványi anyag. Régen szigetelésre és védőanyagként használták.

Recitativ

- Ó, mért nem lettem én muzsikus?
 A szerelemnek e tengerén
 elúszni – nem mint barna madár
 fehér egen; vagy azúr vizen
- 5 mely tollát kívül nedvezi csak
 s zsirjáról minden gyöngy lepörög
 hanem (keserves lelkem üröm-
 cseppjével) átitatva puhán,
 átjárva egészen, szíva és
- 10 foszlódba lassan, omladozón,
 eltűnve, – nem befulva, hanem
 beléolvadva!...
- Ó, ti kemény
- magvak, ti lelkem magvai, szók!
- 15 művészetemnek nincs sava hát
 mely felolvasszon annyira csak
 hogy a gondolat salakja szent
 italomnak színét és ízét
 el ne busítsa? Szók, keserű
- 20 ős tengerekből üllepedett
 szók, rég kiszáradt tengerek alja, ti
 felejtett könnyek alja, ti gondolat
 kegyetlen izgatói, – ha szótalán
 tudnám zenémnek önteni gyógyvizét
- 25 tán elringatna – de balzsamomul
 szók emlékkittas mérgeit oldozám
 s fürdőmnek annyi éles a kavicsa
 hogy lábam egy seb – s szemvizem oly teli
 homokkal, hogy szemem csupa vér. ↔

1 Ny; R₁; R₂; AnH: Ó mért

4 Ny; R₁; R₂; AnH: azur AnH: vizen,

5 Ny; R₁; R₂; AnH: kívül

6 Ny; R₁; R₂: zsirjáról AnH: lepörög,

11 Ny; R₁; R₂; AnH: eltűnve, –

13 Ny; R₁; R₂; AnH: Ó ti

15 AnH: hát,

16 AnH: csak,

27 AnH: kavicsa,

29 Ny; R₁: homokkal hogy

- 30 Ó, szóttlan, tiszta, homokttalan
zene! mért nem lettem én zenész?!
- Ha festő volnék, tengeri tájt,
hegyekre mászó fák sorait,
hajófüst árnyát, barna csikot
- 35 az áttetsző kék tinta vizen
s fehér sirályt a vízre, fehér
felhőt az égre, sötét romot
hegyem csúcsára, víg barikat
az oldalára játszani festenek.
- 40 Ó, kép! Ó, színek! Ó, vígasz: alkotás!
Hanem beszédben mondva el, annyi jaj
ahány szó benne: várrom, Itália,
hajók és tenger: tűnt nyarak, életem
s más kedves élet rémei, háborúk,
- 45 emlékek, álmok, izgalom, új halál
minden szótagban, új sebek, új kinok
s nem élhetendő életek eleje:
nem a holt színek élete, nyugalom,
tárgyak nyugalma, víg barik írigyelt
- 50 tudatlansága, állati szent öröm,
sem a virágok illatos élete
sem szirmok élő selyme, sem ős kövek
vak boldogsága: rejtekes istenek
életlen élte, nagy zene, szent
- 55 halál, vak fények, szóttalan olvadás. –
Ó, mért nem lettem én muzsikus?!

[1915. tavasz; április 15. és május 1. között]

30 Ny; R₁; R₂; AnH: Ó szóttlan,

35 Ny; R₁; R₂; AnH: vizen

36 Ny; R₁; R₂; AnH: vízre,

38 Ny; R₁; R₂; AnH: csucsára, Ny: víg

40 Ny; R₁; R₂; AnH: Ó kép! ó színek! ó vígasz: | V: Ó, kép! Ó, színek! Ó, vígasz: AnH: alkotás.

43 Ny; R₁; R₂; AnH: tűnt

44 Ny; R₁; R₂; AnH: háborúk,

45 Ny; R₁; R₂; AnH: új

46 Ny; R₁; R₂; AnH: új Ny; R₁; R₂; AnH: új V: kínok

48 Ny; R₁; R₂; AnH: nyugalom,

49 Ny; R₁; R₂; AnH: víg

56 Ny; R₁; R₂; AnH: Ó mért

Kézirat, megjelenés

Kézirat: k (a kéziratkatalógusban k₁) MTA Ms 10.506/32. 1 f., rektó–verzó, ceruzairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül, a vers első harminckilenc sora, illetve (a kéziratkatalógusban k₂) MTA Ms 10.506/34. 1 f., rektó, ceruzairású fogalmazványrészlet, más méretű papíron, a vers utolsó tizenhét sora. (A fólió verzóján: „Ó ne cívódj...” sortöredék.)

A kéziratkatalógus a vers két fennmaradt fólióját külön kéziratként, eltérő írásfázisokhoz sorolja. A szöveg folytonossága és a javítások jellege azonban inkább arra utal, hogy a két lap egyazon fogalmazási folyamat részeként keletkezik. Noha a vers két különböző típusú papíron maradt fenn, a sorok megszakítatlan rendje és a javítások egységes karaktere alapján valószínűsíthető, hogy Babits a költeményt egyetlen írásülés során, a két fóliót egymást követően használva jegyzi le.

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 9. sz. (1915. máj. 1.): 477–478. – További megjelenések: R₁ 112–113; R₂ 114–115; AnH 271–272; V 250–251; ÖV 223–224; VV 43–45.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A fennmaradt fogalmazványon elsősorban a szóalakok pontosítását és a képek árnyalását szolgáló javítások figyelhetők meg. Ilyen például a 37. sorban a *rom* jelzőjének módosítása („barna” → „sötét”), illetve az 53. sorban az „istenek élete!” kifejezés törlése, majd javítása a végleges „rejtekos istenek”-re. Emellett több utólagos betoldás is előfordul, például az 52. sorban az „élő”, illetve ugyanott az „ős” jelző beszúrása. Babits a „s más kedves élet rémei, háboruk” sor után egy nyíllal három sor betoldását jelzi; a szöveg („emlékek, álmok, izgalom, és uj halál / minden szótagban, uj sebek uj kinok / s nem élhetendő életek eleje”) a fólió alján olvasható, az átírás során a szóban forgó sorokat a végleges versben elfoglalt helyük szerint illesztettük be.

Alapszövegünk a VV. Az AnH központozása jobban megfelel a modern helyesírás kívánalmainak, azonban az bizonyára nem Babbitól, hanem a kötetet kiadó Gragger Róberttől származik, így nem vettük figyelembe. A k, a *Nyugat*, az R₁, az R₂ és az AnH a 12. sor után nem hagy ki egy üres sort. A 13. sor („Ó, ti kemény”) a kiadásokban a szedésük jobb széléhez igazítva, a lehető legnagyobb mértékben jobbra zártan szerepel.

Előszöveg

k: MTA Ms 10.506/32.

[Cím nélkül]

Ó mért nem lettem én muzsikus
A szerelemnek e tengerén
elúszni – nem mint barna madár
a fényes égen –
fehér eg en – vagy azur vizen
mely tollát kívül nedvi e zi csak
s zsir j áról minden gyöngy lepörög
hanem (keserve m s lelkem öröm-
csöppjével) átitatva puhán,

↔

átjárva egészen, szíva és
foszlódva lassan, omladva mladozón
eltűnve – nem befulva, hanem
beléolvadva! – – –

Ó ti kemény

magvak, ti lelkeim magvai, szók!
művészetemnek nincs sava ám hát
mely felolvasszon annyira hogy csak
hogy a gondolat salakja szent
italomnak színét és ízét
el ne busítsa? Szók, keserű
ős tengerekből üllepedett
szók, rég kiszáradt tengerek alja, ti
feljéjtett könnyek alja, ti gondolat
kegyetlen izgatói, – ha szóval
tudnám zenémnek önteni gyógyvizét
tán elringatna – de balsamomul
szók emléktáras mérgeit oldozám
s fürdömnek annyi éles a kavicsa
hogy lábam egy seb – s szemvizem szemvizem oly oly teli
teli homokkal, hogy szemem csupa vér
ó szóval, tiszta, homoktalan
zene! mért nem lettem én zenész

Ha festő volnék, tengeri tájt

hegyekre mászó fák sorait
hajófüst árnyát, barna csíkot
az áttetsző kéktinta-vizen
s fehér sirályt a vízre, fehér
felhőt az égre, barna sötét romot
hegyem csucsára, víg barikát
az oldalára játszani festenek
Ó, kép! ó színek! ó vigasz: alkotás!
Hanem beszédben mondva el, annyi jaj
ahány szó benne: várrom, Itália,
hajók és tenger: tűnt nyarak, életem
s más kedves élet rémei, háborúk
emlékek, álmok, izgalom, új halál
minden szótagban, új sebek új kinok
s nem élethető életek eleje
nem a holt s színek élete, nyugalom
tárgyak nyugalma, viég barik irigyelt
tudatlansága, állati szent öröm
sem a virágok illatos élete
sem szirmok előselymes e, sem őss kövek álma, sem

↔

vak boldogsága: istenek élete! rejtekos istenek
életlen élte, nagy zene, szent halál
tudatlan élet, halál, vak fények, szótalán olvadás
Ó mért nem lettem én muzsikos!

emlékek, álmok, izgalom, és új halál
minden szótagban, új sebek új kinok
s nem élhetendő életek eleje

Keletkezésétörténet

Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-példányának bejegyzése szerint a vers keletkezése „1915. tavasz. / Bpest. Tristan és Izolda előadásán”. (KELEVÉZ 1994, 757.) A feljegyzés alapján a vers megszületése Richard Wagner operájának hatásához kapcsolódik. Az Operaház műsora szerint 1915. április 15-én hangzik el a mű, Trisztán szerepében a korszak egyik legnagyobb Wagner-énekesével, a cseh származású Karel Buriannal, akit kortársai az európai operaszínpad egyik legjelentősebb tenorjaként tartanak számon. Szilasi kötetének bejegyzése, valamint a költemény 1915. május 1-jei *Nyugat*-beli megjelenése valószínűvé teszi, hogy Babits ezt az előadást hallgatja meg, és a mű közvetlen ihletője e zenei élmény. (RÓNA 2014, 47–48.) Mindezek alapján a vers keletkezése az Operaház 1915. április 15-i előadása és az 1915. május 1-jei első megjelenés közé tehető.

A címben szereplő zenei fogalom, a *recitativ* (*recitativo*) az operai műfajban a beszéd-szerű énekforma megnevezése, amely a cselekmény előrehaladását szolgálja. Babits ezt a terminust a költészetre alkalmazva a verset a nyelvi megszólalás lehetőségeiről folytatott reflexióként alakítja ki. A költő más verseinek címében is használ zenei terminusokat; ilyen a *Fortissimo* és a *Tremolo*. A *Recitativ* lírai tétje voltaképpen a zene és a nyelv kifejezőerejének összevetése, amennyiben a beszélő a zene közvetlen, szavakon túli hatását állítja szembe a szavak közvetettségével és korlátozott kifejezőképességével. Retorikája ennek megfelelően paradox helyzetet teremt, hiszen a költő nyelvi eszközökkel fogalmazza meg a nyelv elégtelenségét. Ennek hangsúlyozása a költői megszólalás lehetőségeinek újragondolását ösztönzi, ugyanakkor formanyelve még jelentős részben a korábbi költői beszédmód eszköztárát használja. Rónay György azonban a *Recitativ*-ban Babits korai költői korszakának lezárását látja, és a verset az ifjú költő egyik utolsó nagy vallomásaként olvassa. *Az Esti kérdéssel* rokonítja, mivel mindkét műben az egyénnek a mindenséggel való azonosulás iránti vágya jelenik meg, míg Keresztury Dezső a költeményt a „tisza hangok” keresésének kezdeteként, egy új költői hang megszólalásaként értelmezi. (RÓNAY [1942], 243, 245; KERESZTURY 1970, 405.)

A versben felvetett problémakör – a művészi közlés nehézsége és a nyelv közvetítő szerepének kérdése – Babits pályáján korábban is megjelenik, például *A második ének* című 1911-es mesedramában. A költő több alkalommal szembesül azzal, hogy műveinek fogadtatása vitákat és félreértéseket vált ki a nyilvánosságban, és ezek a tapasztalatok a költői megszólalás lehetőségeinek és határainak újragondolására ösztönzik, a *Recitativ* pedig ennek a reflexív folyamatnak a markáns dokumentumaként is értelmezhető. (Lásd ehhez *A Recitativ kötet recepciója* című kísérőtanulmányt.) A mű drámai helyzete továbbá párhuzamba állítható Babits háború alatti személyes élethelyzetével is, különö-

sen a Révész Ilus iránt érzett, viszonzatlan szerelem tapasztalatával. (RÁBA 1981, 471; a kapcsolatról lásd a *Játszottam a kezével* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

Ahogy Rába György rámutat, a *Recitativ* első olvasásra szabadvers benyomását kelti, verselése azonban valójában kötött és heterometrikus: a kompozícióban két, egymáshoz közel álló metrikus sorfaj váltakozik. A költemény elején négy lábú jambikus sorok dominálnak, amelyek az érzelmi feszültségnek megfelelően gyakran anapestikus lejtésbe hajlanak, majd a szavak megszólításakor a versbeszéd ünnepélyesebb hangzású, nagy alkaioszi sorokra vált át. Az expresszionista jellegű dikció Rába szerint az avantgárd poétika egyes elemeit idézi, ugyanakkor alapvetően a lírai én önvizsgáló megszólalását szolgálja, amelyben a zenei élmény az önkifejezés új lehetőségeinek kereséséhez vezet. (RÁBA 1981, 472–473.) Gál István amellet érvel, hogy Babits „[k]ölteményeinek időnkinti hosszú, hömpölygő ritmusa, komplikált versformája, bizarr, rafinált rímelése Swinburne-re emlékeztet leginkább”, s ennek kapcsán jegyzi meg, hogy a *Recitativ* – több más vers mellett – „velejeig Swinburne-i poéma.” (GÁL 2003, 67–68.)

A verset Babits a *Recitativ* kötet *Isten kezében* című ciklusába illeszti. Ez az egyetlen olyan kötet Babits pályáján, amely verscímet emel kötetcímmé.

Egy filozófus halálára

In Memoriam

Aemilii LASK

professoris philosophiae Heydelbergensis

Obiit Pro Patria Anno 1915.

In Galicia.

Ész! mikor esztelen csatákba teuton örvény elragadt,
 vitted-é magaddal a drága heidelbergai dombokat?
 és ha a régi szók gyűrűit szellemed megpörgeté,
 készen a hívásra multad óriásai jöttek-é
 5 vällukon kivinni a zajból? Vagy, szegény, már rég előbb
 a szavak varázskövérről lesikárltad a bűverőt
 és amely évezreken által szítt magába annyi színt
 surló szellemed a szent kristályt szintelenre surolta mind?
 Ó, hiszen lelkedben nem volt már a szavaknak színe más
 10 mint az építésznek az állvány színe, mint a rajzvonás
 színe a mérnök hálójában, – szín és élet, a létezők
 szórt pompája, a heidelbergai halmok, a zöld német mezők,
 régi nyájas vándorlások szelleme, minden drága táj,
 ó, az emlék, melybe minden szónak gyökere mélyre váj,
 15 ó, ez a szókra tapadt vak mult, mely festi folyton a friss jelent:
 néma Lét mind, néma Anyag csak, – semmit az Észnek nem jelent
forma nélkül – volt és nincs – s ez a percnyi lét is forma már:
 mert az élmény percnyit él, de a forma változatlan *áll*:
 nem a *seiend*, hanem a *geltend*, ami mindörökre *gilt* ↔

Cím Ny: Carmen novum

Alcím Ny: lyrico-philosophicum in Memoriam Aemilii LASK professoris philosophiae Heydelbergensis Obiit Pro Patria Anno 1915. In Galicia. | V; ÖV: In Memoriam Aemilii LASK professoris philosophiae Heydelbergensis Obiit Pro Patria Anno 1914. In Galicia.

Ajánlás Ny: (Szilasi Vilmosnak.)

1 Ny: csatákba

5 Ny; NyV: szegény

7 Ny; NyV: színt

8 NyV: szintelenre

9 Ny; NyV: Ó

14 Ny; NyV: ó

15 Ny; NyV: ó Ny; NyV: mult

20 tiszta és időtlen igazság – forma – zárt és egyre nyílt
 új formák felé, az Észnek játszani építősdit és
 rakni a formák formáit – míg tisztultan a boldog Ész
 állványról állványra hágva, heidelbergai halmokon
 túl, az örök Formák honában él, és élete nem rokon
 25 élmények süket életével – minden élmény eszme lesz,
 s mint a szélben jégcsapok erdőn, összezsengve levelez,
 vagy mint nagy barlangban a hangok, vagy tükrös szobában a fény
 egymásból születő sugaraknak mért szövevényeit szövéen
 – és mi más a sugár, mint önnön útja és törvénye? mi más
 30 mint a Fények szelleme és formája? mint a rajzvonás
 tiszta szelleme: szín és élmény nemde ón és kréta mind?
 Mit nekem ón és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint:
 aki csak formákat épít, építménye nem muló,
 bánja is, állványának fenyve milyen erdőből való!
 35 légi ácsként fennen él rajt (s szökken a büszke épület!) –
 – Kőműves! le ne nézz az útra, mert lenézni szédület! –

Így bolyongtál, bölcselőm, a heidelbergai halmok alján,
 s ültél mély tanárszobádban; s minden messze volt és halvány,
 halmok és szobák és emberek arca; és ha néha, mondják,
 40 nagy Igazság-otthonodban apró tények ritka szomját
 mint az édes víz szomját a tenger útasa, mint alantabb
 sűrűbb lég szomját a légnék útasa, – érezvén ha lankadt
 kézzel este kinyitottál valamely könyvet, hol apróbb
 tények és nevek nyüzsgöttek, Baedekert, újságot, naplót,
 45 elszedültél, mintha a pallér állványáról az útra néz le
 formatelt szemével az apró foltos formátlan nyüzsgésre.

20 Ny; NyV: nyílt

21 Ny; NyV: új Ny; NyV: építősdit

22 Ny; NyV: míg

25 Ny; NyV; V: lesz

33 Ny; NyV: épít, Ny; NyV: építménye | ÖV: építményre

34 Ny: millyen

36 Ny; NyV: Kőműves! Ny; NyV: útra,

37 Ny; NyV; V; ÖV: Így

38 Ny; NyV; V: tanárszobádban – s

39 Ny; NyV; V: arca – és

42 Ny: sűrűbb

43 Ny: valnmely [sh]

44 Ny; NyV; V: nyüzsgöttek, – Ny; NyV: újságot,

És a vad, formátlan tények sodra egyszer lesodort!

Fények s vak színek zuhantak; s mint vak napban a szende hold
halk és kölcsönzött világa semmibe sápad hangtalan
50 és hiába sejted már hogy mégis örökre fenn suhan
láthatatlan a tiszta égen: úgy halálos életünk
halhatatlanná halvasztott formaváza is égbe tünt
földi szenvedő agyadból, nagy Törvények időtelen
szellemegébe, melyek élnek s állnak örökre, bár ideleenn
55 senkise sejtené is őket – és te maradtál egymagad –

Mért nem inkább vitted a drága heidelbergai dombokat?

Ó, ha minden vad zavar ellen, durva szín és durva szó
kínos unalma mögött, mint bűvös talizmán vagy olvasó,
marsok örök monotoniján túl és túl a poros polyák
60 földek unalmán, túl a rémes záporok árján, sárkapolyák
rothasztó vizein túl, tisztán élne benned a régi táj,
élne nyugodt tanárszobád, amelyre rágondolni fáj,
*elképzeln*i édes volna – élne talán egy drága szem,
vagy talán csak a kis vendéglő heidelbergai kis hegyen,
65 ahol oly jó volt csevegni, este, mikor lement a nap,
Kantról és Aristotelesről...!

Ó, de minden elapadt!

s tán ha néha megkísértéd gondolatokba öltözött
jaj! kegyetlen gondolatokban, törmelék formák között
70 rejtező emlékeid alját, tépett formák rongya közül,
(melyekkel magad öltöztetted, büszke rá, hogy jól feszül
forma a formára – mígnem érezéd, hogy tűn a test
s önmagában a gazdag öltöny élni és fejlődni kezd) –
jaj! ha néha megkísértéd ezt a munkás, jól csavart

↔

48 Ny; NyV; V: zuhantak; –

51 Ny; NyV: ugy

54 Ny; NyV: mellyek

57 Ny; NyV: Ó

58 NyV: kinos

66 Ny; NyV: Aristotelesről...!

67 Ny; NyV: Ó

68 Ny; NyV: megkísértéd

72 Ny; NyV: érezéd

74 Ny; NyV: megkísértéd

- 75 gombolyagod, melyet vak Fátum összekúszált és zavart,
 visszagombolyítani – rendre hámozván a forma dús
 hócsipkéit, hogy csipkékből égjen elő az élő hús,
 szellem-igazságok vak alján a Valóság teste, a Lét,
 Tény és Lét, az utolsó öltöny, – s ezt lefejtve tűnjön eléd
- 80 élményed maga, meztelen mint hócsipkékből egy édes akt:
élmény: meztelen darab élet, multad színei, *logisch-nackt* –
 úgy megvillant és kisiklott, mintha fognál ürge gyíkot,
 mint arany homok kezekben, mennél jobban megszorítod,
 vagy a forrás könnyü habja, annál jobban folyik széjjel
- 85 ujjaid közt – vagy, ha mélyebb álomból rezzenve éjjel
 emléked kerékfogát a percbe hasztalan csüggeszted,
 megragadni álmod omló szövetéből... tán a vesztett
 gyermekkor varázsszínét! – jaj! szín és álom eloson
 s te maradsz egy eltűnt ízzel egyedül a vánkoson.
- 90 Ó, de hol van a vánkosod már, tépett Ész, a Nyugalom?
 Heidelberga nyugalma hol van? – Messze, messze züg a hon:
 örült tények Fátuma vitt el, tépte lelked, életed,
 s gondolatoknak tépett rongya így lett lelked, életed,
 rongy, mint harci köntösöd... egy szó – rongy! egy név... egy könyvnek címe...
- 95 cím és név... a rongyolt Formák... s egyre vész a rongyok színe –
 mígnem... – ó az utolsó percben, (mikor új színt nyert kipergett
 véredtől halovány ruhád is) nyert-e színt egy percre lelked,
 színt, még egyszer, minden rongyot messze vetve, ős színét
 – mint haldoklók lelke, mondják, újra éli elfelejtett
- 100 életét egy perc alatt, a gyermekornak édenét,
 megtaláltad-e még egy percre a heidelbergai halmokat,
Ész, mikor esztelen halálba a vak Fátum elragadt,
- míg a Formák és Törvények fenn vezették rég unott
 pályáján, tördelve önnön tükreik, e Fátumot
- 105 léttelen is működve folyton, lélek nélkül testtelen, ↔

81 Ny; NyV; V: *logisch nackt*

83 Ny: aranyhomok

84 Ny: könnyű Ny; NyV: szélllyel

85 Ny; NyV: vagy

87 Ny; NyV: szövetéből..:

89 Ny; NyV: eltűnt

90 Ny; NyV: Ó

98 Ny; NyV: színét

mozgatván e szörnyü világot, ész szerint, de esztelen
változó materiából a változatlan Tényeket,
szóven millió lélekből a lelketlen Történetet,
gúzolván egyenes pályán és süket lábbal és hunyott
110 szemmel és egy más világból vezetvén a Fátumot.

[1915. május 26. és 1917. március 1. között]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: k OSZK Fond III/1115/39., ceruzairású fogalmazványrészletek aláírás nélkül, Schöpflin Aladár Babitsnak szóló levelének verzóján, ceruzás rajzokkal.

Nyomtatvány: ny PIM V. 1612. 3 f., lapkivágat a *Nyugat* 1917. március 1-jei számából a *Nyugtalanság völgye* sajtóengedélye számára, ceruzás javításokkal. Babits a Szilasi Vilmosnak szóló ajánlást itt nem törli, ám a NyV-közlésben már nem szerepel.

Első megjelenés: *Nyugat* 10, 5. sz. (1917. márc. 1.): 496–498. (Eredetileg együtt a *Fortissimo* című verssel.) – További megjelenések: NyV 19–25; V 272–276; ÖV 248–250.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k-n szereplő ceruzairású fogalmazványrészletek közül Babits mindössze egyetlen sort emel át a végleges szövegbe – a „mert az élmény percig él, de a forma minden korban áll” változatát („mert az élmény percnyit él, de a forma változatlan áll”) –, míg a másik két sor („óhh a formákból ki tudnád vetköztetni a drága [?]”, illetve „hitvány porszem magva a drága gyöngynek a matéria”) szövegszerűen nem kerül be a kész versbe. Kézirat forrásként csupán e fogalmazványrészletek állnak rendelkezésre; a teljes vers szövegét tartalmazó kézirat – fogalmazvány vagy tisztázat formájában – nem ismert.

A ny mindössze néhány javítási kérést dokumentál: Babits ceruzával kér betűtörést az 1. sorban (*csatákban* → *csatákba*), a 43. sorban a *valnmely* sajtóhibáját javítja (*n* → *a*), a 106. sorban a *szörnyü* nyomtatott *ű*-jének az ékezetét rövidre javítja, illetve a vers végéről törli a nevét. Alapszövegünk az ÖV.

Javításaink

Az ÖV (és a V) alcímében tévesen 1914-es évszám áll. Ezt javítottuk 1915-re.

33. Az *épitményre* nyilvánvaló sajtóhiba; az értelem, valamint a korábbi források alapján javítottuk *épitménye* alakra.

37. A sorkezdő nagy *I*-re ékezetet tettünk, mert az ÖV betűkészlete nem tartalmazta ezt a betűt.

106 Ny: szörnyü

110 Ny; NyV; V: szemmel,

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1115/39.

mert az élmény percig él, de a forma minden korban áll:

ny: PIM V. 1612.

Carmen novum

lyrico-philosophicum
in Memoriam
Aemilii LASK
professoris philosophiae Heydelbergensis
Obiit Pro Patria Anno 1915.
In Galicia.

⟨Szilasi Vilmosnak.⟩

É s z ! mikor esztelen csatákba n teuton örvény elragadt,
vitted-é magaddal a drága heidelbergai dombokat?
és ha a régi szók gyűrűit szellemed megpörgeté,
készen a hívásra multad óriásai jöttek-é
vállukon kivinni a zajból? Vagy, szegény már rég előbb
a szavak varázkövéreől lesikárltad a bűverőt
és amely évezreken által szítt magába annyi szint
surló szellemed a szent kristályt szintelenre surolta mind?
Ó hiszen lelkedben nem volt már a szavaknak színe más
mint az építésznek az állvány színe, mint a rajzvonás
színe a mérnök hálójában, – szín és élet, a létezők
szórt pompája, a heidelbergai halmok, a zöld német mezők,
régí nyájas vándorlások szelleme, minden drága táj,
ó az emlék, melybe minden szónak gyökere mélyre váj,
ó ez a szókra tapadt vak mult mely festi folyton a friss jelent:
néma Lét mind, néma Anyag csak, – semmit az Észnek nem jelent
f o r m a nélkül – volt és nincs – s ez a percnyi lét is forma már:
mert az élmény percnyit él, de a forma változatlan á l l:
nem a s e i e n d, hanem a g e l t e n d, ami mindörökre g i l t
tisztá és időtlen igazság – forma – zárt és egyre nyílt
új formák felé, az Észnek játszani építősdit és
rakni a formák formáit – mig tisztultan a boldog É s z
állványról állványra hágva, heidelbergai halmokon
túl, az örök Formák honában él, és élete nem rokon
élmények süket életével – minden élmény eszme lesz
s mint a szélben jégcsapok erdön, összecsengve levelez,
vagy mint nagy barlangban a hangok, vagy tükrös szobában a fény
egymásból születő sugaraknak mért szövénéyeit szövén

↔

– és mi más a sugár, mint önnön útja és törvénye? mi más
mint a Fények szelleme és formája? mint a rajzvonás
tisztá szelleme: szín és élmény nemde ön és kréta mind?
Mit nekem ön és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint:
aki csak formákat épít, építménye nem muló,
bánja is, állványának fenyve milyen erdőből való!
légi ácsként fennen él rajt <s szökken a büszke épület!> –
Kőműves! le ne nézz az utra, mert lenézni szédület! –

Igy bolyongtál, bölcselőm, a heidelbergai halmok alján,
s ültél mély tanárszobádban – s minden messze volt és halvány,
halmok és szobák és emberek arca – és ha néha, mondják,
nagy Igazság-otthonodban apró tények ritka szomját
mint az édes víz szomját a tenger útasa, mint alantabb
sűrűbb lég szomját a légnek útasa, – érezvén ha lankadt
kézzel este kinyitottál val **n a** mely könyvet, hol apróbb
tények és nevek nyüzsgöttek, – Baedekert, ujságot, naplót,
elszédültél, mintha a pallér állványáról az útra néz le
formatelt szemével az apró foltos formátlan nyüzsgésre.

És a vad, formátlan tények sodra egyszer lesodort!

Fények s vak színek zuhantak; – s mint vak napban a szende hold
halk és kölcsönzött világa semmibe sápad hangtalan
és hiába sejted már hogy mégis örökre fenn suhan
láthatatlan a tiszta égen: ugy halálos életünk
halhatatlanná halvasztott formaváza is égbe tünt
földi szenvedő agyadból, nagy Törvények időtelen
szellemegébe, mellyek élnek s állnak örökre, bár ideleenn
senkise sejtene is őket – és te maradtál egymagad –

Mért nem inkább vitted a drága heidelbergai dombokat?

Ó ha minden vad zavar ellen, durva szín és durva szó
kínos unalma mögött, mint bűvös talizmán vagy olvasó,
marsok örök monotóniáján túl és túl a poros polyák
földek unalmán, túl a rémes záporok árján, sárkapolyák
rothasztó vizein túl, tisztán élne benned a régi táj,
élne nyugodt tanárszobád, amelyre rágondolni fáj,
e l k é p z e l n i édes volna – élne talán egy drága szem,
vagy talán csak a kis vendéglő heidelbergai kis hegyen,
ahol oly jó volt csevegni, este, mikor lement a nap,
Kantról és Aristotelesről....!

Ó de minden elapadt!
s tán ha néha megkisértéd gondolatokba öltözött
jaj! kegyetlen gondolatokban, törmelék formák között

rejtező emlékeid alját, tépett formák rongya közül,
⟨melyekkel magad öltöztetted, büszke rá, hogy jól feszül
forma a formára – mígnem érezéd hogy tün a test
s önmagában a gazdag öltöny élni és fejlődni kezd⟩ –
jaj! ha néha megkísértéd ezt a munkás, jól csavart
gombolyagod, melyet vak Fátum összekúszált és zavart,
visszagombolyítani – rendre hámozván a forma dús
hócsipkéit, hogy csipkékből égjen elő az élő hús,
szellem-igazságok vak alján a Valóság teste, a Lét,
Tény és Lét, az utolsó öltöny, – s ezt lefejtve tűnjön eléd
élményed maga, meztelen mint hócsipkékből egy édes akt:
é l m é n y: meztelen darab élet, multad színei, l o g i s c h n a c k t –
úgy megvillant és kisiklott, mintha fognál fürge gyikot,
mint aranyhomok kezekben, mennél jobban megszorítod,
vagy a forrás könnyű habja, annál jobban folyik széllyel
ujjaid közt – vagy ha mélyebb álomból rezzenve éjjel
emléked kerékfogát a percbe hasztalan csüggeszted,
megragadni álmod omló szövetéből...: tán a vesztett
gyermekkor varázsszínét! – jaj! szín és álom eloson
s te maradsz egy eltűnt izzel egyedül a vánkoson.

Ó de hol van a vánkosod már, tépett Ész, a Nyugalom?
Heidelberg nyugalma hol van? – Messze, messze zúg a hon:
őrült tények Fátuma vitt el, tépte lelked, életed,
s gondolatoknak tépett rongya így lett lelked, életed,
rongy, mint harci köntösöd... egy szó – rongy! egy név... egy könyvnek címe...
cím és név... a rongyolt Formák... s egyre vész a rongyok színe –
mígnem... – ó az utolsó percben, ⟨mikor új színt nyert kipergett
véredtől halovány ruhád is⟩ nyert-e színt egy percre lelked,
színt, még egyszer, minden rongyot messze vetve, ősz színét
– mint haldoklók lelke, mondják, újra éli elfelejtett
életét egy perc alatt, a gyermekornak édenét,
megtaláltad-e még egy percre a heidelbergai halmokat,
É s z, mikor esztelen halálba a vak Fátum elragadt,

míg a Formák és Törvények fenn vezették rég unott
pályáján, tördelve önnön tükreik, e Fátumot
léttelen is működve folyton, lélek nélkül testtelen,
mozgatván e szörnyű ű világot, ész szerint, de esztelen
változó materiából a változatlan Tényeket,
szövén millió lélekből a lelketlen Történetet,
gázolván egyenes pályán és süket lábbal és hunyott
szemmel, és egy más világból vezetvén a Fátumot.

BABITS MIHÁLY

Keletkezéstörténet

Az *Egy filozófus halálára* című verset Babits Emil Lask (1875–1915) neokantiánus filozófus, a heidelbergi egyetem tanára emlékére írja, aki 1915. május 26-án a galíciái fronton esett el az első világháborúban. Szilasi Vilmos Heidelbergben került kapcsolatba a filozófussal, és rajta keresztül Babits is megismeri gondolkodását; feltételezhető, hogy személyes találkozásra is sor kerül. (GÁL 1979, 34.) A vers első ceruzairású fogalmazványrészleteit Babits Schöpflin Aladár levelének hátoldalára jegyzi fel. A keletkezés feltehetően a halálhírt követő időszakra esik, ugyanakkor a vers csak 1917. március 1-jén jelenik meg a *Nyugatban*, eredetileg *Carmen novum* címmel, terjedelmes alcímmel (*lyrico-philosophicum in Memoriam Aemilii Lask professoris philosophiae Heydelbergensis. Obiit Pro Patria Anno 1915. In Galicia*), Szilasi Vilmosnak szóló ajánlással. A költemény keletkezésében így egyszerre játszik szerepet Lask halála és a filozófus gondolkodásának – különösen a „logisch nackt” fogalmában összegződő újkantiánus formaelvnek – Szilasi közvetítésével Babitsra gyakorolt hatása. Gál István a filozófiai tematika alapján Robert Browning költészetével is kapcsolatba hozza a művet, továbbá emellett érvel, hogy a vers Algernon Charles Swinburne *Last words of a seventh-rate Poet* [Egy jelentéktelen költő utolsó szavai] és az *Ave atque vale* (*Charles Baudelaire emlékezetére*) című költeményeivel is párhuzamba állítható. (GÁL 2003, 67.)

A vers Lask gondolkodásának alapfogalmait, a lét és érvényesség (*Seiend–Geltend*) oppozícióját, a forma időtlen rendjének és az élmény múltékonyságának feszültségét építi poétikai szerkezetbe. A filozófus alakja az Ész megszemélyesítője, akit elragad az „esztelen csaták” sodra; a „teuton örvény” képe a német hadigépezet metaforájaként a háború mechanikus pusztítását hivatott jelölni. Az *Egy filozófus halálára* „egy tragikus bukás dramaturgiaiailag fölépített, dialógushelyzetben, recitáló stílusban előadott története, s mert a hős filozófus, drámai összeütközését bölcséleti rendszerének és sorsának szembekerülése szüli.” (RÁBA 1981, 526.) A kompozíció dialektikus felépítésű: a forma és élmény, törvény és esetlegesség, ész és „vak Fátum” ellentétei egymásra felelnek, miközben a heidelbergi táj idillje éles kontrasztba kerül a fronttal. A párrímes, daktilusokkal tagolt trochaikus sorok recitáló, prédikációszerű hangütést teremtenek, míg a gyakori enjambement folyamatos feszültségben tartja a gondolatmenetet. (J. SOLTÉSZ 1965, 43; KARDOS 1972, 206–208.)

Ahogy Rába György rámutat, a keletkezés idején Babits világnézeti gondolkodása átrendeződik: a bergsoni eredetű lételmélet felől figyelme a logikai rend és az érvényesség kérdései felé fordul, miközben a világháború személyes tapasztalata, öccse, Babits István frontszolgálatra és a közéleti események egyaránt megrendítik. A költemény egyszerre állít emléket Lask személyének és reflektál az újkantiánus formaelv korlátaira, a tisztán absztrakt gondolkodás kritikája az élmény és a konkrét valóság hiányának tudatosításával párosul a versben. (RÁBA 1981, 525–527.) A háború irracionális erői fölötti megrendülés továbbá erkölcsi távlatba kerül a műben, hiszen a történelmi pusztítás tapasztalata a cselekvést szabályozó normák szükségességének felismeréséhez vezet. (SZABÓ SJ 1999, 379.) Ez a gondolati irány Babits ugyanebben az időszakban keletkezett esszéiben is megfigyelhető, különösen a *Leibniz mint hazafi* és *A veszedelmes világnézet* című írásokban, amelyek a rend és az értelem elvét állítják szembe a történelmi események irracionális sodrával. (RÁBA 1981, 528.) Lask tragédiájában tehát Babits az értelem történelmi vereségét érzékeli, a költemény ezt a felismerést a gyászének, a világnézeti számvetés és a háborús pusztítást elítélő megszólalás keretében fogalmazza meg.

Magyarázat

1. *teuton* – a mai Németország és Dánia határán élt ókori germán törzs, illetve a németek gúnyos megnevezése. Itt az utóbbi értelmében áll.
19. *seiend* (ném.) – létező.
geltend (ném.) – érvényes, hatályos.
gilt (ném.) – helyes, érvényes.
44. *Baedeker* – bédekker; Karl Baedeker (1801–1859) német könyvkiadó nevéből elterjedt útikönyv-típus; a 19. századtól a polgári utazás és a „szabványosított” világrtelmezés kelléke.
59. *polyák* – régies megnevezés a lengyelekre.
60. *sárkapolya* – tájnyelvi eredetű szó; sáros, pangó, bűzös vízzel teli gödör, pocsolya, mocsaras mélyedés.
75. *Fátum* – sors, végzet.
81. *logisch-nackt* (ném. 'logikailag meztelen') – Emil Lask filozófiájában a logikai formák és kategóriák által még érintetlen, közvetlenül adott tartalmat jelöli. Ez a „nyers anyag” a megismerés alapjául szolgál, de önállósága és áthatolhatatlansága miatt teljesen nem ragadható meg fogalmi úton. (Lásd GAUVRY 2019.)

[Olyan a fény(?) mint a szerelem...]

Olyan a fény[?] mint a szerelem
 egy lassu kéj megsibbadt mómora
 apró kinoknak éles fogával[?]

[1915. június körül]

Kézirat

k OSZK Fond III/1408/10. 2 f., 2. f. verzó, ceruzairású, részben olvashatatlan töredék aláírás nélkül. Az 1. fólió rektóján és verzóján, valamint a 2. fólió rektóján Zsolt Béla Babitshoz írt levele.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1408/10.

[Cím nélkül]

Olyan a fény[?] mint a szerelem
 egy lassu kéj megsibbadt mómora
 apró kinoknak éles fogával[?]

Keletkezéstörténet

A részben olvashatatlan töredék keletkezését a kéziratkatalógus 1915-re datálja, illetve [*Olyan a fény(?) mint a szerelem...*] címmel veszi fel. Az első sor harmadik szava valóban erősen bizonytalan olvasatú. Róna Judit kronológiája a fólió rektóján olvasható levél keletkezését 1915. július 27. elé teszi; a levelet Zsolt Béla – ekkor még magyarul szakos egyetemi hallgató – intézi Babitshoz. (RÓNA 2014, 59–60.) Írásában többek között engedélyt kér arra, hogy készülő verseskötetét Babitsnak ajánlhassa: „kérem Önt, engedje meg, hogy a könyvem az Ön nevével bocsássam útnak, akinek versei beleszítottak már gyerekségem unott ritmusú egyhangúságába, akinek hatása alatt lenni aktíven és passzíven élvezet és akinek esztétikai írásait a hitvallás tételeinek komolyságával és sokszor kritikátlanul fogadtam magamba.” (OSZK Fond III/1408/10.) A kötet a *Zsolt Béla verseskönyve* címet kapja, és a *Corvina*, a *Magyar Könyvkereskedők Egyletének Közlönye* 1915. június 20-i számának tudósítása szerint „ujjonnan megjelent”, tehát a szóban forgó levél biztosan 1915. június 20. előtt kelt. A kötetben a „Babits Mihálynak, félénk

szeretettel, a szkepszissel felém nyújtott jobbkezéért” ajánlás szerepel. (ZSOLT 1915, 3.) Mindez arra utal, hogy a levelet a kötet megjelenését közvetlenül megelőző időszakban írja Zsolt, amikor a kötet összeállítása már lezárult. A fólió verzóján található töredék nyilvánvalóan a levél kézhezvétele után kerül a papírra, ugyanakkor nem dönthető el egyértelműen, hogy a feljegyzés a kötet megjelenése előtt vagy utána keletkezik. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy nem sokkal a levél megérkezése után készül, amikor a kézirat még Babits előtt van. Mivel a töredék szövege tematikai szempontból nem kínál további támpontot a datáláshoz, a kritikai kiadás a fólió verzóján olvasható feljegyzés keletkezését 1915. június körülre teszi.

Szekszárd, 1915 nyarán

A város, mint egy álmos eb,
hever domb alatt, sík felett
kis város: nagy falu.

Korán fekvő, korán kelő:
5 fehér fal és piros tető
zöld fák és zöld zsalu.

Kockásan osztott a határ.
Álmosan nyúl a rónatáj.
Elült a jó madár:

10 csapdos a buksi bőregér,
az utcán nem zörög szekér,
sem szekér, sem batár.

Tegezben már a nap nyila.
Ébred a szél, az ég lila,

15 hajlik a búzaszál:
a légben óriási hold,
tüzes, de némán, mint a holt,
mint egy holt labda, száll.

*

Jaj, minden úgy mint hajdanán
20 s három kereszt a Bartinán
a régi sziluett. ↔

Alcím Ny: Ο'ωνών τινα | NyV: Οίωνών τινα

1 Ny: A rónatányér közepén

2 Ny: nyúlik a város mint lepény

3 Ny; NyV; MKö; V; ÚMK: falu

4 MKö; ÚMK: korán

7 Ny; NyV: Kockássan Ny; NyV: határ

8 Ny; NyV: Álmosan Ny; NyV: rónatáj

10 Ny; NyV: bőregér

11 Ny; NyV: szekér

12 Ny; NyV; V: szekér sem

13 Ny; NyV: nyila

14 Ny; NyV: lila

18 Ny; NyV; MKö: lapda,

21 Ny; NyV: sziluett

Alkonyba boldogult vidék:
s kint, sorsokat a szelid ég
nyugton magába vett.

- 25 Aggódva, sápadt kérdező,
állok az elborult mező
fölött, az ég alatt:
kit elhagytam: szülőhelyem!
s ki jöttél mindenütt velem:
30 ég! küldj egy madarat!

- A lila kékbe feketéll,
áll az Idő és máll a Tér,
kilencszáztizenöt –
(Így csüggttem én a mély egen,
35 mint régi jólok dombhegyen,
a vén présház fölött.)

[1915. nyár után, 1917. április 1. előtt]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: k₁ MTA Ms 10.506/37. 1 f. (1 fóliós papír verzóján), ceruzairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül, az 1–18. sor fogalmazványa, a verzón még Babits kezével: „Fák alakjának hatása a tető alakjára gót, román”, s ennek megfelelő alakú két fa-rajzolat, a rektón Nietzsche *Im-igyen szóla Zarathustra* című művének magyar nyelvű részlete Babits kézírásával; k₂ MTA Ms 10.506/38. 2 f. (2 fóliós papír 1. fólió, rektó–verzó), ceruzairású fogalmazványrészlet aláírás nélkül, a 2., 3., illetve a 19–36. sor változatai, az 1. fólió verzóján az [*Ó szegyen örökre szegyen...*], illetve az [*Én láttam az Embert...*] verstöredék-kéziratok.

Nyomtatvány: ny PIM V. 1612. 1 f., rektó, lapkivágat a *Nyugat* 1917. ápr. 1-jei számából a NyV sajtóengedélye számára. A nyomtatott vers első két sora ceruzával áthúzva, a fólió bal szélén autográf ceruzairással a végleges szöveg. A mottóban szintén autográf javítás. Utólag ceruzával áthúzott aláírás: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Nyugat* 10, 7. sz. (1917. ápr. 1.): 682. (A *Háborús anthológiák* című verssel együtt közli.) – További megjelenések: NyV 8–9; MKö 2:202; V 265–266; ÚMK 201–202; ÖV 241.

23 MKö: ég, [sh]

28 Ny; NyV; MKö; V; ÚMK; ÖV: Kit

33 MKö: kilencszáztizenöt. –

34 Ny; NyV; MKö; V; ÖV: (Igy

36 Ny: a présházunk

Szövegkritika, szövegváltozatok

A fennmaradt kéziratokon szó- és sorvariánsokkal járó átírások, valamint ismételt újrafogalmazási kísérletek láthatók. Babits gyakran teljes sorokat vet el és több változatban próbál ki (pl. a 31–36. sorok több egymást követő variánsa a k_2 -n). Ezek mellett betűjavítások és kisebb szóalak-módosítások, valamint utólagos, a szöveg fokozatos stiláris és ritmikai formálását jelző beszúrások és szórendváltatások is előfordulnak.

Alapszövegünk az ÖV – ekkorra alakul ki a vers végleges szövege, és a korábbi közlések központoszási következtelenségei megszűnnek. A kézirat és a *Nyugat*-beli közlés első két sorát – *A rónatányér közepén / nyúlik a város mint lepény* – a NyV-től változtatta Babits az alapszövegben olvashatóra. E javítás első, kézirat nyoma a ny-on, a NyV-beli közlés alapjául szolgáló szedőpéldányon található. E vers esetében ez a *Nyugat*-közlés lapkivágata. A költő még a NyV korrektúrájában változtatott a szövegen, mert az utolsó sor változata ezen a lapkivágaton még nem szerepel. A vers sajátos központoszást megőriztük, csupán a nyomdai betűkészlet hiányossága miatt emendáltunk.

Javításaink

28. A sorkezdő *Kit* *K*-ját *k*-ra változtattuk, mivel a versben minden más kettőspont után kis kezdőbetűvel folytatódik a szöveg. Megőrzését semmi sem indokolja, a kézirattól hagyományozódott, ott azonban új mondat kezdődött vele.

34. A sorkezdő nagy *I*-re ékezetet tettünk az ÚMK alapján, illetve mert a *V* és az ÖV betűkészlete nem tartalmazta ezt a betűt.

Előszövegek

k_1 : MTA Ms 10.506/37.

[Cím nélkül]

A rónatányér közepén
nyugsziklik a város mint mint egy tányér kis
korán fekvő korán kelő
Kis Kis A város mint nagy falu
korán fekvő korán kelő
fehér fal és piros tető
zöld fák és zöld zsalu

Kockásan osztott a határ
Álmosan nyúl a rónatáj
Elült a jó madár
Csapdos a buksi bőregér
az utcán nem zörög szekér
sem szekér sem batár

A még Tegezben már a nap nyíla
Ébred a szél, az ég lila
hajlik a buzaszál
A légben óriási hold
Tüzes, de némán, mint a holt
mint egy holt lapda, száll

k₂: MTA Ms 10.506/38.

A k₂ verzójának alján:

Kis város nyúlik mint lepény,
kis város, nagy falu

A k₂ verzójának tetején:

Jaj, az még ami
És minden úgy mint hajdanán
s három kereszt a Bartinán
a régi sziluett
most is oly Es tre Egyforma még boldog a vidégk:
kint és sorsot az éj est az ég
mindent nyugton magába vett
alkonyba boldogult vidék:
és s kint, sorsokat a szelíd ég
nyugton ölébe vett

A k₂ verzóján:

Aggódva, sápadt kérdező
állok az elborult mező
fölött, az ég alatt
Kit elhagytam, szülőhelyem
s ki [mindenütt] / [jöttél] velem
ég! küldj egy madarat!

a lila kékbe feketéll
áll az Idő és máll a Tér
sodor a buksi bőregér
présház eresz alatt
Csak állok itt a mély egen
mint régi jósok dombhegyen
s várom a madarat

A vers utolsó 6 sorának variánsai a k₂ rektóján és verzóján:

||↓A lila kékbe feketéll
↑áll az Idő és máll a Tér
félek a mély egen
felhő**ben** ből feketén kigyúl
minden kérdésre válaszul
egy iszonyu Igen!||

||S oly némaság van S a csöndességben, Istenem
S Időn egyszerre és Teren
átszáll **leng** a sejtelem
hogy **annyi** **élet** jő és **annyi** **élet** megy
de semmi az és minden egy
és **minden** **málló** rejtelem||

||áll az Idő es máll a Tér
s a lila kékbe feketéll
ottfönn a mély egen S a És csöndje sűrű méz
S mállnak a kékek és lilák
és Sor**o**s ok, kínok és Világ,
minden az égbe vész||

ny: PIM V. 1612.

Szekszárd, 1915 nyarán

O **i**ωνών τινα

A rónatányér közepén A város, mint egy álmos eb,
nyúlik a város mint lepény **hever domb alatt, sík felett**
kis város: nagy falu
Korán fekvő, korán kelő:
fehér fal és piros tető
zöld fák és zöld zsalu.

Kockássan osztott a határ
Álmoosan nyúl a rónatáj
Elült a jó madár:
csapdos a buksi bőregér
az utcán nem zörög szekér
sem szekér sem batár.

Tegezben már a nap nyíla
Ébred a szél, az ég lila
hajlik a búzaszál:
a légben óriási hold,
tüzes, de némán, mint a holt,
mint egy holt lapda, száll.

*

Jaj, minden úgy mint hajdanán
s három kereszt a Bartinán
a régi sziluett
Alkonyba boldogult vidék:
s kint, sorsokat a szelid ég
nyugton magába vett.

Aggódva, sápadt kérdező,
állok az elborult mező
fölött, az ég alatt:
Kit elhagytam: szülőhelyem!
s ki jöttél mindenütt velem:
ég! küldj egy madarat!

A lila kékbe feketéll,
áll az Idő és máll a Tér,
kilencszáztizenöt –
〈Igy csüggttem én a mély egen,

mint régi jósok dombhegyen,
a présházunk fölött.〉

BABITS MIHÁLY

Keletkezéstörténet

A *Szekszárd, 1915 nyarán* keletkezését a kéziratkatalógus 1915 nyarára teszi, ám nem zárható ki, hogy Babits a vers végleges formáját csak később alakítja ki, mivel az 1916-os *Recitativ* kötetbe nem veszi fel a művet, hanem csak az 1920-as *Nyugtalanság völgyében* közli. Szénási Zoltán a *Nyugtalanság völgyét az Isteni színjáték* felől értelmező tanulmányában amellezt érvel, hogy a *Szekszárd, 1915 nyarán* – a kötet többi, a szülővároshoz köthető verséhez hasonlóan – a kizökkent idő és a hazatérés vágya felől olvasva a dantei eltévedés-élményt és az elveszített otthon (a földi paradicsom) utáni nosztalgiát idézi meg. (SZÉNÁSI 2020b, 783.)

A vers több egymást követő munkafázisban alakul ki, amit a k_1 és k_2 gazdag variáns-rendszere világosan jelez. A korai változatokban különösen az indító kép („rónatányér”, „lepény”), a település jellemzése („kis város – nagy falu”), valamint az idő és tér viszonyát

megragadó zárlat bizonytalan, több irányban próbálkozó megfogalmazásai mutatnak jelentős ingadozást. A k_2 -n a vers második felének szerkezete több, egymással párhuzamos változatban formálódik. A második rész korai változatai még több, explicitebb metafizikai sorral kísérleteznek („Időn egyszerre és Téren”, „egy iszonyú Igen”), amelyek később kiesnek a versszövegből, helyüket pedig a tömör, sűrítettebb idő-tér oppozíció („áll az Idő és máll a Tér”) veszi át. Ez a redukció arra utal, hogy Babits a fogalmi magyarázat helyett egyre inkább a képiség és a verszárás performatív erejére bízta a jelentésképzést. Később, az első nyomtatott közlés után a költő még módosítja az első sorokat, tehát a vers végleges formája csak a kötetbe rendezés fázisában rögzül.

A vers első része tárgyias, lassú ritmusú tájleírással rögzíti Szekszárd esti képét, ahol a mozdulatlanság, az elcsendesedés és az ismétlődő színek-idők a változatlan rend érzetét keltik. A csillaggal elválasztott második részben a látvány emlékeztető alakul: a múlt és a jelen ideje egymásra vetül, a Bartina három keresztje és a „madár” motívuma pedig a történelmi bizonytalanság és a személyes sors iránti szorongó eligazodásvágy jelévé válik. Rába György szerint a vers „paysage intime”, azaz hangulatos tájbrázolás, amelyben a látvány fokozatos kibontása ismeretelméleti kérdésvetések irányába mozdul el. (RÁBA 1981, 479.) A vershez tartozó, a *Nyugat*- és *NyV*-közlésben szereplő platóni, *Törvények*-beli görög mottó – Οἰωνῶν τινα (Oionōn tina), „Egy madárjóslatot!” – az ómenként értelmezett madár alakjára utal, és az augur, azaz madárjós alakjához kapcsolja a vers beszédhelyzetét. A hajdani harmónia és a háborús jelen feszültsége, a baljós tájjelek kiemelése és az augur alakjához kapcsolt fohászzerű megszólalás a kiszolgáltatottság élményére mutat rá. Rába a madárjós-motívum alakulását több versen keresztül világítja meg, hogy érzékeltesse Babits poétikai magatartásának 1914–1915 közötti változásait: „Ez a kiszámíthatatlanság maga az emberi kiszolgáltatottság, melyre csupán – ahogyan a záróakkord föl is fedti – a régi jóskok emberentúli gesztusa, az augur, a madárjós véleménye adhat választ. Költői megoldásnak gyönyörű, de kétségbeesettebb, mint 1915 nyarán maga Babits volt. Igazolja ezt az augur motívumának metamorfózisa költőnk poétikai rendszerében. Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* első szonettje, a *Világhistória* ezt az antik jóst olyan ironikus és ikonizáló gesztussal állítja élénk, mint a vele egy évjáratból való *Galáns ünnepség* női bábuját, s 1914 novemberében, mint a művészi alakítás lényegéhez tartozó eljárással ironizálta a *Kép egy falusi csárdában*-t. 1915 nyarára a nyers húsról lekoptak az árnyaltan építő esztétikai minőségek, például az ironia, és az augur szerepét is a hiszek hitetlenül magatartás kétségbeesésével ölti magára.” (RÁBA 1981, 480–481.)

Mindezek alapján – tekintettel a vers második részének visszatekintő, reflexív nézőpontjára, valamint arra, hogy az első közlésre csak 1917-ben kerül sor – valószínűsíthető, hogy a *Szekszárd, 1915 nyarán* nem közvetlenül a címben jelzett időpontban, hanem 1915 nyara után, utólagos feldolgozásként nyeri el végleges formáját.

Magyarázat

12. *batár* – nagy méretű, általában négykerekű fedett vagy nyitott hintó, koci vagy szekér, amelyet állatok vontattak.
13. *tegez* – a nyílvevők tárolására és hordozására szolgáló tok.
20. *Bartina* – Szekszárd egyik városrésze; az itt található szőlőhegy tetején hármaskereszt áll.

[Ó szégyen örökre szégyen...]

Ó szégyen örökre szégyen
 Volt egy világ – könnyen feledd
 Volt jog igazság hit szeretet
 Könnyen felejteni szégyen

[1915. nyár; 1915. nyár után]

Kézirat

k₁ MTA Ms 10.506/38. 1 f., 2 fóliós papír 1. fóliójának verzóján, a rektón a *Szekszárd, 1915 nyarán* című vers fogalmazványa, alatta, vízszintes vonallal elválasztva: [Én láttam az Embert...], ceruzairású töredék aláírás nélkül; k₂ OSZK Fond III/735/230. 1 f., verzó, ceruzairású töredék Stefan Klein Babitshoz írt, 1916. július 18. után kelt levelének verzóján, aláírás nélkül.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A k₁ és a k₂ szövege közel azonos; betűhíven közöljük. A k₁-en egy kisebb javítás figyelhető meg: Babits először „igazság” szót kezdi el írni („ig”), törli, majd ezután következik a „jog igazság hit szeretet” felsorolása.

Előszövegek

k₁: MTA Ms 10.506/38.

[Cím nélkül]

Ó szégyen örökre szégyen
 Volt egy világ – könnyen feledd
 Volt **ig** jog igazság hit szeretet
 Könnyen felejteni szégyen

k₂: OSZK Fond III/735/230.

[Cím nélkül]

Ó szégyen örökre szégyen
 Volt egy világ – könnyen feledd
 Volt jog igazság hit szeretet
 Könnyen felejteni szégyen

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus az [Ó szégyen, örökre szégyen...] kezdetű töredék mindkét fennmaradt kéziratát 1915 nyarára vagy az 1915 nyara utáni időszakra datálja, illetve a k₂ esetében a keletkezés *terminus post quemjét* a rektón olvasható levél (BABITS 2008, 172.) kelte alapján 1916. július 18. utánra teszi.

A k₁ rektóján szerepel az 1915 nyarán, illetve 1915 nyara után keletkezett *Szekszárd, 1915 nyarán* című vers fogalmazványa, és a kézirati együttállás, valamint a szövegek írásképe arra utal, hogy egyazon alkotói periódushoz kapcsolódhatnak. A töredék tematikája is ezt erősíti, hiszen a „volt jog igazság hit szeretet” sor feltehetően a világháború kitörése utáni erkölcsi megrendülés tapasztalatára utal. Mindezek alapján a vers keletkezése valószínűleg 1915 nyarára, illetve 1915. nyár utánra tehető, a kritikai kiadás tehát elfogadja a kéziratkatalógus datálását. (A *Szekszárd, 1915 nyarán* datálásáról, illetve a költemény visszatekintő perspektívájáról lásd a vers keletkezéstörténeti jegyzetét.)

[Én láttam az Embert...]

Én láttam az Embert, láttam őt,

[1915. nyár; 1915. nyár után]

Kézirat

k MTA Ms 10.506/38. 2 fóliós papír, 1. f. verzó, ceruzairású töredék, aláírás nélkül, az [Ő szegyen örökre szegyen...] kezdetű töredék alatt, vízszintes vonallal elválasztva.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

Az egysoros töredéket a kéziratkatalógus 1915 nyarára vagy 1915 nyara utánra datálja; a keletkezés idejének megállapításához kizárólag az íráshordozó papír szolgál támpontul. A ceruzairású töredékként fennmaradt sor az [Ő szegyen örökre szegyen...] kezdetű szöveg alatt található, attól vízszintes vonallal elválasztva. Ugyanezen fólió rektóján található a *Szekszárd, 1915 nyarán* fogalmazványa, ami feltehetően a hordozó egészét is az 1915-ös évhez köti. Az elrendezés arra utal, hogy a fólión szereplő szövegek egymáshoz időben és alkotói helyzetükben is közel állnak. Ez alapján tehát az [Én láttam az Embert...] keletkezése nagy valószínűséggel 1915 nyarára vagy 1915 nyara utánra tehető. (Lásd ehhez az [Ő szegyen örökre szegyen...], valamint a *Szekszárd, 1915 nyarán* keletkezéstörténeti jegyzetét.)

[Én mondom: semmi...]

Én mondom: semmi, semmi mind
 az igazság, a jó, a szép,
 mind játék, játék, semmiség,
 csak egy van: ember, emberek!

[1915. szeptember 1. előtt(?)]

Kézirat

k OSZK Fond III/1669/9. 1 f. verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül. A verzón még az [*Ez a lány, fényes, síma...*] töredék, valamint a rektón töredékes feljegyzések a *Kártyavár*hoz.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük; a szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A töredéket a kéziratkatalógus bizonytalanul 1915. szeptember előttré datálja. A fólió rektóján Babits *Kártyavár* című regényéhez kapcsolódó jegyzetek és feljegyzések szerepelnek, ezért feltehetően a fólión található egyéb szövegek is a regény előkészítésének időszakában keletkeznek. Babits újpesti tanárkodása idején hosszabb időn át gyűjt különböző helyi adatokat, neveket és anekdotikus részleteket, amelyekből később a regény tematikus és cselekménybeli vázlata formálódhat. A mű tényleges megírására valószínűleg már Újpestről való távozása után kerül sor, feltehetően 1914 őszén vagy inkább 1915 tavaszán–nyarán. (RÓNA 2014, 61.) Mivel a *Kártyavár* első része 1915. szeptember 1-jén kezd megjelenni folytatásokban, a fólión található feljegyzések és a velük együtt szereplő töredékek keletkezése valószínűleg az ezt közvetlenül megelőző időszakhoz kapcsolható. A töredék szövege ugyanakkor önmagában nem tartalmaz olyan tematikus vagy szövegszintű utalást, amely a keletkezést pontosabb évhez vagy dátumhoz kötné, ezért a kritikai kiadás csak feltételesen datálja a feljegyzést 1915. szeptember 1. elé.

[Ez a lány, fényes, síma...]

Ez a lány, fényes, síma, édes, régi fal[?]

[1915. szeptember 1. előtt(?)]

Kézirat

k OSZK Fond III/1669/9. 1 f. verzó, ceruzairású töredék aláírás nélkül. A verzón még az [Én mondom: semmi...] kezdetű töredék, valamint a rektón töredékes feljegyzések a *Kártyavár*hoz. A kéziratkatalógus [Ez a lény, fényes, síma...] címmel veszi fel.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. A szöveg javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus a töredék keletkezését bizonytalanul 1915 szeptembere elé helyezi, illetve [Ez a lény, fényes, síma...] címmel tünteti fel, azonban a központosítás és az értelem miatt nagyobb a valószínűsége az első sorban szereplő *lány* jelzőnek. A fólió rektóján a *Kártyavár*hoz kapcsolódó jegyzetek és rövid feljegyzések olvashatók, ezért a fólió nagy valószínűséggel a mű előkészítő fázisával egy időben keletkezik. (Lásd részletesebben az [Én mondom: semmi...] keletkezéstörténeti jegyzetét.) Mivel a *Kártyavár* első része 1915. szeptember 1-jén jelenik meg folytatásokban, a fólión található jegyzetek és az ugyanitt szereplő töredékek keletkezése valószínűleg az ezt közvetlenül megelőző időszakra esik. A kritikai kiadás ez alapján feltételelesen az 1915. szeptember 1. előtti keletkezést adja meg, összhangban a kéziratkatalógus datálásával.

[Gyalog maholnap száll a muzsám...]

- Gyalog maholnap száll a muzsám
 holott mindenki griffre talál
 nem röpülni (régi griffek
 röpültek – talán; ki hiszi ma?)
- 5 Hanem lépkedni, délcegen mint a strucc
 Ha néha elnézem – Én tanítottam
 lépni őket! – Csak rajta fiuk!
 Jó volt! Ügyes egy-egy mozdulat
 Én nem szálllok versenyt veletek!
- 10 Büszkélkedjétek ma már! S feledjétek el
 vén mestert

[1915. augusztusa és 1916. szeptembere között]

Kézirat

k MTA Ms 4699. 90. A fólió rektóján ceruzairású töredék, aláírás nélkül. A verzón a [*Nem ismerek magamra...*] kezdetű feljegyzés, alatta firkálások, majd a fólió alján: „a hatás – Riedl”.

Szövegkritika

A k ceruzairású fogalmazvány néhány javítást tartalmaz. Babits a 8. sorban két szó sorrendjét felcseréli, viszont a szavak kezdőbetűjét nem módosítja. Ezt a főszöveg kialakítása során javítottuk.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699. 90.

[Cím nélkül]

Gyalog maholnap száll a muzsám
 holott mindenki griffre talál
 nem röpülni (régi griffek
 röpültek – talán – ; ki hiszi ma?)
 Hanem lépkedni, délcegen mint a strucc
 Ha néha elnézem – Én tanítottam
 lépni őket! – Csak rajta fiuk!
 Jó volt! [Egy-egy] f [ügyes] mozdulat
 Én nem szálllok versenyt veletek!
 Büszkélkedjétek ma már! S feledjétek el
 vén mestert

A kézirat keletkezését a kéziratkatalógus 1919. április és június közé teszi, vélhetően a főlió verzójának alján olvasható feljegyzés alapján („a hatás – Riedl”), melyet *Az irodalom elmélete* címen tartott egyetemi előadás jegyzeteként azonosít. A vers azonban szoros tematikus és motivikus kapcsolatot mutat a [Szállni!...] kezdetű verssel, amely keletkezése 1915 második felére vagy 1916 elejére tehető. A [Gyalog maholnap száll a muzsám...] kezdetű vers korábbi datálását erősíti az is, hogy a verzón olvasható feljegyzés is feltehetően nem az egyetemi előadáshoz készült. *Az irodalom elméletében* Babits valóban említi Riedl Frigyes nevét, de ott a francia irodalomtudós, Hyppolite Taine rá gyakorolt hatását emeli ki: „Riedl Frigyes egész kritikai működésén érezhetni Taine hatását.” (BABITS 1978b, 595.) A kétszavas jegyzetből azonban inkább az olvasható ki, hogy Riedlnek az irodalmi hatásról alkotott elképzelésére kíván Babits utalni. Ebben az értelemben említi Riedl nevét a *Nyugat* 1915. augusztus 1-jei számában közölt Békássy Ferencről szóló nekrológiájában. Ebben olvasható a következő megállapítás: „Ifjú költők rendszeren tiltakozni szoktak az ellen, hogy ők valamely hatás alatt állnának, pedig a szellemi életnek éppolyan kevésbé van autógenezise mint a testinek, minden új irodalmi egyéniség egy nagy megtermékenyülés eredménye, s minél erősebb és minél távolibb a hatás, többnyire annál termékenyebb. Riedl Frigyes első kérdése minden új íróról: »Kinek a tanítványa?» – ami ellen persze az új írók, a rosszul megértett eredetiség modern babonáiban elfogódva kissé komikus sértettséggel kapálóznak, holott nincs természetesebb és tudományosabb kérdés, s a régi nagy írók éppolyan kevésbé szégyelltek volna magukat tanítványnak vallani, mint a festők.” (BABITS 1915a, 826–827.) Hasonló gondolatokat fejt ki Babits Kassák Lajos *A Tett* című lapjáról írt és a *Nyugat* 1916. szeptember 1-jei számában közölt *Ma, holnap és irodalom* című kritikájában. Az avantgárd hagyománytagadásával szemben itt amellet érvel, hogy a legújabb irodalmi kezdeményezések sem vonhatják ki magukat a hatástörténet alól.

Ennek értelmében a [Gyalog maholnap száll a muzsám...] kezdetű versben megszólított „fiúk” a kassáki avantgárd mozgalomra utalhat. A griffek helyett struccon lovagló költőtársak gúnyos-groteszk képe adja a kritikáját az új irodalmi jelenségnek. Ez a vers is arról tanúskodik, hogy Babits pontosan érzékelt, a tízes évek közepén valami egészen új kezdődött a magyar irodalomban, melyet ő már nem képes befogadni, a fiatalokhoz képest ő már a „vén mester”. Azt nehéz lenne megállapítani, hogy kikre vonatkozhat az „Én tanítottam lépni őket!” megállapítás. A *Nyugatban* korábban is publikált már Kassák, aki aligha tekinthető a nála kevesebb mint négy évvel idősebb Babits tanítványának, az „Ügyes egy-egy mozdulat” kitétel azonban összecseng azzal, hogy *A Tetről* írt kritikájában Babits egyedül Kassákot említi név szerint, akiről lényegében elismerően is nyilatkozik, viszont a kassáki mozgalom újdonságát relativizálni igyekszik. A Kassákkal egyidős György Mátyás szintén megjelent a *Nyugatban*, mielőtt az avantgárd mozgalomhoz csatlakozott volna, neki első kötetét is a Nyugat Kiadó adta ki (KAPPANYOS 2009, 201–203.), közte és Babits között sem lehet azonban mester-tanítvány viszonyt feltételezni. Valószínűbb tehát, hogy a vers általában az avantgárd mozgalomra mint a magyar irodalmi modernség újabb hullámára reflektál, s ennek összefüggésében elsőbbségének kinyilatkoztatása mellett elégikusan konstatálja saját költészetének korszerűtlenségét is. Ez a vers is bizonyítéka tehát annak, hogy azokban az években, amikor nagy háborúellenes versei születtek, Babits egy rejtett költői válságon is átesett.

Magyarázat

2. *griff* – mitikus lény, amely oroszlántesttel és sasfejjel, illetve -szárnyakkal rendelkezik, és a hagyományban az erő, az éberség és a kincsek őrzésének jelképe.

448.

Pro Domo

1915.

Úgy mint a fát, ezer kicsinyek
ráznak és már a nagy fa remeg.

Ó, boldog a dús fa, nem busul:
ha rázzák, drága gyümölcse hull.

5 Szesznek ma meggyem drága gyümölcs:
Kelyhet ma, versem szent bora, tölts.

Meggybor, pajtások, rajta, kocints:
kicsit fanyar, de egyéb ma nincs.

A hazára az első telt pohárt:
10 igyunk, ne szóljunk: inni *nem árt*.

Az emberekre a második,
hogy adjon az isten észet nekik.

Most ezt is *szótlan*, harmadikat,
a kedvesem *kisujja* miatt!

15 Hadd áldozom még e poharat
minden gyönyörért ami megmaradt,

jóért és rosszért, ami csak ért,
bántalmakért és bánatokért.

Cím Ny; Vi: Vers, támadásokra

Dátum Ny; Vi; R₁; R₂: [a dátum hiányzik] | V; ÖV: 1916.

Előszó Ny; Vi: Pro domo – minden megjegyzés nélkül. Tetszés szerint kommentálható.

1 Ny; Vi; R₁; R₂: Ugy

2 Ny; Vi; R₁; R₂: ráznak, és

3 Ny; Vi; R₁; R₂: Ó boldog

7 R₁; R₂: Meggybor, [sh]

12 Ny; Vi; R₁; R₂: nekik, [sh]

16 Vi: gyönyörért, Vi: megmaradt

Fanyar nedü, vérizü, nem csoda:
20 mert véres földből szűrte a fa.

[1915. október 20. és 1915. november 16. között]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 8, 22. sz. (1915. nov. 16.): 1251. (*Versek, előszavakkal* gyűjtőcím alatt; együtt az *Ady Endrének, A „Fiamhoz”, a Prológus és a Miatyánk* című versekkel, ötödikként.) – További megjelenések: *Világ*, 1915. nov. 17., 7; R₁ 126–127; R₂ 128–129; V 260; ÖV 235.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Alapszövegünk az ÖV. A vers szövege már a V-ben kialakul. Mindkét helyen „1916.” áll az alcímben, amit emendálnunk kellett, mert a vers már a *Nyugat* 1915. november 16-i számában megjelenik, *Versek, előszavakkal* gyűjtőcím alatt, *Vers, támadásokra* címmel és *Pro domo – minden megjegyzés nélkül. Tetszés szerint kommentálható* alcímmel. Másnap a Vi is ezzel az alcímmel veszi át; az R₁ és az R₂ sem alcímet, sem pedig évszámot nem illeszt hozzá. A cím *Domo* szavának D-jét azért hagytuk meg, mert a Babits életében megjelent kötetek tartalomjegyzékei is így közlik.

Keletkezéstörténet

A versnek nincs ismert kézírata. Szilasi Vilmos saját *Recitativ*-kötetének 1916 januárjára vonatkozó datálása (KELEVÉZ 1994, 757.) téves, mivel a vers 1915. november 16-án már nyomtatásban megjelenik. A *Pro Domo* nem sokkal a közlés előtt, 1915 őszének kiélezett konfliktushelyzetében keletkezik, méghozzá a *Játszottam a kezével* körül kibontakozó sajtóviták kontextusában, és erre a versszöveg is visszautal a „kedvesem kisujja miatt!” fordulattal. A rendelkezésre álló adatok alapján a vers megírása tehát 1915. október 20. és november 16. közé tehető. A kezdő dátum ahhoz a naphoz kapcsolódik, amikor Rákosi Jenő a *Budapesti Hírlap* hasábjain nyílt támadást intéz Babits ellen. A támadás hazafiatlansággal vádolja a költőt, miközben tanári alkalmasságát is kétségbe vonja, összekapcsolva a költemény lírai gesztusait a háborús áldozatvállalás diskurzusával. A vádak gyorsan továbbgyűrűznek, és kiterjedt hírlapi vitát indítanak el, amelyben csaknem félszáz cikk foglalkozik Babits személyével és költészetével. (Lásd ehhez a *Játszottam a kezével* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A konfliktus közvetlen egzisztenciális következményekkel jár, mivel Babits tanári állása is veszélybe kerül, és egy időre elveszíti azt. Ebben a nyomás alatt álló helyzetben születik meg a *Pro Domo*, amely már címével is személyes önvédelmi megszólalást jelez: a latin kifejezés arra utal, hogy a vers saját ügyben, saját védelmében keletkezik, Babits tehát közvetlenül reflektál a körülötte zajló támadásokra.

A bor, a vérizü nedü és a koccintás motívumai a közösségi rítus és az ironia kettős regiszterében jelennek meg, miközben a „véres föld” képe a háborús háttérre is utal. A vers hangütése egyszerre keserű, ironikus és ünnepélyes, és ezzel a költő saját helyzetét a történelmi pillanat részeként értelmezi. Első, *Nyugat*-beli közlésekor Babits *Versek*,

20 Ny; Vi; R₁; R₂: szűrte

R₁: fa [sh]

előszavakkal főcímmel öt költeményt ad közre rövid szerzői kommentárokkal. A füzér kifejezetten védekező funkciója egyértelmű, mivel Babits ebben a formában rendezi újra korábbi és friss verseit a támadások kontextusában. A záródarabként szereplő *Pro Domo*, ami ekkor még *Vers, támadásokra* címen jelenik meg, nyílt állásfoglalás a konzervatív sajtóval szemben. A füzér részeként közölt többi költeménnyel ellentétben Babits nem fűz magyarázatot a vershez, ezzel is hangsúlyozva, hogy a szöveg önmagában vállalja a megszólalás kockázatát. A megjelenés kapcsán Kardos Pál megjegyzi: „bizvást mondhatjuk, hogy az egész versciklust azért tette közzé a költő, hogy ezt a költeményt odasorolhassa, mint legnyomatékosabbat a végére helyezve.” (KARDOS 1972, 167.) A következő napon, 1915. november 17-én a *Világ* a *Nyugatból* átvéve egymás mellett közli Babits versét és Ady Endre *Ifjú szívekben élek* című, *Vén csaholóknak küldöm* alcímmel ellátott költeményét, ami a kortársak számára egyértelmű szolidaritási gesztusként jelenik meg. (KARDOS 1972, 168; RÓNA 2014, 84.)

A vers a *Recitativ* kötetben az *Isten kezében* című ciklusba kerül. Ennek kapcsán Rába György megjegyzi, hogy a *Pro Domo* „[t]ulajdonképpen a *Recitativ* kötet előző, görög című ciklusába illenek, ha úgy gondoljuk, a latin vers- és a görög cikluscím értelme szinte azonos. Csakhogy a görög címen összefogott, »pro domo« írt versek az élet alanyi föltételei közt, irodalmi harcokat, személyes megpróbáltatásokat visszhangzó alkotások, s mivel az *Ady Endrének* és *A »Fiamhoz«* is köztük van, az egyiknek az irodalmi háborúság, a másiknak a belső vérzés vallomása többé-kevésbé határt szab.” (RÁBA 1981, 484.) Szintén Rába mutat rá, hogy a címválasztás a cicerói *pro domo* fordulatra vezethető vissza, ugyanakkor tudatos intertextuális viszonyba lép Arany János *Ártatlan dac* című versével is, amelyben a domus motívuma már életrajzi és erkölcsi jelentéstartalmakkal telik meg. A pohárköszöntőre épülő kompozíció, valamint a hazára emelt pohár gesztusa Vörösmarty Mihály *Fóti dalát* idézi („És ürítsük a hazáért / E pohárt: / Egy pohár bor a hazáért / Meg nem árt”), miközben a kettős jelentésre épülő, ironikusan retorikus beszédmód a korabeli politikai nyelvhasználat reflexív újraértelmezéseként is olvasható. (RÁBA 1981, 488.) Az ilyen rejtett utalások, „burkolt idézetek” Babits költészetének jellegzetes sajátosságai közé tartoznak. Ezekben más szerzők sorai vagy fordulatai köszönnek vissza, ám a költő nem választja el őket formai eszközökkel saját szövegétől: sem idézőjellel, sem tipográfiai kiemeléssel, sem az előzmény explicitté tételével nem jelzi eredetüket, s a felidézett motívumokat többnyire átalakítva, olykor alig módosítva építi be a versbe úgy, hogy azok szervesen illeszkedjenek a kompozíció egészébe. Az intertextus így a beszéd természetes rétegeként hat, mintha a gondolat eredendően a sajátja volna. J. Soltész Katalin szerint Babits „azzal a nyilvánvaló szándékkal használja föl a másik költő gondolatát, hogy az olvasó ráismerjen. Az ilyen reminiscenciák a verset mintegy kétszólamúvá teszik, két költő hangját halljuk ki egyszerre belőle, – vagy egy másik zenei hasonlattal élve, olyanok, amikor egyik zeneszerző a másik témájára komponál változatot. Babits költői reminiscenciáiból egyszersmind szellemi-lelki rokonsága, családfája is kibontakozik: a leggyakoribbak a Vörösmarty- és Arany-vonatkozások.” (J. SOLTÉSZ 1965, 105.)

Magyarázat

Pro Domo (lat.) – helyes írásmódja kisbetűs, jelentése: ‘a maga érdekében’, ‘a saját ügyében’.

[Honnan e messze szemrehányás?...]]

Honnan e messze szemrehányás?
 hogy visszajár egy régi jajhang
 ehós szívembe!

Hegyi barlang
 5 a szívem, annyi boltja van
 alig ismerhetem magam
 hogyan lehetne mind kitárni?

[1915. december]

Kézirat

k (a kéziratkatalógusban [*Kié e messze szemrehányás...*] címmel) OSZK Fond III/1772/15. 1 f., verző, ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül, az 1915. december 3-i *Nyugat*-est meghívójának hátlapján.

Szövegkritika

A kézirat szövegét betűhíven közöljük. Két esetben, az 1. és 4. sorban Babits törlés nélküli variációt ad meg („Kié” / „Honnan”; „Régi” / „Hegyi”); a főszöveg kialakításakor az utólag beszúrt szavakat választottuk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1772/15.

[Cím nélkül]

Kié[?] **Honnan** e messze szemrehányás?
 hogy visszajár egy régi jajhang
 ehós szívembe!

Régi **Hegyi** barlang
 a szívem, annyi boltja van
 alig ismerhetem magam
 hogyan lehetne mind kitárni?

Keletkezéstörténet

A [*Honnan e messze szemrehányás?...*] kezdetű vers ceruzával írt fogalmazványát Babits a Márciusi Kör 1915. december 3-i nyugatos estjére szóló nyomtatott meghívó hátoldalára jegyzi fel. A kéziratkatalógus ez alapján a verset 1915 végére datálja.

A Márciusi Kör az 1910-es évek közepétől működő polgári-szocialista diákegyesület, amely a radikális Galilei Körből vált ki, s mintegy ellenszervezetté, mérsékeltebb politikai mozgalommá nőtte ki magát. (CSUNDERLIK 2022, 384.) A főiskolásokból és egyetemistákból álló egyesület már 1914-től hívja Babitsot előadni rendezvényeire. (BABITS 2008, 17.) Babits 1915. április 3-án a Király utca 65. szám alatt tart előadást a kör szervezésében (RÓNA 2014, 45.), tehát ekkor kapcsolatban áll a mozgalom vezető alakjával, Illés Bélával (1895–1974) is. A szervezet a háborúellenesség és a társadalmi reformok igényének képviselőjével lép fel, így válhat a szellemi közeg Babits közéleti szerepvállalásának egyik terepévé.

A meghívóhoz kapcsolódóan fennmaradt egy táviratszöveg is, amelyben a magyar egyetemi ifjúság a „Dunántúli-affér” alkalmával rendezett nyugatos esten a „méltatlanul megtámadott magyar modern irodalom” mellett fejezi ki támogatását. A Márciusi Kör nevében küldött üdvözlő üzenetet Illés Béla elnök és Lukács Kornél főtítkárral jegyzi, s a szervezet Babits iránti rokonszenvét és szolidaritását hangsúlyozza. (BABITS 2008, 99.) A *Játszottam a kezével* című, 1915-ben a *Nyugatban* megjelent vers záró sorainak antimilitarista hangsúlya váltja ki a Babits ellen irányuló sajtóbotrányt, amire a távirat utal. A támadásokat Rákosi Jenő indítja el a *Budapesti Hírlapban* Dunántúli álnéven, majd a vita nemzetellenességi és felekezeti vádaskodássá fajul. Bár több jelentős író és kritikus nyilvánosan védelmébe veszi Babitsot, a háborús hisztéria légkörében a támadások intézményi következményekhez vezetnek, ennek eredményeként 1915 végén, december 18-án nem választják be a Petőfi Társaságba. (RÓNA 2014, 91; a sajtóbotrányról részletesen lásd a *Játszottam a kezével* keletkezéstörténeti jegyzetét.) A fennmaradt fogalmazvány tehát feltehetőleg az 1915 végi aktuális közéleti és sajtóeseményekre adott reflexív reakcióként értelmezhető; az „ehós szív” képe a külső vádak belsővé válását, illetve az én széttagolt, önmaga számára is nehezen hozzáférhető állapotát tematizálja, keletkezését a kritikai kiadás – összhangban a kéziratkatalógus datálásával – 1915 decemberére teszi.

Magyarázat

3. *ehó* – visszahang; az ekhó (echo) régies alakváltozata.

450.

[Szállni!...]

Szállni!
még oly erős a szárnyam
mért kell
mindig itt lenn járnom?
5 Túrjetek szállnom!
Hozzátok semmi közöm
nem kérek semmit tőletek
ha kaptam köszönöm

[1915 vége–1916 eleje]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/48. A fólió verzóján kettészakadt lapon ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a [*Dicsérje más a győztest...*] kezdetű fogalmazvány, az [*Aztán megittatta boros csobolyóból...*] és a [*Mint mikor a szél...*] kezdetű töredékek olvashatók. A verzón még a „Lomb- s virágtalan (Arany) L. Losonczi Főnix Berecz K. versét” szövegű feljegyzés, valamint bal oldalon keresztben: „Tisztviselő Telep”. A fólió mindkét oldalán Babits rajzai láthatók.

Szövegkritika

A kéziraton egy kisebb javítás figyelhető meg.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/48.

[Cím nélkül]

Szállni!
még oly erős a szárnyam
mért kell
mindig itt lenn járnom?
Túrjetek szállnom!
Hozzátok semmi közöm
nem kérem k semmit tőletek
ha kaptam köszönöm

Keletkezéstörténet

A vers keletkezésének ideje a főlíon található fogalmazványok és motivikus hasonlóságok alapján 1915 végére vagy 1916 elejére datálható. A Babits által lejegyzett rögtönzés a repülés motívumán keresztül a [*Gyenge szárnyu éneke...*] kezdetű fogalmazvánnyal rokonítható. Ott a madárként vagy angyalként láttatott „ének” a háború által deformálódott világban sérül. A [*Szállni!...*] kezdetű versben viszont a versbeszélő egy pontosabban meg nem nevezett csoporttal áll szemben, akikkel a közösséget nem vállalja. Szintén a repülés motívumán keresztül kapcsolódik a [*Hova lett a tavasz...*] kezdetű vershez, melynek 9. sora („Fáradtság volna ez? Talán a hajló kor”) utal a költő életkorára, ami alapján ezt a verset 1919-re datálhatjuk. Ezt a feltételezést erősíti, hogy a [*Hova lett a tavasz...*] utolsó, 11–12. sorában megjelenik a fiatalokra történő utalás („Fiatalnak nem kell ma új könyv, sem óbor: / könyv neki az élet és bor neki a tett”). A vers záró szava alapján feltételezhetjük azt is, hogy itt már a kassáki avantgárdra történik utalás. A fent–lent, szállni–földön járni, valamint az én–ti ellentétpárok miatt a [*Szállni!...*] kezdetű fogalmazvány leginkább a [*Gyalog maholnap száll a muzsám...*] kezdetű vershez kapcsolható, a versben megjelenített ellentét ez alapján a fiatalabb költőnemzedékre, Babitsnak a Kassák avantgárd körével való szembenállására vonatkozatható. Ezek alapján megállapítható, hogy háborúellenes érzelmei mellett Babits 1915–1916 táján rejtett költői válságot élt át, amit a fiatalabb generáció, az ő művészetfelfogása alapján befogadhatatlan avantgárd jelentkezése okozott. Ez lehet az érzelmi háttere *A Tett* című lapról írott kritikájának is, melyben többek között megállapítja, hogy saját generációja egyik oldalról sem számíthat megértésre, mivel ők a hivatalosság szemében „éretlen forradalmárok”, míg a fiatalabbak számára „mereven elzárkózó, megcsontosodott arrivék”. (BABITS 1916b, 329.) A vers keletkezésének életrajzi hátterében ugyanakkor egy másik szembenállás is meghúzódhat. 1915 októberében indított Ady Endre és Babits ellen hónapokig elnyúló sajtókampányt Rákosi Jenő a *Budapesti Hírlapban*, melynek következményeként Babits tanári állását is elveszítette. Valószínűbb tehát, hogy a [*Szállni!...*] kezdetű fogalmazvány mögött az ennek következtében kialakult lelki válság állhat, melyet több kéziratban maradt fogalmazványában is próbált feldolgozni, például a *Reggeli szél* és az *Alkalmi vers* töredékeiben.

Mutatók

A kötetben használt rövidítések

Ako	<i>Ady koszorúja</i> → ROZSNYAY (szerk.) 1925
AnH	<i>Anthologia Hungarica</i> → GRAGGER (szerk.) 1922
AzÍr	<i>Az Írás</i>
BáN	<i>Bácsmegyei Napló</i>
EHk	<i>Az Est hármaskönyve</i> → Az EST 1934
Élj	<i>Éljen</i> → STOCKINGER (szerk.) 1915
ESTN	<i>Egyesült Szekszárd-Tolnamegyei Nőegylet</i> → ESTN 1911
f.	fólió
FogVid	<i>Fogaras és Vidéke</i>
G ₁	<i>A gólyakalifa</i> (1916) → BABITS 1916a
G ₂	<i>A gólyakalifa</i> (1920) → BABITS 1920a
HáA	<i>Háborús antológia</i> → GYULAI (szerk.) 1916
Hé	<i>Harcos énekek</i> → SZAKASITS (szerk.) 1926
HVK	<i>Háborus versek könyve</i> → SZABOLCSKA (szerk.) 1916
IÜ	<i>Iskolai Ünnepeink</i>
KisfTÉÚjF	<i>Kisfaludy Társaság Évlapjai Új Folyam</i>
Ktár	<i>Kincstár</i> → KELETI (szerk.) 1917
MaMK	<i>A ma magyar költői</i> → PINTÉR-SAJÓ (szerk.) 1924a
MaÚ	<i>Makói Újság</i>
MKö	<i>Magyar költők</i> → VAJTHÓ-ZLINSZKY (szerk.) 1928
MMK	<i>Mai magyar költők</i> → PINTÉR-SAJÓ (szerk.) 1924b
MTA KIK Kézirattár	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
MV	<i>Magyar Világ</i>
Ny	<i>Nyugat</i>

NyV	<i>Nyugtalanság völgye</i> → BABITS 1920b
Nsz	<i>Népszava</i>
ÖN	<i>Összes novellái</i> (1938) → BABITS 1938
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
ÖV	<i>Összes versei</i> (1937) → BABITS 1937
PV	<i>Próza és vers</i> → PRÓZA ÉS VERS 1930
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
PN	<i>Pesti Napló</i>
Ptűz	<i>Páasztortűz</i>
R ₁	<i>Recitativ</i> (1916) → BABITS 1916c
R ₂	<i>Recitativ</i> (1920) → BABITS 1920c
Sal	<i>Salon</i>
sh	sajtóhiba
SzMFSzK	<i>Szemelvények a magyar forradalmi és szociális költészetből</i> → SZEMELVÉNYEK 1919
SzT	<i>Sziget és tenger</i> (1925) → BABITS 1925
TVf ₂	<i>Timár Virgil fia</i> (1931) → BABITS 1931
TvK	<i>Tolnavármegye és a Közérdek</i>
TVI	<i>Tolnai Világlapja</i>
ÚMK	<i>Új magyar költők</i> → VAJTHÓ (szerk.) 1936
V	<i>Versek</i> → BABITS 1928
Vi	<i>Világ</i>
VÚ	<i>Vasárnapi Újság</i>
VV	<i>Válogatott versei</i> (1941) → BABITS 1941
WMM	Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd

Irodalomjegyzék

- ABONYI 1915 – ABONYI. „Levelek”. *Világ*, 1915. nov. 13., 7–8.
- ADY 1915 – ADY Lajos. „Nyilatkozata”. *Budapesti Hírlap*, 1915. nov. 10., 11.
- ADY 1916 – ADY Endre. „Babits Mihály könyve: (Kritika helyett vers)”. *Nyugat* 9, 14. sz. (1916): 138.
- AZ EST 1934 – *Az Est hármaskönyve: A szépség könyve: Az Est, Pesti Napló, Magyarország előfizetőinek*. Budapest: az Est Lapkiadó Részvénytársaság kiadása–Athenaeum, 1934.
- BABITS 1909 – BABITS Mihály. „Ady: (Analízis)”. *Nyugat* 2, 10–11. sz. (1909): 565–568.
- BABITS 1910a – BABITS Mihály. „Bergson filozófiája”. *Nyugat* 3, 14. sz. (1910): 945–961.
- BABITS 1910b – BABITS Mihály. „Petőfi és Arany”. *Nyugat* 3, 22. sz. (1910): 1577–1590.
- BABITS 1911a – BABITS Mihály. „A vihar”. *Nyugat* 4, 19. sz. (1911): 507–523.
- BABITS 1911b – BABITS Mihály. *Két kritika*. Nyugat Könyvtár 18. Budapest: Nyugat, 1911.
- BABITS 1911c – BABITS Mihály. „Művészet és szabadság”. *Nyugat* 4, 21. sz. (1911): 782.
- BABITS 1912 – BABITS Mihály. „Önkommentár”. *Nyugat* 5, 12. sz. (1912): 1074.
- BABITS 1913 – BABITS Mihály. „Homme de lettres vallomása”. *Nyugat* 6, 11. sz. (1913): 858–859.
- BABITS 1914 – BABITS Mihály. „Gyermekek és a háború”. *Nyugat* 7, 16–17. sz. (1914): 260.
- BABITS 1915a – BABITS Mihály. „B. F. huszárönkéntes: elesett az északi harctéren, 1915 június”. *Nyugat* 8, 15. sz. (1915): 824–828.
- BABITS 1915b – BABITS Mihály. „Itália”. *Nyugat* 8, 12. sz. (1915): 639–646.
- BABITS 1916a – BABITS Mihály. *A gólyakalifa: Regény és néhány novella*. Athenaeum könyvtár 43. Budapest: Athenaeum, [1916].
- BABITS 1916b – BABITS Mihály. „Ma, holnap és irodalom”. *Nyugat* 9, 17. sz. (1916): 328–340.
- BABITS 1916c – BABITS Mihály. *Recitativ*. [Budapest]: Nyugat, [1916].

- BABITS 1918 – BABITS Mihály. „A veszedelmes világnézet”. *Pesti Napló*, 1918. jan. 9., 1–4.
- BABITS 1920a – BABITS Mihály. *A gólyakalifa. Regény és néhány novella*. Athenaeum könyvtár 43. 2. kiad. Budapest: Athenaeum, [1920].
- BABITS 1920b – BABITS Mihály. *Nyugtalanság völgye*. Budapest: Táltos, [1920].
- BABITS 1920c – BABITS Mihály. *Recitativ*. 2. kiad. Budapest: Táltos, 1920.
- BABITS 1921a – BABITS Mihály. „Költészet és valóság: Élettöredékek”. *Nyugat* 14, 1. sz. (1921): 43–46.
- BABITS 1921b – BABITS Mihály. „Megjegyzések Földessy Ady-könyvére”. *Nyugat* 14, 6. sz. (1921): 472–478.
- BABITS 1922 – BABITS Mihály. „Nyilatkozata”. *Színházi Élet* 13, 5. sz. (1922): 28.
- BABITS 1925 – BABITS Mihály. *Sziget és tenger*. Budapest: Athenaeum, [1925].
- BABITS 1928 – BABITS Mihály. *Versek 1902–1927*. Budapest: Athenaeum, [1928].
- BABITS 1931 – BABITS Mihály. *Timár Virgil fia*. 2. kiad. Budapest: Athenaeum, [1931].
- BABITS 1937 – BABITS Mihály. *Összes versei. 1902–1937*. Babits Mihály összegyűjtött munkái 1. Budapest: Athenaeum, 1937.
- BABITS 1938 – BABITS Mihály. *Összes novellái*. Babits Mihály összegyűjtött munkái 8. [Budapest]: Athenaeum, [1938].
- BABITS 1941 – BABITS Mihály. *Válogatott versei*. Előszó BABITS Mihály. Athenaeum olvasótábora. [Budapest:] Athenaeum, [1941].
- BABITS 1942 – BABITS Mihály. *A második ének*. Előszó TÖRÖK Sophie. Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1942.
- BABITS 1945 – BABITS Mihály. *Összes művei*. Szerkesztette ILLYÉS Gyula és TÖRÖK Sophie. Budapest: Franklin, 1945.
- BABITS 1977 – BABITS Mihály. *Összegyűjtött versei*. Szerkesztette BELIA György. Babits Mihály művei. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
- BABITS 1978a – BABITS Mihály. „A másik Amerika”. In BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette BELIA György, 2. köt. 345–348. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1978.
- BABITS 1978b – BABITS Mihály. „Az irodalom elmélete”. In BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette BELIA György, 1. köt. 553–645. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1978.
- BABITS 1979 – BABITS Mihály. *Babits és Csinszka: Versek, levelek*. Szerkesztette GÁL István és TÉGLÁS János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, 1979.
- BABITS 1980 – BABITS Mihály. *Beszélgetőfüzetek*. Szerkesztette BELIA György. 2 köt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.
- BABITS 1985 – BABITS Mihály. *Aki a kékes égbe néz: Kötetektől kimaradt versek és töredékek*. Szerkesztette MELCZER Tibor. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.

- BABITS 1991 – BABITS Mihály. *Haza a Telepre: Néhány dokumentum a költő tisztviselőtelepi éveiről*. Szerkesztette TÉGLÁS János. Budapest: Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola–Zrínyi Nyomda, 1991.
- BABITS 1996a – BABITS Mihály. „Istenkáromlás”. In *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok: 1915–1920*, szerkesztette TÉGLÁS János, 247–254. Budapest: Universitas Kiadó, 1996.
- BABITS 1997b – BABITS Mihály. *A gólyakalifa; Kártyavár*. Szerkesztette ÉDER Zoltán és a Babits Kutatócsoport. Budapest: Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1997.
- BABITS 1998 – BABITS Mihály. *Levelezése: 1890–1906*. Szerkesztette ZSOLDOS Sándor. Budapest: Historia Litteraria Alapítvány és Korona Kiadó, 1998.
- BABITS 2003a – BABITS Mihály. „A második ének”. In BABITS Mihály, *Drámák*, szerkesztette KRIZA Gábor, GARAY János, VÁCZY János és MAGÁCS László, 69–165. Budapest: Magyar Könyvklub, 2003.
- BABITS 2003b – BABITS Mihály. *Levelezése: 1911–1912*. Szerkesztette SÁLI Erika. Budapest: Magyar Könyvklub, 2003.
- BABITS 2005 – BABITS Mihály. *Levelezése: 1909–1911*. Szerkesztette SÁLI Erika és TÓTH Máté. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- BABITS 2006 – BABITS Mihály. *Halálfiái*. Szerkesztette SZÁNTÓ Gábor András, NÉMEDINÉ KISS Adrien és T. SOMOGYI Magda. 2 köt. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2006.
- BABITS 2007 – BABITS Mihály. *Levelezése: 1912–1914*. Szerkesztette PETHES Nóra és VILCSEK Andrea. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.
- BABITS 2008 – BABITS Mihály. *Levelezése: 1914–1916*. Szerkesztette FODOR Tünde és TOPOLAY Ágnes. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2008.
- BABITS 2010 – BABITS Mihály. „Líra, kalendárium, mese, vers, kabala”. In BABITS Mihály, *Kisprózai alkotásai*, szerkesztette NÉMEDINÉ KISS Adrien és SZÁNTÓ Gábor András, 129–140. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2010.
- BABITS 2011 – BABITS Mihály. *Levelezése: 1916–1918*. Szerkesztette MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia és TÓTH Máté. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2011.
- BABITS 2017 – BABITS Mihály. *Összes versei: Kritikai kiadás*. Szerkesztette SOMOGYI Ágnes és HAFNER Zoltán. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2017.
- BABITS 2018 – BABITS Mihály. *Levelezése: 1923–1925*. Szerkesztette SZŐKE Mária. Budapest: Magyar Napló, 2018.
- BABITS 2022 – BABITS Mihály. *Összes versei: 1906–1910: Kritikai kiadás*. Szerkesztette KELEVÉZ Ágnes. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2022.
- BABITS–SZILASI 1980 – *Babits–Szilasi levelezés: Dokumentumok*. Szerkesztette GÁL István és KELEVÉZ Ágnes. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, 1980.
- BAKONYI 2002 – BAKONYI Veronika. „A tárgyiasság (mű)formáinak körüljárhatósága: A lírai képi narratíva esztétikája és a babitsi haláltánc”. *Új Dunatáj* 7, 3. sz. (2002): 37–56.

- BÁLINT 1916 – BÁLINT Lajos. „Babits Mihály: *Recitativ*”. *Világ*, 1916. máj. 14., 20–21.
- BARTAL 2017 – BARTAL Mária. „Szélsőséges testtapasztalatok Babits Mihály korai költészetében: A *Vakok a hídon* című vers értelmezéséhez”. In „*Ki mit lát belőle?*”: *Nézőpontok Babits lírájának értelmezéséhez*, szerkesztette KELEVÉZ Ágnes és LENGYEL Imre Zsolt, 103–112. MIT-konferenciák 4. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017.
- BAUDELAIRE 1923 – BAUDELAIRE, Charles. *Romlás virágai*. Fordította BABITS Mihály, SZABÓ Lőrinc és TÓTH Árpád. Nagy írók – Nagy írások. [Budapest]: Genius, 1923.
- BENYOVSZKY 2011 – BENYOVSZKY Krisztián. „»Lassankint minden csak mozi lesz«: Szélgjegyzetek két Babits-vershez”. *Kalligram* 20, 10. sz. (2011): 63–67.
- BISZTRAY 1956 – BISZTRAY Gyula. „Babits fogarasi évei II”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 60, 4. sz. (1965): 431–446.
- BK. 1915 – [BURJÁN Károly.] „A Babits-ügyhöz”. *Magyar Kultúra* 3, 22. sz. (1915): 446.
- BODNÁR 1911 – BODNÁR István. „A Szekszárd–Tolnamegyei Nőegylet 50 éves jubileuma”. *Tolnavármegye és a Közérdek* 21/7, 80. sz. (1911): 1–5.
- BODRI 1987 – BODRI Ferenc. „Babits és a »mozgókép«”. *Tiszatáj* 41, 4. sz. (1987): 59–67.
- BOKA 2019 – BOKA László. „»Bekerítője egy kivágott világnak«: A *Nyugat* első lírikusnemzedékének változó Arany-képéről”. In *Narratíva, kánon, fordítás: Tanulmányok Szegedy-Maszák Mihály emlékére*, szerkesztette DÁVIDHÁZI Péter, GINTLI Tibor, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán és TÓTH-CZIFRA Júlia, 121–159. Budapest: Kalligram Kiadó, 2019.
- [BONCZA] 1990 – [BONCZA Berta] Csinszka. *Életem könyve*. Budapest: Kelenföld Kiadó, 1990.
- BORS 1916 – BORS László. „A *Recitativ*, Babits Mihály és esztétikai méltatás helyett néhány a mai időkhöz illő gondolat”. *Kolozsvári Szemle* 2, 29. sz. (1916): 38–39.
- BRANCZEIZ 2025 – BRANCZEIZ Anna. „A vak dió mint a látványtól való megfosztottság metaforája Babits Mihály *A lírikus epilógja* című versében”. In „*Nem drótos füzérbe görbítve*”: *Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről* 3., szerkesztette MAJOR Ágnes, SZÉNÁSI Zoltán és VISY Beatrix, 113–122. Reciti konferenciakötetek 29. Budapest: reciti, 2025.
- BRESZTOVSZKY 1911 – BRESZTOVSZKY Ernő. „Tünetek [1.]”. *Népszava*, 1911. szept. 17., 6.
- BUDA 2006 – BUDA Attila. „Babits Mihály és Újpest”. In BUDA Attila, *Teremtő utánzás: Babits-tanulmányok*, 52–111. Budapest: Ráció Kiadó, 2006.
- BUDA 2007a – BUDA Attila. „Babits Mihály és Újpest”. In BUDA Attila, *Teremtő utánzás: Babits-tanulmányok*, 52–111. Budapest: Ráció Kiadó, 2007.

- BUDA 2007b – BUDA Attila. „Emma?”. In BUDA Attila, *Teremtő utánzás: Babits-tanulmányok*, 212–226. Budapest: Ráció Kiadó, 2007.
- BUDA 2022 – BUDA Attila. „A töredék fogalmáról: Babits Mihály 1911–1915 közötti verstöredékei”. In „Salakos szesz, tölcsérrel és szűrőpapírral”: *Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről*, szerkesztette KELEVÉZ Ágnes, MÁTYUS Norbert és SZÉNÁSI Zoltán, 137–177. Budapest: Ráció Kiadó, 2022.
- BUDA 2023 – BUDA Attila. „»legárvább három éveim neveltje«: A »Fiamhoz« című vers kéziratai”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 127, 1. sz. (2023): 82–109.
- BUDA 2025 – BUDA Attila. „»Maradt egy szőlő meg egy ház«: A családi elbeszélés, az alkotói kreativitás és a levéltárak világa”. In BUDA Attila, „*Csak ő maga tudta*”: *Babits-tanulmányok*, 13–99. im-könyvek. Budapest: Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2025.
- BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK 1910 – *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 22 (1910).
- CSEHY 2014 – CSEHY Zoltán. *Szodoma és környéke: Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014.
- CSEHY–POLGÁR 2018 – CSEHY Zoltán és POLGÁR Anikó. *Gyakorlati magyar vers-tan/Praktická príručka maďarskej verzológie: Oktatási segédlet/Vysokoškolská učebnica*. Pozsony/Bratislava: Comenius Egyetem/Univerzita Komenského, 2018.
- CSÉVE–KELEVÉZ–MELCZER–NEMESKÉRI–PAPP (szerk.) 1993 – CSÉVE Anna, KELEVÉZ Ágnes, MELCZER Tibor, NEMESKÉRI Erika és PAPP Mária, szerk. *Babits Mihály kéziratai és levelezése: Katalógus*. Klasszikus magyar írók kéziratainak és levelezésének katalógusai. Budapest: Argumentum Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum 1993.
- CSOKONAI-ILLÉS 2010 – CSOKONAI-ILLÉS Sándor. *Babits Mihály és Fogaras*. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2010.
- CSUNDERLIK 2022 – CSUNDERLIK Péter. *A Galilei Kör története*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2022.
- DALLOS–LAKATOS (szerk.) 2018 – DALLOS Eszter és LAKATOS Éva, összeáll. és szerk. *A magyar sajtó lelőhelyjegyzéke 1850–1952: A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok lelőhelyjegyzéke a magyar és külföldi könyvtárakban*. Budapest: [Országos Széchényi Könyvtár], 2018. <https://mek.oszk.hu/18900/18916/>.
- DEBRECZENI 2012 – DEBRECZENI Attila. *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*. Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

- DIENES–VITÁNYI 1975 – „Beszélgetés Dienes Valériával: Vitányi Iván TV-interjúja”. *Valóság* 18, 8. sz. (1975): 83–101.
- DUNÁNTÚLI [RÁKOSI] 1915 – DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő]. „Levelek: I.”. *Budapesti Hírlap*, 1915. okt. 20., 4.
- (e. l.) 1918 – (e. l.). „Nőegyleti műsoros-estély”. *Tolnamegyei Közlöny* 46, 14. sz. (1918): 3.
- ÉDER 1966 – ÉDER Zoltán. *Babits a katedrán*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1966.
- ÉDER 2002 – ÉDER Zoltán. *Régi napok illata: Babits-tanulmányok*. Budapest: Mundus, 2002.
- ESTN 1911 – *Az Egyesült Szekszárd-Tolnamegyei Nőegylet 50 éves jubileuma*. Szekszárd, 1911.
- FÖLDES 2008 – FÖLDES Györgyi. „Istenek, óriások meg a világ: A lét szimbólumai a *Theosophicus énekek*, az *Isten kezében*, az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* című versekben”. *Új Dunatáj* 13, 2–3. sz. (2008): 64–73.
- FRÁTER 2008 – FRÁTER Zoltán. „Istenek a Babits-lírában”. *Tiszatáj* 62, 11. sz. (2008): 90–96.
- FRÁTER 2009 – FRÁTER Zoltán. „Lakások, Babits”. *Jelenkor* 52, 9. sz. (2009): 937–942.
- FÜZI 2016 – FÜZI Izabella. „Babits és a korai (magyar) mozi”. Hozzáférés: 2026.03.21. *Apertúra*. <http://uj.apertura.hu/2016/tel/fuzi-babits-es-a-korai-magyar-mozi>.
- F. J. 1923 – F. J. „Írók vallomásai: Babits Mihály”. *Magyarország*, 1923. dec. 8., 5.
- GABLER 2018 – GABLER, Hans Walter. „The Draft Manuscript as Material Foundation for Genetic Editing and Genetic Criticism”. In Hans Walter GABLER, *Text Genetics in Literary Modernism and Other Essays*, 209–219. Open Book Publishers, 2018.
- GÁL 1975 – GÁL István. „Babits egyes verseinek keletkezéséről”. *Irodalomtörténet* 57, 2. sz. (1975): 443–462.
- GÁL 1978 – GÁL István. „Babits és Amerika”. *Dunatáj* 1, 2. sz. (1978): 39–48.
- GÁL 1979 – GÁL István. „Szilasi Vilmos, Babits filozófus barátja”. *Dunatáj* 2, 2. sz. (1979): 33–43.
- GÁL 1980 – GÁL István, közl. „Babits Mihály hagyatékából: *Dialektikai regény; Századvégi költő éneke*”. *Új Írás* 20, 3. sz. (1980): 3–12.
- GÁL 2003 – GÁL István. *Babits Mihály: Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*. Budapest: Argumentum Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2003.
- GAUVRY 2019 – GAUVRY, Charlotte. „Sensible and Non-Sensible Given in Emil Lask’s *Kategorienlehre*”. In *Emil Lask: An der Grenze des Kantianismus*, szerkesztette Stefano BESOLI, Giovanni MORRONE és Roberto REDAELLI, 125–143. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2019.
- GELLÉRT 1911 – GELLÉRT Oszkár. „Babits, a költő”. *Nyugat* 4, 19. sz. (1911): 505–506.

- GRAGGER (szerk.) 1922 – GRAGGER Róbert, szerk. *Anthologia Hungarica*. Leipzig: Insel Verlag, 1922.
- GYÖRGY 1917 – GYÖRGY Mátyás. „Babits Mihály: A *Recitativ* körül”. *Ma* 2, 3. sz. (1917): 34–37.
- GYULAI (szerk.) 1916 – GYULAI Ágost, szerk. *Háborús antológia*. Budapest: Élet, 1916.
- HATVANY 1917a – HATVANY Lajos. „A költő a bíróság előtt”. *Pesti Napló*, 1917. márc. 7., 4.
- HATVANY 1917b – HATVANY Lajos. „Az elkobzott koboz”. *Pesti Napló*, 1917. márc. 5., 5.
- HEVESY 1924 – HEVESY Iván. „*Vakok a hídon*”. *Nyugat* 17, 7. sz. (1924): 549–550.
- HOFFMANN 1941 – HOFFMANN Edith. „A megismerkedés és az utolsó szilveszter”. In *Babits emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, 210–215. Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T., 1941.
- IGNOTUS 1915 – IGNOTUS. „Spécik”. *Világ*, 1915. nov. 10., 1–2.
- J. SOLTÉSZ 1959 – J. SOLTÉSZ Katalin. „A hasonlat és a metafora nyelvi kifejezőmódjai Babits Mihály fiatalkori verseiben”. *Magyar Nyelvőr* 83, 2. sz. (1959): 179–192.
- J. SOLTÉSZ 1965 – J. SOLTÉSZ Katalin. *Babits Mihály költői nyelve*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
- JELENYITS 2009 – JELENYITS István. „Miért nagy vers Babits Mihály *Miatyánkja*?”. *Vigilia* 74, 2. sz. (2009): 114–124.
- KAPPANYOS 2009 – KAPPANYOS András. „A *Nyugat* és az avantgárd”. In *Nyugat népe: Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerkesztette ANGYALOSI Gergeley, E. CSORBA Csilla, KULCSÁR SZABÓ Ernő és TVERDOTA György, 200–210. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009.
- KARDOS 1972 – KARDOS Pál. *Babits Mihály*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1972.
- KELETI (szerk.) 1917 – KELETI Adolf, szerk. *Kincstár: Szavalásra alkalmas versek Vörösmartytól Adyig*. Budapest: Aczél Testvérek, 1917.
- KELEVÉZ 1994 – KELEVÉZ Ágnes. „Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 98, 5–6. sz. (1994): 743–757.
- KELEVÉZ 1997a – KELEVÉZ Ágnes. „Az évszakok motívuma a fiatal Babits költészetében”. *Limes* 10, 4. sz. (1997): 7–14.
- KELEVÉZ 1997b – KELEVÉZ Ágnes. „»Nem bűnös«: Babits és Edvárd király”. *Jelenkor* 40, 7–8. sz. (1997): 696–702.
- KELEVÉZ 1998 – KELEVÉZ Ágnes. *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közélet Babits költészetéhez*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1998.
- KELEVÉZ 2008a – KELEVÉZ Ágnes. „»Lelkemben Bakhánsláрма tombol«: A fiatal Babits dionüszoszi és apollóni verseiről”. In „*Kit új korokba küldtek régi révek*”: *Babits útján az antikvitástól napjainkig*, 7–22. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008.

- KELEVÉZ 2008b – KELEVÉZ Ágnes. „Nem takart seb kell, inkább festett vérzés!»: Ady és Babits kapcsolata a Nyugat első éveiben”. In KELEVÉZ Ágnes, *„Kit új korokba küldtek régi révek”*: Babits útján az antikvitástól napjainkig, 179–188. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008.
- KELEVÉZ 2017 – KELEVÉZ Ágnes. „A Babits-versek kritikai kiadásának sorozata elé”. In BABITS Mihály, *Összes versei: 1890–1905*, szerkesztette SOMOGYI Ágnes és HAFNER Zoltán, 13–47. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2017.
- KELEVÉZ 2021a – KELEVÉZ Ágnes. „A háború vihara”. In KELEVÉZ Ágnes, *Esti kérdések: Irodalomtörténeti nyomozás Babits költészetében*, 311–334. MIT füzetek 9. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2021.
- KELEVÉZ 2021b – KELEVÉZ Ágnes. „»Más voltál ott is!»: A visszapillantó önszemlélet versei”. In KELEVÉZ Ágnes, *Esti kérdések: Irodalomtörténeti nyomozás Babits költészetében*, 44–67. MIT füzetek 9. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2021.
- KEMÉNY 2005 – KEMÉNY Gábor. „»...dudás a fuvolást...»: (Babits-motívumok József Attila-versekben)”. In *József Attila, a stílus művésze: Tanulmányok József Attila stílusművészetéről*, szerkesztette SZIKSZAINÉ NAGY Irma, 36–48. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2005.
- KERESZTURY 1970 – KERESZTURY Dezső. „Babits Mihály”. In KERESZTURY Dezső, *Örökség: Magyar író-árcképek*, 368–475. Elvek és utak. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1970.
- KIRÁLY 1971 – KIRÁLY István. „Két vers – kétfajta értelmiségi magatartás: (Babits Mihály: Május 23. [!] Rákospalotán[;] Ady Endre: Rengj csak, föld)”. *Tiszatáj* 25, 6. sz. (1971): 483–493.
- KOÓS 2005 – KOÓS István. „Képzelt költemények: Babits Mihály: *Hadjárat a semmibe*”. *Alföld* 56, 8. sz. (2005): 76–87.
- KOSZTOLÁNYI 1916 – KOSZTOLÁNYI Dezső. „Babits Mihály”. *Nyugat* 9, 11. sz. (1916): 644–645.
- LAKATOS (szerk.) 2010 – LAKATOS Éva, szerk. *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2010.
- LENGYEL 2020 – LENGYEL András. „József Attila *Cigánydala*: Egy sorsfordító önmeghatározási kísérletről”. *Tiszatáj* 74, 12. sz. (2020): 81–92.
- LÉVAI 2020 – LÉVAI Júlia. „A vérvörös csütörtök története”. *Babilon Könyvkiadó*. 2020. május 3. <https://www.tessloff-babilon.hu/a-vervoros-csutortok-tortenete>
- LISSAUER 1914 – LISSAUER, Ernst. „A gyűlölet éneke”. Fordította KOSZTOLÁNYI Dezső. *A világháború képes krónikája* 10 (1914): 320.
- N. HORVÁTH 1994 – N. HORVÁTH Béla. „A lírikus Babits”. *Tiszatáj* 48, 4. sz. (diákmelléklet) (1994): 1–12.
- [n. n.] 1911a – [Név nélkül]. „A nagy modern: Babits Mihály Újpesten”. *Újpesti Figyelő*, 1911. aug. 13., 2.

- [n. n.] 1911b – [Név nélkül]. „Újpest is megér egy misét”. *Világ*, 1911. szept. 15., 13.
- [n. n.] 1911c – [Név nélkül]. „Fogarastól Újpestig”. *Világ*, 1911. szept. 22., 17.
- [n. n.] 1914 – [Név nélkül]. „Színház és zene: Jótékonycélú hangverseny”. *Pesti Hírlap*, 1914. nov. 12., 10.
- [n. n.] 1918 – [Név nélkül]. „Műsoros estély”. *Tolnamegyei Közlöny* 46, 12. sz. (1918): 2.
- [n. n.] 1925 – [Név nélkül]. „Babits: Itt a halk és komoly beszéd ideje: A költő nyilatkozik új verseskönyvéről”. *Pesti Napló*, 1925. okt. 20., 21.
- [n. n.] 1932 – [Név nélkül]. „Babits Mihály: Gyöngylelet”. *Az Írás* (Nagyvárad), 1932. aug. 28., 4.
- [n. n.] 1947 – [Név nélkül]. „Babits Mihály ismeretlen verseit őrzi a nagyvárad Ady Múzeum”. *Világ*, 1947. ápr. 27., 6.
- [n. n.] 1962 – [Név nélkül]. „Kiesett a vonó a kezükből...”. *Szabad Sajtó*, 1962. jan. 11., 1.
- MACK 1913 – MACK, Max, rend. *Der Andere* <https://www.youtube.com/watch?v=ZEAyvGgih6Y> Hozzáférés: 2026.01.03.
- MAROSI 1969 – MAROSI Barna. „»Emlékből raktam össze rőzsét«”. *Előre* 23 (1969): 4.
- MATTYASOVSZKY 1999 – MATTYASOVSZKY Erzsébet FRIDECZKY Józsefné. „Emlékeim Babits Mihályról”. Közli ÉDER Zoltán. *Irodalomismeret* 1–2. sz. (1999): 5–16.
- MÁTYUS 2015 – MÁTYUS Norbert. *Babits és Dante: Filológiai közelítés Babits Mihály Pokol-fordításához*. Budapest: Szent István Társulat, 2015.
- MELCZER 1983 – MELCZER Tibor. „Babits Mihály kiadatlan verse”. *Vigilia* 48, 12. sz. (1983): 933–934.
- MELCZER 1997 – MELCZER Tibor. „Babits Mihály bajai versei”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 101, 5–6. sz. (1997): 573–580.
- M. GY. 1915 – M. GY. „Királyért, lobogóért”. *Külügy – Hadügy* 46. sz. (1915): 2.
- MILLINGTON–SMITH 2017 – MILLINGTON, Richard és Roger SMITH. „»A Few Bars of the Hymn of Hate«: The Reception of Ernst Lissauer’s »Haßgesang gegen England« in German and English”. *Studies in 20th & 21st Century Literature* 41, 2 (2017). <https://doi.org/10.4148/2334-4415.1928>
- NEMESKÉRI (szerk.) 2004 – NEMESKÉRI Erika, szerk. *Kedves Csinszka! Drága Mis! Babits és Csinszka levelezése*. Budapest: Noran, 2004.
- NEMES NAGY 1984 – NEMES NAGY Ágnes. *A hegyi költő: Vázlat Babits lírájáról*. Budapest: Magvető Kiadó, 1984.
- NEMES NAGY 1988 – NEMES NAGY Ágnes. „Versek közlőről: Babits Mihály: A csengetyűsfű”. *Jelenkor* 31, 10. sz. (1988): 931–935.
- NÉMETH 1968 – NÉMETH G. Béla. „Mindenütt csak kék az ég: Az egyetemesség és viszonylagosság költői élménye a fiatal Babitsnál”. *Új Írás* 26, 1. sz. (1968): 92–105.

- PÉTER 1943 – PÉTER András. „Babits szeme”. *Magyar Csillag* 3, 15. sz. (1943): 149–152.
- PÉTER 1999 – PÉTER László. „Azonosíthatatlan személy – Dienes Barna idézése”. *Kortárs* 43, 11. sz. (1999): 61–73.
- PINTÉR-SAJÓ (szerk.) 1924a – PINTÉR Jenő és SAJÓ Sándor, szerk. *A ma magyar költői: Szemelvények élő magyar költők lírai terméséből*. Berlin: Ludwig Voggenreiter Verlag, 1924.
- PINTÉR-SAJÓ (szerk.) 1924b – PINTÉR Jenő és SAJÓ Sándor, szerk. *Mai magyar költők*. Budapest: Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, 1924.
- PRÓZA ÉS VERS 1930 – *Próza és vers: Gyakorlókönyv kezdő színésznövendékek részére*. Kiadja a Magyar Királyi Országos Színművészeti Akadémia Igazgatósága és Tanári Testülete. Budapest: Athenaeum, 1930.
- RÁBA 1969 – RÁBA György. *A szép hűtlenek: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.
- RÁBA 1981 – RÁBA György. *Babits Mihály költészete: 1903–1920*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1981.
- RÁBA 1982 – RÁBA György. „Babits és a ‘mindennapi kislány’”. *Irodalomtörténet* 14, 3. sz. (1982): 661–672.
- RÁBA 1983 – RÁBA György. *Babits Mihály*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.
- RÁBA-VEZÉR 1967 – RÁBA György és VEZÉR Erzsébet. „Beszélgetés Dienes Valériával”. In *Emlékezések*, szerkesztette VEZÉR Erzsébet, 38–50. Irodalmi Múzeum 1. Budapest: [Petőfi Irodalmi Múzeum], 1967.
- RÁBA-VEZÉR 2004 – RÁBA György és VEZÉR Erzsébet. „Beszélgetés Dienes Valériával: Budapest, 1965. július”. In VEZÉR Erzsébet, *Megőrzött öreg hangok: Válogatott interjúk*, 34–51. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2004.
- RÓNA 2011 – RÓNA Judit. *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája: 1883–1908*. Budapest: Balassi Kiadó, 2011.
- RÓNA 2013 – RÓNA Judit. *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*. Budapest: MTA BTK ITI–Balassi Kiadó, 2013.
- RÓNA 2014 – RÓNA Judit. *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1915–1920*. 2 kötet. Budapest: Balassi Kiadó, 2014.
- RÓNAY [1942] – RÓNAY György. „Babits Mihály”. In *Ködlovagok: Írói arcképek*, szerkesztette THURZÓ Gábor, 235–257. Budapest: Szent István Társulat, [1942.]
- RÓNAY 1970 – RÓNAY György. „Babits hite”. In RÓNAY György, *Szentek, írók, irányok*, 135–159. Budapest: Szent István Társulat, 1970.
- ROZVÁNYI 1916 – ROZVÁNYI Vilmos. „Recitativ”. *Nyugat* 9, 11. sz. (1916): 638–643.
- ROZSNYAY (szerk.) 1925 – ROZSNYAY Kálmán, szerk. *Ady koszorúja: Magyar költők verseiből*. Szeghalom: Tóth és Mező könyvnyomtató mesterek kiadása, 1925.

- SÁRA 1983 – SÁRA Péter. „Babits legkedvesebb tárgyai közt”. In *Mint különös híromdó: Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára*, szerkesztette KELEVÉZ Ágnes, 389–404. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, 1983.
- SCHÖPFLIN 1916 – SCHÖPFLIN Aladár. „Babits Mihály új verseskönyve”. *Nyugat* 9, 11. sz. (1916): 633–637.
- SIPOS 1987 – SIPOS Lajos. „Fogarastól Újpestig: Tallózás Babits Mihály levelesládájában”. *Hevesi Szemle* 5. sz. (1987): 66–72.
- STAUDER–VARGA (szerk.) 1998 – STAUDER Mária és VARGA Katalin, szerk. *Babits Mihály bibliográfia*. Budapest: Argumentum Kiadó–Magyar Irodalom Háza–MTA Irodalomtudományi Intézet, 1998.
- STOCKINGER (szerk.) 1915 – STOCKINGER Gyula, szerk. *Éljen! Háborús versek 1914–1915*. Wien: Heinrich Kirsch, 1915.
- STOLL 1993 – STOLL Béla. „Babits-hatások József Attilánál”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 97 (1993): 57–61.
- SZABÓ 1921 – SZABÓ Lőrinc. „Nyugtalanság völgye”. *Nyugat* 14, 1. sz. (1921): 47–51.
- SZABÓ 1941 – SZABÓ Lőrinc. „A költő”. [Nekrológ.] In *Babits emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, 9–15. Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T., 1941.
- SZABÓ SJ 1999 – SZABÓ Ferenc SJ. „A modern szorongás: – Pascal – Baudelaire – Babits –”. *Literatura* 25, 4. sz. (1999): 355–380.
- SZABÓ SJ 2001 – SZABÓ Ferenc SJ. *Dienes Valéria önmagáról*. Mai írók és gondolkodók 9. Szeged: Agapé Kiadó, 2001.
- SZABOLCSKA (szerk.) 1916 – SZABOLCSKA Mihály, szerk. *Háborús versek könyve: Magyar költők 1914–1915-ben*. Budapest: Singer és Wolfner, 1916.
- SZAKASITS (szerk.) 1926 – SZAKASITS Árpád, szerk. *Harcos énekek: Szabadságdalok, versek, szavaltatok gyűjteménye*. Budapest: Népszava, 1926.
- SZÉCHENYI 2013 – SZÉCHENYI Ágnes. „A városi tapasztalat a *Nyugat* első nemzedékének írásaiban: (Különös tekintettel Babits Mihály *A csengettyűsfű* című versére)”. *Alföld* 64, 7. sz. (2013): 29–34.
- SZEMELVÉNYEK 1919 – *Szemelvények a magyar forradalmi és szociális költészetből*. Budapest: Budapest Főváros Házinyomdája, 1919.
- SZEMLÉR 1938 – SZEMLÉR Ferenc. „Babits verseiről”. *Nyugat* 31, 2. sz. (1938): 140–145.
- SZÉNÁSI 2009 – SZÉNÁSI Zoltán. „Vallás és vallomás: Kereszténység és irodalom Babits Mihály életművében”. In „*Látni, teremteni kell*”: Sipos Lajos 70. születésnapjára, szerkesztette FRÁTER Zoltán, FÜZFA Balázs és SZABÓ B. István, 229–240. Szombathely: Savaria University Press, 2009.
- SZÉNÁSI 2018 – SZÉNÁSI Zoltán. *Néma várostrom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Irodalomtudomány és kritika – Tanulmányok. Budapest: Universitas Kiadó, 2018.

- SZÉNÁSI 2020a – SZÉNÁSI Zoltán. „Az irodalmi szöveg instabilitása és a műalkotás változó kontextusai: Babits Mihály *Fortissimójáról*”. *Hungarológiai Közlemények* 21, 4. sz. (2020): 23–40.
- SZÉNÁSI 2020b – SZÉNÁSI Zoltán. „»titkos fejlődés valami új felé«: Szerkezeti párhuzamok Babits Mihály *Nyugtalanság völgye* című kötete és Dante *Isteni színjátéka* között”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 124, 6. sz. (2020): 769–788.
- SZÉNÁSI 2021 – SZÉNÁSI Zoltán. „Versek egy szerelmi kapcsolat hálójában: Csinszka és Babits, 1919–1920”. *Újvárad.ro*. 2021. november 10.
<https://www.ujvarad.ro/essze/versek-egy-szerelmi-kapcsolati-halokban-csinszka-es-babits-1919-1920/>
- SZÉNÁSI 2022a – SZÉNÁSI Zoltán. „Babits és az írógép”. In SZÉNÁSI Zoltán, *Textológia és interpretáció: Filológiai és szövegkritikai vizsgálódások Babits Mihály 1916 és 1920 között keletkezett versei kapcsán*, 171–187. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2022.
- SZÉNÁSI 2022b – SZÉNÁSI Zoltán. „Tannhäuserék a Veneziában: Egy frivol költői játék dokumentumai Szabó Lőrinc hagyatékából”. In SZÉNÁSI Zoltán, *Textológia és interpretáció: Filológiai és szövegkritikai vizsgálódások Babits Mihály 1916 és 1920 között keletkezett versei kapcsán*, 125–145. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2022.
- SZÉNÁSI 2023 – SZÉNÁSI Zoltán. „Lucifer a nyomdagépben: A *Nyugtalanság völgye* kiadástörténete”. In „*Gondos elmerülés a részletekben*”: *Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről 2.*, szerkesztette MAJOR Ágnes, MÁTYUS Norbert és SZÉNÁSI Zoltán, 105–130. Reciti Konferenciakötetek 20. Budapest: Reciti Kiadó, 2023.
- SZILÁGYI 1986 – SZILÁGYI Péter. „Verselési tendenciák Babits első két kötetében”. *Irodalomtörténet* 68, 1. sz. (1986): 190–212.
- SZILÁGYI 1987 – SZILÁGYI Péter. „A költői horizont kitágulása: Babits Mihály: *Recitativ*”. *Világosság* 28, 6. sz. (1987): 389–396.
- TÉGLÁS (szerk.) 1996 – TÉGLÁS János, szerk. *A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920*. Budapest: Universitas Kiadó, 1996.
- TÖTTŐS 2009 – TÖTTŐS Gábor. „Babits Mihály szőlős-boros motívumai és jelképei”. In *Költők és koruk: Babits Mihály és József Attila*, szerkesztette N. HORVÁTH Béla, 137–143. Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, 2009.
- TVERDOTA 1997 – TVERDOTA György. „Klasszikus álmok: Dekadencia és antikvitás Babits első korszakának verseiben”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 101, 5–6. sz. (1997): 566–572.
- VAJTHÓ (szerk.) 1936 – VAJTHÓ László, szerk. *Új magyar költők*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1936.
- VAJTHÓ–ZLINSZKY (szerk.) 1928 – VAJTHÓ László és ZLINSZKY Aladár, szerk. *Magyar költők: Szemelvények hétszáz esztendő dalterméséből: 2. kötet. A magyar népművelés könyvei*. Budapest: Budapest Székesfőváros Közönsége, 1928.

- VÁRDAI 1916 – VÁRDAI Béla. „Szépirodalmi folyóirataink Szemléje: Két közlemény”. *Magyar Kultúra* 4, 15–16. sz. (1916): 171–185.
- VENDEL-MOHAY 1977 – VENDEL-MOHAY Lajosné. *Négy Babits-kézirat. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 6–7.* Szekszárd: Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, 1977.
- VISY 2019 – VISY Beatrix. „»Szabadító drága szó«”. In BABITS Mihály, *Recitativ*, 137–143. Országos Széchényi Könyvtár–Kossuth Kiadó, 2019. [Hasonmás kiadás.]
- VOIT 2000 – VOIT Krisztina. *A budapesti sajtó adattára, 1873–1950.* [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2000.
- ZSOLT 1915 – ZSOLT Béla. *Verseskönyve.* Budapest: Nágel Ottó Kiadása, 1915.

A versek betűrendes címmutatója

- A „Fiamhoz” 302
A csengetyűsfű 380
A költő életének pusztájáról 112
[A naptár az év himnusza...] 184
Ady Endrének 284
[állítani a hitevesztett...] 434
Anyám nagybátyja, régi pap... 216
Aranyfürdő, aranyeső, Danaé 77
[Arra jött egy frajla...] 314
Atlantisz 358
Augustus 271
[Az Eiffel torony is felszedte kurta lábát...] 318
Az életemet elhibáztam 134
- Babona, varázs 86
[Bánom is én...] 182
[Boldog vagyok mint senki más...] 115
[Borzadsz-e lelkem...] 175
Bözsikének 51
- Cigánydal 67
- Detektívregény 369
- Ecetdal 384
Egy filozófus halálára 472
[Egy könyv az életem...] 316
Egy kuruc a XX. században 54
Egy régi hasonlat 421
Egy tintafoltról 118
[Elaludt a világ...] 323
[Én láttam az Embert...] 493
[Én mondom: semmi...] 494
- Epilóg 201
Ernst Lissauernek 429
[És csüggött rajta mint a fán...] 324
[Ez a lány, fényes, síma...] 495
- [fa vagyok országot mellett...] 311
Fájó, fázó ének 377
[Felásva készen az árok...] 420
Fiatal katona 406
[fonnyadt gyerek vagyok...] 432
- Görög róka 220
- [Gyalog maholnap száll a muzsám...] 496
[Gyermek voltam, temetőn jártam...] 99
- [Ha korábban elcsitítom...] 238
Hadjárat a semmibe 241
Haza a telepre 388
Híszekegy 81
[Honnan e messze szemrehányás?...] 502
[Hová lett lelkem régi tisztasága] 183
- [Ilyenkor tavaszi langyos áradásban] 357
Isten kezében 394
Italia 313
- [Jaj a nap hideg nyila szur...] 178
Játszottam a kezével 276
Július 268
- Kabala 209
Kép egy falusi csárdában 435
[Ki hallana gyöngve verseket...] 402
[Ki kell küldenem a galambokat...] 414

- [Ki tudja merre lejtett...] 283
 [Klepetusán...] 199
- Levél 107
 [Levelek, levelek, asztalomon...] 372
 Ligeti részlet 157
- Magamról 423
 Magdolna szeretője 93
 [Majd ha vége lesz a háborúnak...] 410
 Május huszonhárom Rákospalotán 338
 Merceria 351
 Miatyánk 444
 Miként szélcsöndben a hajó 58
 [milliók közül egy...] 404
 [Minden reggel a városon...] 91
 [mint a ketrecben az állat...] 433
 Modern vázlat 232
 [most fölszakadnak a zsilipek...] 321
 [Most tűz-aknává izzad az enyhe víz...] 399
- [Néha az ember önön lelkét...] 325
 [Nem akartál meghallgatni...] 154
 [Nem bűnös ki szive szerint...] 330
 Néma költő mentsége 460
- Nyári idill 124
 Nyugalmas téli kép 354
- [Ő dehát így szenved minden ember?...] 174
 [Ő művész mennyit kell vesződnöd...] 349
 [Ő sors a lelkem mindhiába kér...] 374
 [Ő szégyen örökre szégyen...] 491
 Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni 213
- [Olyan a fény(?) mint a szerelem...] 482
- Örökségem 138
 Őszi harangozó 160
- Palotai est 326
 [Pargoletta] 142
 Pro Domo 499
 Prológ 452
 Prológ egy jótékonycélu mulatságra 164
 Prológus 439
- Recitativ 466
 Reggeli ének 336
- [S mint asszony után...] 315
 Sivatag 345
 Spleen 104
- [Szállni!...] 504
 [Száz a sereg...] 412
 Századvégi költő éneke 221
 Szekszárd, 1915 nyarán 484
- [Te ki e harcok napjaiban...] 415
 Temetői tavasz 101
- [Ugy szimatolták a zenét is...] 300
 [Új esztendő beköszön...] 187
 Utolsó kép 367
- Ünnep 416
- Vágyak és Soha 63
 Vakok a hídon 363
 [Vers csöppnyi boomerang...] 319
 Vigasztalás 236

Névmutató

- Abonyi 281, 511
Ábrányi Emil 281, 309
Addison, Joseph 365
Ady Endre 14, 25, 29, 34, 36, 102, 111, 117, 122, 162, 272, 280, 281, 283, 284, 290, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 305, 311, 314, 315, 318, 320, 321, 323, 324, 325, 343, 414, 415, 432, 442, 446, 500, 501, 505, 509, 511, 512, 517, 518, 520
Ady Lajos 281, 511
Aimard, Gustave 141
Aiszkhülosz 223, 226, 230
Ambrozovics Dezső 309
Angyalosi Gergely 517
Apollinaire, Guillaume 365
Apponyi Gézáné, gr. 172
Arany János 35, 43, 265, 294, 295, 309, 334, 335, 397, 463, 501, 504, 511, 514
Arisztophanész 223, 226, 230
Arisztotelész 383
Aszpázia 223, 226, 230
Babits Angyal 159, 172, 279, 353, 407, 458, 459
Babits István 279, 427, 463, 480
Babits (III) Mihály István 240
Babits Mihályné, id. 52, 279, 379
Baedeker, Karl 481
Bakonyi Veronika 361, 513
Balassi Bálint 114
Bálint Lajos 35, 514
Barkóczy Sándor 159
Bartal Mária 365, 514
Bassermann, Albert 370
Baudelaire, Charles 105, 215, 281, 365, 480, 514, 521
Beardsley, Aubrey 219
Békássy Ferenc 497
Belia György 115, 116, 117, 127, 199, 512
Benyovszky Krisztián 371, 514
Bergson, Henri 26, 65, 72, 73, 74, 105, 163, 219, 265, 353, 365, 366, 379, 387, 427, 480, 511
Berzsenyi Dániel 62
Besoli, Stefano 516
Bezerédj Toto 172
Bisztray Gyula 79, 514
Blazsovits Erzsébet 140
Bobák Barbara 13
Bodnár István 172, 514
Bodri Ferenc 371, 514
Boka László 295, 514
Boncza Berta (Csinszka) 53, 110, 155, 512, 514, 519, 522
Boros Ferenc 217, 218, 532
Boross Zoltánné 172
Bors László 36, 37, 514
Borsos József 218
Bossuet, Jacques-Bénigne 450
Branczeiz Anna 366, 514
Bresztovszky Ernő 159, 514
Browning, Robert 265, 360, 480
Bruegel, Pieter, id. 365
Bucsics Katalin 13

Buda Attila 13, 53, 79, 122, 158, 181,
 217, 240, 308, 514, 515
 Buday Dezső 228
 Burian, Karel 470
 Burján Károly 281, 514

 Cantor, Georg 265
 Corelli, Arcangelo 443

 Csehy Zoltán 84, 309, 335, 397, 515
 Cséve Anna 45, 515
 Csokonai Vitéz Mihály 16, 162, 265,
 515
 Csokonai-Illés Sándor 79, 515
 Csunderlik Péter 503, 515

 Dallos Eszter 121, 515
 Dante Alighieri 22, 105, 114, 146,
 147, 151, 152, 162, 186, 212, 266,
 280, 298, 308, 349, 350, 397, 426,
 427, 449, 489, 519, 522
 Dávidházi Péter 514
 Debreczeni Attila 15, 515
 de Kock, Paul 138, 141
 Démoszthenész 223, 226, 230
 Dienes Barna 279, 520
 Dienes Pál 343, 355, 370
 Dienes Valéria 62, 250, 265, 266, 279,
 337, 350, 516, 520, 521
 Dobás Kata 13
 Duncan, Isadora 279

 E. Csorba Csilla 517
 Éder Zoltán 159, 279, 280, 513, 516,
 519
 Elek Artúr 207
 Ewers, Hanns Heinz 371

 Falus Elek 24, 33
 F. Margit 52
 Fábchich József 365
 Fellegi Zsófia 13
 Fenyő Miksa 214, 272
 Ferenc József, I. 333
 Fiáth Tiborné, br. 172
 Fodor Tünde 513
 Földes Györgyi 397, 398, 516
 Földessy Gyula 162, 163, 512
 France, Anatole 360
 Fráter Zoltán 83, 218, 516, 521
 Fuller, Loïe 362
 Fűzfa Balázs 521
 Füzi Izabella 371, 516

 Gaal Mózes 350, 355, 378, 379, 382
 Gaal Mózes, ifj. 41
 Gabler, Hans Walter 15, 516
 Gábor Áron 378, 379
 Gál István 36, 65, 72, 79, 80, 83, 89,
 105, 156, 158, 174, 214, 215, 217,
 219, 224, 228, 234, 265, 269, 270,
 274, 279, 350, 352, 355, 360, 365,
 370, 379, 382, 392, 399, 402, 404,
 410, 414, 429, 471, 480, 512, 513,
 516
 Ganz Ábrahám 393
 Garay János 513
 Gauvry, Charlotte 481, 516
 Gellért Oszkár 40, 516
 German Jenő 392
 Gintli Tibor 514
 Giotto di Bondone 111
 Gragger Róbert 468, 509, 517
 Gulyás Pál 121

Gyóni Géza 281
 György Mátyás 34, 35, 220, 229, 365, 497, 517
 Gyulai Ágost 509, 517
 Hafner Zoltán 513, 518
 Hakuin Ekaku 365
 Hatvany Lajos 355, 464, 517
 Hegedűs Ferenc 443
 Heine, Heinrich 360
 Hendel Ödön 298, 349, 350, 353
 Herczeg Ferenc 459
 Hernády Judit 13
 Hevesy Iván 364, 517
 Hoffmann Edith 218, 517
 Hoffmann Mária 218
 Homérosz 229
 Horatius Flaccus, Quintus 228
 Horvát Henrik 116, 117, 218, 350, 374, 375
 Hubay Jenő 443
 Huzella Ödön 116
 Ignotus 281, 355, 517
 Illés Béla 503
 Illyés Gyula 512, 517, 521
 J. Soltész Katalin 106, 114, 162, 163, 219, 353, 368, 387, 397, 438, 449, 480, 501, 517
 James, William 398
 Jankovics József 13
 Jelenits István 141, 449, 450, 517
 Jókai Mór 139
 József Attila 75, 76, 518, 521, 522
 Juhász Gyula 116
 Juhász Jenőné 341
 Kacusika Hokusai 365
 Kaffka Margit 72, 344
 Káldy Gyuláné 172
 Káli Anita 13
 Kappanyos András 497, 517
 Kardos Albert 69, 70
 Kardos Pál 22, 23, 45, 159, 361, 418, 463, 464, 480, 501, 517
 Karinthy Frigyes 371
 Károli Gáspár 449
 Károly, IV. 333, 334
 Kassák Lajos 220, 229, 497, 505
 Kayser, Hans 331, 333
 Kelecsényi János 3 73
 Kelemen Imre 158
 Kelemen (II) József 13, 158, 217, 532
 Kelemen Józsefné Rác Innocentia Viktória, özv. 140
 Keleti Adolf 509, 517
 Kelevéz Ágnes 13, 14, 17, 43, 45, 56, 57, 62, 65, 66, 71, 79, 83, 84, 89, 97, 105, 113, 114, 133, 136, 158, 162, 163, 182, 207, 208, 214, 215, 217, 234, 237, 269, 274, 279, 294, 295, 297, 308, 311, 329, 333, 334, 335, 337, 341, 352, 353, 355, 360, 364, 368, 370, 378, 382, 387, 392, 397, 408, 418, 419, 426, 427, 437, 438, 442, 448, 470, 500, 513, 514, 515, 517, 518, 521
 Kemény Gábor 75, 518
 Kerék Imre 87
 Kerékjártó Duci (Gyula) 439, 442, 443, 458, 459
 Kerékjártó Gizella 443
 Keresztury Dezső 470, 518
 Király István 343, 518

- Kisfaludy Károly 343
- Kiss Erzsébet (Kiss Böske) 26, 32, 37, 51, 52, 53, 61, 65, 70, 76, 111, 113, 117, 122, 133, 136, 140, 141, 152, 153, 155, 182, 240, 269, 274, 279, 280, 317
- Kiss Ernő 52
- Klein, Stefan 491
- Klieber Gizella 172
- Komjáthy Aladár 29, 126, 133, 146, 147, 152, 236, 266, 304, 305, 308, 309, 350, 352, 353, 357, 375, 446, 463
- Komjáthy Géza 304, 446
- Koós István 265, 518
- Korda Sándor 371
- Kossuth Lajos 435, 437
- Kosztolányi Dezső 16, 33, 34, 60, 83, 105, 344, 360, 430, 518, 520
- Kovács László 159, 172
- Kovalik Antal 355
- Kriza Gábor 513
- Kromek Vilma 121
- Kulcsár Szabó Ernő 517
- Kulcsár-Szabó Zoltán 514
- Laczkó Géza 382
- Lakatos Éva 121, 515, 518
- Lask, Emil 472, 477, 480, 481, 516
- Lengyel András 75, 518
- Lengyel Imre Zsolt 514
- Lévai Júlia 342, 518
- Lindau, Paul 370
- Lissauer, Ernst 429, 430, 431, 432, 433, 518, 519
- Longos 229
- Lovas Csilla 13
- Lukács Kornél 503
- Lukács László 342
- Mack, Max 370, 519
- Magács László 513
- Major Ágnes 514, 522
- Majorné Papp Mariska 443
- Majoros Györgyi 513
- Mallarmé, Stéphane 365
- Marosi Barna 79, 519
- Mattyasovszky Erzsébet (Frideczky Józsefné) 280, 519
- Mátyus Norbert 13, 298, 349, 515, 519, 522
- Medgyaszay Vilma 117
- Melczer Tibor 45, 94, 97, 132, 224, 228, 229, 333, 334, 512, 515, 519
- Mercier, Sébastien 360
- Meszlényi Vilma 172
- Millington, Richard 430, 519
- Miltiadész 223, 226, 230
- Móricz Zsigmond 83, 274
- Morris, William 360
- Morrone, Giovanni 516
- Musset, Alfred de 48
- N. Horváth Béla 392, 518, 522
- Négyesy László 105, 159
- Némediné Kiss Adrien 513
- Nemes Nagy Ágnes 23, 383, 398, 519
- Nemes-Jakab Éva 13
- Nemeskéri Erika 45, 111, 515, 519
- Németh G. Béla 72, 519
- Nietzsche, Friedrich 83, 212, 337, 443, 485
- Novalis 229, 360
- Osvát Ernő 60, 185, 198, 200, 207, 208, 212, 220, 229, 343, 373

- Ovidius, Publius Naso 73 360, 370, 371, 379, 397, 418, 448, 470, 482, 494, 501, 503, 520
- Palkó Gábor 13 Rónay György 66, 75, 470, 520
- Papp Mária 45, 515 Rostand, Maurice 449
- Pataj Sándor 309 Róth Mici 79
- Perikész 223, 226, 230 Rozványi Vilmos 33, 520
- Pethes Nóra 513 Rozsnyay Kálmán 295, 296, 509, 520
- Petőfi Sándor 159, 294, 295, 338, 341, 355, 435, 437, 511 Rye, Stellan 371
- Pheidiász 223, 226, 230 Sajó Sándor 509, 520
- Pintér Jenő 373, 509, 520 Sáli Erika 513
- Poe, Edgar Allan 269, 275, 329, 360, 365, 371 Sára Péter 309, 521
- Poincaré, Henri 265 Schell Józsefné, br. 172
- Polányi Cecil 355 Schleyer, Johann Martin 230
- Polgár Anikó 84, 335, 397, 515 Schopenhauer, Arthur 366, 443
- Prohászka Ottokár 172 Schöpflin Aladár 33, 476, 480, 521
- Rába György 22, 23, 30, 37, 38, 45, 62, 65, 72, 73, 75, 80, 83, 89, 105, 113, 122, 136, 146, 147, 153, 158, 162, 163, 212, 215, 219, 234, 265, 269, 275, 280, 281, 282, 294, 295, 297, 309, 329, 337, 343, 353, 356, 360, 364, 365, 368, 371, 379, 382, 387, 392, 393, 397, 401, 408, 409, 427, 438, 443, 449, 463, 471, 480, 490, 501, 520
- Radnóti Miklós 75 Shelley, Percy Bysshe 36, 270
- Rákosi Jenő 36, 280, 281, 298, 309, 463, 500, 503, 505, 516 Sipos Antal 443
- Redaelli, Roberto 516 Sipos Lajos 159, 521
- Reichard Piroska 218, 341 Smith, Roger 430, 519
- Révész Ilus 24, 35, 38, 279, 280, 471 Somogyi Ágnes 513, 518
- Richepin, Jean 73 Stauder Mária 45, 521
- Riedl Frigyes 496, 497 Stevenson, Robert Louis 370
- Róna Judit 37, 45, 73, 140, 159, 172, 185, 186, 212, 218, 279, 281, 356, Stockinger Gyula 509, 521
- Stoll Béla 75, 521
- Swift, Jonathan 397
- Swinburne, Algernon Charles 83, 219, 234, 360, 471, 480
- Szabó B. István 521
- Szabó Ferenc SJ 265, 480, 521
- Szabó Lőrinc 45, 65, 71, 72, 73, 79, 83, 84, 89, 105, 140, 155, 158, 214, 215, 217, 269, 274, 279, 329, 350, 352, 355, 370, 375, 378, 382, 387, 392, 398, 514, 521, 522

- Szabolcska Mihály 509, 521
 Szakasits Árpád 509, 521
 Szántó Gábor András 513
 Széchenyi Ágnes 13, 383, 521
 Szemlér Ferenc 387, 521
 Szénási Zoltán 12, 13, 36, 47, 83, 111,
 280, 309, 375, 464, 489, 514, 515,
 521, 522
 Szép Ernő 281
 Szepesy Ignác 217
 Szikszainé Nagy Irma 518
 Szilágyi Géza 448
 Szilágyi Péter 23, 162, 163, 522
 Szilasi Vilmos 37, 44, 45, 65, 66, 71,
 79, 83, 89, 105, 113, 136, 140, 158,
 159, 162, 182, 214, 215, 217, 233,
 234, 269, 274, 279, 294, 305, 308,
 329, 337, 341, 353, 355, 360, 364,
 368, 370, 371, 378, 379, 382, 387,
 392, 397, 408, 409, 426, 437, 438,
 442, 448, 450, 470, 472, 476, 477,
 480, 500, 513, 516, 517
 Szinnyei József 121
 Szőke Mária 513

 Tabéry Géza 111
 Taine, Hyppolite 497
 Tarnay Ilona 407, 458, 459
 Tasso, Torquato 265
 Téglás János 36, 280, 464, 512, 513,
 522
 Tennyson, Alfred 233, 322
 Tertullianus, Quintus Septimius Flo-
 rens 398
 Thaly Kálmán 57
 Theokritosz 230
 Thurzó Gábor 520
 Tisza István 342
 Tompa Mihály 309
 Tompa Zsófia 513
 Topolay Ágnes 513
 Tóth Árpád 215, 220, 229, 375, 514,
 520
 Tóth Máté 513
 Tóth-Czifra Júlia 514
 Török Ottóné 172
 Török Sophie (Tanner Ilona) 42, 46,
 47, 51, 53, 55, 56, 59, 64, 69, 70,
 77, 78, 79, 81, 87, 126, 146, 152,
 233, 266, 269, 327, 512
 Töttös Gábor 387, 522
 Tverdota György 83, 517, 522

 Váczy János 513
 Vajda Péter 229
 Vajthó László 509, 510, 522
 Vak Gyula 117
 Várdai Béla 36, 523
 Varga Katalin 45, 521
 Vendéghegyi Géza 443
 Vendel-Mohay Lajosné 407, 455, 523
 Vergilius 230
 Vezér Erzsébet 62, 337, 520
 Vilcsek Andrea 513
 Visy Beatrix 13, 38, 514, 523
 Voit Krisztina 121, 523
 Vörösmarty Mihály 501, 517

 Wagner, Richard 37, 38, 470
 Wegener, Paul 370, 371
 Weöres Sándor 229
 Whitman, Walt 228
 Wigand Edith 172
 Wigand Hedvig 172

Wilde, Oscar 65, 80, 83, 215

Wilhelmj, August 443

Xerxész 223, 226, 230

Zlinszky Aladár 509, 522

Zsigmond Konrád 309

Zsoldos Sándor 513

Zsolt Béla 482, 483, 523

Illusztrációk

7. Píros Pünköst mátyájával
píros rósa élél:
tűzes nyelvre záporával
harmattal a lélek

Ej haj él az év
mind él a nap, az éj;
nappal él a lélek
éjjel a test él.

8. Péter és Pál; Damascus;
Fény kel az utpórból:
Pauzará Sarráus
lovából lefordul.

Ej haj fordulás az év
Ezer csoda év.
Minden éjjel nap lesz,
minden naptól éj.

9. Szent István a vántoson
nyújtja koronáját
Magyarország Központs
régi pártánját.

Ej haj örök év
örök éj nemiség
ahol a föld föltétlén segit
nyújt segit éj, az éj

10. Nénap: Mária neve
zengi át a tenget,
Kitl az Istén eleve
anyja gyanantól örendelt

Ej haj, gyöngy a nap
gyöngyöz az év:
minden nap éj nénap
minden gyöngy éj év

3. kép: Az [Új esztendő beköszön...] című vers
fogalmazványának tintairású részlete.

OSZK Fond 253/918/2. 11 főlíós papír 5. f. rektója.

4. kép: Babits Mihály dédnagybátyja, Kelemen József nagyprépost arcképe.
Boros Ferenc festménye. Olaj, vászon.
PIM–WMM, ltsz. 64.1477.1. Fotó: Retkes Tamás.

5
Századvégi költő éneke

1.

A kálvya zeng, a szoba csendes, enghen sít a
lámpa, hallgat a könyvsor, meláramat a képet...
most... most...

Mostan van a zellemet órája, és a zellemet
agyanban sorakoznak, néma hadsereg, némán
verít a dobát, indulón.

Mostan van az ihlet órája, a váit óra, a vá-
lasított óra, a találkozás órája, az iatani fejeget.

Előre! Az ér ver, a szív dobog, a tej közeleg.

Itt a fogantatás perce. A perc, melyben elfér a
világtörténet, és itt a szoba, melyben elfér a mindeney.

Neves magány, holt élet, állo idő, mozgó tér.

Vendégül látom a távolb és közele, a halottakat
és mag, nem születettek.

Itt az ajándék perce, a ~~be~~grádellet perce,
a torpás perce, a szó perce, a cseláredet perce.

Előre! A kálvya zeng, a szoba zibong, énekel
a lámpa, ujjong a könyvsor, ugrálnak a képet, dobog
a dobát, indul a hadsereg.

2.

Vajjon mindig csak veggel és sohase adját,
és legyen mint a tenger, melyben ömlenek minden
folyó, ~~ahol~~ és égő velóm mint a mély pótól, amely
böl nincsen visszaterés?

Mint a kemence, mint a tömlő, mint az
eláított kérés, töretlen dő, gyümölcsötlen fa, nedvő
asszony?

Legyen mint a pártában maradt lány, mint
a fukaró kincse, mint a felvagyatlan löng, mint
a néma ember, vagy a hűt ellemetted elevenen?

A hűt ellemetted elevenen, és hiába hiált és hi-
ába dőng és hiába rug, és hiában él és nem él?

És legyen mint más ember, mint az utolsó
ember, mint aki ember és nem ember?

Vajjon nem vagy-e millióf uca, és nem
vagy-e hadvezér, kit milliók követnek és nem
enyem-e mind az a hadsereg, mellyel hajdanta
ajgörtér, és mind az a bitoráalom, melyet hajdanta
meghódítottak?

Nem vagy-e garda és nem lehet-e bőrru?

5. kép: A Századvégi költő éneke című vers tintairású
fogalmazványának részlete.

OSZK Fond III/1728/5. 1. f. rektó.

Hajja mit bajnok társak mellett
 mellettél mentem haza éle
 Melyet ep. felé görömi keltett
 nekem harcolni kitéfeli
 x

Spórtel: a hárs új harsok ellott.
 vi májál/unkis jmelele
 most már
 röghon
 Szi ven a harsoccal új beletett
 aly'wa kéndem = több jön-e?
 x

S he rej ismert ismeretlen
 ki melte csip fel endezetel
~~okt - idet kit okot kitta~~
 Kérek nem muttam lenni hárs.
 De en azert volt = magyaromaf
 x

Mégis jövedelkappadt mi lehet
 haic ellenisít ~~együtt~~ eppel
~~sa melye másra csigabika~~
 Harcom = harcot felfedtem
 s keszvérit róbot linc kózzit

6. kép: Az *Ady Endrének* című vers ceruzairású fogalmazványának részlete. OSZK Fond III/1683/16., rektó.

Sivatag

Én nem tudom mi l'lt m', Pest,
 ezen a fülletet d'glutn,
 hogy Csontv'nt'ri r'iadni kezd
 k'd'eden mint egy hal csuszda?
 Mert k'itak'erva, mentelen
 k'everes a nyiba, mint halott,
 ny'ns'g'gve f'v's' testesen
 s n'p, mint l'ka rovarok.

Arthuro's' k'ny' l'k' k'napel
 v'k'nyen villanva, feket'n:
 s lehullva c'lvos gy'ns'lepel
 s izm'ada f'oz'f'oz'esek s f'ny.
 Es s' tavasz m'? (ifj's'g'g'...
 r'ass'k' s' l'elkek kartja... m'as
 'vek plink'otja, b'cs Muz's'ki)
 E z'orr' kull'villog's'?

Jaj, s'is hulls, minden 'l:
 s'is pullul'lnak, Istenem!
 vetni - ki m'is'nti nem keny'el -
 hal'lnak olcs'nt sz'ntelen!
 Vinog a n'oc'ke s'is csuszog ;

egy sz'lon'gy k'ill'li f'ol'us'at;
 sarkokon 'r'ult kold'usok
 vet'lik b'na hangjukat.

Szabits Mik'ly.

*Én nem tudom mi l'lt m', Pest,
 ezen a fülletet d'glutn,
 hogy Csontv'nt'ri r'iadni kezd
 k'd'eden mint egy hal csuszda?
 Mert k'itak'erva, mentelen
 k'everes a nyiba, mint halott,
 ny'ns'g'gve f'v's' testesen
 s n'p, mint l'ka rovarok.*

*Arthuro's' k'ny' l'k' k'napel
 v'k'nyen villanva, feket'n:
 s lehullva c'lvos gy'ns'lepel
 s izm'ada f'oz'f'oz'esek s f'ny.
 Es s' tavasz m'? (ifj's'g'g'...
 r'ass'k' s' l'elkek kartja... m'as
 'vek plink'otja, b'cs Muz's'ki)
 E z'orr' kull'villog's'?*

*Jaj, s'is hulls, minden 'l:
 s'is pullul'lnak, Istenem!
 vetni - ki m'is'nti nem keny'el -
 hal'lnak olcs'nt sz'ntelen!
 Vinog a n'oc'ke s'is csuszog ;*

*egy sz'lon'gy k'ill'li f'ol'us'at;
 sarkokon 'r'ult kold'usok
 vet'lik b'na hangjukat.*

*Arthuro's' k'ny' l'k' k'napel - Csontv'nt'ri r'iadni kezd
 de k'itak'erva, mentelen*

7. kép: A *Sivatag* című vers gép- és kézirású fogalmazványa. MTA Ms 4699/14. 1 f., verzó.

Haza a Telepre.

Rég elmaradt a fény, a könt;
a villanyos a sötétbe fut.

Ó Jstenem, megpiút egyedül:
széj, a föld megpiút megjűrűl.

A villanyos az éjbe szalad:
kik villanásos a sűn alatt.

Ó távoli villany, szűk régi seth—
Rideg kataras mögűtt, Budapest!

Örömvűgy-utca, örömtelen:
Szűgyűs, kis hűcsoma, kűz-szűdlem.

Kűtteltti kakas udvarai,
hol nappal a kűcs kűntorna si,
s hol az éjben, kűjben szűnvedűn
nyűgyűs jűzűs macsala a hűtűtűn,
jűj, gyermekhangon, az Allati Lűt
kűtűtűje, szűnnyű kűnyűrűtű.

Sűvűtűs szűrűn az éjű sűmpűs
fűlűt a kűcsűk s fűrűlűs hűmbűl

a jűnz-gűjűt szűtt falainűl
hűtűlűnűlűl a nappalűnűl.

Ó gűjűs, a jűnz-gűjűs, ó Műria!
s a pestű lapos Kűhűria!

Ó gűjűs tűlűjűn nagy éjűjű napok
tűvűt vűrűs-űzűrűn, nagy kűcsű ablak.

Lesűllűni, hűza, az éjűkűlűn—
Ó régi éjűk s régi magűjű!

Ó hol van a kűnyű, kűtűtűni a lűlűm?
Vűgy, hol van az alom, szűdlemű cűnyűm?

Hol van a Műcsű, hűlt szűrűtűm?
Fűlűk egyedűl műs, műnt tűműlűn,

vűgy műnt aki egy halottal aludna—
Ó kűcsűra! vűgy! fűnyűke! kűntűra!

Babits Lűtűlű

8. kép: A *Haza a telepre* című vers tintairású tisztázata.

OSZK Analekta 10.783. 1 f., rektó.

Ó honni helmok nyájja enyhessége
 friss gyermekfélegem grónyórái vidéke
 szívem remegve veri: békét, békét!
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 A föld is enyhén dombokat dobog
 s nagy emlei hulláma eicsobog
 verdecse halak, mint távol dobok.
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 Dob... dob... harang... ~~harangja~~ harangja... Him-beam...
 magam szögülök a viharba kinn van
 a szűk kabinban.
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 Ó homi domb, sük földön enyhe ránc,
 mi lett hogy szerte vadul ingva rángoz?
 - egyedem, begyeden, tengertánc -
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 Lövén... lövé... haldoklók tampa szitka...
 Ó szent hazám, habokra kitaszítva:
 merre az Úrvény és merre a szitka?
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 lövé... harangok... távoli dobok...
 hullámzó dobok... dombosó habok...
 szívem elr szűkét vái... föld amely dobog...
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
~~harang~~... lövé...
 Csak az Unnep harangja
 és békét hullámzó domb, enyhe lankák,
 s békét soványó szívem béna hangja -
 Ó hajóhinta, enyhe dobbanások!

s e dobbanva hullámzó csúcs...
~~szívem~~ két remek, két ude csigón
 hullámzó vöröskék ringáson...
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 Milyen szűk kabinból, haldokló habok
 ringása hiába...
 Dobok, dobok, ...
 Ó hajóhinta, messze dobbanások!
 Felőz szűkén az arat
 felhőz az fedezit
 Ó szívem, szívem
 of szívem...

9. kép: Az *Unnep* és a *[Felásva készen az árok...]* című vers gép- és kézírású fogalmazványai.
 MTA Ms 10.506/28. 1 f., rektó.

